ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑΙ ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ

ΥΠΟ

Ι. ΔΕΚΙΓΑΛΛΑ

Τὸν δὲ ἐπιστήμης ἐραστὴν ἀνάγκη τὰς τῆς ἔμφρονος φύσεως αἰτίας πρώτας μεταδιώκειν.

(Πλάτων, ἐν Τιμαίῳ).

ΕΝ ΕΡΜΟΥΠΟΛΕΙ ΣΥΡΟΥ

ΤΥΠΟΙΣ ΡΕΝΙΕΡΗ ΠΡΙΝΤΕΖΗ

1879.

Τῷ ἐν Βερολίνῳ σοφῷ Καθηγητῇ Κυρίῳ Ι. Βαχλάῳ, ἐμῆς ἀγάπης καὶ ὑψηλῆς ὑπολήψεως τεκμήριον ὁ συγγραφ.

Que pouvons nous faire, si non suivre notre raison? et si c' est elle qui nous trompe, qui nous détrompera?

. . . .

La philosophie n' etant que la raison, on ne peut suivre en ce genre que la raison seule. (Fénenlon).

Nec ab antiquis sum, nec a novis: utrosque, ubi veritatem colunt, sequor multifacio.

(Klein)

La mia Filosofia sarà franca e sincera. Se mai avrò la disgrazia di non accordarmi col parere di alcuni, soffrirò che altri non si accordi col mio. Equità, tolleranza, umanità sono le vere virtù liberali. La intolleranza nelle opinioni è il dogma più feroce del dispotismo.

(Tamburini).

Ἰδοὺ ὁποίαν ἐπέφερε κρίσιν περὶ τοῦ πονήματος τούτου ἡ ἐν Ἑρμουπόλει ἐκδιδομένη ἐφημερὶς ΠΑΤΡΙΣ, ἐν τῷ ἀπὸ 29 Ὀκτωβρίου 1879 καὶ ὑπ' ἀριθ. 703 φύλλῳ αὐτῆς.

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑΙ ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ

ΥΠΟ

Ι. ΔΕΚΙΓΑΛΛΑ.

Ὑπὸ τὴν ἀνωτέρω ἐπωνυμίαν ἐξέδωκεν ὁ ἐν Θήρᾳ πολυμαθὴς ἰατρὸς καὶ φιλολόγος Κ. Ἰ. Δεκιγάλλας ἐμβριθέστατον πόνημα, ἐν ᾧ διὰ πολλῶν ἐπιχειρημάτων, μαρτυρούντων τὰς πολλὰς αὐτοῦ περὶ τὴν ψυχολογικὴν φιλοσοφίαν μελέτας καὶ ἑδραίας γνώσεις, πειρᾶται πρὸς τοῖς ἄλλοις ν' ἀποδείξῃ ἐν διαλόγοις, ὅτι διττὴ ἐστὶν ἡ νόησις· θεωρητικὴ καὶ πρακτική, καὶ ὅτι ἡ δευτέρα αὕτη, ἤτοι ἡ πρακτικὴ νόησις, ἐστὶν ἐνέργεια τοῦ ἐγκεφάλου.

Τὸ σύγγραμμα τοῦτο χαρακτηρίζει ἰδίως ἡ βαθύτης τῆς παρατηρήσεως, ἡ ἐν ἐντέχνῳ ταξινομήσει μεγίστη ποικιλία ἐπιστημονικῶν θεωρημάτων, καὶ ἡ ἀνέκδοτος πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἀφοσίωσις, ἐφ' ἧς ἐμφορούμενος ὁ συγγραφεὺς ἀναζητεῖ τὴν ἀλήθειαν ταύτην παρορῶν τὰς πρὸ τῶν ποδῶν αὐτοῦ ἐπανισταμένας τυχὸν προλήψεις τῶν σφόδρα ἀϋλοφρόνων.

Τοιαῦτα ἑλληνικὰ πρωτότυπα συγγράμματα πηγάζοντα ἐκ καθαρᾶς πρὸς τὴν ἐπιστήμην ἀγάπης, καὶ μαρτυροῦντα ὅτι ἡ φιλοσοφία δὲν ἐγκατέλειπεν ὅλως τὸ πάτριον καὶ φίλον αὐτῆς ἔδαφος, τοιαῦτα, λέγομεν, ἑλληνικὰ συγγράμματα, οὐδεμιᾶς ἔχουσιν ἀνάγκην συστάσεως.

ΠΡΟΣΘΗΚΑΙ ΚΑΙ ΕΠΙΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ

ΕΙΣ ΤΑΣ

ΥΠΟ

Ι. ΔΕΚΙΓΑΛΛΑ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑΣ ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ.

ΕΝ ΕΡΜΟΥΠΟΛΕΙ

ΤΥΠΟΙΣ Ρ. ΠΡΙΝΤΕΖΗ

1879.

Ἐν σελίδι 21. γραμ. 36. μετὰ τὴν τελευταίαν λέξιν *ὑλιστής*, πρόσθες τὴν ἑξῆς σημείωσιν·

(*) Ἰδοὺ τί λέγει ὁ Μουρατόριος ἐπὶ τοῦ προκειμένου· ὅπερ, ὡς ἔγγιστα, ἐστὶ τὸ αὐτὸ ἢ τὸ ἀποδίδειν διανοητικὴν τῷ ἐγκεφάλῳ δύναμιν· «Fra le molte cagioni, per le quali discordano i mortali ne' loro pareri, fallano o non fallano, raccolgono il vero, o abbracciano il falso. una senza fallo è anche l a s t r u t t u r a d e i l o r o C e r e b r i, perchè da essa deriva il minore o maggiore vigore della Fantasia, della Memoria, e in parte dell Ingegno e della Ragione, cioè il saper molto o poco raziocinare sulle cose, e dedurne una dall' altra·» (Muratori, Delle Forze dell' Intendimento Umano, ossia il Pironismo Confutato, Venezia, 1748, cap. 2. p. 20).

Ὁ δὲ ἱερεὺς Βοσκαρίνης διϊσχυριζόμενος ὅτι ἡ φαντασία ἐστὶ δύναμις *ὀργανική*, λόγῳ ὅτι βλαπτομένου τοῦ ἐγκεφάλου ἀλλοιοῦται αὕτη μᾶλλον ἢ ἧττον· προστίθησι· «Πᾶσα δύναμις ἥτις οὐ δύναται ἐνεργεῖν ἀνεξαιρέτως ἑνός τινος ὀργάνου, οὐ δύναται ὑπάρχειν ἄνευ αὐτοῦ, διότι τὸ ἐνεργεῖν συσχετίζεται μετὰ τοῦ ἐνεργοῦντος.» (Buscarini, Discussioni di Filosofia Razionale. t. II. p. 23. Milano, 1856.) Ἀλλὰ μὴ τάχα ὑπάρχει πρακτικὴ ἢ ἐν ἐνεργείᾳ νόησις, οὐ μόνον ἐλλείποντος τοῦ ἐγκεφάλου, ἀλλὰ καὶ κωλυομένης τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ; Καὶ τίς ἀγνοεῖ ὅτι ἐλαφρά τις θλίψις ἐπὶ τοῦ ἐγκεφάλου ἀρκεῖ ἵνα ἐπιφέρῃ ἅμα τὴν παῦσιν τῆς νοήσεως οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τῆς συναι-

σθήσεως; (Όρ. περὶ τούτου τὰ περὶ Φυσιολογίας διάφορα συγγράμματα).

—

Ἐν σελ. 22. γρ. 1. πρόσθες τὴν ἑξῆς σημείωσιν·

(*) Ἡ κοινὴ αἴσθησις ἢ ἡ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους αὐθεντία ἐστὶ κατὰ τὸν De la Mennais, οὐ μόνον ὁ ἀσφαλέστερος περὶ τὴν ἀλήθειαν μάρτυς, ἀλλὰ καὶ τὸ μόνον κριτήριον τῆς ἀληθείας, διότι λέγει περὶ οὐδενὸς πράγματος δυνάμεθα εἶσθαι βέβαιοι, ἂν μὴ πρότερον βεβαιωθῶμεν ὅτι παραδέχεται αὐτὸ τὸ ἀνθρώπινον γένος. Ἀλλὰ τίς ποτὲ ἐξετάζει ἂν ὅσα γινώσκῃ ἐξ ἐποπτείας ἢ ἰδίας ἀντιλήψεως, ἐπιμαρτυροῦνται παρὰ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ὅπως πιστεύσῃ ἢ μὴ αὐτά; Καὶ ἐστὶν ἄρα ποτὲ δυνατὸν νὰ λάβῃ τις τὴν γνώμην τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, δὲν λέγω ἐν ἑκάστῃ περιστάσει, ἀλλὰ καὶ ἐν μιᾷ ἐξαιρετικῇ τινι περιπτώσει;

—

Ἐν σελίδι 24. ἐν τέλει τῆς (9) σημειώσεως πρόσθες τὰ ἑξῆς·

Οἱ ἐξοχώτεροι τῶν σκεπτικῶν ὑπῆρξαν ἐκ μὲν τῶν ἀρχαίων ὁ Πύῤῥων οὗτος καὶ ὁ Σίκτειος ὁ Ἐμπειρικὸς, ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων ὁ Βάϊλος, ὁ Ὕμης, ὁ Κάντιος καὶ ὁ Φίτχιος. Οἱ δύο τελευταῖοι ἔφθασαν εἰς τὸν σκεπτικισμὸν ὡς εἰς τελικὸν ἀποτέλεσμα τῶν συστημάτων αὐτῶν.

—

Ἐν σελ. 38. μετὰ τὴν 37 γραμμὴν, δηλ. πρὸ τοῦ β'. παραγράφου τῆς (48) σημειώσεως, πρόσθες τὰ ἑπόμενα·

Ἡ φιλοσοφία διαιρεῖται εἰς κοινὴν (vulgaris) καὶ διδασκομένην (doctrinalis) δηλ. εἰς τὴν τῆς κοινῆς αἰσθήσεως ἣν ἀκολουθοῦσι πάντες οἱ ἄνθρωποι, καὶ εἰς τὴν διὰ τῆς σπουδῆς κεκτημένην.

Ἡ πρώτη ἐστὶ διότι πάντες οἱ ἄνθρωποι ἔχοντες τὴν αὐτὴν νοερὰν δύναμιν χρῶνται αὐτῇ ἅμα φθάσωσιν εἰς κατάστασιν τοῦ ποιεῖν χρῆσιν τοῦ λογικοῦ. Καὶ . . . . .

—

Ἐν σελ. 51. γρ. 29, μετὰ τὰς λέξεις *καὶ τῆς πείρας*· πρόσθες τὴν ἑξῆς σημείωσιν·

(*) Κακῶς ὁ Βάκων, ὁ Λώκκιος, ὁ Κονδιλλάκιος, ὁ Τρασύας, καὶ ὁ Στευάρδος (Stewartd), διϊσχυρίζονται ὅτι οὐχὶ δι' ἐπαγωγῆς (déduction) ἀλλὰ διὰ τοῦ συμπερασμοῦ (induction), φθάνομεν εἰς τὴν ἀνακάλυψιν νεῶν ἀληθειῶν. Οὕτω π. χ. ἡ πρότασις ἅπαντα τὰ τρίγωνα τὰ ἔχοντα μίαν

πλευρὰν ἴσην πρὸς δύο παρακειμένας ἴσας γωνίας, εἰσὶν ἴσα, ἐστὶ ταὐτόσημος, ὅθεν ἀναγκαία καὶ καθόλου, καὶ συγχρόνως ἔμμεσος. Ἵνα δὲ ἀποβῇ σαφὴς ἀπαιτεῖται ἡ πεῖρα ἢ ἐπαγωγή. Οὐ δύναται δὲ ἀποβῆναι διὰ τῆς πείρας, διότι ἡ πεῖρα οὐ χορηγεῖ κρίσεις ταὐτιζούσας, ἀλλὰ μόνον ἐμπειρικάς, καὶ ἑπομένως φύσει μὴ ἀναγκαίας οὐδὲ καθόλου. Ὅθεν διὰ μόνης τῆς ἐπαγωγῆς ἀποβαίνει σαφὴς ἡ ἐν λόγῳ πρότασις. κ. λ.

—

Ἐν σελ. 69, ἐν τέλει τῆς ὑποσημειώσεως (*) ὅπου ἀναφέρεται τὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ῥητὸν πρόσθες τὰ ἑξῆς·

Πλὴν τούτου σημειωτέον·ὅτι τὸ ἀποδεικνύειν συνίσταται εἰς τὸ ποιεῖν γνωστὰς ἢ σαφεῖς ἐμμέσους τινὰς ἀληθείας, δι' ἄλλων ἀμέσων ἢ ἀφ' ἑαυτῶν γνωστῶν ἀληθειῶν. Ὅθεν τὸ παραδέχεσθαι τὰ πάντα ἐπιδεκτικὰ ἀποδείξεως ἐστὶ ταὐτὸ ὡς παραδέξασθαι ὅτι ἅπασαι αἱ ἀλήθειαι εἰσὶν ἄμεσοι καὶ οὐδεμία ἔμμεσος. Διὸ τὸ διϊσχυρίζεσθαι ὅτι δυνάμεθα τὰ πάντα ἀποδεῖξαι, ἐστὶ τὸ αὐτὸ ὡς ἂν διϊσχυριζώμεθα ὅτι δυνάμεθα ἀποτελέσαι σαφεῖς τὰς ἐμμέσους ἀληθείας ἄνευ τῶν ἀμέσων· ὅπερ ἀδύνατον.

—

Ἐν σελ. 77. ἐν τέλει τῆς (30) σημειώσεως πρόσθες τὰ ἑξῆς·

Κατὰ Γιοβέρτην ἡ ἰδέα ἐστὶν ἀρχικὴ καθὸ παράστασις τοῦ ὄντος ἀπολύτως. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὴν ἔννοιαν τοῦ ὄντος ἐκλαμβάνει ἐν ἀπολύτῳ σημασίᾳ, ἀπολήγει ἄκων εἰς πανθεϊσμόν· διότι ἀφοῦ ἕκαστον πρᾶγμα ἐστὶν ὄν, τὸ δὲ ὂν ὁ Θεός, ἕπεται ὅτι ἕκαστον πρᾶγμα ἐστὶν ὁ Θεός. Ἔτι δὲ κατὰ τὸν αὐτόν, τὴν γνῶσιν τῶν ὄντων κτώμεθα διὰ τῶν ἰδεῶν, καὶ οὐχὶ ὅτι κτώμεθα τὰς ἰδέας διὰ τῆς γνώσεως τῶν ὄντων· ἄρα αἱ ἰδέαι οὐ μόνον ἀρχικαὶ ἀλλὰ καὶ ἔμφυται ὤφειλον εἶναι, καθὸ προϋπάρχουσαι τῶν ἀντιλήψεων, ὥστε ὁ τυφλὸς ἐκ γενετῆς ὤφειλεν ἔχει τὴν ἰδέαν τῶν χρωμάτων, ὁ κωφὸς τῶν ἤχων κ. λ. Τὰς τοῦ Γιοβέρτου θεωρίας ἀντέκρουσαν μετὰ πολλοῦ λόγου οἱ ὁμογενεῖς αὐτοῦ Μαμιάνης, Τέστας, Θαυμασαῖος, Μαγκίνος, Λιβερατόριος, Κάρολης, Δὲ Γράτσιας καὶ ἄλλοι.

—

Ἐν σελ. 85. γρ. 3. μετὰ τὰς λέξεις *τῆς ψυχῆς*. Πρόσθεσον τὰ ἑξῆς·

Τὸ αὐτὸ λεκτέον καὶ περὶ Λωκκίου καθ' ὃν ἡ οὐσία

τῆς ψυχῆς ἐν τῇ ἰδιότητι τοῦ νοεῖν. Ἀλλὰ τὸ νοεῖν δύναμις καὶ ἐνέργεια, ἑπομένως ὑποτίθεται καὶ ὑπόστασις.

Ἐν σελ. 188. μετὰ τὴν 4ην γραμ. δηλ. ἐν τέλει τῆς (42) σημειώσ. πρόσθες τὰ ἑξῆς·

Εἰς τρία τινὰ συστήματα δύνανται ἀνακεφαλαιωθῆναι αἱ νεώτεραι τῶν ἰδανιστῶν θεωρίαι· δηλαδὴ εἰς τὸ τοῦ Βαρκελεΰου, τοῦ Φιτχίου καὶ τοῦ Μαλεβραγχίου.

Καὶ ὁ μὲν Βαρκελέϋος διετείνεται ὅτι οὐχ' ὑπάρχουσι σώματα, ἀλλὰ μόνον καθαρὰ πνεύματα, ὑποκείμενα εἰς διαφόρους αἰσθήσεις, (ἢ μᾶλλον, ἠδύνατο εἰπεῖν, συλλήψεις), παριστώσας ὄντα ὑπάρχοντα ἐκτὸς ἡμῶν. Ὁ δὲ Κάντιος διατεινόμενος ὅτι οὐ δυνάμεθα γνῶναι ἢ τὰ φαινόμενα καὶ οὐδόλως τὰ νοούμενα, ἐξέτεινε τὸν ἰδανισμὸν, τον καὶ ὑπεργνωστικὸν καλούμενον, μέχρι τοῦ *ἐγώ*.

Ὁ δὲ Φίτχιος διϊσχυρίζεται ὅτι τὸ σύμπαν οὐκ ἔστιν ἕτερόν τι, ἢ συλλογὴ παραστάσεων πηγαζουσῶν διά τινος πράξεως ἢ ἐλευθέρας βουλήσεως τοῦ *ἐγὼ*, καθ' ὅσον τοῦτο δύναται παραστῆσαι ἑαυτὸ ἐνίοτε μὲν ὡς ὑποκείμενον, ἄλλοτε δὲ ὡς ἀντικείμενον.

Ὁ δὲ Μαλεβράγχιος δοξάζει ὅτι ὁ Θεὸς δημιουργεῖ ἐν ἡμῖν τὰς ἐκτὸς παραστάσεις χωρὶς ποσῶς ὅμως ν' ἀνταποκρίνωνται πρὸς πραγματικὰ ἐκτὸς ἡμῶν ὄντα.

Καὶ ἐν πρώτοις ἡ τοῦ Βερκελεΰου θεωρία ἐστὶν ὅλως ἀνυπόστατος διότι τὸ *ἐγὼ* αἰσθάνεται ἑαυτὸ ἐνεργοῦν καὶ πάσχον κατὰ διάφορα μέρη, δηλαδὴ τὴν κεφαλὴν, χεῖρας πόδας, κ. λ. ἄρα αἰσθάνεται τὸ ἐκτατὸν τοῦ σώματος αὐτοῦ· ἄρα οὐκ ἐσμὲν καθαρὰ πνεύματα. Ὁ Βερκελέϋος καίτοι μὴ παραδεχόμενος τὴν ὕπαρξιν τῶν σωμάτων, παραδέχεται ὅτι αἰσθανόμεθα· ἀλλ' αἰσθήσεις ἄνευ ὀργάνων οὐκ ἔχουσιν ὑπόστασιν· ἄρα ἡ θεωρία αὕτη ἐστὶ πάντη ἀνυπόστατος.

Ἀνυπόστατος ὡσαύτως ἐστὶ καὶ ἡ τοῦ Φιτχίου θεωρία· διότι ἡ ποικιλία τῶν τοῦ *ἐγὼ* αἰσθήσεων οὐ δύνανται πηγάσαι ἢ ἐκ τῆς ἀναλλοιώτου αὐτοῦ κράσεως, ἢ ἔκ τινος δυνάμεως ἐνεργούσης οἰκειοθελῶς, ἢ ἐπὶ τέλους ἐξ ἐξωτερικῆς τινος ἐνεργείας. Τὸ μὲν πρῶτον οὐ δύναται συμβῆναι ἂν μὴ παραδεχθῶμεν καὶ τὴν τῶν ἁρμοδίων τοῦ σώματος ὀργάνων ὕπαρξιν. Οὐδὲ τὸ δεύτερον ἐπισυμβαίνει, διότι ἄλλως ἠθέλομεν ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν αἰσθήσεων κατ' ἀρέσκειαν· καὶ τίς ἀγνοεῖ ὅτι οὐ δέδοται ἡμῖν ἀντι-

λαμβάνεσθαι π. χ. τῆς θερμότητος ὅτε ἐφαπτόμεθα τῆς χιόνος, ἢ ὅτε ἀκούομεν ἐναρμόνιον ἢ δυσαρμόνιον τινα ἦχον; κ. λ. Ὅθεν μένει ἐξετάσαι ἂν ἐπισυμβαίνῃ τὸ τρίτον, ὅπερ ἄγει εἰς τὴν τοῦ Μαλεβραγχίου θεωρίαν· ἥτις ὡσαύτως ἐστὶν ἀνυπόστατος, καθότι αἱ αἰσθήσεις καταδεικνύουσιν ὑποκείμενόν τι αἰσθανόμενον καὶ ἀντικείμενόν τι αἰσθητὸν, ἅμα δὲ καὶ ἐκτατόν· καὶ ἐλλείποντος τοῦ ἑνὸς τῶν στοιχείων τούτων, αἴσθησις οὐ δύναται ὑπάρχειν, διότι αἱ αἰσθηταὶ παραστάσεις αἱ ἀφορῶσαι εἴτε τὸ ἡμέτερον εἴτε ἕτερα σώματα, οὐκ εἰσὶν ἁπλαῖ παραστάσεις ἀλλὰ πραγματικαὶ αἰσθήσεις, ὡς βεβαιούμεθα ἐναργῶς ἐξ αὐτῆς τῆς συνειδήσεως. Ἑπομένως ἢ οὐδὲν παριστῶσι καὶ οὐκ εἰσὶν αἰσθήσεις, ἀλλὰ παραισθησίαι, ἢ παριστῶσι καὶ εἰσὶν ἀληθεῖς αἰσθήσεις, μετὰ καὶ ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων, ἤτοι τῶν σωμάτων.

—

Ἐν σελ. 196. γραμ. 14. Μετὰ τὰς λέξεις *οὐκ οἶδα,* πρόσθεσον τὰ ἑξῆς·

Τοῦτο μόνον οἶδα, κατὰ τὴν εὔστοχον ἔκφρασιν τοῦ Βεργεράτου, ὅτι

Une heure après la mort, notre âme évanouie,
Devient ce qu' elle était une heure avant la vie.

—

Ἐν σελ. 211. γραμ. 16. μετὰ τὰς λέξεις *δύναται ἔχειν.* Πρόσθες τὰ ἑξῆς·

Ὁ φίλος δ' ἔφη. Ἡ ψυχὴ, ὡς οὐκ ἀρνεῖσθε, ἀντιλαμβάνεται τοῦ ἐκτατοῦ, ἄρα ἐστὶν ἐκτατή. Ἀλλὰ καὶ ἐκτατὴ ἂν μὴ ᾖ, αὐξομειοῦται κατ' ἔντασιν ἔχουσα διαφόρους δυνάμεις ἃς δύναται ἀπολέσαι· ἄρα δύναται φθαρῆναι. — Κἀγὼ δέ. Ἀντιλαμβάνεται μὲν τοῦ ἐκτατοῦ, ἀλλὰ διὰ τῆς δυνάμεως αὐτῆς, καὶ ἐμμέσως διὰ τοῦ ἐγκεφαλονευρικοῦ συστήματος, καὶ οὐχὶ ἀμέσως καὶ διὰ τῆς ἰδίας οὐσίας, ἄρα οὐχ' ἕπεται εἶναι οὐσία ἐκτατή. Ἐκ δὲ τῆς ἀπωλείας τῶν δυνάμεων οὐχ' ἕπεται κατ' ἀνάγκην ἡ φθορά τῆς οὐσίας, ἀλλὰ μόνον ἡ στέρησις τῶν δυνάμεων.— Κακεῖνος δέ. Ἡ στέρησις τῶν δυνάμεων φέρει κατ' ἀνάγκην καὶ τὴν ἀπώλειαν τῆς ὑποστάσεως, διότι οὐσία πάντῃ ἀδρανὴς, τί ἕτερον ἐστὶν ἢ μηδέν;

Κἀγὼ πάλιν. Σύμφημι ὅτι ἡ ἐντελὴς ἀπώλεια πασῶν τῶν δυνάμεων ἐπιφέρει καὶ τὴν ἀπώλειαν τῆς ὑποστάσεως, ἀλλ' οὐδεὶς λόγος ὑπάρχει ἀποδεικνύων ὅτι δύναται στε-

ρηθῆναι καὶ τῆς *δυνάμει νοήσεως*, τῆς καὶ οὐσιώδους αὐτῆς δυνάμεως.

—

Ἐν σελ. 217. γραμμ. 4. Μετὰ τὴν λέξιν *κατοπτρική*. Πρόσθες τὴν ἑξῆς σημείωσιν·

(*) Οἱ ἄνθρωποι ἢ εἰσὶ φύσει ὡρισμένοι πρὸς κοινόν τινα σκοπὸν, ἢ οἰκειοθελῶς καὶ διὰ κοινῆς συνθήκης συνέστησαν κοινωνίαν, ὡς διατείνονται τινὲς καὶ ἰδίως ὁ Ὄββης. Ἂν μὲν τὸ πρῶτον, τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακὸν εἰσὶ φύσει τοιαῦτα καὶ οὐδόλως κατὰ συνθήκην· ἑπομένως καὶ τὸ τῆς δικαιοσύνης αἴσθημα ἐστὶν ἔμφυτον ἐν ἡμῖν. Ἂν τὸ δεύτερον, ἕπεται ὅτι οὐδεμία ἀναγκαία ὑποχρέωσις ὑπάρχει πρὸς τήρησιν τῆς ὑποτιθεμένης κοινῆς συνθήκης, διότι πῶς δύναται ἔχειν ἰσχὺν συμφωνία τις, ἂν μὴ προϋπάρχῃ καθῆκον ἐπιβάλλον τὴν ὑποχρέωσιν τῆς ἐκτελέσεως; Ἄρα ἀνάγκη πᾶσα ὅπως ἡ ὑποχρέωσις αὕτη προϋπάρχῃ παντὸς συναλλάγματος.

(Ὅρ. Zelli, Elem. di Filosof. Metafisica. Bologna, 1830.)

—

Ἐν σελ. 222. γρ. 37. Μετὰ τὰς λέξεις *καὶ δυνατὸν ἐν ἑαυτῷ*. Πρόσθεσον τὰ ἑξῆς·

Ἡ ὕπαρξις οὐδὲν ἕτερον ἐστὶν ἢ ἡ πρᾶξις ἧς ἕνεκα τὸ ὂν εὑρίσκεται ἐκτὸς τοῦ δυνατοῦ καὶ τῆς τοῦ νοὸς συλλήψεως. Ἀλλαμὴν πᾶν ὂν ὑπάρχον σύγκειται ἐκ τῆς ἐνεργείας (ex actu). Ἄρα ἕκαστον ὂν ἐκ τῶν ὑπαρχόντων σύγκειται ἐκ τῆς ὑπάρξεως, ἤτοι παντὶ ὄντι ἐν ἐνεργείᾳ (actu) ἁρμόζει ἡ ὕπαρξις, ἑπομένως καὶ τῷ Θεῷ· διότι ὁ Θεὸς ἐστὶν ὂν, ἢ ἐν ἐ εργείᾳ ἢ μή. Ἀλλ' ἂν οὐκ ἔστιν ἐν ἐνεργείᾳ, ἔστι δυνάμει· ὅπερ παράλογον.

—

Ἐν σελ. 228. γρ. 13. Μετὰ τὰς λέξεις *τυχαίων συνδυασμῶν*. Πρόσθες τὴν ἑξῆς σημείωσιν·

(*) «Ceux qui ont dit qu' une fatalité aveugle a produit tous les effets que nous voyons dans le monde, ont dit une grande absurditè, car quelle plus grande absurdité qu' une fatalité aveugle qui aurait produit des êtres intelligents? Il y a donc une raison primitive». (Montesquieu, L' Esprit des Lois. L. I. ch. I.)

—

Ἐν τῇ αὐτῇ σελ. 228. γρ. 29. μετὰ τὸ σημ. (56). Πρόσθεσον τὰ ἑξῆς·

— Κακεῖνος δὲ ἔφη· ὁ κόσμος καθὸ ἐνδεχόμενος καὶ ὡρισμένως ἐδύνατο κάλλιστα παραχθῆναι ἐξ ὡρισμένης ὡσαύτως ἀρχῆς· ἑπομένως περιττὴ ἀποβαίνει ἡ ὕπαρξις ἀπείρου ὄντος.— Κἀγὼ δέ. Καὶ ἐν πρώτοις ἐνδεχόμενον καὶ πεπερασμένον ὂν οὐ δύναται δημιουργῆσαί τι ἐκ τοῦ μηδενός· ἀλλὰ πρός δε ἂν μὴ παραδεχθῶμεν ἄναρχόν τι καὶ ἑπομένως ἄπειρον καὶ ἀναγκαῖον ὄν, ἀπολήγομεν εἰς ἄπειρον σειρὰν ἀποτελεσμάτων ἄνευ πρώτης αἰτίας· ὅπερ ἀπαράδεκτον.—Ὁ δὲ φίλος ἐπανέλαβε τάδε· Τὸ ἄπειρον ὤφειλεν εἶναι καὶ τελειότατον· ἀλλ' ἂν οὐ ταυτίζηται τῷ σύμπαντι στερεῖται τῶν τελειοτήτων τούτου καὶ ἑπομένως οὐκ ἔστι τελειότατον· ἄρα ταυτίζεται τῷ σύμπαντι.— Κἀγὼ δὲ ἔφην· Αἱ τοῦ σύμπαντος τελειότητες εἰσὶν ἀτελεῖς καθὸ ὑποκειμένου, ἐνδεχομένου καὶ ὡρισμένου· ἄρα οὐχ' ἁρμόζουσι τελειοτάτῳ ὄντι, ὅ ἅτε ἀναγκαῖον καὶ ἄπειρον οὐ δύναται συνταυτισθῆναι ὡρισμένῳ καὶ ἐνδεχομένῳ, οἷον τὸ σύμπαν.

Ἐν σελ. 230. γρ. 2. Μετὰ τὰς λέξεις τῇ *Θεότητι*. Πρόσθεσον τὴν ἑξῆς σημείωσιν·

(*) Κακὸν καλεῖται πᾶν ὅ,τι οὐ δύναται ἐνεργῆσαι ἢ ἐνεγκεῖν εἰς πέρας, ἢ ὑποβοηθῆσαι μίαν τινὰ τάσιν. Ἀλλαμὴν τουθόπερ οὐ δύναται ταῦτα ποιῆσαι οὐκ ἔστι θετικόν, ἄρα ἔστι μηδέν. Ἐπειδὴ ὅμως ὄντα τινὰ δύνανται παρεμποδῖσαι τὴν φυσικὴν τῶν ἄλλων ὄντων τάσιν, ταῦτα καλοῦνται κακά. Οὕτω καλοῦμεν κακὸν τὴν ἀπώλειαν τῆς ὑγείας, τῆς τιμῆς, τῆς περιουσίας, κ.λ. ἅτινα οὐδὲν ἕτερον εἰσὶν ἢ στέρησις τῶν φυσικῶν ἡμῶν τάσεων. Ὅθεν τὸ κακὸν οὐδὲν ἐστὶν ἐν ἑαυτῷ, ἀλλὰ μόνον ἔλλειψις ἢ στέρησις τειλειότητος ἢ ἀγαθοῦ τινος πρὸς ὃ τείνει φύσει τὸ ἀντικείμενον.

Τινές, καὶ ἰδίως οἱ Μανιχαῖοι, ἵνα συμβιβάσωσι τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ μετὰ τῆς τοῦ κακοῦ ὑπάρξεως, ὑπέθεσαν εἶναι δύο ἄναρχα ὄντα, δηλ. Ἀγαθὸν καὶ Κακόν, καὶ τὴν δόξαν ταύτην παρεδέχθη κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους καὶ ὁ Βάϋλος· ἀλλ' αὕτη ἐστὶν ὅλως ἀντιφατική· διότι τὸ κακὸν ὂν ἤθελεν εἶσθαι αὐτὸ τὸ κακὸν ἐν ἑαυτῷ, ἤτοι τὸ κακὸν ἐν ὑπερτάτῳ βαθμῷ· καὶ ἐπειδὴ τὸ κακὸν οὐκ ἔστιν ἢ ὅτι οὐ δύναται ἐνεργῆσαι ἢ ἐνεγκεῖν εἰς πέρας μίαν τινα τάσιν, ἕπεται ὅτι οὐδὲν θετικὸν ἐν ἑαυτῷ ἐστιν. Ἀλλ' ἔστω καὶ θετικόν τι ὄν· ὅπως ἢ ἄναρχον

καὶ ἀνεξάρτητον, ἀνάγκη ἵνα ᾖ καὶ ἀναγκαῖον, ἀλλ' ἵνα ᾖ ἀναγκαῖον ἀνάγκη ὅπως ᾖ καὶ τελειότατον, ἀλλ' ἅτε τοιοῦτον οὐ δύναται εἶναι κακόν.

Ἐν σελ. 237. ἐν τέλει τῆς (9) σημειώσεως, πρόσθες τὴν ἑξῆς ὑποσημείωσιν·

(*) Ἀναγνοὺς ὁ συγγραφεὺς τὸ μνησθὲν πόνημα τοῦ Κ. Sauvé παρετήρησεν ὅτι κακῶς συμπεριέλαβεν ἐν τῇ χορείᾳ τῶν ὑλιστῶν καὶ τὸν Σεβάσμιον τοῦτον κληρικόν· ὅθεν ἠτήσατο αὐτῷ συγγνώμην ἐν τῷ ἄρτι ἐκδοθέντι αὐτοῦ πονήματι ἐν Ἑρμουπόλει ὑπὸ τὴν ἐπιγραφήν»· «Φιλοσοφικαὶ Διαλέξεις περὶ τῆς τῷ σώματι οὐσιώδους ἑνώσεως τῆς ψυχῆς κατὰ τοὺς ἀπὸ τῆς Σχολῆς, ὑπὸ Ι. ΔεΚιγάλλα, Τύποις Ρ. Πρίντεζη, 1880».

Ἐν σελ. 244. ἐν τέλει τῆς 7ης γραμ. πρόσθες τὰ ἑξῆς·

(Ὅρα πρὸς δὲ καὶ τὸ ἐπιγραφόμενον πόνημα Pensiero e meteore τοῦ ἰατροῦ Lombroso, ἐν ᾧ διαπραγματεύεται περὶ τῆς ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνου νοήσεως ἐπιῤῥοῆς τῶν ἀτμοσφαιρικῶν μεταβολῶν).

Ἐν σελίδι 253 μετὰ τὴν 5. γρ. δηλ. ἐν τέλει τῆς (46) σημ. πρόσθες τὰ ἑξῆς·

Ὁ Reid διατείνεται ὅτι ἡ κοινὴ αἴσθησις ἀποτελεῖ ἰδιαιτέραν τινὰ δύναμιν ἢ ἔμφυτον ῥοπήν, δι' ἧς ἀναγκαζόμεθα ἐκφέρειν τὰς τοιαύτας κρίσεις, ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τῆς ταὐτότητος τῶν ἰδεῶν, τῆς πείρας καὶ τοῦ λόγου· καὶ τὰς κρίσεις ταύτας διαιρεῖ εἰς ἀναγκαίας καὶ ἐνδεχομένας. Ἀλλ' εἰς τὰς τοιαύτας κρίσεις ἢ καταφαίνεται ὅτι τὸ ὑποκείμενον ἐστὶν ἢ μὴ κατηγορούμενον, ἢ οὐ καταφαίνεται. Ἂν οὐ καταφαίνηται, οὐκ ἀποτελεῖται κρίσις. Ἂν δὲ καταφαίνηται, ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἢ διακρίνεται οἷον ἐστὶν ἐν ἑαυτῷ ἢ μή. Ἐὰν οὐ διακρίνηται ἡ κρίσις ἀποβαίνει κατ' ἀνάγκην ψευδής. Ἐὰν δὲ διακρίνηται, τὸ τοιοῦτον ἐπισυμβαίνει ἢ ἀμέσως ἢ ἐμμέσως. Ἐὰν μὲν ἀμέσως ἢ καταφαίνεται ταὐτοσήμαντον ἢ μόνον ἡνωμένον τῷ κατηγορουμένῳ γεγονότι, καθότι ἐν ταῖς μερικαῖς συνθετικαῖς ἐμμέσοις κρίσεσιν οὐχ ὑπάρχει ἕτερόν τι ἢ τὸ συγκεκριμένον γεγονός, ἤτοι τὸ ὑποκείμενον.

Ἐν μὲν τῇ πρώτῃ περιπτώσει ὑπάρχει μεταφυσική, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ φυσικὴ ἐνάργεια. Ἐὰν καταφαίνηται ἐμ-

μέσως, τότε μανθάνομεν ὅτι τὸ ὑποκείμενον ἐστὶν ἢ μὴ τὸ διὰ συλλογισμοῦ κατηγορούμενον. Ὅθεν ἐστὶ παράλογον παραδεχθῆναι ὅτι αἱ διὰ κοινῆς αἰσθήσεως κρίσεις τελοῦνται ἀνεξαρτήτως τῆς ἀμέσου ἐνεργείας τῆς πείρας καὶ τοῦ συλλογισμοῦ. Οὐδὲ δυνάμεθα εἰπεῖν ὅτι οἱ τοῦ ὄχλου οἱ κρίνοντες εὐθέως περὶ πολλῶν πραγμάτων ἀγνοοῦσι τὸν συλλογισμὸν, διότι οὗτοι οὐ γινώσκουσι μὲν καταρτίσαι αὐτὸν κατὰ τοὺς κανόνας τῆς διαλεκτικῆς, ἀλλὰ διακρίνουσι κάλλιστα τὰς μεταξὺ ὑποκειμένου καὶ κατηγορουμένου σχέσεις καὶ οὕτω φθάνουσιν εἰς τὰς συνεπείας· ἄλλως, οὐκ ἤθελον εἶσθαι λογικοί.

Ἐν σελ. 257. μετὰ τὴν 34 γραμμὴν, δηλ. πρὸ τοῦ τελευταίου παραγράφου τῆς (54) σημειώσεως. Πρόσθες τὰ ἑξῆς·

Κατὰ Ῥοσμίνιον ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος ἐστὶν ἔμφυτος, διότι λέγει, ἅμα τῇ πρώτῃ αἰσθήσει, γεννᾶται ἐν ἡμῖν ἡ ἰδέα τοῦ *ἐγὼ* καὶ *οὐκ ἐγώ*· ἀλλ' αἱ ἰδέαι αὗται, προστίθησιν, ἐμπεριέχουσι τὴν τῆς ὑπάρξεως καὶ ἑπομένως τοῦ ὄντος. Ὅθεν συμπεράνει ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος ἐστὶν ἔμφυτος. (Ὅρ. Cantù, Docum. per la stor. Sistema del Rosmini. 31). Ἀλλ' ὁ Ῥοσμίνιος συγχέει τὴν γνῶσιν τοῦ *ἐγὼ* μετὰ τῆς ἰδέας τοῦ *ἐγὼ*, ἣν ὡς ἀλλαχοῦ εἴπομεν κτώμεθα διὰ τῆς σκέψεως· ἐνῷ ἡ γνῶσις τοῦ *ἐγὼ* γεννᾶται τῷόντι ἐν ἡμῖν ἅμα τῇ πρώτῃ αἰσθήσει. Πλὴν τούτου παρεῖδεν ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ γνῶσις τοῦ *οὐκ ἐγὼ* δὲν ἕπεται τῇ γνώσει τοῦ *ἐγὼ* ἢ συνεπείᾳ ἀντιδράσεως, ὡς ἤδη ἐλέχθη. Διϊσχυρίζεται πρόςδε ὅτι οὐ δυνάμεθα σχηματίσαι δι' ἀφαιρέσεως τὰς καθόλου ἰδέας, ἑπομένως λέγει ἐπειδὴ ἑκάστη κρίσις ἐρείδεται ἐπὶ καθόλου ἰδέας, ἕπεται ὅτι αἱ τοιαῦται ἰδέαι προϋπάρχουσι τῶν κρίσεων· ὅθεν εἰσὶν ἔμφυτοι. Ἀλλὰ τίς δύναται ἀμφιβάλλειν ὅτι διὰ τῆς ἀφαιρέσεως τῶν διαφόρων ποιοτήτων καὶ προσόντων ἀτομικοῦ τινος ὄντος, λ. χ. τοῦ Πλάτωνος, φθάνομεν εἰς τὴν καθόλου ἰδέαν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἀκολούθως δι' ἑτέρων ἀφαιρέσεων εἰς τὴν γενικοτάτην τοῦ ὄντος; Ἄρα δυναμένων τῶν καθόλου ἰδεῶν σχηματισθῆναι δι' ἀφαιρέσεως, ἀποβαίνει ὅλως ἀκατάλληλον παραδεχθῆναι αὐτὰς ἐμφύτους εἶναι. Τοῦτον δὲ ἀντέκρουσαν ὁ Γιοβέρτης, Γαλλούπης, Μαμιάνης, Δὲ Γράτσιας, Τέστας, Λιβερατόριος, Μαγκίνος, καὶ ἄλλοι ὁμογενεῖς αὐτοῦ. Παρεδέχθησαν δὲ τὴν θεωρίαν αὐτοῦ τινὲς ἄλλοι, ἐξ ὧν ὁ διάσημος Μανζόνης ὁ

τῶν μελλονύμφων συγγραφεύς, ἐν τῇ Διαλέξει αὐτοῦ· «Dell' Invenzione» καὶ ὁ Πεσταλότσας, ἐν τῷ κατ' ἄλλα ἀξιολόγῳ πονήματι αὐτοῦ· «Elementi di Filosofia, Milano, 1849. ed. 2ου.

Ἐν σελ. 258. μετὰ τὴν 35ην γραμμ. πρόσθες τὰ ἑξῆς·

Κατά τινας καὶ ἰδίως τὸν Ῥωμανὸν (Romano, Scienza dell' uomo interiore. V. III. cap II.), ἡ ὕπαρξις τοῦ Θεοῦ ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς περὶ αὐτοῦ ἐννοίας τῆς καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ ὁρισμοῦ τοῦ Θεοῦ ἐξαγομένης. Οὕτω π. χ. λέγει, ἐστὶ βέβαιον ὅτι ὁ Θεὸς ἐστὶν ἡ πρωτίστη ἀλήθεια· ἀλλ' ἡ πρωτίστη ἀλήθεια ἐστὶν ἀφ' ἑαυτῆς γνωστή· ἄρα ὁ Θεὸς ἐστὶν ἀλήθεια ἀφ' ἑαυτῆς γνωστή. Οὐδεὶς ἀμφιβάλλει ὅτι ὁ Θεὸς ἐστὶν ἡ πρώτη ἀπόλυτος ἀλήθεια, ἀλλ' οὐδόλως καὶ ἡ πρώτη παρ' ἡμῶν γνωστὴ ἀλήθεια, καὶ ἔτι μᾶλλον ἀμέσως, διότι οὐ λαμβάνομεν αὐτοῦ γνῶσιν οὐδὲ δι' ἐποπτείας, οὐδὲ δι' ἀντιλήψεως, ἀλλὰ μόνον διὰ τοῦ λόγου. Ἔτι προστίθησιν ὁ Ῥωμανός. Ἐστὶ βέβαιον ὅτι ἐκ τοῦ ὡρισμένου οὐ δυνάμεθα σχηματίσαι τὴν ἰδέαν τοῦ ἀπείρου· ἀλλαμὴν ὁ Θεὸς ἐστὶν ἄπειρος, ἄρα ἡ περὶ αὐτοῦ ἰδέα ἐστὶν ἀρχική. Ναὶ μὲν ἀρχικὴ καθόσον οὐ παράγεται ἐκ τῶν αἰσθήσεων, ἀλλ' ἡ ἰδέα τοῦ ἀφῃρημένου ἀπείρου, οὐχὶ δὲ ἡ τοῦ Θεοῦ συγκεκριμένη ἰδέα. Ἀλλὰ προστίθησιν, ὅτι τὸ ἀφῃρημένον προϋποτίθησι τὸ συγκεκριμένον ἐξ οὗ κατ' ἀφαίρεσιν σχηματίζεται. Παρεῖδεν ὅμως ὅτι ἂν ἡ περὶ Θεοῦ συγκεκριμένη ἰδέα ἐσχηματίσθη κατ' ἀφαίρεσιν, οὐ δύναται εἶναι ἀρχικὴ καὶ ἑπομένως ἀφ' ἑαυτῆς γνωστή.

Ἐν σελ. 261. μετὰ τὴν 2αν γραμμήν, πρόσθες τὰ ἑξῆς·

Ἐντεῦθεν ὁ πανθεϊσμὸς ἐστὶν ἀρχαιότατος· ἀναφανεὶς πρότερον παρὰ τοῖς Βένδαις ἐν Ἰνδίᾳ, ἀκολούθως ἐν Ἑλλάδι ἐν τῇ Σχολῇ τοῦ Ξενοφάνους, καὶ μετὰ ταῦτα παρὰ τοῖς Γνωστικοῖς καὶ τοῖς Νεοπλατωνικοῖς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ. Νῦν δὲ ἐπικρατεῖ ἰδίως ἐν Γερμανίᾳ. Οὕτω κατὰ τὸν Φίτχιον, τὸ καθαρὸν ἐγὼ τὸ καὶ ἀόριστον καὶ ἄπειρον νοοῦν ἐλευθέρως ἑαυτὸ παράγει ἑαυτὸ ὡς ἐμπειρικὸν, καὶ ὡς ὡρισμένον τε καὶ μὴ ἄπειρον, δηλ. ὡς ὑποκείμενον καὶ ἀντικείμενον, ὅθεν τοῦτο ἐστὶ τὸ πᾶν, ἑπομένως οὐχ ὑπάρχει ἢ μία μόνη οὐσία.

Καὶ ἐν πρώτοις τὴν ἐν λόγῳ θεωρίαν ἐπ' οὐδενὸς βασίμου λόγου στηρίζει ὁ Φίτχιος. Δεύτερον ἐστὶν ἀντιφατικὸν δι-

ότι ἤθελον ὑπάρχει παραστάσεις αἰσθήσεων, ἄνευ πραγματικῆς ἀντιλήψεως, ἤτοι παραισθησίαι καὶ οὐδαμῶς αἰσθήσεις. Τρίτον ἡ συνείδησις πληροφορεῖ ἡμᾶς ἐναργῶς ὅτι τὸ ἐγὼ οὐδέποτε διατελεῖ καθαρὸν καὶ ἄνευ τρόπων, δηλ. ἀόριστον καὶ ἄπειρον, ἀλλ' ἀείποτε εὑρίσκεται τροπολογούμενον καὶ ὡρισμένον, ἐξ οὗ ὁρμᾶται πᾶσα γνῶσις. Τέταρτον τὸ ἐγὼ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἤθελεν εἶσθαι ἅμα αἰτία καὶ ἀποτέλεσμα ἑαυτοῦ. Πέμπτον ἐπὶ τέλους ἂν εἶχεν οὕτως, ἡμεῖς ἠθέλομεν διὰ τῆς συνειδήσεως αἰσθάνεσθαι ἑαυτοὺς εἶναι τὸ πᾶν, δηλ. *ἐγὼ καὶ οὐκ ἐγώ*, ἤτοι ὑποκείμενον καὶ ἀντικείμενον.

Ἀλλὰ προστίθησιν ὁ Σχελλίγγιος, ὅπως ἐξηγήσωμεν φιλοσοφικῶς τὰ πάντα, ἀρκεῖ ὁρμηθῆναι ἐκ τῆς ἐποπτείας τοῦ ἀπολύτου συλλαμβάνοντες αὐτὸ εἰς τρόπον ὅπως ἐν ἑαυτῷ συνταυτισθῶσιν ὑποκείμενον μετ' ἀντικειμένου· ἰδανικὸν μετὰ πραγματικοῦ· πνεῦμα καὶ ὕλη· καὶ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει φανεροῦται τοῦτο ὡς ἀπόλυτον· νῦν μὲν ὑπὸ μίαν τινα ἔποψιν· νῦν δὲ ὑφ' ἑτέραν· καὶ οὕτω πᾶν τὸ ὑπάρχον πηγάζει ἐκ μιᾶς καὶ μόνης οὐσίας. Ἄρα ἐστὶ περιττὸν παραδεχθῆναι τὴν ὕπαρξιν πολλῶν οὐσιῶν.

Καὶ ἐν πρώτοις ἐστὶ πάντῃ ψευδὲς ὅτι δυνάμεθα ἔχειν τὴν ἐποπτείαν τοῦ ἀπολύτου. Δεύτερον ὂν ὅπερ ἀδιαφόρως καθίσταται ὑποκείμενόν τε καὶ ἀντικείμενον· ἰδανικόν τε καὶ πραγματικόν· πνεῦμα τε καὶ ὕλη, ἐστὶν ἐν ἑαυτῷ πάντῃ ἀόριστον, ἢ μᾶλλον ἁπλοῦν τῆς φαντασίας ἀποκύημα. Τρίτον ἐὰν οὐχ ὑπῆρχεν ἢ μία μόνη ἀπολύτως οὐσία, ἡμεῖς πάντες ἠθέλομεν συνταυτίζεσθαι οὐ μόνον ἀλλήλοις ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς ἄλλοις πράγμασι. Τέταρτον ἐπὶ τέλους οὕτω καταστρέφεται ἡ ἰδέα τοῦ ἀπολύτου· διότι ἀπόλυτον ὅπερ ἀλλοιοῦται οὐκ ἔστιν ἀπόλυτον.

Ὁ δὲ Ἔγελος προστίθησιν· Ὁρμώμενοι ἐκ τῆς ἀρχῆς ὅτι ἡ ἰδέα ἐστὶ τὸ πραγματικὸν ὄν, καὶ τὸ πραγματικὸν ὂν ἡ ἰδέα, οὐκ ἔχομεν ἀνάγκην πρὸς ἐξήγησιν παντὸς πράγματος ἢ στιγμῶν (moments), δι' ὧν ἡ ἰδέα ἀναπτυσσομένη διαδοχικῶς ἀποβαίνει τὸ πᾶν καὶ τὸ ἀπόλυτον δύναται μετατραπῆναι εἰς πᾶν πρᾶγμα. Ὅθεν ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἀρκεῖ ἡ ὕπαρξις ἑνὸς καὶ μόνου ὄντος· ἄρα περιττὸν παραδεχθῆναι τὴν ὕπαρξιν πλειοτέρων ὄντων.

Καὶ ἐν πρώτοις ἐστὶν ὅλως ψευδὲς ὅτι τὸ ἰδανικὸν ἐστὶ καὶ πραγματικόν, διότι δυνάμεθα κάλλιστα φαντασθῆναι πλεῖστα ὅσα ὅλως ἀνύπαρκτα. Δεύτερον δὲ ἐν τῇ θεωρίᾳ

ταύτη ἡ ἰδέα ἐκλαμβάνεται μόνον ἐξ ὑποκειμένου καὶ οὐδαμῶς ἐξ ἀντικειμένου, ἐνῷ ἐστὶ κατ' ἀνάγκην καὶ ἐξ ἀντικειμένου, διότι συμπεριλαμβάνει τὸ παριστανόμενον ἀντικείμενον· ἄλλως οὐκ ἠδύνατο παραστῆσαι αὐτὸ, τὸ καὶ μόνον πραγματικῶς ὑπάρχον. Τρίτον ἐπὶ τέλους ἠθέλομεν, ὡς ἤδη ἐλέχθη, συνταυτίζεσθαι τῷ σύμπαντι.

Προστίθησι δὲ καὶ ὁ Ahrens· Τὸ ἀπόλυτον συνταυτίζεται τῷ σύμπαντι· α'.) διότι ἅτε ἄπειρον ἐμπεριέχει τὸ πᾶν· β'.) διότι ἡ τοῦ σύμπαντος οὐσία συνταυτίζεται τῇ οὐσίᾳ αὐτοῦ.

Σύμφημι ὅτι τὸ ἄπειρον ἐμπεριέχει τὸ πᾶν, ἀλλὰ καθ' ὅσον εἰσὶν ἐντελῆ, οὐχὶ ὅμως ἐν ὅσῳ εἰσὶν ἀτελῆ καὶ ὡρισμένα, ἄλλως οὐκ ἤθελεν εἶσθαι ἄπειρον. Ἔτι δὲ ἡ οὐσία τοῦ σύμπαντος ἐν ἰδέᾳ καθὸ ἀπ' αἰῶνος, συνταυτίζεται τῷ ἀπολύτῳ, ἡ δὲ πραγματικὴ οὐσία ἅτε ὡρισμένη καὶ ἐνδεχομένη οὐδόλως δύναται εἶναι ἡ αὐτὴ μετὰ τῆς τοῦ ἀπολύτου καὶ ἀναγκαίου ὄντος.

Ἐν τῇ αὐτῇ 261 σελ. μεταξὺ τῆς 27 καὶ 28 γραμμῆς, ἤτοι μετὰ τὸν Α'. παράγραφον τῆς (57) σημειώσεως, πρόσθες τὰ ἑξῆς·

Ὁ Θεὸς ὁρᾷ δι' ἐποπτείας ἀπ' αἰῶνος τὰς πράξεις ἡμῶν, ἀλλ' ἡ ἐποπτεία αὕτη καίτοι ἀνεπισφαλὴς οὐκ ἐπιφέρει τὴν ἀνάγκην τῆς ἐκτελέσεως, ἀπαραλλάκτως ὡς ὅτε ἡμεῖς ὁρῶμεν ἐνέργειαν τινα τελουμένην ἐν ᾗ περιπτώσει ἡ ὅρασις οὐ σφάλλει μὲν, διότι πᾶσα ἐποπτεία πραγματικοῦ ἀντικειμένου, ἢ ἀντίληψις αἰσθήσεως, οὐ δύνανται ὑπάρχειν ἄνευ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀντικειμένου· οὐκ ἐπιφέρει ὅμως καὶ τὴν κατ' ἀνάγκην ἐνέργειαν, ἐὰν μὴ ᾖ φύσει τοιαύτη. Ὥστε ἡ πρόγνωσις τοῦ Θεοῦ καθὸ, οὕτως εἰπεῖν, ἀποτέλεσμα καὶ οὐχὶ ἀφορμὴ τῶν πράξεων ἡμῶν, οὐδόλως ἐπηρεάζει τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἡμετέρας βουλήσεως.

Ἐν σελ. 262. ἐν τέλει τῆς (59) σημειώσεως, πρόσθες τὰ ἑξῆς·

Κατὰ Βάϋλον προτιμητέον ἵνα ᾖ τις μᾶλλον ἄθεος ἢ εἰδωλολάτρης! Διότι, λέγει· «J' aimerois mieux que l' on dit de moi que je n' existe pas, que si l' on disoit que je suis un méchant homme.» (Pensée sur la comete. et. c.) Ἀλλ' ἔστι σόφισμα ἐπερειδόμενον ἐπὶ τοῦ ὅτι οὐδεμία ὠφέλεια προκύπτει τῇ ἀνθρωπότητι ἐκ τοῦ πιστεύειν ἢ μὴ

τὴν ὕπαρξιν ἑνός τινος ἀνθρώπου· ἐνῷ ἐστὶ λίαν ἐνδιαφέρον τῇ κοινωνίᾳ ἡ σταθερὰ πίστις τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπάρξεως. . . . . . . «Celui qui attaque, λέγει εὐστόχως ὁ Μοντέσκιος, la religion revélée n' attaque que la religion revélée; mais celui qui attaque la religion naturelle attaque toutes les religions du monde. Si l' on enseigne aux homme qu' ils n' ont pas ce frein ci, ils peuvent penser qu' ils en on un autre; mais ils est plus pernicieux de leur enseigner qu' ils n' en ont pas du tout.

. . . . tout homme qui attaque la religion revélée . . . . quand il reussiroit, quand même il auroit raison dans le fond, ne feroit que détruire une infinité de bien pratiques pour établir une verité purement spéculative.» (Montesquieu, Lettre à M. Warburton)

Ἐν σελίδι 268. ἐν τῇ προτελευταίᾳ γραμμῇ, πρόσθες τὴν ἑξῆς σημείωσιν·

(*) Κατὰ Κουσῖνον ὁ Θεὸς ἐδημιούργησε τὸν κόσμον ἐξαγαγὼν αὐτὸν ἐκ τῆς δημιουργικῆς αὐτοῦ δυνάμεως, ὅπως ἡμεῖς τὰς νοήσεις καὶ βουλήσεις ἡμῶν. Ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος, λέγουσιν οἱ ἐναντίοι, παράγει τρόπους καὶ οὐχὶ οὐσίας· καὶ παράγει αὐτὰς τροποποιῶν προϋπάρχουσαν οὐσίαν, δηλονότι ἑαυτόν. Ἑπομένως οὐ δυνάμεθα εἰπεῖν ὅτι ὁ Θεὸς δημιουργήσας τὸν κόσμον ἐτροποποίησεν ἑαυτόν, διότι ἀπολήγομεν εἰς πανθεϊσμόν.

Ὁ Θεὸς λέγει ὁ Γιοβέρτης ἐδημιούργησε τὸν κόσμον διὰ τῆς ἀτομικεύσεως τῆς καθόλου ἰδέας τῶν ὄντων φέρων αὐτὴν εἰς ὕπαρξιν· «individualizza l' idea generale, recandola all' esistenza. Individualizzare é creare». (Intrad. alla Filos. t. II. p. 214). Ἀλλὰ λέγουσιν οἱ ἐναντίοι· Ὁ Θεὸς οὕτως ἐδημιούργησε τὸν κόσμον ἐκ τῶν προϋπαρχουσῶν αὐτοῦ ἰδεῶν, αἵτινες συνταυτιζόμεναι τῇ ὑποστάσει αὐτοῦ, πρῶτον μὲν καθιστῶσιν αὐτὸν μεταβλητὸν καὶ ἑπομένως ἐνδεχόμενον· δεύτερον δὲ τὸ ἔργον οὐκ ἔστιν ἀληθὴς πλάσις ἀλλ' ἀπαύγασμα, ὅπερ πανθεϊστικόν.

Ὁ δὲ Δαμιρὼν στηριζόμενος ἐπὶ τοῦ ἀξιώματος ὅτι *ἐκ τοῦ μηδενὸς μηδέν*, ἐξάγει ὅτι ὁ Θεὸς ἐδημιούργησε τὰ μὲν ἄϋλα ὄντα ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ὑποστάσεως, τὰ δὲ σώματα ἐξ ἀνάρχου ὕλης. Ἀλλ' οὕτω καταστρέφεται τὸ κατ' ἀνάγκην ἀναλλοίωτον, ἄπειρον καὶ ἀπόλυτον τοῦ Θεοῦ· ἔτι δὲ καὶ τὸ ἀνεξάρτητον αὐτοῦ, διότι ἂν ἐδημιούρ-

γε τὸν κόσμον ἐκ προϋπαρχούσης καὶ αἰωνίου τινὸς οὐσίας ἤθελεν ἐξαρτᾶσθαι ἐξ αὐτῆς.

Ἐν σελ. 282. γρ. 37. μετὰ τὰς λέξεις *μᾶς ἐξαπατῶσιν*· πρόσθες τὴν ἑξῆς σημείωσιν·

(*) Αἱ πραγματικαὶ οὐσίαι τῶν ὄντων, ἃς ὁ Κάντιος καλεῖ *νοούμενα*, εἰσὶ κατ' αὐτὸν ἡμῖν ἄγνωστοι, ὡς μὴ γνωρίζουσιν ἢ τὰ φαινόμενα. Ὁ δὲ Γιοβέρτης προέβη ἔτι πορρωτέρω διϊσχυριζόμενος ὅτι οὐ μόνον οὐ γνωρίζομεν αὐτάς, ἀλλ' οὐδὲ κἂν δυνάμεθα ν' ἀντιληφθῶμεν αὐτῶν νοερῶς, (sono, λέγει, inescogitabili). Ἀλλ' ἀφοῦ οὐκ ἠδύνατο ἀντιληφθῆναι αὐτῶν νοερῶς, τίνι τρόπῳ πραγματεύεται περὶ αὐτῶν;

Ἐν σελ. 318. ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς 10 σημειώσεως πρὸ τῶν ἐν αὐτῇ ἀναφερομένων, πρόσθες τὰ ἑξῆς·

Ἡ μνήμη, λέγει ὁ De la Mennais, σφάλλει, ἀλλ' ὁ λόγος χρῆται αὐτῇ ἐν τοῖς ἐπιχειρήμασιν αὐτοῦ, ὅθεν τοὐλάχιστον ὡς ἐκ τῶν ἐλλείψεων τῆς μνήμης σφάλλει. Ἀλλὰ πόσα ἐπιχειρήματα δὲν γίνονται ἄνευ τῆς τῆς μνήμης συνδρομῆς; Πλὴν τούτου, ἂν μὴ ἐπιβεβαιώσωμεν τὰ ὑπὸ τῆς μνήμης ἐν ἀμφιβόλῳ περιστάσει ὑπαγορευόμενα, τὸ σφάλμα πηγάζει οὐχὶ ὡς ἐκ τῆς ἀπάτης τῆς μνήμης, ἀλλ' ἐκ τῆς μὴ ἀκριβοῦς ἐρεύνης καὶ προσοχῆς.

Ἐν σελ. 322. γραμ. 32. μετὰ τὰς λέξεις *περιορισμοῦ τοῦ νοὸς ἡμῶν*· πρόσθες τὴν ἑξῆς σημείωσιν·

(*) Κατὰ Κονδιλλάκιον δὲ μόνον ἡ σύνθεσις ἐστὶν ἡ ἀληθὴς μέθοδος πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς ἀληθείας, ἡ δὲ ἀνάλυσις ἀποβαίνει, λέγει, περιττή. Καὶ ὅμως τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ ὁμολογίᾳ· «Ἡ ἀποσύνθεσις ἢ ἀνάλυσις αὕτη δὲν γίνεται ἢ διότι μία μόνη στιγμὴ οὐκ ἀρκεῖ πρὸς ἐξέτασιν καὶ μελέτην ὅλων τῶν ἀντικειμένων». Ἆρα οὐκ ἔστι περιττὴ πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς ἀληθείας.

Ἐν τῇ αὐτῇ σελίδι, σελ. 322. μεταξὺ 35 καὶ 36 γραμ. ἤτοι πρὸ τῆς (29) σημειώσεως, πρόσθεσον τὰ ἑξῆς·

Ἐνταῦθα γεννᾶται τὸ ζήτημα τὸ τί ἐστι κρίσις. Ὀρθῶς ἐξετάζοντες ἡ κρίσις ἐστὶν ἡ ἐποπτεία τῆς συμφωνίας ἢ διαφωνίας τοῦ ὑποκειμένου μετὰ τοῦ κατηγορουμένου. Ἔτι δὲ ἡ κρίσις ἐστὶ γνῶσις ᾗ ἕπεται ἀντικείμενόν τι γνω-

στόν, καθὸ ἐξ ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου, δηλονότι ἐκ κρίνοντος καὶ κρινομένου. Καὶ πράγματι ἡ κρίσις ἢ ἀποτελεῖ ἁπλῶς τὴν ἐποπτείαν τοῦ ὑποκειμένου καὶ κατηγορουμένου ἢ τὴν ἐποπτείαν τῶν αὐτῶν κατὰ σύγκρισιν ὅρων· ἢ ἐπὶ τέλους τὴν τῆς συμφωνίας ἢ διαφωνίας αὐτῶν τούτων. Οὐκ ἀποτελεῖ βεβαίως τὴν τοῦ πρώτου εἴδους διότι ἄλλως ἤθελομεν κρίνειν ὅτε ἀντιλαμβανόμεθα, ὅπερ ἀποτελεῖ ἁπλῆν γνῶσιν, καὶ οὐδόλως κρίσιν· ὡς ὅτε θεωρῶ τὸν ἥλιον φωτερόν, ἢ αἰσθάνομαι τὴν γλυκύτητα τῆς ζακχάρεως. κ.λ. Οὐδὲ τὴν τοῦ δευτέρου, διότι δυνάμεθα συγκρίνειν δύο ἀντικείμενα χωρὶς νὰ ἐπιφέρωμεν οὐδεμίαν κρίσιν, ὡς ὅτε π. χ. παραβάλλομεν τὴν ἰδέαν τοῦ οὐρανοῦ, τῶν ἀστέρων καὶ τοῦ ἀριθμοῦ χωρὶς ποσῶς νὰ ἐκφέρωμεν κρίσιν περὶ ἀριθμοῦ τῶν ἀστέρων κ.λ. Ἐὰν πρὸς δε ἡ κρίσις συνίστατο ἐν τῇ πράξει δι' ἧς ὁ νοῦς ἡμῶν ἑνοῖ ἢ χωρίζει τὸ ὑποκείμενον τοῦ κατηγορουμένου δι' ἀποφάσεως ἢ καταφάσεως τῇ ἐπιδοκιμασίᾳ τῆς ἐποπτείας περὶ τῆς συμφωνίας ἢ διαφωνίας αὐτῶν εἵπετο ὅτι ἡ οὐσία τῆς κρίσεως ἤθελε συνίστασθαι ἐν τῇ ἐπιδοκιμασίᾳ τῆς ἐποπτείας ἤτοι ἀποτελεῖ γνῶσιν ἢ οὔ· ἀλλ' οὐ δυνάμεθα εἰπεῖν ὅτι οὐκ ἀποτελεῖ γνῶσιν, διότι ἡ κρίσις σύγκειται ἐκ γνώσεως, ἄλλως ἤθελον ὑπάρχει ἐπιδοκιμασίαι ἄνευ γνώσεως, ὅπερ ἀπαράδεκτον. Ὅθεν ἡ ἐν λόγῳ ἐπιδοκιμασία ἐστὶ γνῶσις τῆς ἐποπτείας περὶ συμφωνίας ἢ διαφωνίας τοῦ ὑποκειμένου μετὰ τοῦ κατηγορουμένου, διότι ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ἐπιδοκιμασία ἔχει ἀντικείμενον τὴν ῥηθεῖσαν ἐποπτείαν. Κατὰ δὲ τὸν Storchenau, τὸν τὴν παράδοξον ταύτην δόξαν ἐν τῇ Φιλοσοφίᾳ αὐτοῦ (T. II. p. 36.) ὑποστηρίζοντα, ἡ κρίσις συνίσταται ἐν τῇ ἐποπτείᾳ τῆς ἐποπτείας περὶ τῆς συμφωνίας ἢ διαφωνίας τοῦ κατηγορουμένου πρὸς τὸ ὑποκείμενον, ἢ ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἐν τῇ γνώσει τῆς συμφωνίας ἢ διαφωνίας τῶν ἐν λόγῳ ὅρων.

Ἅπασαι δὲ αἱ ἀναγκαῖαι κρίσεις εἰσὶ φύσει ἐκ τῶν καθόλου καὶ ἔχουσι ταὐτόσημον (identique) τὸ ὑποκείμενον τοῦ κατηγορουμένου.

Κατὰ Κάντιον δὲ εἰσὶ τριῶν εἰδῶν κρίσεις· αἱ ἐκ τῶν προτέρων ἀναλυτικαί, αἱ καὶ καθαραὶ καλούμεναι· ὡς τὸ μέρος ἐστὶ μεῖζον τοῦ ὅλου. Αἱ ἐκ τῶν προτέρων συνθετικαί, δηλ. ἀναγκαῖαι καὶ καθόλου, ἅτε προγενέστεραι πάσης πείρας, ἀλλὰ μὴ ταὐτιζόμεναι· οἷον, ὡς λέγει, ἕκαστον αἰτιατὸν ἔχει τὴν αἰτίαν αὐτοῦ. Καὶ ἐπὶ τέλους αἱ ἐκ τῶν

ὑστέρων συνθετικαί, ἅτε πηγάζουσαι ἐκ τῆς πείρας, διὸ καλούμεναι ἐμπειρικαί, μὴ ταὐτιζόμεναι καὶ μὴ ἀναγκαῖαι ἀλλ' ἐνδεχόμεναι, ὅθεν καὶ φύσει μὴ καθόλου, ὡς πᾶν σῶμα βαρύ. 'Αλλ' ἀφοῦ τῇ ἰδίᾳ ὁμολογίᾳ τοῦ αὐτοῦ Καντίου αἱ ἐκ τῶν προτέρων συνθετικαὶ κρίσεις οὐ ταὐτίζονται, ἕπεται ὅτι οὐκ εἰσὶν οὐδ' ἀναγκαῖαι, ὅθεν οὐδὲ καθόλου, ἀλλὰ μερικαὶ καὶ ἐνδεχόμεναι, καὶ κακῶς, οὗτος θεωρεῖ αὐτὰς φύσει ἀναγκαίας καὶ καθόλου. Ἡ δὲ πρὸς παράδειγμα ἀναφερομένη παρ' αὐτοῦ κρίσις, *πᾶν αἰτιατὸν ἔχει τὴν αἰτίαν αὐτοῦ*, οὐδόλως ἐστὶ συνθετική, ἀλλ' ἀναλυτικὴ καὶ ταὐτοσήμαντος, δ ὅτι ἐκ τῆς ἀναλύσεως τοῦ ὑποκειμένου ἐξάγεται τὸ κατηγορούμενον, καθότι *αἰτιατὸν* σημαίνει τοὐθόπερ παράγεται ἐξ αἰτίας.

ΕΠΙΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ

ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΣΦΑΛΜΑΤΩΝ

ΠΑΡΑΛΕΙΦΘΕΝΤΩΝ ΕΝ ΤΗι Α'. ΕΠΙΔΙΟΡΘΩΣΕΙ.

σελ.	104	(καὶ ἀλλαχοῦ)	γραμ.	41,	ἐναῖα	ἐνναῖα
»	149		»	14,	quad	quod
»	169		»	31,	Βαουτζίου	Βασκυτζίου
»	179		»	16,	μετήτ.	μελέτ.
»	190		»	15,	κωλυωθῆναι,	κωλυθῆναι
»	196	(καὶ ἀλλαχοῦ)	»	18,	ἐναῖον	ἐνιαῖον
»	222		»	10,	ἰδίας	ἰδέας
»	237		»	27,	Saurè	Sauvè
»	318		»	12,	Phiquet,	Pluquet
»	321		»	28,	ἑτερόθετον	αὐτόθετον
»	»		»	31,	ἑτερόθετος	αὐτόθετος

'Εν σελίδι 13. γραμ. 35. μετὰ τὰς λέξεις ἠ δ ύ ν α τ ο ὑ π ά ρ χ ε ι ν πρόσθες τάδε·
καὶ κατὰ τὴν εὔστοχον τοῦ Κάστη ἔκφρασιν·

E senza l' unità tutto è difforme
Moltiplice complesso ognor cadrà
E l' anima di tutto è l'unitá.

—

'Εν σελίδι 18, γραμμῇ 27. μετὰ τὴν λέξιν *μνήμης* πρόσθες τὴν επομένην σημείωσιν.

(*) „Ἡ πρώτη ἐργασία, λέγει ὁ Πεσταλότιος, ἣν τὸ ὑποκείμενον ἡμῶν δύναται τελεῖν ἐφ' ἑαυτοῦ ἐστὶν ἡ τοῦ στρέφειν διὰ τῆς ἰδίας γνωστικῆς ἐνεργείας ἐπὶ τοῦ ἰδίου ζωϊκοῦ αἰσθήματος, καὶ οὕτως ἀντιληφθῆναι τῆς ἰδίας αὐτοῦ αἰσθητικῆς ἀρχῆς. Διότι καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν γνωστικὴν ἐνέργειαν, αὕτη οὐ δύναται γνωσθῆναι διὰ τῆς ἰδίας πράξεως δι' ἧς εποπτειᾷ τὴν τοῦ ὄντος ἰδέαν· ἄλλως οὐκ ἤθελεν σύγκεισθαι ἐν μιᾷ ἁπλῇ τοῦ γινώσκειν ἐνεργείᾳ (attività di conoscere), ἀλλ' ἐν πραγματικῇ νοερᾷ ἀντιλήψει ἑαυτῆς, ὅπερ ἀπαράδεκτον, καθότι δεῖ ἔχειν τὴν ἐνέργειαν τοῦ γινώσκειν πρὸ τοῦ ἐνεργεῖν δι' αὐτῆς πρὸς ἀπόκτησιν γνώσεώς τινος. Οὐδὲ δυνάμεθα εἰπεῖν ὅτι ἡ πρώτη τοῦ πνεύματος ἀντίληψις ἐστὶν ἡ τῆς νοερᾶς ἐνεργείας κατὰ προτίμησιν τῆς αἰσθητικῆς· διότι ἐν πρώτοις τὸ ὑλικὸν αἴσθημα, καθὸ ζωηρότερον προκαλεῖ ἰσχυροτέρως τὴν προσοχήν· δεύτερον δέ, ἐὰν ἡ νοερὰ ἀρχὴ ἐγίνωσκεν ἑαυτὴν πρὶν ἢ ἐνεργήσῃ καὶ λάβῃ τὴν πρὸς τοῦτο ὤθησιν, οὐκ ἤθελεν ὑπάρχειν ἀποχρῶν λόγος τῆς τοιαύτης πράξεως. 'Επὶ τῇ ὑποθέσει ὑποκειμένου τινος ἁπλῶς νοεροῦ, ἄνευ τινος ἀφορμῆς πρὸς τὸ γινώσκειν, δηλαδὴ ἄνευ πάθους τινος δυναμένου ἐγείρειν ἐν αὐτῷ τὴν τοῦ γινώσκειν ἐνέργειαν, ἤθελε τοῦτο μένειν ἄνευ οὐδεμιᾶς κινήσεως βεβυθισμένον ἐν ἠρεμαίᾳ ἐποπτείᾳ πράγματός τινος διαφέροντος αὐτοῦ, καὶ ἐν ᾧ οὐκ ἤθελε δύναται ἀνατρεῖν οὐδέποτε ἑαυτόν. Ὅθεν ἡ πρώτη γνῶσις ἣν ἡ ψυχὴ ἀποκτᾶ περὶ ἑαυτῆς ἐστὶν ἡ ν ο ε ρ ὰ ἀ ν τ ί λ η ψ ι ς τ ο ῦ ἰ δ ί ο υ ἑ α υ τ ῆ ς ὑ λ ι κ ο ῦ αἰσθήματος· καὶ ἐν τῇ πράξει ταύτῃ ἡ ψυχὴ οὐ γινώσκει εἰσέτι ἐντελῶς ἑαυτὴν καὶ οὐ δύναται βεβαιῶσαι αὐτὴ ἑαυτὴν (affermarsi) διότι τὸ ζωϊκὸν αἴσθημα οὐχ ὑπάρχει ὁλοσχερῶς ἐν τῇ ἀνθρωπίνῳ ψυχῇ, ἧς οὐκ ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν, ἢ καὶ ἀνήκῃ αὐτῇ »

« 'Εξερχόμενον τὸ πνεῦμα τοῦ πρώτου τούτου νοεροῦ ἔργου,

καὶ ἔχον τὴν γνῶσιν τοῦ τοῦ σώματος αἰσθήματος, δύναται στρέψαι τὴν προσοχὴν ἐπὶ τῆς ἰδίας αὐτοῦ γνώσεως, δηλαδὴ πρὸς τὴν νοερὰν ἀντίληψιν, ἐν ᾗ διακρίνει εὐχερῶς τὸ ἔργον τοῦ ἀντιλαμβάνεσθαι ἀπὸ τοῦ οὗ ἀντελήφθη πράγματος, καὶ ἐν τῇ πράξει ταύτῃ γνωρίζει τὸν γινώσκοντα καὶ ἀντιλαμβάνεται τοῦ γινωσκομένου· καὶ οὕτω κατανοεῖ ὅτι ὑπάρχει ἀρχή τις νοερὰ διότι ὑπάρχει γνῶσις.»

«Φθάσαντος οὕτω τοῦ ἀνθρωπίνου ὑποκειμένου εἰς τὴν γνῶσιν τῆς αἰσθητικῆς καὶ νοερᾶς ἐνεργείας, ἀναπτύσσει καὶ τρίτην τινα ἐνέργειαν δι' ἧς συζεύγει τὸ αἴσθημα μετὰ τῆς ἰδέας, καὶ συνδέει τὰς δύο ἐνεργείας, θέτον ὁμοῦ τοὺς δύο αὐτῶν ὅρους, δηλονότι τὸ ἀντικείμενον τῆς αἰσθήσεως (ilsentito) σὺν τῷ τῆς ἐποπτείας (coll' intuito) καὶ ἀποτελεῖ ἓν μόνον ὂν ἰδανικόν τε καὶ πραγματικὸν (ideale e reale) Ἡ τρίτη δὲ αὕτη ἐνεργητικότης οὐκ ἔστιν ἡ τὸ *ἐκτατὸν* αἰσθανομένη, οὐδ' ἡ τὸ ἰδανικὸν ἐποπτειῶσα, ἀλλ' ἐνεργητικότης συνενοῦσα αὐτὰς καὶ ἀντιλαμβανομενη αὐτῶν, ὡς δύω ἀρχῶν ἀνηκουσῶν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ ὑποστάσει. Τὸ δὲ ὑποκείμενον δεῖ αἰσθάνεσθαι καὶ αὐτὴν τὴν τρίτην παρ' αὐτοῦ τελουμένην ἐνεργητικότητα, καὶ αἰσθάνεσθε αὐτὴν ὡς ἑνιαίαν καὶ ἀνωτέραν τῶν ἑτέρων δύω, διότι πᾶσα ὑπὸ τοῦ ὑποκειμένου ἐνεργουμένη πρᾶξις ἀποβαίνει ἀντικείμενον αἰσθήσεως αὐτοῦ τούτου (è sentito dal medesimo). Πλὴν τὴν τρίτην ταύτην ἐνεργητικότητα οὐ μόνον αἰσθάνεται ἡ ψυχή, ἀλλὰ συνάμα καὶ ἀντιλαμβάνεται νοερῶς αὐτῆς. Ἡ δ' ἀντίληψις αὕτη τῆς ἑνωτικῆς ἢ συνθετικῆς ταύτης ἐνεργητικότητος τῶν δύο ἑτέρων, ἐστὶν ἀντίληψις πραγματικοῦ ὄντος ἐξ οὐσίας ἑνιαίας τε καὶ ἐπιδεκτικῆς αἰσθήσεως, νοήσεως καὶ συνθέσεως.»

«Καὶ ὅμως διὰ τῆς ἐν λόγῳ πράξεως ὁ ἄνθρωπος γνωρίζει μὲν ἑαυτὸν ἀλλ' οὐ φθάνει εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ ἐγώ. Ὅπως δὲ φθάσῃ εἰς τὴν γνῶσιν ταύτην ἀνάγκη ἐπιστῆσαι τὴν προσοχὴν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς τρίτης ἐνεργητικότητος καὶ ἀντιληφθῆναι αὐτῆς.» (Pestalozza L. c. v. II. p. 17.)

Ἐν σελ. 39 μετὰ τὴν 27 γραμμήν, ἐν ἀρχῇ τῆς (51) σημειώσεως πρόσθες καὶ τὰ ἑπόμενα·

Ὁ Μαγκῖνος ἔν τινι σημειώσει τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ, λέγει ἐπὶ τοῦ προκειμένου. «Specialmente nelle scienze metafisiche dov' è che si trovi più pura, più estesa, piu forte-

mente sentita la varità, che negli antichi? in questa parte noi non possiamo innovare, ma unicamente svolgere quella verità che essi ci honno trasmessa, facendone applicazioni sempre nuove e ampliandone i confini.» (Mancino, Elem. di filos. t. II. Firenze 1841.)

—

'Εν σελ. 40, γραμμ. πρώτη, μετὰ τὴν λέξιν (traditionnalisme) πρόσθες τὴν ἑξῆς σημείωσιν·

(*) 'Αμφέβαλον τινὲς ἂν ἡ αὐθεντία δεῖ εἶναι ἀντικείμενον τῆς φιλοσοφίας. Οὐδεμία ὅμως ἀμφιβολία ὡς καλῶς παρατηρεῖ ὁ Πεσταλότιος, ὅτι πᾶν βέβαιον σημεῖον τῆς ἀληθείας ὤφειλεν εἶναι ἀντικείμενον τῆς φιλοσοφίας, τοὐθένεκα καὶ ἡ αὐθεντία καθὸ ἀρχὴ ἐλλόγως παραδεδεγμένη ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης ὡς πηγὴ τῶν ἡμετέρων γνώσεων. ("Ορ Pastalozza, element di Filosof. V. 1. p. 39. Milano, 1849)

—

'Εν σελ. 213. γραμ. 5. μετὰ τὴνλέξιν κινουμένων πρόσθες τὴν ἀκόλουθον σημείωσιν.

(*) Τὸ τῆς αἰσθητικότητος ἀντικείμενον ἐστὶν ἀείποτε ὑλικὸν καὶ μερικόν, ἐνῷ τὸ τῆς βουλήσεως ἐστὶν ἁπλοῦν καὶ καθόλου, διὸ καὶ ἀόριστον. Ναὶ μὲν ὅτι ἡ βούλησις δύναται θέλειν αὐτὸ ἐκεῖνο οὗτινος καὶ αἱ αἰσθήσεις ὀρέγονται ἀλλ' ὅπερ βούλεται, βούλεται ἀείποτε πρός τινα σκοπόν, ὃν οὗ προυτίθεται ἡ ἡ νοερὰ οὐσία. Τὸ δὲ ἐνεργεῖν πρός τινα σκοπόν, ἔστι πρᾶξις τελουμένη συνεπείᾳ γνώσεώς τινος ἢ καθόλου τινος λόγου· δηλονότι σύγκρισις διαφόρων περιστάσεων καὶ προτίμησις ταύτης μᾶλλον ἢ ἐκείνης. 'Αλλὰ δύναμις δυναμένη ἐνεργεῖν οὕτω πῶς, οὐκ ἔστι βεβαίως περιορισμένη ἐν τῇ ἀντιλήψει τῶν μερικῶν‘ οὐδ' ἔστι τυφλὴ καὶ διεπομένη ὑπὸ ἐμφύτου τινος ἀνάγκης· ἀπεναντίας ἐστὶν οὐσιωδῶς ἀνωτέρα, καὶ ἀπὸ τῶν αἰσθήσεων ἀνεξάρτητος, χαίρουσα ἐνεργείας ἀπεριορίστου, καθὸ λαμβάνουσα τὴν ἀφορμὴν ἐκ τῶν ἰδεῶν, ἢ μᾶλλον τοῦ ὁλοσχεροῦς ἰδανικοῦ ὄντος, ὃ οὐκ ἔχει ὅρια. (Patalozza, L. c. V. II. p. 274.)

Αἱ πράξεις ἡμῶν θεωρούμεναι ἀπολύτως καὶ ἀφηρημένως δύνανται εἶναι καὶ ἀδιάφοροι. Θεωρούμεναι ὅμως ■ ἐν πράξει ἤτοι ἐφηρμοσμένως, οὐδέποτε εἰσὶν ἀδιάφοροι, καθὸ ἐνεργούμεναι πρός τινα σκοπόν, ὃς ἀείποτε ἐστιν ἢ ἀγα-

θὸς ἢ κακός, καὶ ὡς ἐκ τούτου καὶ ἡ πρᾶξις ἀποβαίνει ἢ ἀγαθὴ ἢ κακὴ ἀναλόγως τοῦ προτιθεμένου σκοποῦ.

Ἐν σελ. 220. ἐν τέλει τῆς γραμμῆς 18, δηλαδὴ μετὰ τὴν λέξιν ψ υ χ ῆ ς πρόσθες τὴν ἑξῆς σημείωσιν.

(*) Οὐ δεῖ συγχέειν τὰς τῆς κ ο ι ν ῆ ς α ἰ σ θ ή σ ε ω ς ἀληθείας, μετὰ τῶν κ ο ι ν ῶ ν δ ο ξ α σ ι ῶ ν, τῶν καὶ ἐπικρατουσῶν παρὰ διαφόροις λαοῖς. Διότι αἱ κοιναὶ αὗται δοξασίαι διαφέρουσι τῶν τῆς κοινῆς αἰσθήσεως ἀληθειῶν, εἴτε ὡς ἐκ τοῦ ἀντικειμένου αὐτων, εἴτε ὡς ἐκ τῆς ἀφορμῆς τῆς συντελεσάσης πρὸς καθολίκευσιν αὐτῶν. Καὶ πράγματι αἱ τῆς κοινῆς αἰσθήσεως ἀλήθειαι ἔχουσιν ὡς ἀντικείμενον τὴν ἐνδόμυχον καὶ ἀναγκαίαν ἐνέργειαν τοῦ ὄντος καὶ τῶν σχέσεων αὐτοῦ, ἤτοι τὴν ἀμετάβλητον καὶ ἀναγκαίαν τάξιν τῶν ἰδεῶν· ἐνῷ αἱ κοιναὶ δοξασίαι περιστρέφονται εἰς πράγματα ὑπάρχοντα, ἢ ὧν ἀντελήφθησαν αἱ αἰσθήσεις, ἢ καὶ εἰς πράγματα εἰκασθέντα ἁπλῶς διὰ τοῦ λόγου. Αἱ τῆς κοινῆς αἰσθήσεως ἀλήθειαι ἀναπτύσσονται ἐν ἡμῖν αὐθορμήτως διὰ σταθεροῦ τινος νόμου τῆς διανοίας ἡμῶν, ἐνῷ αἱ κοιναὶ δοξασίαι οὐκ εἰσὶ πάντοτε ἀληθεῖς, ἢ διότι λαμβάνουσι τὴν ἰσχὺν αὐτῶν ἐκ τῆς αὐθεντίας τοῦ αὐτουργοῦ αὐτῶν, ἢ διότι πηγάζουσιν ἐξ ἀτελῶν παρατηρήσεων, ἢ ἐξ ἀπάτης τῶν αἰσθήσεων ἢ καὶ ἐκ σφαλεροῦ συλλογισμοῦ· ὅπερ καὶ συνεχέστερον. Οὕτως ὅτι ο ὐ χ ὑ π ά ρ χ ε ι α ἰ τ ι α τ ὸ ν ἄ ν ε υ α ἰ τ ί α ς, ἐστὶν ἀλήθεια κοινῆς αἰσθήσεως· ἀλλ' ὅτι π ε ρ ι σ τ ρ έ φ ε τ α ι ὁ ἥ λ ι ο ς π ε ρ ὶ τ ὴ ν γ ῆ ν ἐστὶ δοξασία ἥτις ἐπρεσβεύετο ἄλλοτε γενικῶς, καὶ νῦν ἔτι ὑπὸ τοῦ πλείστου μέρους τῶν ἀπαιδεύτων. Πλεῖσται τῶν κοινῶν δοξασιῶν ἀνηρέθησαν διὰ τῆς τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν προόδου, ἀλλ' αἱ ἀλήθειαι τῆς κοινῆς αἰσθήσεως ἔσονται ἐς ἀεὶ ἀμετάτρεπτοι, ὡς ἐπ' ἐναργοῦς ἀληθείας ἐρειδόμεναι.

Ἐν σελ. 228. γραμμὴ 29. μετὰ τὴν (56) σημ. καὶ τὴν προαναφερομένην προσθήκην (ὅρ. σελ. 6.) πρόσθες τὰ ἐφεξῆς.

— Κἀκεῖνος πάλιν. Καὶ τί ἀντίκειται ὑποθῆναι αἰώνιον εἶναι αὐτὸ τὸ σύμπαν; — Κἀγὼ δέ. Ὁ ἔσχατος ἀποχρῶν λόγος τοῦ παντὸς ὤφειλεν εἶναι ἀναγκαῖος καὶ ἀπόλυτος, ἄλλως ἤθελεν ὑπάρχει ἄπειρος σειρὰ λόγων ἄνευ πρώτου τινος ὅρου, ὅπερ ἀντιφατικόν. — Ἐπαναλαβὼν δὲ ὁ φίλος

έφη. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὁ ἔσχατος τοῦ παντὸς λόγος ἐστὶν αὐτὴ αὕτη ἡ θεία ὑπόστασις καὶ οὕτως ὁ κόσμος ὤφειλεν εἶναι αἰώνιος, καθὸ αἰωνίου καὶ ἀναγκαίας τῆς θείας ὑποστάσεως. — Κἀγὼ δέ. Ἀφοῦ ὁ ἔσχατος λόγος ἐστὶν ἐλευθέρα τις τοῦ Θεοῦ ἐνέργεια, ἡ ἐνέργεια αὕτη οὐκ ἔστιν ἀναγκαία ἀλλ' ἐνδεχομένη καθὸ δυναμένη ἢ μὴ τελεσθῆναι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Ναὶ μὲν ὅτι ἡ ἐκ τῆς θείας βουλήσεως ἐνέργεια ταυτίζεται τῇ θείᾳ αὐτοῦ ὑποστάσει καὶ ἐπομένως ἐστὶν ἀναγκαία καὶ οὐδόλως ἐνδεχομένη, ἀλλ' ἐκ τούτου οὐχ' ἕπεται καὶ τὸ τοῦ κόσμου αἰώνιον· διότι οὗτος οὐ φέρει τὴν φύσιν τῆς τῆς πλάσεως θείας ἐνεργείας, ἀλλὰ φέρει ἁπλῶς φύσιν πρόσκαιρον καὶ ὡρισμένην ἐκ τῆς θείας βουλήσεως. Ἀφ' ἑτέρου ἡ ἐνέργεια τῆς θείας δημιουργίας διαφέρει τῆς τῆς ἀνθρωπίνου βολήσεως ἐνεργείας, τῆς καὶ ὑποκειμένης ἀλλοιώσεσι καὶ μεταβολαῖς, τῆς δὲ θείας βουλήσεως ἀεὶ ἀναλλοιώτου καὶ σταθερᾶς διατελούσης. Τὸ δὲ αὐτοπροαίρετον τοῦ Θεοῦ ἐστὶν ὡς αὐτὸς ὁ Θεὸς αἰώνιον, μὴ ὑπάρχοντος τοῦ ἐνδεχομένου ἢ ἐν αὐτῷ τῷ δημιουργήματι τῷ κατ' ἀνάγκην ἐξαρτωμένῳ ἐξ ἀναγκαίας τινὸς αἰτίας. Ἄρα ὁ ἔσχατος ἀποχρῶν λόγος τοῦ παντὸς ἐστὶν ἀναγκαῖος καὶ ἀναλλοίωτος.

Ἐν σελ. 215 ἐν τέλει τῆς σημ. (41) πρόσθες τὰ ἑπόμενα.

Ἡ ἠθικὴ ἀρχὴ ὑπάρχει ἐν ἡμῖν καὶ οὐδόλως ἐκτὸς ἡμῶν. Ἐκ τούτου ὅμως οὐχ' ἕπεται αὐτὴν εἶναι ἀνωτέραν ἡμῶν. Ὁ ἠθικὸς νόμος ἐστὶν ἰδέα τις χρησιμεύουσα πρὸς τὸ κρίνειν περὶ τῆς ἠθικότητος τῶν πράξεων ἡμῶν, καὶ ἐπιφέρουσα τὴν ἀνάλογον ὑποχρέωσιν. Ἀλλὰ φύσει αἱ ἰδέαι διαφέρουσι τοῦ ἀνθρωπίνου νοὸς τοῦ συλλαμβάνοντος αὐτάς. Καὶ ὅμως ὁσάκις ὁ νοῦς ἡμῶν ἐποπτεύει μίαν τινα ἰδέαν, ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει οὗτος συνταυτίζεται τῷ θεωρουμένῳ· οὗ ἕνεκα λέγομεν ὅτι ὁ φυσικὸς νόμος ὑπάρχει ἐν ἡμῖν. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ ἰδέα ὅσον καὶ ἂν ᾖ στενῶς τῷ νῷ συνδεδεμένη διαφέρει ἀείποτε αὐτοῦ, διατηροῦσα τοὺς χαρακτῆρας τῆς ἀναγκαίας καὶ ἀναλλοιώτου φύσεως αὐτῆς, τοὐθένεκα θεωρητέα ἡ ἠθικὴ ἀρχή, καὶ ἑπομένως ἡ ἰδέα τῆς ἠθικότητος ὡς ἐξ ἀντικειμένου καὶ οὐδαμῶς ὡς ἐξ ὑποκειμένου.

Ἐν σελ. 258. μετὰ τὴν προηγουμένην προσθήκην (ὅρ. σελ. 10) καὶ πρὸ τῆς 36 γραμμῆς πρόσθες.

Ὁ δὲ Πεσταλότιος ὑποστηρίζει ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ αὐτοῦ, τὴν ἑξῆς ὀντολογικὴν ἀπόδειξιν. Πᾶν πραγματικὸν ὄν, λέγει οὗτος, δεῖ εἶναι γνωστὸν ὑπό τινος νοήσεως· διότι πᾶν ὑπάρχον ἐστὶ ταὐτοχρόνως καὶ δυνατόν, καθότι ἂν μὴ ἦτο δυνατόν, οὐκ ἠδύνατο συλληφθῆναι αὐτοῦ οὐδεὶς νοῦς. Τοὐθόπερ δὲ οὐ δύναται ἀποβῆναι ἀντικείμενον οὐδενὸς νοός, οὐ δύναται ὡσαύτως ὑπάρχειν, ἄλλως ἤθελεν εἶσθαι πραγματικὸν καὶ ταὐτοχρόνως μὴ δυνατόν, ὅπερ ἀντιφατικόν. Οὐδέ, προστίθησι, δυνάμεθα ἀντιστρέψαι τὴν πρότασιν λέγοντες, *πᾶν πρᾶγμα ὃ οὐκ ἔστι δυνατόν, οὐ δύναται ἀποβῆναι ἀντικείμενον οὐδεμιᾶς νοήσεως*· διότι λέγοντες, *πᾶν πρᾶγμα ὃ οὐκ ἔστι δυνατόν*, ἐστὶ τ' αὐτὸ ὡσανεὶ ἐλέγωμεν, *πᾶν πρᾶγμα ὃ οὐ δύναται εἶναι ἀντικείμενον μιᾶς τινος νοήσεως, οὐ δύναται ὡσαύτως ἀποβῆναι τοιοῦτον ἑτέρων νοήσεων*. Τουθένεκα πᾶν δυνατὸν ὑπῆρξεν ἀείποτε ἀντικείμενον νοήσεώς τινος, διότι οὐ δυνάμεθα ὑποθῆναι ὅτι τὸ δυνατὸν ἤρξατο ποτὲ ὑπάρχειν. Καὶ ἐπειδὴ πᾶν τὸ ὑπάρχον ἐστὶ καὶ δυνατόν· καὶ πᾶν δυνατὸν ἐστὶ τοιοῦτον καθὸ ἀντικείμενον μιᾶς τινὸς νοήσεως, ἕπεται ὅτι οὐδὲν δύναται εἶναι πραγματικὸν ἢ ὑπὸ τὸν ὅρον τοῦ εἶναι ἀντικείμενον νοήσεώς τινος. Ἀλλαμὴν ὑπάρχουσι πλεῖστα ὅσα πάντῃ ἡμῖν ἄγνωστα, ἄρα ὑπάρχει ἀνωτέρα τις νόησις γινώσκουσα αὐτὰ ἀπ' αἰῶνος, διότι ἂν ποτε ὑπῆρχε χρόνος τις ἐνῷ ἡ πραγματικότης διετέλει ἄγνωστος παντὶ νῷ, οὐκ ἠδύνατο πώποτε ὑπάρχειν οὐδὲ πραγματικὰ οὐδὲ δυνατὰ ὄντα. Ἄρα ὑπάρχει αἰωνία καὶ ἀναγκαία τις νόησις, καὶ τοιαύτη ἐστὶν αὐτὸς ὁ Θεός.

Ἀλλ' ἡ ὀντολογικὴ αὕτη ἀπόδειξις περιστρέφεται εἰς διάλληλον κύκλον· διότι τὸ δυνατὸν οὐκ ἔστι τοιοῦτον διότι ἀποβαίνει ἀντικείμενον νοήσεως, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας καθίσταται ἀντικείμενον νοήσεως λόγῳ ὅτι ἐστὶ δυνατόν, δηλαδὴ διὰ τῆς ἐνδομύχου αὐτοῦ ἰδιότητος τοῦ εἶναι δυνατόν, καὶ οὐδαμῶς διὰ τῆς ὅλως ἐξωτερικῆς τοῦ εἶναι ἀντικείμενον νοήσεώς τινος. Καὶ ἐν ἔργῳ τὸ ἀπόλυτον μηδὲν καίτοι δυνάμενον εἶναι ἀντικείμενον καὶ αὐτοῦ τοῦ ὁρισμένου ἡμῶν νοός, οὐκ ἔστιν ὅμως οὐδὲ πραγματικὸν οὐδὲ δυνατόν. Πραγματικὸν δὲ οὐ δύναται εἶναι, διότι ἀντίκειται τῇ ὑπάρξει τοῦ ἀναγκαίου καὶ ἀπείρου ὄντος, τοὐθένεκα οὐδὲ δυνατὸν δύναται εἶναι, διότι δυνατὸν ἐστὶ μόνον τοὐθόπερ δύναται ἀποβῆναι πραγματικόν. Αὐτὸ τοῦτο λε-

κτέον καὶ περὶ ἀπολύτου καινοῦ, καὶ περὶ ὑπάρξεως πλειόνων ἀνάρχων ὄντων. κ. λ. Ἢ μὴ τάχα ἐν τῇ μαθηματικῇ οὐχ' ὑποθέτωμεν πολλάκις διάφορα προβλήματα ὡς δυνατὰ ὅπως ἀποδείξωμεν τὸ ἀδύνατον αὐτων; Καὶ τίς μάλιστα τῶν ἀμοίρων τῆς μαθηματικῆς δύναται ποτὲ πιστεύσειν ὅτι δύο πρὸς ἀλλήλας τείνουσαι γραμμαὶ ἐπεκτεινόμεναι ἐπ' ἄπειρον οὐδέποτε δύνανται συναντηθῆναι; Ὑπάρχει λοιπὸν καὶ τί νοερῶς θεωρούμενον ὡς δυνατόν, καὶ ὅμως ἐν ἑαυτῷ ἀδύνατον.

—

Ἐν σελ. 296. γραμμ. 30 μετὰ τὰς λέξεις *ὅλως ἀρνητικὸν* πρόσθες τὴν ἑξῆς σημείωσιν.

(*) Ἡ διάστασις, λέγει ὁ Πεσταλότιος, οὐ δύναται θεωρηθῆναι ὡς μηδέν· διότι ά) τὸ μηδὲν οὐ δύναται συμπεριλάβει τὰ σώματα ὅπως ἡ διάστασις· β') τῷ μηδενὶ οὐ δυνάμεθα ὁρίσαι νοερῶς μέρη, ὅπως ποιοῦμεν τῇ διαστάσει· καὶ γ') τὸ μηδὲν οὐ δυνάμεθα οὐδὲ κἂν νοερῶς καταμετρῆσαι, ὅπως πράττομεν ὡς πρὸς τὴν διάστασιν.

Τινὲς δὲ συγχέουσι τὴν καθαρὰν διάστασιν μετὰ τοῦ τοῦ Θεοῦ ἀπείρου. Ὅρ. Ontologiae elementa, cura Gerardi Casimiri Ubags, Lavonii, 1839. c. II. §. 5.

—

Ἐν σελ. 313. ἐν τέλει τῆς Διαλέξεως πρόσθες τὴν ἑξῆς σημείωσιν.

(*) Σημειωτέον ἐνταῦθα, ὡς ἐν παρόδῳ, ὅτι τὰ κυριώτερα τῶν ἐπικρατούντων φιλοσοφικῶν συστημάτων ἀνακεφαλαιοῦνται ἐν τοῖς ἑξῆς· ά.) Ἐν τῷ *Ὑλισμῷ*, τῷ καὶ μὴ παραδεχομένῳ τὴν ὕπαρξιν τῆς ἀΰλου ψυχῆς, καὶ διατεινομένῳ ὅτι τὰ πάντα εἰσὶν ὑλικά. β'.) Ἐν τῷ *Σκεπτικισμῷ* τῷ ἰσχυριζομένῳ ὅτι οὐδὲν δυνάμεθα γινώσκειν μετὰ βεβαιότητος. γ') Ἐν τῷ *Ἀθεϊσμῷ*, τῷ ἀρνουμένῳ τὴν τοῦ Θεοῦ ὕπαρξιν. δ'.) Ἐν τῷ τῆς *Μοιροδοξίας*, τῷ ἀποδίδοντι τῇ εἱμαρμένῃ τὰ πάντα, καὶ ἑπομένως ἀρνουμένῳ τὸ αὐτεξούσιον ἡμῶν. έ.) Ἐν τῷ τῆς *Ἀνηθικότητος* (Immoralisme) τῷ καὶ οὐδεμίαν ἠθικὴν ὑποχρέωσιν παραδεχομένῳ· ς') Ἐν τῷ *Αἰσθητισμῷ* (Sensisme) τῷ ἐκ μόνον τῶν αἰσθήσεων παράγοντι πάσας τὰς ἰδέας ἡμῶν. ζ') Ἐν τῷ τῶν *Ὀνοματιστῶν* (Nominalistes), τῶν θεωρούντων τὰς ἰδέας ὡς ἁπλᾶς λέξεις, καὶ οὐδεμίαν ἐν ἑαυταῖς ὑπόστασιν ἐχούσας. ή.) Ἐν τῷ τῶν *Πραγματιστῶν* (Realistes) τῶν θεωρούντων τὰς ἰδέ-

ας ὡς πραγματικὰ καὶ αὐθυπόστατα ὄντα. θ΄) Ἐν τῷ *Ψυχολογισμῷ* ἢ *Ὑποκειμενισμῷ* (Psychologisme ou Subjectivisme) τῷ θεωροῦντι τὰς ἰδέας ὡς ἁπλᾶ ἀπαυγάσματα ἢ τροποποιήσεις τοῦ νοός· ι.) Ἐν τῷ *Ἰδεαλισμῷ* (Idealisme) τῷ διατεινομένῳ ὅτι οὐ δυνάμεθα γνῶναι αὐτὰ τὰ ὄντα, ἀλλὰ μόνον τὰς περὶ αὐτῶν ἰδέας. Τοῦτο δὲ ὑποδιαιρεῖται εἰς ἐξ ἀ ν τ ι κ ε ι μ έ ν ο υ (Idealisme objective) ὅτε διακρίνει τὰς ἰδέας τοῦ ὑποκειμένου· καὶ εἰς ἐξ ὑ π ο κ ε ι μ έ ν ο υ (Id. subjonctive) ὅτε θεωρεῖ τὰς ἰδέας ὡς τύπους ἢ τροποποιήσεις τοῦ ὑποκειμένου ἡμῶν, καὶ ἑπομένως οὐ παραδέχεται ἢ ἐν ἁπλαῖς λέξεσι τὴν ὑποκειμενικότητα αὐτῶν. Ἀλλὰ τὸ νῦν ἐπικρατοῦν, ἰδίως ἐν Γερμανίᾳ, ἐστὶ ια.) Τὸ τοῦ *Πανθεϊσμοῦ*, τοῦ συγχέοντος τὸν Δημιουργὸν τῷ δημιουργήματι. Ὡς πηγὴν δὲ τούτων θεωροῦσι πολλοὶ τὸ ιβ΄) δηλ. τὸν *Ἰδεαλισμὸν* (Rationalisme), τὸν μὴ παραδεχόμενον ἕτερον ὁδηγὸν ἢ τὸν ἀνθρώπινον λόγον (raison) καὶ ἀπορρίπτοντα πᾶσαν θείαν ἀποκάλυψιν. Τούτων δὲ πρωτεύει ὁ τῶν *Ἐκλεκτικῶν* τῶν παραδεχομένων ἐξ ἑκάστου συστήματος πᾶσαν γνώμην ἀξιοῦσαν εἶναι ἀληθῆ· καὶ τόδε ἠσπάσθημεν καὶ ἐξηκολουθήσαμεν ἐν ταῖς Διαλέξεσι ἡμῶν.

Ἐν τέλει τῆς ἐκ τῶν προσθηκῶν τούτων, ἐν σελίδι 9 προσθήκης, τῆς ἀρχομένης διὰ τῶν λέξεων «Κ α τ ὰ Ῥ ο σ μ ί ν ι ο ν ἡ ἰ δ έ α . . . .» πρόσθες τὰ ἑξῆς.

Καὶ ὅμως δεῖ διακρίνειν τὰς σχετικῶς καθόλου ἰδέας, δηλ: τὰς ἐπὶ ἀντιλήψεων μερικῶν καὶ διακεκριμένων ἐρειδομένας, ὅπως ἡ καθόλου ἰδέα τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ δένδρου κλπ. τῶν ἀπολύτων, διότι οὐδ' ἡ ἀφαίρεσις, οὐδ' ἡ ἐπαγωγή, οὐδ' ἡ πρόσθεσις δύνανται ὁδηγῆσαι εἰς τὸ ἄπειρον καὶ τ' ἀπόλυτον. Καὶ ἐν ἔργῳ πῶς διὰ τῶν πράξεων τούτων δυνάμεθα κτῆσαι τὴν ἰδέαν τοῦ μ η δ ε ν ὸ ς, τοῦ ἀ π ε ί ρ ο υ, τοῦ ἀ π ο λ ύ τ ο υ κ.λ. ; Πᾶσα τοιαύτη πρᾶξις ὁδηγεῖ εἰς τὸ ἀ ό ρ ι σ τ ο ν (indéfini), οὐδόλως δὲ καὶ εἰς τὸ ἄ π ε ι ρ ο ν. Ἀλλὰ περὶ τούτου λεχθήσεται ἐκτενέστερον ἐν ἑτέρῳ πονήματι.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΤΟΙΣ ΕΝΤΕΥΞΟΜΕΝΟΙΣ ΧΑΙΡΕΙΝ.

Ο ΣΥΓΓΡΑΦΕΥΣ.

Διατελῶν ἐσχάτως Ὑγειονόμος ἐν Κερκύρᾳ κατεγινόμην, κατὰ τὰς στιγμὰς τῆς ἀνέσεώς μου εἰς τὴν τῶν Διαλέξεων τούτων συγγραφὴν βοηθούμενος ἐκ τῶν διαφόρων συγγραμμάτων τῆς ἐκεῖ δημοσίας βιβλιοθήκης, τῆς καὶ ὑπὸ τοῦ ἀκαμάτου Κ. Σταμέλου ἐφορευομένης. Ἀλλ' ἡ Αὐτοῦ Ἐξοχότης ὁ Πρωθυπουργὸς Κ. Α. Κουμουνδοῦρος, ὁ καὶ ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν, ηὐδόκησεν, ἐν τῇ συνέσει αὐτοῦ, ἵνα μὲ ἀπολύσῃ τῆς ὑπηρεσίας, οὐχὶ ἕνεκεν ἐλλείψεώς μου τινος, ἢ παραβάσεως τῶν καθηκόντων μου, ἀλλ' ὡς αὐτὸς οὗτος ὡμολόγησε, πιεζόμενος ὑπὸ τῶν βουλευτῶν, δηλαδὴ τῶν Κ. Κ. Ῥωμαίου, Κωνσταντᾶ καὶ Σα των καὶ ὑποστηριζόντων τὸν διάδοχόν μου, τὸν πάντῃ ἄπειρον τῆς ὑγειονομικῆς ὑπηρεσίας, μὴ διατελέσαντα ἐν ἄλλῃ τινὶ ὑπηρεσίᾳ ἢ ἐπ' ὀλίγον μόνον, γραμματέα τοῦ ἐν Κερκύρᾳ Δικαστηρίου, καὶ ὅλως ξένον τῆς τῶν γραμμάτων πολιτείας, καθὸ κἂν οὐδ' ἀπολυτηρίῳ Γυμνασίου ἐφοδιασμένον. . . . Ἐὰν εἶχον ἐπὶ πλέον ἀνάγκην τῆς θέσεως ἤθελαν βεβαίως καταφύγει εἰς τὴν ὑπεράσπισιν τῶν φίλων μου Κ. Κ... βουλευτῶν τοῦ Κουμουνδουρικοῦ κόμματος, καὶ οὕτω διὰ τῆς ἀντιτάξεως πλειοτέρων βουλευτικῶν ψήφων ἤθελον ἀφεύκτως μηδενίσει τὰς ἐνεργείας τῶν

Κ. Κ. Ῥωμαίου, Κωνσταντᾶ καὶ Σας, διότι ἡ Α. Ἐξοχ. ὡς ἐκ τῆς προρρηθείσης αὐτοῦ ὁμολογίας δηλοῦται, διορίζει, διατηρεῖ ἢ παύει τοὺς ὑπαλλήλους, οὐχὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς διανεμητικῆς δικαιοσύνης, ὅπως ἀπαιτῇ τὸ καθῆκον Ἔμφρονος Κυβερνήσεως, τουτέστι κατὰ τὴν ἱκανότητα, τιμιότητα, καὶ προηγουμένας ὑπηρεσίας, ἀλλὰ κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τῶν τοῦ κόμματος αὐτῆς βουλευτῶν, ὅπως διατηρῇ ὑπὲρ αὐτῆς τὴν ἐν τῇ βουλῇ πλειονοψηφίαν.

Συγχαίροντες λοιπὸν τῇ Α. Ἐξ. ἐπὶ τῇ κυβερνητικῇ ταύτῃ πορείᾳ αὐτῆς, καὶ τῇ ἐν τῷ Κράτει διατηρουμένῃ, χάριν τῆς πλειονοψηφίας βουλευτοκρατίᾳ, εὐχαριστοῦμεν τὰ μέγιστα τῇ Α. Ἐξ. ὅτι οὕτως ἡμᾶς μὲν ἀπήλλαξεν οὐ μικροῦ κόπου τῆς καὶ ἄλλων Διαλέξεων συγγραφῆς, ὡς προυτιθέμεθα, τοὺς δ' ἀναγνώστας ἡμῶν τοῦ κόπου τῆς ἀναγνώσεως ἐκτενεστέρου συγγράμματος.

Ταῦτα δὲ γράφομεν ὧδε·

Ad perpetuam rei memoriam

εὐχόμενοι τῇ Α. Ἐξ. ὑγείαν, μακροβιότητα καὶ πλειονοψηφίαν ἀείποτε ἐν τῇ βουλῇ, ἐπ' ἀγαθῷ τῆς πατρίδος.

Ἐν Θήρᾳ τὴν 6 Ἰουλίου 1879.

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑΙ ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ

ΔΙΑΛΕΞΙΣ Α'.

De ces conversations est sorti le livre qu'on va lire. . . . . Un livre de refutation n' est pas un livre de Théorie; je n' exposais pas, j attaques; je n' etais point tenu de produire un systeme; . . . Un seul point a été traité, et comme il est capital je demande la permission de le marquer ici. (H. Taine.)

Συνδιαλεγόμενος πρό τινων ἐτῶν, ἐν Κωνσταντινουπόλει, μετά τινος Ἀλβανοῦ Ἡγουμένου, ἀνδρὸς ἐκπαιδευθέντος ἐν Ῥώμῃ, καὶ λόγου γενομένου περὶ Λωκκίου, ἤκουσα αὐτὸν μεμφομένου τὸν Λώκκιον ὡς κακῶς διϊσχυρισάμενον ὅτι ὁ Θεὸς ἠδύνατο πλᾶσαι ἐξ ὕλης καὶ τὴν ἀνθρώπινον ψυχήν. —Ναὶ, πάτερ, τῷ εἶπον ἐγὼ, πλεῖστοι συγγραφεῖς καὶ μάλιστα ἐκ τῶν σφόδρα θρήσκων (*) (1) κατέκρινον τὸν Λώκκιον περὶ τοῦ ἐν λόγῳ ἰσχυρισμοῦ, ἀλλ' ἐπιτραπείτω μοι εἰπεῖν ὑμῖν ὅτι ὁ σοφὸς οὗτος ἀνὴρ τότε μόνον ἤθελεν εἶσθαι ἄξιος μομφῆς ἂν διετείνατο ὅτι ἡ ψυχὴ ἡμῶν ἐστὶν ὑλική. Οὗτος ὅμως παραδεχόμενος τὸ ἄϋλον τῆς ψυχῆς ἡμῶν διϊσχυρίσθη μόνον ὅτι ὁ Θεὸς ἐν τῇ παντοδυναμίᾳ αὐτοῦ ἠδύνατο πλᾶσαι αὐτὴν ἔνυλον.—Τοῦτο εἶναι ἀδύνατον, ἀνέκραξεν ὁ Ἡγούμενος, καθότι οὖσα ἡ ψυχὴ οὐσίᾳ φύσει ἐνεργὸς, (2) οὐ δύναται σύγκεισθαι ἐξ οὐσίας φύσει ἀδρανοῦς, ὁποία ἡ ὕλη.—Ἡ ὕλη φύσει ἀδρανής; Πολλοῦ γε καὶ δεῖ· εἶπον.—Πῶς ἐπανέλαβεν οὗτος, μὴ λανθάνει ὑμᾶς ὅτι τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς ὕλης ἐστὶν ἡ ἀδράνεια; Μὴ τάχα εἰς ὅλα τὰ περὶ φυσικῆς πονήματα

(*) Ὅρα τὰς σημειώσεις ἐν τῷ τέλει ἑκάστης Διαλέξεως.

οὐκ ἀναφέρεται ῥητῶς ὅτι ἡ ὕλη ἀκολουθεῖ ἀείποτε διατηροῦσα τὴν στάσιν, ἐν ᾗ ἅπαξ εὑρέθη; ἐν ἠρεμίᾳ, δηλαδὴ ἢ ἐν κινήσει, ἐὰν μὴ ἀναγκασθῇ δι' ἐξωτερικῆς τινος δυνάμεως μεταβαλεῖν αὐτήν; Οὕτως, ὁ βράχος, ἠκολούθησε λέγων, ὁ ἀπέναντι ἡμῶν κείμενος, θέλει μένει ἐς ἀεὶ ἐν τῇ αὐτῇ πάντοτε θέσει ἂν μὴ κινηθῇ ὑπὸ ἐξωτερικῆς τινος δυνάμεως. «Materia jacet, λέγει ὁ Σενέκας, iners res ad omnia parata, cessatura, si nemo mereat». Ὅτι ὅμως καὶ ἂν λέγωσιν αἱ ἀπὸ τῆς στοᾶς περὶ τοῦ πάσχειν καὶ τρέπεσθαι τὴν ὕλην, ἐπανέλαβον κἀγὼ, αὕτη ἐστὶν ἀδρανὴς κατὰ τὸ φαινόμενον, φύσει δὲ ἀπὸ Ἀναξαγόρα καὶ Δημοκρίτου τῶν χρόνων ὁμολογεῖται ἐνεργητικωτάτη, καθότι οὐδέποτε ὑπάρχει ἐν ἠρεμίᾳ ἀλλ' ἐνδελεχῶς ἐν ἀφανεῖ κινήσει διατελεῖ. Ὁ δὲ βράχος ὃν θεωρεῖτε ἠρεμοῦντα, οὐ μόνον ἐν διηνεκεῖ εὑρίσκεται ἐνεργείᾳ, ὡς ἐκ τῆς ἐνδομύχου τῶν μορίων αὐτοῦ ἀκαταπαύστου κινήσεως, ἀλλὰ καὶ δυνάμει τείνει ἀδιαλείπτως πρὸς τὸ τῆς γῆς κέντρον, κωλυόμενος προβῆναι, ὡς κάλλιστα γινώσκετε, ἐκ τῆς τοῦ ἐδάφους ἀντιδράσεως. (3) —Ἐν τούτοις, ἀπήντησέ μοι οὗτος, οὐ δύναται παρεγκλίνειν τῆς πρὸς τὸ κέντρον γραμμῆς.—Οὕτως ἔχει, εἶπον, τοιαύτης οὔσης τῆς φύσεως τῆς ἀδιοργανώτου ὕλης ὅπως ὑμεῖς αὐτὸς, συμφώνως πρὸς τὴν ἀνθρώπινον φύσιν, οὐ δύνασθε προβῆναι πρὸς τὰ ἄνω, ἤγουν τὴν ἀτμοσφαῖραν, ἄνευ ἀεροστάτου.—Φθάνων ὅμως ὁ ἐν λόγῳ βράχος, ἔφη ὁ Ἡγούμενος, μέχρι τοῦ τῆς γῆς κέντρου ἤθελε μείνει διὰ παντὸς ἀκίνητος.—Κἀγὼ δὲ οὐκ οἶδα· ἀλλ' ἐξ ἐπαγωγῆς κρίνοντες, οὐ μόνον ἡ ἐνδόμυχος τῶν μορίων αὐτοῦ κίνησις οὐκ ἤθελε παύσει, ἀλλὰ καὶ ἐν συνόλῳ διὰ τῆς ἀντιδράσεως τῶν πέριξ οὐρανίων σωμάτων, θέλει κινεῖσθαι κυκλοτερῶς δίκην τηλεσκοπικοῦ πλανήτου.—Ἀλλ', ὡς εἴπατε, διὰ τῆς ἀντιδράσεως ἑτέρου σώματος, ἑνὶ λόγῳ ἐξωτερικῆς τινος δυνάμεως· ἔφη ὁ Ἡγούμενος.—Ναὶ ἑτέρου σώματος, ἐπανέλαβον, ὡς συνεργοῦ αἰτίας, οὐδόλως ὅμως καὶ ὡς μόνης ἐνεργοῦ ἀφορμῆς, διότι οὐ δύναται τελέσαι τροχιὰν ἢ μόνον ὠθούμενος συγχρόνως καὶ ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ δυνάμεως, πρὸς τὸ ἀντιδράσκον σῶμα.—Ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅμως, ἔφη ὁ Ἡγούμενος, μηδενίσεως τοῦ σύμπαντος καὶ ἐξαλείψεως πάσης ἀντιδράσεως, ὁ βράχος θέλει μείνει πάντῃ ἀκίνητος.—Ἀπεναντίας, ἔφην ἐγὼ, διότι, κατὰ πιθανὸν λόγον, θέλει ἀκολουθεῖ προοδεύων πρὸς τ' ἀχανῆ τοῦ ἀπείρου πελάγη, καὶ ἴσως μάλιστα περιστρεφόμενος περὶ τὸν ἄξονα αὐτοῦ.—

Φρονεῖτε λοιπὸν, προσέθηκεν, ὅτι ἡ ὕλη οὐκ ἔστιν οὐσιωδῶς ἀδρανής; καὶ ὅμως ἐξηκολούθησε λέγων, οἱ πλεῖστοι τῶν σοφῶν ἔχουσιν ἐναντίαν δόξαν μάλιστα τινὲς λέγουσι ῥητῶς, ἐξ ὧν καὶ ὁ Ἅγ. Εἰρηναῖος (4), ὅτι ἡ ὕλη καθὸ οὐσιωδῶς ἀδρανὴς καὶ παθητικὴ οὐκ ἔχει οὐδὲ κίνησιν, οὐδ' ἐνέργειαν, οὐδὲ ζωὴν, οὐδὲ γονιμότητα, ἑπομένως οὐ δύναται ἢ ὑπηρετεῖν καὶ ὑπακούειν. (5)—Ἐπαναλαβὼν δὲ ἐγὼ τὸν λόγον ἔφην. Ὑπόστασις πάντῃ ἀδρανοῦς οὐσίας ἤθελεν εἶσθαι ἡ καθαρὰ ἀφαίρεσις, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν μηδὲν, μὴ δυναμένη ἔχειν οὐδένα τρόπον ὑπάρξεως· καθότι τρόπος ὑπάρξεως οὐδὲν ἕτερον ἐστὶν ἢ ὕπαρξις πραγματικὴ καὶ διαρκής· ἥτις καθίσταται ἀδύνατος ἄνευ δυνάμεων καὶ ἰδιοτήτων, μὴ δυναμένη παριστᾶναι φαινόμενα, ἀποτελοῦντα μεταλλαγὰς τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως. Ἀφ' ἑτέρου φαινόμενα ἀποδιδόμενα οὐσίᾳ πάντῃ ἀδρανεῖ, ἤθελον εἶσθαι φαινόμενα ἄνευ ὑποστάσεως, ἄνευ πραγματικοῦ ὑποκειμένου· ἑπομένως ἡ τοιαύτη οὐσία ἤθελεν εἶσθαι ἁπλῶς ἀφῃρημένη διαδοχὴ φαινομένων Καὶ ἐπειδὴ τὰ φαινόμενα ἀλλοιούμενα παρέρχονται, οὐδὲν σταθερὸν καὶ διαρκὲς ἠδύνατο κατὰ νόμιμον λόγον ὑπάρχειν ἐν κόσμῳ συγκειμένῳ ἐκ τοιούτων ἀδρανῶν ὑποστάσεων. Ὁ δὲ οὕτω συγκείμενος κόσμος οὐκ ἠδύνατο ἀποβῆναι ἀντικείμενον οὐδεμιᾶς ἐπιστήμης ἢ καὶ ἤθελε παρέχει πλεῖστα ὅσα φαινόμενα· ἀλλ' οὐδ' αὐτὰ τὰ φαινόμενα δύνανται ὑπάρχειν ἄνευ ἐνεργοῦ ὑποστάσεως· διότι οὐδὲ τρόποι δύνανται ὑπάρχειν ἄνευ ὑποστάσεως, οὐδ' ὑπόστασις, ἄνευ τρόπων. Ἡ ὕπαρξις ὅμως τῆς ὑποστάσεως ἐστὶ λογικῶς προγενεστέρα τῶν τρόπων, ἥτις οὐκ ἔστιν, οὕτως εἰπεῖν, ἡ συμμετοχὴ τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς τῆς ὑποστάσεως.—Ὁ δὲ Ἡγούμενος ἔφη. Ἴσως ἐστὶν ἀπόλυτος ἀδιαφορία πρὸς τὴν κίνησιν καὶ τὴν ἠρεμίαν, ὡς δοξάζουσι τινὲς τῶν Καρτεσιανῶν. (6). —Ἂν εἶχεν οὕτως, ἐπανέλαβον ἐγὼ, ἡ ὤθησις ἤθελε μεταδίδει παντὶ σώματι ταχύτητα ὁμοίᾳ τῇ τῷ ὠθοῦντι χωρὶς ν' ἀπολέσῃ τοῦτο διόλου τῆς ἑαυτοῦ κινήσεως. (7) Ἡ ἀδράνεια, ἐξηκολούθησα λέγων, θεωρουμένη μὲν ὡς ἀρνητικὴ ποιότης ἐστὶν ἀπόλυτος ἀνικανότης τοῦ ἀρχικοῦ ἀτόμου εἰς πᾶσαν ἐσωτερικὴν ἐνέργειαν δυναμένην ἀλλοιῶσαι τὰς ἐνεργείας τῶν λοιπῶν ὄντων. Θεωρουμένη δὲ ὡς θετικὴ ποιότης, ἐστὶν ἀντίδρασις τοῦ ἀρχικοῦ ἀτόμου ἐπὶ πάσης δυνάμεως προσπαθούσης μεταβαλεῖν τὴν ἐν κινήσει ἢ ἐν ἠρεμίᾳ κατάστασιν αὐτοῦ. Καὶ τῷόντι τοῦθ' ὅπερ χαρακτηρίζει ὡς δύ-

ναμιν τὴν ἐκτατὴν οὐσίαν, ἐστὶν ὅτι ἡ ἐνέργεια ἑκάστου τῶν συστατικῶν αὐτῆς μερῶν περιορίζεται εἰς ἐξωτερικήν τινα ἰσχὺν ἐνεργείας καὶ ἀντιδράσεως οὐ δυναμένης ἐπιφέρειν τὴν ἐλαχίστην ἀλλοίωσιν. Ὡς ἐκ τούτου ὅτε Λεϊδνίτιος καὶ ὁ Οὐόλφιος ἀποδίδουσι ταῖς δῆθεν συστατικαῖς τῶν σωμάτων μονάσι ἐνέργειάν τινα ἐσωτερικήν, ὅταν τινὲς τῶν νεωτέρων ἀποδίδουσι τοῖς ἀρχικοῖς ἀτόμοις. Ἀνθίστασθαι δὲ τῇ μεταβολῇ τῆς κινήσεως καὶ τῇ μεταβάσει ἐκ ταύτης πρὸς ἠρεμίαν καὶ τ' ἀνάπαλιν· καταστρέφειν ἐν τῷ ὠθοῦντι, διὰ τῆς ἐν λόγῳ ἀντιδράσεως, μέρος τῆς κινήσεως αὐτοῦ, ὁμοίᾳ τῇ προξενουμένῃ τῷ κινηθέντι· δέχεσθαι καὶ μεταδίδειν τὴν κίνησιν καθ' ὡρισμένους νόμους, ἐστὶν ἀναμφιβόλως ἐξωτερικὴ ἐνέργεια ἣν οὐδεὶς δύναται ἐλλόγως ἀρνηθῆναι ἑκάστῃ ἐκτατῇ οὐσίᾳ. Ἄρξασθαι δὲ ἢ παύειν οἰκειοθελῶς τοῦ κινεῖσθαι· μεταβαλεῖν αὐτοπροαιρέτως ταχύτητα ἢ διεύθυνσιν, ἐστὶν ἐσωτερικὴ ἐνέργεια ἥπερ οὐκ ἀνήκει τῇ ἁπλῶς ἐκτατῇ ὕλῃ. Ἀλλ' ἄνευ αὐτοπροαιρέτου κινήσεως τείνειν ἰσοτόνως πρὸς τὸ κινῆσαι ἕτερα σώματα, εἰς τρόπον ὥστε ἡ διηνεκῶς ἐνεργοῦσα αὕτη δύναμις νὰ ἐπιφέρῃ σταθερῶς τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῆς ἐπὶ παντὸς ἀλλοτρίου σώματος, ἐφ' οὗ δύναται ἐφαρμοσθῆναι ἐστὶν ὡσαύτως εἶδός τι ἐνεργείας, ἣν οὐ δυνάμεθα πλέον ἀρνηθῆναι τῇ ἐκτατῇ οὐσίᾳ.—Ἀναλαβὼν δὲ τὸν λόγον ὁ Ἡγούμενος ἔφη. Οὐ μόνον πάντῃ ἀδρανὴς ἡ ὕλη ἐστὶν, ὡς ἀντιδράσσουσα τῇ κινήσει κατὰ λόγον τῆς μάζης, ἀλλ' οὐδὲ βαρύτητος κατ' αὐστηρὸν λόγον ἐπιδεκτικὴ ἐστὶ, διότι οὐ δέδοται τῇ ὕλῃ ἐνεργεῖν μακρόθεν. Ἡ δὲ κίνησις ὑπὸ μὲν τοῦ Ζήνωνος ὡς ἄληπτος λογισμῷ ἀνθρωπίνῳ ἐλογίσθη, ὑπ' ἄλλων δὲ ἡ ἀρχὴ αὐτῆς τῇ φύσει ἀπεδόθη (8) καὶ ὑφ' ἑτέρων μάλιστα ὡς μηδεμίαν ἔχουσα πραγματικὴν ὕπαρξιν νομίζεται, διὸ Σίκστος ὁ Ἐμπειρικὸς ἔφη. «Ὅσον μὲν ἐπὶ τοῖς φαινομένοις δοκεῖν εἶναι κίνησιν, ὅσον δὲ ἐπὶ τῷ φυσικῷ λόγῳ μὴ ὑπάρχειν». (9)—Γινώσκω κάλλιστα, ἀπήντησα ἐγὼ, ὅτι ὁ Πλάτων καί τινες τῶν νεωτέρων ἐθεώρησαν τὴν ὕλην φύσει ἀδρανῆ, λόγῳ ὅτι ἀντιδράσσει τῇ κινήσει κατὰ λόγον τῆς μάζης (10), ἀλλ' αὐτὴ αὕτη ἡ ἀντίδρασις ἀποδεικνύει ἔτι μᾶλλον τὴν ἐνεργητικότητα αὐτῆς, διότι οὐκ ἠδύνατο ἀντιστῆναι μὴ ὑποστηριζομένη ὑπὸ ἐνδομύχου τινὸς δυνάμεως· ἡ δ' ἐνέργεια ἐπιφέρει κατ' ἀνάγκην τὴν ἀντίδρασιν. Οὐ λανθάνει με ὡσαύτως, εἶπον, ὅτι τινὲς τῶν φιλοσοφούντων, ἐξ ὧν καὶ ὁ ἀοίδιμος Νεύθων, διϊσχυρίσθησαν ὅτι ἡ ὕλη

οὐ δύναται ἐνεργεῖν ἐν ἀποστάσει (11), μηδόλως λογισάμενοι ὅτι μὴ ὑπαρχούσης ἀπολύτου ἐν τῇ φύσει ἐπαφῆς, τὸ μέγεθος τῆς διαστάσεως ἀποβαίνει ἁπλῆ σχέσις, ἥτις φυσικῷ τῷ λόγῳ οὐκ ἔχει ἑτερόθετον ὕπαρξιν. Ἐκτὸς τούτου ἡ βαρύτης ἐν ἐσχάτῃ ἀναλύσει ἐστὶ τ' αὐτὸ μετὰ τῆς συμφυτικῆς δυνάμεως, καὶ ἀπόδειξις τούτου ἡ διὰ τῆς ἐπαφῆς ἢ καὶ ἁπλῆς προσεγγίσεως ἄμεσος συγχώνευσις τῶν ἐν ῥευστῇ καταστάσει σωμάτων· ὥστε, ὑποτιθεμένης τῆς βαρύτητος, μὴ αὐτοφυοῦς ἰδιότητος τῆς ὕλης, ἕπεται, ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ συμφυτικὴ δύναμις οὐκ ἔστιν αὐτοφυὴς τῆς ὕλης ἰδιότης, καὶ οὕτως ἀπολήγομεν εἰς τὴν φαινομενικὴν τῆς ὕλης ὕπαρξιν, μὴ δυναμένης καθὸ ἐκτατῆς ὑπάρχειν πραγματικῶς ἄνευ αὐτοφυοῦς συμφυτικῆς δυνάμεως. Ἀλλ' ἐκτὸς τούτου, ἡ ἐν ἀποστάσει ἕλξις ἐστὶν ἤδη γεγονὸς τοσοῦτον δῆλον, ὅσον καὶ ἡ ὤθησις, οὐδὲ δυνάμεθα ἀρνηθῆναι αὐτὴν χωρὶς νὰ ὑποπέσωμεν εἰς ἀντίφασιν πρὸς τὰς ἀληθεῖς καὶ καλῶς ἐξηγημένας ὀντολογικὰς ἀρχὰς (12). Ἑπομένως ὀφείλομεν παραδεχθῆναι ὅτι ἡ κίνησις ἀνήκει οὐσιωδῶς τῇ ὕλῃ, ὅπως καὶ ἡ ἔκτασις. Μόνον ἡ κίνησις, ἡ μεταφέρουσα τὰ σώματα ἀπὸ τόπου εἰς τόπον προσβάλλει τὰς αἰσθήσεις ἡμῶν, ἐνῷ ὑπάγεται ἑτέρᾳ ἀρχῇ, καθότι ἐν τοῖς ἐσχάτοις μορίοις τῆς ὕλης ἐπικρατεῖ ἐνδόμυχός τις κίνησις, πηγάζουσα ἐκ τῆς ἰδίας αὐτῶν ἐνεργείας, ἀλλὰ μὴ δηλουμένη ἢ ἐκ μόνον τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῆς. Πρὸς ταύτην δὲ ἀποδοτέα πάντα τὰ διάφορα τῆς φύσεως φαινόμενα· οὐδὲ δυνάμεθα θεωρῆσαι αὐτὴν ὥς τι ὑποθετικὸν, οὔσης πραγματικωτάτης, διότι ἂν τεθῇ ἡ χεὶρ ὑπὸ τὸν προῤῥηθέντα ἢ ἄλλον ἠρεμοῦντα βράχον, θέλει συντριβῇ ὑπὸ τῆς καταθλιπτικῆς αὐτοῦ δυνάμεως. Ὁ δὲ βράχος διατελῶν ὑπὸ τὴν ἐπίῤῥοιαν τῶν περιεστωτῶν οὐσιῶν μεταβάλλεται βαθμηδὸν καὶ μετὰ παρέλευσιν χρόνου καταστραφήσεται ὁλοσχερῶς. Παραδέχομαι, προσέθηκα, ὅτι ἡ μετάδοσις τῆς κινήσεως ἀπὸ σώματος εἰς σῶμα ἔστιν ἀνεπίδεκτος ἐξηγήσεως, ὅπως καὶ ἡ μετάδοσις τῆς ἠρεμίας, ὡς καὶ πάσης ἄλλης ἐνεργείας ἀφ' ἑνὸς εἰς ἕτερον ἀντικείμενον· ὡς ἐκ τούτου ὅμως οὐ δυνάμεθα μὴ παραδεχθῆναι αὐτὰ καθὸ ὑπὸ τῆς καθημερινῆς πείρας σαφῶς ἐπιμαρτυρούμενα. Καθεκάστην, λέγει ὁ Χέρβερτος, βεβαιούμεθα διὰ τῆς πείρας, ὅτι τὰ διάφορα ἀντικείμενα ἅμα ἐξακοντιζόμενα κινοῦνται, βραδύνοντα βαθμηδὸν τὴν πορείαν αὐτῶν μέχρις ἐντελοῦς ἠρεμίας. Καὶ ἐν τούτοις ἐστὶν ἀδύνατον ὑπονοῆται νοερῶς

τὴν τοιαύτην μετάβασιν ἀπὸ ἠρεμίας εἰς κίνησιν καὶ τ' ἀνάπαλιν· διότι οὐ δυνάμεθα παραδεχθῆναι τὴν παραβίασιν τοῦ νόμου τῆς συνεχείας, καθ' ὅτι σῶμά τι ἅπαξ κινηθὲν μεθ' οἵας δήποτε ταχύτητος, οὐ δύναται μεταβαλεῖν ταχύτητα οὐδ' ἐπανελθεῖν εἰς ἠρεμίαν, χωρὶς νὰ διέλθῃ δι' ὅλων τῶν μεταξὺ ταχυτήτων. Καὶ κατὰ πρώτην μὲν ἔποψιν οὐδὲν φαίνεται εὐκολώτερον ἢ ὑποθεῖναι τὴν μεταβολὴν ταύτην γινομένην ἀνεπαισθήτως μέχρις ἐντελοῦς ἠρεμίας. Ἀλλ' ἔστι μεγίστη πλάνη· διότι ὅσον καὶ ἂν ὑποθέσωμεν οἵαν δήποτε ταχύτητα ἐλαχίστως ἐλαττουμένην μένει ἀείποτε μέρος αὐτῆς, ὅπερ διαιρούμενον καὶ ὑποδιαιρούμενον ἐπ' ἄπειρον οὐ ταυτίζεται τῇ ἠρεμίᾳ, ὅπως καὶ τὸ ἐκτατὸν ὅσον καὶ ἂν ὑποδιαιρῆται, ἐστὶν ἀείποτε διαιρετόν. (13). Ἐκ τούτου εἰκαστέον ὅτι ἡ ὕπαρξις τῆς ἀπολύτου ἠρεμίας ἐστὶ λίαν προβληματική, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ ἡ ἀκριβὴς σπουδὴ τῆς φύσεως ἐπιβεβαιοῖ τοὐναντίον· διότι αἱ μὲν τοῦ ἐν συνόλῳ τῆς μάζης κινήσεις δύνανται παῦσαι, ἀλλὰ κατὰ φαινόμενον, ἐπειδὴ τὰ ἐπίγεια σώματα οὐ μόνον μετέχουσιν ἀείποτε τῆς κινήσεως τῆς γῆς, ἀλλὰ καὶ τὰ μόρια αὐτῶν διατελοῦσιν ἐν ἀδιαλείπτῳ κινήσει. Ἡ κίνησις ὑπάρχει πανταχοῦ καὶ ἀδιαλείπτως, ἀλλ' οὐ διακρίνεται διὰ τῶν αἰσθητηρίων καὶ ἀτελῶν ἡμῶν ἐργαλείων. Ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅμως ὅτι αἱ τῶν αἰσθητηρίων ἡμῶν δυνάμεις ἠδύναντο τελειοποιηθῆναι μέχρις οὗ διακρίνομεν τὰς κινήσεις ταύτας, τὰ σώματα ἃ φαίνονται μόνιμα ἤθελον φανῆ πλέον εὐμετάβολα ἢ αὐτὰ τὰ οὐράνια νέφη.— Καὶ ὅμως, ἐπανέλαβεν ὁ Ἡγούμενος, τοιαύτη ὑπάρχει ἡ περὶ ἀδρανείας τῆς ὕλης ἰδέα, ὥστε ὁ μὲν Νεύτων καὶ Κλάρκιος δοξάζουσιν ὅτι τὸ σύμπαν τείνει ἀδιαλείπτως καὶ γοργῶς πρὸς ἠρεμίαν, ἄλλοι δὲ, καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, διϊσχυρίζονται ὅτι ἡ κίνησις τῆς ὕλης ἔχει ἀμέσως τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ.— Καὶ καθ' ὅσον ἀφορᾷ ἀπήντησα ἐγὼ, τὴν πρὸς ἠρεμίαν τάσιν τοῦ σύμπαντος, οὐδόλως φαίνεται τὸ τοιοῦτον πιθανὸν, διότι οὐδεμία μέχρι τοῦδε ἐπῆλθεν ἀλλοίωσις ἢ βραδύτης ἐν τῇ πορείᾳ τῶν οὐρανίων σωμάτων, ἀφ' ὅτου ἤρξαντο τελούμεναι αἱ ἀστρονομικαὶ παρατηρήσεις. Καθ' ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὴν δόξαν περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ ἀμέσου ἐνεργείας, οὐδεμίαν αὕτη ἔχει ὑπόστασιν· καὶ ἐν ἔργῳ. Ὁ μαθηματικὸς Κύγχυος (14) διατείνεται ὅτι τὰ σώματα στεροῦνται ἐντελῶς πάσης ἐνεργείας καὶ αἰτιότητος· αἱ δὲ φυσικαὶ δυνάμεις εἰσὶ, κατ'

αὐτὸν, ἀλλότριαι τῆς ὕλης, πηγάζουσαι καθ' ὡρισμένους νόμους ἐκ τῆς ἐν τῇ διαστάσει ἀμέσου ἐνεργείας αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ. Τουτέστιν ἀντικαθίστησι τὴν πρώτην αἰτίαν ἀντὶ τῆς δευτερευούσης, οὐδόλως λογισάμενος ὅτι μὴ δυνάμενα οὕτω τὰ πλάσματα ἀποβῆναι οὐδενὸς φαινομένου αἰτία, οὐ δύνανται ἔχειν πραγματικὴν ὕπαρξιν ὅπως ἐβουλήθη ἀποδεῖξαι ὁ Βερκελέϊος. Κατὰ δὲ τὸν Δεβρέϋνον (15) ἡ μόνη αἰτία πάσης κινήσεως ἐστὶν αὐτὸς ὁ *θεῖος λόγος*, δηλαδὴ ἡ ἄμεσος ἐπὶ τῆς πλασθείσης ὕλης ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ· ὥστε τὸ αὐτὸ λεχθήτω καὶ περὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης. Οὕτω καὶ ὁ ἰατρὸς Βυχέζιος (16) διατείνεται ὅτι ἡ ὕλη ἐστὶν ἡ *ἀπόλυτος παθητικότης*, ὁ δὲ Θεὸς ἡ *ἀπόλυτος ἐνεργητικότης*. Δύο δὲ, κατ' αὐτὸν, δυνάμεις ὑπάρχουσιν ἐν τῷ κόσμῳ, δηλαδὴ ἡ καὶ *κυκλικὴ*, παρ' αὐτοῦ καλουμένη, ἥτις ἐπιφέρει τὴν μονιμότητα, καὶ ἡ *διαδοχικὴ* ἐξ ἧς πηγάζει ἡ πρόοδος. Ἕκαστον δὲ φαινόμενον τῆς κυκλικῆς δυνάμεως, ἐστὶ τρόπον τινα, ἀφορμὴ τοῦ ἑπομένου, ἀλλ' ἡ αἰτιότης αὕτη οὐδὲν ἕτερον ἐστὶν ἢ ἁπλῆ μετάδοσις τῆς πρώτης ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δοθείσης ὠθήσεως τῇ ἀδρανεῖ ὕλῃ. Ὤθησις βαθμηδὸν μέχρις ἐσχάτων ἐξηφανιζομένη ἐὰν μὴ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ἐνυσχυθῇ. Τὰ δὲ τῆς διαδοχικῆς αἰτίας φαινόμενα, οὐδένα μεταξὺ αὐτῶν ἔχουσι σύνδεσμον διά τινος αἰτιότητος σχέσεως, ἀλλὰ πηγάζουσιν ἔκ τινος εἰδικῆς καὶ ἀμέσου ἐνεργείας αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ. Ἡ διαδοχικὴ δύναμις, λέγει, ἀναπληροῖ τὰς ἀπωλείας τῆς κυκλικῆς. Ἑνὶ λόγῳ κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην ὁ Θεὸς οὐ μόνον ἐστὶν ὁ πρῶτος αὐτουργὸς τῆς κινήσεως, ἀλλὰ συγχρόνως, πλὴν τῶν πνευμάτων, καὶ ὁ μόνος ἐνεργὸς, εἴτε ἀμέσως τελῶν αὐτὴν, εἴτε διά τινος πάντῃ ἀδρανοῦς ὕλης! Ὥστε ἐπὶ τέλους ἀπολήγομεν εἰς τὴν φαινομενικὴν τῆς ὕλης ὕπαρξιν. Πρὸς ἀποφυγὴν λοιπὸν τοιούτων ἀτοπημάτων ὀφείλομεν παραδεχθῆναι, συμφώνως τῇ πείρᾳ ὅτι τὰ πάντα εἰσὶν ἐν διηνεκεῖ κινήσει, ϗ ὅτι ἡ κατὰ φαινόμενον ἠρεμία τῶν σωμάτων οὐκ ἔστιν ἡ κίνησις περιωρισμένη ἐν τοῖς ἐσχάτοις αὐτῶν μορίοις, τοῖς μετέχουσι συγχρόνως ἐν ὅλῳ τῆς τῆς γῆς κινήσεως. Σημειώσατε, Πάτερ, πρός δε ὅτι τὰ σώματα οὐ διαστέλλονται οὐδὲ συστέλλονται, οὐ ζωογονοῦνται οὐδὲ μεταμορφοῦνται ἢ διὰ τῶν ἀναλλοιώτων τῆς κινήσεως νόμων. Δυνάμει τῆς ἀρχῆς ταύτης τῆς ἐνεργείας, ἠκολούθησα λέγων, ἡ ὑδρόγειος ἀποτελεῖ, οὕτως εἰπεῖν, εἰκόνα ἀεικίνητον, ἐν ᾗ διαδέχονται ἀκαταπαύστως αἱ γεννήσεις καὶ

καταστροφαὶ, αἱ μίξεις καὶ διαλύσεις (17). Καὶ ἐὰν ἡ ὕλη ἔπαυεν ἐπὶ στιγμὴν ἐνεργοῦσα, ἤθελε παύσει εἶναι ὕλη καὶ τὸ σύμπαν μηδενισθῇ. Ἡ περὶ κινήσεως αὕτη θεωρία, προσεθέμην, ἐστὶν εἷς τῶν πρωτίστων τῆς φύσεως μοχλῶν· καὶ ἂν ἐξετάσωμεν μετ' ἀκριβοῦς ἀναλύσεως τὴν πορείαν τοῦ νοὸς ἡμῶν, θέλομεν ἴσως ἀνακαλύψει ὅτι ἡ κίνησις ἐστὶν ἡ ἀρχὴ τῶν ἰδεῶν ἡμῶν καθ' ὅτι ἵνα γίνῃ χρῆσις τῆς αἰσθήσεως λ. χ. τῆς ἀκοῆς, ἀνάγκη ὅπως ἐπέλθῃ κίνησις τοῦ πέριξ ἀτμοσφαιρικοῦ ἀέρος, προξενουμένη ἔκ τινος κινήσεως τοῦ ἠχοῦντος ὀργάνου καὶ ἐπενεργοῦσα ἐπὶ τοῦ τυμπάνου ἡμῶν· καὶ ὅπως ἀντιληφθῶμεν τοῦ ἐν λόγῳ ἤχου, ἀνάγκη ὅπως ἐπέλθῃ ἐνέργεια καὶ ἀντίδρασις ἐπὶ τοῦ κοινοῦ ἡμῶν αἰσθητηρίου. Αὐτὸ τοῦτο λεκτέον καὶ περὶ τῶν λοιπῶν αἰσθητηρίων, καὶ οὕτω τὰ διάφορα τῆς κινήσεως φαινόμενα χρησιμεύουσιν ἐν μέρει πρὸς ἐξήγησιν διαφόρων τῆς νοήσεως ἡμῶν φαινομένων. Ἑπομένως εἰ καὶ μὴ δυνάμεθα ἐξηγῆσαι το φαινόμενον τῆς κινήσεως οὐδὲ τὸν τρόπον τῆς ὁλκῆς καὶ ὠθήσεως, ἧς τινος τὸ φαινόμενον διακρίνεται διά τινος ἀκριβεστέρας παρατηρήσεως, ἐξ οὗ καὶ μόνον διαφέρει τῆς ὁλκῆς, οὐχ ἧττον ὅμως γινώσκομεν τήν τε αἰτίαν καὶ τὰ ἀποτελέσματα καὶ τὴν μεταξὺ αὐτῶν σταθερὰν σχέσιν, ἥτις ἀρκεῖ ἡμῖν, τοῖς μὴ δυναμένοις ἐξηγῆσαι τὸ πῶς οὐδενὸς τῶν ἁπλῶν φαινομένων· διότι μόνον ἐν τῇ ἀναλύσει τῶν συμπεπλεγμένων φαινομένων δίδοται ἡμῖν θεραπεῦσαι τὴν περιέργειαν ἡμῶν. (18) Μὴ τάχα σᾶς διέφυγεν, ἐπανέλαβεν ὁ Ἡγούμενος, ὅτι καταχρηστικῶς καλοῦμεν ἐνέργειαν, ὡς καλῶς παρατηρεῖ ὁ Βοσυέτος, τὰ τῆς ὕλης ἀποτελέσματα ; Καὶ πράγματι· ὅτε λίθος τις καταπίπτει ἐξ ὕψους, ἢ φύονται ἐκ γῆς φυτὰ, δυνάμεθα ἴσως εἰπεῖν ὅτι ταῦτα τελοῦνται συνεπείᾳ ἐνεργείας τινος τοῦ λίθου ἢ τῆς γῆς, καὶ οὐχὶ ἕνεκα φυσικῆς αὐτῶν ἀνάγκης· ὅπερ ἐστὶ μᾶλλον πάθος ἢ ἐνέργεια ; (19)—Αἰτῶ συγγνώμην, τῷ σοφῷ Βοσυέτῳ, ἔφην ἐγὼ, διότι τὰ ἐξ ἐνδομύχων δυνάμεων τῆς ὕλης ἀποτελέσματα, οὐ δύνανται θεωρηθῆναι ὡς πάθος, καίπερ διακριτέα τῶν αὐτοπροαιρέτων ἐνεργειῶν τῶν ἐμψύχων ὄντων· ἄλλως συγχέομεν τὰς ἐνεργείας τῶν ἐνδομύχων δυνάμεων τῶν ἀψύχων ὄντων, μετὰ τοῦ κυρίως καλουμένου πάθους, καθ' ὃ τὸ ἀντικείμενον δέχεται καὶ οὐ μεταδίδει τὴν ἐνέργειαν. Ἀλλὰ καὶ ὡς πάθος ἂν θεωρήσητε τὰς τῶν ἀψύχων ἐνεργείας, ποῦ ἡ ἀπόλυτος ἀδράνεια ;
— Καὶ τούτου δοθέντος, ἐπανέλαβεν ὁ Ἡγούμενος, οὖσα

ἡ ὕλη οὐσία σύνθετος οὐκ ἔστιν ἐπιδεκτικὴ ἁπλῆς τινος ἐνεργείας οἷα ἡ νόησις. — Κἀγὼ δέ. Μὴ γινώσκοντες ἡμεῖς ἢ τὴν κατὰ φαινόμενον καὶ μηδόλως τὴν ἐνδόμυχον τῆς ὕλης οὐσίαν, οὐδὲ τί ἐστι κυρίως νόησις, οὐ δυνάμεθα κρίνειν ἐκ τῶν προτέρων ἂν ᾖ ἢ μὴ νοήσεως ἐπιδεκτική. Βεβαιούμεθα δὲ ἐκ πείρας ὅτι ἐστὶν ἐπιδεκτικὴ πλείστων ὅσων ἁπλῶν ἐνεργειῶν, οἷαι ἡ τῆς βαρύτητος, κινήσεως, κ.λ.—Ἡ βαρύτης καὶ κίνησις, ἀπήντησέ μοι οὗτος, οὐκ εἰσὶν ἀπολύτως ἁπλᾶ, καθὸ ὑποκείμεναι εἰς καταμέτρησιν καὶ ὑπολογισμόν.—Ἀπατᾶσθαι, τῷ ἀπήντησα, καθότι οὐ καταμετρεῖται ἡ κίνησις. Καὶ ἐν πρώτοις ἐξηκολούθησα λέγων, τὸ φαινόμενον κίνησις παρίσταται ὑπ' ἄλλου ὡσαύτως φαινομένου καλουμένου διάστασις· καθότι ἡ ἰδιότης τῆς διαστάσεως οὐκ ἔστιν ἢ τὸ προσβάλλεσθαι διὰ τῆς κινήσεως· τὰ δὲ μέρη τῆς διαστάσεως ἀναλογοῦσι πληρέστατα πρὸς τὰ μέρη τῆς κινήσεως τῆς διανυθείσης κατὰ τὴν πορείαν· ὅθεν ἡ ποσότης τῆς διατρεχθείσης διαστάσεως καταδεικνύει τὴν ἐνεργηθεῖσαν κίνησιν. Λέγω, καταδεικνύει καὶ οὐχὶ καταμετρεῖ τὴν κίνησιν, διότι, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Τρασύας ἐν τῇ Ἰδεολογίᾳ αὐτοῦ, οὐ καταμετρεῖταί τι, εἰμὴ ἀναφερόμενον πρὸς ὁμοειδῆ τινα ὡρισμένην ποσότητα ἐκτάσεως ἢ διαρκείας, ὡς αὗται δὲ διά τινος *τμήματος* ἢ *βάρους*. Καταμετρεῖται δὲ ἡ κίνησις σχετιζομένη πρὸς ἑτέραν κίνησιν γνωστῆς ἐνεργείας καὶ οὕτως ὑπολογίζεται ἡ ἔντασις αὐτῆς, ὅπερ καλεῖται ὁρίζειν τὴν ταχύτητα τῆς κινήσεως. Ἐστὶν ἀληθὲς, προσεθέμην, ὅτι κατὰ τοὺς μαθηματικοὺς ἡ ταχύτης τῆς κινήσεως ἐστὶν ἡ μεταξὺ διατρεχθείσης διαστάσεως καὶ διανυθέντος χρόνου σχέσις· ἀλλὰ κακῶς, διότι οὐδεμία σχέσις δύναται ὑφίστασθαι μεταξὺ πραγμάτων τοσοῦτον ἀνεπιδέκτων καταμετρήσεως, οἷαι ἥ τε διάστασις καὶ ἡ διάρκεια· καὶ τόδε τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον ἡ ἐν λόγῳ σχέσις οὐ δύναται εἶναι ἡ ἀκριβὴς ἔκφρασις τρίτου τινὸς πράγματος πάντη διαφόρου φύσεως, τῶν δύο πρώτων. Διϊσχυρίζονται ὅτι εὑρίσκουσι τὴν ἔκφρασιν τῆς ταχύτητος, διαιροῦντες τὴν διάστασιν διὰ τοῦ χρόνου· ἀλλὰ τίνι τρόπῳ δύναται διαιρεθῆναι μία τις ποσότης δι' ἑτέρων δύο συγκεκριμμένων ποσοτήτων διαφόρου εἴδους, πρὸς ἐπίτευξιν πηλίκου ποσότητος διαφερούσης κατ' εἶδος ἐξ ἑκάστου τῶν παρονομαστῶν, ἐνῷ οὐδεμία οἱαδήποτε συγκεκριμένη ποσότης δύναται διαιρεθῆναι κατὰ δύο τρόπους, δηλονότι διὰ ποσοτήτων τοῦ αὐτοῦ εἴδους ὅτε τὸ *πηλίκον*

ἐστὶν ἀριθμὸς συγκεκριμμένος ἐκφράζων ποσάκις ὁ *διαιρέτης* συμπεριλαμβάνεται ἐν τῷ *διαιρετέῳ*· ἢ δι' ἀριθμοῦ τινος ἀφῃρημένου ἐν ᾗ περιπτώσει τὸ *πηλίκον* ἐστὶν ἀριθμὸς συγκεκριμμένος τοῦ αὐτοῦ μετὰ τοῦ διαιρετέου εἴδους, καὶ συμπεριλαμβανομένου τοσάκις, ὁσάκις ὁ *διαιρέτης* ἐμπεριέχει τὴν *μονάδα*; Ἐστὶ πρὸς δὲ δῆλον ὅτι ἡ διάρκεια οὐκ ἐμπεριέχεται ἐν τῇ *διαστάσει*, καὶ ὅτι ὁ ἀριθμός, ὅστις ἤθελεν ἐκφράζει τοιαύτην τινα ἔκτακτον σχέσιν οὐ δύναται εἶναι ποσότης τῆς κινήσεως (20). Ὅθεν κατὰ μείζονα λόγον, προσεθέμην, δυνάμεθα καταμετρῆσαι τὴν νόησιν τὴν καὶ ἐκ προτάσεων καὶ ὅρων συγκειμένην —Ὁ προφορικὸς λόγος, ἀνέκραξεν ὁ Ἡγούμενος.—Κἀγὼ δέ. Αἰτῶ συγγνώμην. Πᾶς λογισμός, φυσικῷ τῷ λόγῳ, εἴτε προφορικός, εἴτε ἐνδιάθετος, σύγκειται ἀεὶ ἐκ προτάσεων καὶ ὅρων. (21)—Πᾶσα πρότασις, ἠκολούθησεν ἐκεῖνος λέγων, ἀποτελεῖ κρίσιν· πᾶσα δὲ κρίσις ἐστὶ σύγκρισις ἰδεῶν. Σύγκρισις δὲ ὅπως ὑπάρξῃ ἀπαιτεῖται σύγχρονος ἐξέτασις καὶ παραβολὴ τῶν συγκρινομένων, ὅπερ ἡ ὕλη οὐ δύναται ποιῆσαι, διότι τὰ μόρια αὐτῆς ἔχοντα διαστάσεις ἡ ἀντίληψις τῶν ἀντικειμένων οὐ δύναται ἀπολῆξαι εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ σημεῖον, τὸ καὶ ἀποτελοῦν τὴν ἡμετέραν ἑνότητα. . . . . «Ἡ ἑνότης αὕτη, ὡς παρατηρεῖ διάσημός τις συγγραφεύς, ἐξηκολούθησε λέγων ὁ Ἡγούμενος, ἡ καὶ βάσις τῆς ἀτομικότητος ἡμῶν, ἐστὶν ἐν ἄλλαις λέξεσι, τοὐθόπερ καλοῦμεν τὸ καὶ *ἁπλοῦν* ἢ *ἀμερὲς* τῆς ψυχῆς, καὶ ἀποτελοῦν ἐν ἡμῖν κοινόν τι κέντρον πρὸς ὃ ἀναφέρονται ἅπαντα τὰ ἐν ἡμῖν, καὶ οὕτω τὸ *ἐγὼ* αὐτοῦ ἀναγνωρίζει τὴν ἑαυτοῦ ταὐτότητα κατὰ τὰς διαφόρους αὐτοῦ ἐντυπώσεις· δηλονότι ἐν ταῖς ἐνεργείαις τῶν αἰσθήσεων, ἐν ταῖς αἰσθήμασι, ἐν τῇ διαδοχῇ τῶν ἰδεῶν κατά τε τὸ παρελθὸν καὶ ἐνεστώς· ἐπεκτεινόμενον ἔτι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι. Ἄνευ τῆς ἑνότητος ταύτης οὐκ ἤθελεν ὑπάρχειν ἀνάμνησις καὶ ἑπομένως πεῖρα. Οὐκ ἠθέλαμεν ἔχειν οὐδὲ φαντασίαν, διότι οὐδεὶς ἰδεῶν σύνδεσμος ἤθελεν ὑφίστασθαι. Ἔτι δὲ οὐκ ἤθελον τελεῖσθαι ἀντιλήψεις, μὴ μετατρεπομένης τῆς αἰσθήσεως εἰς ἀντίληψιν, ἐὰν μὴ ᾖ διακεκριμένη, καὶ τοιαύτη οὐ δύναται εἶναι μὴ παραβαλλομένη πρὸς τί. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον οὐκ ἠθέλαμεν ἔχειν οὐδὲ τὴν τοῦ κρίνειν ἱκανότητα, διότι οὐκ ἠδύνατο τελεσθῆναι οὐδεμία σύγκρισις, καθὸ μὴ συμπεριλαμβανομένων τῶν ἀντικειμένων ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ συλλήψει. Οὐκ ἠθέλαμεν πρὸς δε ἔχειν οὐδὲ βούλησιν, μὴ δυναμένης ὑφίστασθαι ἐὰν τὸ βουλόμε-

νον ὑποκείμενον μὴ ᾖ τὸ αὐτὸ μετὰ τοῦ αἰσθανομένου τε καὶ γινώσκοντος. Ἑνὶ λόγῳ ἅπασαι αἱ τοῦ ἀνθρώπου τροποποιήσεις ἤθελον εἶσθαι ἄνευ συνδέσμου καὶ οὐδεμιᾶς ἀπ' ἀλλήλων σχέσεως. Τῆς δὲ τάξεως οὐ μόνον οὐκ ἠδυνάμεθα ἀντιληφθῆναι, ἀλλ' οὐδὲ κἂν ἠδύνατο αὕτη ἐπαναληφθῆναι, καθὸ ἐπερειδομένης ἐπὶ τῆς ἑνότητος· ἧς τὴν γνῶσιν λαμβάνομεν ἐκ τοῦ ἐν ἡμῖν, ἐνῷ τὴν περὶ ποικιλίας ἐκ τῶν ἐκτὸς ἡμῶν. Τοὔθένεκα οὐ δυνάμεθα κτῆσαι τὴν ἑνότητα ἢ ἐν τῇ μαρτυρίᾳ τοῦ συνειδότος, ὄντων πάντων τῶν ἐκτὸς ἡμῶν συνθέτων. Ἡ ἑνότης, ἑνὶ λόγῳ ἐστὶν ἡ ἀρχὴ τῶν ἐπιστημῶν καὶ τεχνῶν, τὸ κέντρον πάσης ἐνεργείας, ὁ μέγας κρίκος δι' οὗ ἐξηγοῦνται αἱ σχέσεις, τῶν μέσων πρὸς τὸ τέρμα, καὶ τῆς αἰτίας πρὸς τὸ αἰτιατόν». (22)—Σύμφημι πληρέστατα, ἔφην ἐγὼ, ὅτι ἡ βάσις πάσης τάξεως, ἀρχῆς καὶ ἐνεργείας οἱασδήποτε ἐστὶν ἡ ἑνότης, οὗ ἕνεκα καὶ πᾶσαι αἱ δυνάμεις ἢ μᾶλλον ἐνέργειαι τῆς ὕλης ἀπολήγουσιν ἀπολύτως εἰς ἁπλούστατον σημεῖον, ἢ εἰς μαθηματικὴν, οὕτως εἰπεῖν στιγμήν. Οὕτως οὐ λανθάνει ὑμᾶς ὅτι ἡ βαρύτης τῶν σωμάτων καί τοι διεσπαρμένη καθ' ὅλον τὸ σῶμα ἐν τοῖς ἐλαχίστοις αὐτοῦ μορίοις, ὑπάρχει ὅμως συγχρόνως καὶ συγκεντρωμένη ἐν ἁπλῷ τινι σημείῳ, ὥσπερ ἐν μαθηματικῇ στιγμῇ, τῷ καὶ κέντρῳ βαρύτητος καλουμένῳ, καὶ μεταφερομένῳ ἐν ἑτέρῳ τῆς αὐτῆς φύσεως ἁπλῷ σημείῳ ἅμα τῇ μεταποιήσει τοῦ σώματος. Γινώσκετε ὡσαύτως, ἐξηκολούθησα λέγων, ὅτι τῶν περιφερομένων περὶ τὸν ἄξονα τροχῶν, κινοῦνται συγχρόνως ὅλα ἐν γένει τὰ μόρια κατὰ τὴν αὐτὴν μὲν διεύθυνσιν, ἀλλὰ μετὰ ταχύτητος αὐξανούσης ἐν ὀρθῷ λόγῳ τὰς ἀκτῖνας αὐτῶν, ἀνὰ ἑκάστην, οὕτως εἰπεῖν, μαθηματικὴν στιγμὴν, ἀπὸ τοῦ κέντρου μέχρι τῆς περιμέτρου. Ὅθεν βλέπετε ὅτι οὐ μόνον ὁ λογισμὸς ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ πᾶσαι αἱ τῆς ὕλης ἐνέργειαι καταλήγουσι κατ' ἀνάγκην εἰς ἀπολύτως ἀμερὲς σημεῖον, ἢ οὕτως εἰπεῖν, εἰς μαθηματικὴν στιγμήν. Ἄλλως, ὡς εἴπατε, οὐδὲ σύνδεσμος οὐδ' ἑνότης, οὐδ' ἁρμονία, οὐδέ τι τοῦ σύμπαντος ἠδύνατο ὑπάρχειν.— Λαβὼν τότε ὁ Ἡγούμενος τὸν λόγον ἔφη. Ἐὰν ἡ ὕλη ἠδύνατο νοεῖν, ἡ νόησις ὤφειλεν ὑπάρχειν ὁλοσχερῶς ἐν ἑκάστῳ σημείῳ τῆς ἐκτάσεως· καὶ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἡ προβοσκὶς τοῦ ἐλέφαντος καὶ τὸ ἄνθος ἑκάστου φυτοῦ, ἤθελον διανοεῖσθαι ὡς τὸ ἡμέτερον πνεῦμα, ἢ μᾶλλον ἡ νόησις ἤθελεν ὑπάρχει ἐν ἁπάσῃ τῇ ἐκτάσει, καὶ μάλιστα ἤθελεν εἶσθαι διαιρετέα ὅπως καὶ ἡ

ἔκτασις, ἑπομένως ἠδυνάμεθα ἔχειν καὶ κλάσματα ἰδεῶν. Ἔτι δέ, ἠκολούθησε λέγων, ἂν τὸ ἀντιλαμβανόμενον ἐγὼ τὸ καὶ τροποποιοῦν καὶ συναρμόζον τὰς ἀντιλήψεις, ἦτον ὑλικὸν ἡ ἀντίληψις οὐκ ἠδύνατο ὑπάρχειν ἢ ἐν ἑνὶ μόνῳ σημείῳ τῆς ἐκτάσεως, δηλονότι, ἐν τῷ ἐγὼ διατελοῦντι, ὅπερ συγχρόνως ἤθελε νοεῖν καὶ μή.—Κἀγὼ δὲ ἀπήντησα τάδε. Πράγματι ἤθελεν ἔχει οὕτως, ἐὰν ἡ προβοσκὶς τοῦ ἐλέφαντος καὶ τὸ ἄνθος τοῦ φυτοῦ εἶχον τὸν πρὸς ἐνέργειαν τῆς νοήσεως ἀπαιτούμενον ὀργανισμόν, δι' οὗ κατὰ τρόπον ἡμῖν πάντη ἄγνωστον, ἡ νόησις συγκεντροῦται ἐν μαθηματικῇ, ἵνα οὕτως εἴπω, στιγμῇ· μάλιστα ἡ τοιαύτη τῶν δυνάμεων καὶ ἐνεργειῶν συγκέντρωσις παρατηρεῖται, ὡς ἤδη προεῖπον, εἰς ἅπαντα ἀνεξαιρέτως τὰ ὅπως δήποτε ἐνεργοῦντα ἀντικείμενα· καὶ ἐπὶ τῇ ἀρχῇ ταύτῃ βασίζονται τὰ διάφορα μηχανικὰ ἡμῖν κατωρθώματα, καὶ ἰδίως τὰ κάτοπτρα τοῦ ἀθανάτου Ἀρχιμήδου, δι' ὧν ἀπεπειράθη πρῆσαι τὸν τῶν Ῥωμαίων στόλον, διὰ τῆς συγκεντρώσεως τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων ἐν μιᾷ μόνῃ στιγμῇ. — Ἀλλ' ἐν στιγμῇ φυσικῇ καὶ οὐχὶ μαθηματικῇ, ἔφη ὁ Ἡγούμενος.— Καὶ ὅμως, ἐπανέλαβον ἐγώ, αἱ δυνάμεις καὶ ἐνέργειαι ἅπασαι, ἀπολήγουσιν, τρόπῳ ἡμῖν πάντη ἀκαταλήπτῳ ἐν μαθηματικῇ στιγμῇ.—Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, ἐπανέλαβεν ὁ Ἡγούμενος, ἡ ἔνυλος αὕτη ψυχὴ κατ' οὐδὲν ἤθελε διαφέρει, τῆς νῦν ἀΰλου ἡμῶν ψυχῆς, ὥστε καὶ εἰς ὑλοσοφίαν καταλήγομεν.—Οὐδόλως, ἔφην ἐγώ, διότι ἡ ἐν ὑποθέσει ἐκείνη ψυχὴ καθὸ ἐκ φθαρτῆς οὐσίας συγκειμένη ἤθελεν ὑπάγεσθαι σὺν τῷ σώματι εἰς φθορὰν ἢ διάλυσιν, ἐνῷ τὸ πνεῦμα ἡμῶν ἄϋλος οὐσία οὖσα, ἐστὶ φύσει ἀνώλεθρον καὶ ἑπομένως ἀθάνατον.—Ἀφοῦ, εἰπέ μοι, παραδέχεσθε νοεῖν τὴν ὕλην, ποῦ λοιπὸν στηρίζετε τὸ ἄϋλον τοῦ πνεύματος ἡμῶν ;— Ἐπὶ τῆς ἀθανασίας αὐτοῦ, εἶπον. — Ἐπὶ τῆς ἀθανασίας ; Καὶ τὴν ἀθανασίαν ἴσως εἰκάζετε, ἐξηκολούθησεν, ἐκ τῆς ἀϋλότητος ; — Τότε ἤθελον καταλήξει εἰς τρόπον διάλληλον, ἔφην ἐγώ.— Πόθεν λοιπόν ; ἐπανέλαβεν ἐκεῖνος.— Κἀγὼ δέ. Ἐκ τῶν ἀπολύτων τῆς ἠθικότητος ἀρχῶν (23), ἑπομένως καὶ τῶν ἰδιοτήτων τοῦ ἀνάρχου Ὄντος (24), οἷον ἅτε κατ' ἀνάγκην τελειότατον, κατὰ συνέπειαν καὶ δικαιώτατον (25). Ὅθεν ὡς τοιοῦτον οὐ δύναται ἢ ἀνταποδοῦναι ἐν ἄλλῃ ζωῇ τὰ ἐπίχειρα τῷ ἐν εὐτυχίᾳ καὶ ἀδικήμασι τελευτῶντι τὸ ζῆν κακούργῳ, καὶ ἀνταμεῖψαι τὸν ἐν δυστυχίᾳ ζήσαντα δίκαιον. Προσθέσατε δὲ καὶ τὴν πρὸς

τὸ ἄπειρον ἀκαταμάχητον τάσιν τοῦ πνεύματος ἡμῶν. (26) —Ἀλλ' ἀφοῦ, εἶπεν οὗτος, ἠδύνατο ὁ Θεὸς πλᾶσαι ἐξ ὕλης τὴν ψυχὴν, ἠδύνατο ἢ μᾶλλον ἤθελε ποιήσει τὸν ἄνθρωπον ἀθάνατον.—Κατὰ πιθανὸν λόγον, ἔφην, ἂν ὁ ἄνθρωπος οὐ προώρισται εἰς ἄλλην ζωὴν, ὅπου κατὰ τοὺς διέποντας τὴν φύσιν νόμους, (διότι ἐνταῦθα οὐ συζητοῦμεν ὑπὸ θρησκευτικὴν ἔποψιν, ἀλλ' ὑπὸ φιλοσοφικὴν), οὐ μεταβαίνει τὸ ἀποσυντιθέμενον σῶμα.—Καὶ ὅμως, ἐπανέλαβεν ἐκεῖνος, ἡ νόησις τοσοῦτον ἀπᾴδει τῇ ὕλῃ, ὥστε ὁ Καρτέσιος ἐθεώρησεν αὐτὴν ὡς οὐσιώδη ὑπόστασιν τῆς ψυχῆς, καὶ ἐξ αὐτῆς συμπεραίνει τὴν ὕπαρξιν τοῦ *ἐγώ*. (27) —Ὁ Καρτέσιος, ἀπήντησα ἐγὼ, ὡς πᾶς τις ἄλλος, ἐδικαιοῦτο ἐκφράσαι τὴν δόξαν αὐτοῦ· οὐχ ἧττον ὅμως δικαιούμεθα καὶ ἡμεῖς παραδεχθῆναι ἢ μὴ αὐτὴν, ἀναλόγως τῆς περὶ αὐτῆς πεποιθήσεως ἡμῶν.—Κακεῖνος. Σύμφημι· ἀλλ' ἐν τούτοις ὁμολογητέον ὅτι ἡ κρίσις τοιούτου ἀνδρὸς ἔχει μεγίστην βαρύτητα.—Σέβομαι τὸν ἄνδρα, προσέθηκα, ἀλλ' ἀπέναντι τοῦ ὀρθοῦ λόγου ὀφείλει καὶ οὗτος ὑποχωρῆσαι, ἄλλως ἐπανερχόμεθα εἰς τὸ *αὐτὸς ἔφη*. Καὶ ἐν ἔργῳ, ἡ νόησις οὐδέν τι ἐστὶν ἡ ἐνέργεια· τῇ δὲ ἐνεργείᾳ προϋποτίθεται δύναμις, καὶ τῇ δυνάμει ὑπόστασις· ἄρα ἡ νόησις οὐκ ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν καὶ ἑπομένως τὴν ὑπόστασιν τῆς ψυχῆς· ὅθεν κακῶς ὁ Καρτέσιος, καὶ πρὸ αὐτοῦ ὁ Πλετῖνος (2×), ταυτίζει τὴν ψυχὴν μετὰ τῆς ἐνεργείας αὐτῆς, διότι ἡ ὑπόστασις τῆς ψυχῆς, ἤτοι αὐτὸ τὸ *ἐγώ*, οὐκ ἐστὶν αὐτὴ ἡ νόησις, οὐδ' ἡ αἴσθησις ἢ ἡ βούλησις, ἀλλ' ἐστὶν οὐσία βουλομένη αἰσθανομένη καὶ νοοῦσα. Ὅλαι αἱ δυνάμεις ἡμῶν *ἐν ὑγιεῖ καταστάσει*, ἀνήκουσι τὸ *ἐγώ*. Οὕτω καὶ πᾶσαι αἱ πράξεις αὐτῶν αἱ διηνεκῶς συμμετέχουσαι τῇ κοινῇ αὐτῶν ἐνεργείᾳ ἀνήκουσιν ὡσαύτως τὸ *ἐγὼ*, τῷ παράγοντι ἐν ἑαυτῷ τὰς πράξεις αὐτοῦ, εἴτε οἰκειοθελῶς εἴτε ἐξ ἀναγκαίας ἀντιδράσεως. Ἐν τῇ συνειδήσει οὐ γεννῶνται αἰσθήσεις τοῦ ἔξω κόσμου, οὐδὲ ἰδέαι ἀνήκουσαι τῇ Θεότητι, ὡς τινες διϊσχυρίσθησαν, οὐδὲ βουλήσεις μὴ ἀνήκουσαι αὐτῷ τῷ *ἐγώ*. Ἐν ἑκάστῳ τῆς συνειδήσεως φαινομένῳ ἐν τῇ αἰσθήσει καὶ νοερᾷ ἀντιλήψει ἢ συλλήψει, ὡς ἐν ταῖς βουλήσεσι, τὸ *ἐγὼ* ἐστὶν οὐ μόνον ἐνεργὸς, ἀλλὰ δυνάμει τῆς μνήμης ἀποβαίνει καὶ παρατηρητής. Οὕτως αἰσθανόμενοι τὰς ἐπὶ τῶν ὀργάνων ἡμῶν ἐξωτερικὰς ἐντυπώσεις, αἰσθάνεται αὐτὰς καὶ ἀντιλαμβάνεται αὐτῶν αὐτὸ τὸ *ἐγώ*. Νοοῦντες τὰς αἰωνίους ἀρχὰς καὶ ἀναγκαίας ἰδέας, ὁρῶμεν μὲν ὅτι αὗται

οὐκ εἰσὶν αἰώνιαι ἢ ἐν Θεῷ (29), οὐχ ἧττον ὅμως γνωρίζομεν ὅτι ἡμεῖς αὐτοὶ νοοῦμεν αὐτὰς καὶ οὐχὶ ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν. Τὸ πνεῦμα ἡμῶν οὐκ ἔστιν ἄθροισμα αἰσθήσεων, οὐδὲ συγχρόνων ἢ ἀλληλοδιαδόχων νοήσεων, οὐδὲ βούλησις ἢ συνέχεια βουλήσεων. Ἐστὶν ὑπόστασις συναισθανομένη τὴν ἐνεργητικότητα αὐτῆς καθ' ὅλας τὰς ἐν λόγῳ δυνάμεις καὶ τρόπους. Ὑπόστασις ὡρισμένη μὲν ἐκ τοῦ κύκλου τῶν διαφόρων τοῦ *ἐγὼ* τρόπων, οὐκ ἀποτελοῦσα ὅμως οὐδένα τρόπον ἑτέρας τινος ὑποστάσεως, καθὸ αὐθυπόστατος κατὰ τὴν σαφῆν μαρτυρίαν αὐτῆς τῆς συνειδήσεως. Ἐστὶν ὑπόστασις ἐν διηνεκεῖ σχέσει πρὸς ἄλλας ὡρισμένας τε καὶ ἐνδεχομένας ὑποστάσεις, περὶ τῆς ὑπάρξεως τῶν ὁποίων οὐκ ἀμφιβάλλει καθὸ μὴ δυναμένη ἀμφιβάλλειν περὶ αὐτῆς τῆς ἰδίας ὑπάρξεως. Τοῦθ' ἕνεκα ἐκ τῆς νοήσεως οὐ δυνάμεθα εἰκάζειν τὴν ὕπαρξιν τοῦ *ἐγὼ* ἀλλὰ μᾶλλον ἐκ τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς, δηλονότι τῆς συνειδήσεως τοῦ *ἐγὼ* συμπεραίνειν τὸ νοεῖν. Ὅθεν οὐχὶ cogito, ergo sum, ὡς ἔλεγεν ὁ Καρτέσιος, ἀλλὰ μᾶλλον Sum : ergo cogito· διότι τὸ cogito προϋποθέτει τὸ ego sum, ἀναλυόμενον φυσικῷ τῷ λόγῳ εἰς τὸ ego cogitans sum (30)· ἑπομένως τὸ ego sum τοῦ Καρτεσίου ἐστὶν ἁπλῆ κατὰ πλεονασμὸν ταὐτολογία τοῦ cogito καὶ οὐχὶ νόμιμον συμπέρασμα. (31) Ἀλλὰ δεδόσθω ὅτι τὸ ego cogito : ergo sum, ἐστὶ γεγονός, ἢ σαφής τις ἀρχή, οὐδόλως πάλιν καταφαίνεται ἡ βεβαιότης ἣν δύναται ἐπιφέρειν ἡμῖν· διότι ἀφοῦ βεβαιώσω τὴν ἐμὴν ὕπαρξιν ἀναγκάζομαι προβῆναι πέραν τῆς καταφάσεως ταύτης· καθ' ὅσον ἂν στρέψω τὸ βλέμμα πέριξ ἐμοῦ, ὁρῶ ὄντα καὶ δυνάμεις, ἅτινα καί τοι διακρινόμενα ἐμοῦ, εἰσὶν ὅμως ἐν σχέσει μετ' ἐμοῦ, καὶ ὧν ἄνευ οὐ δύναμαι ὑπάρχειν. Τοῦθ' ἕνεκα ἀνάγκη ὅπως ταῦτα ὦσιν ἐμοὶ γνωστὰ καὶ δυνάμενα παρ' ἐμοῦ ἐξηγηθῆναι, ἵνα γνωρίσω καὶ ἐξηγήσω καὶ ἐμὲ αὐτόν. Ἐὰν δὲ ἀπεναντίας στρέψω ἐνδομύχως ἐμοῦ, ἀνευρίσκω ἄπειρον ἀριθμὸν νοήσεων, κλίσεων, δυνάμεων, ἀναγκῶν καὶ νόμων, ἐν οἷς, τρόπον τινα, διαμερίζεται ἡ ὕπαρξίς μου, καὶ ὧν τὴν γνῶσιν ὤφειλον ἔχειν ἵνα ἀποκτήσω τὴν βεβαιότητα ἐμοῦ αὐτοῦ, ὡς καὶ τῶν διανοημάτων μου. Καὶ οὕτως βαθμηδὸν καθ' ὅσον γνωρίζω καὶ συμβιβάζω ταῦτα, σχηματίζεται καὶ στερεοῦται καὶ ἡ περὶ ἀληθείας καὶ πραγματικότητος αὐτῶν βεβαιότης. Διότι ἐὰν παραδεχθῶμεν ὡς ἀπόλυτον ἀρχὴν τὴν γνῶσιν τοῦ *ἐγὼ*, καὶ ἀκολούθως εὕρομεν ὅτι ἡ ἀρχὴ αὕτη οὐκ ἐπαρκεῖ, ἀπαιτοῦσα καὶ τὴν τοῦ *οὐκ ἐγὼ*, (ὅπως

συνέβη τῷ Καρτεσίῳ), οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι ἡ πρώτη ἡμῶν βεβαιότης οὐκ ἐστὶν ἢ ἀνεπαρκής. Οὐδὲ δυνάμεθα εἰπεῖν, ἐξηκολούθησα λέγων, ὅτι ἂν τὸ cogito οὐκ ἐπιφέρει πλήρη τὴν βεβαιότητα χρησιμεύει τοὐλάχιστον ὡς στιγμὴ τῆς ἀφορμίσεως καὶ ὡς τὸ πρῶτον βῆμα ἐν τῇ ὁδῷ τῇ μελλούσῃ ὁδηγῆσαι ἡμᾶς, διότι ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι ἐστὶν ἀληθὴς στιγμὴ τῆς ἀφορμίσεως τῆς ἐπιστήμης, καὶ ὅτι γεγονός τι καθαρῶς ὑποκειμενικὸν δύναται χρησιμεῦσαι ὡς βάσις τῆς τοῦ *ἐγὼ* γνώσεως, πάντοτε ἕπεται ὅτι δὲν ἐπιφέρει καὶ τὴν τοῦ *μὴ ἐγὼ* γνῶσιν, πρὸς απόκτησιν τῆς ὁποίας ἀνάγκη προβεῖν κατ' ἄλλην ὅλως διεύθυνσιν, καὶ δι' ἄλλων ἀρχῶν, καὶ οὐδόλως διὰ τῶν τοῦ Καρτεσίου.(32) Τὸ σφάλμα τοῦ Καρτεσίου, προσέθηκα, προῆλθεν ἐκ τῆς ψευδοῦς μεθόδου ἀφαιρέσεως, δι' ἧς οὐδόλως λαβὼν ὑπ' ὄψιν τὴν ζῶσαν καὶ συγκεκριμμένην ἑνότητα προσεκολλήθη τῇ ἀφῃρημένῃ καὶ κενῇ, μορφώσας οὕτω τὸ ὄν. Τούτου ἕνεκα οὐκ ἠδυνήθη θεωρῆσαι τὰ πράγματα ἐν ταῖς σχέσεσι καὶ διαφοραῖς αὐτῶν, ἀλλὰ διεχώρισεν αὐτὰ ἀπολύτως καὶ τὰ συνέχεσε, ὥστε οὐ μόνον οὐκ ἠδυνήθη κτῆσαι διὰ μόνης τῆς νοήσεως, ὡς ἦτον ἑπόμενον, τὴν βεβαιότητα τῆς ἐξ ἀντικειμένων πραγματικότητος τῶν ὄντων, ἀλλ' οὐδὲ ἀποδεῖξαι τὴν τοῦ Θεοῦ ὕπαρξιν, ἢ δι' ἧς ἔχομεν περὶ αὐτοῦ ἰδέας. Ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς ἀφορμῆς ἐπήγασεν ὡσαύτως καὶ ὁ ἰδανισμὸς τοῦ Μαλεμβραγχίου, ὡς καὶ ὁ πανθεϊσμὸς τοῦ Σπινόζα, ὡς καλῶς παρατηρεῖ ὁ Γαλλούπης ἐν τῷ Ἀναλυτικῷ αὐτοῦ Δοκιμίῳ.—Οὐδόλως ἀντιλέγω πρὸς τοῦτο, εἶπέ μοι ὁ Ἡγούμενος, καθ' ὅσον μάλιστα ὁ Καρτέσιος αὐτὸς ὁμολογεῖ ὅτι οὐκ ἐκλαμβάνει τὸ cogito ergo sum, ὡς ἀποδεικτικὸν τῆς ὑπάρξεως ἡμῶν ἐνθύμημα, ἀλλ' ὡς ἀναμφίλεκτον ἀρχικῆς γνώσεως ἔκφρασιν, ὅπερ ἐν ἐσχάτῃ ἀναλύσει καταλήγει εἰς τὸ τοῦ Παρμενίδου *νοεῖν καὶ εἶναι*. (33) Ἡ δὲ πρώτη ἀρχὴ τῆς φιλοσοφίας οὐκ ἐστιν, ὡς διϊσχυρίζεται ὁ ῥηθεὶς Καρτέσιος, ἡ *ἀμφιβολία*, ἀλλ' ἡ *κατάφασις* (34). Ὅθεν τὸ μὲν *εἶναι* ἢ τὸ *ὂν* παρίσταται οὐ μόνον ὡς ἀρχικὸν γεγονὸς ἀλλὰ καὶ ὡς ἀρχικὴ *ἰδέα*. Τὸ δὲ *εἶναι* καὶ τὸ *νοεῖν* ταυτίζονται· καὶ ἐκ τούτου ἡ ἰδέα τοῦ *ἐγώ*, ὑφ' ὅλας τὰς ἐπόψεις, συνδέεται ἀδιαλείπτως μετὰ τῆς *οὐκ ἐγώ*· διότι μόλις βεβαιοῦμαι τὸ *ἐγὼ εἰμί*, συναποφαίνεται συγχρόνως καὶ τὸ *οὐκ ἐγώ*· ἐπειδὴ ἀπὸ τῆς πρώτης δηλώσεως τοῦ νοὸς καὶ τῆς αἰσθήσεως πᾶν λογικὸν ὂν ἐνορᾷ ἐν ἑαυτῷ φαινόμενά τινα, ὧν οὐκ ἔστιν αἴτιον

αὐτὸ τοῦτο, ἀλλ' ἕτερόν τι ὄν, ἄγνωστον αὐτῷ καὶ πάντῃ διάφορον τοῦ *ἐγώ*. Τὴν δὲ ἐνόρασιν ταύτην ἀποκτᾷ οὐχὶ διὰ συλλογισμοῦ, ἀλλὰ διά τινος πρώτης εὐθείας καὶ ἀμέσου εποπτείας, καθ' ὅτι ἐκ τῆς συνειδήσεως τοῦ *ἐγὼ* ἡ γνῶσις τοῦ *οὐκ ἐγὼ* ἐστὶν ἀδιάσπαστος. (35)—Λαβὼν δὲ ἐγὼ τὸν λόγον ἔφην. Ναὶ μὲν ὅτι ἐκ τῆς γνώσεως τοῦ *ἐγὼ* γεννᾶται ἡ τοῦ *οὐκ ἐγώ*, ἀλλ' ὅμως διὰ τοῦ συνδέσμου τῆς βουλήσεως σὺν τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ αἰσθάνεσθαι, μὴ ἀρκούσης τῆς μιᾶς μόνης ἐξ αὐτῶν, καθότι ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὄντος τινος αἰσθανομένου τε καὶ βουλομένου ἀλλ' οὐδόλως ἐνεργοῦντος, οὐδέποτε τοῦτο ἤθελε φθάσει, ὡς διϊσχυρίζεσθε, διά τινος εὐθείας ἀμέσου εποπτείας εἰς τὴν γνῶσιν ἑτέρου τινος ὄντος, πλὴν ἑαυτοῦ καὶ τῆς ἱκανότητος αὐτοῦ τοῦ αἰσθάνεσθαί τε καὶ βούλεσθαι. Καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὄντος ἐνεργοῦντος μέν, ἀλλ' ἄνευ αἰσθήσεώς τε καὶ βουλήσεως, τὸ τοιοῦτον μηδέποτε ἤθελε λάβει γνῶσιν τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ, ὅσας δήποτε ἀντιδράσεις καὶ ἂν ἤθελε ἀπαντήσει. (36) Οὐδεμίαἀμφιβολία, ὡς προεῖπον, ὅτι ἡ συνείδησις δηλοῦσα τὸ φαινόμενον καταδεικνύει καὶ τὸ ὑποκείμενον ἐξ οὗ τοῦτο πηγάζει. Δι' αὐτῆς ταύτης καταδηλοῦται τὸ ἁπλοῦν μετὰ τοῦ πολλαπλοῦ, τὸ διαρκὲς μετὰ τοῦ μεταβαλλομένου τε καὶ διαφόρου· ἀλλ' ἅπασαι αἱ ψυχολογικαὶ αὗται πράξεις καθίστανται ἐμπειρικαί· διότι καίτοι τοῦ λόγου δεικνύοντος τὴν ἑνότητα καὶ ταυτότητα τῆς ψυχῆς, ἀλλ' οὐδὲν ἧττον οὗτος ἐρείδεται ἐπὶ τῶν ἀρχῶν τῶν ὑπὸ τῆς πείρας χορηγουμένων, δηλονότι τῆς τε συνειδήσεως καὶ μνήμης.—Ἡ αἴσθησις, ἔφη ὁ Ἡγούμενος, ἐστὶν αἴσθημα, ἐπομένως καθὸ τοιοῦτον οὐκ ἐπιφέρει ἑτέραν ἢ ἑαυτοῦ γνῶσιν· ὅθεν αἱ αἰσθήσεις ἡμῶν οὐ σχετίζονται πρὸς ἀντικείμενα εὑρισκόμενα ἐκτὸς ἡμῶν· οὐδὲ συνδέονται, καθόσον ἀφορᾷ τὴν ὑπόστασιν, πρὸς τ' ἀντικείμενα ἢ πρὸς τὰ καὶ *σώματα* προσαγορευόμενα. Διὸ ἅπασαι αἱ σχέσεις τῶν ἡμετέρων αἰσθήσεων, ὡς πρὸς τὰ ἐκτὸς ἡμῶν ἀντικείμενα, εἰσὶν ἁπλαῖ τῆς ψυχῆς ἡμῶν κρίσεις καὶ οὐδόλως ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων παραστάσεις. (37) Ὅθεν δῆλον γίνεται προσέθηκεν ὁ Ἡγούμενος, ὅτι καὶ ἡ τῆς ἀντιδράσεως αἴσθησις, ἐστὶν ὡσαύτως ἐκ τῶν ἐνδομύχων ἡμῶν τροποποιήσεων, ἐπομένως ὁ νοῦς ἡμῶν οὐ δύναται ἀποδοῦναι τῇ αἰσθήσει τῆς *ἀντιδράσεως* ἀρχήν τινα διάφορον τῶν λοιπῶν ἀκουσίων καὶ ὀδυνηρῶν αὐτοῦ αἰσθημάτων. Διὸ ἡ καὶ τὸ ἀντικείμενον τὸ πρὸς τὴν βούλησιν ἀντιδρὸν ἐστὶ

πάντη διάφορον τοῦ ἐγώ· τοῦτο ὅμως οὐ δύναται εἰπεῖν· «*τόδε ἀντιδρᾷ τῇ ἐμῇ βουλήσει*», διότι ἡ ἔννοια πράγματος ἀντιδρῶντος προϋποθέτει τὴν γνῶσιν τῆς ἐκτὸς ἡμῶν ὑπάρξεως τῶν ἀντικειμένων.—Σύμφημι, ἀπήντησα ἐγώ, ὅτι οὐ δύναται εἰπεῖν· «*τόδε ἀντιδρᾷ*» δύναται ὅμως κάλλιστα εἰπεῖν· «*Ἐμοῦ θέλοντος κινῆσαι τὸ ἄρθρον ἐπέρχεται τοιάδε ἢ τοιάδε αἴσθησις*·» δηλονότι αἰσθήσεις διαφέρουσαι ἀπ' ἀλλήλων ἀναλόγως τῆς ὑπάρξεως ἢ μὴ ἀντιδράσεως. Ὅθεν ἐὰν ἡ αἴσθησις τῆς ἀντιδράσεως, προσεθέμην, οὐκ ἀποτελεῖ ἀντίληψιν ὑπάρξεως ἐξωτερικοῦ ἀντικειμένου, ἐνῷ ἐστιν *αἴσθησις ἀντιδράσεως*, οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι δι' αὐτῆς ἀντιλαμβανόμεθα τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων, ἄλλως οὐκ ἠδύνατο εἶναι *αἴσθησις ἀντιδράσεως*. Ἐὰν ὅμως ἡ ἐκ τοῦ ἐκτὸς ἀντικειμένου προξενουμένη αἴσθησις, οὐκ ἐστιν *αἴσθησις ἀντιδράσεως*, τότε βεβαίως οὐ δυνάμεθα εἰπεῖν «*τουθόπερ ἀνθίσταται τῇ ἐνεργείᾳ ἐστὶ τί ἕτερον ἢ ἐγώ*», διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἡ ἐν λόγῳ κρίσις ὑποτίθησι τὴν ὕπαρξιν ἐξωτερικοῦ ἀντικειμένου σχετιζομένου πρὸς τὴν *ἀντίδρασιν χωρὶς τ' ἀντιδρᾷ*. Ὥστε ἀνάγκη ὁμολογῆσαι ὅτι ἡ *ἀντίδρασις* καθὸ *ἀντίδρασις*, ἐπιφέρει τὴν γνῶσιν τοῦ *οὐκ ἐγώ*. (38)—Ὑμεῖς, εἶπε μοι ὁ Ἡγούμενος, ὁρμᾶσθαι ἀείποτε ἐκ τῶν τῶν αἰσθησεωλογιστῶν ἀρχῶν.—Κἀγὼ δέ. Οὐδόλως· ἀλλ' ἐξετάζω τὸν ἄνθρωπον ἐν τῇ διττῇ αὐτοῦ φύσει· (39) διότι τῷ ἡμετέρῳ Πνεύματι συνδέεται ἕτερόν τι στοιχεῖον, ἡ ἀκατέργαστος, οὕτως εἰπεῖν, ὕλη τῆς αἰσθήσεως καὶ βουλήσεως, ὄντες οὕτω πῶς πεπλασμένοι ὥστε ἀντιλαμβανόμενοι τῶν ἀντικειμένων πιστεύομεν αὐτά, ἤτοι τὴν ἐξ ἀντικειμένου πραγματικότητα αὐτῶν, οὐχὶ διὰ μόνης τῆς ἀντιλήψεως τῆς αἰσθήσεως, ἀλλὰ συνεπείᾳ ἀντιδράσεώς τινος πρὸς τὴν ἡμετέραν βούλησιν. (40). Ὁ ἄνθρωπος συγκείμενος, ἐξηκολούθησα λέγων, ἐκ δύο διαφόρων στοιχείων ἀνάγκη πρὸς ἐξήγησιν τῆς διττῆς αὐτοῦ φύσεως παρακολουθῆσαι ἀμφότερα τὰ στοιχεῖα ταῦτα ἐν τοῖς συνδέσμοις αὐτῶν· ἑπομένως διακριτέοι, κατὰ τὸν Δὲ Βιράνα καὶ Οὐαρδιγτῶνα, τέσσαρες τρόποι ἢ συστήματα τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ· α) τὸ *παθηματικὸν σύστημα*, ἢ τὸ καὶ τῆς καθαρᾶς κτηνώδους ζωῆς, τῆς πηγαζούσης ἐκ τῆς ἀρχικῆς ἐνεργείας τῆς ἐνοργάνου μηχανῆς· β') τὸ *αἰσθητικὸν* τὸ ἀναπτυσσόμενον κατὰ τὴν ἐγρήγορσιν, ὅτε ἡ ψυχὴ συμμετέχει μὲν διά τινος ἀγῶνος, ἀλλ' ἡ ἐνεργητικότης αὐτῆς ὑπάγεται εἰς τὰς ἐξωτερικὰς ἐντυπώσεις· γ') τὸ *σύστημα*

τῶν ἀντιλήψεων, ὃ ἐμφαίνει ἐναργέστερόν τινα ἀγῶνα περὶ τὴν οὐσιώδη ἐνέργειαν τῆς προσοχῆς· καὶ δ') τὸ τῆς *προσοχῆς*, ἐν ᾧ ἀναπτύσσεται ὁ μέγιστος τῶν ἀγώνων, ὅτε τὸ *ἐγὼ* διακρίνει σαφῶς ἑαυτὸ ἐκ τοῦ *μὴ ἐγὼ*, συνειδὼς καθαρῶς τὴν αὐτεξουσιότητα αὐτοῦ ἐν τῷ ἐνεργεῖν, καὶ συναισθανόμενον συγχρόνως τὸ σῶμα αὐτοῦ. Αἱ ἐν λόγῳ πραγματικαὶ αὗται καταστάσεις δι' ὧν διέρχεται ὁ ἄνθρωπος δηλοῦσιν ἐν αὐτῷ δύο καλῶς ἀπ' ἀλλήλων διακεκριμμένους βίους· τὸν τοῦ ὀργανισμοῦ, δηλονότι, τὸν ἀποτελοῦντα τὸν *φυσικὸν* καλούμενον βίον· καὶ τὸν τοῦ *ἐγὼ*, τὸν καὶ ἀποτελοῦντα τὸν *ἠθικὸν* βίον. (40) Διὰ δὲ, προσεθέμην, τῆς μίξεως καὶ ἀντιδράσεως τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος στοιχείων τῆς ἀνθρωπίνου φύσεως· καὶ ἔτι διὰ τῶν διαφόρων ἀπ' ἀλλήλων σχέσεων αὐτῶν· καὶ τῆς προσοχῆς ἀφ' ἑκάστου τούτων, πειρᾶται ἐξηγῆσαι, ὡς οὐ λανθάνει ὑμᾶς, ὁ Δὲ Βιράνος, τὴν παραφροσύνην, τὸν ὕπνον, τὰ ὄνειρα, τὴν ὑπνοβασίαν, τὸ ὁρμέμφυτον τῶν ζώων κ.λ. μὴ παραβλέψας τὴν ἐπιῤῥοὴν τοῦ φυσικοῦ ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ, οὐδὲ τὴν ὑπερόργανικὴν φύσιν αὐτεξουσίου στοιχείου, ὅπως συναρμόσῃ ἐν μέρει τὴν διττότητα τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τῆς μονιμότητος τῆς συνειδήσεως. (42)—Ὁ δὲ Ἡγούμενος ἠρώτησέ με. Ὑμεῖς δὲ παραδέχεσθε τὴν ἐν λόγῳ θεωρίαν;—Ἡ θεωρία αὕτη, ἔφην ἐγὼ, ἐστὶν μὲν εὔστοχος ἀλλ' ἀνεπαρκὴς πρὸς ἐξήγησιν τῶν ποικίλων τῆς δυότητος τοῦ ἀνθρώπου φαινομένων. Ἐκτὸς τούτου παραδεχόμενοι αὐτὴν ἀναγκαζόμεθα πάντοτε ἀποδοῦναι καὶ τοῖς ζώοις ἄϋλον ψυχήν.—Καὶ πῶς, ἀνέκραξεν ὁ Ἡγούμενος, μὴ ἡ τῶν ζώων ψυχὴ ἐστὶν ἔνυλος;—Ἀναμφιβόλως ἀπήντησα, διότι μὴ ὄντα τὰ ζῶα πλάσματα λογικὰ, οὐδεμιᾶς ἠθικότητος εἰσὶν ἐπιδεκτικὰ, ὅθεν οὐδ' ἀνταποδόσεως διὰ τὰς πράξεις αὐτῶν. Τοὐθένεκα ἐλλόγως συμπεραίνεται ὅτι ἡ ψυχὴ αὐτῶν μετὰ θάνατον μηδενίζεται, ἢ μᾶλλον μετὰ τοῦ λοιποῦ σώματος ἀποσυντίθεται εἰς τὰ ἁπλούστερα τῆς ὕλης στοιχεῖα.—Καὶ μὴ τάχα οὐκ ἠδύνατο, εἶπεν ἐκεῖνος, μηδενισθῆναι καὶ ἄϋλος οὖσα;—Ναὶ, ἐπανέλαβον ἐγὼ, ὁ Παντοδύναμος Θεὸς, ὁ ἐκ τοῦ μηδενὸς τὸ πᾶν παραγαγὼν, δύναται καὶ τὰ πάντα εἰς μηδὲν μεταποιῆσαι· ἀλλ' ἐπειδὴ ἔθεσε νόμον ὅπως οὐδ' αὐτὰ τὰ τῆς ὕλης ἐλάχιστα μόρια μηδενίζονται (43), ἐστὶ λίαν παράλογον ὑποθέτειν μηδενιζόμενον ὂν ἐντελέστερον τῆς ὕλης, οἷον τὸ ἄϋλον. Natura non facit saltum. (44). Πλὴν τούτου ἂν ὑποθέσωμεν ἄϋλον τὴν τῶν

ζώων ψυχὴν, ποῦ ἐρωτῶ ὑμᾶς, θέλετε σταθῆ καταβαίνων τὴν ζωολογικὴν κλίμακα ἀπὸ τοῦ οὐραγγοτάγκου μέχρι τοῦ ζωοφύτου, καὶ ἀπὸ τούτου ἐν τῇ κατωτέρᾳ κλίμακι, μέχρις ἀκακίας τῆς αἰσθητικῆς; καὶ ἀπὸ ταύτης πάλιν μέχρι τῶν κρυπτογάμων; καὶ ἀπὸ τούτων ἐπὶ τέλους μέχρι τοῦ ἐλαχίστου ἀνοργανώτου ὑλικοῦ μορίου; (45) ἐκτὸς ἂν διά τινος salto mortale, ὡς λέγουσιν οἱ Ἰταλοὶ καταφύγητε εἰς τὰς ἀΰλους τοῦ Λεϊβνιτίου μονάδας, τὰς καὶ ἑνάδας τοῦ Παρμενίδου. Ἀλλὰ τότε πάλιν καθίσταται πάντῃ ἀνεξήγητος ἡ ὕπαρξις τῆς ὕλης, ἢ ὁ καταρτισμὸς αὐτῆς ἐξ ἀΰλων στοιχείων.—Ὑμεῖς οἱ ἰατροὶ, εἶπέ μοι μειδιῶν ὁ Ἡγούμενος, τείνετε μᾶλλον ἢ ἧττον τῇ ὑλοσοφίᾳ.—Ὑμεῖς οἱ κληρικοὶ, ἀπήντησα ἐγὼ, ἀποδίδεται συνήθως τοῖς ἰατροῖς τὴν μομφὴν ταύτην· ἀλλ' ἀδίκως, ἂν καὶ δὲν ἀρνοῦμαι ὅτι καὶ μεταξὺ ἡμῶν εὑρίσκονται καί τινες ὑλοφρονοῦντες. Βέβαιον ὅμως ἐςὶν ὅτι οἱ ἰατροὶ καταγινόμενοι εἰς τὴν ἔρευναν μᾶλλον τοῦ ἀνθρώπου ἢ τῆς ἀνθρωπότητος, ἀποβαίνομεν θετικώτεροι τῶν ἄλλων, ϗ ἰδίως τῶν θεολόγων τῶν σπουδαζόντων μᾶλλον τὴν ἀνθρωπότητα ἢ τὸν ἄνθρωπον, ϗ ὡς ἐκ τούτου πολλάκις ἀποληγόντων εἰς τὸν μυστικισμόν (46).—Καὶ ὅμως, ἐπανέλαβεν ὁ Ἡγούμενος, οὐκ ἄνευ πάθους, αἱ φιλοσοφικαὶ αὗται ὑμῶν ἀρχαὶ ὄζουσι κακοδοξίας.—Λυποῦμαι τὰ μέγιστα Πάτερ, τῷ εἶπον, ἀκούων ὑμᾶς ἀναμιγνύειν τὰ θρησκευτικὰ ἀλλοτρίοις ζητήμασιν, ὅπως ἴσως χρησιμεύουσιν ὑμῖν ὡς ὅπλον κατὰ τοῦ ἀντιλέγοντος. Ἀλλ' ἐπιτραπείτω μοι εἰπεῖν ὑμῖν, ὅτι οὐδέποτε ἐδογματίσθη ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας τὴν τῶν ζώων ψυχὴν ἄϋλον εἶναι, οὐδὲ τὸν Παντοδύναμον Θεὸν ἀνίκανον πλᾶσαι ἔνυλον ψυχήν. Μάλιστα οὐδεὶς τῶν θείων Πατέρων, καθ' ὅσον γνωρίζω, ἀποδίδει ἄϋλον τοῖς ζώοις ψυχήν. (47). Ὁ δὲ Μαλεμβράγχιος, καίτοι ἱερεὺς, πειρᾶται ἐξηγῆσαι τὰς διαφόρους τοῦ νοεῖν ἐνεργείας διὰ τῆς ἐν ταῖς ἴνεσι τοῦ ἐγκεφάλου κυκλοφορίας λεπτοτάτου τινὸς καθ' ὑπόθεσιν ῥευστοῦ, ὅπερ *ζωϊκὸν πνεῦμα*, ὡς γινώσκετε, ἀπεκάλεσε. Τοῦτο δὲ ἐπὶ τέλους ἐστὶ, νομίζω, τ' αὐτὸ ἢ ἀποδίδειν τῷ ἐγκεφάλῳ διανοητικὴν δύναμιν, καὶ ὅμως οὐ κατηγορήθη ὡς ὑλιστής. Ἐὰν λοιπὸν ὑμεῖς εὐαρεστούμενος ἐξετάσητε ἐπισταμένως τὰς παρ' ἐμοῦ ἐκτεθειμένας ἀρχὰς, θέλετε, πέποιθα, εὑρεῖν αὐτὰς οὐ μόνον μὴ ἀπᾳδούσας τοῖς χριστιανικοῖς δόγμασι, ἀλλὰ καὶ κατὰ πάντα συμφώνους ταῖς κοιναῖς δοξασίαις ταῖς στηριζομέναις ἐπὶ τῆς *κοινῆς αἰσθήσεως* ἢ *κοινοῦ νοῦ*

τοῦ καὶ ἀψευδοῦς τῆς φύσεως ὁδηγοῦ.—Καὶ πῶς; εἰπέ μοι, μετά τινος σαρκασμοῦ ὁ Ἡγούμενος, φιλοσοφεῖ καὶ ὁ κοινὸς λαός;—Ἀναμφιβόλως, εἶπον, καὶ μάλιστα ὀρθότερον ἢ αὐτοὶ οἱ φιλόσοφοι· διότι οὗτοι, ὡς λέγει ὁ Ἰουφρουὰς, ἐρευνῶσι, συζητῶσιν, ἐκθέτουσι μετὰ πλειοτέρας ἀκριβείας καὶ λεπτότητος τὰ διάφορα φιλοσοφικὰ ζητήματα, ἀλλὰ τὸ πλῆθος φωτιζόμενον ὑπὸ τῆς κοινῆς αἰσθήσεως, ἀποφαίνεται περὶ πάντων ἀμυδρῶς πῶς μὲν, ἀλλὰ καὶ μετὰ πλειοτέρας ὀρθότητος. (48)—Ὥστε τὸ πλῆθος, εἶπεν ὁ Ἡγούμενος, κρίνει ὀρθότερον ἢ οἱ φιλόσοφοι!—Περὶ μὲν τοῦ λαοῦ, τῷ ἀπήντησα, ἔλεγον ἀπὸ τῶν ἀπωτάτων χρόνων «Λαοῦ φωνὴ, Θεοῦ φωνή» (Vox populi, vox Dei), περὶ δὲ τῶν φιλοσόφων ὁ Κικέρων λέγει τάδε· «Nihil tam absurde dici potest, quod non dictum ab aliquo philosophorum».—Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ἐπανέλαβεν ὁ Ἡγούμενος μειδιῶν, οὐκ ἔχομεν πλέον ἀνάγκην ἐπιστημόνων.—Κἀγὼ δέ. Εἴπατε φιλοσόφων καὶ οὐχὶ ἐπιστημόνων· διότι αἱ φιλοσοφικαὶ ἀρχαὶ οὖσαι ἀπολύτως ἀναγκαῖαι πρὸς τὸν κύριον σκοπὸν τῆς πλάσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἡ Θεία Πρόνοια ἐνεχάραξεν αὐτὰς ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ· αἱ δὲ ἐπιστῆμαι μὴ ἀναγκαιοῦσαι, ἢ ἐν τῇ τελειοποιημένῃ καταστάσει τοῦ ἀνθρώπου, ἤρκει πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ προορισμοῦ του, ὅπως ἔχῃ ὁ ἄνθρωπος ἐν ἑαυτῷ τὴν ἱκανότητα καὶ ἐπιτηδειότητα τοῦ ἐφευρίσκειν τὰς τέχνας καὶ ἐπιστήμας ἤτοι τοῦ τελειοποιεῖσθαι· καὶ ὡς ἐκ τούτου καὶ ἡ ἀνάγκη τῶν ἐπιστημόνων, ὧν ἄνευ ἠθέλαμεν βεβαίως διατελεῖν εἰσέτι ἐν τῇ νηπιότητι τῆς κοινωνίας, οὐκ ἠθέλαμεν ὅμως ἔχει ἀνάγκην φιλοσόφων ὅπως γνωρίσωμεν ὅτι ὑπάρχομεν, καὶ ὅτι ἐσμὲν ἐκ μικτῆς, ἀλλ' ἀδιαιρέτου οὐσίας (49)· ὅτι ὑπάρχουσι τὰ περιεστῶτα ἀντικείμενα καὶ ἓν ἄναρχον Ὂν, τιμωροῦν καὶ βραβεῦον ἐν ἄλλῃ ζωῇ· ὅτι ὑπάρχει χρόνος καὶ χῶρος ἄπειρα· ὅτι ὑπάρχει τὸ ἀγαθόν τε καὶ κακὸν, τὸ καλὸν, τὸ δίκαιον, τὸ ἀπόλυτον καὶ τὸ σχετικόν. Ἑνὶ λόγῳ ἠθέλαμεν ὡς καὶ νῦν γινώσκειν πάντα τὰ ἀφορῶντα τὴν κυρίως φιλοσοφίαν, ἀδιαφοροῦντες ἐντελῶς ὡς πρὸς τὸ πολυθρύλλητον τοῦ Καρτεσίου ζήτημα· «Τὸ τί, δηλονότι, δυνάμεθα μετὰ βεβαιότητος γινώσκειν.»—Ὥστε κατὰ τὴν ὑμετέραν γνώμην ἡ σπουδὴ τῆς φιλοσοφίας ἀποβαίνει πάντῃ περιττή.— Κἀγὼ δέ. Δὲν λέγω περιττὴ, διότι καὶ χάριν φιλομαθείας ἢ καὶ τέρψεως ἐστὶν ἀναγκαῖα· ἀλλ' ἀμφιβάλλω ἂν ἡ θεωρητικὴ φιλοσοφία, προξενῇ ἐν τῷ πρακτικῷ βίῳ

τὴν ὠφέλειαν. (50). Καὶ ἐν ἔργῳ διέλθετε τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Ἐξετάσατε ἅπαντα τὰ ἔθνη, καὶ πρὸ πάντων τὸ ἡμέτερον ἐν ᾧ ἡ φιλοσοφία ἔφθασεν εἰς τοιοῦτον βαθμὸν, ὥστε πᾶσα μεταγενεστέρα ἐν ἐσχάτῃ ἀναλύσει οὐκ ἐστιν ἢ διαφορόμορφος ἐκείνης ἀνάπτυξις, (50) καὶ ὅμως θέλετε παρατηρήσει ὅτι αἱ διάφοροι αἱρέσεις καίτοι πολλάκις ἀντιθέτων ἀρχῶν τε καὶ θεωριῶν, διῆλθον χωρὶς νὰ προξενήσωσι τῇ κοινωνίᾳ, διὰ τῶν θεωριῶν τούτων τὸ ἐλάχιστον ὄφελος καὶ χωρὶς οὐδὲ κἂν νὰ κλονήσωσιν ἐπ' ἐλαχίστῳ τὰς πεποιθήσεις τοῦ πλήθους. τοῦ ὑπὸ τῆς κοινῆς αἰσθήσεως ἐμπνεομένου. Οὕτως ἐδίδασκε π. χ. ὁ Ἀναξαγόρας ὅτι οὐχ' ὑπάρχει Θεός· καὶ ὅμως τὸ πλῆθος ὑπὸ τῆς κοινῆς αἰσθήσεως ὁρμώμενον ἀπέῤῥιψε μετ' ἀγανακτήσεως τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ, καὶ αὐτὸν χλευαστικῶς *ἄθεον* ἀπεκάλεσεν. Ἐδίδασκον οἱ Πυθαγόρειοι τοὺς ἀριθμοὺς εἶναι τὰ στοιχεῖα τῶν ὄντων, ἀλλὰ τὸ πλῆθος καίτοι σεβόμενον ἐφ' ἱκανότητι καὶ ἀρετῇ αὐτοὺς, ἐχλεύαζε τὰς περὶ ἀριθμῶν θεωρίας αὐτῶν. Ἢ μὴ τάχα παρεδέχθη ποτὲ τὴν ἀπορίαν τοῦ Πύρωνος, τὴν ὑλοσοφίαν τοῦ Ἐπικούρου, τὰς μονάδας, καὶ προτεταγμένην τοῦ Λεϊβνιτίου ἁρμονίαν; τὴν ἐν τῷ Θεῷ θεωρίαν τοῦ Μαλεμβραγχίου; Τὸν πανθεϊσμὸν τοῦ Σπινόζα, ἢ τῶν νεωτέρων τῆς Γερμανίας φιλοσόφων; κλ. Οὐδόλως· διότι ἐμπνεόμενον ἀείποτε ὑπὸ τῆς, ὡς ἔφην, κοινῆς αἰσθήσεως, ἐμμένει ἀπ' ἀρχῆς τῆς τοῦ ἀνθρώπου πλάσεως εἰς τὰς αὐτὰς ἀείποτε ἀρχὰς, ἀποδίδον συμφώνως πρὸς τὴν φύσιν, τὸ αὐτὸ κῦρος εἰς πάσας τὰς τῶν γνώσεων ἡμῶν πηγάς· ὅθεν οὐδόλως πείθεται εἰς τὸ ἀποῤῥίψαι τὴν μαρτυρίαν τῶν αἰσθητηρίων, ἢ τὴν τοῦ νοὸς, οὐδὲ τὴν τῆς ἐνδομύχου αἰσθήσεως, ἢ καὶ τὴν τῆς αὐθεντίας, κατὰ τὴν δόξαν ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς φιλοσοφικῆς θεωρίας (52), ἀλλ' ὁδηγούμενον ἀείποτε ὑπὸ τοῦ κοινοῦ νοῦ (53), πείθεται πληρέστατα, ἀναλόγως τοῦ ὑπάρχοντος λογικοῦ συνδέσμου, εἰς τὴν μαρτυρίαν τῶν αἰσθήσεων, τοῦ νοὸς, τῆς ἐνδομύχου αἰσθήσεως καὶ τῆς αὐθεντίας, καὶ ὁσάκις οὐ δύναται κατανοῆσαι τὰ μυστηριώδη, ὁμολογεῖ τὸν περιορισμὸν τοῦ ἀνθρωπίνου νοὸς, καὶ κύπτον εὐσεβῶς ἐνώπιον τοῦ ἀνάρχου καὶ ἀκαταλήπτου Ὄντος, προσδοκᾷ τὴν ἀνταπόδοσιν ἐν ἄλλῃ ζωῇ.

Ταῦτα δὲ εἰπόντες καὶ χαιρετισθέντες φιλοφρόνως, ἀπεχωρίσθημεν, ὅπως τῇ ἐπιούσῃ ἐπαναλάβωμεν τὰς φιλοσοφικὰς ἡμῶν διαλέξεις.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΕΝ ΤΗ Α'. ΔΙΑΛΕΞΕΙ.

(1) Ἰδίως δὲ ὁ P. de la Roche, ἐν τῷ διτόμῳ αὐτοῦ πονήματι ἐπιγραφομένῳ· De la nature de l' âme, et de l' origine des ces connaissances.

(2) Οἱ ἀπὸ τῆς Σχολῆς ἐδόξαζον τὴν ψυχὴν ἀεὶ παθητικὴν εἶναι «in tellectus, ἔλεγον, semper passivus· ἐνῷ οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι ὑπάρχει εἶδός τι ἀνάγκης ὑποχρεούσης τὴν ψυχὴν, ὅπως ἀντιλαμβανομένη τῆς πρώτης ἰδέας τείνῃ πρὸς τ' ἀγαθὸν καὶ ἀποφεύγῃ τὸ κακόν· καὶ μὴ δυναμένη ποσῶς διατελεῖν ἐν ἀδρανείᾳ ἐπασχολεῖ τακτικῶς, διαρκούσης τῆς ἐγρηγόρσεως, τήν τε νόησιν καὶ βούλησιν.

(3) Paoli, Ricerche sul moto moleculare dei solidi. Pesaro, 1825.

(4) «Δούλη, λέγει ὁ Ἁγ. Εἰρηναῖος, ἡ οὐσία, καὶ ὡς ἂν παθητικὴ καὶ ὑποκειμένη τῇ δραστηρίῳ καὶ κυριωτάτῃ αἰτίᾳ.»

(5) Ὅρα τὸ ἐπιγραφόμενον πόνημα, Catéchisme Philosophique, τοῦ F. S. de Feller.

(6) Ὅρ: Gerdil, Démostration mathématique contre l' éternité de la matière, dans son Recuil de Demostrations σελ. 60, καὶ ἑξῆς.

(7) Leibnitz, Lettre sur la question si l' essence des corps consiste dans l' étendue. p. 112—113.

(8) «Ἡ φύσις ἀρχὴ κινήσεως καὶ στάσεως.» (Stob. Eclog. Phys. L. I. p. 29).

(9) Πύῤῥονος Ὑποτυπ. βιβλ. Γ'. κεφ. 8. — Γενομένης πρὸς Διογένην τῆς ἐν λόγῳ περὶ κινήσεως ἀντιῤῥήσεως, οὗτος ἀντὶ ἀπαντήσεως ἤρξατο περιπατεῖν· ὅπερ οὐδὲν ἀποδεικνύει κατὰ τῶν τοῦ Πύῤῥονος διϊσχυρισμῶν, διότι οὗτος οὐκ ἀμφισβητεῖ τὴν φαινομενικὴν, ἀλλὰ τὴν πραγματικὴν κίνησιν.

(10) Ὅρ. Πλάτωνος τὸ περὶ νόμων βιβλ. Α'. καὶ ἐκ τῶν νεωτέρων, Recuil de diverses pièces par Leibnitz et Clark. t. I.

(11) Ἰδοὺ τί ἐπὶ τοῦ προκειμένου γράφει ὁ σοφὸς οὗτος ἀνήρ». La supposition d' une gravité innée, inherente et essentielle à la matière tellement qu' un corps puisse agir sur un autre à distance, est pour moi u n e s i g r a n d e a b s u r d i t é que je ne crois pas qu' un homme qui jouit d' u n e f a c u l t é o r d i n a i r e de méditer sur les objets physiques puisse jamais l' admettre.» (Lettre au Dr. Bentley).

(12) Πρὸς ἐξήγησιν τῶν τῆς ἕλξεως φαινομένων ὑπέθεσάν τινὲς ὅτι ἐν τῇ διαστάσει ὑπάρχει διεσπαρμένον ἀζυγαστάθμητόν τι ῥευστὸν, ὅπερ *αἰθήρα* ἢ *παγκόσμιον ῥευστὸν* (ether, fluide universel) ἀπεκάλεσαν. Φρονοῦσι μάλιστα ὅτι διαχεόμενον ἐν τῇ διαστάσει ἀποτελεῖ ἑλικοειδεῖς ἀκτίνας αἵτινες συστελλόμεναι καὶ διαστελλόμεναι προξενοῦσι τὰ τῆς ἕλξεως φαινόμενα. Καὶ ὅμως ὑπολείπεται ἵνα μᾶς ἐξηγήσωσι πόθεν πηγάζει τὸ ἐλαστικὸν, ἤτοι τὸ συστέλλεσθαι καὶ διαστέλλεσθαι τῶν ἐν λόγῳ ἀκτίνων, ὅπερ μᾶς ἐπαναφέρει εἰς τὰ αὐτά! Ὁ δὲ Μοσόττης ἐξηγεῖ τὴν καθόλου ἐπιῤῥέπειαν διὰ τῆς μεταξὺ αἰθέρος καὶ ἀζυγοσταθμήτων μορίων ἕλξεως! Ἤτοι τὴν ἕλξιν διὰ τῆς ἕλξεως. Ὅρ. Massotti, sur les forces qui régissent la constitution interîeure des corps. Turin, 1836)—Ἐκ δὲ τῶν ἡμετέρων ὁ μὲν Βενιαμὴν καλεῖ τὸ ῥευστὸν τοῦτο *πανταχηκίνητον*, ὁ δὲ Καήρης *ἔνυλον*. Ὅρα δὲ καὶ τὴν περὶ *ἐνύλου* πρὸς τὸν μνησθέντα Καήρην ἐπιστολήν μου, τὴν καὶ διὰ τοῦ περιοδικοῦ συγγράμματος ὁ *Ἀσκληπιὸς* δημοσιευθεῖσαν.

(13) Ὅρα Herbert, Premiers principes μεταφρ. γαλλ. Cazellus. σελ. 60.

(14) Ὅρα τὴν τοῦ Cauchy διατριβὴν ἐν τῷ Compte-rendus des Séances de l' Académie des sciences. Année, 1845. T. 21.

(15) Debreyne, Théorie biblique de la Cosmogonie et de la géologie. Paris, 1848.

(16) Buchez, Introduction à l' étude des sciences médicales. 2e. Ler. p. 70.

(17) «Θνήσκειν δ' οὐδὲν, μεταμειβόμενα δὲ ἄλλο εἰς ἄλλο μορφὰς ἔδειξεν.»

(18) Ὁ Βουλλιέρος ἐν διεξοδικῇ τινι περὶ ἀδρανείας τῆς ὕλης αὐτοῦ διατριβῇ διϊσχυρίζεται· — Ὅτι ἡ ὕλη οὐ δύναται ἀρχικῶς θεωρηθῆναι οὐδ' ἐν κινήσει οὐδ' ἐν ἠρεμίᾳ. (σελ. 81)—Ὅτι τὰ σώματα εἴτε ἐν κινήσει εἴτε ἐν ἠρεμίᾳ

διατελοῦντα οὐδεμίαν ἔχουσιν ἐνέργειαν. (σελ. 85.)—Ὅτι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἤθελον ὑπάρχει δύο πνεύματα διηνεκῶς μαχόμενα ἀπ' ἀλλήλων χωρὶς νὰ δυνηθῶσιν εἰσχωρῆσαι ἐν τῇ ὕλῃ! (σελ. 111.)—καὶ ὅτι ἡ περὶ ἕλξεως ὑπόθεσις ἐστὶ πάντῃ ἀβάσιμος! Εἰς τοιούτους παραλογισμοὺς οὐ δύναταί τις ἀπαντῆσαι ἢ τὸ τοῦ Δάντου· adi que stinon ragionar ma guarda e passa».

Ἐντούτοις ὁμολογητέον ὅτι ὁρμώμενοι ἐξ ὀντολογικῶν ἀρχῶν οὐδεμίαν τῶν διαφόρων περὶ κινήσεως ὑποθέσεων δυνάμεθα ἐλλόγως ὑποστηρίξαι ἢ ἀνασκευᾶσαι *ἐκ τῶν προτέρων*. Μόνον δυνάμεθα συμπεράναι ὅτι ἂν μὴ παραδεχθῶμεν τὰ τῆς πείρας οὐ δυνάμεθα παραδεχθῆναι οὐδ' αὐτὴν τὴν τοῦ κόσμου ὕπαρξιν. Ἑπομένως διὰ μόνης τῆς παρατηρήσεως καὶ ἐπαγωγῆς ἐρειδομένων μὲν ἐπὶ τοῦ λόγου, ἀλλ' οὐδόλως καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἀναπληρονομένων, γνωρίζομεν α΄) ἐναντίον τῆς τῶν ἀρχαίων ἀτομιστῶν δόξης, ὅτι πᾶν μόριον ὅπως τεθῇ ἐν κινήσει καθ' οἵαν δήποτε διεύθυνσιν ἔχει ἀνάγκην μιᾶς τινος ἐξωτερικῆς ὠθήσεως· καὶ ὅτι οὐ δύναται παρεγκλίναι τῆς δοθείσης αὐτῷ διευθύνσεως· β΄) ἐναντίον τῆς τῶν Καρτεσιανῶν δόξης, ὅτι ἡ ἠρεμοῦσα ὕλη ἀντιδράσσει πρὸς κίνησιν δι' ἰσχύος ἀναλόγου πρὸς τὴν κινηθησομένην μάζην· γ΄) ἐναντίον τῆς τοῦ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους δόξης, ὅτι ἅπαξ κινηθεῖσα ἀκολουθεῖ ἀφ' ἑαυτῆς κινουμένη ἄνευ ἑτέρας ὠθήσεως· δ΄) ἐναντίον, ἐπὶ τέλους, τῆς τοῦ Πλάτωνος, Ἀριστοτέλους, τῶν ἀπὸ τῆς Στοᾶς, τῶν Καρτεσιανῶν καὶ Λεϊβνιτίου, δόξης, ὅτι ἄνευ οὐδεμιᾶς ὠθήσεως κινεῖ καὶ κινεῖται διὰ τῶν ἑλκτικῶν καὶ ὠθητικῶν δυνάμεων τῶν ἐν ἀποστάσει ἐνεργουσῶν. Καὶ ταῦτα πάντα γνωστὰ ἡμῖν εἰσὶ διά τε τῆς παρατηρήσεως καὶ ἐπαγωγῆς, δι' ὧν μόνον ἠδυνήθημεν ἀνακαλύψαι τοὺς νόμους τῆς καθόλου ὁλκῆς καὶ ἁπάσης τῆς φυσικῆς, καθὸ μὴ ἀφ' ἑαυτῶν ἐναργῆ.

(19) «Ceux donc qui mettent dans les corps des vertus actives ou des actions véritables n' en ont aucune idée distincte; et il verront, s' ils regardent de près, que, trouvant en eux-mêmes une action quand il se meuvent c' est-à-dire l' action de la volonté, par là ils prennent l' habitude de croire que tout ce qui est mû sans cause apparente exerce quelque action semblable à la leur. C' est ainsi qu' on s' imagine qu'un corps qui en presse d' autres et peu à peu s' y fait un passage, fait un effort tout semblable à celui que nous faisons pour passer à travers une multitude; ce

qui est vrai en ce qui est purement du corps : mais notre imagination nous abuse quand elle prend occasion de là de mettre quelque action dans les corps ; et on voit bien que cette pensée ne vient d' autre chose sinon qu' étant accoutumés à trouver en nous un véritable action, c' est-à dire notre volonté, jointe aux mouvements que nous faisons, nous transportons ce qui est en nous aux corps qui nous environnent.» (Bossuet, Traité du Libre Arbitre. Chap. IX.)

(20) Tracy, Ideologie. V. I.

(21) «Φρονῶ, λέγει ὁ Μοντλοσιέρος, ὅτι ἅπασαι αἱ ἐνέργειαι τῆς ψυχῆς εἰσὶ σύνθετοι καὶ ἐπομένως διαιρετέαι. Οἱ διαλογισμοί, αἱ ἀναμνήσεις, αἱ κρίσεις, ἅπασαι αἱ αἰσθήσεις ἡμῶν ἐπισυμβαίνουσιν ἐν χρόνῳ. Εἰσὶ προσέτι ἐπιδεκτικαὶ μᾶλλον ἢ ἧττον ἰσχυρᾶς δυνάμεως, διαρκείας καὶ ἐντάσεως. Ὑπάρχει ἀναμφιλέκτως ἑνότης ἐν ταῖς ἐνεργείαις τῆς ψυχῆς, καὶ ἐν αὐτῷ τούτῳ σύγκειται ἡ τελειότης αὐτῆς· ἀλλ' ἡ ἑνότης αὕτη ἡ καὶ ἀποτελοῦσα τὴν ἁρμονίαν παρατηρεῖται οὐχ ἧττον καὶ εἰς τὰς συνθέτους οὐσίας». (Montlossier, Les mysteres de la vie humaine. Paris, 1820 T. I. p. 40.)

(22) Ὅρ. Degerando, De Perfectionement moral. t. I. p. 186.

(23) Οἱ μὴ παραδεχόμενοι τὴν ἀθανασίαν στηρίζονται ἐπὶ τοῦ ὅτι ἡ ὕπαρξις αὐτῆς ἔσεται ἀείποτε ὑποθετικὴ μὴ δυναμένη πωσῶς βεβαιωθῆναι διὰ τῆς πείρας. Ἀλλ' ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ διάσημός τις συγγραφεύς, ἡ ἀντίῤῥησις αὕτη ἐστὶ μᾶλλον παράδοξος ἢ βάσιμος. Καὶ ἐν ἔργῳ, ἐστὶ βέβαιον ὅτι οὐ δυνάμεθα ἔχειν βεβαιότητα ἢ περὶ τῶν παρόντων καὶ ὑλικῶς ἐπιβεβαιωθέντων γεγονότων· πλὴν τὴν ἐν λόγῳ ἀρχὴν οὐ δυνάμεθα κυρίως καὶ αὐστηρῶς ἐφαρμόζειν ἢ ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων γεγονότων τῶν ἀείποτε πηγαζόντων ἐκ βουλήσεως αὐτεξουσίου, διαβατικῆς καὶ ἀβεβαίου. Προκειμένου ὅμως περὶ φυσικῶν γεγονότων, περὶ γεγονότων δηλονότι τοῦ ὑλικοῦ κόσμου, ἔχομεν μυριάκις τὴν βεβαιότητα τοῦ μέλλοντος διὰ τῆς γνώσεως τῶν νόμων, ὧν συνεπείᾳ συνέχονται τά τε ἐπισυμβάντα καὶ καθεκάστην ἐπισυμβαίνοντα γεγονότα, καὶ ἰδίοις ἡμῶν ὄμμασι παρ' ἡμῶν ἀντιλαμβανόμενα. Ἡ δὲ ἐν λόγῳ βεβαιότης ἐπερείδεται ἐπὶ τῆς πείρας ὡς ἐκ τῆς σταθερῶς ὡρισμένης τάξεως. Ὅθεν δυνάμεθα εἰπεῖν ὅτι ὁμοία τις βεβαιότης, ἢ μᾶλλον ἰσχυροτέρα ἢ κάλλιον εἰπεῖν ὑπερτάτη ὑπάρχει ὡς πρὸς τ' αν-

τικείμενα τοῦ ἠθικοῦ κόσμου· διότι ἡ τάξις ἡ διέπουσα τ' ἀντικείμενα ταῦτα ἐρείδεται ἐπὶ κανόνων οὐ μόνον σταθερῶν ἀλλὰ καὶ ἀναλλοιώτων, καὶ μυριάκις μᾶλλον γνωστῶν τῶν ὑφ' ὧν διέπεται καὶ διοικεῖται ὁ φυσικὸς κόσμος· ἐν ᾧ οὐδεμία ἄλλη σχέσις ὑπάρχει μεταξὺ τῶν ἀποτελούντων αὐτὸν ἀτόμων, ἢ αἱ πηγάζουσαι ἐκ τῶν γενικῶν νόμων ὑφ' ὧν τὰ ἀντικείμενα ταῦτα διέπονται. Πᾶν ἁπλῶς ὑλικὸν ὂν μένει ἀείποτε ἐν τῇ θέσει αὐτοῦ, διότι ἐκτελεῖ πάντοτε ἀκριβῶς καὶ τυφλῶς τὸν σκοπὸν πρὸς ὃν ὡρίσθη. Τὰ δὲ αἰσθητά, νοερά τε καὶ αὐτεξούσια ὄντα, καθὸ κύρια τῆς διαγωγῆς αὐτῶν, πολλάκις *παρεκτρέπονται* τῶν τῆς φύσεως, καὶ τῶν *ἰδίων αὐτῶν νόμων*. Ὑπάρχει λοιπὸν διὰ τὰ τοιαῦτα ὄντα *εὐθύνη τις* μηδόλως ἁρμόζουσα τοῖς φυσικοῖς οὖσι, ἐξ ἧς γεννᾶται τάξις τις πραγμάτων πάντη διάφορος τῶν νόμων τῶν διεπόντων τὴν καθαρὰν ὕλην. Ἵνα δὲ γνωρίσωμεν τὴν τάξιν ταύτην ἐξετάσωμεν τὰ γεγονότα καὶ θέλομεν παρατηρήσει ὅτι ἐν τῷ φυσικῷ κόσμῳ τὰ πάντα εἰσὶν ἐξωτερικὰ καὶ πασίδηλα, ἐνῷ τὰ τοῦ ἠθικοῦ κόσμου φαινόμενα εἰσὶ κατ' οὐσίαν κεκρυμμένα τοῖς πᾶσι· καθότι τὰ διανοήματα, τὰ αἰσθήματα, αἱ ἐπιθυμίαι, αἱ βουλήσεις, τὰ σχέδια ἡμῶν εἰσὶ κρύφιαι ἐνέργειαι τῆς ψυχῆς ἡμῶν, διατηρούμεναι τοιαῦται μέχρις οὗ ὑφ' ἡμῶν αὐτῶν δηλωθῶσι. Ὑπὸ ποῖον λοιπὸν νόμον, ὑπὸ ποίαν τινα ἐγγύησιν διατελεῖ ἡ εὐθύνη ἡμῶν; Οἱ ἄνθρωποι ὁρῶσι καὶ δικάζουσι τὰς πράξεις ἡμῶν· ἀποδίδουσι τὸν ἔπαινον ἢ τὸν ψόγον, τὰς ποινὰς καὶ ἀμοιβάς· ἀλλὰ τίς δύναται γινώσκειν τοὺς διαλογισμοὺς ἢ τὸν προτιθέμενον ἐν ταῖς πράξεσι σκοπὸν ὅπως ἀποδώσῃ δικαιοσύνην; Καὶ ὅμως ἐν τούτῳ συνίσταται ἡ ἀληθὴς τῶν πράξεων ἠθικότης, καθότι οὐ δύναταί τις εἶναι ἐνάρετος ἐὰν μὴ ἔχῃ τοιοῦτον σκοπόν.

Καθὼς αἱ φυσικαὶ ἡμῶν ἀνάγκαι εἰσὶν ἱκαναὶ ἀποδείξεις τῶν δικαιωμάτων ἡμῶν ἐφ' ὅλων τῶν πραγμάτων τῶν ἀναγκαιούντων πρὸς προφύλαξιν καὶ συντήρησιν ἡμῶν, καὶ οὐδεὶς δύναται ἐλλόγως διαφιλονεικῆσαι τὰ δικαιώματα ταῦτα ἢ ἀμφιβάλλειν περὶ αὐτῶν, οὕτως ὑπάρχει καὶ ὁμοία τις σχέσις μεταξὺ τῆς ἐμφύτου ἡμῶν τάσεως πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς ἀληθείας, καὶ τοῦ προορισμοῦ ἡμῶν πρὸς μέλλουσαν αὐτῆς ἐποπτείαν. Ἔτι δὲ μεταξὺ τῶν αἰσθημάτων ἡμῶν, τοῦ τρόπου τῆς εὐδαιμονίας ἡμῶν, καὶ τοῦ δικαιώματος ἡμῶν ἐπὶ παντὸς πρὸς ἐπίτευξιν τῆς εὐδαιμονίας ἡμῶν πράγματος. Αἱ περὶ δικαιοσύνης καὶ ἀδικίας ἰδέαι· τὸ ἐν-

δόμυχον ἐγὼ τὸ διαφεῦγον τὰ ὀξυδερκέστερα τῶν βλεμάτων· ἡ πρὸς τελειοποίησιν ἢ πρόοδον ἱκανότης· αἱ ἠθικαὶ κλίσεις· αἱ νοεραὶ δυνάμεις· ὅλα ταῦτα, μὴ οὐκ εἰσὶν ἡμῖν ὡς ἐκ τῆς συνειδήσεως γνωστὰ καὶ ἑπομένως μὴ οὐ βεβαιοῦσιν ἡμᾶς περὶ τῶν μυστηριωδῶν καὶ ἀναλλοιώτων ἡμῶν σχέσεων μετὰ τοῦ ὑπερτάτου Ὄντος τοῦ καὶ πηγῆς πάσης δικαιοσύνης; Οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι ὅπως διαβεβαιοῦμεν, ἐπερειδόμενοι ἐπὶ τῆς πείρας, ὅτι αὔριον θέλει ἀνατείλει ὁ ἥλιος· οὕτω βεβαιοῦμεν πρός δε βασιζόμενοι ἐπίσης ἐπὶ τῶν σχέσεων τοῦ πνεύματος ἡμῶν, ὅτι οὐδέποτε μηδενισθήσεται τοῦτο. Ἐὰν δὲ ὑπάρχῃ διαφορά τις μεταξὺ τῆς πρώτης καὶ δευτέρας καταφάσεως αὕτη μάχεται ὑπὲρ τῆς δευτέρας· διότι ἐν τῇ πορείᾳ τοῦ ἡλίου, ὡς καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς φυσικοῖς φαινομένοις οὐ διορῶμεν ἢ τοὺς κανόνας τῆς παντοδυναμίας τοῦ Ὑψίστου· ἐν δὲ τῷ μεγάλῳ ζητήματι τῆς ἀθανασίας, καί τοι ἀγνοοῦντες τοὺς ἰδιαιτέρους σκοποὺς τῆς σοφίας αὐτοῦ, βασιζόμενοι ὅμως ἐπὶ τῆς βουλήσεως αὐτοῦ, τῆς καὶ ἐκδηλουμένης διὰ τοῦ ἱεροῦ δεσμοῦ δι' οὗ αἰσθητά, αὐτεξούσια καὶ νοερὰ ὄντα, εἰσὶ κατ' ἀνάγκην συνδεδεμένα μετὰ τῆς ἀρχικῆς καὶ οὐσιώδους δικαιοσύνης, τῆς συνιστάσης τὴν ἠθικὴν τάξιν, καὶ μόνης δυναμένης βεβαιῶσαι αὐτήν. Ἀρνούμενοι τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς καταστρέφομεν πᾶσαν ἡμῶν σχέσιν πρὸς τὸ ὑπέρτατον Ὄν, ἀποβαίνοντες ξένοι πρὸς τὴν μέριμναν καὶ ἰσχὺν τοῦ Πλάστου· καὶ οὕτω καθιστάμεθα ἀπελπιστικὸν πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς μυστήριον! Ἐνῷ οὔσης ἀθανάτου τῆς ψυχῆς, ἡ ἠθικὴ τάξις ἀσφαλίζεται, ὁ ἄνθρωπος παύει τοῦ εἶναι μυστήριον, καὶ ἡ Θεία Πρόνοια ἱκανοποιεῖται». (ὅρ. Reinhold, Sur les Paradoxes de la plus moderne philosophie.)

(24) «Αὐτὴ ἡ ἰδέα τοῦ ἀπολύτου, λέγει ὁ πολὺς Κουσῖνος, ἐμπεριέχει καὶ τὴν τῆς ἀπολύτου μονάδος. Τὸ ἀληθές, τὸ καλὸν καὶ τ' ἀγαθὸν οὐκ εἰσὶ τρεῖς ἀπ' ἀλλήλων διακεκριμμέναι ἰδιότητες, ἀλλ' ἀποτελοῦσι μίαν μόνην οὐσίαν θεωρουμένην ἐν ταῖς θεμελιώσι αὐταῖς ἰδιότησι. Τὸ πνεῦμα ἡμῶν διακρίνει ἀπ' ἀλλήλων αὐτὰς μὴ δυνάμενον οὐδὲν κατανοῆσαι ἢ διὰ τῆς διαιρέσεως· ἀλλ' ἐν τῷ ἐν ᾧ ἀνήκουσιν ὄντι εἰσὶν ἀδιαιρέτως ἡνωμέναι. Τὸ δὲ τρισυπόστατον τοῦτο Ὄν, τὸ κατέχον τὴν ἐντελεστάτην καλλονήν, τὴν ἄπειρον ἀλήθειαν καὶ τὴν ὑπερτάτην ἀγαθότητα, ἐστὶν αὐτὸς ὁ Θεός» (Cousin, Leçons sur le Vrai, le Beau et le Bien. p. 26).

(25) «Ἡ ἠθικὴ καθίσταται ἀντιφατική, λέγει γάλλος τις

συγγραφεὺς, ἄνευ τῆς τοῦ Θεοῦ ἐπεμβάσεως, καὶ ἀποβαίνει ἀνωφελὴς ἄνευ τοῦ δόγματος τῆς ἀθανασίας. Ὁ Θεὸς νομοθέτης καὶ ὁ ἄνθρωπος ἀθάνατος, ἰδοὺ ὁ διπλοῦς ἄξων ἐφ' οὗ περιστέφεται ὁ ἠθικὸς κόσμος» (De la Philosophie de la nature T. 2. p. 9. et 12)

(26) «Ἡ σφραγὶς τῆς ἀθανασίας, λέγει γερμανός τις συγγραφεὺς, ἐνεχαράχθη ἐν τῇ ψυχῇ ἡμῶν. Ὁ ἄνθρωπος ὡς ὑλικὸν ὂν οὐκ ἔχει ἡ ὡρισμένην τινα ὕπαρξιν κατὰ τὴν μορφὴν, πρόοδον καὶ διάρκειαν.» Ὁ δὲ Ἀρτμάννος λέγει· Ἐκ τῆς ἐνδομύχου φύσεως αὐτοῦ (δηλαδὴ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος) γεννᾶται ἄπειρος ἐπιθυμία ἐναγομένη εἴς τε τὰς γνώσεις καὶ βουλήσεις αὐτοῦ. Ὅθεν οὐ κορέννυται ὑπ' οὐδεμιᾶς περιωρισμένης γνώσεως, οὐδ' ὑπὸ προσκαίρων ἀγαθῶν. . . . . οὐδὲν περιττὸν καὶ ἄσκοπον ἐν τῇ φύσει· πᾶσα δύναμις δέον ἐνεργεῖν· πᾶν σπέρμα ἀναπτυχθῆναι· πᾶσα ἰδιότης τελειοποιηθῆναι. Καὶ ἐπειδὴ οὐκ ἐδόθη τῷ ἀνθρώπῳ ἐν τῷ περιωρισμένῳ κύκλῳ τῆς ἐπιγείου ζωῆς, ἀναπτύξαι μέχρι τελειότητος τὰς ὑψηλοτέρας τοῦ νοὸς αὐτοῦ δυνάμεις, ἕπεται κατ' ἀνάγκην ὑπάρχειν μετὰ τὴν ζωὴν ταύτην ἑτέραν ζωὴν, ἐν ᾗ δύναται οὗτος φθάσαι εἰς ὑψηλοτέρους βαθμοὺς γνώσεως καὶ εὐτυχίας, πρὸς οὓς καὶ μόνον ἀτενίζουσι πᾶσαι αἱ ἐπιθυμίαι αὐτοῦ.» (Ὅρα τὸ περὶ σχέσεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος πρὸς τὴν φυσικὴν ζωὴν πόνημα αὐτοῦ.)

(27) Τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο τοῦ Καρτεσίου ἀπαντᾶται ἐν τοῖς συγγράμμασι τοῦ θείου Αὐγουστίνου, λέγοντος· «Si dubitat, cogitat; si dubitat scit se nescire.» (De Trinitat. X. 14.) Καὶ ἀλλαχοῦ· «Est consequens, ut erret quisquis se existimat scire, quam nescit.» (id Enchir. ad Laur. 5.). Καὶ ἔτι σαφέστερον· «R. Tu qui vis te nosse, scis esse te? A. Scio. R. Unde scis? A. Nescio. R. Simplicem te sentis anne multiplicem? A. Nescio. R. Moveri te scis? A. Nescio. R. Cogitare te scis? A. Scio.» (Solilaq. II. 1.) Τὸ ἐν λόγῳ ἐπιχείρημα τοῦ Καρτεσίου «Ἐγὼ νοῶ, ἄρα ὑπάρχω» οὐδόλως διαφέρει τῆς τοῦ Φιτχήου ἀρχῆς «ἐγὼ εἰμὶ ἐγὼ, καὶ ἐγὼ ὁρίζω ἐμαυτόν·» (je suis moi, et je me fixe moi-meme.) Διότι τὸ *εἰμὶ ἐγὼ* ἐστὶ κρίσις δι' ἧς κρίνω ἢ νοῶ, καὶ ὁρίζω ἐμαυτόν. Ἡ δὲ διαφορὰ ἣν ἀνευρίσκει ὁ Φίτχηος μεταξὺ τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ καὶ τῆς τοῦ Καρτεσίου, ἐστὶν, ὡς παρατηρεῖ ὁ Bhule, ὅλως ἀσήμαντος. Οὗτος ὅμως ἀνέπτυξεν αὐτὴν μᾶλλον τοῦ Καρτεσίου. (Hist. de la philos. modern. T. 3. p. 10.).

(28) Κατὰ Πλωτῖνον «Εἰ οὖν ἐνέργειαν (δηλ. νοῦς) καὶ ἡ οὐσία αὐτοῦ ἐνέργεια, ἓν καὶ ταὐτὸ τῇ ἐνεργείᾳ ἂν εἴη, ἐν δὲ τῇ ἐνεργείᾳ τὸ ὂν καὶ τὸ νοητὸν, ἓν ἅμα πάντα ἔσται, νοῦς, νόησις, τὸ νοητόν.»

(29) «Τίνι τρόπῳ, λέγει ὁ κλεινὸς Λεϊβνίτιος, ἠδύναντο ὑπάρχειν αἱ ἰδέαι ὧν ὁ συνδυασμὸς ἀποτελεῖ τὰς ἀναγκαίας ἀληθείας, ἐὰν οὐδεὶς νοῦς ὑπῆρχε; Καὶ πῶς ἤθελεν οὕτως ὑπάρχει ἡ πραγματικὴ βάσις τῆς βεβαιότητος τῶν αἰωνίων ἀληθειῶν; Ἐκ τούτων ἄρα συνεπάγεται ἡ *ἐσχάτη* βάσις τῶν ἀληθειῶν, τουτέστιν ὅτι ἀφεύκτως ὑπάρχει νοῦς ὕψιστος καὶ καθόλου οὗ τῇ διανοίᾳ ἐμφωλεύουσιν αἱ αἰώνιαι ἀλήθειαι, ὡς ὀρθῶς καὶ τοσοῦτον σαφῶς λέγει ὁ θεῖος Αὐγουστῖνος. Καὶ ἵνα καταφανῇ ἡ ἀνάγκη τοιούτου νοὸς, ἀρκεῖ παρατηρῆσαι ὅτι αἱ ἀναγκαῖαι αὗται ἀλήθειαι ἐμπεριέχουσι τὸν ὡρισμένον λόγον καὶ τὴν κανονίζουσαν ἀρχὴν αὐτῶν τῶν ὑπάρξεων, ἑνὶ λόγῳ τοὺς νόμους τοῦ σύμπαντος. Καὶ ἐπειδὴ αἱ ἀναγκαῖαι αὗται ἀλήθειαι προϋπάρχουσι τῶν ἐνδεχομένων καὶ μὴ ἀναγκαίων ὄντως, ἕπεται, κατὰ νόμιμον λόγον, ὅπως ἐρείδωνται ἐπὶ τῆς ὑπάρξεως ἀναγκαίας τινος οὐσίας. Ἐν αὐτῇ ἀνευρίσκω ἐγὼ τὸ ἀρχέτυπον τῶν *ἰδεῶν τε καὶ ἀληθειῶν* τῶν καὶ ἐν τῷ πνεύματί μου ἐγκεχαραγμένων.» (Leibnitz, Nouveaux Essais L. IV. ch. IV. §. 5, et ch. XI. §. 14)

(30) Ὅρα Spinosa, Desc. princ. philos. more geometr. dom. Pars I. in Operib. edit. Paulus. Jenæ. 1802 t. I. p. 45. — «Veritas essendi, λέγει ὁ Βάκων, et veritas cognoscendi idem est, nec plus à se invicem differunt qnàm radius directus et reflexus.» (De Dignitat. et angum. scientiarum. p. 41.

Ταὐτὸν δ' ἐστὶ νοεῖν τε καὶ ἕνεκεν ἐστι νόημα·
Οὐ γὰρ ἄνευ τοῦ ἐόντος, ἐν ᾧ παφατισμένον ἐστὶν,
Εὑρήσεις τὸ νοεῖν· οὐδὲν γὰρ ἔστιν ἢ ἔσται
Ἄλλο πάρεξ τοῦ ἐόντος.

(31) Ἀξία σημειώσεως ἐστιν ἡ ἑξῆς πρὸς τὸν Καρτέσιον ἀνωνύμου τινὸς ἀντίῤῥησις. «Ἀμφιβάλλω, λέγει οὗτος, ἂν ἐκ τοῦ νοεῖν ἀποδεικνύεται ἡ ὕπαρξις· διότι ὅπως βεβαιωθῇ τις ὅτι νοεῖ πρέπει πρότερον ἵνα γινώσκῃ τί ἔστι νοεῖν ἢ νόησις, καὶ τί ὕπαρξις· ὅπερ μὴ γινώσκων πῶς δύναται πληροφορηθῆναι ὅτι νοεῖν καὶ εἶναι; Λέγων λοιπὸν cogito, *νοῶ*, οὐ γινώσκει τὸ τί λέγει· καὶ προσθέτων ergo sum, *ἄρα ὑπάρχω*, οὐ κατανοεῖ ὡσαύτως τὸ τί λέγει· ὅπως οὐ

γινώσκει ἂν λέγῃ ἢ διανοῆταί τι, διότι ἀπαιτεῖται ἵνα πρότερον γινώσκει, ὅτι γινώσκει τοῦθ' ὅπερ λέγει· καὶ πάλιν ἀπαιτεῖται ὅπως γινώσκῃ ὅτι γνωρίζει ὅπερ λέγει, καὶ οὕτως ἐπ' ἄπειρον· ἕπεται λοιπὸν ὅτι οὐ δύναται γινώσκειν ὅτι ὑπάρχει ἢ ὅτι νοεῖ.» ('Εν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ τοῦ Καρτεσίου. Τ. Β'. σελ. 318 — 319.

Τὴν αὐτὴν ἀντίῤῥησιν δυνάμεθα ἀποτείνειν καὶ τῷ Μαλεμβραγγίῳ, διατεινομένῳ, ὅτι τὸ μηδὲν οὐκ ἔχει ἰδιότητας· ἑπομένως ἀφοῦ νοῶ, καὶ ὑπάρχω. 'Αλλ' ὅπως γνωρίζω ὅτι τὸ μηδὲν οὐκ ἔχει ἰδιότητας, πρέπει πρότερον νὰ γινώσκω ὅλα τὰ τοῦ ἐπιχειρήματος προγενέστερα στοιχεῖα. (Malebranche, Entret. sur la métaphys. la relig. et la mo. Entret. I. t. 1. p. 8)

(32) Ἡ ἁπλῆ ἰδέα τοῦ ἐγὼ τοῦ μελετῶντος ἑαυτὸ ἀνεξαρτήτως παντὸς τρόπου ὑπάρξεως πλὴν αὐτῆς τῆς μελέτης, ἤτοι ἡ ἀφῃρημένη τοῦ ἐγὼ ἰδέα, ἧς στεροῦνται τ' ἄλογα ζῶα, ἐστὶ γεγονὸς ψυχολογικῶς μεταγενέστερον τῆς συνθέτου ἰδέας τοῦ ἐγὼ μετὰ τῶν τροποποιήσεων αὐτοῦ· αἱ δὲ ἰδέαι αὗται, πηγάσασαι κατόπιν ἀντιδράσεως πρὸς τὴν βούλησιν ἡμῶν, ἐμπεριέχουσιν ἀείποτε τὴν γνῶσιν τοῦ ὄντος, ὡς ὑποκειμένου, καὶ ἑπομένως ἀποτελοῦσιν εἰδικὴν περίπτωσιν τοῦ καθόλου φαινομένου. Οὕτω νοεῖν εἰδικόν τι πρᾶγμα ἐστὶ ταὐτὸ τοῦ νοεῖν ἑαυτὸν ὑποκείμενον τῆς ἐν λόγῳ νοήσεως. Ἡ ἀρχὴ τοῦ ὄντος ἢ οὐσίας, ὡς ἀναγκαία ἔκφρασις τοῦ ὑποκειμένου καθ' ὅλους τοὺς τρόπους τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ, ὑπάρχει μετὰ τὴν ἐν λόγῳ ἀντίδρασιν, δυνάμει ἐν ἑκάστῳ φαινομένῳ τῆς συνειδήσεως, καίτοι πολλάκις μὴ διακρινομένης ὑφ' ἡμῶν. Ἡ ἀρχὴ τοῦ ὅτι πᾶς τρόπος ὑπάρξεως ὑποθέτει καὶ τὸ ἀνάλογον ὑποκείμενον δύναται ἀναμφιλέκτως διαφύγειν ἡμᾶς, ἀλλ' οὐ δυνάμεθα ἀμφιβάλλειν περὶ τούτου ἐν ἀγνοίᾳ τῆς συνειδήσεως εἰμὴ ἀμφιβάλλοντες καὶ περὶ αὐτῆς τῆς συνειδήσεως.

(33) 'Ιδοὺ τί ἐπὶ τοῦ προκειμένου λέγει αὐτὸς ὁ Καρτέσιος ἐν τῇ πρὸς Μαρσέναν ἀπαντήσει αὐτοῦ· «Mais quand nous appercevons que nous sommes choses qui pensent c' est une première notion qui n' est tirée d' aucune syllogisme, et lorsque quelqu' un dit: Je pense, donc je suis ou j' existe, il ne conclut pas son existance de sa pensée comme par force de quelque syllogisme, mais comme un chose connue de soi; il la vait par un simple inspection de l' esprit.»

(34) Ἡ καθόλου τοῦ Καρτεσίου ἀμφιβολία, οὐκ ἔστιν, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Φενελὼν, ἐφικτὴ, μὴ δυναμένων τῶν σαφῶν ἰδεῶν ἐξαπατῆσαι ἡμᾶς, καθ' ὅσον μάλιστα πειθαναγκάζουσιν, οὕτως εἰπεῖν, τὰς κρίσεις ἡμῶν ὡς ἐκ τῆς μεγίστης αὐτῶν ἐνεργείας. (Fénelon, Lettres sur la métaphys.). Ἐκ δὲ τῆς ἀμφιβολίας πῶς δυνάμεθα καταλῆξαι εἰς κατηγορικὴν συνέπειαν;

(35) Ὅρ. Βράϊλα. Περὶ πρώτων ἰδεῶν καὶ ἀρχῶν. Δοκίμ. ἐν Κερκύρα, 1851. (Ἀναφέρω ἐνταῦθα τὸ τοῦ ἡμετέρου Κ. Βράϊλα πόνημα, καθότι ἐστὶ καθῆκον, χάριν ἐθνικῆς φιλοτιμίας, μνημονεύειν κατὰ προτίμησιν συγγραμμάτων, δοξασιῶν τε καὶ παρατηρήσεων ὁμογενῶν λογίων· καὶ ὅμως λίαν σπανίως ἐκπληροῦσι τὸ ἱερὸν τοῦτο καθῆκον οἱ παρ' ἡμῖν συγγράφοντες, καὶ ἔτι μᾶλλον οἱ ἐξ ἕδρας διδάσκοντες καθηγηταί!)

(36) Tracy, Loc. cit.

(37). Ὅρ. Pluquet, Examen de Fatalisme. L. 2. art. 2. §. 1.

(38) Τὸ πνεῦμα ἡμῶν κατὰ Κονδιλλάκιον, οὐκ ἀντιλαμβάνεται αὐτῶν τῶν ἀντικειμένων ἀλλὰ μόνον τῶν ποιοτήτων αὐτῶν. Παρεῖδεν ὅμως ὁ Κονδιλλάκιος ὅτι τὸ αἴσθημα τῆς στερεότητος ἢ ἀντιδράσεως οὐκ ἠδύνατο διαδηλεῖν ἡμῖν τι ἐξωτερικὸν ἂν μὴ ἀπετέλει ἀντίληψιν ἀντικειμένου ὑπάρχοντος ἐκτὸς ἡμῶν· ὅθεν ἀνάγκη ὁμολογῆσαι ὅτι αἱ ἀρχικαὶ ἡμῶν ἀντιλήψεις ἔχουσι συγκεκριμμένόν τι καὶ οὐχὶ ἀφηρημένον ὑποκείμενον, οἷαι αἱ ἄνευ ὑποκειμένου ποιότητες.

(39) Περὶ τὸν ἄνθρωπον δεῖ σπουδάζειν, κατὰ μίμησιν τῶν φυσιολόγων, οὐχὶ μετὰ τὴν ἐντελῆ αὐτοῦ ἀνάπτυξιν, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ ἐμβρυακοῦ αὐτοῦ βίου. Ἐπισυμβαινούσης λοιπὸν τῷ ἐμβρύῳ, αἰσθήσεώς τινος, καί τοι ἐπανειλημμένως, τοῦτο οὐ δύναται γινώσκειν τὸ τί αὕτη ἐστίν· ἀλλὰ κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας τοῦ ἐμβρυακοῦ αὐτοῦ βίου, ὅτε ὑπάρχει συνεπτυγμένον, μᾶλλον ἢ ἧττον, τὸ ἐγκεφαλονευρικὸν αὐτοῦ σύστημα, δύναται ὡς ἐκ τῆς συγκρίσεως τῶν βαθμῶν τῆς ἐντάσεως διαφόρων τῆς αὐτῆς ἢ καὶ διαφόρου φύσεως αἰσθημάτων, λαβεῖν ὁπωσδήποτε γνῶσιν τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τῆς ἐντάσεως αὐτῶν. Καὶ ἐν περιπτώσει καθ' ἣν διαρκοῦντος αἰσθήματός τινος ἐπέλθῃ ἕτερον διαφόρου φύσεως, τότε ἐκ τῆς συγκρίσεως τῆς ὀδύνης μετὰ τῆς ἡδονῆς δύναται λαβεῖν ἀμφοτέρων γνῶσιν, εἰς τρόπον ὥστε διακρίνειν αὐτὰς ἀπ' ἀλλήλων. Τὸ τοιοῦτον δὲ δύναται ἐπισυμ-

εἶναι συνεπείᾳ διαφόρου θέσεως τῶν τοῦ ἐμβρύου μελῶν· καθότι αἱ πρῶται τῶν ἐμβρύων κινήσεις ἐπισυμβαίνουσι τυχαίως καὶ ἐξ αὐτομάτου καὶ μηδόλως αὐτοπροαιρέτως. Ὅθεν ἕπεται α') ὅτι ἡ ἁφὴ ἡ καὶ μόνη τοῦ ἐμβρύου αἴσθησις, ἐστι κατ' ἀρχὰς ἁπλοῦν ὄργανον αἰσθήσεως καὶ οὐδόλως διακεκριμμένης γνώσεως· τοὐθένεκα τὸ ἔμβρυον αἰσθάνεται καί τοι μὴ διακρίνον, ἐνῷ ἡμεῖς ἅμα τῇ αἰσθήσει διακρίνομεν τὴν ἡδονὴν τοῦ ἄλγους. β') Ὅτι τὸ γινώσκειν συνίσταται ἐν τῷ κρίνειν ὅτι τὸ μὲν διαφέρει τοῦ δέ. γ') Ὅτι ἡμεῖς δυνάμεθα κάλλιστα γινώσκειν τί ἐστιν αἴσθησις διὰ μόνης τῆς μνήμης, ὅπερ τὸ ἔμβρυον καθὸ ἐστερημένον μνήμης οὐ δύναται γινώσκειν, ἢ μόνον καθ' ἣν στιγμὴν ἀντιλαμβάνεται αὐτῆς. δ') Ὅτι ἐν ἡμῖν πράγματι ἡ γνῶσις τοῦ *ἐγὼ* ἐστὶν ἀναπόσπαστος τῆς τοῦ *οὐκ ἐγώ*, ἀλλ' ἀφοῦ διὰ τοῦ αἰσθήματος τῆς ἀντιδράσεως ἐσχηματίσθη ὁ φυσικὸς οὗτος σύνδεσμος.

(40) Δῆλον γίνεται α') Ὅτι ἐσμὲν βέβαιοι ἐκτὸς τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἐν ἡμῖν αἰσθανομένου καὶ βουλομένου *ἐγώ*, καὶ τῆς τῶν σωμάτων, δηλαδὴ ὄντων ἀνθισταμένων καὶ ὑποτασσομένων μᾶλλον ἢ ἧττον αὐτῷ τῷ *ἐγώ*. β') Ὅτι ὀφείλομεν τὴν περὶ αὐτῶν γνῶσιν καὶ τὴν βεβαιότητα τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν τῇ βουλήσει καὶ τῇ δυνάμει τοῦ κινεῖσθαι καὶ ἀνθίστασθαι. γ') Ὅτι ἵνα αἱ ἐν λόγῳ δυνάμεις ἐπιφέρωσι τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἀποτέλεσμα ἀνάγκη ὅπως τὰ σώματα ταῦτα ἔχωσι τὴν δύναμιν τῆς ἀντιδράσεως ἤτοι τοῦ ἀνθίστασθαι τῇ κινήσει. Ὅθεν ἀφ' ἑνὸς ἡ αὐτοπροαίρετος ἐνέργεια μετὰ συναισθήσεως, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ ἀντίδρασις, ἀποτελοῦσι τὸν σύνδεσμον μεταξὺ αἰσθανομένων καὶ αἰσθητῶν ὄντων. Καὶ ἰδοὺ τὸ σημεῖον δι' οὗ τὸ *ἐγὼ* ἐπιβεβαιοῦται περὶ τῆς ὑπάρξεως τῶν *μὴ ἐγώ*, καὶ οὕτω πιστεύει ἀκολούθως τὴν ὕπαρξιν τῶν ἔξω ἀντικειμένων καὶ ἄνευ τῆς αἰσθήσεως τῆς ἀντιδράσεως, ἀλλὰ διὰ μόνης τῆς ἀντιλήψεως.

(41) Wardicton, Dieu et la conscience. p. 121.

(42) Ἰδοὺ καὶ ἡ τοῦ Μαίνου δὲ Βιράνου θεωρία.

«Ὁ ἄνθρωπος, λέγει οὗτος, ἐστὶ νοερὸν ὄν, ὑπὸ τὸν ὅρον τῆς συνειδήσεως τῆς ζωῆς αὐτοῦ, δηλαδὴ τοῦ *ἐγώ*· τοὐθόπερ οὐ πηγάζει οὐδ' ἐκ τῶν φυσιολογικῶν παρατηρήσεων, ὡς διατείνονται οἱ ὑλόφρονες, οὐδ' ἐξ ἀφῃρημένων συλλήψεων, ὡς διϊσχυρίζονται οἱ ἰδεολογισταί, ἀλλὰ διὰ τῆς *ἐνδομύχου αἰσθήσεως*. Ὑπὸ ποῖον δὲ ἄρα ὅρον τὸ *ἐγὼ* φανε-

ροῦται κατὰ πρῶτον τῇ *ἐνδομύχῳ αἰσθήσει*; Ἢ ὑπὸ τὸ σχῆμα τῆς βουλήσεως, τῆς καὶ προσπαθείας ἢ ἀγῶνος; Ὁ ἀγὼν, ἡ καὶ ἀτομικὴ δύναμις συσχετίζεται κατ' ἀνάγκην πρὸς τὴν ὀργανικὴν ἀντίδρασιν· καὶ ἐντεῦθεν οἱ δύο ὅροι τοῦ ἀνθρωπίνου ὄντος. Ἀφ' ἑνὸς δηλονότι ἡ βούλησις ἀναπτυσσομένη ἐν ἑαυτῇ, ἤτοι τὸ *ἐγὼ* καθὸ αὐτεξούσιος αἰτία τε καὶ δύναμις, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ ζωτικὴ δύναμις ἢ κτηνώδης ζωὴ, δηλαδὴ ἡ τῶν ἐπιθυμιῶν τε καὶ παθῶν. Ἄρα ὁ ἄνθρωπός ἐστι διπλοῦς ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτοῦ. Τὰ δὲ δύο ταῦτα στοιχεῖα ἐξ ὧν σύγκειται, εἰσὶ στενῶς συνδεδεμένα κατὰ τὸ πλεῖστον τῶν πραγματικῶν τρόπων τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ· καὶ διηνεκῶς ἀπ' ἀλλήλων ἀντιδράσκουσι, καθὸ λίαν ἑτερογενῆ. Πᾶν ἐν ἡμῖν εὐμετάβλητον καὶ σχετικὸν, πᾶν τὸ διατελοῦν ὑπὸ τὴν ἐπίῤῥοιαν τῶν ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν, ἀνήκει τῇ διαθέσει (affection). Πᾶν δὲ ἀπόλυτον, μόνιμον καὶ ἀνεξάρτητον ἀπὸ τῶν προσωρινῶν περιστάσεων, καὶ ἑπομένως διαρκοῦν ἐφ' ὅσον καὶ τὸ πρόσωπον, πηγάζει ἐκ τοῦ ἀγῶνος. Πᾶν τὸ αὐτεξούσιον ἀποτελεῖ τὸ ἠθικὸν, πᾶν τὸ ἀναγκαῖον τὸ φυσικόν. Ὅπως δὲ κατανοήσωμεν τὴν ἀνθρώπινον φύσιν, ὀφείλομεν παρακολουθῆσαι τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα κατὰ τοὺς ἀλλεπαλλήλους βαθμοὺς τῶν συνδυασμῶν αὐτῶν. Οὕτως ἐπιτυγχάνομεν ὁρίσαι τέσσαρα συστήματα ἢ μᾶλλον τέσσαρας πραγματικοὺς τρόπους τῆς ὑπάρξεως ἡμῶν· δηλονότι, τὸ τῶν διαθέσεων τὸν καὶ ἀποτελοῦντα τὴν ζωτικὴν ἢ κτηνώδη, οὕτως εἰπεῖν, ζωήν. Ἐν ᾗ ὑπάρχουσιν ἡδοναὶ καὶ ἄλλαι ἔμφυτοι ἀντιδράσεως κινήσεις, ὀργανικαὶ ἀντιλήψεις, χρωμάτων, ἤχων κ.λ. συμπάθειαι καὶ ἀντιπάθειαι, τυχαῖαι φαντασμάτων τε καὶ ἰνδαλμάτων συστάσεις, ὁποῖαι αἱ παρὰ τοῖς ἀλόγοις ζώοις, καὶ τοῖς ὀνειρευομένοις ἢ παραληροῦσι ἀνθρώποις. Ἀλλ' οὐδόλως βούλησις, συνείδησις καὶ ἰδέαι. Ἅμα ὅμως ἡ συνειδοῦσα δύναμις ἀντιληφθῇ τῶν ὁρμεμφύτων κινήσεων καὶ καθέξῃ αὐτὰς, ἀναπτύσσεται τὸ ἐγὼ ἐν τῇ ἀρχικῇ ζωῇ παρατηροῦν τοὺς ἰδίους αὐτοῦ τρόπους .... Μικρός τις βαθμὸς τοῦ ἀγῶνος τοῦ καὶ συνήθως ἀποτελοῦντος τὴν ἐγρήγορσιν, ἐπιφέρει τὴν προσοχὴν, καὶ ἰδοὺ τὸ ἀντιληπτικὸν σύστημα· διότι ἡ γνῶσις οὐχ' ἁπλῶς ἀντιληπτέα ἀλλὰ ζητητέα. Τὸ δὲ *ἐγὼ* οὐ περιορίζεται ἐν τῇ ἁπλῇ ὑπάρξει, ἀλλ' ἐνεργεῖ εἰδικήν τινα καὶ ἄμεσον ἐνέργειαν· τουτέστι *θεωρεῖ*, *ἀκροάζεται* μὴ περιοριζόμενον ἐν τῷ *ὁρᾶν* καὶ *ἀκούειν*. .... Τὸ *ἐγὼ* ἐνεργεῖ ὅπως ἀποκτήσῃ τὴν γνῶσιν τοῦ *μὴ ἐγώ*· ἡ δὲ

γνῶσις αὐτοῦ οὐκ ἐστὶν εἰσέτι ἡ ἁπλῆ ἐξωτερικὴ γνῶσις, ἤγουν γνῶσις τῆς φύσεως. Τὸ *ἐγὼ* ἐπὶ τέλους, δύναται δι' ἰσχυροτέρου ἔτι ἀγῶνος διακρίνειν ἑαυτὸ ἐν τοῖς τρόποις δι' ὧν συντρέχει πρὸς ἀπόκτησιν τῶν φυσικῶν γνώσεων καὶ τῆς τῶν ἰδίων ἐνεργειῶν, διακρίνον ἑαυτὸ τῶν ἐξωτερικῶν ὄντων, καὶ οὕτως ἀποτελοῦν τὸ κύριον μέρος τοῦ ἐξ ἀντικειμένων στοιχείου τῶν ἀντιλήψεων αὐτοῦ. Οὕτω δὲ φθάνει ἐν τῇ διακεκριμμένῃ συλλήψει τῶν ἐξ αὐτοῦ τούτου πηγαζουσῶν γνώσεων. Φθάνει ἐν ταῖς καθόλου καὶ ἀναγκαίαις ἰδέαις, καὶ προσθέτον τῇ ἀμέσῳ ἐποπτείᾳ τῇ κατεχούσῃ τὰς ἰδέας αὐτοῦ, τὴν ἐπαγωγὴν ἐξ ἧς πηγάζουσιν αἱ συνέπειαι, σκέπτεται αἰτιολογοῦν, καὶ θέτει τὰς βάσεις τῶν μαθηματικῶν τε καὶ φυσικῶν ἐπιστημῶν. Τοιοῦτός τις ἐστὶν ὁ χαρακτὴρ τοῦ τελευταίου συστήματος τοῦ διὰ τῆς προσοχῆς χαρακτηριζομένου, ὅπερ οὐδὲν ἕτερον ἐστὶν ἡ καθαρὰ συνείδησις τοῦ ἀρχικοῦ γεγονότος.» (Ὅρ. De l' Influence de l' habitude sur la faculté de penser. Paris, 1803.— καὶ Oeuvres philosophiques de Maine de Biran. Paris, 1841). «Ἰδοὺ ἐν συνόψει, λέγει ὁ Ναβίλλιος, ἐν τῷ ἄρθρῳ Maine de Biran, τοῦ λεξικοῦ τῶν Φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν, ἡ μεταφυσικὴ αὕτη κατὰ τὸν Βιράνον σύλληψις, ἥτις μόλις λαμβάνει ὑπ' ὄψιν τὸ νοερὸν στοιχεῖον, καὶ ἥτις ἐστι νόμιμος μὲν, ἀλλ' ὑπερβολικὴ ἀντίδρασις κατὰ τοῦ ἰδεολογικοῦ αἰσθιολογισμοῦ (sensualisme idéaliste) τῆς ΙΘ΄. ἑκατονταετηρίδος καὶ τοῦ ἰδεολογικοῦ πνευματισμοῦ (spiritualisme idéaliste) τῆς Καρτεσιανῆς σχολῆς. Οἱ ὀπαδοὶ τοῦ τε Καρτεσίου καὶ Λωκκίου διϊσχυρίζονται ὅτι οὐ γνωρίζομεν ἀμέσως τ' ἀντικείμενα ἀλλ' ἐμμέσως διὰ τῶν ἰδεῶν, καὶ ἐπειδὴ ἀποδείκνυσιν ὅτι αἱ ἰδέαι εἰσὶ πιστὴ παραγωγὴ τῆς πραγματικότητος, ἕπεται ὅτι αὕτη οὐδέποτε ἐστὶν ἡμῖν γνωστὴ μετὰ θετικότητος, καὶ κατὰ συνέπειαν ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ἤτοι τὸ ὑποκείμενον οὐ φθάνει εἰς βαθμὸν τοῦ διακρίνειν ἐπιστημονικῶς ἑαυτὸ τοῦ ἔξω κόσμου, ἤτοι τοῦ ἀντικειμένου τῶν γνώσεων αὐτοῦ. Ἀντικαθιστῶν τὴν ἰδεολογικὴν θεωρίαν διὰ τῆς τῆς ἀμέσου συνειδήσεως (aperception) ἀποδεικνύων ὅτι ὁ ἄνθρωπος γνωρίζει ἑαυτὸν καὶ τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα διὰ τῆς πρὸς τὸν ἀγῶνα αὐτοῦ ἀντιδράσεως, ὁ Naῖνος δὲ Βιράνος προσέφερε μεγίστην καὶ διαρκῆ ὑπηρεσίαν τῇ ψυχολογίᾳ.» Καὶ ὅμως, τὸ κατ' ἐμὲ, ἂν μὴ παραδεχθῶμεν τὰς ἐκ τῶν προτέρων γνώσεις, καὶ τὸ νοεῖν τοῦ ἐγκεφάλου, ἀποβαίνει

καὶ ἡ θεωρία αὕτη ἀνεπαρκὴς πρὸς ἐξήγησιν τῶν ποικίλων τῆς τοῦ ἀνθρώπου δυότητος φαινομένων.

(43) «Μηδέν τε ἐκ τοῦ μὴ ὄντος γίνεται, μηδὲ εἰς τὸ μὴ ὂν φθείρεσθαι.» Διογένν. Λαερτ. Βιβλ. Θ.' κεφ. Ζ'. 44.)

(44) Οὐχ ὑπάρχουσιν ἐν τῇ φύσει, λέγει ὁ Βοννέτος, πηδήματα, ὄντων πάντων βαθμολογημένων καὶ χρώμασι βαθμηδὸν σκιογραφημένων καὶ ἀνεπαισθήτως συνηρμοσμένων. Ἐὰν μεταξὺ δύο οἱονδήποτε ὄντων ὑπῆρχε τὶ κενὸν, τίς ἤθελεν εἶσθαι ὁ ἀποχρῶν λόγος τῆς μεταβάσεως ἀπὸ τοῦ ἑνὸς πρὸς τὸ ἕτερον; . . . . Πᾶσαι αἱ κλίμακες ἑκάστου κόσμου οὐκ ἀποτελοῦσιν ἢ μίαν μόνην σειρὰν ἔχουσαν ὡς πρῶτον μὲν ὅρον τὸ ἄτομον, ὡς ἔσχατον δὲ τὸν ὑπέρτατον τῶν Χερουβίμ.» (Contemplation de la nature. t. I. p. 29.)

(45) «Au fond, au point de vue intellectuelle, λέγει ὁ Κ·ατρεφάγιος, il y a quelque chose de très-semblable entre l' homme et le derniere des animaux, depuis le chien, que nous pouvons considérer comme l' animal dont l' éducation est la plus avancée jusqu' au plus humble des zoophytes, jusqu' à l' huître; tous les animaux ont des sensations extérieures. Le chien rêve. Je n' ose pas dire que l' huître en fait autant; mais ce que je puis affirmer, c' est que l' huître aperçoit le monde extérieure, apprécie ses sensations, agit en vertu d' un jugement qu' elle porte.

C' est grâce à cette intelligence, qu' on fait l' éducation des huîtres dans ce que l' on pourrait appeler des grands colléges, placés en France, et sans doute en Belgique aussi, sur le bord de la mer. A Ste. Vaust, à Marennes, on apprend à ces mollusques à tenir leurs valves fermées, à conserver l' eau nécessaire à leur existence, et à arriver ainsi vivantes jusqu' à Paris et plus loin, pour se faire manger encore fraîches.» (Compte-rendu du Congrès des Scienc. Géograph. Cosmogr. et Commerc. tenu à Anvers, 1871.)— Ἔτι δὲ ὅρα De Necker, Physiolog. des corps organiq. ou examen analytiq. des animaux et des végétaux comp. ensembl. à dessein de démontrer la chaîne de continuité qui unit les différents Règnes de la Nature. Bauillon, 1775.

(46) «Ἔνιοι συγχέουσι, λέγει ὁ Πέτσης, *τὸν ἄνθρωπον μετὰ τῶν ἀνθρώπων*, δηλονότι τὸ *ἄτομον* μετὰ τοῦ *καθόλου ἀνθρώπου* ἢ μᾶλλον τῆς *ἀνθρωπότητος*, ἤτοι τῆς ἁπλῆς ἰδέας τῆς καὶ οὐδεμίαν ἀντικειμενικὴν ὕπαρξιν ἐχούσης. Φῦλον, διάπλασις, κρᾶσις, ἡλικία, εἶδος τροφῆς, βαθμὸς ὑγείας,

κλίμα καὶ ἄλλαι περιστάσεις ἐπιφέρουσιν ἀναριθμήτους διαφορὰς μεταξὺ τῶν διαφόρων ἀτόμων. Λίαν σπανίως μάλιστα συμβαίνει ὅπως ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἄτομον εὑρισκόμενον εἰς περιστάσεις διαφόρους διατηρῇ τὴν αὐτὴν πάντοτε διάθεσιν καὶ τὸν αὐτὸν χαρακτῆρα. Ἑπομένως ἐστὶν ἔλλειψις λίαν ἐπιβλαβὴς τοῦ συγχέειν τὸ *ἄτομον* μετὰ τοῦ *γένους*, καὶ ἰδίᾳ ἐν τῇ ἠθικῇ ἐπιστήμῃ, τῇ νομικῇ καὶ τῇ νομοθεσίᾳ· καὶ τοιαύτη τις ἔλλειψις ἐπισυμβήσεται μέχρις οὗ οἱ ἠθικολόγοι, δικασταὶ καὶ νομοθέται οὐκ ἐπασχοληθῶσιν ἰδίᾳ ἐν τῇ σπουδῇ τῆς φιλοσοφίας». (Pezzi, Lezioni di Filosofia. Cap. I. v. I)

Οἱ σπουδάζοντες τὴν φιλοσοφίαν, ἄνευ ἀρκούσης περὶ τὴν ἀνατομίαν καὶ φυσιολογίαν γνώσεως, οὐ δύνανται φθᾶσαι εἰς τὴν ἀληθῆ περὶ τὸν ἄνθρωπον σπουδήν, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ ἄγγλος ἰατρὸς Γρεγόρυς, διότι ὁ μεταξὺ πνεύματος καὶ σώματος σύνδεσμός ἐστι τοσοῦτον ἐνδόμυχος, καὶ ταῦτα ἐπὶ τοσοῦτον ἐπενεργῶσιν ἀπ' ἀλλήλων, ὥστε ἐστὶν ἀδύνατον γνωρίσαι ἀμφότερα, ἐρευνόμενα ἕκαστον κατ' ἰδίαν. Ὡσαύτως καὶ οἱ ἰατροὶ οἱ παραμελοῦντες τὴν σπουδὴν τοῦ πνεύματος, οὐδόλως δύνανται κτῆσαι ἀκριβῆ γνῶσιν τῶν τοῦ σώματος λειτουργιῶν.

(47) Οἱ πλειότεροι τῶν ἀρχαίων, καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας (S. Agust. De Quant. an 2. De Trinit. VI. 8.) θεωροῦσι τὴν ψυχὴν δίκῃ *σώματα νοερά*, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Μεθοδίου. (Ὅρ. Φωτίου, Καν. σελ. 491). Ὅθεν καλῶς ἔφη ὁ Μαλεμβράγχιος « . . . de sorte qu'on peut dire avec quelque assurance, qu' on n' a point assez clairement connu la différence de l' esprit et du corps que depuis quelques années.» (c' est à-dire, depuis la publication des méditations de Descartes.) ὅρα τὸν πρόλογον τοῦ πονήματος Recherche de la Vérité, καὶ τὴν ἐν τῇ 232. σελ. σημείωσ. (1).

(48) «Nous allons voir que toutes les opinions du peuple sont très-saines ; que le peuple n' est pas si vain qu' on le dit ; et ainsi l' opinion qui détruisait celle du peuple sera elle même détruite.» λέγει ὁ Πασχάλης· (Pensées, Part. 1e art. VIII).

Πληρεστάτην ἀπόδειξιν τῆς τοῦ λαοῦ φιλοσοφίας παρέχουσιν ἡμῖν αἱ δημώδεις πασῶν τῶν γλωσσῶν παροιμίαι.

(49) Ὀλίγοι τῶν ἀνθρώπων ἀπασχολοῦνται θεωρητικῶς εἰς τὴν τῶν μεταφυσικῶν ἀντικειμένων ἔρευναν, ἐνῷ πάν-

τες διὰ τῆς πείρας αἰσθανόμεθα αὐτά. Οἱ λόγιοι χ. π. ἐξετάζουσι τὰς νοερὰς τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεις, ἀλλὰ καὶ ὁ μᾶλλον ἀπαίδευτος αἰσθάνεται καὶ ἐκτελεῖ αὐτάς. Ὁ πρῶτος γινώσκει τὴν πορείαν αὐτῶν, ὁ ἕτερος ὑποτάσσεται ταῖς λειτουργίαις αὐτῶν. Ὅθεν ὁ ἄγριος λατρεύει τὸν Θεὸν, πρὶν ἢ διδαχθῇ ὑπὸ τῶν σοφῶν περὶ τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ.

«Οὐδέποτε, λέγει ὁ Ἰουφρουᾶς, δυνήσονται οἱ σοφοὶ καταστρέψαι τὰς αἰσθήσεις καὶ συνείδησιν ἡμῶν· διότι μέχρις οὗ ἡ νόησις διατηρεῖ τὴν αἴσθησιν τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου, καὶ ἡ ὅρασις τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἐστὶν ἀδύνατον συγχῦσαι τὸ αἰσθανόμενον μετὰ τοῦ ὁρομένου, καὶ τ᾽ ἀνάπαλιν. Τὰ ἐπιτηδειότερα τῆς φιλοσοφίας ἐπιχειρήματα, καίτοι δυνάμενα συγχῦσαι ἢ ἐξαπατῆσαι τὸν ἀπαίδευτον, οὐ δύνανται ὅμως πεῖσαι αὐτόν. Διπλῆς οὔσης τῆς πραγματικότητος καὶ ἑπομένως ἐπενεργούσης δραστηρίως ἐπὶ τῆς συνειδήσεως τε καὶ ὁράσεως αὐτοῦ, ὅσον καὶ ἂν προσπαθῇ οὗτος ἵνα θεωρήσῃ αὐτὴν ὡς μονομερῆ, κατὰ τοὺς τῶν φιλοσόφων διϊσχυρισμοὺς, οὐδέποτε θέλει ἐπιτύχει. Καὶ ἰδού τινι λόγῳ καθ᾽ ὅλας τὰς ἐποχὰς ὁ κοινὸς νοῦς ἐπάλευσεν ἀείποτε κατὰ τῶν διαφόρων φιλοσοφικῶν αἱρέσεων, ἐμμένων εἰς τὴν παραδοχὴν πνεύματός τε καὶ ὕλης, καίτοι οὐδεμίαν περὶ αὐτῶν γνῶσιν ἔχων». (Mélanges philosophiques. Paris, 1833. p. 201.)

(50) Ἡ φιλοσοφία λέγει ὁ Βάϋλος, ἐν τῷ ἱστορικοκριτικῷ αὐτοῦ λεξικῷ, ἐπικρίνει μὲν τὰ σφάλματα, ἀλλ᾽ ἂν οὐ περιωρισθῇ προσβάλλει καὶ αὐτὰς τὰς ἀληθείας!

(51) Καὶ αὐτὴ ἡ περὶ μεταμείψεως, θεωρία τοῦ Δαρβίνου ἐστὶν ἑλληνικὴ ἐπινόησις καὶ ἴσως τοῦ Ἀναξιμάνδρου, ὡς καλῶς λέγει ἔν τινι αὐτοῦ ὁμιλίᾳ ὁ ἡμέτερος Κ. Α. Πάλλης. Ὅρα καὶ τὸν ά. τομ. σελ. 243 τῆς γαλλικῆς μεταφράσεως τῆς ὑπὸ Ῥιττέρου ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας, ὅπου ἀναφέρεται τὸ ἐν λόγῳ τεμάχιον τοῦ Ἀναξιμάνδρου, τοῦ καὶ πρός δε διατεινομένου ὅτι «διὰ τὸ χεῖρας ἔχειν φρονιμώτατον τῶν ζώων τὸν ἄνθρωπον.»

(52) Τέσσαρες εἰσὶν αἱ πηγαὶ τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων, δηλονότι ἡ ἐνδόμυχος αἴσθησις, τὰ αἰσθητήρια, ὁ λόγος καὶ ἡ πίστις ἢ αὐθεντία. Διὸ ἅπαντα τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα σχετίζονται πρὸς μίαν τινα τῶν ἐν λόγῳ πηγῶν· καὶ ἐντεῦθεν ἡ ἀϋλοσοφία (spiritualisme)· ἡ ὑλοσοφία (matérialisme)· ὁ ἰδεαλισμὸς (idéalisme)· καὶ ἡ παραδοσιδοξία

(traditionnalisme). Τὸ δὲ ἀποῤῥίπτον πάσας τὰς πηγὰς ταύτας, ἀποτελεῖ τὸν *Σκεπτικισμὸν* ἢ *Πυῤῥονισμόν*.

Οὕτω κατὰ μὲν τοὺς ἀϋλόφρονας ἐστὶ μόνον ἀληθὲς πᾶν τὸ ἐπιβεβαιούμενον διὰ τῆς συνειδήσεως. Κατὰ δὲ τοὺς ὑλόφρονας μόνον ἀληθὲς τὸ διὰ τῶν αἰσθητηρίων βεβαιούμενον. Καὶ τόδε ὡς ἐκ δύο ἀτελῶν καὶ ἀντιφατικῶν συνεπειῶν, ἐξαγομένων ἐξ ἀτελῶν ὡσαύτως ἀρχῶν. Ὁ κοινὸς νοῦς ὅμως παραδεχόμενος συγχρόνως ὡς ἀληθῆ τὰ παρ' ἡμῶν αἰσθανόμενα διά τε τῆς ἐνδομύχου αἰσθήσεως καὶ τῶν αἰσθητηρίων, ἀνευρίσκει ταὐτοχρόνως τό τε πνεῦμα καὶ σῶμα.

Οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι ἡ συνείδησίς ἐστι βίβλος διαρκῶς ἠνεωγμένη ἐνώπιον ἑκάστου ἡμῶν· καὶ ἐὰν οὐχ' ἅπαντες ὁρῶμεν ἐξίσου καθαρῶς τοὐλάχιστον πάντες ὁρῶμέν τι· καὶ ἐὰν οὐκ ἐσμὲν πάντες κάτοχοι τῆς ἐπιστήμης, πάντες ὅμως ἔχομεν τὸ αἴσθημα. Μὴ προβῶμεν μέχρι τῆς ἐσχάτης διαφορᾶς· οὐχ ἧττον ὁμολογητέον ὅτι μεταξὺ Πλάτωνος καί τινος ποιμένος ὑπάρχει μεγίστη διαφορά· καὶ κατὰ τὴν ἔκφρασιν νεωτέρου τινος σοφοῦ, ἐὰν τὸ φῶς φωτίζῃ πᾶν τὸ ἀνθρώπινον γένος, οὐ φωτίζει ὅμως ἅπαντας ἐξίσου. Αἱ καθόλου ἀλήθειαι, μὴ ἐξαιρουμένων καὶ αὐτῶν τῶν ἠθικῶν, καίτοι ἐκ τῶν προτέρων πηγάζουσαι ἔχουσιν ὅμως ἀνάγκην διασαφήσεως πρὸς ἐντελῆ ἀνάπτυξιν· ἑπομένως ἀναγκαιοῦν διδάσκαλοι καὶ αὐθεντία ἢ πίστις, εἰς ὅλας ἀνεξαιρέτως τὰς μαθήσεις. Ἄνευ ταύτης καταστρέφεται πᾶσα ἐπιστήμη, διότι ἐξαιρουμένων τῶν περὶ αὐτὴν καταγινομένων, οὐδεὶς ἕτερος ἠδύνατο μετασχεῖν αὐτῆς. Ὅθεν τὰ βρέφη, οἱ μαθηταί, καὶ ἑνὶ λόγῳ πάντες οἱ μὴ ἐκπαιδευθέντες οὐδὲν ἤθελον γινώσκειν ἂν οὐκ ἐπίστευον τοὺς εἰδήμονας. Ἡ ἐπιστήμη στηρίζεται μὲν ἐπὶ τῆς σαφηνείας, μεταδίδεται ὅμως διὰ τῆς αὐθεντίας. Ἐὰν δὲ ἀπῃτεῖτο γινώσκειν ἵνα πιστεύσωμεν, καθίστατο περιττὴ πᾶσα διδασκαλία, καὶ ἑπομένως κατεστρέφοντο ἡ ἀγωγή, ὁ ἐξευγενισμός, καὶ οὕτως εἰπεῖν, ἡ ἀνθρωπότης αὐτή. Ἔτι δὲ καὶ αὐτὴ ἡ ἐπιστήμη ἄνευ αὐθεντίας ἤθελε περιορισθῇ εἰς λίαν στενὰ ὅρια, μὴ δυναμένων τῶν περὶ αὐτὴν καταγινομένων ἐπιβεβαιῶσαι ἅπαντα, ἰδίαις παρατηρήσεσι καὶ πειράμασι. (*)

(*) Ὁ F. Henri Jacobi φρονῶν ὅτι διὰ μόνου τοῦ λόγου οὐκ ἀπολήγομεν ἢ εἰς μοιροδοξίαν (fatalisme) καὶ πανθεϊσμόν, στηρίζει πᾶσαν τὴν φιλοσοφικὴν γνῶσιν ἐπὶ τῆς φυσικῆς οὕτως εἰπεῖν πίστεως

(53) «Le bon sens, λέγει ὁ πολὺς Ἰάκωβος, est entre ces deux anses : l' homme crédule ne fait point usage de sa raison, et le sceptique en abuse » (Lettres à M. Moyse Mendelsohn, sur la doctrine de Spinosa.)

Ὁμολογητέον δὲ ὅτι ὁ κοινὸς νοῦς ἐστὶ μὲν ἄριστος ὁδηγὸς ἐν ταῖς κοιναῖς ἀληθείαις, ἀλλ' ἐν ταῖς ὑψηλαῖς ἀπολήγει πολλάκις εἰς προλήψεις καὶ παραλογισμούς.

(croyance), ἣν θεωρεῖ ὡς ἔμφυτον τῇ νοήσει, ἤτοι ὡς γνῶσιν προερχομένην ἀμέσως καὶ ἄνευ ἀποδείξεων ἐκ τοῦ αἰσθήματος τῆς φυσικῆς πίστεως, ἣν φυσικῷ τῷ λόγῳ διακρίνει τῆς θετικῆς πίστεως.

Διὰ τοῦ αἰσθήματος τούτου φθάνομεν εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ ἔξω κόσμου, τῆς Θεότητος, τῆς θείας προνοίας, τοῦ αὐτεξουσίου ἡμῶν, τῆς ἀθανασίας, τῆς ἠθικότητος, καὶ ἑνὶ λόγῳ παντὸς ἀντικειμένου ὑπερβαίνοντος τὴν δικαιοδοσίαν τῶν αἰσθήσεων. Ἡ διπλῆ αὕτη ἀποκάλυψις τοῦ τε ὑλικοῦ καὶ νοεροῦ κόσμου τελεῖται διὰ τῆς ἐνδομύχου αἰσθήσεως, τοῦ καὶ ὀργάνου τῆς ἀληθείας ἢ καὶ λόγου ἐπικαλουμένου, δι' ἧς ἐγείρεται ἐν ἡμῖν ἡ συνείδησις τῆς προσωπικότητος μετὰ καὶ τῆς τοῦ αὐτεξουσίου ἡμῶν. Ἡ δὲ ἠθικότης, κατὰ τὸν μνησθέντα φιλόσοφον, οὐδεμίαν ἑτέραν βάσιν ἔχει ἢ τὴν ἐν λόγῳ ἐνδόμυχον αἴσθησιν.

Σημειωτέον ἐνταῦθα ὅτι ἡ πίστις καὶ ἡ γνῶσις οὐ πηγάζουσιν ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς· διότι πολλάκις μὲν γνωρίζομεν ἀλλ' οὐ πιστεύομεν, ἄλλοτε δὲ πιστεύομεν καίπερ μὴ γνωρίζοντες.

ΔΙΑΛΕΞΙΣ Β'.

. . . . D' ailleurs une conversation n' est point un livre ; peut-être même vaut-elle mieux qu' un livre, précisement parce qu' elle permet de divaguer un peu.

(J. de Maistre).

Συναντισθέντες τῇ ἐπιούσῃ μετὰ τοῦ ἐν λόγῳ Ἀλβανοῦ Ἡγουμένου, πιστεύω, Πάτερ, τῷ εἶπον, μετὰ τὰς ἀμοιβαίας φιλόφρονας προσαγορεύσεις, ὅτι οὐκ ἔχετε πλέον τὴν αὐτὴν περὶ Λωκκίου ἰδέαν.— Οὐχὶ φίλέ μου, ἀπήντησεν οὗτος, ἐγὼ θεωρῶ πάντοτε τὸν Λώκκιον ὡς ὑλιστὴν, καὶ τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος πρότασιν αὐτοῦ, ὡς νόμιμον συμπέρασμα τῶν ὑλοσοφικῶν αὐτοῦ ἀρχῶν.— Ἀπορίας ἄξιον, ἔφην, πῶς πλεῖστοι τῶν λογικευομένων ἐξέλαβον αὐτὸν ὡς ὑλιστὴν, λόγῳ ὅτι θεωρεῖ τὰς αἰσθήσεις ὡς πρωτίστην τῶν γνώσεών μας πηγὴν, κατὰ τὸ Ἀριστοτέλιον «οὐδὲν ἐν τῷ νῷ ἂν μὴ πρότερον ἐν τῇ αἰσθήσει.» (1) Ἐνῷ ἀπεναντίας ὁ γάλλος φιλόσοφος Ἰουφρουᾶς κατατάττει αὐτὸν σὺν τῷ Καρτεσίῳ, Μαλεγβραγχίῳ καὶ λοιποῖς τῆς ἀϋλοσόφου σχολῆς ὀπαδοῖς, καθὸ διϊσχυρισάμενον ὅτι διὰ τῶν αἰσθήσεων οὐκ ἀντιλαμβανόμεθα τοῦ πραγματικοῦ *οὐκ ἐγὼ*, ἀλλὰ μόνον τοῦ ἰνδάλματος αὐτοῦ, ἐξ οὗ καὶ συμπεραίνεται κατὰ νόμιμον λόγον, λέγει ὁ ῥηθεὶς Ἰουφρουᾶς, ὅτι ἡ μόνη τοῦ ἐγὼ ἐνάργεια ἐστὶν ἡ τῆς ἑαυτοῦ συνειδήσεως· ὅπερ προστίθησι ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῆς καθαρᾶς ἀϋλοσοφίας.— Κατὰ τοῦτο, εἶπέ μοι ὁ Ἡγούμενος, οὐκ ἔχει ὁ Λώκκιος ἄδικον, διότι πᾶσαι αἱ γνώσεις ἡμῶν, ὡς κάλλιστα γινώσκετε, σύγκεινται α') ἐκ τῆς ἰδέας ἢ εἰκόνος τοῦ ἀντικειμένου· β') ἐκ τῶν ἰδιοτήτων ἢ ποιοτήτων αὐτοῦ· γ') ἐκ τῆς σχέσεως τοῦ ἀντικειμένου πρὸς τὴν ἰδιότητα αὐτοῦ καὶ δ') ἐκ τῆς ποιότητος αὐτῆς ταύτης τῆς σχέσεως. Αἱ πρῶται δύο καλοῦνται, ὡς δὲν λανθάνει ὑμᾶς, ἰδέαι φυσικαὶ, αἱ δ' ἕτεραι δύο μεταφυσικαί. Ὅπως συγκρίνωμεν λοιπὸν τὸ ἀντικείμενον πρὸς τὴν

ἰδέαν αὐτοῦ, ἵνα δοκιμάσωμεν τὴν ἀγαθότητα τῆς σχέσεως μιᾶς τινος αἰσθήσεως, χρώμεθα ἑτέρᾳ αἰσθήσει· ἀλλ' ἂν ᾖ ἡ αὐτὴ σχέσις οὐδὲν ἀποδεικνύει ἡ ταὐτότης αὕτη. Καὶ ἐν ἔργῳ· ὑπαγομένων ἀμφοτέρων εἰς ἀπάτην ἀνάγκη δοκιμᾶσαι αὐτὰς διὰ τῆς ἐνεργείας τρίτης τινός, καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς. Ἐὰν πάλιν ἡ σχέσις διαφέρῃ ἔτι χειρότερον, μὴ δυνάμενοι γνῶναι θατέραν τούτων δυνάμεθα πιστεῦσαι. Ἐκ τῆς ἐλλείψεως λοιπὸν τρίτου ὅρου, ἠκολούθησε λεγων, οὐ δυνάμεθα γνῶναι μετὰ βεβαιότητος ἂν τὰ αἰσθητήρια πληροφορῶσιν ἡμᾶς καλῶς ἢ κακῶς. Τὸ γινώσκειν τὴν ἀλήθειαν, ἐστὶ τ' αὐτὸ τοῦ γνωρίζειν ὅτι τὸ ἀντικείμενον ὁμοιάζει τῇ εἰκόνι αὐτοῦ. Ὅπως δὲ γνωρίσαμεν τοῦτο ἀνάγκη ἵνα παραβάλλωμεν τὸ ἓν πρὸς τὸ ἕτερον· ἀλλὰ διά τινος τρίτου ὅρου θέλομεν κάμει τὴν σύγκρισιν ταύτην; μὴ τάχα διὰ τῆς ψυχῆς; Ἀλλ' αὕτη οὐδὲν ἀφ' ἑαυτῆς ἀντιλαμβάνεται ὑπαγομένη ταῖς αἰσθήσεσι. Μὴ διὰ τῶν αἰσθητηρίων; Ἀλλ' αὐτὰ ταῦτα ἀποτελοῦσι τὸ μέσον, ἢ μᾶλλον εἰσὶ τὸ ἀντικείμενον τῆς συγκρίσεως, καθὸ πηγαζούσης ἐξ αὐτῶν τούτων τῆς εἰκόνος· ὥστε ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἠθέλαμεν μεταχειρισθῇ ὡς τρίτον ἢ συγκρίσεως ὅρον ἓν αὐτῶν τῶν συγκρινομένων ἀντικειμένων· ὅπερ καθιστᾷ τὴν σύγκρισιν πλημμελῆ καὶ τὸ ἀποτέλεσμα ἀβέβαιον. Δηλαδὴ ἠθέλομεν ἀπολήξει εἰς ἐσφαλμένον κύκλον, διότι δι' αὐτῶν τῶν αἰσθήσεων ἠθέλομεν ἀποδείξει τὴν ἀκρίβειαν ἢ βεβαιότητα τῶν αἰσθητηρίων· τοὐθένεκα οὐ δυνάμεθα ἔχειν πλήρη βεβαιότητα ὅτι τ' ἀντικείμενα εἰσὶν αὐτὰ καθ' αὐτὰ οἷα παρίστανται ἡμῖν διὰ τῶν αἰσθητηρίων· οὐχ ἧττον ὅμως ἡ ὕπαρξις αὐτῶν ἐστὶ βεβαία. (2)— Ἀναλαβὼν κἀγὼ τὸν λόγον, ἔφην. Ἐκ τῶν ἡμετέρων ἰσχυρισμῶν ἕπεται ὅτι ἐσμὲν βέβαιοι τῆς φαινομενικῆς, οὐχὶ δὲ καὶ τῆς πραγματικῆς τῶν ἀντικειμένων ὑπάρξεως. Ἀλλὰ μὴ ἀντιλαμβανόμενοι αὐτῆς τῆς πραγματικότητος οὐ δυνάμεθα πρός δε κρίνειν οὐδ' ἂν ἡ ἰδέα παριστᾷ αὐτὴν τὴν πραγματικότητα, ἢ ἐὰν ᾖ ἁπλοῦν τι φαινόμενον πρὸς οὐδὲν ἀντικείμενον παρεμφερές· ὥστε αἱ περὶ ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων, οἷον ζώων, οἴκων κ.λ.π. ἰδέαι ἡμῶν οὐδὲν ἕτερον ἐμφαίνουσιν ἢ ὅτι ὑπάρχουσιν ἐκτὸς ἡμῶν αἰτίαι τινὲς δυνάμεναι μὲν προσβάλλειν τὰ αἰσθητήρια ἡμῶν, ἀλλ' οὐχὶ προξενῆσαι καὶ ἀντίληψιν πραγματικοῦ τινος ἀντικειμένου, ὥστε οὐ κτῶμεν ἀληθεῖς ἀντιλήψεις· ἑπομένως ἡ ψυχὴ ἡμῶν οὐκ ἐπεκτείνει τὴν ἐνόρασιν αὐτῆς πέραν τοῦ ἐνδομύχου, περιορι-

ζομένην ἀντιλαμβάνεσθαι μόνον τῶν τῆς συνειδήσεως ἢ ἐνδομύχου αἰσθήσεως τροποποιήσεων. (3) Εὐτυχῶς ὅμως ἀποκτῶμεν μετὰ πάσης βεβαιότητος δι' αὐτῶν τῶν αἰσθήσεων, καὶ ἰδίως τῆς ἀφῆς, τὴν γνῶσιν τοῦ ἔξω κόσμου· οὐχὶ διὰ φιλοσοφικῶν ἀποδείξεων, ὡς παρατηρεῖ ὁ ἰατρὸς Rochou, ἀλλ' ἀναγκαστικῶς. Οὕτως ἵνα πεισθῶμεν, ἄνευ ἐλαχίστου δισταγμοῦ, περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ πυρὸς, τούτου κατακαίει τὴν ἐφαπτομένην αὐτοῦ χεῖρα ἡμῶν. — Τοιαύτη τις ἀπόδειξις, εἶπεν ὁ Ἡγούμενος, οὐκ ἔστι λογικὴ ἀπόδειξις.— Σύμφημι, ἀλλ' ἅμα μοὶ ἀποδείξητε, ὡς ὀρθῶς εἶπεν ὁ ῥηθεὶς Rochou, ὅτι ἡ φύσις παραλογίζεται, ἄλλως ἐμμένω διϊσχυριζόμενος ὅτι κατὰ τὸν ὑπέρτατον λόγον τὸν καὶ διέποντα τὴν φύσιν, καλῶς ἀναγκαζόμεθα παραδεχθῆναι σχετικῶς πρὸς τὰ ἐκτὸς ἡμῶν ἀντικείμενα, πάντα τὰ ἐπὶ τῶν αἰσθητηρίων ἡμῶν ἐνεργοῦντα ἀναλόγως τοῦ τρόπου ἑκάστου αὐτῶν· καὶ ἰδίως ἐπὶ τῆς ἀφῆς. Διὸ πιστεύομεν τὴν ἰδίαν ἡμῶν καὶ τὴν τῶν ἄλλων πραγμάτων ὕπαρξιν, οὐχὶ ἐπὶ τῇ βάσει λογικῆς τινος ἀποδείξεως, ἀλλὰ μὴ δυνάμενοι ἀτιμωρητεὶ μὴ πιστεύειν· ὅθεν εὐφυῶς εἶπεν ὁ Ἄλλερας ἐν τῇ ἀξιολόγῳ αὐτοῦ φυσιολογίᾳ· «Creator enim pœnis nos regit et præmiis»· οὕτω λοιπὸν, ἐξηκολούθησα λέγων, κατ' ἀρχὰς λαμβάνομεν γνῶσιν τῶν ἐκτὸς πραγμάτων διὰ τῶν γεγονότων τῆς πείρας καὶ τῆς ἀναγκαστικῆς τῶν αἰσθήσεων μαρτυρίας, ἧς συνεπείᾳ οὐ μόνον τ' ἄλογα ζῶα, οἱ ἄγριοι καὶ πᾶς ὁ ὄχλος ὁδηγοῦνται, καί τοι ἄνευ οὐδεμιᾶς σπουδῆς, μηδόλως διστάζοντες· ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ μᾶλλον σκεπτικοὶ τῶν φιλοσόφων, ἐν τῷ πρακτικῷ αὐτῶν βίῳ, καί τοι θεωρητικῶς μαχόμενοι κατὰ τῆς τῶν αἰσθήσεων μαρτυρίας. (4) Συνεπείᾳ δὲ τῶν αἰσθητῶν ἐντυπώσεων ὁ νοῦς ἡμῶν ἀντιλαμβάνεται ἀμέσως, καὶ, ἵνα οὕτως εἴπω, ἀναγκαστικῶς. Ἐνεργεῖ ὅμως καὶ δύναται ἐνεργεῖν ἀείποτε μετὰ βεβαιότητος ἐφ' ὕλης ἧς δύναται διατίθεσθαι. Καὶ ἐνταῦθα ὑπάρχει τὸ κριτήριον τῆς ἀληθείας, οὐδὲ δυνάμεθα ἀμφιβάλλειν, διότι οὐχ' ὑφίσταται ἰδέα ὅσον ὑψηλὴ καὶ ἂν ὑποτεθῇ, ὅσον ἀφῃρημένη καὶ ἂν ᾖ, ἥτις νὰ μὴ συνέχηται ἀπὸ κρίκον εἰς κρίκον, μετά τινος γεγονότος ἐκ τῶν αἰσθητηρίων τὴν ἀρχὴν λαβόντος. Ὁ λόγος, προσέθηκα, πρέπει ἵνα ὑποκύπτῃ εἰς τὰ καλῶς ἐπιβεβαιωμένα γεγονότα, ἐπιδεκτικὰ ἢ μὴ ἐξηγήσεως· διότι ἂν πρὸς παραδοχὴν καὶ αὐτοῦ τοῦ βεβαιοτάτου πάντων, οἷον τοῦ τῆς ἰδίας ἡμῶν ὑπάρξεως περιμένωμεν ὅπως ἐξηγήσωμεν αὐτὸ, θέλομεν διανύσει τὸν

βίον ἡμῶν πρὶν ἢ θεραπεύσωμεν τὴν ἀπορίαν ἡμῶν. Ἂς ἐφαρμόσωμεν λοιπὸν καὶ ἐν τῇ σπουδῇ τῶν νοερῶν ἡμῶν δυνάμεων τὸν μόνον τρόπον ὃν ἔχομεν πρὸς ἀνεύρεσιν ἐλαχίστου μέρους τῶν ἀληθειῶν· δηλαδὴ παρατηρεῖν καὶ ἐπιβεβαιοῦν πρότερον τὰ γεγονότα, εἶτα δὲ προσπαθεῖν κρίνειν ὀρθῶς. (5)—Ὅπως δήποτε, ἔφη ὁ Ἡγούμενος, ὁ Λώκκιος κατ' ἐμὴν γνώμην, καταταχτήσει ἐν τῇ κατηγορίᾳ τῶν ὑλοσόφων, καθὸ διϊσχυρισθεὶς ὅτι ἠδύνατο ὑπάρξαι καὶ ἔνυλος ψυχή. (6) Ἀρκεῖ, προσέθηκεν, ὅπως συγκεντρώσῃ τις τὸν νοῦν ἐν ἑαυτῷ καὶ παραχρῆμα αἰσθανθῇ τὸ ἐγὼ αὐτοῦ σκεπτόμενον, βουλόμενον, ἐνεργητικώτατον, καὶ ἀδιαίρετον αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ, καὶ ἐν χρόνῳ ἀμετάβολον, ὅπερ ἀποδεικνύει ἀδιστάκτως τὸ ἄϋλον αὐτοῦ.—Ταῦτα πάντα, ἔφην ἐγὼ, οὐδὲν ἕτερον ἀποδεικνύουσιν ἢ τὴν ἑνότητα τῆς ἐνεργείας καὶ συγκέντρωσιν αὐτῆς εἰς ἀμερές τι σημεῖον, ὅπερ ὡς εἴδομεν, λαμβάνει χώραν καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἀνοργανώτῳ ὕλῃ, ἥτις ἂν εἶχε συναίσθησιν ἤθελεν ἀναντιῤῥήτως λαμβάνει γνῶσιν τῆς ἐν λόγῳ ἑνότητος καὶ συγκεντρώσεως τῶν ἑαυτῆς δυνάμεων.—Ἡ γνῶσις αὕτη ἢ μᾶλλον συναίσθησις, ἀνέκραξεν ὁ Ἡγούμενος, ἐστὶ τὸ διακρίνον τὸ ἄϋλον ἀπὸ τῆς ὕλης.—Εἰσέτι μᾶλλον, ἐπανέλαβον ἐγὼ, τὴν ὀργανικὴν ἀπὸ τῆς ἀνοργανώτου ὕλης, διότι καὶ τὰ ζῶα αὐτὰ, ὧν ἡ ψυχὴ ἐστὶν, ὡς προεῖπον, ἔνυλος, ἔχουσι συναίσθησιν.—Οὐ παραδέχομαι τὸ ἔνυλον τῆς τῶν ζώων ψυχῆς, εἶπεν ὁ Ἡγούμενος, διότι ὁ Θεὸς οὐ δύναται, ὡς κάλλιστα γινώσκετε, ποιῆσαι τὸ ἀπολύτως ἀντίθετον, ἀντικειμένου τοῦ τοιούτου τῇ θείᾳ αὐτοῦ τελειότητι.—Ἀλλὰ τὸ ὑποτιθέμενον, ἔφην ἐγὼ, ἐν τῷ προηγουμένῳ ζητήματι ὡς ἀπολύτως ἀντίθετον, οὐχ ὑπάρχει ἐν τῇ φύσει τῆς τε ὕλης καὶ ἀΰλου, ἀλλ' ἐν τῇ περὶ τῶν ὄντων τούτων ἰδέᾳ ὑμῶν· καθ' ὅτι θεωρουμένων ὑφ' ὑμῶν τοῦ μὲν ἀΰλου ὡς κατ' οὐσίαν ἐνεργοῦ, τῆς δὲ ὕλης ὡς ἀπολύτως ἀδρανοῦς, ἕπεται κατὰ νόμιμον λόγον ὅτι τὸ ἀδρανὲς οὐ δύναται εἶναι συγχρόνως καὶ ἐνεργόν· ἀλλ' οὔσης καὶ τῆς ὕλης, ὡς εἶπον, φύσει κατ' οὐσίαν ἐνεργοῦ, οὐχ' ὑφίσταται ἑτέρα μεταξὺ ὕλης καὶ ἀΰλου διαφορὰ πλὴν τῆς οὐσίας αὐτῶν, ἢ κατὰ τὸ εἶδος τῆς ἐνεργείας, ὅπερ οὐκ ἐπιφέρει ἀπόλυτον ἀντίθεσιν, ἐπομένως καθίσταται, συγχωρήσατέ μοι τὴν ἔκφρασιν, βλασφημία ἡ πρὸς τὸν παντοδύναμον Θεὸν ἀποδιδομένη παρ' ὑμῶν ἀνικανότης. (7)—Βλασφημεῖτε μᾶλλον ὑμεῖς, εἶπέ μοι μετά τινος ὀργῆς ὁ Ἡγούμενος, ὑποστηρίζων τὴν ἄντιθεον ὑλο-

σοφίαν.—Ἐγὼ ὑποστηρίζω τὴν ὑλοσοφίαν; τῷ ἀπήντησα· ἄπαγε!—Ἀναντηῤῥήτως, προσέθηκε, διότι θεωρῶν τὴν ὕλην ὡς κατ' οὐσίαν ἐνεργὸν καὶ νοήσεως ἐπιδεκτικὴν, ταυτίζετε αὐτὴν μετὰ τοῦ ἀΰλου.—Μοὶ συγχωρεῖται, ἐπανέλαβον, διότι οὐ ταυτίζονται, ὑφισταμένης τῆς κατ' οὐσίαν διαφορᾶς αὐτῶν· τῆς μὲν ὕλης, ὡς οὐ λανθάνει ὑμᾶς, συνθέτου καὶ ἐκτάσεως ἐπιδεκτικῆς· τοῦ δὲ ἀΰλου ἁπλοῦ, ἀμεροῦς καὶ μηδόλως ἐπιδεκτικοῦ ἐκτάσεως. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἀμφότερα τὰ ὄντα ταῦτα εἰσὶ κατ' οὐσίαν ἐνεργητικώτατα, ἡ δὲ νόησις ἐστὶ καθαρὰ ἐνέργεια καὶ οὐδόλως ὑπόστασις τοῦ ἀΰλου, οὐχ' ἕπεται κατ' ἀνάγκην τὸ ἀδύνατον τῆς ἐκ τῆς ὕλης παραγωγῆς αὐτῆς.— Ὁ δὲ Ἡγούμενος ἔφη· Ὑμεῖς ἐκλαμβάνετε τὴν ὕλην κατ' οὐσίαν ἐνεργὸν στηριζόμενος ἐπὶ τῶν διηνεκῶν τῶν σωμάτων μεταβολῶν, ἀλλ' αὗται πηγάζουσιν ἐκ μηχανικῶν καὶ χημικῶν ἀντιδράσεων τῶν πέριξ σωματων, ὅπερ ἐπιβεβαιοῖ ἔτι μᾶλλον τὸ ἀδρανὲς τῆς ὕλης (8). — Ὅτι, ἀπήντησα ἐγὼ, αἱ μηχανικαὶ ἐνέργειαι εἰσὶν ἀποτέλεσμα ἐξωτερικῶν δυνάμεων, οὐδεὶς ἀμφιβάλλει, ἀλλ' οὐ δυνάμεθα διϊσχυρισθῆναι ὅτι αἱ χημικαὶ ἀντιδράσεις πηγάζουσιν ἁπλῶς ἐξ ἐξωτερικῶν δυνάμεων, καὶ οὐχὶ ἐκ τῆς κατὰ φύσιν ἀμοιβαίας ἐνεργείας τῶν σωμάτων, ὅπερ ἀποδεικνύει τὴν κατὰ φύσιν ἐνεργητικότητα τῆς ὕλης. Καὶ ἐν ἔργῳ, ἕκαστον σῶμα ἔχει τὴν ἰδιότητα τοῦ διατηρεῖσθαι ἐν τοιᾷδε ἢ τοιᾷδε καταστάσει ἀναλόγως τῶν βαθμῶν τῆς θλίψεως καὶ θερμοκρασίας (9)· προξενεῖν δὲ τοιάνδε ἢ τοιάνδε χημικὴν ἀντίδρασιν ἀναλόγως τῶν περιστάσεων ἐν αἷς διατελεῖ. Οἱ ἀρχαῖοι μὴ γινώσκοντες τὴν ἰδιότητα ταύτην, ἐδόξαζον ὅτι ἡ εἰδικὴ φύσις τῶν σωμάτων ἐξηφανίζετο ἐντελῶς ὁσάκις αἱ ὑπ' αὐτῶν θεωρούμεναι ὡς διακριτικαὶ ποιότητες ἠλλοιοῦντο. Οὕτως ἠγνώουν τὴν διατήρησιν τῶν ὡρισμένων οὐσιῶν, καὶ τῶν ἀληθῶν ποιοτήτων αὐτῶν, τῶν καὶ διατηρουμένων ἐν διαφόροις καταστάσεσι καὶ χημικοῖς συνδέσμοις· ὥστε δυνάμεθα εἰπεῖν ὅτι οὐκ εἶχον γνῶσιν τῆς ἀληθοῦς ἐπιστημονικῆς χημίας.—Ἡ ὕλη, ἐπανέλαβεν ἐκεῖνος, ἐξεταστέα ἐν τῇ οὐσίᾳ καὶ ἀρχιγενεῖ αὐτῆς καταστάσει, καὶ οὐχὶ ἐν τῇ δευτερευούσῃ, δηλαδὴ ἐν τῇ ἐν σώματι μεταποιήσει.—Κἀγὼ δέ. Παραδέχομαι, εἶπον· καὶ ὅμως, προσέθηκα, οὐδ' αὐτὴ ἡ τῶν Στωϊκῶν ἄποιος ὕλη, καθὸ ἐκτατὴ, δύναται ὑπάρξει ἄνευ συμφύτεως· ὥστε ὁμολογητέον ὅτι πρὸς ὕπαρξιν καὶ συντήρησιν τῆς ὕλης ἀπαιτεῖται ἀπολύτως συμφυτι-

κή τις δύναμις διηνεκῶς ἐνεργοῦσα· ἄρα καὶ αὐτὴ ἡ ἄποιος ὕλη ἐςὶν ὂν φύσει ἐνεργόν. Καὶ κατὰ γενικωτέραν ἔκφρασιν ἡ ὕπαρξις αὕτη τῶν ὄντων οὐδέν τι κατ' οὐσίαν ἐστὶν ἢ διηνεκὴς ἐνέργεια, ἧς ἀφανιζομένης τὸ πᾶν μηδενίζεται.— Κακεῖνος. Ἡ συμφυτικὴ δύναμίς ἐςι μᾶλλον πάθος ἢ ἐνέργεια τῆς ὕλης, διότι δι' αὐτῆς συντηροῦνται εἰς ἓν τὰ διάφορα αὐτῆς μέρη.—Κἀγώ. Εἴπέτε μᾶλλον ἐνέργεια καὶ πάθος συγχρόνως διότι, ὡς οὐ λανθάνει ὑμᾶς, διὰ τῆς ἀμοιβαίας ἕλξεως τῶν στοιχειωδῶν μορίων ἀποτελεῖται ἡ σύμφυσις· ὥστε καὶ τόδε ἐπικυροῖ τὴν ἑνότητα καὶ εἰς ἀμερὲς σημεῖον συγκέντρωσιν καὶ ταύτης τῆς τῆς ὕλης δυνάμεως.— Μάτην, ἐπανέλαβεν ὁ Ἡγούμενος, ὑποστηρίζετε τὸ μὴ ἀδρανὲς τῆς ὕλης, διότι πᾶν ὅ,τι δύναμαι φαντασθῆναι ὡς μὴ ὑπάρχον ἐστὶν ἐνδεχόμενον καὶ οὐδόλως ἀναγκαῖον· ἀλλὰ μὴν, ἐπειδὴ δύναμαι φαντασθῆναι σῶμα ἀείποτε ἠρεμοῦν, ἄρα ἡ κίνησις οὐκ ἐστὶν ἀναγκαία.—Κἀγὼ δέ. Ἐνταῦθα ἐπιτραπείτω μοι εἰπεῖν ὑμῖν, ὅτι ἐκλαμβάνετε τὸ ὅλον ἀντὶ τοῦ μέρους, διότι ἡ κίνησις ἐστὶ μὲν ἐκ τῶν ἐνεργειῶν τῆς ὕλης οὐχὶ ὅμως καὶ ἡ μόνη. Χρώμενος δὲ κἀγὼ τῷ αὐτῷ ἐπιχειρήματι λέγω, ὅτι πᾶν τὸ μὴ δυνάμενον καταληφθῆναι διὰ τῆς φαντασίας ὡς ἀνύπαρκτον κατ' ἀνάγκην ὑπάρχει, ἀλλὰ μὴν ὕλην μὴ ἐκτεταμένην οὐ δυνατὸν διὰ τῆς φαντασίας καταληφθῆναι, ἄρα ἡ ἔκτασις τῆς ὕλης κατ' ἀνάγκην ὑπάρχει. Ἔκτασιν δὲ ἄνευ συμφύσεως τῶν ὑλικῶν μορίων ἐπειδὴ οὐ δυνατὸν ὡσαύτως καταληφθῆναι, ἄρα ἡ συμφυτικὴ τῆς ὕλης δύναμις ἀναγκαίως ὑπάρχει. (10). Ταύτης δὲ ὑπαρχούσης κατ' ἀνάγκην, ἕπεται κατὰ νόμιμον λόγον καὶ τὸ ἀναγκαῖον τῆς τῆς ὕλης ἐνεργείας. — Ἀλλὰ μὴ συγχέομεν τὰ πράγματα, εἶπεν ὁ Ἡγούμενος, διότι δεδόσθω ὅτι ἡ δύναμις ἐστὶν αὐτοφυὴς τῇ ὕλῃ, ἐκ τούτου οὐχ' ἕπεται ὅτι πηγάζει ἐξ αὐτῆς τῆς ὕλης· εἰς τρόπον ὥστε τὸ κινεῖσθαι νὰ ᾖ οὐσιώδης ἰδιότης τῆς ὕλης· καὶ ἐν ἔργῳ ὑπάρχουσι πλεῖστα ὅσα πράγματα μὴ κινούμενα, ἤτοι ἠρεμοῦντα, ὥστε ἡ κίνησις οὐκ ἐστιν ἀναγκαῖα τῇ ὕλῃ. Ἐστὶ δὲ πασίγνωστον, ἐξηκολούθησε λέγων, ὅτι μία τις οὐσιώδης ἰδιότης οὐκ ἐστιν ἐπιδεκτικὴ αὐξομειώσεως. Δηλαδὴ τὸ ἀδιαχώρητον ἁρμόζει ἐξίσου εἰς ὅλα τὰ σώματα, καὶ οὐδόλως μᾶλλον τούτῳ ἢ ἐκείνῳ· ἑπομένως ἂν πράγματι οὐ δύναται ὑπάρχειν ὕλη μὴ παράγουσα δυνάμεις, ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἔπρεπεν ὅλαι αἱ δυνάμεις νὰ ὦσιν αἱ αὐταὶ εἰς ὅλα τὰ σώματα, οὐ μόνον

κατὰ τὴν ἔντασιν ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν διεύθυνσιν, διότι πᾶν σῶμα συγκείμενον ἐξ ὕλης ἐστὶ τῆς αὐτῆς ὑποστάσεως ἢ οὐσίας. Τὰ σώματα εἰσὶ μὲν πεπροικισμένα δυνάμεων τινων, ἀλλ' αὗται οὐκ εἰσὶν οὐσιώδεις, καὶ ἐπομένως ταῦτα δύνανται καὶ ἄνευ αὐτῶν ὑπάρχειν. Οὕτως αἱ τῶν μαγνητικῶν πόλων δυνάμεις, ἐὰν ἦσαν οὐσιωδῶς ἀναγκαῖαι πῶς ἠδύναντο μεταποιῆσθαι, εἰς τρόπον ὥστε ὁ θετικὸς πόλος ν' ἀποβαίνῃ ἀρνητικὸς καὶ τ' ἀνάπαλιν; Οἱ φυσικοὶ νόμοι οἱ διέποντες τὰς δυνάμεις οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουσι πρὸς τὴν οὐσίαν τῆς ὕλης. Καὶ ἐν ἔργῳ· τίς δύναται ἀποδεῖξαι ὅτι ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος βράχος στερούμενος τῆς πρὸς τὸ κέντρον τῆς γῆς τάσεως παύει τοῦ ἦναι ὕλη; (11)—Κἀγὼ δὲ ἀναλαβὼν τὸν λόγον ἔφην. Καλῶς εἴπατε ὅτι δεῖ οὐ συγχέειν τὰ πράγματα· καὶ ὅμως ἐκλαμβάνοντες ὑμεῖς τὴν κίνησιν καὶ βαρύτητα ὡς ἰδιαζούσας τῇ ὕλῃ, ἀρνεῖσθε αὐτῇ πᾶσαν ἐνέργειαν. Σύμφημι ὅτι οὐδεὶς δύναται ἀποδεῖξαι ὅτι οὐ παύει τοῦ εἶναι ὕλη ὁ βράχος ὁ στερούμενος τῆς πρὸς τὸ κέντρον τῆς γῆς τάσεως· ἀλλὰ θεωρουμένης τῆς ὕλης ἀπολύτως, οὐχὶ ὅμως καὶ σχετικῶς πρὸς τὴν νῦν κατάστασιν αὐτῆς, ἄλλως ἀνατρέπονται οἱ διέποντες τὴν φύσιν νόμοι. Ἀφαιρέσατε, προσέθηκα, ἐντελῶς τὴν σύμφυσιν ἐκ τῆς ὕλης, δηλαδὴ καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν στοιχειωδῶν αὐτῆς ἀτόμων καὶ ὁμολογήσατε εἰλικρινῶς ἂν δύναται ὑπάρχειν ὕλην.—Ἀλλὰ δεδόσθω, ἐπανέλαβεν οὗτος, καὶ τὸ μὴ φύσει ἀδρανὲς τῆς ὕλης· παραδεχόμενος ὅμως ὑμεῖς τὸ ἀνόμοιον μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς ἀΰλου οὐσίας, δεῖ κατ' ἀνάγκην παραδεχθῆναι καὶ τὴν κατ' ἀνάγκην διαφορὰν τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῶν· καὶ ἐπειδὴ ἡ νόησις πηγάζει ἐκ τῆς ἀΰλου ψυχῆς, οὐ δύναται κατὰ νόμιμον συνέπειαν παραχθῆναι καὶ ὑπὸ οὐσίας ἀντιθέτου φύσεως οἷα ἡ ὕλη.—Ἐνταῦθα, ἀπήντησα ἐγώ, λαμβάνεται τὸ ἐν ἀρχῇ. Ἀλλ' ἐκτὸς τούτου ὁ ἐν λόγῳ κανών, ὅτι δηλαδὴ ὅμοια ἐξ ὁμοίων, οὐκ ἐφαρμόζεται τῷ προκειμένῳ, διότι ἀγνοοῦντες ἡμεῖς τὸ τί ἐστὶν εἶναι τῶν ὄντων, οὐ δυνάμεθα κρίνειν ποίων ἐνεργειῶν καὶ κατὰ πόσον ~~ἐνεργειῶν καὶ κατὰ πόσον~~ εἰσὶν ἢ μὴ ἐπιδεκτικά.—Κρίνομεν, ἀπήντησεν ὁ Ἡγούμενος, ἐκ τῶν φαινομένων καὶ ἐπειδὴ ἡ ὑπόστασις ἢ ὑποκείμενον οὐκ ἔστιν ἀπέναντι ἡμῶν, ἢ ἄθροισμα φαινομένων δηλούντων τὴν ὑφισταμένην ὑπόστασιν, ἕπεται κατὰ νόμιμον συμπέρασμα, ὅτι πάντῃ διαφόρων ὄντων ἀπ' ἀλλήλων τῶν φαινομένων, διάφοροι ὡσαύτως ἔσονται καὶ αἱ ὑποστάσεις. Καὶ ἐπειδὴ

τὰ τῆς ὕλης φαινόμενα, δηλαδὴ ἔκτασις, μορφή, χρῶμα, κ.λ. διαφέρουσιν ἐντελῶς τῶν φαινομένων, αἰσθήσεως, βουλήσεως καὶ νοήσεως· καὶ ἐπειδὴ πᾶν ὑλικὸν ἀντικείμενον ἐστὶ κατ' ἀνάγκην ἐκτατόν, καὶ κατ' ἀνάγκην ὡσαύτως ἐν χώρῳ ὑπάρχον, ἐνῷ αἱ αἰσθήσεις, βουλήσεις καὶ νοήσεις ἡμῶν οὐχ' ὑπάρχουσιν ἐν χώρῳ ἀλλὰ μόνον ἐν χρόνῳ, εἰκάζεται ἐλλόγως ὅτι τὸ ὑποκείμενον τῶν ἐξωτερικῶν φαινομένων χαρακτηρίζεται διὰ τῶν ἐν λόγῳ ποιοτήτων, καὶ ὅτι τὸ ὑποκείμενον τῶν ἐν ἡμῖν φαινομένων οὐ δύναται ποσῶς εἶναι ἐκτατόν, ὅπερ ἐπιβεβαιοῖ καὶ αὐτὴ ἡ συνείδησις ἐκδηλοῦσα σαφῶς ὅτε ἀποτελοῦμεν ἕν τι ἀδιαίρετον καὶ ἐν ἑαυτῷ ἀναλλοίωτον, διότι οἷοι ὑπήρξαμεν χθὲς, ἐσμὲν καὶ σήμερον. Διὸ οἱ μὴ παραδεχόμενοι τὴν μεταξὺ ὕλης καὶ ἀΰλου διαφορὰν ἀναγκάζονται ἐν ἐσχάτῃ ἀναλύσει, ἢ θεωρεῖν ὡς τριχῆ ἐκτατὰς τὰς αἰσθήσεις, βουλήσεις καὶ νοήσεις, ἢ ὅτι τὰ τριχῆ ἐκτατὰ δύνανται σύγκεισθαι ἐξ αἰσθήσεων, βουλήσεων καὶ νοήσεων.—Ὑμεῖς, ἀπήντησα ἐγὼ, ἀπελήξατε ἐν τῷ ἐν λόγῳ συμπεράσματι ἀποδίδοντες ὑλικὴν πραγματικότητα τῇ αἰσθήσει, βουλήσει καὶ νοήσει, παραβάλλοντες αὐτὰς πρὸς τὰς διαφόρους τῆς ὕλης ποιότητας, καὶ θεωροῦντες αὐτὰς ὡς ἀντικείμενα πραγματικά, ἐνῷ εἰσὶν ἁπλαῖ ἐνέργειαι ἢ τρόποι ὑπάρξεως, καὶ ἑπομένως καθὸ τοιοῦτοι οὐδεμίαν ὑλικὴν ὕπαρξιν ἔχοντα, καὶ ὡς ἐκ τούτου οὐδὲ ἐν χώρῳ, παρὰ μόνον ἐν χρόνῳ ὑπάρχοντα, ἀδιάφορον ἂν ἁρμόζωσιν ἢ μὴ τῇ ὕλῃ—Ὑμεῖς ἀποδίδων, ἔφη ὁ Ἡγούμενος, τὸ νοεῖν τῇ ὕλῃ ταυτίζεται ταύτην μετὰ τοῦ ἀΰλου ὄντος.—Καὶ ὑμεῖς, ἐπανέλαβον κἀγὼ, θεωρῶν τὸ νοεῖν ὡς ἴδιον μόνον τῶν ἀΰλων ὄντων, ἀναγκάζεσθαι ἀποδοῦναι ἄϋλον ψυχὴν, καὶ αὐτοῖς τοῖς ἀλόγοις ζώοις· καὶ κατ' ἀκρίβειαν οὐ δύνασθε εὑρεῖν ἐλλόγως βαθμίδα τῆς ὀντολογικῆς κλίμακος ἐφ' ἧς σταθῆναι, χωρὶς νὰ προβῆτε μέχρι τοῦ ἐσχάτου ὑλικοῦ μορίου.—Κἀκεῖνος δέ. Ἀπατᾶσθε διότι οὐ προβαίνομεν πέραν τῶν αἰσθήσεως ἐπιδεκτικῶν ὄντων.—Ἀλλ' οὐχ' ὁρῶ τὸν λόγον, ἔφην ἐγὼ, ἐφ' οὗ στηριζόμενοι ὀφείλομεν περιορισθῆναι μᾶλλον μέχρι ζωοφύτου, ἢ καταβῆναι καὶ εἰς τὴν κατωτέραν ἔτι βαθμίδα, ἀφοῦ διὰ τῆς αὐτῆς ἀναλογίας οὐ κωλυόμεθα προβῆναι μάλιστα περαιτέρω.—Οὐ προβαίνομεν, προσέθηκεν ἐκεῖνος, διότι τὰ ὑποδεεστέρων βαθμίδων ὄντα οὐ δίδουσι σημεῖα συναισθήσεως, ἀλλὰ μόνον ἐρεθιστικότητος, ὅπερ χαρακτηρίζει τὴν ὀργανικὴν ὕλην καὶ διακρίνει αὐτὴν τῆς ἀνοργάνου.—

Κἀγὼ δέ. Ἀφοῦ ἡ διοργάνωσις τῆς ὕλης ἐπιφέρει τὴν ἐρεθιστικότητα, τίνος λόγου ἕνεκεν οὐ δύναται ἐν ὑψηλοτέρᾳ βαθμίδι νὰ ἐπιφέρῃ καὶ αὐτὴν τὴν αἰσθητικότητα;— Κἀκεῖνος. Διότι ἡ αἰσθητικότης συνεπιφέρει ἀντίληψιν, ἡ δ' ἀντίληψις προϋποθέτει νόησιν, ὅπερ ἴδιον ἐστιν ἀΰλου ὄντος.—Quod est probandum· ἀνέκραξα ἐγώ.— Κἀκεῖνος. Τοσοῦτον ἐστὶ βέβαιον, ἐπανέλαβεν, ὅτι τὸ νοερὸν ὂν διαφέρει ἐντελῶς τῆς ὕλης, ὥστε διὰ τῆς ἐν ἑαυτῷ συγκεντρώσεως δύναται, τολμῶ εἰπεῖν, ἀποχωρισθῆναι τοῦ σώματος, ὅπερ καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς τοιαύτης νοερᾶς συγκεντρώσεως, μένει πάντη ἀναίσθητον καὶ σχεδὸν νεκρόν. —Τὸ τοιοῦτον, Πανοσιώτατέ μοι, εἶπον, οὐδὲν ἕτερον ἀποδεικνύει ἢ ὅτι ἡ συγκέντρωσις τῶν νοερῶν δυνάμεων ἐνεργεῖ ἐπὶ τοῦ ἐγκεφαλονευρικοῦ συστήματος δίκην ναρκωτικοῦ φαρμάκου, ὅπερ ἂν θέλητε, ἐπιβεβαιοῖ ἔτι μᾶλλον τὴν κατὰ τὸ σκέπτεσθαι ἐνέργειαν τοῦ ἐγκεφάλου, καὶ ὡς ἐκ τούτου καὶ αἱ προερχόμεναι καριβαρίαι καὶ ἄλλα ἐγκεφαλικὰ παθήματα μετὰ τὰς τοιαύτας ἰσχυρὰς τοῦ νοὸς προσηλώσεις. —Ὥστε καθ' ὑμᾶς, εἶπέ μοι ὁ Ἡγούμενος, σκεπτόμεθα διὰ τοῦ ἐγκεφάλου; — Ἀλλ' ἐν ὑγιεῖ καταστάσει, ἀπήντησα ἐγώ, καὶ τῇ τοῦ πνεύματος συνάρσει.—Ὢ! οἷον ἔπος φύγεν ἕρκος ὀδόντων! ἀνέκραξε καγχάζων ὁ Ἡγούμενος.— Κἀγὼ δέ. Μὴ προτρέχετε, παρακαλῶ, τῶν κρίσεών σας· δότε μοι ἀκρόασιν, καὶ θέλομεν μείνει σύμφωνοι.— Οὐδέποτε, οὐδέποτε, ἐπανέλαβεν ἐκεῖνος.—Ἐγὼ δὲ μειδιῶν τῷ εἶπον· E pur si move· καὶ ἐξηκολούθησα τὸν λόγον, οὕτως. Ἡμεῖς μὴ γινώσκοντες τὴν φύσιν τῆς νοήσεως, ὀφείλομεν κρίνειν ἐξ ἐπαγωγῆς ἐρειδόμενοι ἐπὶ τῶν παρατηρήσεων καὶ τῆς πείρας. Ἐν τῇ φυσιολογικῇ τοῦ ἐγκεφάλου ἀναπτύξει αἱ λειτουργίαι αὐτοῦ παρακολουθοῦσιν, ὡς πᾶσαι αἱ λοιπαὶ τοῦ σώματος λειτουργίαι, τὴν ἀνάπτυξιν τῶν σχετικῶν ὀργάνων. Ὅθεν ἐκ τῆς διαφόρου ἀναπτύξεως καὶ ἀνατομικῆς διαθέσεως τῶν ἐγκεφάλων τῶν διαφόρων ζώων, δυνάμεθα κάλλιστα προειδεῖν τὴν ἀνάπτυξιν τῶν νοερῶν αὐτῶν δυνάμεων, ὡς ἐκ τῆς ἀείποτε ὑπαρχούσης ἀναλόγου σχέσεως. (12) Καὶ τόδε ἐπιβεβαιοῦται πληρέστατα ἔκ τε τῆς ἀνατομίας, φυσιολογίας, μικροσκοπίας καὶ φρενολογίας. (13). Ἐκ δὲ τῆς φυσιολογικῆς ἐξετάσεως τῆς τοῦ ἐγκεφάλου καταστάσεως, ἀποδεικνύεται πληρέστατα, ἐξηκολούθησα λέγων, ὅτι ἐν τῇ ἐκτελέσει τῶν λειτουργιῶν αὐτοῦ συμβαίνει αὐτὸ τοῦτο, ὅπερ καὶ τοῖς λοιποῖς τοῦ σώματος ὀργάνοις,

δηλαδὴ ἐν μὲν τῇ ἐνεργείᾳ αὐξάνει ἡ αἱματώδης κυκλοφορία καὶ ταχύνονται αἱ κινήσεις· ἐν δὲ τῇ ἀεργίᾳ ἐλαττοῦται ἡ κυκλοφορία καὶ ἀναλόγως βραδύνονται ἢ παύουσιν αἱ κινήσεις. Καὶ αὐτὸ τοῦτο συμβαίνει ὡσαύτως καὶ τῷ ἐγκεφάλῳ ἔν τε τῷ ὕπνῳ καὶ τῇ ἐγρηγόρσει, ἀείποτε μάλιστα ἀναλόγως τῆς ἐντάσεως καὶ τῶν νοερῶν ἐνεργειῶν κατὰ τὴν ἐγρήγορσιν καὶ τῆς ὑπάρξεως ἢ μὴ ὀνείρων κατὰ τὸν ὕπνον. Πᾶσα αἱματηρὰ συμφόρησις διαταράσσει ἢ κωλύει μᾶλλον ἢ ἧττον τὰς λειτουργίας τῶν ὀργάνων, μὴ ἐξαιρουμένου καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐγκεφάλου. Διὰ τῆς ἐνεργείας ἀναπτύσσεται εἰς ὅλα τὰ ὄργανα βαθμός τις θερμότητος, ὅπερ συμβαίνει καὶ ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ κατὰ τὰς ἰσχυρὰς καὶ διαρκεῖς σκέψεις. Ἔτι οὐ μόνον, ἐξηκολούθησα λέγων, διὰ τῶν ἐκ φύσεως παθολογικῶν τοῦ ἐγκεφάλου παθημάτων ἀλλοιοῦνται ἢ κωλύονται μᾶλλον ἢ ἧττον αἱ νοεραὶ δυνάμεις, ἀλλὰ καὶ διὰ φυσιολογικῶν πειραμάτων δυνάμεθα κάλλιστα ἀλλοιῶσαι αὐτάς, ἀναλόγως τῆς ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ προξενουμένης βλάβης, ἧς ἐλαττουμένης συνελαττοῦται καὶ ἡ νοερὰ ἀλλοίωσις· οὕτως ἐὰν ἀφαιρέσωμεν τὰ ἐγκεφαλικὰ ἡμισφαίρια μιᾶς τινος περιστερᾶς (καθότι ἐπὶ τῶν ζώων τούτων συνήθως γίνεται τὸ πείραμα), αὕτη ἀπόλλυσι τὰς νοερὰς αὐτῆς δυνάμεις ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε οὐ δύναται οὐδὲ τροφὴν λαβεῖν· καὶ ἐπειδὴ δύναται μετὰ τὸ πείραμα ἐπιζῆσαι, ἂν ἐντέχνως τῇ χορηγῆται ἡ ἀναγκαία τροφή, θεραπευομένου τοῦ τραύματος καὶ ἀναπτυσσομένων βαθμηδὸν τῶν ἐκτομηθέντων ἡμισφαιρίων, συναναπτύσσονται ἀναλόγως καὶ αἱ νοεραὶ αὐτῆς δυνάμεις, μέχρις ἐντελοῦς ἀναπτύξεως τῶν μὲν καὶ τῶν δέ. Ἐὰν ἐξηκολούθησα, παραβάλλωμεν τὴν ἐγκεφαλικὴν μάζαν τοῦ νεογνοῦ, τοῦ μήπω σκεπτομένου, πρὸς τὴν τοῦ βρέφους ἢ πρὸς τὴν τοῦ ἐνήλικος, εὑρίσκομεν μεγίστην διαφορὰν μὴ παρουσιάζουσα τὴν αὐτὴν ὄψιν, οὐδὲ τὸ αὐτὸ χρῶμα, οὐδὲ τὸ σχῆμα, οὐδὲ τὸν ὄγκον, οὐδὲ τὴν σύστασιν· καὶ ἔτι μᾶλλον οὐδ' ὁ ἐγκέφαλος, οὐδ' ἡ παρεγκεφαλίς, οὐδ' ὁ ἐπιμήκης μυελὸς ἔχουσι κατὰ τὸ τέρμα τοῦ ἐμβρυακοῦ βίου, ὅλην τὴν ἐντέλειαν ἣν παρουσιάζουσιν ἀκολούθως, ὅτε ἀναπτύσσονται καὶ αἱ νοεραὶ δυνάμεις. Ἐστὶ δὲ δῆλον ὅτι ἡ κίνησις ἡ προϊσταμένη ἐν τῷ σχηματισμῷ καὶ τῇ ἑπομένῃ ἀναπτύξει τοῦ νευρικοῦ συστήματος, οὐ παύει ὁλοσχερῶς κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς γεννήσεως τοῦ ἐμβρύου, ἀλλ' ἐξακολουθεῖ ἐπί τινα ἔτι καιρὸν μετά τινος ἐνεργείας, ὅτε ἀναπτύσσονται ἀνα-

λόγως καὶ αἱ νοεραὶ δυνάμεις. Ἡ δὲ μεγίστη τάξις ἣν αναπτύσσει ἡ φύσις ἐν τῇ ἐνεργείᾳ ταύτῃ καταφαίνεται ἐκ τοῦ σταθερῶς σχεδὸν ὁμοιομόρφου τοῦ καὶ ἐκδεδηλουμένου ἔν τε τῇ διαθέσει, ἀριθμῷ καὶ σχέσει μεταξὺ τῶν διαφόρων τῆς ζωτικῆς δυνάμεως ὀργάνων. Ἀλλ' ἂν κατὰ τὴν ἐγκυμοσύνην ἢ τὴν ἀρχὴν τοῦ βίου, ἕνεκα τινος διαταράξεως ἐκτάκτου ἀφορμῆς, συμπέσῃ ἵνα πάθῃ ὅπως δήποτε ὁ ἐγκεφαλικὸς ὀργανισμὸς, ἢ μὴ ἀναπτυχθῇ ἐντελῶς, θέλει συγχρόνως ἀλλοιωθῆ μᾶλλον ἢ ἧττον, ἀλλὰ πάντοτε ἀναλόγως τῆς ἐγκεφαλικῆς ἀλλοιώσεως, καὶ ἡ νοερὰ ἐνέργεια, ὡς ὑπαγομένη εἰς τοὺς ὅρους τῶν ὀργανικῶν δραστήρων. (14)—Καὶ ὅμως, εἶπεν ὁ Ἡγούμενος, ταῦτα πάντα οὐδὲν ἕτερον ἀποδεικνύουσιν ἢ ὅτι ὁ ἐγκέφαλος ἐστὶν οὐχὶ τὸ κύριον ὄργανον, ἀλλὰ τὸ οὕτω καλούμενον substratum (ὑποκείμενον) τῆς νοήσεως· διότι ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Βλαινβίλλος, ἐν ἑκάστῳ ὀργάνῳ ὑπάρχει ῥητή τις σχέσις τῆς ἀνατομικῆς αὐτοῦ κατασκευῆς πρὸς τὴν παρ' αὐτοῦ ἐκπληρουμένην λειτουργίαν· οὕτως ἐν τῇ κατασκευῇ καὶ διαθέσει τῶν πόρων καὶ βαλβίδων τῆς καρδίας, τῆς καὶ ὡρισμένης ὡς ὄργανον τῆς κυκλοφορίας, καταφαίνεται σαφέστατα ὁ λόγος τῆς τοῦ αἵματος κυκλοφορίας. Ἐν δὲ τῷ substratum οὐδεμία τοιαύτη τις σχέσις φαίνεται· διὸ ἡ νόησις ἑδρεύουσα ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ ὡς ἐν substratum οὐδόλως ὑπάγεται τῇ ἀνατομικῇ αὐτοῦ κατασκευῇ, ἑπομένως δύναται ἀλλοιωθῆναι ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τῶν τοῦ ἐγκεφάλου ἀλλοιώσεων. —Αὕτη ἐστὶν, ἔφην ἐγὼ, ἡ συνήθης ἀντίρρησις πάντων τῶν ὁμοφρονούντων ὑμῖν φιλοσόφων· ἀλλ' ἡ περὶ substratum ὑπόθεσις ἐστι πάντῃ ἀβάσιμος, διότι τινι τρόπῳ ὄργανόν τι δύναται εἶναι ἕδρα μιᾶς τινος λειτουργίας χωρὶς νὰ συμμετέχῃ ποσῶς αὐτῆς;—Ὁ ἐγκέφαλος, ἔφη ὁ Ἡγούμενος, χρησιμεύει ἁπλῶς τῇ ψυχῇ πρὸς ἀντίληψιν τῶν αἰσθήσεων καὶ πρὸς μετάδοσιν τῶν ἐνδιαθέτων αὐτῆς λόγων.—Κἀγὼ δὲ ἀπήντησα· Ἐπιτραπείτω μοι εἰπεῖν ὑμῖν ὅτι ὁ ἐγκέφαλος οὐ δύναται θεωρηθῆναι ὡς ἁπλοῦν διοχετεύσεως τῆς νοήσεως ὄργανον, ὅπως ἡ γλῶσσα ἐν τῇ ἐκφωνήσει τῶν λόγων· διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει αἱ βλάβαι τοῦ ἐγκεφάλου ἤθελον μὲν κωλύει τὴν διοχέτευσιν τοῦ ἐνδιαθέτου λόγου, οὗτος ὅμως ἤθελεν ὑπάρχει σῶος ἐν τῇ πηγῇ αὐτοῦ, δηλ. τῇ ψυχῇ, ἥτις ἤθελεν ἔχει πλήρη συναίσθησιν ἀφ' ἑνὸς μὲν τῶν διανοημάτων αὐτῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ τοῦ ἀπαντωμένου κωλύματος πρὸς διοχέτευσιν αὐτῶν ἀπαραλλάκτως

ὡς συμβαίνει ἐν τῇ τῆς γλώσσης παραλυσίᾳ.—Συγχωρήσατέ μοι, εἶπεν ὁ Ἡγούμενος, ὅπως κάμω ὑμῖν τὴν παρατήρησιν ὅτι ἡ γλῶσσα διοχετεύει ἢ μᾶλλον προφέρει μηχανικῶς, οὕτως εἰπεῖν, τὰς λέξεις, ἐνῷ ὁ ἐγκέφαλος διοχετεύει αὐτὸν τὸν τῆς ψυχῆς λόγον, ἑπομένως ἐπερχομένης ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ βλάβης τινος, ἀλλοιοῦται κατὰ φυσικὸν λόγον μᾶλλον ἢ ἧττον καὶ ὁ διοχετευόμενος λόγος· ὑποθέσατε χ. π. ἠκολούθησε λέγων, ῥευστόν τι ῥέον διά τινος ὀχετοῦ· ἐὰν μὲν ὁ ὀχετὸς ἔχῃ καλῶς, τὸ ῥευστὸν θέλει ἐξακολουθεῖ τὸν ῥοῦν αὐτοῦ ὁμαλῶς μέχρι τοῦ πρὸς ὃν ὅρου. Ἐὰν ὅμως ὁ ὀχετὸς φθαρῇ ἢ μετατραπῇ τροποποιηθήσεται φυσικῷ τῷ λόγῳ καὶ ὁ ῥοῦς τοῦ ῥευστοῦ, ἀναλόγως πάντοτε τῆς τοῦ ὀχετοῦ τροποποιήσεως.—Καίτοι κακῶς ἐφαρμοζομένου, ἀπήντησα ἐγὼ, τοῦ παραδείγματος, ἐστὶν ὅμως βέβαιον ὅτι ἡ πηγὴ τοῦ ὑποτιθεμένου ῥευστοῦ διατηρουμένη σῶα θέλει ἀκολουθεῖ ἀναδίδουσα, εἰ καὶ ἡ φθορὰ τοῦ ὀχετοῦ, τὰ νάματα αὐτῆς, ὧν ἡ παρεκτροπὴ θέλει ὑπάρχει μόνον ὅπου καὶ ἡ φθορὰ τοῦ ὀχετοῦ· τὸ δὲ ὡς ἐκ τῆς ἐν λόγῳ φθορᾶς κωλυόμενον ῥευστὸν τροποποιηθήσεται μόνον κατὰ τὸν ῥοῦν αὐτοῦ, οὐχὶ δὲ καὶ κατὰ τὰ συστατικὰ αὐτοῦ, οὐδεμιᾶς ἐπιῤῥοῆς ἐξασκούσης τῆς φθορᾶς τοῦ ὀχετοῦ ἐπὶ τῆς οὐσίας τοῦ ῥευστοῦ. Ἀπαραλλάκτως ὡς ἂν ᾖ τις τραυλὸς, οὗτος θέλει μὲν ψελλίζει, ἀλλ' ὁ ἐνδιάθετος λόγος οὗ ἡ πηγὴ διατελεῖ ἐν ὑγιεῖ καταστάσει, οὐδόλως ἀλλοιωθήσεται. Τί δὲ συμβαίνει ἐν τῇ φρενοβλαβείᾳ; Ἀλλοιοῦται αὐτὸς ὁ ἐνδιάθετος λόγος κατὰ τὰ συστατικὰ αὐτοῦ· ἄρα ἡ ἀλλοίωσις αὕτη ἔχει τὴν ἀρχὴν αὐτῆς οὐχὶ ἐν τῷ ὀχετῷ, ἀλλ' ἐν τῇ πηγῇ αὐτῇ.—Ἐὰν λοιπὸν, ἔφη ὁ Ἡγούμενος, ἦτον ὁ ἐγκέφαλος ἡ πηγὴ τῆς νοήσεως, ὡς διϊσχυρίζεσθε, ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἡ ψυχὴ τῶν φρενοβλαβῶν, καθὸ πάντῃ ἀμέτοχος τῆς τοιαύτης παθήσεως, ἤθελε διακρίνει τὰς νοερὰς τοῦ ἐγκεφάλου παρεκτροπάς.—Ὅτι ἡ ψυχὴ, ἀπήντησα ἐγὼ, ἐστὶ πάντῃ ἀμέτοχος τῆς παθήσεως, οὐδεμία ἀμφιβολία, διότι ἐν πάσῃ παθήσει ὑποτίθεται ἀλλοίωσίς τις· τῆς δὲ ψυχῆς καθὸ ἀΰλου μὴ ὑποκειμένης τὸ παράπαν εἰς ἀλλοίωσιν, ἕπεται κατ' ἀνάγκην ὅτι οὐ μετέχει αὕτη τῆς τοῦ φρενοβλαβοῦς ἀλλοιώσεως· ὡς ἐκ τούτου μάλιστα φαίνεται ὅτι ἡ αὐτὴ λαμβάνει γνῶσιν καὶ τῆς ἐν λόγῳ ἀλλοιώσεως, καὶ παράδειγμα ἔστωσαν διάφοροι φρενοβλαβεῖς οἵτινες καί τοι συναισθανόμενοι τὴν ἀνώμαλον αὐτῶν κατάστασιν εἰς τρόπον ὥστε νὰ γελῶσι πολλάκις διὰ τὸ ἀσυ-

νάρτητον τῶν ἰδίων λόγων, οὐ δύνανται ὅμως ἀναχαιτῖσαι τὸν ῥοῦν τῶν διαλογισμῶν αὐτῶν. Οὕτω πρό τινων ἐτῶν ἐπεσκέφθην ἐν Νάξῳ νέαν τινα προσβληθεῖσαν ὑπὸ διαλείποντος πυρετοῦ μετ' ἐγκεφαλικῆς συμφορήσεως. Αὕτη κατὰ τὸ νόσημα τοῦτο κατελήφθη ὑπὸ ἀκράτου πολυλογίας, προφέρουσα ἐνίοτε καὶ ἀσυναρτήτους λόγους· ὅθεν προτρεπομένη παρ' ἐμοῦ ἵνα μὴ ὁμιλῇ. «*Τί νὰ σᾶς κάμω*, ἀπήντησέ μοι, *δὲν ἠμπορῶ νὰ σιωπήσω, ὁμιλῶ χωρὶς νὰ θέλω, καὶ βλέπω ὅτι λέγω καὶ ἀνοησίας*.» Ἡ κατάστασις αὕτη διήρκεσεν ἐπί τινας ὥρας, παύσασα μόνον μετὰ ἄφθονον ἐμετὸν πρασίνου χολῆς. Τὴν δὲ μνήμην τῆς νοερᾶς ταύτης καταστάσεως διατηρεῖ μέχρι τοῦ νῦν. (15) Πλεῖστοι ὡσαύτως φρενοβλαβεῖς μετὰ τὴν ἐντελῆ αὐτῶν θεραπείαν διατηροῦσιν ἐν τῇ μνήμῃ τὰ ἐν τῇ παροφροσύνῃ πεπραγμένα. (16). Δὲν ἕπεται λοιπὸν ὅτι ἡ ψυχὴ καθὸ ἀμέτοχος τῆς νοερᾶς τοῦ ἐγκεφάλου παθήσεως διακρίνει τὰς παρεκτροπὰς αὐτοῦ; (17)—Εἶναι ἀμφίβολον, ἢ μᾶλλον ἀπίθανον, εἶπεν ὁ Ἡγούμενος, ὅτι ἅπαντες οἱ παράφρονες διακρίνουσι τὴν νοερὰν αὐτῶν κατάστασιν, ἰδίως οἱ μανιώδεις, οἱ οὐδεμίαν ἀνάμνησιν ἔχοντες τῶν κατὰ τὴν παραφροσύνην πεπραγμένων. (18)—Τοῦτο, ἔφην ἐγώ, οὐδόλως ἀπᾴδει τῇ ἡμετέρᾳ ὑποθέσει, μάλιστα ἐπικυροῖ μᾶλλον αὐτήν, διότι διὰ τῆς αὐξήσεως τῆς τοῦ ἐγκεφάλου παθήσεως κωλύεται ἡ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς ψυχῆς νοερὰ σχέσις ἢ σύνδεσμος, καὶ οὕτω καθιστάμενος ὁ οὕτω πάσχων ἐγκέφαλος ἀνεξάρτητος, οὕτως εἰπεῖν, ἀπὸ τῆς ψυχῆς, οὐ παριστᾷ αὐτῇ μετὰ τῆς συνήθους ἐντάσεως τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ, καὶ πολλάκις οὐδὲ τῶν κατὰ τὰς αἰσθήσεις ἐντυπώσεων τῶν πέριξ ἀντικειμένων ἀντιλαμβάνεται.—Οὐδεὶς ἀρνεῖται, εἶπέ μοι ὁ Ἡγούμενος, ὅτι ὁ ἐγκέφαλος πάσχει ἐν τῇ φρενοβλαβίᾳ καὶ ἐν τοῖς πυρετοῖς ἐν οἷς παραληρῶμεν, ἀλλ' ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ κλεινὸς Βοσυέτος, ἐν τῷ ἀξιολόγῳ αὐτοῦ πονήματι. «Περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ καὶ σεαυτοῦ γνώσεως»· πάσχει καθὸ ὄργανον διοχετεύσεως τῶν τῆς ψυχῆς διανοημάτων, ὅτε ὡς ἐκ τῆς παθολογικῆς αὐτοῦ ἀλλοιώσεως κωλυόμενος οὐχ' ὑπακούει μᾶλλον ἢ ἧττον τῇ βουλήσει τῆς ψυχῆς καὶ οὕτως ἐμφαίνει πάντῃ ἀλλοίους διαλογισμούς. — Ἀλλ' ἐρωτῶ ὑμᾶς, ἔφην ἐγώ, ἂν ἡ πρακτικὴ νόησις οὐ γεννᾶται ἐν αὐτῷ τῷ ἐγκεφάλῳ, τίνι τρόπῳ δύναται οὗτος διοχετεῦσαι ἀντὶ τοῦ διαλογισμοῦ λ. χ. Α. τῆς ψυχῆς, τὸν διαλογισμὸν Β. ἢ Γ. καὶ λ. τοὺς μὴ γεννηθέντας οὐδ' ἐν τῇ ψυχῇ, οὐδ' ἐν

τῷ ἐγκεφάλῳ αὐτῷ;—Ὅσα καὶ ἂν μοὶ λέγητε οὐδέποτε, προσέθηκεν ὁ Ἡγούμενος, θέλετε μὲ πείσει ὅτι ὁ ἐγκέφαλος ἐστὶν ἐπιδεκτικὸς ἁπλῆς ἐνεργείας οἷα τὸ νοεῖν.—Καὶ ὅμως ἔφην ἐγώ, μὴ ἄραγε ἐλησμονήσατε ὅτι καὶ αὐτῆς τῆς ἀνοργανώτου ὕλης αἱ δυνάμεις εἰσὶ πάντῃ ἁπλαῖ;—Ναὶ, ἠκολούθησεν ἐκεῖνος, ἀλλὰ διαφέρουσιν ἀπὸ τῶν τοῦ νοὸς, ὅθεν καὶ διαφόρῳ ὀνομασίᾳ ὑπὸ τῶν Γάλλων προσαγορεύονται.—Δὲν μὲ λανθάνει, ὅτι ἐν τῇ γαλλικῇ καὶ ἄλλαις τῆς Εὐρώπης γλώσσαις, καλοῦσι facultés τὰς τοῦ νοὸς δυνάμεις πρὸς διαστολὴν τῶν λοιπῶν τῆς ὕλης δυνάμεων, τῶν καὶ forces καλουμένων· ἀλλ' ἡ κυριολεξία αὐτὴ οὐδὲν ἕτερον ἀποδείκνυσι ἢ τὴν διαφορὰν τοῦ εἴδους τῶν ἐν λόγῳ δυνάμεων.—Εἶναι ἀληθὲς, ἐπανέλαβεν ὁ Ἡγούμενος, ἀλλὰ καὶ ἐκ τούτου τεκμαίρεται ὅτι ἡ νόησις οὐδαμῶς συμφωνεῖ πρὸς τὴν φύσιν τῆς ὕλης καί τοι ὀργανικῆς οὔσης.—Ἐν τούτοις, ἔφην ἐγὼ, ὁμολογεῖτε ὅτι πάντες οἱ διαλογισμοὶ τῆς ψυχῆς διοχετεύονται διὰ τοῦ ἐγκεφάλου· εἰς τρόπον ὥστε οἱ παρ' ὑμῶν νῦν προφερόμενοι λόγοι μεταδίδονται ἀπὸ τῆς ψυχῆς ὑμῶν τῷ ἐγκεφάλῳ, καὶ δι' αὐτοῦ καὶ τοῦ γλωσσικοῦ νεύρου τῷ στόματι ὑμῶν. Τὰ δὲ ὦτά μου διοχετεύουσιν αὐτοὺς εἰς τὸν ἐμὸν ἐγκέφαλον, ἐξ οὗ ἀντιλαμβάνεται αὐτοὺς ἡ ἐμὴ ψυχή.—Ἀναντιῤῥήτως ἔχει οὕτως. Ἀπήντησεν ἐκεῖνος.—Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, ἐπανέλαβον ἐγὼ, μὴ ἄρα παύουσιν οἱ διαλογισμοὶ τοῦ εἶναι ἁπλῆ ἐνέργεια, καθιστάμενοι ἴσως δόνησις, ἢ ἠλεκτρομαγνητισμὸς ἢ ἕτερόν τι ἔνυλον, ἀποβαίνοντες οὕτω συμφυεῖς τῷ ἐγκεφάλῳ, κατὰ τὸ τῶν σχολῶν ἀπόφθεγμα· «Quid quid vecipitur, ad modum recipientis recipitur?»—Παραδέχομαι, εἶπεν ἐκεῖνος, ὅτι αἱ διανοήσεις οὐκ ἀλλοιοῦνται, πλὴν οὐ δυνάμεθα ἀρνηθῆναι ὅτι διὰ τρόπου πάντῃ ἀγνώστου ἡμῖν καὶ μυστηριώδους, ἀπὸ τῆς ψυχῆς ἢ τῆς ἀκοῆς μεταδίδονται εἰς τὸν ἐγκέφαλον, καὶ ἀπὸ τούτου εἰς τὴν ψυχὴν ἢ τὴν γλῶσσαν.—Διὰ τοῦ αὐτοῦ, ἔφην κἀγὼ, ἀγνώστου καὶ μυστηριώδους τρόπου δύνανται κάλλιστα ἵνα γεννηθῶσι καὶ ἐν αὐτῷ τῷ ἐγκεφάλῳ. Καὶ οὐ δύνασθε ἀρνηθῆναι, ἠκολούθησα λέγων, ὅτι ἄνευ ἰδεῶν οὐχ' ὑπάρχει νόησις.—Κακεῖνος. Σύμφημι· ἀλλ' ἀρκεῖ ἡ μόνη συναίσθησις.—Ἡ μόνη συναίσθησις ἄνευ διακρίσεως τοῦ ἐγὼ, ἀπήντησα, οὐκ ἀποτελεῖ ἰδέαν, ἐπερχομένη δι' ἁπλῆς ἀντιλήψεως.—Αἰτῶ συγγνώμην, ἔφη διακόψας με ὁ Ἡγούμενος, διότι ὑμεῖς αὐτὸς ὡμολογήσατε προλαβόντως ὅτι πρώτη τῶν ἡμετέρων γνώσεων ἐστὶν ἡ

ἰδέα τοῦ ἐγώ.—Αἰτῶ κἀγὼ συγγνώμην, ἔφην, καθότι πρώτη τῶν ἡμετέρων γνώσεων ἐστὶν ἡ τοῦ ἐγώ, οὐχὶ δὲ καὶ ἡ τῆς τοῦ ἐγὼ ἰδέας. Διότι πρὸς γνῶσιν τοῦ ἐγὼ ἀρκεῖ ἁπλῆ ἀντίληψις, ἧς οὐ στεροῦνται οὐ μόνον τ' ἄλογα ζῶα, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ ἔμβρυα. Ἐνῷ πρὸς ἀπολαβὴν τῆς ἰδέας τοῦ ἐγὼ ἀπαιτεῖται προσοχή τε καὶ κρίσις. Ἡ ἱκανότης, ἐξηκολούθησα λέγων, τοῦ αἰσθάνεσθαι οὐκ ἐστι σύγχρονος τῆς τοῦ κρίνειν, ἄλλως αἱ ἐνέργειαι αὐτῶν συγχωνευόμεναι ἤθελον ἐπιφέρει τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα, ὡσανεὶ ἀπετέλουν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν δύναμιν. Ἀλλ' ἔστω, προσεθέμην, ὅτι ἡ μόνη συναίσθησις ἀποτελεῖ καὶ ἰδέαν· πιστεύω ὅτι οὐ θέλετε διϊσχυρισθῆ αὐτὴν εἶναι ἔμφυτος.—Κακεῖνος. Ἀναντιῤῥήτως. —Πιστεύω ὡσαύτως, ἐξηκολούθησα λέγων, ὅτι θέλετε παραδεχθῆ ὅτι τὸ ἔμβρυον ἐμψυχοῦται ἀφ' ἧς στιγμῆς συνελήφθη.— Κακεῖνος. Κατὰ πιθανὸν λόγον.—Κἀγὼ δέ. Φρονῶ πρός δε, ὅτι θέλετε ὁμολογήσειν ὅτι τὸ ἔμβρυον οὐκ ἀποκτᾷ τὴν ἰδέαν τοῦ ἐγὼ πρὶν ἢ γίνῃ ἐπιδεκτικὸν (καθ' ὑμᾶς) αἰσθήσεως, ἤτοι πρὶν ἢ μορφωθῇ τὸ ἐγκεφαλονευρικὸν σύστημα αὐτοῦ.—Κακεῖνος. Καὶ τόδε πιθανόν.—Ἆρα ἐξηκολούθησα λέγων, ἂν ἕνεκα παθολογικῆς τινος ἀφορμῆς μὴ ἀναπτυχθῇ ὁ ἐγκέφαλος, ὡς ἐνίοτε συμβαίνει, οὐδέποτε τοῦτο θέλει ἀποκτήσει τὴν ἰδέαν τοῦ ἐγώ, ἤτοι τῆς πρώτης ἡμῶν γνώσεως. Ὥστε δῆλον γίνεται ὅτι ἡ νόησις οὐ πραγματοποιεῖται ἄνευ ἐγκεφάλου, οὐδ' ἐστι *ἐν πράξει* ἀναγκαία πρὸς ὕπαρξιν τῆς ψυχῆς, ἄλλως τὰ τοιαῦτα ἔμβρυα ἤθελον καταλιμπάνεσθαι ὑπὸ τῆς ψυχῆς πρὸ τοῦ θανάτου αὐτῶν, καὶ οὕτως ἤθελον εἶσθαι συγχρόνως ἔμψυχά τε καὶ ἄψυχα ὄντα· ἔμψυχα μὲν διότι δίδουσι σημεῖα ζωῆς· ἄψυχα δὲ καθὸ, καθ' ὑπόθεσιν, ἐγκατελελειμμένα ὑπὸ τῆς ψυχῆς.— Κακεῖνος. Τὰ τοιαῦτα ἔμβρυα, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Ῥύσελος, καί τοι ἐστερημένα ψυχῆς διατηροῦσι τὴν ζωήν, οὐχὶ ἰδίᾳ αὐτῶν δυνάμει, ἀλλὰ δυνάμει τῆς τῆς μητρὸς ζωτικῆς δυνάμεως. (19)—Κἀγώ. Ἀλλὰ τί δὲ λεκτέον καὶ περὶ τῶν μετὰ τὸν τοκετὸν ἐπιζώντων; (20) Δυνάμεθα τάχα εἰπεῖν ὅτι ταῦτα ἐξερχόμενα τῆς μητρικῆς γαστρὸς προεμηθεύθησαν μέρους τῆς ζωτικῆς τῆς μητρὸς αὐτῶν δυνάμεως; Καὶ ποῦ βασιζόμενοι δυνάμεθα βεβαιῶσαι ὅτι τὰ τοιαῦτα βρέφη στεροῦνται ψυχῆς, ἀφοῦ τελοῦνται πᾶσαι αἱ λοιπαὶ τοῦ σώματος αὐτῶν λειτουργίαι; Μὴ διότι οὐ δύνανται διανοεῖσθαι; Ἀλλ' ἐκ τούτου τόδε μόνον ἐλλόγως εἰκαστέον, ὅτι ἐλλείπει αὐτοῖς τὸ τῆς πρακτικῆς νοή-

σεως ἁρμόδιον ὄργανον, ὅπως οὐχ' ὁρῶσιν οἱ ἐκ γενετῆς τυφλοὶ ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως ἢ χαλαρώσεως τοῦ ἁρμοδίου ὀπτικοῦ ὀργάνου· καὶ κατὰ νόμιμον συμπέρασμα ὅτι ἡ *ἐν ἐνεργείᾳ* νόησις οὐκ ἔστιν οὐσιώδης τῆς ψυχῆς ἰδιότης, μὴ δυναμένων ὑφίστασθαι κεχωρισμένων, τῶν τε ὑποστάσεων καὶ οὐσιωδῶν ἰδιοτήτων.—Κακεῖνος. Καὶ ποία τις δυσκολία ὑφίσταται παραδεχθῆναι ὅτι καὶ μετὰ τὴν γέννησιν μετέχουσιν εἰσέτι τῆς τῆς μητρὸς ζωτικῆς δυνάμεως;—Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, ἐπανέλαβον ἐγώ, ἠδυνάμεθα μᾶλλον συμπεράναι ὅτι ἐπιζῶσι δυνάμεις τῆς ἰδίας αὐτῶν ζωτικῆς δυνάμεως. Ἀλλ' οὕτω παραδεχόμεθα ὅτι καὶ ἡμῖν τοῖς ἀνθρώποις δύναται διατηρηθῆναι ἡ ζωὴ ἄνευ ψυχῆς· ὅπερ φευκτέον. Ἐστὶ μὲν δῆλον, προσεθέμην, ὅτι ὁ θάνανατος οὐκ ἐπισυμβαίνει ὡς ἐξ ἐγκαταλείψεως τοῦ σώματος ὑπὸ τῆς ψυχῆς, ἀλλ' αὕτη ἀναγκάζεται ἐγκαταλεῖψαι τὸ σῶμα, ὡς ἐκ τῆς ἐξαφανίσεως τῆς ζωτικῆς δυνάμεως (21), ἥτις ὅμως οὐ δύναται διατηρηθῆναι ἄνευ τῆς ψυχῆς, ἄλλως τε ὁ ἄνθρωπος οὐκ ἤθελεν εἶσθαι κατ' ἀνάγκην, οἷον ἐστι μικτὸν ὄν.—Ὁ δὲ Ἡγούμενος, σύμφημι, ἔφη.—Ὅθεν ἀναλαβὼν τὸν λόγον ἔφην. Πλὴν τούτων πάντων ὑποτεθείτω οὐχὶ τὰ πάντῃ ἰδανικὰ τοῦ τε Κονδιλλακίου (22) καὶ Βοννέτου (23) ἀγάλματα, ἀλλὰ βρέφος, τουθόπερ οὐκ ἔστιν ἀδύνατον πραγματοποιηθῆναι (24), γεννηθὲν ἀόμματον, κωφὸν, καὶ παραλυτικὸν κατὰ τὰ ἐξωτερικὰ μέλη τοῦ σώματος μὴ ἐξαιρουμένων τῶν αἰσθήσεων, γεύσεως καὶ ὀσφρήσεως, ἔχον ὅμως ἐν ὑγιεῖ καταστάσει τὸν ἐγκέφαλον. Τὸ τοιοῦτον βρέφος φρονεῖται ὅτι θέλει ποτὲ ἀποκτήσει ἄλλας ἰδέας πλὴν τοῦ *ἐγώ*, τῶν σωματικῶν αὐτοῦ ἀναγκῶν, καὶ τοῦ *μὴ ἐγὼ* τοῦ πρὸς τροφὴν καὶ πόσιν εἰσερχομένου διὰ τοῦ στόματος αὐτοῦ; Πιστεύω οὐχί. (25) Ἄρα ἡ ἀτέλεια τῶν ἰδεῶν αὐτοῦ, ἤτοι τὸ ἀτελῶς νοεῖν, οὐ πηγάζουσιν ἐκ τῆς ἐλλείψεως ἀΰλου ὄντος, ἀλλ' ἐκ τῆς ἐλλείψεως τῶν μέσων τῆς συγκοινωνίας τοῦ ἐγκεφάλου μετὰ τοῦ ἔξω κόσμου. Οὕτω καὶ ὑμεῖς αὐτὸς καίτοι ἔχων ἀπ' ἀρχῆς τῆς ὑπάρξεως ὑμῶν τὴν αὐτὴν ψυχὴν, οὐκ ἔχετε ὅμως γνῶσιν τῆς ταυτότητος ὑμῶν ἢ ἀπὸ τοῦ τρίτου ὡς ἔγγιστα τῆς ἡλικίας ἔτους. Καὶ διατί τοῦτο; Διότι ὁ ἐγκέφαλος δὲν εἶχεν εἰσέτι ἀνάπτυξιν δυναμένην διατηρῆσαι ἐν τῇ μνήμῃ τὰς ὁποίας ᾐσθάνετο ἐντυπώσεις. Ἂν ὡσαύτως, ὃ μὴ γένοιτο, διά τινος ἐγκεφαλικοῦ νοσήματος ἀπωλέσητε . . . . .—Ὄχι, ὄχι· ἀνέκραξε μειδιῶν ὁ Ἡγούμενος, μὴ γένοιτο, μὴ γέ-

νοιτο . . . . . —Ναὶ μὴ γένοιτο, ἐπανέλαβον κἀγὼ, ἀλλ' ὁ λόγος τὸ φέρει, ... Ἐὰν λοιπὸν ἀπολέσητε ἐντελῶς τὸ μνημονικὸν, ὡς ὁ Ταρσοὺς Ἑρμογένης, θέλετε τάχα ἔχει τὴν ἐλαχίστην γνῶσιν τῶν νῦν λεγομένων, καὶ αὐτῆς τῆς ταυτότητός σας ἀκόμη; (26). Ἀναντιῤῥήτως οὔ· καὶ ὅμως ἕξετε πάντοτε τὴν αὐτὴν ψυχήν. Ὥστε τὰ πάντα ἀποδεικνύουσιν ὅτι ἡ πρακτικὴ νόησις οὐκ ἔστιν ἀπολύτως ἀναγκαία πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ψυχῆς, διότι καὶ μὴ ὑπαρχούσης ἀπ' ἀρχῆς ταύτης, ὑπάρχει ἡ ψυχὴ, καὶ ἐξαφανιζομένης κατόπιν οὐ παύει ἡ ψυχὴ τοῦ ὑπάρχειν.—Ἀλλ' εἴπετέ μοι, εἶπεν ὁ Ἡγούμενος, ἀφοῦ ἀποδίδετε τὸ νοεῖν τῷ ἐγκεφάλῳ, τί μένει πλέον τῇ ψυχῇ;—Μένει, ἀπήντησα, τοὐθόπερ καθιστᾷ αὐτὴν ἀθάνατον καὶ διακρίνει τὸν ἄνθρωπον τῶν λοιπῶν καίτοι διανοουμένων ζώων, δηλαδὴ τὸ αὐτεξούσιον (liberum arbitrium) καὶ ἡ ἠθικότης· (27) —Αὐτεξούσιον καὶ ἠθικότης, ἀνέκραξεν ὁ Ἡγούμενος, ἄνευ νοήσεως δύναται ὑπάρχειν;—Κἀγώ. Ἄνευ νοήσεως; Μὴ εἶπον ὅτι ἡ ψυχὴ στερεῖται νοήσεως; ἢ μὴ τάχα οὐ δύναται ὑπάρξαι ἄνευ ἐπεισάκτων ἰδεῶν;—Πῶς; εἶσθε Πλατωνικός; (28) εἰπέ μοι ὁ Ἡγούμενος.—Κἀγὼ δέ. Φίλος ὁ Πλάτων, φιλτάτη ἡ ἀλήθεια· διὸ οὐ παραδέχομαι ἐμφύτους ἰδέας· καθότι ἡ ἰδέα, προσεθέμην, ἕπεται τῇ ἀντιλήψει· ὅθεν μὴ ὑπαρχούσης ἀντιλήψεως οὐδ' ἰδέα δύναται ὑπάρχειν, ὥστε καθίσταται ἀδύνατος ἡ ὕπαρξις ἐμφύτων ἰδεῶν, ἄλλως παραδεχόμεθα τὴν ὕπαρξιν νοερῶν πράξεων πρὶν ἢ ἐνεργήσῃ αὐτὴ ἡ νόησις, ὅπερ φευκτέον. Τί λοιπὸν, θέλετε ἴσως εἰπεῖν, ὑπάρχει ἐν τῷ πνεύματι ἡμῶν πρὶν ἢ λάβωμεν ἐξωτερικήν τινα ἐντύπωσιν; Ἐνεργητικόν τι στοιχεῖον δυνάμενον ἀντιλαμβάνεσθαι, συλλογίζεσθαι καὶ βούλεσθαι συνεπείᾳ διεγερτικῶν τινων ἀφορμῶν. Καίτοι μὴ ὑπαρχουσῶν ἐμφύτων ἰδεῶν, ἡ νοερὰ ὅμως τῆς ψυχῆς διάθεσις οὐκ ἐξαρτᾶται τῆς πείρας· ἀλλ' οὐδ' ἀναπτύσσεται ἄνευ ἐντυπώσεων, καίτοι ἐνέργεια τοῦ νοός. Ἅπαξ ὅμως ἀναπτυχθεῖσα ἐνεργεῖ, ἀλλ' ἐνεργεῖ δυνάμει κανόνων ὡρισμένων, ἐν οἷς πρώτιστος ὁ ἐπερειδόμενος ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀντιφάσεως. Δύο δὲ εἰσὶ τ' ἀρχικὰ τοῦ νοὸς ἡμῶν στοιχεῖα, δηλαδὴ ἡ ἐποπτεία τῆς ἐκτάσεως ὡς βάσις τῶν αἰσθητῶν ἡμῶν παραστάσεων, καὶ ἡ τοῦ ὄντος ἰδέα ὡς βάσις πασῶν τῶν ἀντιλήψεων· ἀλλ' ἀμφότερα ὑπάγονται ἐκ *μὲν τῶν προτέρων* εἰς τὸν κανόνα τῆς ἀντιφάσεως· *ἐκ δὲ τῶν ὑστέρων* εἰς τὰ ἐκ τῆς ἐνδομύχου τε καὶ ἐξωτερικῆς πείρας

διδόμενα. Τὰ στοιχεῖα ταῦτα προϋπάρχουσι μὲν ἐν τῷ νῷ ἡμῶν ἀλλὰ δυνάμει, τουτέστιν ἐν ταῖς ἀντιληπτικαῖς ἡμῶν δυνάμεσι, ἀναπτυσσόμενα ὅμως ἅμα τῇ ἐνεργείᾳ διεγερτικῆς τινος αἰτίας ἢ ἀφορμῆς. (29)—Ἀλλ' ἐνταῦθα, εἶπέ μοι ὁ Ἡγούμενος, δύναταί τις ἀντιτείνειν ὑμῖν, ὅτι πᾶσα ἀπόδειξις προϋποθέτει προγενεστέραν τινὰ σύλληψιν· καὶ ἐπειδὴ πᾶσα σύλληψις ἀποτελεῖ συγχρόνως καὶ ἰδέαν ἢ ἐρείδεται ἐπὶ ἰδέας τινός, ἕπεται ὅτι ἡ ἰδέα ἐστὶ προγενεστέρα πάσης ἡμῶν γνώσεως.—Ἐστὶ βέβαιον, ἔφην ἐγώ, ὅτι οὐ δυνάμεθα διανοῆσθαι ἄνευ σκέψεως ἐπί τινος νοεροῦ ἀντικειμένου, διότι οὔσης τῆς νοήσεως ἐνοράσεως νοεροῦ ἀντικειμένου, ἠθέλομεν διανοηθῆσθαι ἄνευ διανοήσεως. Καὶ ἐπειδὴ πᾶν νοερὸν ἀντικείμενον ἀποτελεῖ ἰδέαν, ἥτις ἐστὶν ἄμεσον ἀντικείμενον τῆς νοήσεως καὶ γνώσεως, ἕπεται ὅτι αὕτη πηγάζει, σχετικῶς πρὸς ἡμᾶς, ἐκ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς τῆς νοερᾶς ἐνεργείας, οὐχὶ ὅμως ὅτι προϋπάρχει ἐν τῷ νῷ. (30) Οὕτως ὁ ἄνθρωπος, ἐξηκολούθησα λέγων, ἔχει ἀληθῆ σύλληψιν τῆς ἀτομικῆς πραγματικότητος, δηλονότι τῆς ὑπάρξεως. Πῶς λοιπὸν δύναται ἀποκτῆσαι αὐτήν; Μὴ ἄρα διὰ τῆς αἰσθήσεως ἢ καὶ τοῦ αἰσθήματος; Ἀλλ' αἱ δυνάμεις αὗται ἐμφαίνουσι μόνον τροποποιήσεις καὶ ὑποκειμενικὰς ποιότητας. Μὴ διὰ τῆς αἰσθήσεως τῆς ἀντιδράσεως; ἀλλὰ δι' αὐτῆς πληροφορούμεθα ἁπλῶς ὅτι ἐκτὸς τοῦ ἐγὼ ὑπάρχει καὶ ἕτερόν τι ἀνθιστάμενον τῇ βουλήσει ἡμῶν· ὅπερ οὐκ ἀρκεῖ, προβαίνοντες τοῦ νοὸς μέχρις αὐτῆς τῆς ὑποστάσεως. Μὴ διὰ τῆς ἀντιλήψεως, ὡς διατείνονται οἱ ἀπὸ τῆς Σκωτικῆς σχολῆς; ἀλλ' ἡ μόνη ἀντίληψις οὐκ ἀρκεῖ, μὴ ἀνακαλύπτουσα τὰς δυνάμεις, δηλαδὴ τὰς οὐσίας καὶ τὰς δημιουργημένας ἀφορμὰς ἐν αἷς ἐπὶ τέλους ἀπολήγουσιν αἱ ὑπάρξεις. Μὴ διὰ τῆς ἰδέας τοῦ δυνατοῦ; Ἀλλ' ἐκ τοῦ δυνατοῦ οὐ δύναται παραχθῆναι τὸ πραγματικόν. (31) Μὴ δι' ἄλλου τινος εἴδους ἀφαιρέσεων; Ἀλλ' αἱ ἀφαιρέσεις ὑπάγονται τοῖς γνώσεσι τοῦ ἐφηρμοσμένου· προϋποθέτουσαι τὸ ἐφηρμοσμένον, ὃ μηδόλως δύνανται καταρτῖσαι. Ἀνάγκη λοιπὸν παραδεχθῆναι ὅτι τὸ ἐφηρμοσμένον καὶ τὸ ἄτομον γνωρίζονται ὑπὸ τοῦ πνεύματος ἡμῶν δι' εἰδικῆς τινος ἐποπτείας παρεμφεροῦς τῇ ἀπὸ τῆς Σκωτικῆς σχολῆς ἀντιλήψει, διαφερούσης ὅμως καθ' ὅσῳ ἐμφαίνει οὐ μόνον τὴν ἐπιφάνειαν, ἀλλὰ καὶ τὴν οὐσίαν καὶ πραγματικότητα τῶν πραγμάτων. (32) Καὶ ἰδού, προσέθηκα, τίνι τρόπῳ τὸ νοεῖν τῆς ψυχῆς διαφέρει τοῦ τοῦ

ἐγκεφάλου. Ἐκ τούτου δὲ εἰκαστέον, ἐξηκολούθησα, ὅτι τὰ ἄϋλα ὄντα οὐκ ἔχουσιν ἀνάγκην αἰσθητηρίων πρὸς ἀπολαβὴν ἰδεῶν, ἄλλως αἱ ψυχαὶ ἡμῶν μετὰ τὴν ἀπὸ τοῦ σώματος ἀποχώρησιν ἤθελον διατελεῖ μόνον μετὰ τῆς δυνάμει νοήσεως, ἐνῷ κατὰ πιθανὸν λόγον, ἡ ἀντίληψις, σύλληψις καὶ κρίσις, συναντεύμεναι ἐν μιᾷ τελείᾳ νοητικῇ δυνάμει, αἱ ψυχαὶ θέλουσι νοεῖ πάντα καὶ κρίνει περὶ πάντων, διὰ μιᾶς ἅμα νοητικῆς δυνάμεως ὁμοίως τῷ Θεῷ, ὃς ἅμα πάντα καὶ περὶ πάντων νοεῖ τε καὶ κρίνει. (33)—Ὁρῶ ὑμᾶς παραδεχόμενον, ἔφη ὁ Ἡγούμενος, ὅτι τὸ νοεῖν πηγάζει ἐκ τῆς τῆς ψυχῆς ἐπιῤῥοῆς· κατὰ νόμιμον ἄρα λόγον εἰκαστέον ὅτι ἄνευ αὐτῆς οὐχ' ὑπάρχει νόησις.—Κἀγὼ δέ. Ἐπιτρέψατέ μοι εἰπεῖν ὑμῖν, ὅτι τὸ συμπέρασμα οὐκ ἐστιν ὀρθὸν, καθὸ ἐκ τοῦ ἧττον δυνατοῦ εἰκάζετε τὸ μᾶλλον δυνατὸν, συμπεριλαμβανομένων οὕτω καὶ τῶν ζώων τῶν καὶ ἐστερημένων ψυχῆς, κατ' ἀκριβῆ τῆς λέξεως σημασίαν.—Ὁ δὲ Ἡγούμενος· Εἴπέτε μοι λοιπὸν, σᾶς παρακαλῶ, ποίαν τινα ἐνέργειαν τελεῖ ἡ ψυχὴ ἐπὶ τῶν διανοημάτων ἡμῶν; —Διὰ τῆς βουλήσεως, ἀπήντησα, συντηρεῖ τὴν προσοχὴν ἡμῶν ἐπὶ τῶν ἀντιλήψεων τοῦ ἐγκεφάλου, ὅστις τῇ ἀρωγῇ αὐτῆς τῆς ψυχῆς, ἀναλύει ἢ συνθέτει τὰς ἰδέας καὶ διὰ τῆς ἀφαιρέσεως ἀποτελεῖ τὰς καθόλου ἰδέας· ὅπερ τὰ λοιπὰ ζῶα καθὸ ἐστερημένα ψυχῆς οὐ δύνανται ποεῖν, καίτοι διανοούμενα κάλλιστα, ὡς ἐκ πολλῶν σημείων τεκμαίρεται. Ὁ προφορικὸς λόγος ἐστὶν, ὡς κάλλιστα γινώσκετε, διηνεκὴς σειρὰ συνθέσεων καὶ ἀναλύσεων, καὶ ἡ ἐνέργεια τῆς προσοχῆς συνίσταται ἐν διηνεκῇ ἀφαιρέσει καὶ ἐφαρμογῇ. (34). Ἐκ τοῦ ποιεῖν, τροποποιεῖν καὶ συνδέειν καλῶς ἢ κακῶς τὰς ἐνεργείας ταύτας, ἕπεται ἡ ὀρθότης ἢ τὸ ἐσφαλμένον τοῦ λόγου καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου. (35) —Ἐνταῦθα, ἔφη ὁ Ἡγούμενος, νομίζω ὅτι ὑποπέσατε εἰς ἀντίφασιν· διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν διϊσχυρίζεσθε ὅτι διανοούμεθα διὰ τοῦ ἐγκεφάλου, ἀφ' ἑτέρου δὲ λέγετε ὅτι διὰ τῆς ψυχῆς ἀναλύομεν καὶ συνθέτομεν τὰς ἰδέας, ὅπερ ἀποτελεῖ κυρίως τὸ νοεῖν.—Ἐγὼ δέ. Συγχωρήσατέ μοι, εἶπον συνάρσει τῆς ψυχῆς καὶ οὐχὶ διὰ τῆς ψυχῆς. Οὕτως ἐὰν εἴπω ὁμιλῶ τῇ βοηθείᾳ τοῦ ἐγκεφαλονευρικοῦ συστήματος, μὴ τάχα σημαίνει ὅτι διὰ τοῦ ἐν λόγῳ συστήματος προφέρω τοὺς λόγους;—Ἀλλ', ἐπανέλαβεν ὁ Ἡγούμενος, τίνι τρόπῳ ἐνεργεῖ ἡ ψυχὴ ἐπὶ τοῦ ἐγκεφάλου πρὸς καταρτισμὸν τῶν διανοημάτων;—Τὸ τοιοῦτον Κύριος οἶδεν, ἔφην. Ἐγὼ

καθὸ μὴ ἐξ ἀποῤῥήτων αὐτοῦ, οὐκ ἐπιχειρῶ ἐξηγῆσαι τ' ἀκατάληπτα αὐτοῦ μυστήρια. Χρὴ στῆναι. (36) Τοῦτο μόνον διατείνομαι ὅτι τῇ ψυχῇ ἀνήκει ἡ θεωρητικὴ νόησις, διότι οὐδὲν περιττὸν ἐν τῇ φύσει, ἑπομένως παραδεχόμενοι δύο πρακτικὰς νοήσεις, τῆς ψυχῆς δηλονότι καὶ τοῦ ἐγκεφάλου παραδεχόμεθα τὶ περιττόν· ὅθεν........—Ἐνταῦθα διακόψας με ὁ Ἡγούμενος, ἔφη. Κατὰ νόμιμον λοιπὸν συμπέρασμα ἀποῤῥιπτέα ἡ τοῦ ἐγκεφάλου νόησις.—Κἀγὼ δὲ ἔφην. Ἐν τῇ παραδοχῇ ταύτης ἢ ἐκείνης τῶν ἐν λόγῳ νοήσεων ἵνα μὴ ὁρμώμεθα ἄνευ λόγου, ὀφείλομεν ἐξετάζειν καὶ ἐρευνᾷν ἐπισταμένως τὰ διάφορα νοερὰ φαινόμενα, ἃ, δοκεῖ μοι, ὅσῳ μᾶλλον σπουδάζονται τοσούτῳ μᾶλλον πείθουσιν ὅτι ἡ πρακτικὴ νόησις ἀνήκει τῷ ἐγκεφάλῳ· ἀλλὰ τελουμένη συνήθως μὲν τῇ ἐπιῤῥοῇ τῆς ψυχῆς διὸ καὶ εἰς ὑψηλὰς θεωρίας προβαίνομεν, ἀλλ' ἐνίοτε ὅμως καὶ ἀνεξαρτήτως τῆς ψυχῆς, ὅτικαὶ εἰς παραλογισμοὺς ἢ ἀσυναρτήτους λόγους καταλήγομεν· καὶ τόδε διότι διαφθείρεται κατὰ τὴν σύστασιν ἢ ἐκκλίνει, οὕτως εἰπεῖν, τῆς πορείας αὐτῆς, ἅμα διὰ παθολογικῆς τινος τοῦ ἐγκεφάλου ἀλλοιώσεως χαλαρωθῇ ὁ μεταξὺ αὐτοῦ τε καὶ τῆς ψυχῆς νοερὸς δεσμός. Ἑνὶ λόγῳ, ἐξηκολούθησα λέγων, ἡ θεωρία καὶ ἡ ἐποπτεία ἀνήκει τῇ ψυχῇ, ὅπερ ἀποτελεῖ τρόπον τινα καὶ τὸν τρόπον τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς, διότι ἡ θεωρητικὴ νόησις ἐξ οὐδεμιᾶς ἐκτὸς αὐτῆς ἀρχῆς δύναται πηγάζειν καὶ οὐδὲ δύναται ἔχειν ἕτερόν τι πλὴν ἑαυτῆς ἀντικείμενον (37), ἄλλως ἤθελεν εἶσθαι φαινόμενον ἢ προϊὸν ἐπεισάκτων ἰδεῶν, ὅπως τὸ νοεῖν τοῦ ἐγκεφάλου, καὶ κατὰ συνέπειαν καί τοι ὑπαρχούσης τῆς ψυχῆς ἤθελεν εἶσθαι ἐνδεχόμενον καὶ οὐδόλως ἀναγκαῖον. Καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ *δυνάμει νόησις*, ἡ καὶ κυρίως ἀποτελοῦσα τὸν τρόπον τῆς ὑπάρξεως τῆς ψυχῆς, οὐκ ἠδύνατο ὑπάρχειν ἄνευ καλῶς ὀργανισμένου ἐγκεφαλονευρικοῦ συστήματος, ὥστε τὰ ἔμβρυα πρὸ τῆς ἐντελοῦς τοῦ ἐν λόγῳ συστήματος διοργανώσεως ἢ εἰσὶ πάντη ἄψυχα ἢ φέρουσι ψυχὴν ἄνευ οὐδεμιᾶς καί τοι *δυνάμει* νοήσεως. (38).—Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, ἐπανέλαβεν ὁ Ἡγούμενος, δεσμεύεται ἡ προσοχὴ, καὶ ὡς ἐκ τούτου τὰ διανοήματα ἡμῶν τελοῦνται οὐχὶ ὑπὸ τὴν ἄμεσον τῆς βουλήσεως ἐνέργειαν, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐνυπάρχουσαν τυχὸν ἀλληλουχίαν τῶν ἰδεῶν· ἑπομένως οὐδεμία ἀνάγκη παραδεχθῆναι τὸ νοεῖν τοῦ ἐγκεφάλου πρὸς ἐξήγησιν τῆς ψυχικῆς ταύτης ἐνεργείας.—Κἀγὼ δὲ ἀναλαβὼν τὸν λόγον ἔφην. Δυοῖν θά-

τερον· ἢ ἡ ἐν λόγῳ δέσμευσις τῆς προσοχῆς πηγάζει ἐξ ἀμέσου τῆς ψυχῆς παθήσεως, καὶ οὕτως ὀφείλαμεν παραδεχθῇ καὶ ἀλλοίωσιν τῆς ἀΰλου καὶ ἀμεροῦς οὐσίας, ὅπερ ἀπαράδεκτον· ἢ πηγάζει ἐξ ἀλλοιώσεως τοῦ ἐγκεφάλου, καὶ οὕτως ἀναγκαζόμεθα παραδεχθῆναι ὅτι ἡ πηγὴ τῆς πρακτικῆς νοήσεως ὑπάρχει ἐν αὐτῷ τῷ ἐγκεφάλῳ.—Ὁ δὲ Ἡγούμενος ἔφη. Ἐστὶ παράλογον παραδεχθῆναι δύο νοερὰς δυνάμεις, ἀφοῦ διὰ μιᾶς καὶ μόνης δυνάμεθα ἐξηγῆσαι τὰ διάφορα νοερὰ φαινόμενα. Καὶ ἐν περιπτώσει καθ' ἣν ἠθέλομεν ὑποθέσει δύο νοερὰς δυνάμεις, καθίσταται ἀδύνατον διαχαράξαι τὰ ὅρια ἑκάστης τούτων. Ἡ ἐνέργεια τῆς βουλήσεως ἐπὶ τῶν νοερῶν τε καὶ σωματικῶν λειτουργιῶν, ἐπεκτείνεται πλέον ἢ ὅτι κοινῶς δοκεῖ (39). Ἡ δὲ τῶν παθῶν οὐκ ἔχει ὅρια. Ἑπομένως αἵ τε ὀργανικαὶ καὶ νοεραὶ λειτουργίαι καὶ ἠθικαὶ κλίσεις, ἀνήκουσιν ἅπασαι μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ ἀρχικῇ αἰτίᾳ, δηλαδὴ τῇ ψυχῇ, τῇ ἐνίοτε μὲν ἐνεργούσῃ ἐσκεμμένως καὶ αὐτοπροαιρέτως, ἄλλοτε δὲ ὁρμεμφύτως καὶ κατὰ συνέπειαν ἀρχικῶν διαθέσεων ἐνεργουσῶν σχεδὸν ἀνεξαρτήτως αὐτῆς.—Κἀγὼ δέ. Τόσον ἀρκεῖ μοι· διότι ὁμολογοῦντες ὅτι αἱ ὁρμεμφυτικαὶ ἐνέργειαι τελοῦνται ἀνεξαρτήτως τῆς ψυχῆς, ἀναγκάζεσθε παραδεχθῆναι ὅτι εἰσὶν ἀποτέλεσμα τῆς ζωτικῆς δυνάμεως καὶ ἑπομένως τοῦ ἐγκεφαλονευρικοῦ συστήματος, ὅπερ ἐπιβεβαιοῦται ἔκ τε τῆς φρενολογίας καὶ φυσιολογίας. Ἐκ τοῦ μὴ δύνασθαι δὲ διαχαράξαι, προσεθέμην, τὰ ὅρια τῆς μιᾶς ἀπὸ τῆς ἑτέρας, οὐκ ἐστι λόγος ἀποχρῶν τοῦ ἀποκλεῖσαι τὴν μίαν τούτων, διότι ἐν μυρίοις ἀντικειμένοις καθίσταται ἀδύνατον ὁρίσαι ἀκριβῶς τὰ ὅρια, καὶ ὅμως ὑπάρχουσιν, ἀποδεικνύοντα οὕτω τὸν περιορισμὸν τοῦ ἡμετέρου νοός. (40)—Παραδεχόμενος ὑμεῖς, εἶπέ μοι ὁ Ἡγούμενος, τὰς τῶν φρενολόγων ἀρχάς, ἴσως κατὰ μίμησιν τοῦ παρ' ὑμῶν ὑπερασπιζομένου Λωκκίου, παραβάλλετε καὶ τὴν νόησιν τῆς ψυχῆς πρὸς τὴν τῶν σωμάτων κίνησιν· ἀλλ' ἂν εἶχεν οὕτως, ἐξηκολούθησε λέγων, ἤθελεν ὑπάρχει, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Δὲ Μαίστρος, σχετική τε καὶ ἀπόλυτος νόησις, ὡς ὑπάρχει σχετικὴ καὶ ἀπόλυτος κίνησις. — Ἡ πρὸς τὴν ἐν λόγῳ, ἔφην ἐγώ, παραβολὴν τοῦ Λωκκίου, ἀντίρρησις τοῦ Δὲ Μαίστρου, οὐκ ἔχει ὑπόστασιν, διότι τὸ σχετικὸν καὶ ἀπόλυτον ὑπάρχουσιν οὐκ ἐν τῇ φύσει τῶν ὄντων ὅσῳ ἐν τῷ νῷ ἡμῶν, ἑπομένως καὶ ἡ νόησις δύναται εἶναι σχετικὴ μὲν ὅταν ἀποβλέπῃ πρὸς ὡρισμένα πρόσωπα·

ἀπόλυτος δὲ ὁσάκις ὁ νοῦς διατρέχει ἐν τῷ ἀχανεῖ τῶν διανοήσεων πελάγει.—Κἀκεῖνος ἔφη. Νομίζω ὅτι οὐδὲν κερδίζομεν διὰ τῆς ὑμετέρας ταύτης θεωρίας.—Βασανίσατε ἐπισταμένως αὐτήν, τῷ ἀπήντησα ἐγώ, καὶ θέλετε οὐκ ἀμφιβάλλω πεισθῇ ὅτι δι' αὐτῆς ἐξηγοῦνται πλεῖστα ὅσα φαινόμενα μηδόλως ἐξηγούμενα θεωρουμένου ἀδυνάτου τοῦ νοεῖν τῷ ἐγκεφάλῳ, καὶ ἀποδιδομένης αὔλου ψυχῆς τοῖς ζώοις. (41). Καὶ ἐν ἔργῳ, κατὰ τὴν ὑμετέραν θεωρίαν ἀδυνατεῖτε ἐξηγῆσαι τίνι τρόπῳ ζωΰφια τινα ὡς π. χ. ὁ σκώληξ, τεμνόμενα εἰς τεμάχια μετατρέπονται εἰς ἰσαρίθμους σκώληκας, διότι πρέπει ἵνα ὑποθέσητε ἢ ὅτι ἐν αὐτῷ ὑπάρχουσιν ἀπ' ἀρχῆς τόσαι ψυχαὶ ὅσα καὶ τὰ τεμάχια εἰς ἃ δύναται διαιρεθῆναι, ἢ ὅτι ὁ Θεὸς ἀνὰ ἑκάστην τομὴν τῶν ἐν λόγῳ ζωϋφίων πλάσσει νέαν ψυχήν! Οὕτω, πῶς διάφορα ζωΰφια γεννῶνται αὐτοφυῶς ἄνευ προϋπαρχόντων σπερμάτων, ὡσανεὶ ἕκαστον ὑλικὸν μόριον ἐμπεριεῖχεν ἐν ἑαυτῷ καὶ ψυχὴν ἐν σπέρματι ἢ ἐν ἐπωασμῷ. (42) —Οὐδὲν τούτων, εἶπεν ὁ Ἡγούμενος, διότι οὐκ ἀποδίδομεν ἄϋλον ψυχὴν ἢ τοῖς ἐντελεστέροις τῶν ζώων.—Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, τῷ ἀπήντησα, οὐ μόνον οὐχ' εὑρίσκετε, ὡς ἤδη ἐλέχθη, βαθμίδα ἐφ' ἧς νὰ σταθῆτε, ἀλλ' ἀποβαίνει καὶ πάντῃ περιττὴ ἡ εἴς τινα τῶν ζώων ἀποδιδομένη ψυχή, ἀφοῦ ἄλλα ἐξ αὐτῶν διατηροῦνται ἄνευ ψυχῆς. Σημειώσατε προστούτοις, ἐξηκολούθησα λέγων, ὅτι διὰ τῆς ἐν λόγῳ θεωρίας μου οὐκ ἀμηχανοῦμεν ἐξηγῆσαι διάφορα φυσιολογικά, παθολογικὰ καὶ φρενολογικὰ φαινόμενα, μηδόλως πως ἄλλως ἐξηγούμενα καὶ εἰς ὑλοσοφίαν παροτρύνοντα. . . . . . Ἔτι δέ, προσέθηκα, οὐκ ἐσμὲν ἠναγκασμένοι ἰσχυρίζεσθαι, ἐναντίον τῆς καθημερινῆς πείρας, ὅτι διανοούμεθα διαρκῶς καὶ ἐν ὕπνῳ καὶ ἐν τῇ ἀσφυξίᾳ ἀκόμη, καλοῦντες, ὡς ὁ ἰταλὸς Γαλλούπης τὸν μὴ διανοούμενον οἱονεὶ νεκρὸν (quasi morto). (43). Οὐκ ἀναγκαζόμεθα ἀποδοῦναι τὰς τῶν ἐγκεφάλων νοερὰς ἐλλείψεις ταῖς ψυχαῖς, ταῖς μὴ δυναμέναις διαφέρειν ἀπ' ἀλλήλων ἕνεκα τῆς ἁπλότητος καὶ τοῦ αὔλου τῆς οὐσίας αὐτῶν. Καὶ ἐν ἔργῳ, ἡ πρακτικὴ νόησις ὑπάρχει μὲν ἐν ἡμῖν κατὰ διαφόρους βαθμούς, ἀναλόγως τῆς διαπλάσεως καὶ τῆς τοῦ ἐγκεφάλου ἑκάστου ἡμῶν κατασκευάσεως, ἀλλ' ἡ θεωρητικὴ νόησις εἰς ἅπαντας ἀνεξαιρέτως ἐστὶ τῆς αὐτῆς φύσεως. Δύναται μὲν μᾶλλον ἢ ἧττον ἀναπτυχθῆναι, ἀλλ' οὐ δύναται ἀναπτυχθῆναι ἢ κατὰ τοὺς πρὸς τοῦτο ὡρισμένους νόμους.

Ὥστε καίτοι διαφέροντες οἱ ἄνθρωποι ἀπ' ἀλλήλων κατὰ τὸν βαθμὸν τῆς πρακτικῆς νοήσεως, ὡς τὰ διάφορα ἀπ' ἀλλήλων ζῶα, ἀναλόγως τῆς τοῦ ἐγκεφάλου αὐτῶν ἀναπτύξεως, οὐ διαφέρουσιν ὅμως κατὰ τὴν θεωρητικὴν νόησιν, οὔσης ταύτης κατ' ἀνάγκην ἀείποτε ἀναλλοιώτου φύσεως, διότι τὸ ἐκτὸς ἀντικείμενον αὐτῆς ἐστιν ἀνώτερον καθὸ ἀπόλυτον καὶ ἀναλύοτον· ἄλλως οὐκ ἤθελεν ὑπάρχει ἀπόλυτος ἀλήθεια, οὐδὲ κἂν βεβαιότης ἢ πιθανότης. Ἡ ψυχικὴ αὕτη δύναμις ὑπάρχει ἐξίσου εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, οὐδ' ἀλλοιοῦται ποσῶς ἀναλόγως τῆς διαπλάσεως καὶ ἰδιοσυγκρασίας ἑκάστου ἡμῶν, καθὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ αὐτῆς ἀντικειμένου ἀνεξαρτήτου τῆς ἀτομικότητος καὶ τῶν ὀργανικῶν ἡμῶν ἀλλοιώσεων (44). Τῆς δὲ πρακτικῆς νοήσεως τὸ ἐξωτερικὸν ἀντικείμενον καίτοι ἀληθὲς αὐτὸ καθ' ἑαυτό, ἄλλως οὐκ ἤθελεν ὑπάρχει πραγματικότης, οὐκ ἔστιν ὅμως ἀπολύτως ἀναλλοίωτον, καὶ συγχρόνως ἡ ἀντίληψις αὐτοῦ ἐξαρτᾶται μᾶλλον ἢ ἧττον ἐκ τῆς καταστάσεως τοῦ ἐγκεφαλονευρικοῦ ἡμῶν συστήματος. Οὐκ ἀναγκαζόμεθα ὡταύτως φάσκοντες καὶ ἀντιφάσκοντες θεωρεῖν τὸν ἐγκέφαλον ἀφ' ἑνὸς μὲν ὡς ἀνεπίδεκτον νοήσεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀντιλαμβανόμενον τῶν διανοημάτων ἔκ τε τῆς ψυχῆς καὶ τῆς ἀκοῆς, καὶ μετοχετεύοντα ἐναλλὰξ αὐτά, πρός τε τὴν ψυχὴν καὶ τὴν γλῶσσαν, ὅπερ ἔτι μᾶλλον ἀποβαίνει ἀκατάληπτον ἢ τὸ νοεῖν αὐτοῦ. Ἐνταῦθα κατανοεῖται καὶ ὁ λόγος δι' οὗ οὐ δυνάμεθα παύειν τοῦ νοεῖν, καὶ πῶς ἀνεξαρτήτως τῆς βουλήσεως ἡμῶν οἱ ἐν ὕπνῳ διαλογισμοὶ ποτὲ μὲν ἐξακολουθοῦσιν ἀποτελοῦντες τὰ ὄνειρα, ποτὲ δὲ παύουσι, ἔτι δέ τινι τρόπῳ ὁσάκις στρέψωμεν τὴν προσοχὴν ἡμῶν ἐπὶ τοῦ ἰδίου ἐγὼ νομίζομεν αὐτό τε καὶ τὴν βούλησιν ἑδρεύοντα μᾶλλον πρὸς τὸ μέσον τῆς θωρακικῆς κοιλότητος, ὅπου εὑρίσκονται τὰ νευρικὰ γάγγλια καὶ τὸ μέγα συμπαθητικὸν νεῦρον, καὶ ὅπου ὡς αὐτομάτως φέρομεν τὴν χεῖρα πρὸς δεῖξιν τῆς ἀτομικότητος ἡμῶν ἢ τοῦ ἐγώ, καίτοι κάλλιστα αἰσθανόμενοι ὅτι ἐν τῇ κεφαλῇ διανοούμεθα (45). Καί τινι τρόπῳ ἐπὶ τέλους τ' ἀκέφαλα ἔμβρυα καίτοι μὴ ἔχοντα ἰδέας δι' ἔλλειψιν ἐγκεφάλου, ἔχουσι, κατὰ πιθανὸν λόγον συναίσθησιν, ὡς ἐκ διαφόρων σημείων τεκμαίρεται. (46) — Ἀναλαβὼν δὲ τὸν λόγον ὁ Ἡγούμενος ἔφη. Ἀπορῶ πῶς παραδέχεσθε δύο νοερὰ ἐν ἡμῖν ὄντα. Ἡ ὑπόθεσις αὕτη δὲν ἀντίκειται εἰς τὴν πανσοφίαν τοῦ Θεοῦ, ὃς δυνάμενος δι' ἑνὸς καὶ μόνου μεταχειρίζεται τὰ δύο πρὸς

ἐπίτευξιν ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ σκοποῦ ; — Κἀγώ. Ἂν ἀποδίδω νόησιν εἴς τε τὸ πνεῦμα (ἢ ψυχὴν) καὶ τὸν ἐγκέφαλον, ἐκ τούτου οὐχ ἕπεται ὅτι ὁ Θεὸς μεταχειρίζεται δύο νοερὰ ὄντα ἀνθ' ἑνὸς πρὸς ἐπίτευξιν ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ σκοποῦ· καθότι τὸ διανοεῖσθαι τοῦ ἐγκεφάλου χρησιμεύει πρὸς τὰς σχέσεις τῆς ὑλικῆς ζωῆς, ἐνῷ τὸ νοεῖν τῆς ψυχῆς πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ἠθικοῦ σκοποῦ καὶ τῆς νοερᾶς οὕτως εἰπεῖν ζωῆς. Καθ' ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὸν κανόνα ὅτι ἴδιον τῇ φύσει ποιεῖν τὸ μᾶλλον δυνατὸν ἐκ τοῦ ἧττον δυνατοῦ, οὗτος οὐκ ἐστι ποσῶς ἐφαρμοστέος τῇ παντοδυναμίᾳ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ μόνον τοῖς γνωστοῖς τῆς φύσεως νόμοις, διότι ἀπολύτως ἐν τῷ Θεῷ τῶν πάντων ὑπαρχόντων, ἀπόλυτος ἑπομένως ἐστὶ καὶ ἡ δύναμις αὐτοῦ, ἧς τὸ σχετικὸν μόνον ἐν τῷ νῷ ἡμῶν ὑπάρχει, τουθένεκα οὐδὲν παρὰ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἧττον, ἀλλὰ τὰ πάντα ἐξ ἴσου δυνατά. — Καὶ ὅμως, ἔφη ὁ Ἡγούμενος, οὐ πείθομαι ὅτι ὁ ἐγκέφαλος δύναται νοεῖν. — Κἀγὼ δέ. Οὐδόλως κατὰ τοῦτο ἀπορῶ, διότι οὐ λανθάνει με ὅτι αἱ πεποιθήσεις δὲν σχηματίζονται συνήθως ἐπὶ τῶν παρουσιαζομένων λόγων, ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μορφοῦνται ἐκ πλείστων ὅσων περιστάσεων, πολλάκις μάλιστα οὐδεμίαν ἄμεσον σχέσιν ἐχουσῶν πρὸς αὐτὸ τὸ ζητούμενον· τούτου ἕνεκα καὶ τοσαῦται διαφωνίαι ἐπὶ ζητημάτων ἄλλως σαφεστάτων. Καὶ διατί τοῦτο ; Διότι ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Lacordaire· « . . . . chaque homme se persuade qu' il a en lui la plénitude de la raison, la raison humaine totale.» Ταῦτα δὲ εἰπόντες καὶ φιλοφρόνως χαιρετίσαντες ἀλλήλους ἀπεχωρίσθημεν προτιθέμενοι, ὅπως σὺν Θεῷ, ἐπανέλθωμεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου τῇ ἐπαύριον.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΕΝ ΤΗ Β'. ΔΙΑΛΕΞΕΙ.

(1) «La théorie s u b l i m e qui rapporte, λέγει ὁ Βεργιέρος, tout aux sensations n' a été imaginée que pour frayer le chemin au matérialisme. Nous voyons à présent pourquoi la philosophie de Locke a été si bien accueillie, et les effets qui en ont résulté. C' est avec raison qu' elle a été censurée (par la Sorbonne) comme fausse, mal raisonnée et conduisant à des conséquences très-pernicieuses;» (Bergier, Trait. historiq. et dogmatiq. de la Religion).

(2) Brissot de Warville, De la Vérité, Neuchatel, 1782. p. 37.

(3) Ὁ Λώκκιος παρεῖδε τὰς ἐκ τῆς ἀρχῆς ταύτης συνεπείας, εἰς ἃς κατέληξαν, ὁ μὲν Hume ἀρνούμενος πᾶσαν ἀρχὴν αἰτιότητος· ὁ δὲ Βερκελέϋος τὴν ὕπαρξιν παντὸς ὑλικοῦ ὄντος! Καὶ ὅμως οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι ὁ μὲν πρῶτος εἶχε πληρεστάτην τὴν πεποίθησιν ὅτι αὐτὸς οὗτος ἦτον αἰτία καὶ ἐνεργὸς τῶν ἰδίων αὐτοῦ πράξεων· ὁ δ' ἕτερος ὅτι πράγματι ὑπῆρχεν τοὐλάχιστον ὁ χάρτης ἐφ' οὗ ἔγραφε, καὶ τὸ κονδύλιον δι' οὗ ἔγραφε τὰς ἐν λόγῳ ἀρχὰς αὐτοῦ!

(4) Ἡ διαγωγὴ αὕτη τῶν Σκεπτικῶν ἐπιβεβαιοῖ τὸ ἀβάσιμον τῶν θεωρητικῶν αὐτῶν ἀρχῶν· καὶ τρανωτάτην τούτου ἀπόδειξιν παρέχει ἡμῖν αὐτὸς ὁ Καρτέσιος, ὅστις καί τοι ὁρμώμενος συστηματικῶς ἐκ τῆς *ἀμφιβολίας*, ὁμολογεῖ ὅμως ὅτι μόνον ὁ ὅλως μανιώδης φρενοβλαβὴς οὐκ αἰσθάνεται τὰς αἰσθήσεις αὐτοῦ· (Médit T. 1 p. 237 καὶ Diopt. T. V. P. 1.)—Κατὰ τὸν Ἀρκεσίλαον οὐ μόνον οὐδὲν γινώσκομεν, ἀλλ' οὐδ' ὅτι οὐδὲν γινώσκομεν. Τίνι τρόπῳ λοιπὸν ἠδύνατο οὗτος γνῶναι ὅτι οὐδὲν γινώσκει;

(5) Ὁ Λώκκιος περιοριζόμενος ἐν μόνῃ τῇ ἐνδομύχῳ αἰσθήσει οὐκ ἀντιλαμβάνεται ἢ ἁπλῶν εἰκόνων τοῦ ἔξω κόσμου. Ὁ δὲ Κονδιλλάκιος μένων ἐκτὸς ἑαυτοῦ παρὰ τῷ ἰδανικῷ αὐτοῦ ἀγάλματι, τῷ δῆθεν πεπροικισμένῳ διαφόρων ἀλληλοδιαδόχως αἰσθήσεων, οὐχ' ὁρᾷ ἢ τὰ *μὴ ἐγώ*. Ὅθεν ὁ μὲν πρῶτος οὐκ ἀνευρίσκει τὴν βεβαιότητα καὶ ἀλήθειαν ἢ ἐν τῷ *ἐγώ*· ὁ δ' ἕτερος ἢ ἐν τοῖς *μὴ ἐγώ*. Ὡς ἐκ τούτου ὁ μὲν Κονδιλλάκιος προσπαθεῖ ἀνακαλύψαι τίνι τρόπῳ τὸ *ἐγὼ* φθάνει εἰς τὴν γνῶσιν τῶν ἀντικειμένων τῶν

καὶ ἐπὶ τῶν αἰσθήσεων τοῦ ἀγάλματος ἐνεργούντων· ὅπερ καὶ *φαινόμενα τῆς τε νοήσεως καὶ βουλήσεως* καλεῖ, ἀποφαινόμενος ὅτι τὰ πάντα εἰσὶν *ἁπλῆ μεταμόρφωσις αἰσθήσεων*. Ὁ δὲ Λώκκιος βαίνων εἰς τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος διϊσχυρίζεται ὅτι ἡμεῖς οὐ γινώσκομεν τὰ ἐκτὸς ἡμῶν ἀντικείμενα ἢ διὰ τῶν *χορηγουμένων ὑπὸ τῶν αἰσθήσεων ἰνδαλμάτων*. Οὕτως ὁ μὲν μὴ ἐξερχόμενος ποσῶς ἑαυτοῦ προσπαθεῖ εὑρεῖν τὰ ἐκτὸς αὐτοῦ ἀντικείμενα ἐν τῇ ἐνεργείᾳ τῶν ἰδεῶν. Ὁ δὲ διατελῶν ἐκτὸς ἑαυτοῦ οὐ λαμβάνει γνῶσιν τῶν τῆς ψυχῆς φαινομένων, πειρώμενος ἐξᾶξαι αὐτὰ ἐκ τῶν τῶν αἰσθήσεων γεγονότων. Καὶ ἐπειδὴ ὅπερ ἕκαστος ζητεῖ, οὐχ' ὑπάρχει ἔνθα ἀναζητεῖ αὐτὸ, ἕπεται κατὰ νόμιμον λόγον, ὅτι οὐδέτερος φθάνει εἰς τὴν γνῶσιν τῆς πραγματικότητος. Αἱ γνώσεις ἡμῶν εἰσὶ μὲν περιορισμέναι, οὐχὶ ὅμως καὶ φαντασίας πλάσματα. Ἀγνοοῦμεν π. χ. τί ἐστὶν ὕλη ἐν ἑαυτῇ· ἀλλ' αἱ αἰσθηταὶ αὐτῆς ποιότητες, αἱ παρουσιαζόμεναι ἡμῖν, ὑπάρχουσι πράγματι ὅπως ἀντιλαμβανώμεθα αὐτῶν· καὶ ἐπὶ τῆς πραγματικότητος ταύτης στηρίζεται ἅπασα ἡ μηχανική. Διότι εἰς ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐπιστήμην ταύτην οὐ πρόκειται περὶ τῶν κατὰ φαινόμενον σχέσεων ὧν δύνανται ἔχειν τὰ σώματα πρὸς ἡμᾶς, ἀλλὰ περὶ τῶν μεταξὺ αὐτῶν πραγματικῶν σχέσεών τε καὶ ποιοτήτων. Μετατρέποντες δὲ καὶ τροποποιοῦντες αὐτὰ καταλλήλως πρὸς τὰς ἡμετέρας ἀνάγκας, οὐ βασιζόμεθα ἐπὶ τῆς καθ' ὑπόθεσιν ἱκανότητος αὐτῶν, ἀλλ' ἐπὶ τῆς πραγματικότητος ἣν διακρίνομεν. Οὕτω π. χ. κατασκευάζομεν πλοῖα, γνωρίζοντες καὶ ὑπολογίζοντες ἀκριβῶς τὴν πραγματικὴν δύναμιν καὶ τὴν ἀμοιβαίαν ἐνέργειαν τῶν στερεῶν ἐπὶ τῶν ὑγρῶν. Αἱ δὲ προρρήσεις τῶν ἀστρονόμων μὴ οὐ στηρίζονται ἐπὶ τῆς πραγματικότητος καὶ τακτικῆς κινήσεως τῶν οὐρανίων σωμάτων;

Μᾶς διαφεύγει μὲν ὁ μυστικὸς σύνδεσμος δι' οὗ τ' ἀντικείμενα συνδέονται πρὸς τὰς σχετικὰς αἰσθήσεις. Ἀλλὰ ποῖός τις ἐστὶν ὁ *καθαρὸς λόγος* τῶν νεωτέρων φιλοσόφων, ὃς δυνάμενος προχωρῆσαι πέραν παντὸς γεγονότος καὶ πάσης πείρας, τίθεται ἐν θέσει προγενεστέρᾳ τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ, ἀναλαμβάνων βίον ἀνεξάρτητον τῆς ὀντότητος αὐτοῦ; Ποία τις ἤθελεν ἦσθαι ἡ νέου εἴδους νοερὰ αὕτη δύναμις, ἢ καὶ παραγνωρίζουσα τὰ ἑαυτῆς ὅρια ἤθελεν ἀπαιτεῖ ἀποβῆναι ἰσχυροτέρα αὐτὴ ἑαυτῆς; Ὁ *καθαρὸς λόγος*, κατὰ τὴν ἔλλογον ἔκφρασιν τοῦ γερμανοῦ φιλοσόφου Herder (Métacritique de la raison pure, t. 1.) *Οὐκ ἔσεται πώποτε ἢ τὶ ἐμπε-*

ριέχον ἄνευ ἐμπεριεχομένου, ἤτοι πλατωνικὸν ὑπονόημα. Μόνον τὰ ἐνδόμυχά τε καὶ ἐξωτερικὰ φαινόμενα τρέφουσι τὸν νοῦν ἡμῶν, καθὸ ἀποδεικνυόμενα διὰ τῆς πείρας, ἥτις καθίστησι ἀπόδειξις ἑαυτῆς. «Ἐστὶν ἀδύνατον, λέγει ὁ Hume, δυνηθῆναι δοῦναι λόγον παντὸς πράγματος· οὕτως ἠθέλαμεν ἔχει περὶ πεπερασμένων, ὡς ἡμεῖς, ὄντων, σειρὰν ἐπ' ἄπειρον συλλογισμῶν.» (Recherch sur les principes de la morale.) Ἐὰν π. χ. ἐρωτηθῇ τις, διὰ ποῖον λόγον ἐπιθυμεῖ τὴν ἑαυτοῦ ὑγείαν; Θέλει βεβαίως ἀπαντήσει, διότι καθιστᾷ αὐτὸν εὐτυχῆ· καὶ ἐρωτόμενος, ποίου ἕνεκα ἀποστρέφεται τὰς ὀδύνας καὶ οὐχὶ τὰς ἡδονάς; Οὐδὲν ἕτερον θέλει βεβαίως ἀπαντήσει, ἢ ὅτι αἱ ὀδύναι εἰσὶν ὀδύναι καὶ αἱ ἡδοναί, ἡδοναί (*) ὀφείλομεν ἄρα ἀμφιβάλλειν περὶ οὗ αἰσθανόμεθα, διὰ τὸν λόγον ὅτι οὐ δυνάμεθα μετατρέψαι αἴσθημά τι εἰς θεωρητικὴν ἰδέαν ἢ εἰς λελογισμένην σύλληψιν; Οὕτως ἡ θεωρία ἔρχεται εἰς ἀντίφασιν πρὸς τὴν φύσιν.

Ὁ λόγος οὐ δύναται εἶναι ἡ πρώτη πηγὴ τῶν ἡμετέρων γνώσεων, καθ' ὅτι οὗτος οὐδὲν πλάσσει, ἀλλὰ μόνον παραβάλλων καὶ κρίνων αὐτὰς συμπεραίνει τὰς συνεπείας, καὶ οὕτως ἐπιβεβαιοῖ καὶ διαθέτει τὰς γνώσεις, ὧν τὴν ὕλην πορίζεται ἐκ τῆς πείρας.

(6) «Etudie Locke. . . . . ; mais effacez ces lignes où il dit, que la toute puissance divine pourrait accorder la pensée à la matière, comme si la toute-puissance pouvait changer la nature des choses.» (Laromiguière, Leçons de philosophie. Paris, 1823. t. 1. p. 255.)

(7) «Qu' il est bien raisonnable lorsqu' il s' agit de ce que Dieu peut, de ne lui dénier rien, et de ne prononcer jamais sous prétexte de contradictions dans les quelles l' esprit s' embarasse, que Dieu ne peut pas faire quelque chose, et ce, à mon avis, peu religieusement, et avec peu de respect, et de révérence ! Car que faisons-nous autre chose en parlant de la porte, si non témoigner avec trop de confiance, pour ne dire pas de témerité, que nous sommes persuadés que notre entendement est autant étendu que la Divine Puissance? S. Augustin en use bien plus religieusement, lors qu' il nous exhorte «d' a v o u e r q u e D i e u p e u t q u e l q u e c h o s e q u e n o u s n e

(*) «Ὅλων μὲν γὰρ ἁπάντων ἀδύνατον ἀποδείξειν εἶναι· εἰς ἄπειρον γὰρ ἂν βαδίζῃ, ὥστε μηδ' οὕτως εἶναι ἀπόδειξιν». (Ἀριστ. Μετ. IV. 4.)

pouvons comprendre, et dont toute la raison de l' effet est la propre Puissance de celui qui fait.» (Abrégé de la Philosophie de Gassendi, par F Bernier. Lyon, 1684).

Ὁ δὲ Καρτέσιος λέγει τάδε. «Il me semble qu' on ne doit jamais dire d' aucune chose qu' elle est impossible à Dieu; car tout ce qui est vrai et bon étant dépendant de sa toute puissance, je n' ose pas même dire que Dieu ne peut faire une montagne sans vallée, ou qu' un et deux ne fassent pas trois; mais je dis seulement qu' il m' a donné un esprit de telle nature, que je ne saurais concevoir une montagne sans vallée, ou que l' agrégé d' un et de deux ne fasse trois, et c. Et je dis seulement que telles choses impliquent contradiction en ma conception.» (Oeuvres, t. X. p. 163—164.)

«Ἐν τῇ μαθηματικῇ, λέγει ὁ Reid, ἀπαντῶμεν πλεῖστα ὅσα κατὰ φαινόμενον πάντῃ ἀδύνατα καὶ περὶ ὧν οὐ πειθόμεθα ἢ δι' ἀκριβοῦς ἀποδείξεως. Ἐὰν ἡ τοιαύτη ἀποδεικτικὴ ἐξέτασις ἠδύνατο ἐφαρμοσθῆναι μετὰ τῆς αὐτῆς ἀκριβείας καὶ εἰς ἄλλα ἀντικείμενα ἠθέλαμεν βεβαίως φθάσει εἰς τὴν ἀπόδειξιν καὶ ἄλλων ἀντικειμένων νομιζομένων πάντῃ ἀδυνάτου». Oeuvres compl. T. IV. p. 167.)

(8) Ὅρ. Grones, saggio di Filosofia Teoretica Venezia, 1828.

(9) Ἡ διηνεκὴς τῆς τῶν σωμάτων θερμοκρασίας αὐξομείωσις τί ἄλλο ἐστὶν ἢ διηνεκὴς τῶν ἐνδομύχων αὐτῶν μορίων κίνησις;

(10) Καλεῖται *σύμφυσις*, *συμφυτικὴ δύναμις* (cohésion), ἡ δύναμις ἡ συνδέουσα τὰ ὑλικὰ μόρια ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀλλοιώσεως τῶν ἰδιοτήτων αὐτῶν εἰς τρόπον ὥστε ἡ ἰδιότης τοῦ ὅλου ἐστὶ συνέπεια τῶν μερῶν.

Μόρια δὲ καλοῦνται μέρη τινα τοσοῦτον ἐλάχιστα ὥστε λαμβανόμενα κεχωρισμένως οὐχ' ὑποκύπτουσι ταῖς αἰσθήσεσι ἡμῶν. Καλοῦνται δὲ *μόρια συμφυῆ* τὰ διὰ μόνης τῆς συναφείας συναρμοζόμενα εἴτε ὅμοια εἰσὶν εἴτε μὴ πρὸς ἄλληλα.

Λέγεται *σῶμα ὁμογενὲς* ὅταν ὅλα τὰ συμφυῆ αὐτοῦ μόρια ἔχουσι τὰς αὐτὰς ἰδιότητας.

Καλεῖται δὲ *ἰδιότης* τοῦ σώματος μία τις ποιότης, εἴτε *αἰσθητὴ* εἴτε *πραγματικὴ*, εἴτε *ἀρχικὴ*, εἴτε *δευτερεύουσα*, ἅμα διαμένει ἐν τῷ ἐν λόγῳ σώματι μέχρις ἀλλοιώσεως τῆς φύσεως αὐτοῦ, καὶ μέχρις οὗ διατηρεῖ τὸ αὐτὸ ὄνομα, εἴτε τὴν ἱκανότητα τοῦ παρουσιάζειν τοιάνδε ἢ τοιάνδε

ποιότητα, εἰς ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν ὡρισμένην περίστασιν.

Τὰ δὲ σώματα ὁρίζονται διὰ τῶν ποιοτήτων αὐτῶν, τῶν καὶ ἀποτελουσῶν τὴν συνήθη, ὡς καὶ τὴν εἰδικὴν αὐτῶν οὐσίαν.

Ἐν παντὶ συγκεκριμμένῳ ὄντι διακριτέον τὴν οὐσίαν ἢ ὑπόστασιν καὶ τὸν τρόπον τῆς ὑπάρξεως. Πᾶσα οὐσία οὖσα φύσει ἐνεργός, δέον αὐτὴν ἔχειν ἰδιότητας ἢ δυνάμεις τινας ἀχωρίστους ἀπ' αὐτῆς καὶ νοερῶς ἀκόμη, διότι ἂν ἀποχωρισθῶσιν οὐχ' ὑφίσταται πλέον τοία τις οὐσία, ἀλλ' ἡ οὐσία ἐν γένει, δηλαδὴ ἀφῃρημένη, καὶ οὐδεμίαν πραγματικὴν ἐν ἑαυτῇ ὑπόστασιν ἔχουσα, ἐκτὸς τῆς ἐν τῷ νῷ ἡμῶν. Εἰς πᾶσαν οὐσίαν θεωρητέοι, ὡς ἀναγκαῖοι ὅροι, πλὴν τῶν ἐν λόγῳ δυνάμεων, καί τινες τρόποι ὑπάρξεως, λογικῶς προϋπάρχοντες, τῶν δυνάμεων τούτων· καὶ ἕτεροι τρόποι ὑπάρξεως πηγάζοντες εἴτε ἐκ τῆς ἐνεργείας τῶν εἰρημένων δυνάμεων, εἴτε ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων. Πᾶσα δὲ ἀλλοίωσις τρόπου τινος ὑπάρξεως ἢ σχέσεως, καλεῖται *φαινόμενον*.

Καλεῖται δὲ ποιότης πᾶς τρόπος ὑπάρξεως διαρκὴς καὶ ἀφορῶν τὴν οὐσίαν αὐτὴν καὶ τὰς ἰδιότητας ἢ δυνάμεις αὐτῆς, καὶ οὐχὶ ἁπλῶς τὰς τυχαίας σχέσεις τῆς οὐσίας μετ' ἄλλων οὐσιῶν.

Τουθ' ὅπερ καλεῖται *ἀρχικὴ ποιότης* χ. λ. τὸ *στερεὸν* ἀντιστοιχεῖ πρὸς μίαν τινα αἴσθησιν· ἐνῷ τουθ' ὅπερ καλεῖται *δευτερεύουσα ποιότης*, οἷον χ. π. τὸ ἐρυθροῦν χρῶμα, ἀντιστοιχεῖ πρὸς ἑτέραν αἴσθησιν. Ἀπεναντίας εἰς ἑκάστην αἴσθησιν ἀντιστοιχεῖ κατ' ἰδίαν καὶ σταθερῶς, ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς, αἰσθητή τις ποιότης καὶ συνάμα πραγματική τις ποιότης, ἢ ἄγνωστόν τι. Ὁσάκις ἡ πραγματικὴ ποιότης ἐστὶ γνωστὴ διὰ τῆς αἰσθήσεως σὺν τῇ αἰσθητῇ ποιότητι, τότε ἀμφότεραι ὁμοῦ ἀποτελοῦσι τὴν *ἀρχικὴν ποιότητα*, διότι συγχέονται ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ γνώσει ἐν τῇ αἰσθητῇ ἀντιλήψει· καὶ ὅμως ὀφείλομεν διὰ τῆς ἀναλύσεως διακρίνειν αὐτάς· οὕτω χ. π. ἡ στερεότης καθὸ *αἰσθητὴ ποιότης* σώματός τινος συνίστησι ἐν τῷ προξενεῖν μίαν τινα ἱκανῶς γνωστήν, αἴσθησιν ἀντιδράσεως πρὸς τὸ θλῖβον αὐτὴν ὄργανον. Καθὸ δὲ *πραγματικὴ ποιότης*, ἡ καὶ γνωστὴ δι' ἐπαγωγῆς συνεπείᾳ τῆς ἀφῆς, συνίστησι ἐν τῇ συμφύσει δι' ἧς τὰ μέρη ἀνθίστανται μετά τινας ἐνεργείας πρὸς πᾶσαν ἐξωτερικὴν δύναμιν ἐνεργοῦσαν ἀποχωρίσαι αὐτὰ ἀπ' ἀλλήλων.

Πολλάκις ὅμως ἡ στερεότης τῶν σωμάτων, καθὸ πραγ-

ματικὴ ποιότης, ἀντὶ νὰ πηγάσῃ ὡς ἄμεσος συνέπεια ἐκ τῆς τῆς ἀφῆς αἰσθήσεως, ἐξάγεται συνεπείᾳ αἰσθήσεως τῆς ὁράσεως δεικνυούσης τὴν ἀντίδρασιν αὐτῶν ὡς ὅτε π. χ. σῶμά τι συγκρούεται μετ' ἄλλου στερεοῦ καὶ γνωστοῦ ἡμῶν σώματος. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἡ πραγματικὴ ποιότης ἐπιβεβαιοῦται ἀνεξαρτήτως τῆς σχετικῆς αἰσθητικῆς ποιότητος.

Ἡ αἰσθητὴ ποιότης ἐμφανιζομένη μόνη διὰ τῆς αἰσθήσεως καλεῖται *δευτερεύουσα ποιότης*· δι' αὐτῆς δὲ ὑποτίθησι ἡ ὕπαρξις ἀναλόγου πραγματικῆς ποιότητος μὴ ὑπὸ τῆς αἰσθήσεως ὑποδεικνυομένης ἀμέσως, ἀλλὰ μόνον ἐνίοτε διὰ τῆς ἐπαγωγῆς ἀνακαλυπτομένης.

(11) Notions de Philosophie, de Droit et d' Hygiène pratique, par A. Thery et A. Griin. Paris 1844. V. 2. §. 357.

(12) Αἱ σωματικαὶ ἡμῶν ἀλλοιώσεις, λέγει γάλλος τις φρενολόγος, σχετίζονται ἀείποτε πρὸς νοερὰς, καὶ τ' ἀνάπαλιν. Καὶ ἡ τοιαύτη σχέσις ὑφίσταται σταθερῶς καθ' ὅλους τοὺς βαθμοὺς τῆς νοημοσύνης, ἀπὸ τοῦ ἐσχάτου δηλονότι βαθμοῦ τῆς βλακίας μέχρι τοῦ μᾶλλον μεγαλοφυοῦς· καὶ ἀπὸ τοῦ νοὸς τοῦ μᾶλλον ὑγιοῦς μέχρι τοῦ βαρέως καὶ ἀνιάτως πάσχοντος. (Ὅρ. Lelut Cadre de la philosophie de l' homme· dans les Annales Médico-psychologiques.—Année, 1844.

(13) Ὅρα τὰ περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου διάφορα συγγράμματα. Ἔτι δὲ Revue des deux Mondes. XLII. année. Seconde periode.—Des fonctions du Cerveau par C. Bérard· καὶ τοῦ ἀμερικανοῦ Walter H.Kempster πόνημα περὶ τῆς διὰ τοῦ μικροσκοπίου ἐξετάσεως τοῦ ἐγκεφάλου. Ἔτι Ferrier, Les fonctions du cerveau. Paris, 1878.

(14) Τὴν ὡς ἐκ τῆς ἐλλείψεως τῶν νοερῶν τε καὶ παθηματικῶν δυνάμεων βλάβην, καὶ τὰς σχεδὸν μηδαμηνὰς τοῦ ἐγκεφάλου λειτουργίας, τὰς καὶ πηγαζούσας ἐκ τοιούτων ἐκ γενετῆς ἐλλείψεων τῆς τοῦ πρώτου τῆς νοήσεως ὀργάνου καταστάσεως, καλοῦμεν *βλακίαν*, ἣν διακρίνομεν τῆς παραφροσύνης, τῆς πηγαζούσης ἐκ βλάβης ἐπελθούσης ἐν τῷ ἐγκεφαλικῷ συστήματι ὅτε οὐδὲν φαίνεται ἐλλεῖπον πρὸς τελειοποίησιν τοῦ ἐν λόγῳ συστήματος, ὑπὸ τοὺς ἀπαιτουμένους ὅρους πρὸς ἐλευθέραν ἐνέργειαν τῶν νοερῶν τε καὶ αἰσθητικῶν δυνάμεων, ὧν ἴχνος τι ἀκολουθεῖ διατηρῶν ὁ καὶ εἰς παραφροσύνην ὑποκύπτων.

(15) Τοιοῦτόν τι ἔπαθεν, ὡς ἔγγιστα, καὶ ὁ διάσημος Σίλβιος Πέλικος διατελῶν ἐν ταῖς φυλακαῖς, ὅτε ἕνεκα νοσήματος ἠλλοιώθη τὸ ἠθικὸν αὐτοῦ, ἔσχε παραισθησίας, φό-

δους φαντασμάτων κ.λ.π. ἀλλ' ἐπελθόντος ἀφθόνου ἐμετοῦ καὶ ἱδρῶτος ἀπηλλάχθη. (Ὅρ. S. Pellico, Le mie Prigioni. cap. XLV. e s.)

Πολλάκις δὲ οἱ λυσσῶντες, κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς νόσου, αἰσθανόμενοι τὸ ἀκαταμάχητον τῆς πρὸς τὸ δάκνειν τάσεως αὐτῶν, προειδοποιοῦσι τοὺς περιεστῶτας μὴ πλησιάζειν αὐτούς. (Ὅρ. τὴν περὶ Λύσσης ἡμετέραν διατριβὴν, τὴν καὶ ἐκδοθεῖσαν ἐν Ἑρμουπόλει ἐν ἔτει 1839).

(16) Μετὰ τὴν ἀνάρρωσιν ἀναμιμνήσκονται τῶν ἐντυπώσεων ἐφ' ὧν, τρόπον τινὰ, ἐπησχολήθη ἡ προσοχὴ, δηλαδὴ ἐφ' ὅσῳ διατηρεῖτο ἡ μεταξὺ ψυχῆς τε καὶ ἐγκεφάλου νοερὰ σχέσις. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἡ νοερὰ διατάραξις τῆς ἐγκεφαλικῆς νοήσεως οὐκ ἔστι γενικὴ διατελοῦσα εἰσέτι ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ψυχικῆς νοήσεως, καὶ ὡς ἐκ τούτου οἱ πάσχοντες εἰς πολλὰ πράγματα φαίνονται συνεπεῖς. (Ὅρ. τὰ περὶ φρενοβλαβείας διάφορα συγγράμματα, ἰδίως δὲ Despine prosper, De la Folie au point de vue philosophique ou plus spécialement psychologique. et C. Paris. 1875).

«Ἐπιθυμῶ ἵνα περιγράψω, λέγει ὁ ὑπὸ φρενοβλαβείας παθὼν ἰατρὸς Gérard de Nerval, ἐν τῷ πονήματι αὐτοῦ, Le Rêve de la Vie, ἐπιγραφομένῳ, τὰς ἐντυπώσεις τῆς μικρᾶς νοερᾶς παθήσεως ὑφ' ἧς ἔπαθον. Ἀγνοῶ ἐὰν πρέπῃ νὰ ὀνομασθῇ πάθησις τουθόπερ ὑπέστην, διότι ὁμολογῶ ὅτι οὐδέποτε ᾐσθάνθην ἐμαυτὸν τοσοῦτον ὑγιαίνοντα. Ἐνίοτε ἐνόμιζον ὅτι ὑπερτερῶ πάντας κατά τε τὰς δυνάμεις καὶ τὴν ἐνεργητικότητα. Ἐφρόνουν ὅτι τὰ πάντα γινώσκω, καὶ τὰ πάντα κατανοῶ. Ἡ δὲ φαντασία μου μοὶ ἔπλαττε μωρίας ἡδονάς. Ὅθεν ἀναλαβὼν τουθόπερ καλεῖται *λογικὸν*, μὴ τάχα πρέπει νὰ λυπῶμαι ὅτι στεροῦμαι ἐκείνων τῶν ἡδονῶν;»

(17) Μέχρις οὗ δὲν διακοπῇ ἐντελῶς ὁ μεταξὺ ψυχῆς καὶ ἐγκεφάλου νοερὸς σύνδεσμος ὁ παράφρων δύναται καὶ ἐν τῇ μανιώδῃ αὐτοῦ παραφορᾷ σχηματίζειν ὀρθὰς ἐνίοτε κρίσεις.

«Ἐν ταῖς πλείσταις τῶν τῶν μανιωδῶν προσβολῶν, λέγει ὁ Πινέλος ἐν τῇ Φιλοσοφικῇ αὐτοῦ Νοσογραφίᾳ, παρατηροῦμεν τήν τε προσοχὴν καὶ κρίσιν ἐπαισθητῶς βεβλαμμένας ἢ καὶ ἐντελῶς ἐξηφανισμένας· ἀλλ' ὑπάρχουσι παραδείγματα καθ' ἃ μία ἢ ἀμφότεραι τῶν νοερῶν τούτων λειτουργιῶν διατελοῦσιν ἐν πλήρει ἐνεργείᾳ, ἢ εὐκόλως ἐπανέρχονται ἐν τῇ ὁμαλῇ αὐτῶν καταστάσει, ὁσάκις ἀντικείμενόν τι ἑλκύσῃ ἐνδιαφερόντως τὴν προσοχὴν τοῦ παράφρονος. Οὕτω λογιός τις φρενοβλαβὴς ἐνδοὺς εἰς τὰς ἐπι-

μόνους αἰτήσεις μου συνέταξεν ἐπιστολὴν ἥτις ἐστι πλήρης μεστῶν ἰδεῶν καὶ ὀρθῶν κρίσεωνν, καὶ ἣν χάριν περιεργείας διατηρῶ μέχρι τοῦδε. Ἔτι δὲ χρυσοχόος τις καίτοι φανταζόμενος ὅτι ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ ἀντηλλάχθη, ἐνησχολεῖτο ὅμως μετὰ δραστηριότητος πρὸς ἀνακάλυψιν τῆς διηνεκοῦς κινήσεως, καὶ ἂν ἀπέτυχε τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ, ἐπέτυχεν ὅμως κατασκευᾶσαι διάφορα ἀξιόλογα ἐργαλεῖα ἀπαιτοῦντα οὐ μικρὰν ἱκανότητα ϗ μαθηματικοὺς ὑπολογισμούς. Ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα συμβιβάζονται ἄραγε μετὰ τῆς δόξης τῆς ὑποστηριζούσης τὸ μονομερὲς καὶ ἀδιαίρετον τοῦ νοός; . . . . »

«Ὁ λόγιος ἀνὴρ, προστίθησιν οὐκ ἐστὶν ἁπλῆ ἠχὼ τῶν καίτοι γενικῶς παραδεδεγμένων δοξασιῶν, ἀλλ' ἐρευνᾷ καὶ βασανίζει ἐπισταμένως αὐτὰς καὶ ἂν γεγονότα σαφῆ καὶ καλῶς συνηρμοσμένα ἀπάδωσιν αὐταῖς, ἀφίνει τοὺς ἄλλους ἵνα ἀσμενίζωνται ἐν τῇ ἀπάτῃ αὐτῶν, κακεῖνος δὲ προσηλοῦται ἔτι μᾶλλον τῇ ἀληθείᾳ».

(18) Οἱ πλεῖστοι τῶν παραφρόνων ἔχουσι βούλησιν καὶ αἱ πράξεις αὐτῶν εἰσὶν ἠτιολογημέναι. Ἔχουσι πλήρη συνείδησιν τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἐγκεφάλου αὐτῶν, ἀλλ' οἱ πλεῖστοι ἀγνοοῦσιν ὅτι παραλογίζονται φρονοῦντες ὅτι διατελοῦσιν ἐν ὑγιεῖ καταστάσει . . . . Τινὲς ὅμως αἰσθάνονται καὶ ὁμολογοῦσιν ὅτι ἔχουσι τὴν κεφαλὴν διατεταραγμένην, καὶ ὅτι ἔχουσι πρός δε ἀκράτητον τινα τάσιν πρὸς παραφροσύνην μὴ δυνάμενοι πλέον σκέπτεσθαι, βούλεσθαι καὶ πολιτεύεσθαι ὡς πρότερον . . . . . . Ἐνίοτε ἀπεναντίας οὐκ ἔχουσι ποσῶς συνείδησιν οὔτε τῶν σκέψεων οὔτε καὶ τῶν πράξεων αὐτῶν. Ἄλλοτε πάλιν ἡ παραφροσύνη αὐξάνει βαθμηδὸν μέχρι παντελοῦς ἐξαλείψεως τῆς συνειδήσεως, καὶ ἀκολούθως βαθμηδὸν καὶ ἀνεπαισθήτως ἀναλαμβάνουσι τὸ λογικόν.

(19) Ὅρ. Russel, Système physique et moral de la femme p. 262.

(20) Πλεῖστα ἔμβρυα ἐπιζῶσι καίτοι ἐστερημένα μέρους τινος ἢ καὶ ὁλοκλήρου τοῦ ἐγκεφάλου. Διάφορα τοιαῦτα παραδείγματα ἀναφέρουσι σὺν τοῖς ἄλλοις ὁ Οὐέπφερος, ὁ Σαβιάρδος, ὁ Βύντερος, ὁ Κλεῖνος, ὁ Βρύσιος, ὁ Παaύϊος, ὁ Ῥαϊνέρος, ὁ Βιάγκης. κ.λ. Ἰδίως δὲ ὁ Σχελχάσιος ποιεῖται λόγον περὶ βρέφους πάντῃ ἐστερημένου ἐγκεφάλου καὶ ἐπιζήσαντος ἐπὶ δύο ἡμέρας. Ὁ Ἰακωβαῖος περὶ ἑτέρου τοιούτου ἐπιζήσαντος ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας. Ὁ Πεγχινάτης

καὶ ὁ Χεϋσχάνιος περὶ ἑτέρου ἐπιζήσαντος ἐπὶ ἓξ ἡμέρας· καὶ ὁ Βάϋλος ἀναφέρει περὶ ἑνὸς ἄλλου ἐπιζήσαντος ὁλόκληρον ἑβδομάδα.

(21) Ἐστὶν ὁμολογούμενον ὅτι ἅμα τῇ παύσει τῶν ὀργανικῶν λειτουργιῶν παύει συγχρόνως καὶ ἡ ζωή· ἀλλ' οὐχ' ὑπάρχει ἀποχρῶν λόγος παραδεχθῆναι ὅτι διατελοῦντος τοῦ σώματος ἐν ὑγιεῖ καταστάσει, δύναται ἡ ψυχὴ ἐγκαταλεῖψαι αὐτό· ὅπως δήποτε ὅμως μεταξὺ τῶν δύο τούτων ζωῶν, δηλονότι τῆς τε ψυχῆς καὶ σώματος, ὑπάρχει διηνεκής τε καὶ ἀναγκαία ἀνταλλαγὴ ἐνεργειῶν τε καὶ ἀντιδράσεων. Καὶ ἂν πολλάκις ἐν τοῖς πτώμασι τῶν αἰφνηδίως μετηνεγκόντων τὸν βίον, οὐδεμία διὰ τῆς νεκροψίας ἀλλοίωσις εὑρίσκεται, τοῦτο ἀποδεικνύει τὴν ἀνικανότητα ἡμῶν, καὶ τὴν ἔλλειψιν ἐργαλείων ἁρμοδίων πρὸς ἀνεύρεσιν τῶν ἐνδομύχων ἀλλοιώσεων τῆς ὀργανικῆς ὑφῆς· πρὸς δὲ ὅτι ὑπάρχουσι βλάβαι σπουδαῖαι δυνάμεναι ἐπιφέρειν τὸν θάνατον καὶ ἄνευ φανερᾶς ἀλλοιώσεως τῆς ὀργανικῆς ὑφῆς.

Ἡ παθολογικὴ ἀνατομία συνίσταται ἐν τῇ γνώσει οὐχὶ ὅλων τῶν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος ἀλλοιώσεων, ἀλλὰ μόνον τῶν κατὰ σχῆμα καὶ ὑφὴν τῶν στερεῶν. Ἑπομένως τίνι τρόπῳ δυνάμεθα ἀνευρεῖν εἰς μέρος τι ἀλλοιώσεων τὸν λόγον τῶν ἐν ὅλῳ ἀλλοιώσεων τοῦ ὀργανισμοῦ; Ὑπάρχουσι νοσήματα καθ' ἃ οὐκ ἀνευρίσκομεν καθ' ὑφὴν ἀλλοιώσεις, καὶ τοιαῦτα π. χ. οἱ διαλείποντες πυρετοί. Ὑπάρχουσιν ἕτερα καθ' ἃ αἱ ἀνατομικαὶ ἀλλοιώσεις οὐκ ἀρκοῦσι πρὸς ἐξήγησιν τῶν φαινομένων, ϗ τοιαῦτα π. χ. τὰ συφιλικὰ νοσήματα. Ὑπάρχουσιν ἐπὶ τέλους καὶ παθολογικαὶ ἀλλοιώσεις μηδόλως ἐκδηλούμεναι δι' ἐπαισθητῶν συμπτωμάτων.

(22) Ὅρα τὸ περὶ αἰσθήσεων πόνημα αὐτοῦ.— «Je n' aime pas les hypothèses, λέγει ὁ Βρισσότος, et je n' ai jamais bien compris Condillac, expliquant l' origine de nos facultés et la naissance de nos idées par la supposition d' une statue qu' il doue successivement de tous les sens. L' observation de la nature humaine telle qu' elle est, et non telle qu' elle aurait pu être, est à mes yeux le seul moyen de reconnaître la vérité.» (L. c. p. 134.)

(23) Ch. Bonnet, Essais analytiques sur les facultés de l' âme. Copenhague, 1760.

(24) «On peut donc, λέγει ὁ Λαρομιγυϊέρος, facilement imaginer un être Sensible qui n' aurait qu' un sens unique, ce qui suffit pour nous donner le droit d' en faire la sup-

position» (Leçons de Philosoph. Paris, 1823. t. I. p. 218)

(25) Ο Noil Arnott ἀναφέρει ὅτι ὁ Mitchell γεννηθεὶς ἐνεόκωφος καὶ τυφλὸς ἔζη ὡς αὐτόματον.

(26) Ὁ Φοντανέλλος φθάσας ἐν ἡλικίᾳ 96 ἐτῶν, οὐκ ἐνεθυμεῖτο ὅτι ἐν ἡλικίᾳ 70 ἐτῶν, εἶχε συγγράψει τὸ περὶ γεωμετρίας πόνημα. Ὁ δὲ Λεϊβνίτιος ἐν προβεβηκυΐᾳ ἡλικίᾳ οὐ κατενόει τὰ ἴδια αὐτοῦ συγγράμματα.

(27) «Δύο τινὰ, λέγει ὁ Κυατερφάγιος διακρίνουσι τὸν ἄνθρωπον τῶν λοιπῶν ζώων, ἅτινα οὐδόλως ἀπαντῶνται εἰς κἀνὲν τῶν ζώων· δηλαδὴ τό τε θρησκευτικὸν καὶ ἠθικὸν αἴσθημα. Ἰδοὺ τί ἀποχωρίζει ἀπολύτως τὸν ἄνθρωπον τῶν λοιπῶν ζώων. Κατὰ τὸ σῶμα ὁ ἄνθρωπος ἐστὶν ὂν ὀργανικὸν καὶ ζῶν, ἤτοι ζῶον μαστοφόρον, καὶ μηδέν τι πλειότερον ἢ ὀλιγώτερον· ἐνῷ ὡς ἐκ τῆς ἠθικότητος καὶ τῆς θρηκείας ἐστὶν ἄνθρωπος.» (Loc cit).

Ὁ δὲ τοῦ Καντίου ὀπαδὸς Μερσιέρος, λέγει, ὅτι ὁ ὑπέρτατος βαθμὸς τῆς ἀνθρωπίνου φύσεως κεῖται ἐν τῇ ἠθικότητι· τὰ δὲ κύρια αἰσθήματα τὰ καὶ ἔμφυτα τῇ ἀνθρωπίνῳ φύσει ὑπάρχουσι χάριν τῆς συνθετικῆς ἑνότητος τοῦ *ἐγώ*· καθότι τὸ *ἐγὼ* αὐτὸ ἀναπτύσσει τὰ ἠθικὰ αἰσθήματα, οὐδεμιᾶς σχέσεως δυναμένης ὑπάρχειν μεταξὺ τῶν κινήσεων τῶν ἰνῶν καὶ τοῦ θαυμασμοῦ διά τινα ἡρωϊκὴν πρᾶξιν.

(28) »Ὁμολογητέον εἶναι, (λέγει, ὁ Πλάτων περὶ ἰδεῶν) τὸ κατὰ ταῦτα ἔχον εἶδος, ἀγέννητον καὶ ἀνώλεθρον οὐδ' ἐν ἑαυτῷ εἰσδεχόμενον ἄλλο ἄλλοθεν, οὔτε αὐτὸ εἰς ἄλλο ποῖον ἀόρατον δὲ καὶ ἄλλως ἀναίσθητον τοῦτο, ὃ δὴ νόησις εἴχαμεν ἐπισκοπεῖν». (Πλάτων, ἐν Τιμαίῳ Τ. 3.) Οἱ δοξάζοντες τὴν ὕπαρξιν τῶν *ἐμφύτων ἰδεῶν*, στηρίζονται εἰς τὸ ὅτι ὑπάρχουσιν ἰδέαι τινες κοιναὶ εἰς ἅπαντας τοὺς ἀνθρώπους, καὶ ὡς ἐκ τούτου ὤφειλον εἶναι ἔμφυτοι. Οὗτοι ἐπεκτείνουσι τὰς συνεπείας πλέον τῶν ἀρχῶν. Ἡ ἰδιότης ἣν ἅπαντες ἔχομεν τοῦ σχηματίζειν ἰδέας τινας, καὶ ἀνακαλύπτειν ἀληθείας τινας, ἀποδεικνύει μόνον ὅτι ἅπαντες ἔχομεν τὰς αὐτὰς διαθέσεις, τὴν αὐτὴν ἱκανότητα, καὶ τὰς αὐτὰς δυνάμεις· καὶ ἔτι μᾶλλον τὴν προϋπαρξιν τῆς νοερᾶς ἀρχῆς τῆς ὑφ' ὅλων ἡμῶν κατεχομένης καὶ σχηματιζούσης ὅλας τὰς ἰδέας ἡμῶν καὶ οὐχὶ τὴν προϋπαρξιν αὐτῶν τούτων τῶν ἰδεῶν.

(29) Τὸ πνεῦμα ἡμῶν, λέγει ὁ Λεϊβνίτιος, φέρει ἐν ἑαυτῷ τὴν δύναμιν τοῦ ἀποκτᾶν ἰδέας, ἢ φέρει τὰς ἰδέας καὶ ἀληθείας, οὐχὶ δίκην προτάσεων, ἀλλ' ἐν εἴδει, οὕτως εἰπεῖν,

πηγῶν ἐξ ὧν ἡ ἐφαρμογὴ καὶ περιστάσεις ἐπιφέρουσι τὰς ἀποτελεσματικὰς ἀπορροίας· ἀπαραλλάκτως, παρατηρεῖ ἕτερός τις συγγραφεὺς, ὡς φέρει τὴν δύναμιν τῆς βουλήσεως, χωρὶς νὰ ὑπάρχωσιν ἐν ἡμῖν προανεπτυγμέναι, καὶ οὕτως εἰπεῖν, ἐναποταμιευμέναι αἱ εἰδικαὶ βουλήσεις. Ἐστὶν ἐκ πείρας πασίδηλον ὅτι αἱ ἰδέαι ἔχουσι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ἐκ τῶν αἰσθήσεων· ἀλλ' ἂν ἀναζητῶμεν ἐν ταῖς αἰσθήσεσι τὴν ἀρχὴν πασῶν τῶν γνώσεων ἡμῶν, ποῦ ἀνευρίσομεν, λέγει ὁ Βίλλερτος, τὴν μαθηματικὴν στιγμὴν, τὸ κενὸν, τὴν ἄπειρον διάστασιν κ λ.π; (Ὅρ. καὶ Ἀριστοτ. Ἠθικ. Νικομ. ΣΤ. 13.)

(30) Ὅρ. Gioberti, Introduzione allo studio della Filosofia. T. 2 p. 3—4.

(31) Τὸ δυνατὸν προϋποθέτει τὸ πραγματικὸν, διότι ἄνευ πραγματικότητος οὐ δυνάμεθα ἀντιληφθῆναι τοῦ δυνατοῦ. Ἐὰν μηδὲν πραγματικὸν ὑπῆρχε μηδὲν καὶ ἠδύνατο εἶναι.

(32) Ὅρ. Διάλεξιν Γ'.

(33) Ἐστὶ πασίδηλον ὅτι ἀγνοοῦμεν ὅλως τὸν τρόπον τῆς ὑπάρξεως τῶν ἀΰλων ὄντων, καὶ αὐτὴν ἀκόμη τὴν σχέσιν τῆς ψυχῆς μετὰ τοῦ σώματος, διότι, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Ἰενουένσιος, καθὸ ὑλικὰ καὶ ἔμψυχα ὄντα, οὐ δυνάμεθα ἔχειν σχέσεις μετ' ἀΰλων νοῶν, τῶν καὶ ἀνηκόντων τάξει πάντῃ διαφόρῳ, καὶ ὑπὸ πάντῃ διαφόρων νόμων διεπομένῃ.

(34) Ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς ἐπινοήσεως τῆς τε γλώσσης καὶ γραφῆς προέβη ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἠδυνήθη, οὕτως εἰπεῖν ὑλικεῦσαι τὰς ἀφαιρέσεις αὐτοῦ· καὶ οὐσιοποιῆσαι, τρόπον τινὰ, πλῆθος ἰδεῶν ἀποτελουσῶν τὴν βάσιν τοῦ προφορικοῦ λόγου, ἐφ' οὗ ἐπερείδεται καὶ αὐτὸς ὁ ἐνδιάθετος. Ἐσχημάτισε δὲ καὶ οὐσιαστικὰ οἷα, *ἀρετή*, *κακία*, *καλλονὴ* κλ.π. ὧν χρᾶται κοινῶς καὶ ὁ μᾶλλον ἀπαίδευτος, ἐνῷ τὰ ζῶα στεροῦνται ἀπολύτως πασῶν τῶν ὑπὸ τῶν λέξεων τούτων διαδηλουμένων ἰδεῶν. Ἔτι δὲ ἐπραγματοποίησεν, οὕτως εἰπεῖν, ἀνύπαρκτα ὄντα, οἷον τὸ *μηδὲν*, τὸ *παρελθὸν*, τὸ *μέλλον* κ.λ.π. ὧν ὡσαύτως οὐδεμίαν ἰδέαν ἔχουσι τὰ ζῶα.

(35) «Τὸ διανοεῖσθαι, λέγει ὁ Πορτάλης, συνίσταται ἐν τῷ συνδέειν τὰς ἰδέας καὶ διὰ τῆς ἀνακαλύψεως τῆς τε ἐξαρτήσεως καὶ συνδέσμου, ἀποτελεῖν ἅλυσσόν τινα ἧς ὁ πρῶτος κρῖκος δεῖ ἐξαρτᾶσθαι ἐκ πραγματικοῦ τινος ἀντικειμένου· ἐκ δὲ τοῦ κρίκου τούτου δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἡ ἐλαχίστη διακοπὴ ἢ διάλυσις τῆς συνεχείας ταύτης τῶν

κρίκων». (Portalis, De l' usage et de l' abus de l' esprit philosophique. T. 1. p. 30.)

«Ἐκ τῆς ἱκανότητος τοῦ σχηματίζειν ἀφηρημένας ἰδέας, λέγει ὁ πολὺς Γερδίλιος, πηγάζει ἡ δύναμις τοῦ συλλογίζεσθαι· διότι πᾶς λόγος συνεπὴς ἐμπεριέχει μίαν τινα, τοὐλάχιστον, τῶν καθόλου ἰδεῶν. Διὰ δὲ τῆς ἐκλογῆς ἢ χρήσεως σημείων παραστατικῶν ἰδεῶν κέκτηται ὁ ἄνθρωπος τὴν ἱκανότητα τοῦ συνδέειν μακρὰν σειρὰν συλλογισμῶν. Ἡ δύναμις τοῦ γινώσκειν καὶ δοκιμάζειν (goûter) ἀληθείας πάντη ἀφηρημένας καὶ νοεράς· ἡ εὐαισθησία πρὸς θέλγητρα οὐδὲν αἰσθητὸν ἔχοντα· ἡ φυσικὴ τέχνη τοῦ συλλογίζεσθαι· καὶ ἡ ἀξιόλογος ἰδιότης τοῦ συναρμόζειν τὰς ἰδέας ὅπως ἔκ τινος ἀληθείας ἐξάξωμεν ἑτέραν τινα ἀλήθειαν· ἡ ἐφεύρεσις τεχνῶν καὶ τὰ μέσα τὰ ὑπὸ τῆς σκέψεως χορηγούμενα ἡμῖν πρὸς ἐπέκτασιν τῶν φυσικῶν ἡμῶν δυνάμεων, εἰσὶ χαρακτῆρες ἰδιάζοντες μόνον τῷ ἀνθρώπῳ καὶ ἀποτελοῦντες διαφορὰν οὐσιώδη μεταξὺ τοῦ νοεῖν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τοῦ νοεῖν τῶν ἀλόγων ζώων. Ἐστὶ μὲν ἀληθὲς ὅτι παρατηροῦνται καὶ εἰς τ' ἄλογα ζῶα θαυμαστά τινα σημεῖα ὀξυδερκείας, ἀλλὰ ταῦτα περιορίζονται αείποτε εἰς ἀντικείμενα ὅλως αἰσθητά». (Gerdil, Caract. distinctifs de l' homme et des brutes).

(36) Ἄλλως πῶς, λέγει ὁ Δ' Ἀλεμβέρτος, οὐ δυνάμεθα ἐξηγῆσαι τ'ἀκατάληπτα τῆς φύσεως μυστήρια, ἢ ὁμολογοῦντες ὅτι οὕτως ἔδοξε τῷ Ὑψίστῳ. «Τίς ἐγνώρισε τὸν νοῦν τοῦ Κυρίου; ἢ τίς ἔγεινε σύμβουλος αὐτοῦ». (Παῦλος πρὸς Ῥωμ. κεφ. ιά. 34).

(37) Ἐν τῷ νῷ, λέγει ὁ Ῥεμυσάτος, ὑπάρχει τι πέραν αὐτοῦ. Γινώσκει μᾶλλον ἢ ὅτι ὁρᾷ· παρέχει πλείονα ἢ ὅτι κατέχει, καὶ διὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ ὁρίων, προδίδει τὴν καταγωγὴν αὐτοῦ. Ὁ κατατάξας τὸν νοῦν ἐπὶ τῆς γῆς ἀφῆκεν ἐν τῇ κοιτίδι αὐτοῦ ἴχνη τῆς ὑψηλῆς αὐτοῦ καταγωγῆς, καὶ πρός δε στοιχεῖά τινα δυσανάγνωστα τῆς διαλέκτου ἣν πρὶν κατεῖχε καὶ νῦν ἐλησμόνησε.

Ἐάν, λέγει ἕτερός τις γάλλος ὡσαύτως συγγραφεὺς, ἀπεκδύσωμεν τὸν ἄνθρωπον τοῦ ἐξωτερικοῦ αὐτοῦ περικαλύμματος, δηλονότι τοῦ σώματος, οὐκ ἐστι πλέον *σκώληξ*, ἀλλ' ἀποβαίνει *ἰσόθεος*, ἐνῷ μετὰ τοῦ ὑλικοῦ τούτου περικαλύμματος, τοῦ καὶ καταβιβάζοντος αὐτὸν, καὶ μετὰ τῆς νοήσεως (δηλ. τῆς θεωρητικῆς) τῆς ὑπερυψούσης αὐτὸν, οὐκ ἐστιν οὐδὲ σκώληξ οὐδ' ἰσόθεος, ἀλλ' *ἄνθρωπος*, δηλαδὴ

ὃν μικτὸν καὶ αἰνιγματικόν, προξενοῦν μὲν οἶκτον ἕρπον τὴν γῆν, καὶ μεγίστην δόξαν διανοούμενον ..... Ἵνα δὲ κατανοήσωμεν, προστίθησιν ὁ αὐτός, τὸ ἐν ἡμῖν ἄϋλον καὶ αὐτεξούσιον στοιχεῖον πρέπει νὰ σπουδάσωμεν τὰς ὀργανικὰς ἡμῶν δυνάμεις καὶ μέχρι ποῦ φθάνουσιν αἱ ἐνέργειαι αὐτῶν, ὡς καὶ τὰ ὅρια ὅθεν ἄρχονται αἱ τοῦ ὑπ' αὐτῶν ἐξηρτημένου ἑτέρου στοιχείου». (J. Moreau (de Tours), La Psychologie morbide. Paris, 1859).

(38) Κατὰ γενικὴν σχεδὸν τῶν θείων πατέρων, θεολόγων καὶ ἰατρῶν τῶν περιελθουσῶν ἑκατονταετηρίδων δόξαν, τὰ ἔμβρυα στεροῦνται ψυχῆς κατὰ τὰς πρώτας τεσσαράκοντα ἢ ὀγδοήκοντα τοῦ βίου αὐτῶν ἡμέρας! «Λέγομεν γάρ, λέγει ὁ Πλανούδης, μετὰ τὴν τεσσαρακοστὴν ἡμέραν τὸ ἀνδρῶδες, μετὰ τὴν ὀγδοηκοστὴν τὸ γυναικῶδες ἔμβρυον τρισὶ ψυχαῖς, θρεπτική τε καὶ αἰσθητική, καὶ λογικὴ ἐμψυχοῦται». (ἐν τοῖς Θεολογικοφιλοσ. ἀποφθέγμασι. Κ. 38) Περὶ τοῦ ζητήματος τούτου, ἢ μᾶλλον περὶ τοῦ πότε ἀποβαίνει ὁ ἄνθρωπος ἀθάνατος, διεπραγματεύθη ἐσχάτως ὁ ἄγγλος ἱεραπόστολος J. A. Picton ἐν τῷ πονήματι αὐτοῦ «New Théories and old, Thaith, 1870).

(39) Φρονοῦσι δὲ τινὲς ὅτι διὰ μόνης τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας τῆς βουλήσεως δυνάμεθα νὰ προλάβωμεν τὴν ἀνάπτυξιν διαφόρων νοσημάτων ἢ καὶ νὰ θεραπεύσωμεν αὐτά. Καὶ πράγματι εἰς τὰς νευροπαθείας ἡ ἐνέργεια τῆς φαντασίας ἔχει μεγίστην ἰσχύν, ἑπομένως διευθυνομένη ὑπὸ τῆς βουλήσεως δύναται ἐπιφέρειν αἴσια ἀποτελέσματα. (Ὅρ. καὶ ὑγιεινὴ τῆς ψυχῆς, ὑπὸ Ε. Φεουχτερσλέβεν. Κωνσταντινουπόλει, 1872. Ἔτη' Muratori, Della Forza della Fantasia Uman. Venezia, 1745.

(40) Εἰς τί ἄρα συνίσταται ἡ μεταξὺ τῶν διαφόρων οὐσιῶν διαφορά; Πόθεν ἄρχεται ἡ ἐν λόγῳ διαφορά; Δηλαδὴ κατὰ ποίαν ἀκριβῶς στιγμὴν μετατρέπεται ἡ ἡμέρα εἰς νύκτα καὶ ἡ νὺξ εἰς ἡμέραν; Εἰς τί συνίσταται ἡ διαφορὰ τῶν εἰδῶν; Δηλαδὴ μεταξὺ δένδρου καὶ δάσους; κ.λ. Ἐνταῦθα δυνάμεθα εἰπεῖν μετὰ τοῦ Πασχάλου. «Ἡ νόησις ἡμῶν κατέχει ἐν τῇ κατηγορίᾳ τῶν νοερῶν ὄντων τὴν αὐτὴν τάξιν ἣν τὸ σῶμα ἡμῶν ἐν τῇ τοῦ σύμπαντος διαστάσει. Γινώσκοντες τὰς δυνάμεις ἡμῶν ὁρῶμεν ὅτι ἐσμέν τι, ἀλλ' οὐχὶ τὸ πᾶν». (Pensées, édit. Fung. t. II. p. 69)—Ὡς τὰ αἰσθητήρια ἡμῶν οὐκ ἀντιλαμβάνονται ἤ τινος ἐκτάσεως, μὴ δυνάμενα ἀντιληφθῆναι οὐδὲ λίαν μικρᾶς οὐδὲ λίαν μεγάλης,

οὕτω καὶ αἱ γνώσεις τοῦ νοὸς ἡμῶν ἔχουσι τὰ ὅρια αὐτῶν.

(41) «Qui rationalitaten (δηλ. ψυχὴν) brutorum adoptat, non se extricabit obviis difficultatibus, sed potius intricabit, coactus rationem (δηλ. ψυχὴν) tribuere, cœlo, stellis, aeri, imo toto mundo.» (Physic. suer. t. 7. p. 1345.— καὶ Antilucretius. L. 6. v. 409.)

(42) Πλεῖστοι τῶν νεωτέρων φυσιοδιφῶν διατείνονται ὅτι ἅπαντα τὰ ζωΰφια γεννῶνται ἐκ πρεϋπαρχόντων σπερμάτων, καὶ πρὸς ὑποστήριξιν τῆς δόξης αὐτῶν ἀναφέρουσι διάφορα πειράματα, σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τὰ τοῦ Schultz καὶ Schwann, ἐξ ὧν προκύπτει ὅτι ὁσάκις τὰ ὑγρὰ θερμανθῶσι μέχρι 100° ἢ ἔλθωσιν εἰς συνάφειαν μετὰ τοῦ θειϊκοῦ ὀξέως, οὐ γεννῶνται πλέον ἐν αὐτοῖς ζωΰφια, ὅπως οὐ γεννῶνται οὐδ' ἐν ἀποσταλαγμένῳ ὕδατι. Ἀλλ' ἐκ τούτων οὐδὲν ἕτερον δυνάμεθα μετὰ βεβαιότητος συμπεράνειν, ἢ ὅτι τὰ ἐν λόγῳ ὑγρὰ καθίστανται διὰ τῶν ῥηθέντων μέσων ἀνίκανα πρὸς παραγωγὴν ζωϋφίων, καὶ οὐδόλως ὅτι διὰ τῶν μέσων τούτων κατεστράφησαν τὰ ἐν τοῖς εἰρημένοις ὑγροῖς σπέρματα τῶν ζωϋφίων· καὶ ἐν ἔργῳ πῶς ἐστὶ δυνατὸν ὑποθεῖναι τὴν προϋπαρξιν σπερμάτων τῶν κατὰ πρῶτον ἐμφανιζομένων ζωϋφίων ὡς ἐκ τῆς ἐντέχνου κατασκευῆς πάντῃ νέων πραγμάτων;

(43) Κατὰ Κέστερον ἐστὶ λίαν παράλογον ὑποθέτειν τὴν ψυχὴν μὴ διηνεκῶς διανοουμένην! Καὶ πράγματι παραδεχόμενοι τὴν πρακτικὴν νόησιν ὡς ὑπόστασιν ἢ καὶ οὐσιώδη τῆς ψυχῆς ἐνέργειαν, ἀναγκαζόμεθα καί τοι ἐναντίον τῶν γεγονότων καταλῆξαι ἐν τῷ ἐν λόγῳ συμπεράσματι. (Essais sur l' activité du principe pensant I^e. part. ch. XII.)

(44) «Les intelligences, λέγει ὁ Δὲ Μαίστρος, ne peuvent différer entre elles qu' en perfections, comme les figures semblables ne peuvent différer qu' en dimensions. La courbe que décrit Uranus dans l' espace, et celle qui enferme sous la coque le germe d' un colibri, diffèrent sans doute immensément. Resserez encore la seconde jusqu' à l' atome, ouvrez l' autre dans l' infini, se seront toujours deux ellipses, et vous les représenterez par la même forme.» (Les Soirées de S. Pétersbourg.)

(45). Ἐν τῇ ἀναπτύξει τοῦ ἐμβρύου πρῶτον ἀναφαίνονται, κατὰ τὸν Ἰατρὸν Ἀκκερμάννον, τὰ καρδιακὰ γάγγλια.

(46). Ὅρα De natur generat. p. 245.

ΔΙΑΛΕΞΙΣ Γ'.

Ce livre étant surtout une œuvre d' analyse et de critique j' ai cru dévoir adopter la forme de dialogue, comme le plus propre au développement des questions et objections. . . . .

. . . .

. . . Le but de ces entretiens n' est pas de faire montre de bel esprit, au assant d' épigrammes. Nous voulons tous deux une discussion sincére et serieuse qui aboutisse à la démonstration d' une verité, et non au vain triomphe d' une thèse.

(Vacherot.)

Συναντηθέντες καὶ πάλιν μετὰ τοῦ Ἀλβανοῦ Ἡγουμένου καὶ χαιρετίσαντες ἀλλήλους φιλοφρόνως, ἠρχίσαμεν τὰς συνήθεις ἡμῶν συνδιαλέξεις εἰπόντος μοι τοῦ Ἡγουμένου.— Πρὶν ἢ ἐπανέλθωμεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου λέγω ὑμῖν ὅτι χθὲς τὸ ἑσπέρας παρευρεθεὶς ἐν τῇ συνεδριάσει τοῦ ἐνταῦθα Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου, ἤκουσα ἀναγινωσκόμενον τὸ περὶ *Λογικῆς* ὑμέτερον φιλοπόνημα, τὸ καὶ ἐπιγραφόμενον *Πραγματεία Λογικῆς φιλοσοφίας*, ὅπερ ἔδωκεν ἀφορμὴν εἴς τινα τῶν περιεστώτων εἰπεῖν μὴ τάχα ὑπάρχει καὶ *ἄλογος φιλοσοφία* ;— Κἀγὼ δὲ λαβὼν τὸν λόγον ἔφην· Ἐπιτραπείτω μοι εἰπεῖν ὑμῖν ὅτι ὁ προτείνας τὴν παρατήρησιν ταύτην φαίνεται ὅτι ἀστεΐζετο· διότι ἡ λέξις *λογικὴ* οὐ ληπτέα ἐνταῦθα ἐπιθετικῶς ἐν τῇ σημασίᾳ τοῦ *ἔλλογος* δηλονότι, ἧς ἡ ἀντίθετος σημασία τὸ *ἄλογος*· ἀλλὰ ληπτέα, ὡς κάλλιστα γινώσκετε ἐν τῇ σημασίᾳ τοῦ Logique.— Ἀλλ' ἐπανέλαβεν ὁ Ἡγούμενος· Πρὸς τί λοιπὸν ἡ προσθήκη τοῦ *φιλοσοφίας* ;— Καὶ ἄν, ἀπήντησα ἐγώ, δὲν προσετίθετο μήπως δὲν προσυπακούετο, ἢ ἀντ' αὐτῆς τὸ *τέχνη* ἢ *ἐπιστήμη*, ὡς ὅταν λέγωμεν *ἰατρική*, *ῥητορικὴ* κ.λ.π ; Τί λοιπὸν ἂν προσετέθη ; Μάλιστα τὸ *λογικῆς* εἰς τὸ *φιλοσοφίας*, ἀπῃτεῖτο, νομίζω, πρὸς διαστολὴν ἐκ τῆς *Μεταφυσικῆς* καὶ

ἠθικῆς φιλοσοφίας, κατὰ τὴν συνήθη τῶν σχολῶν διαίρεσιν.— Κακεῖνος ἔφη. Οὕτως ἔχει· ὅθεν ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ προκείμενον. Καὶ ἐν πρώτοις τί ἐστὶ καθ' ὑμᾶς δύναμις; —Κἀγὼ δὲ ἔφην. Ἡ δύναμις, ὥς τινες λέγουσιν, ἐστι συμπλήρωσις τοῦ ἐνδεχομένου, ἡ αἰτία ἐν ἐνεργείᾳ· ἑνὶ λόγῳ, οὐ δύναται ὁρισθῆναι, ὡς καὶ πάντα τὰ λοιπὰ ἁπλᾶ τε καὶ ἀρχικὰ φαινόμενα· (1) Τὴν ἰδέαν ὅμως τῆς δυνάμεως ἔχομεν ἀρχικῶς ἐν ἡμῖν. «Αὕτη ἐστι, λέγει ὁ ἐκδότης τῶν τοῦ Λεϊβνιτίου συγγραμμάτων A. Jacques, ἡ καθαρὰ ἄμεσος καὶ εὐθεία συνείδησις ἣν ἔχομεν περὶ ἡμῶν αὐτῶν καθὸ δύναμις. Ὁ ἄνθρωπος τὸ ἐγὼ ἐστὶν πρὸ παντὸς ἄλλου δύναμίς τις, αὐτεξούσιος, νοερὰ, πεφωτισμένη, vis sui conscia, sui potens, sui motrix. Γινώσκει ὅτι ἐνεργεῖ· γνωρίζει ἑαυτὸν, πρὸ τῆς ἐνεργείας καὶ οὐ παύει γινώσκων σ' αὐτὸν καὶ μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς ἐνεργείας. (2) Ἐκ μόνης τῆς ἀμέσου καὶ διαρκοῦς ταύτης συνειδήσεως τῆς προσωπικῆς δυνάμεως ποριζόμεθα τὴν τῆς *αἰτίας* ἰδέαν· καὶ ὅμως οὐχ ὁρῶμεν ἢ φαινόμενα, ἤτοι ἀποτελέσματα αἰτιῶν. Αἱ αἰτίαι καὶ δυνάμεις διαφεύγουσιν ἡμῖν, καὶ μόνον ὑποθέτομεν αὐτὰς κατὰ παράδειγμα τῆς ἐν ἡμῖν δυνάμεως, ἀπεκδύοντες αὐτὰς νοερῶς τοῦ αὐτεξουσίου, καὶ θεωροῦντες αὐτὰς ὡς ἀναγκαίας καὶ τυφλάς. Καὶ ὅμως, ἠκολούθησα λέγων, ἐκ τῆς πείρας καὶ τῶν φαινομένων αὐτῆς ἐξωτερικῶς θεωρουμένων οὐδέν τι ὁρῶμεν ἢ κινήσεις παντὸς βαθμοῦ, παντὸς σχήματος, πάσης φύσεως, ἑνὶ λόγῳ μηδὲν ἄλλο ἢ κινήσεις· διότι αἱ ἀληθεῖς ἰδιότητες τῶν σωμάτων, αἱ φυσικαί τε καὶ χημικαὶ ἰδιότητες ἀπολήγουσιν εἰς ἐνέργειαν καὶ κίνησιν· ὅθεν ὡς ἐκ τούτου τινὲς τῶν νεωτέρων, ἐξ ὧν καὶ ὁ διάσημος Σέκκης (3) ταυτίζουσι τὴν δύναμιν μετὰ τῆς κινήσεως, διότι λέγουσιν ἐστι παράλογον παραδεχθῆναι ἐν τῇ κινήσει τῆς ἀνοργάνου ὕλης ἄλλην ἀφορμὴν πλὴν αὐτῆς τῆς κινήσεως. Μάλιστα ὁ καθηγητὴς Beaunis, καὶ πρὸ αὐτοῦ ὁ Στράτων, θεωροῦσιν ὡς κίνησιν καὶ αὐτὴν τὴν νόησιν (4). Ἀλλ' οὕτω ταυτίζεται ἡ αἰτία (δηλ. ἡ δύναμις), μετὰ τοῦ αἰτιατοῦ, ἤτοι τῆς ἐνεργείας (δηλ. τῆς κινήσεως), ὅπερ φευκτέον. Ἀλλ' ὅτι αἱ κινήσεις αὗται πηγάζουσιν ἔκ τινος αἰτίας, οὐδὲν λογικώτερον, καὶ οὐδὲν ἀναγκαιότερον παραδεχθῆναι· οὐδὲ δυνάμεθα θεωρεῖν τὰς περὶ αἰτίας γνώσεις ἡμῶν ὡς ἁπλῆν ἀπάτην, κατὰ τοὺς τοῦ Hume διϊσχυρισμούς· διότι ὁ νοῦς ἡμῶν οὐχ ὑποτίθεται τὴν αἰτίαν ἁπλῶς ὡς ἐνδεχομένην, ἀλλὰ τὴν ἐπιβεβαιοῖ μετὰ πλήρης

βεβαιότητος (5), καί τοι ἐπὶ τῆς φύσεως καὶ τῶν ἐνδεχομένων ἰδιοτήτων τῶν αἰτιῶν τούτων οὐδὲν δυνάμεθα βεβαιῶσαι· καὶ ἰδοὺ πόθεν αἱ περὶ τούτου διάφοροι ὑποθέσεις. — Τί λοιπὸν λεκτέον περὶ τῶν τοῦ Hume διϊσχυρισμῶν; εἶπέ μοι ὁ Ἡγούμενος.— Ὁ Hume, ἐπανέλαβον ἐγὼ, καί τοι ἀποδίδων τὰς γνώσεις ἡμῶν τῇ πείρᾳ, διατείνεται ὅμως ὅτι αὕτη οὐ χορηγεῖ ἡμῖν μηδένα ἀναγκαῖον μεταξὺ δύο πραγμάτων σύνδεσμον, διὸ συμπεραίνει ὅτι οὐκ ἔχομεν οὐδεμίαν γνῶσιν ἀναγκαίου τινος συνδέσμου καὶ κατὰ συνέπειαν οὐδ' ἀποχρώσης τινος αἰτίας, λόγῳ ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος δηλ. τοῦ ὅτι «*οὐχ ὑπάρχει αἰτιατὸν ἄνευ αἰτίας*» ἂν ἦτον ἀναγκαία ἤθελεν ἐρείδεσθαι ἐπὶ τῆς τῆς ἀντιφάσεως ἀρχῆς· ἀλλ' ἐπειδὴ λέγει ἡ ἀρχὴ αὕτη οὐκ ἐστὶ ταυτοσήμαντος (identicum) ἡ γνῶσις τοῦ αἰτιατοῦ οὐ ταυτίζεται μετὰ τῆς τῆς αἰτίας, καὶ τούτου ἕνεκα, προστίθησιν, οὐκ ἐρείδεται ἐπὶ τῆς τῆς ἀντιφάσεως ἀρχῆς. Ἀλλ' ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Γαλλούππης, ὁσάκις ἡ γνῶσις ἀντικειμένου τινος ἀποδεικνύει τὸν ἐνυπάρχοντα ἀναγκαῖον σύνδεσμον μεταξὺ αὐτοῦ τε καὶ ἑτέρου ἀντικειμένου, ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἡ γνῶσις τοῦ πρώτου συνεπιφέρει ἀναγκαίως καὶ τὴν τοῦ ἑτέρου. Οὕτως ἡ γνῶσις τῆς αἰτίας ἐστι γνῶσις *παράγοντος* ἑπομένως συνεπιφέρει κατ' ἀνάγκην καὶ τὴν τοῦ *παραγομένου* γνῶσιν, διότι οὐ δύναται ὑπάρχειν *παράγων* ἄνευ *παραγομένου*· ὥστε δῆλον γίνεται ὅτι ἡ πρότασις «*οὐχ ὑπάρχει αἰτιατὸν ἄνευ αἰτίας*» ἐστὶ πρότασις ταυτοσήμαντος. Ἀλλ' ὁ Hume, ἐξηκολούθησα λέγων, διατείνεται πρός δε ὅτι ἀφοῦ αἱ ἰδέαι πηγάζουσιν ἐκ τῶν αἰσθημάτων, ἃ οὐ χορηγοῦσιν ἡμῖν τὴν γνῶσιν τῆς *ἀποτελεσματικῆς* (efficiens) αἰτίας, ἕπεται ὅτι οὐκ ἔχομεν τοιαύτην τινα γνῶσιν· μηδόλως λογισάμενος ὅτι ἐστὶ γεγονὸς ὑπ' αὐτῆς τῆς συνειδήσεως ἐπιβεβαιούμενον, ἑπομένως ἀφοῦ τὰ αἰσθήματα οὐ χορηγοῦσι τοιαύτην γνῶσιν ἕπεται ὅτι ἔχομεν αὐτὴν ἐκ τῶν προτέρων.—Ὅθεν ἀναλαβὼν τὸν λόγον ὁ Ἡγούμενος ἔφη. Μὴ δὲν δυνάμεθα θεωρῆσαι τὴν δύναμιν ὡς τὸ κέντρον τῆς ἐνεργείας, καθὼς διατείνεται ὁ Φαριδάϋος; —Οὐδόλως, ἀπήντησα, διότι τὸ ἐν λόγῳ κέντρον θεωρητέον ὡς τὸ *ποῦ* καὶ οὐχὶ τὸ *τί* τῆς δυνάμεως.—Ἀλλὰ πῶς θεωρητέαι αἱ δυνάμεις, ἐπανέλαβεν ὁ Ἡγούμενος, ὡς ἁπλαῖ τῶν ὄντων σχέσεις, ὡς ὄντα ἔχοντα πραγματικὴν ὑπόστασιν, ἢ ἐπὶ τέλους ὡς ἰδιότητες ἢ τρόποι ὑπάρξεως τῶν ὄντων;—Ἐν πρώτοις, ἔφην ἐγὼ, οὐ δυνάμεθα θεωρῆσαι αὐ-

τὰς ὡς ἀποτελούσας τὴν πραγματικότητα τῶν σωμάτων, διότι κατὰ νόμιμον συμπέρασμα ἀπολήγομεν εἰς τὴν φαινομενικὴν τῶν ὄντων ὕπαρξιν. Ὅτι πρὸς δε οὐκ εἰσὶν ἁπλῶς σχέσεις τῶν ὄντων ἀρκεῖ ἡ παρατήρησις ὅτι αἱ μὲν δυνάμεις ὑπάρχουσι πραγματικῶς ἐν τοῖς ἀντικειμένοις, αἱ δὲ σχέσεις μόνον ἐν τῷ ἡμετέρῳ νῷ. Καὶ ἐν ἔργῳ, οὐδὲν τῶν ἀντικειμένων ὑπάρχει ἑτεροθέτως καὶ ἀπολύτως *δεξιόθεν*, *ἀριστερόθεν*, *ἄνωθεν*, *κάτωθεν*, κ.λ. πρὸς τὶ, ἀλλὰ μόνον οὕτως ἐκλαμβάνονται ὑπὸ τοῦ νοὸς ἡμῶν. Ἐνῷ αἱ δυνάμεις οἷαι ἡ βαρύτης, ἡ κίνησις, ἔχουσιν ἑτερόθετον ὕπαρξιν. Ἀλλὰ μὴ ὡς ἐκ τούτου ἔχουσι καὶ πραγματικὴν ὑπόστασιν; ἢ εἰσὶν ἁπλῶς ἰδιότητες ἢ καὶ τρόποι ὑπάρξεως τῆς τε ὕλης καὶ ἀΰλου; Οἱ θεωροῦντες αὐτὰς, ἐξηκολούθησα λέγων, ὡς τρόπους ὑπάρξεως τῶν ὄντων, συγχέουσι τὴν δύναμιν μετὰ τῆς ἐνεργείας, ἥτις τῳόντι ἐστὶ τρόπος ὑπάρξεως τῶν ὄντων, καθὸ παράγωγον τῆς δυνάμεως, ἥτις κατ' ἐμὴν γνώμην, ἐστὶν ἁπλῆ ἰδιότης τῶν ὄντων· ἄλλως τε παραδεχόμενοι αὐτὰς ὡς αὐθυπάρκτους, ἀναγκαζόμεθα παραδεχθῆναι συγχρόνως καὶ ὑπόστασιν αὐταῖς ἰδίαν, ἣ ὤφειλεν εἶναι ἢ ἔνυλος ἢ ἄϋλος. Ἂν μὲν ἔνυλος, ἐπανερχόμεθα εἰς τὸ αὐτὸ καὶ πάλιν σημεῖον, ὅπερ ἐστὶ παράλογον. Ἂν δὲ ἄϋλος, τότε οὐ μόνον ἀναγκαζόμεθα παραδεχθῆναι τόσας ἀΰλους ὑποστάσεις ὅσα καὶ τὰ τῆς ὕλης στοιχειώδη μόρια, ἀλλὰ καταλήγομεν κατ' ἀνάγκην καὶ εἰς τὰς ἑνάδας ἢ μονάδας τοῦ Παρμενίδου· διότι ἂν ἡ τῆς ὕλης συμφυτικὴ δύναμις ἐστι τι ἄϋλον αὐθύπαρκτον, ὕλη οὐ δύναται πλέον ὑπάρχειν, ἐπειδὴ πρὸς καταρτισμὸν αὐτῆς ἀπαιτεῖται οὐ μόνον προΰπαρξις τῆς ἐν λόγῳ δυνάμεως ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν ὑλικῶν μορίων μὴ δυναμένης τῆς μόνης δυνάμεως καθὸ μὴ ἐνύλου, παραγαγεῖν τὸ ἔνυλον καὶ ἑπομένως ἐκτάσεως ἐπιδεκτικόν. Μάτην ὁ Λεϊβνίτιος καὶ Βοσκοβίκιος ὑποθέτουσι τὴν ὕλην συγκειμένην ἐξ ἀΰλων μὲν μονάδων ἀλλ' ἐν ἀναλόγοις διαστάσεσι διατεθειμένων, διότι ἐξ αὐτῶν καὶ τοῖς ἀπ' ἀλλήλων ἀποστάσεως οὐ δύναται προκύψαι ἢ ἄθροισμα ἀΰλων ὄντων, οὐδόλως ὅμως καταρτισθῆναι ὂν ἔνυλον καὶ ἑπομένως φέρον τὸ τριχῇ διαστατόν. Τούτων οὕτως ἐχόντων ὁ ὑλικὸς κόσμος οὐκ ἤθελεν ἔχει ἢ φαινομενικὴν ὕπαρξιν, ὡς διϊσχυρίζοντο οἱ Ἐλαιάται, καὶ νῦν ἔτι οἱ τῆς τοῦ Καντίου σχολῆς· αἱ δὲ αἰσθήσεις ἡμῶν ἤθελον εὑρίσκεσθαι ἐν διηνεκεῖ ἀπάτῃ! Ὥστε ἐκ τούτου λοιπὸν δῆλον γίνεται ὅτι αἱ δυνάμεις οὐ δύνανται θεωρηθῆναι ἢ ὡς ἰδιότητες τῶν ὄντων·

διὸ κακῶς ὁ γάλλος φιλόσοφος Main de Biran, τὴν βούλησιν ὡς ὑπόστασιν τῆς ψυχῆς ἐξέλαβε, διότι αὕτη οὐ δύναται καθὸ δύναμις εἶναι ἢ ἁπλῆ ἰδιότης τῆς ψυχῆς.—Τίνι τρόπῳ λοιπὸν, εἶπέ μοι ὁ Ἡγούμενος, ἐκλαμβάνετε ὑμεῖς τὴν ὕλην φύσει ἐνεργὸν ἀφοῦ ἡ συμφυτικὴ δύναμις ἐστὶν ἁπλῶς ἰδιότης αὐτῆς;—Ἔτι μᾶλλον, ἔφην ἐγὼ, θεωρητέα ἡ ὕλη ὡς φύσει ἐνεργὸς, διότι συμφυὴς οὖσα ἡ ἐν λόγῳ δύναμις τῇ ὕλῃ, καὶ ἐκ τῶν οὐκ ἄνευ μάλιστα πρὸς ὕπαρξιν αὐτῆς, ἕπεται κατ' ὀρθὸν λόγον ὅτι καὶ ἡ ὕπαρξις αὕτη οὐδέν τι ἐν ἑαυτῇ εἶναι, ὡς ἤδη ἐῤῥέθη, ἢ ἡ διηνεκὴς τῆς δυνάμεως ταύτης ἐνέργεια.—Κατὰ τοὺς διϊσχυρισμοὺς ὑμῶν οὐ καταρτίζεται ὑλικὸν μόριον ἄνευ συμφυτικῆς δυνάμεως· αὕτη δὲ οὖσα ἁπλῶς μία τις ἰδιότης τῆς αὐτῆς ὕλης, οὐ δύναται βεβαίως ὑπάρχειν ἄνευ ἐκείνης, ὅπερ γεννᾷ ἀντίφασιν.—Οὐδαμῶς, ἀπήντησα ἐγώ· τουθόπερ μόνον ἐλλόγως εἰκάζεται ἐστὶν ὅτι πρὸς ὕπαρξιν τῆς ὕλης ἀπαιτεῖται ἀλλοτρία τις δύναμις ἱκανὴ παραγαγεῖν ἐκ τοῦ μηδενὸς τήν τε ὑπόστασιν τῆς ὕλης καὶ τὴν ἐν λόγῳ οὐσιώδη ἰδιότητα αὐτῆς, ἤτοι τὴν σύμφυσιν ἢ συμφυτικὴν δύναμιν. Καὶ τοιαύτην ἀναγνωρίζω καὶ ὁμολογῶ τὴν τοῦ μυστηριώδους καὶ παντοδυνάμου ἐκείνου λόγου «*εἶπε καὶ ἐγένετο*». — Εἰπόντες ὑμεῖς, ἐξηκολούθησεν ὁ Ἡγούμενος, τὴν τῶν ζώων ψυχὴν ἔνυλον εἶναι· ἐρωτῶ ὑμᾶς τινος εἴδους ἔνυλον ἐστίν.—Κἀγὼ δέ. Λέγων ἔνυλον, ἢ εἶδος ἐνύλου, κατ' Ἀλέξανδρον Ἀφροδισέα, ἐννοῶ ὅτι οὐκ ἔστιν ἄϋλόν τι, οὐχ ἧττον ὅμως οὐδὲν ἕτερον φρονῶ αὐτὴν εἶναι ἢ τὸ παράγωγον τοῦ ὅλου ὀργανισμοῦ, καὶ καθὼς λέγει ὁ μέγας Ἀριστοτέλης ἐν τοῖς ἀναλυτικοῖς ἐκ τῶν ὑστέρων, ἕνωσίς τις τῶν διαφόρων λειτουργιῶν τῆς ὀργανικῆς ζωῆς πρὸς σκόπιμόν τινα γενικὴν ἐνέργειαν, ἣν *ἐντελεχείαν* τοῦ ὀργανικοῦ σώματος, ὁ ῥηθεὶς φιλόσοφος καλεῖ, οἱ δὲ φυσιολόγοι *ζωτικὴν δύναμιν* ἢ *ἐνορμον* προσαγορεύουσιν, ἑπομένως οὐδέν τι αὐθύπαρκτον, ἀλλὰ συμφυής τις, καὶ ἐκ τῶν οὐκ ἄνευ ἰδιότης τῆς ὀργανικῆς ὕλης, ὅπως ἡ συμφυτικὴ δύναμις τῆς ἀνοργανώτου ὕλης.—Τίνι τρόπῳ λοιπὸν, ἔφη ὁ Ἡγούμενος, δύναται ἀντιλαμβάνεσθαι καὶ ἀποτελεῖν τὸ *ἐγὼ*, οὕτως εἰπεῖν, τοῦ ζώου, ἀφοῦ οὐκ ἔχει αὐθύπαρκτον ὑπόστασιν;— Οὐκ ἀντιλαμβάνεται, εἶπον ἐγὼ, ἡ ζωτικὴ δύναμις, ἀλλὰ τῇ ἀρωγῇ αὐτῆς ἀντιλαμβάνεται τὸ ἐγκεφαλονευρικὸν σύστημα, οὗ ἡ ἐνέργεια συγκεντρουμένη ἐν ἑνὶ μαθηματικῷ, ἵνα οὕτως εἴπω, σημείῳ, ὡς πᾶσαι αἱ λοιπαὶ τῆς ὕλης ἐνέργειαι, ἀποτελεῖ τὴν *ἑνό*-

τητα, ἤτοι τὸ ἐγὼ τοῦ ζώου, τοῦ ὡς ἐκ τούτου ἐν τῷ αὐτῷ καὶ μόνῳ σημείῳ ἀείποτε ἀντιλαμβανομένου.— Τίνι τρόπῳ λοιπόν, ἐπανέλαβεν ὁ Ἡγούμενος, καὶ διά τινος εἴδους ἀρωγῆς τῆς ζωτικῆς ταύτης δυνάμεως τελεῖται διὰ τοῦ ἐγκεφάλου τοῦ νοεῖν; Μὴ ἄραγε ὡς ἡ πέψις ἐν τῷ στομάχῳ, κατὰ τὴν παρομοίωσιν τοῦ ἰατροῦ Καβανῆ; ἢ ἐστι εἶδος ῥευματικῆς ἐκκρίσεως κατὰ τὸν ἰατρὸν Λιττρέον;— Ὁ Λιττρέος, ἐπανέλαβον ἐγώ, εἰπὼν εἶδος ῥευματικῆς ἐκκρίσεως οὐκ ἐννοεῖ ὑλικὴν ἔκκρισιν, ἀλλὰ μετεχειρίσθη τὴν λέξιν ἔκκρισιν ὅπως δηλώσῃ ὅτι αὕτη πηγάζει ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἐγκεφάλου· ὁ δὲ Καβανῆς, προσεθέμην, παραβάλλων τὴν ἐνέργειαν τοῦ ἐγκεφάλου πρὸς τὴν τοῦ στομάχου, οὐκ ἐπεχείρησεν ἀποδεῖξαι, ὡς κακῶς τινες ἐξέλαβον, ὅτι ἀμφότερα τὰ ὄργανα ταῦτα ἐνεργοῦσι διὰ τοῦ αὐτοῦ τρόπου, ἀλλὰ μόνον ὅτι τὸ νοεῖν τοῦ ἐγκεφάλου ἐστὶ φυσιολογική τις λειτουργία, οἵα καὶ ἡ πέψις τοῦ στομάχου, ὅπερ φρονῶ οὐκ ἐστι παράλογον. (6)— Ἀλλ' ἐνταῦθα σημειωτέον, ἔφη ὁ Ἡγούμενος, ὅτι οὐδεμία σύγκρισις δύναται ὑπάρχειν, καθὸ τοῦ μὲν στομάχου ἐνεργοῦντος, οὕτως εἰπεῖν, μηχανικῶς καὶ ἐπὶ ὁμοφυοῦς οὐσίας, οἷα τὰ βρώματα, τοῦ δὲ ἐγκεφάλου ἐνεργοῦντος (καθ' ὑπόθεσιν) αὐτοπροαιρέτως καὶ ἐπὶ ἑτεροφυοῦς οὐσίας, ἤτοι νοερᾶς, οἷα τὰ διανοήματα, ὅπερ ἐστὶν ἀδύνατον.— Κἀγὼ δὲ ἔφην. Ἐπιτρέψατέ μοι εἰπεῖν ὑμῖν, ὅτι διὰ τῆς ἐν λόγῳ ἀντιρρήσεως καταστρέφετε καὶ τὴν ἐνέργειαν τῆς ψυχῆς, διότι καθὸ ἄϋλος οὐ δύναται ἐνεργεῖν ἐπὶ ἑτεροφυοῦς οὐσίας, οἷον τὸ σῶμα.— Οὐκ ἔχει οὕτως, ἔφη ὁ Ἡγούμενος, διότι οὖσα ἡ ψυχὴ φύσεως ἐντελεστέρας, δύναται ἐνεργεῖν ἐπὶ τῆς ἀτελεστέρας οἵα ἡ ὕλη.— Κἀγὼ πάλιν. Datum et non concessum κατὰ τὴν ἔκφρασιν τῶν σχολῶν. Ἀλλ' εἴπέτε μοι παρακαλῶ, καὶ πῶς τὸ ἀτελέστερον, ἤτοι τὸ σῶμα ἐνεργεῖ ἐπὶ τοῦ ἐντελεστέρου ἤτοι τῆς ψυχῆς; — Τοῦτο γίνεται, ἀπήντησέ μοι οὗτος, διὰ τρόπου μυστηριώδους καὶ ἀκαταλήπτου ἡμῖν.— Αὐτὸ τοῦτο, εἶπον ἐγώ, ἠδυνάμην κἀγὼ ἀπαντῆσαι ὑμῖν, ἀλλὰ λέγω ὅτι καὶ ὁ στόμαχος καὶ ὁ ἐγκέφαλος ἐνεργοῦσιν οὐχὶ μηχανικῶς ἀλλ' ἕκαστον συμφώνως πρὸς τὴν φύσιν αὐτοῦ, καὶ δὴ πρὸς ὁμοφυῆ αὐτοῖς ἀντικείμενα, διότι ἀμφότερα ἐνεργοῦσιν ἐφ' ὕλης. Ὑμεῖς δὲ συγχέων τὴν ἐνέργειαν μετὰ τῆς οὐσίας πρὸς ἣν τελεῖται, διατείνεσθε ὅτι ὁ μὲν στόμαχος ἐνεργεῖ ἐπὶ τῆς ὕλης, ὁ δ' ἐγκέφαλος ἐπὶ ἀΰλων, καὶ ἐνταῦθα ἐκλαμβάνετε ὡς ἄϋλα ὄντα καὶ τὰς αἰσθήσεις καὶ

ἀντιλήψεις, (7) ἐνῷ ταῦτα οὐκ εἰσὶν ὄντα, ὡς οὐδεμίαν αὐθύπαρκτον ὑπόστασιν ἔχοντα, καθὸ ἁπλαῖ ἐνέργειαι τοῦ διανοουμένου ὀργάνου, ἢ μᾶλλον ἁπλοῖ τρόποι τῆς ὑπάρξεως τοῦ ζώου, ὡς ἡ πέψις οὐδέν τι ἕτερον ἐστὶν ἢ ἁπλῆ τοῦ στομάχου ἐνέργεια, ἤτοι ἕτερός τις τρόπος τῆς ὑπάρξεως τοῦ ζώου. Ἂν δὲ ὁ ἐγκέφαλος λαμβάνῃ γνῶσιν τῶν ἐνεργειῶν αὐτοῦ ὁ δὲ στόμαχος οὐ λαμβάνει, τοῦτο οὕτω γίνεται διότι οὕτως ἔδοξε τῷ Δημιουργῷ, ὡς ἔδοξεν ἡ μὲν μηλέα παράγειν μῆλα ἡ δὲ συκῆ σῦκα.— Λαβὼν δὲ καὶ αὖθις τὸν λόγον ὁ Ἡγούμενος ἔφη. Ἐν τούτοις τοῦ στομάχου καί τοι δι' ἁπλῆς δυνάμεως ἐνεργοῦντος, ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ ὅμως γίνεται ἐφ' ὕλης, δηλονότι ἐπὶ τῶν βρωμάτων, ὅπερ συμφωνεῖ πρὸς τὴν ἔνυλον αὐτοῦ φύσιν. Ἐνῷ ὁ ἐγκέφαλος οὐ μόνον δι' ἁπλῆς δυνάμεως ἐνεργεῖ, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐν λόγῳ ἐνέργεια γίνεται οὐχὶ ἐπὶ ἐνύλων καὶ συμφυῶν τῷ ἐγκεφάλῳ οὐσιῶν, ἀλλ' ἐπὶ ἰνδαλμάτων τῶν καὶ νοερὰν μόνον ὕπαρξιν ἐχόντων, μάλιστα δι' αὐτῶν ὁ ἐγκέφαλος (καθ' ὑμᾶς) σχηματίζει καὶ κρίσεις, ὅπερ, ὡς εἶπον, ἀπαιτεῖ σύγχρονον ἀντίληψιν, δύο τοὐλάχιστον ἰδεῶν εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἀμερὲς σημεῖον ἀπολήγουσαν.— Κἀγὼ δέ. Καὶ καθ' ὅσον μὲν ἀφορᾷ τὴν κατὰ τὸ νοεῖν ἐνέργειαν τοῦ ἐγκεφάλου, ἐπαναλαμβάνω ὅτι αὕτη οὐ τελεῖται, ὡς ὑμεῖς διϊσχυρίζεσθε ἐπὶ τῶν νοερὰν ὕπαρξιν ἐχόντων ἰνδαλμάτων, διότι αἱ συλλήψεις καὶ ἰδέαι οὐ προϋπάρχουσι τῆς τοῦ ἐγκεφάλου ἐνεργείας, ἀλλὰ γεννῶνται συνεπείᾳ ταύτης, τῆς καὶ ἐπὶ τῶν ἰδίων αὐτοῦ ἰνῶν τελουμένης. Ὥστε δῆλον γίνεται ὅτι καὶ ὁ ἐγκέφαλος ἐνεργεῖ ἐπὶ συμφυοῦς αὐτῷ οὐσίας, ἀπαραλλάκτως ὡς ὅταν διὰ τῆς βουλήσεως κινῶμέν τι μέλος τοῦ σώματος, ὅτε ἡ δύναμις τῆς βουλήσεως ἐνεργεῖ ἐπὶ τῶν μυῶν ὡς ἡ ζωτικὴ δύναμις ἐπὶ τοῦ ἐγκεφάλου. Ἀλλ' ἐκ μὲν τῆς πρώτης δυνάμεως πηγάζει ἡ φύσει ἁπλῆ ἐνέργεια τῆς κινήσεως, ἐκ δὲ τῆς δευτέρας ἡ οὐχ ἧττον ἁπλῆ ἐνέργεια τοῦ νοεῖν. Καθ' ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὰς κρίσεις ἀπορῶ τὰ μέγιστα πῶς τοσάκις ἐπανέρχεσθε ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἀντιῤῥήσεως, ἀφοῦ μυριάκις ἐλέχθη ὅτι ἅπασαι αἱ τῆς ὕλης ἐνέργειαι ἀπολήγουσιν εἰς ἁπλοῦν καὶ ἀμερὲς σημεῖον. Ἐστὶ δὲ τὰ μέγιστα ἀμφίβολον ἄν, ὡς διατείνεσθε, ἡ ἀντίληψις δύο ἰδεῶν πρὸς καταρτισμὸν κρίσεως διαπράττηται ἐν τῷ νῷ ταυτοχρόνως, ἢ καὶ τὸ τοιοῦτον φαίνεται ἀσυμβίβαστον πρὸς τὸν ὀρθὸν λόγον· καὶ ὅμως ἂν ἐπιστήσητε τὸν νοῦν ἐπὶ δύο συγχρόνως ἀντικει-

μένων ἀλλ' ἀπ' ἀλλήλων κεχωρισμένων, ἢ ἐπὶ δύο ἰδεῶν, ὅπως ἀπαρτίσητε κρίσιν, θέλετε πληροφορηθῇ ὅτι μέχρις οὗ ἐπασχολῆσθε ἐπ' ἀμφοτέρων μετὰ συγχρόνου προσοχῆς, οὐ θέλετε ἔχειν ἢ ἀμυδρὰν ἀντίληψιν, καὶ μόνον μεταφέρων αὐτὴν ἐναλλὰξ ἀπὸ τοῦ ἑνὸς πρὸς τὸ ἕτερον θέλετε ἀποκτήσει ἀκριβῆ γνῶσιν. Οὕτως ἐν τῷ σχηματισμῷ π. χ. τῆς ἑξῆς κρίσεως, 2 ἐπὶ 2=4, ἐσμὲν ἠναγκασμένοι, οὐ μόνον ἐν τῷ προφορικῷ λόγῳ, ἀλλὰ καὶ ἐνδιαθέτως, ἵνα μεταφέρωμεν τὴν προσοχὴν ἡμῶν ἀπὸ τοῦ πρώτου 2 εἰς τὸ ἕτερον καὶ ἐξ αὐτοῦ εἰς τὰ 4, μὴ δυνάμενοι ἀντιληφθῆναι συγχρόνως καὶ τῶν τριῶν ὅρων. Ἀλλ' ἡ ταχύτης δι' ἧς τελεῖται ἡ νοερὰ αὕτη ἐργασία ἐστὶ τοιαύτη ὥστε δὲν προφθάνει νὰ ἐξαλειφθῇ ἡ ἰδέα τοῦ πρώτου πρὶν ἢ μεταβῶμεν ἐπὶ τοῦ ἑτέρου, καὶ ὡς ἐκ τούτου νομίζομεν ὅτι ταυτοχρόνως ἀντιλαμβανόμεθα αὐτῶν. Αὐτὸ τοῦτο ἀπαραλλάκτως συμβαίνει καὶ ἐν τοῖς αἰσθητηρίοις ἡμῶν. Οὕτω στρέφοντες κυκλοτερῶς μετὰ ταχύτητος ἀνημμένον δαλὸν, ὁρῶμεν πυραυγῆ κύκλον, διότι ἡ ταχύτης τῆς περιστροφῆς οὐ δίδει καιρὸν ὅπως διακρίνωμεν τὴν διαδοχικὴν εἰς ἀλλεπάλληλα σημεῖα μετάβασιν τοῦ περιστρεφομένου δαλοῦ (8).—Τὴν ἀντίῤῥησιν ταύτην, καθ' ὅσον ἐνθυμοῦμαι, εἶπεν ὁ Ἡγούμενος, προτείνει καὶ ὁ Βάϋλος ἐν τῷ ἱστορικοκριτικῷ αὐτοῦ λεξικῷ· ἀλλ' ἐστὶν ἀδιάφορον ἂν συγχρόνως ἢ μὴ ἀντιλαμβανώμεθα τῶν ἀντικειμένων, ἀρκεῖ ὅτι ἡ ἀντίληψις διαπράττεται εἰς ἀμερὲς καὶ ἀδιαίρετον σημεῖον, ὅπερ οὐ δύναται εἶναι ἔνυλον.— Κἀγώ. Δηλαδὴ μὴ ἔχοντες τὶ ἀντιτάξαι καταφεύγετε εἰς τὸν αὐτὸν καὶ πάλιν τοῦ ἀμεροῦς σημείου λόγον! . . . .—Κακεῖνος. Ἂν οὐ λανθάνῃ με εἴπατε ὅτι ἡ ψυχὴ τῶν φρενοβλαβῶν διακρίνει τὰς παρεκτροπὰς τοῦ ἐγκεφάλου. —Κἀγώ. Τοὐλάχιστον τεκμηριοῦται ἔκ τινων γεγονότων (9).—Ὁ δὲ Ἡγούμενος ἔφη. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὑποτίθεσθε δύο *ἐγὼ* εἰς τοὺς φρενοβλαβεῖς· δηλαδὴ τὸ τῆς ψυχῆς τὸ καὶ ὑγιὲς, καὶ τὸ τοῦ ἐγκεφάλου!—Καὶ πράγματι, ἀπήντησα ἐγὼ, ὑπάρχουσιν ἐν ἡμῖν δύο *ἐγὼ*, τὸ τῆς *ὑποστάσεως τῆς ψυχῆς*, τὸ *κατὰ σκέψιν*, ὡς ἔγγιστα τοῦ Κονδιλλιάκου, ἢ καὶ *ἀπόλυτον* τοῦ Καντίου· καὶ τὸ *τῆς ζωτικῆς δυνάμεως* ἢ μᾶλλον *τῆς συνειδήσεως*, τὸ καὶ *ἐμπειρικὸν* κατὰ Κάντιον, ἢ *καθ' ἕξιν* κατὰ Κονδιλλάκιον. (10) Τὸ πρῶτον ἔχει τὴν ἐποπτείαν τῶν ἡμετέρων διαλογισμῶν, καὶ διευθύνει τὴν καθαρὰν νόησιν καὶ τὸ αὐτεξούσιον ἡμῶν· τὸ δ' ἕτερον διευθύνει πάσας τὰς ζωϊκὰς ἡμῶν δυνάμεις καὶ

ἐπαγρυπνεῖ διηνεκῶς εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ σώματος ἡμῶν. Καίτοι δὲ ἔχον ἕκαστον ἴδιον ἀντικείμενον ἀμφότερα ὅμως καλῶς ἔχοντος τοῦ ἡμετέρου ὀργανισμοῦ, ἐνεργοῦσιν ὁμοῦ πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς διατηρήσεως τοῦ μικτοῦ ὄντος. Τοῦ μὲν τῆς συνειδήσεως ἀρκοῦντος πρὸς διατήρησιν τοῦ σώματος, τοῦ δὲ, δηλαδὴ τοῦ τῆς ὑποστάσεως, ἀναγκαιοῦντος πρὸς τελειοποίησιν τοῦ πνεύματος. Ἐν τῇ συνήθει ὅμως ὑγιεῖ ἡμῶν καταστάσει τὰ δύο ταῦτα ἐγὼ εἰσὶ τοσοῦτον στενῶς συνδεδεμένα, ὥστε ἀμφοτέρων αἱ νοεραὶ ἐνέργειαι ἀπολήγουσιν ἐν ἑνὶ καὶ τῷ αὐτῷ σημείῳ, καὶ οὕτω συγχωνευόμεναι, τολμῶ εἰπεῖν, καὶ συνταυτιζόμεναι ἀποτελοῦσιν ἓν καὶ μόνον *ἐγὼ*, συναισθανόμενον τὴν ἑαυτοῦ μικτὴν φύσιν, διὸ καὶ ὅτε ἀκόμη ἡ ψυχὴ διακρίνει τὰς νοερὰς τοῦ ἐγκεφάλου παρεκτροπὰς οὐκ ἀποδίδει αὐτὰς, ὡς ὅταν αἰσθάνηται ἀλγηδόνα κατά τι ἄρθρον, ἑτέρῳ *ἐγὼ* ἢ τῷ ἐν λόγῳ *μικτῷ ἐγώ*.— Παραδεχόμενοι, ἔφη ὁ Ἡγούμενος, δύο διακεκριμμένα *ἐγὼ* ἐστὶ ταυτὸ παραδεχθῆναι τὰς δύο τῶν τε Μανιχαίων καὶ Ἰακωβιτῶν ψυχὰς, ὡς ἀναφέρει Γεννάδιος ὁ Μασσαλίας πρεσβύτερος —Αἰτῶ συγγνώμην, ἀπήντησα, διότι αἱ δύο ψυχαὶ ὑποθέτουσι δύο αὐθύπαρκτα ὄντα, ἐνῷ κατὰ τὴν ἐμὴν γνώμην τὸ τῆς ψυχῆς *ἐγὼ* τὸ καὶ ἀποτελοῦν τὴν ὑπόστασιν αὐτῆς, ἐστὶ πράγματι αὐθύπαρκτον· τὸ δὲ ἕτερον *ἐγὼ* τὸ καὶ τῆς συνειδήσεως οὐκ ἔστι διάφορόν τι αὐτῆς τῆς συνειδήσεως τῆς καὶ μηδόλως αὐθυπάρκτου καθὸ οὔσης ἁπλοῦ ἀπαυγάσματος τῶν διαφόρων ἡμῶν ἀντιλήψεων, ἢ οὕτως εἰπεῖν, καθὸ οὔσης τοῦ κέντρου τῆς γνώσεως τῶν ἐν λόγῳ ἀντιλήψεων, ἑπομένως ἐξαφανιζομένης τῆς συνειδήσεως συνεξαφανίζεται καὶ τὸ ἐν λόγῳ *ἐγώ*· ἐνῷ τὸ *ἐγὼ* τῆς ὑποστάσεως οὐδέποτε δύναται ἀλλοιωθῆναι ἢ ἐξαφανισθῆναι. (11) Μὴ παραδεχόμενοι ἐξηκολούθησα λέγων, ἢ ἓν μόνον *ἐγὼ* ἤτοι ἓν μόνον κέντρον τῶν τε νοερῶν καὶ αἰσθητῶν δυνάμεων, δηλαδὴ τὴν ἄϋλον καὶ νοερὰν ψυχὴν, ἀρνούμενοι τὴν ὕπαρξιν ἀνεξαρτήτως ἐνεργούσης ζωτικῆς δυνάμεως, ἐξ ἧς πηγάζει τὸ ἕτερον *ἐγὼ*, ἀναγκαζόμεθα ἀποδοῦναι τῇ ψυχῇ δύο ἀντιθέτους δυνάμεις, ὅπερ παράλογον, καθότι οὐ δυνάμεθα παραδεχθῆναι ὅτι μία καὶ ἡ αὐτὴ οὐσία δύναται εἶναι ἀντιφατικὴ πρὸς ἑαυτήν. Καὶ ἐν ἔργῳ, πῶς δυνάμεθα συμβιβάσαι τὴν μεταξὺ πνεύματος καὶ αἰσθήσεων διηνεκῆ διαμάχην, ἤτοι μεταξὺ πνεύματος καὶ ὁρμεμφύτου, ἐν μιᾷ καὶ μόνῃ οὐσίᾳ ; Καί τινι τρόπῳ δυνάμεθα ἐξηγῆσαι τὴν ἐξάλειψιν ἢ καὶ ὁλοσχερῆ ἀλλοί-

ωσιν τῆς συνειδήσεως ἢ τοῦ *ἐγὼ* αὐτῆς, ἐὰν ᾖ ἓν καὶ τὸ αὐτὸ μετὰ τοῦ *ἐγὼ* τῆς ψυχῆς; Ἡ δὲ θεωρία ταύτη δοκεῖ μοι ἐλλογωτέρα τῶν τῶν θεολόγων τῶν καὶ διχοτομούντων, οὕτως εἰπεῖν, τὴν ψυχὴν διακρίνοντες *ἀνωτέραν* τε καὶ *κατωτέραν* ψυχήν, (superior et inferior) ἢ κατ' ἄλλους *νοερὰν* καὶ *αἰσθητὴν* (intellectualis et sensibilis) (12). — Ἐάν, ἔφη ὁ Ἡγούμενος, τὸ *ἐγὼ* τῆς συνειδήσεως, ἢ μᾶλλον ὡς διατείνεσθε, ἡ ζωτικὴ δύναμις, ἤρκει πρὸς διατήρησιν τῆς ζωῆς, ὁ ἄνθρωπος ἠδύνατο ἐπιζῆν καὶ διατηρῆσθαι ἔτι καὶ μετὰ τὴν ἀπὸ τοῦ σώματος ἀποχώρησιν τῆς ψυχῆς, ὅπως, καθ' ὑμᾶς, ζῶσι τὰ καὶ ἐστερημένα ψυχῆς ἄλογα ζῶα.—Αἰτῶ συγγνώμην, ἔφην ἐγώ, διότι ὁ ἄνθρωπος καθὸ φύσει μικτὸν ὄν, ἤτοι συγκείμενος οὐσιωδῶς ἐκ δύο διαφόρων οὐσιῶν, δηλονότι πνεύματος καὶ ἐνοργάνου ὕλης, οὐ δύναται ὑπάρχειν ὡς ἄνθρωπος χωριζομένων ἀπ' ἀλλήλων τῶν ἐν λόγῳ οὐσιῶν. — Ὁ δὲ Ἡγούμενος ἐξηκολούθησε λέγων. Καθ' ὑμᾶς, ἂν οὐ λανθάνῃ με, ἡ ἕδρα τῆς ψυχῆς οὐκ ἔστι ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ ἀλλ' ἐν τῷ θώρακι. — Κἀγὼ δέ. Οὐδέποτε εἶπον ὅτι ἐν τῷ θώρακι ἑδρεύει ἡ ψυχή, ἀλλ' ὅτι ἐν τῷ χώρῳ τούτῳ ἀποδίδομεν ἢ μᾶλλον συναισθανόμεθα τὸ *ἐγὼ* καὶ τὴν πηγὴν τῆς βουλήσεως, ἐξ οὗ οὐδὲν ἕτερον τεκμηριοῦται ἢ ὅτι κατὰ τὸ μέρος τοῦτο ὑπάρχει τὸ κέντρον τοῦ μυστηριώδους συνδέσμου τῆς ζωτικῆς δυνάμεως μετὰ τῆς ψυχικῆς ἐνεργείας. Ἐνῷ ὑμεῖς ἀρνούμενος ἀφ' ἑνὸς τῷ ἐγκεφάλῳ τὴν δύναμιν τοῦ νοεῖν, καὶ μὴ δυνάμενος ἀφ' ἑτέρου ἀρνηθῆναι ὅτι τὸ νοεῖν ἐν τῇ κεφαλῇ τελεῖται, ἀναγκάζεσθε θέτειν τὴν ἕδραν τῆς ψυχῆς ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ, μηδόλως λογιζόμενος ὅτι ὡς ἄϋλος ἐστὶ πάντῃ ἀνεπίδεκτος ἐν χώρῳ περιορισμοῦ! Ἡ ψυχὴ ὡς ὀρθῶς ἔλεγεν ὁ θεῖος Αὐγουστῖνος (13), καὶ οἱ ἀπὸ τοῦ Περιπάτου μετὰ τῶν ἀπὸ τῆς Σχολῆς, οὐδαμοῦ τοῦ σώματος ἑδρεύει, ἀλλὰ μόνον ὑπάρχει δυναμικῶς καθ' ὅλον τὸ σῶμα, ἐνεργοῦσα ἰδίως ἐπὶ τοῦ κέντρου τῆς ζωτικῆς δυνάμεως, ἢ μᾶλλον τοῦ ἐγκεφαλονευρικοῦ συστήματος, καὶ δι' αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ὅλου σώματος, ἐπενεργοῦσα μᾶλλον ἢ ἧττον ἐπὶ τῶν λειτουργιῶν τῶν διαφόρων ὀργάνων καὶ πρὸ πάντων τῆς τοῦ ἐγκεφάλου νοήσεως, ὡς ἄλλοτε εἶπον. — Ἀλλ' ἐνταῦθα εἶπεν ὁ Ἡγούμενος, ἠδύνατο ἴσως εἰπεῖν τις τὸ τοῦ Μαρτιάλου.

«Quoque ubique habitat,
Maxime numquam habitat.»

— Ναί, ἀπήντησα ἐγώ, ἐὰν ἐπρόκητο περὶ ἐνύλου, οὐχὶ ὅμως καὶ περὶ ἀΰλου, τοῦ καὶ μόνον δυναμικῶς ἐν χώρῳ διατελοῦντος. — Ἂν δὲν μὲ ἀπατᾷ ἡ μνήμη, προσέθηκεν ὁ Ἡγούμενος, εἴπατε ὅτι ἡ θεωρητικὴ νόησις *ἐξ οὐδεμιᾶς ἐκτὸς αὐτῆς ἀρχῆς δύναται πηγάζειν καὶ οὐ δύναται ἔχειν ἕτερόν τι πλὴν ἑαυτῆς ἀντικείμενον*, ὅπερ, δοκεῖ μοι, ἀπολήγει εἰς τὴν γνωστὴν τοῦ Καρτεσίου θεωρίαν τὴν καὶ εὐστόχως ὑπὸ τοῦ Θωμᾶ παραδοθεῖσαν διὰ τοῦ ἑξῆς στίχου. «L' homme vits par son âme, et l'âme est la pensée». — Κἀγὼ δὲ ἔφην. Πολλὰς πρὸ τοῦ Καρτεσίου ἑκατονταετηρίδας εἶπεν, ὡς οὐ λανθάνει ὑμᾶς, ὁ Ἀριστοτέλης. «Οὐχ' ἕτερον οἴω ὄντος τοῦ νοομένου καὶ τοῦ νοῦ» Ἀλλ' ἐγὼ εἰπὼν ὅτι ἡ νόησις τῆς ψυχῆς οὐ πηγάζει ἐξ ἀλλοτρίας ἀρχῆς, ἐννοῶ οὐχὶ ὅτι συνταυτίζεται τῇ ὑποστάσει τῆς ψυχῆς, ἀλλ' ὅτι ἐστὶ συμφυὴς ἰδιότης τῇ ψυχῇ, καὶ οὐδόλως ἄμεσον προϊὸν ἐπεισάκτων ἰδεῶν, οἷα ἡ τοῦ ἐγκεφάλου νόησις, ἡ ὅλως πηγάζουσα ἐκ τῶν διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀντιλήψεων. — Ἀλλὰ λέγων ὑμεῖς, ἐπανέλαβεν ὁ Ἡγούμενος ὅτι *οὐδὲν ἕτερον πλὴν ἑαυτῆς ἀντικείμενον ἔχει* συνταυτίζεται τὸ νοούμενον μετὰ τοῦ νοός. — Κἀγὼ δὲ ἀπήντησα τάδε· Ἐκ τοῦ ὅτι ἡ νόησις ἐστὶν ἀντικείμενον ἑαυτῆς οὐχ' ἕπεται ὅτι συνταυτίζεται μετὰ τῆς ὑποστάσεως, διότι οὖσα ἡ νόησις καθὸ δύναμις, ἰδιότης τῆς ψυχῆς, καὶ καθὸ ἐνέργεια τρόπος τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς, οὐ δύναται συνταυτισθῆναι τῇ ὑποστάσει, ὡς κακῶς δισχυρίζονται πλεῖστοι τῶν ἀρχαίων τε καὶ νεωτέρων φιλοσόφων. — Ἀλλ' εἴπατε, νομίζω, ἐπανέλαβεν ὁ Ἡγούμενος, ὅτι ἡ ἐποπτεία τῆς νοήσεως *ἀποτελεῖ, τρόπον τινα, τὴν ὕπαρξιν τῆς ψυχῆς*, ὥστε παραδέχεσθε ὅτι συνταυτίζεται τῇ ὑποστάσει. — Ἡ ἐποπτεία, ἀπήντησα ἐγώ, ἐστὶ μία τις οὐσιώδης τῇ ψυχῇ ἐνέργεια, διὸ ἀποτελεῖ ἓν τῶν κυριωτέρων τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς τρόπων· ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ ψυχὴ δύναται ὑπάρχειν καίτοι μὴ ἐν ἐνεργείᾳ, ἀλλὰ μόνον δυνάμει διατελουσῶν τῶν δυνάμεων αὐτῆς, ὅπως συμβαίνῃ κατὰ τὴν πρώτην τοὐλάχιστον περίοδον τοῦ ἐμβρυακοῦ βίου, ἐν ταῖς ἀσφυξίαις, κ. λ. ἕπεται ὅτι οὗτος θεωρητέος ὁ κυρίως οὐσιώδης ὁ καὶ οὐκ ἄνευ τρόπος τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς· τουθένεκα μόνον τοῦτο ἐξαφανιζομένου (δηλ. τῆς δυνάμει νοήσεως) ἤθελε παύσει τοῦ ὑπάρχειν. Ὅπως δήποτε ὅμως αἱ ἐνέργειαι οὐ δύνανται συνταυτισθῆναι τῇ ὑποστάσει αὐτῆς. — Ὅπως καὶ ἂν ἔχῃ, ἐξηκολούθησεν ἐκεῖνος, ὁμολογητέον ὅτι οὐδὲν ἐν τῇ φύσει ἐντελέστερον

καὶ εὐγενέστερον τοῦ νοεῖν, ὅθεν ὑποτιθεμένης τῆς νοήσεως ἁπλῆς δυνάμεως καὶ οὐχὶ ὑποστάσεως, ἕπεται ὅτι τὸ κατ' Ἀριστοτέλην *εὖ καὶ σεμνὸν* ἀνήκει μᾶλλον τῇ δυνάμει ἢ τῇ ὑποστάσει, ὅπερ φευκτέον.—Κἀγὼ δέ. Ἐνταῦθα ἐπιτραπείτω μοι εἰπεῖν ὑμῖν, ὅτι οὐδὲν ἐν τῇ φύσει ἀτελὲς ἢ δυσγενὲς, καθὸ τὰ πάντα σύμφωνα πρὸς ὃν ἐπλάσθησαν σκοπόν (14). Ὅθεν μὴ γινώσκοντες ἡμεῖς τὸ τί ἐστὶν εἶναι τῶν ὄντων, δέον ἐκ τῆς τελειότητος τοῦ αἰτιατοῦ εἰκάζειν καὶ τὴν τοῦ αἰτίου, καθὸ μηδενὸς δίδοντος πλέον ἢ ὅτι ἔχει.— Ὥστε, ἀνέκραξεν ὁ Ἡγούμενος, ἡ νόησις ἐκ νοήσεως διότι οὐδὲν εντελέστερον τῆς νοήσεως. — Οὐχὶ ἡ νόησις ἐκ νοήσεως, ἔφην ἐγὼ, ἀλλ' ἐκ νοεροῦ ὄντος, καθὸ ἐντελεστέρου καὶ αὐτῆς τῆς νοήσεως, ὡς ἔχοντος ἐν ἑαυτῷ πλὴν τῆς δυνάμεως τοῦ νοεῖν καὶ τὴν ἄϋλον ὑπόστασιν.— Ναὶ, ἀνέκραξεν ὁ Ἡγούμενος, ἐκ νοεροῦ ὄντος, ἀλλ' οὐδέποτε ἐκ τοῦ ἐγκεφάλου, μάλιστα καθὸ ἐπεκτεινομένη καὶ εἰς γενικὰς ἰδέας, ὅπερ οὐκ ἴδιον τοῖς σώμασι. «Intelletus possibilis, λέγει ὁ Ἀκυϊνάτης, probatur non esse actus corporis alicujus, propter hoc quod est cognoscitivus omnium formarum sensibilium in universali . . . . . . Sensus non est cognoscativus nisi singularium. . . . . per species individuales receptus in organis corporalibus. (15) —Ἡ θεωρία αὕτη τοῦ δεινοῦ Ἀκυϊνάτου, τῷ ἀπήντησα ἐγὼ, οὐκ ἀπάδει τῇ ἐμῇ δόξῃ, μὴ ἀποδίδοντος ἐμοῦ τὸ γενικεύειν τὰς ἰδέας τῇ νοήσει τοῦ ἐγκεφάλου, ἀλλὰ τῇ νοήσει τῆς ψυχῆς, ὡς κάλλιστα προλαβόντως ἔχω ἀναπτύξει.—Οὕτως ἀπολήγομεν, ἀπήντησέ μοι ὁ Ἡγούμενος, ὡς δύο νόας, τὸν μὲν ἄϋλον δηλονότι, τὸν δὲ ἔνυλον.— Εἴπετε μᾶλλον, ἔφην ἐγὼ, εἰς δύο ὄντα ἐπιδεκτικὰ νοήσεως, τήν τε ψυχὴν δηλαδὴ, καὶ τὸν ἐγκέφαλον, ἐκτὸς ἂν βούλησθε παραδεχθῆναι τὰς δύο ψυχὰς, ἄλλως σὺ δύνασθε ἐξηγῆσαι τὰ πολύπλοκα φαινόμενα τῆς ἀνθρωπίνου δυότητος.— Ἡ δυϊκότης αὕτη, ἐπανέλαβεν ὁ Ἡγούμενος, ἐξηγεῖται, δοκεῖ μοι, κάλλιστα διὰ τῆς ψυχῆς τε καὶ ἐνόρμου.—Τῇ ζωτικῇ ταύτῃ δυνάμει, ἔφην ἐγὼ, ἀποδίδω κἀγὼ τὴν ἱκανότητα τοῦ διανοεῖσθαι τοῦ ἐγκεφάλου.—Ἀλλ' ὑμεῖς, εἰπέ μοι ἐκεῖνος, ἐκλαμβάνετε αὐτὴν οὐχὶ ὡς αὐθύπαρκτον ὂν, ὅπως θεωρῶσιν αὐτὴν πλεῖστοι τῶν νεωτέρων ἰατρῶν, (16), ἀλλ' ὡς ἁπλῆν τοῦ ὀργανισμοῦ οὐσιώδη ἰδιότητα, οἵα καὶ ἡ συμφυτικὴ τῆς ἀνοργανώτου ὕλης δύναμις.—Ἀναμφιβόλως, ἄλλως, προσεθέμην παραδεχόμεθα ἄνευ λόγου δύο ἐν ἡμῖν ἄϋλα ὄντα,

ἐξ ὧν τὸ μὲν ἀνώλεθρον, τὸ δὲ οὐ μόνον φθαρτὸν ἀλλὰ καὶ ἐστερημένον νοήσεως, ἤτοι τῆς οὐσιώδους τοῦ ἀΰλου ὄντος ἐνεργείας, διότι τὰ τῆς ζωῆς φαινόμενα ἀνήκουσιν οὐσιωδῶς τῷ σώματι. (17) —Ναὶ μὲν, ἔφη οὗτος, ὅτι παραδεχόμεθα δύο ἄϋλα ὄντα, ἀλλὰ τοὐλάχιστον οὐκ ἀποδίδομεν νόησιν τῇ ὕλῃ.—Ὥστε, τῷ εἶπον, πρὸς ἀποφυγὴν τῆς δυσκολίας τοῦ ἀποδοῦναι νόησιν τῷ ἐγκεφάλῳ, ὑποπίπτετε εἰς μυρίας ἄλλας ἔτι μεγαλητέρας δυσκολίας. Οὕτω π. χ. ἀμηχανεῖτε ἐξηγῆσαι τινι τρόπῳ πάσχει ὁ ἄνθρωπος νοερῶς ἀφοῦ τὸ διανοούμενον ὃν ἐστὶν ἄϋλον καὶ ἐπομένως ἔννεον. «Ἐγὼ δὲ φημὶ, λέγει ὁ θεῖος Ἱπποκράτης, εἰς ἓν ἦν ὁ ἄνθρωπος, ποτ' ἂν ἤλγεεν, ... Οὐδὲ γὰρ ἂν ἦν ὑπὸ τοῦ ἀλγήειν ἔννεον». Πῶς τὸ ἔμβρυον οὐ διανοεῖται πρὸ τῆς τοῦ ἐγκεφάλου ἀναπτύξεως. Πῶς διάφορα ἐγκεφαλικὰ παθήματα ἐπιφέρουσι διαφόρους νοερὰς παθήσεις. (18). Πῶς οἱ παράφρονες ἔχουσι πολλάκις γνῶσιν, ἢ ἀναμιμνήσκονται τῶν παραλογισμῶν αὐτῶν. Καὶ ἔτι μᾶλλον πῶς μετὰ θάνατον οὐ διατηρεῖ ἡ ψυχὴ τὰς νοερὰς αὐτῆς δυνάμεις. Καὶ ἐπὶ τέλους ἀναγκάζεσθε παραδεχθῆναι ἄνευ ἐλλόγου ἀφορμῆς τὴν δυότητα ταύτην καὶ ἐν τοῖς ἀλόγοις ζώοις ὑποθέτων μάλιστα φθαρτὰ τὰ ἄϋλα ἐν αὐτοῖς ὄντα. —Καὶ ἐν πρώτοις, ἔφη ὁ Ἡγούμενος, ἡ ψυχὴ οὐ διατηρεῖ μετὰ θάνατον τὰς δυνάμεις αὐτῆς οὖσα καθαρὸν πνεῦμα, καὶ οὐχὶ πλέον μικτὸν μετὰ τοῦ σώματος ὄν. Καθ' ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὴν τῶν ζώων ψυχὴν, ἐνδεχόμενον ὅπως αὕτη ᾖ καὶ ἀνώλεθρος, διότι τίς οἶδε τ' ἀπόρρητα τοῦ Ὑψίςου; (19)— Κἀγὼ πάλιν. Οὕτως ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὁμολογεῖτε ὅτι ἡ πρακτικὴ νόησις οὐκ ἀνήκει οὐσιωδῶς τῇ ψυχῇ, διότι ἂν ἀνῆκεν αὐτῇ οὐσιωδῶς ἤθελε διατηρεῖ αὐτὴν καὶ μετὰ θάνατον, ὡς τὴν δυνάμει νόησιν, τὴν καὶ ἀείποτε ὅμως ἐνεργοῦσαν συμφυῶς τῇ ἐν ᾗ διατελεῖ ἡ ψυχὴ καταστάσει, δηλαδὴ ἀτελοῦς μικτοῦ ὄντος (ἐμβρύου), ἐντελοῦς μικτοῦ ὄντος, καὶ καθαροῦ πνεύματος. Καθόσον δὲ ἀφορᾷ τὰς τῶν ζώων ψυχὰς ὑποπίπτετε ἐν ἑτέρᾳ πλάνῃ· διότι ἐκτὸς τοῦ ὅτι ὑποτίθεσθε ἄνευ ἀνάγκης καὶ τὰ ζῶα ἔχοντα ἄϋλον ψυχὴν, ὑποτίθεσθε πρὸς δε ταῦτα ἐν ἄλλῃ ζωῇ ἢ εὐτυχέστερα τοῦ λογικοῦ ὄντος, ἂν οὐ πάσχωσιν, ἢ πάσχοντα καὶ ἐπομένως ἀδίκως ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τιμωρούμενα καθὸ ἐστερημένα ἠθικότητος! — Ἀλλὰ τὸ ὑποθεῖναι δύο νοήσεις ἐστι καινοφανές· ἔφη ὁ Ἡγούμενος.—Ἐγὼ δέ. Καὶ ἐν πρώτοις οὐκ ἔστι καινοφανὲς, διότι καὶ ἄλλοι παραδέχονται δύο

διαφόρους νοήσεις (20) δεύτερον δὲ ἡ ἀρχαιότης ἢ τὸ καινοφανὲς οὐδόλως ἀλλοιοῦσι τὴν φύσιν καὶ τὸν ῥοῦν τῶν πραγμάτων, μὴ μετατρεπομένης ἐκ τοῦ χρόνου τῆς ἀληθείας εἰς ψεῦδος καὶ τ' ἀνάπαλιν. (21) Ἐκτὸς τούτου ἡ θεωρία αὕτη ἐστὶ, δοκεῖ μοι, ἀρχαιοτάτη διότι πολλαχοῦ τῆς Γραφῆς (22), καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις συγγραφεῦσι γίνεται διάκρισις τῆς *ψυχῆς* ἀπὸ τοῦ *πνεύματος*, ὡς ἐν τῷ ἑπομένῳ τοῦ Ἰουβεναλίου στίχῳ· (23)

«En animan et montem cum quâ Di nocte loquantur! » Καὶ ὅμως, ἐξηκολούθησα λέγων, δὲν πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι διὰ τῆς λέξεως *ψυχὴ* ἐννοοῦσι τὴν ζωτικὴν δύναμιν τὴν καὶ ἄνευ νοήσεως τῶν νεωτέρων, ὥς τινες τῶν ἑρμηνευτῶν τῆς Γραφῆς συνεπέρανον, διότι οὐκ ἀπέδιδον *πνεῦμα* ἢ τῷ ἀνθρώπῳ, μὴ ἀγνοοῦντες βεβαίως ὅτι καὶ τ' ἄλογα ζῶα, εἰς ἃ ἀπέδιδον τὴν μόνην *ψυχὴν*, διανοοῦνται. Καὶ πράγματι ὁ θεῖος Αὐγουστῖνος ἀποφαίνεται ῥητῶς ἐν τῷ Κεφ. 4. τοῦ De scientiâ vera vitæ πονήματος αὐτοῦ, διὰ τῶν ἑξῆς λόγων. «Ἡ τῶν ζώων ζωὴ ἐστὶ ζωϊκόν τι πνεῦμα, συγκείμενον ἐξ ἀέρος καὶ ζωϊκοῦ αἵματος· ἀλλὰ πεπροικισμένον αἰσθήσεώς τε καὶ μνήμης, πλὴν λόγου ἐστερημένον. Συναποθνήσκον δὲ τῇ σαρκὶ ἐξατμίζεται εἰς τὸν ἀέρα».—Ὑμεῖς, εἶπέ μοι ὁ Ἡγούμενος, διατεινόμενος ὅτι ὑπάρχουσιν ἐν ἡμῖν δύο νόες, ἀναγκάζεσθε διχοτομῆσαι τὴν συνείδησιν εἰς τὴν τοῦ *ἐγὼ* δηλ. τῆς ψυχῆς καὶ εἰς τὴν τοῦ *ἐγὼ* τοῦ ἐγκεφάλου.—Εἴπέτε μᾶλλον, ἐπανέλαβον ἐγὼ, τῆς τοῦ ἐγκεφάλου νοήσεως. Καὶ πράγματι, ἐξηκολούθησα, αὐτὸ τοῦτο συμβαίνει ὁσάκις διά τινος ἐγκεφαλικοῦ νοσήματος χαλαρωθῇ ὁ μεταξὺ ψυχῆς ϗ ζωτικῆς δυνάμεως νοερὸς σύνδεσμος· καὶ παραδείγματα τῆς τοιαύτης νοερᾶς διχοτομίας ἀναφέρουσιν οὐ μόνον διάφοροι τῶν νεωτέρων φρενολόγων (24), ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ θεῖος Πλάτων ἐν τῷ περὶ Πολιτειῶν ἀξιολόγῳ αὐτοῦ πονήματι, ποιῶν λόγον περί τινος Λεοντίου ὑπὸ ἀντιθέτων ὁρμῶν βασανιζομένου.— Αἱ τοιαῦται παθήσεις, ἐπανέλαβεν ὁ Ἡγούμενος, θεωρητέαι ὡς δυναμικαὶ παρεκτροπαὶ νοήσεως καὶ οὐδόλως ἐγκεφαλικὰ νοσήματα, ὅπως διάφορα παθήματα συμβαίνουσιν ἕνεκα διαταράξεως τῆς ζωτικῆς δυνάμεως ἄνευ οὐδεμιᾶς βλάβης τῆς ὀργανικῆς ὑφῆς, οὗ ἕνεκα καὶ *δυναμικαὶ ἀλλοιώσεις* ὑπὸ τῶν ἰατρῶν προσαγορεύονται, ὡς οὐ λανθάνει ὑμᾶς.— Οἱ παραδεχόμενοι τὰς καθαρῶς δυναμικὰς ἀλλοιώσεις, ἔφην ἐγὼ, παραδέχονται τὸ αὐθύπαρκτον τῆς ζωτικῆς δυνάμεως. Ἀλλ'

ὅπως ὦσι συνεπεῖς ταῖς ἀρχαῖς αὐτῶν ὤφειλον παραδεχθῆναι τὸν ψυχοζωϊσμὸν καὶ κατὰ συνέπειαν τὴν κατὰ φαινόμενον μόνον ὕπαρξιν τῆς ὕλης.— Δὲν ἀντιτείνω, ἔφη ὁ Ἡγούμενος, ὅτι ἡ παραδοχὴ τῆς ἑνότητος τοῦ διανοουμένου ὄντος ἐπιφέρει μεγίστας δυσκολίας πρὸς κατάληψιν πλείστων ὅσων νοερῶν φαινομένων, ἀλλ' οὐχ ἧττον ἀδυνατῶ συμβιβᾶσαι τὸ ἀδρανὲς τῆς ὕλης μετὰ τῆς τοῦ ἐγκεφάλου διανοήσεως. — Ἀλλ' ἀφοῦ παραδέχεσθε, ἐξηκολούθησα λέγων, ὕλην ἐπιδεκτικὴν, δὲν λέγω ζωτικῆς δυνάμεως, ἣν ἴσως ἀποδίδετε τῇ ἐπιῤῥοῇ τῆς ἀΰλου ψυχῆς, ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τῆς φυτικῆς δυνάμεως, ἀπορῶ τινι τρόπῳ συμβιβάζετε ταύτην μετ' ἀπολύτου τῆς ὕλης ἀδρανείας. Ἐκτὸς τούτου ἀφοῦ ἅπαξ ἡ ὕλη ἐστὶν ἐπιδεκτικὴ τοιαύτης τινος δυνάμεως ποῦ βασιζόμενος τίθεσθε τέρμα τῆς περαιτέρω ἀναπτύξεως τῆς τοιαύτης δυνάμεως ἀναλόγως τοῦ ὀργανισμοῦ; Μόνη, κατ' ἐμὲ, ἐναργὴς ἀπόδειξις τῆς ἐν ἡμῖν ὑπάρξεως ἀνωλέθρου ὄντος ἐστὶν, ὡς ἄλλοτε εἶπον, αἱ ἀρχαὶ τῆς ἠθικότητος καὶ κατὰ συνέπειαν ἡ τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνη. Οὐδαμῶς δὲ ἡ ἀνικανότης τῆς ὕλης, ἧς τὴν οὐσίαν οὐδαμῶς γινώσκομεν. —Κακεῖνος. Θέλετε τοὐλάχιστον ὁμολογήσει, ὅτι καθίσταται ἀκατάληπτον τὸ νοεῖν τοῦ ἐγκεφάλου.— Οὐχ ἧττον, ἔφην, τῆς ὑπάρξεως τῆς ὕλης· καὶ ὅμως ὑπάρχει. Αὐτὸ τοῦτο λεκτέον καὶ περὶ τῆς νοήσεως τοῦ ἐγκεφάλου, ἀφοῦ πλεῖστα ὅσα φαινόμενα ὑποστηρίζουσι τὴν ὕπαρξιν αὐτῆς, καθότι εἰς τὴν ἐξήγησιν τῶν τοῦ νοὸς φαινομένων ὀφείλομεν ὁδηγεῖσθαι ἐκ τῆς ἀκριβοῦς περὶ τὴν φύσιν παρατηρήσεως, οὐχ ἧττον ἢ ἐν τῇ σπουδῇ τῶν διαφόρων τῆς ἀνοργανώτου ὕλης φαινομένων. «J' avoue qu' en songeant, λέγει ὁ συγγραφεὺς τῶν τῆς Πετρουπόλεως Ἑσπερίδων, à certains mystères du monde intellectuel, la tete tourne un peu. Cependant il est possible de se raffermir entiérement; et la nature même sagement interogée, nous conduit sur le chemin de la verité».—Ἀλλ' ἐὰν, ἐπανέλαβεν ὁ Ἡγούμενος, οὐ δυνάμεθα γινώσκειν ἐκ τῶν προτέρων, δηλαδὴ ἐκ τῆς ἐνδομύχου οὐσίας, τὰς ἁρμοζούσας ἑκάστῳ ὄντι δυνάμεις, δυνάμεθα κάλλιστα εἰκάσαι αὐτὰς ἐκ τῶν ὑστέρων, δηλαδὴ ἐκ τῶν ἰδιοτήτων. Οὕτως γινώσκοντες ὅτι τὸ ἐκτατὸν οὐ δύναται ἀφ' ἑαυτοῦ ἀντιληφθῆναι ἑτέρου ἐκτατοῦ εἰκάζομεν εὐλόγως ὅτι τὸ ἀντιλαμβανόμενον οὐκ ἔστιν ἐκτατόν. Γινώσκοντες ὡσαύτως ἐκ τῆς συνειδήσεως, ἐξηκολούθησε λέγων, ὅτι ἐπειδὴ ἡ ψυχὴ καθὸ ἄϋλος ἀντιστρέφει καὶ ἐπα-

νακάμπτει πρὸς ἑαυτὴν ὁλοσχερῶς (25), ἀναπολοῦσα καὶ σταθμίζουσα πάσας τὰς πράξεις καὶ παθήσεις αὐτῆς, ἐξάγομεν κατ' ἀνάγκην ὅτι τὸ νοοῦν ὂν οὐ δύναται εἶναι ἐκτατὸν, διότι τὸ ἐκτατὸν ἀντιστρεφόμενον ἐφ' ἑαυτοῦ, θέλει ἀποτελέσει εἶδος πτυχῆς, μὴ δυναμένων τῶν μερῶν αὐτοῦ συνταυτισθῆναι, ἢ οὕτως εἰπεῖν συγχωνευθῆναι, ἀλλὰ μόνον ἐπιτίθενται τὸ ἓν ἐπὶ τοῦ ἑτέρου, δηλονότι τὸ ἀριστερὸν ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ, ἢ τὸ ἄνω ἐπὶ τοῦ κάτω, καὶ οὐδόλως ὅπως τὸ ὅλον ἐπανέλθῃ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ ὅλου.—Ἐπιτραπείτω μοι, ἔφην, ἵνα κάμω ὑμῖν τὴν παρατήρησιν ὅτι ἐνταῦθα συγχέεται τὴν ἐνέργειαν μετὰ τῆς ὑποστάσεως· οὕτως ἀντιλαμβανομένου χ. π. τοῦ ἐγκεφάλου μιᾶς τινος εἰκόνος οὐκ ἀντιλαμβάνεται ἡ ἐκτατὴ αὐτοῦ ὑπόστασις τῆς ἐκτατῆς ὑποστάσεως τῆς εἰκόνος, καὶ ἑπομένως τὸ ἓν τοῦ ἑτέρου ἐκτατοῦ, ἀλλ' ἡ ἀντιληπτικὴ τοῦ ἐγκεφάλου δύναμις τελεῖ τὴν ἑαυτῆς ἐνέργειαν ἐπὶ τῆς ἐκτατῆς τῆς εἰκόνος ὑποστάσεως. Οὕτως ὅταν στρέφωμεν τὴν προσοχὴν ἡμῶν πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς, δηλαδὴ πρὸς τὸ *ἐγώ*, οὐκ ἀντιστρέφει ἡ ὑπόστασις τῆς ψυχῆς ἐπὶ τῆς ἰδίας ὑποστάσεως, ἀλλ' ἡ δύναμις ἡ καλουμένη προσοχὴ ἀτενίζει πρὸς τὸ *ἐγὼ* ἢ μᾶλλον τὴν *ἐνδόμυχον αἴσθησιν*, καὶ οὕτως ἐπιφέρει τὴν τοῦ *ἐγὼ* γνῶσιν, ἤτοι τὴν συνείδησιν αὐτοῦ, ἥνπερ ὀφείλομεν διακρίνειν ἐκ τῆς ὀντότητος τοῦ *ἐγώ*.— Πῶς ἔτι ἐμμένετε, ἔφη ὁ Ἡγούμενος, ὅτι τὸ *ἐγὼ* διακριτέον τῆς συνειδήσεως; ...... Οἵα ἐπιμονή! ..... Ἐστὶ δυνατὸν εἰπεῖν ὅτι τὸ *ἐγὼ* οὐ παριστᾷ αὐτὴν τὴν ὀντότητα τῆς ψυχῆς, ἀφοῦ τῷ *ἐγὼ* τούτῳ ἀποδίδονται ἅπασαι αἱ ἐνέργειαι καὶ τὰ παθήματα τοῦ ἀνθρώπου; —Τόδε καὶ μόνον, ἔφην, ἤρκει ἀποδεῖξαι τὴν διαφορὰν τοῦ *ἐγὼ*, ἤτοι τῆς ἀτομικότητος ἀπὸ τῆς συνειδήσεως. Διότι ἐνίοτε ἕνεκα νοσολογικῶν ἀφορμῶν παύει ἐπὶ τοσοῦτον ἐν ἡμῖν ἡ συνείδησις, ἤτοι ἡ γνῶσις τοῦ *ἐγὼ* ὥστε οὐδεμίαν εἴδησιν ἔχομεν τῆς προγενεστέρας ἡμῶν ὑπάρξεως, ἤτοι τοῦ κατὰ τὸν παρελθόντα χρόνον ἡμετέρου *ἐγὼ*, ὅπερ οὐκ ἠδύνατο συμβῆναι ἂν ἡ συνείδησις ἀπετέλει τὴν ὑπόστασιν τῆς ψυχῆς, τῆς μὴ δυναμένης ἀλλοιωθῆναι ἢ ἐγκαταλεῖψαι τὸ σῶμα πρὸ τοῦ θανάτου. (26) — Κακεῖνος δὲ ἐπαναλαβὼν ἔφη. Ἀρνούμενοι τὸ αὐθυπόστατον τοῦ *ἐγὼ* τῆς συνειδήσεως ἀπολήγομεν εἰς τὴν ἀτοπίαν τοῦ στερῆσαι τὴν ψυχὴν μνήμης· καὶ ἐν ἔργῳ ἂν τὸ *ἐγὼ* τῆς συνειδήσεως διαφέρῃ τοῦ *ἐγὼ* τῆς ὑποστάσεως καὶ οὐκ ἐστὶν ἡ σειρὰ φαινομένων μὴ ἑδρευόντων ἐν τῷ αὐτῷ ὑποκειμένῳ, δη·

λαδὴ τὸ καὶ *ἐγὼ* τῆς ὑποστάσεως, οὐδὲν ἤθελεν μένει ἐξ αὐτῶν ἴχνος. Οὕτως ἐὰν οἱ λογισμοὶ Α. Β. Γ. Δ. οἱ διαδεξάμενοι ἑαυτοὺς ἀλλεπαλλήλως, κατὰ τὰς στιγμὰς α. β. γ. δ. οὐκ εἰσὶν ἐν τῷ αὐτῷ ὑποκειμένῳ, ἕπεται ὅτι ὁ λογισμὸς Β. οὐ δύναται χρησιμεῦσαι ὡς βάσις τοῦ προηγουμένου Α. οὐδ' ὁ Γ. τοῦ Β. οὐδ' ὁ Δ. τοῦ Γ. κ.λ. διότι παρουσιαζομένου τοῦ Β. ὁ Α. οὐχ' ὑπάρχει πλέον· καὶ μὴ ὑπάρχοντος ταὐτοχρόνως, οὐ δύναται ἑπομένως μετασχεῖν τοῦ προηγουμένου· ὥστε ἐν τῷ Β. οὐδὲν ἴχνος τοῦ Α. ὑπάρξει. Ἂν δὲ πάλιν ὑποθέσωμεν τόν τε Α. καὶ Β. συγχρόνους καὶ κατὰ συνέπειαν δυναμένους μετασχεῖν ἀλλήλοις καὶ λαβεῖν ὁ δεύτερος τουθόπερ ἀπόλλυσι ὁ πρῶτος, ἐξεταστέον ἂν ὅπερ ἔλαβεν ὁ Β. ᾖ αὐτὸς ὁ λογισμὸς Α. ἢ ἕτερόν τι. Ἂν μὲν ᾖ ὁ αὐτὸς, ἕπεται ὅτι οὐκ ἐκλείπει ἀλλ' ἐξακολουθεῖ, καὶ οὕτω καθεξῆς· ὥστε πάντοτε μένει ὁ αὐτὸς Α. λογισμός. Ἑπομένως ἀρνούμενος τὴν ταυτότητα τοῦ ἐν λόγῳ *ἐγὼ* μετὰ τοῦ τῆς ὑποστάσεως, ἀναγκάζεσθε ἀποδοῦναι ὑπόστασιν αὐτῷ τῷ λογισμῷ· καὶ οὕτω στερῶν ὑποστάσεως τὸ ὑποκείμενον, ἀποδίδετε αὐτὴν τῇ τροποποιήσει αὐτοῦ. Ἐὰν δὲ τὸ ἀπὸ τοῦ Α. εἰς τὸ Β. μεταδιδόμενον ὑποτεθῇ διαφέρειν, ὑπολείπεται ἐξηγῆται τινι τρόπῳ πρᾶγμα πάντῃ διάφορον δύναται ἀνακαλέσαι ἕτερον ἀνόμοιον ἐν τῇ μνήμῃ. Ἂν ἐπὶ τέλους ὑποτεθῇ ὅτι τὸ ἀπὸ τοῦ Α. εἰς τὸ Β. μεταδιδόμενον ἐμπεριέχει ἐν μέρει καί τι τοῦ Α. λογισμοῦ, πάλιν ἕπεται ὅτι ὑπάρχει μία τις μονιμότης· ὥστε ἀρνούμενοι τὴν ὑπόστασιν τῷ *ἐγὼ* καὶ τῇ νοήσει, ἀναγκαζόμεθα ἀποδοῦναι αὐτὴν τῇ τροποποιήσει αὐτῆς τῆς νοήσεως· ἤτοι μετατρέπομεν εἰς οὐσίαν τὴν τροποποίησιν τῆς τροποποιήσεως. Ἄνευ τῆς ταυτότητος τοῦ *ἐγὼ* τῆς συνειδήσεως μετὰ τοῦ τῆς ὑποστάσεως ἐστιν ἀδύνατον ἐξηγῆσαι τὰ φαινόμενα τῆς ἑνότητος καὶ συνεχείας τῆς ἐπιστήμης. Διότι μὴ ὑπάρχοντος μονίμου ἐν ἡμῖν τοῦ *ἐγὼ* τῆς συνειδήσεως, ὅλα ἡμῶν τὰ παθήματα καὶ πάντες οἱ διαλογισμοὶ ἤθελον ἀποτελεῖ σειρὰν γεγονότων ἄνευ οὐδενὸς μετ' ἀλλήλων συνδέσμου· ἑπομένως οὐδὲ μνήμη οὐδ' ἑνότης συνειδήσεως ἤθελεν ὑπάρχειν ἐν ἡμῖν· οὐδ' ἠθέλομεν ἐνεργεῖ σκέψιν τινα ἐπὶ τῶν ἐνδομύχων ἡμῶν πράξεων καὶ οὐδ' ἡμῶν αὐτῶν ἠθέλομεν ἀντιλαμβάνεσθαι, μὴ ὑπάρχοντος ὑπ' ἀντίληψιν ὄντος· καὶ τοιούτῳ τρόπῳ ἕκαστον φαινόμενον ἤθελεν εἶσθαι πάντῃ ἄσχετον πρὸς τὰ ἕτερα, ὡσανεὶ ἀνῆκον εἰς διάφορα ἀπ' ἀλλήλων ἄτομα. —

Κἀγὼ δέ. Αὐτὴ ἡ μνήμη μάλιστα ἐστὶν ἡ ἐναργεστέρα ἀπόδειξις τῆς μὴ ταυτότητος τοῦ ἐγὼ τῆς συνειδήσεως, τοῦ καὶ συνισταμένου ἐν ἁπλῇ σειρᾷ φαινομένων, ἀπὸ τοῦ τῆς ὑποστάσεως, τοῦ καὶ ἀποτελοῦντος αὐτὴν τὴν οὐσίαν τῆς ψυχῆς· ἄλλως οὐδέποτε ἠδύνατο ἐξαλειφθῆναι ἡ συνείδησις ὑπάρχοντος αὐτοῦ τοῦ ἐγὼ τῆς ὑποστάσεως. Οὐδ' ἡ ἀναφερομένη παρ' ὑμῶν συνέχεια λογισμῶν ἄνευ ἴχνων ἐν τῷ ἐγὼ ἀπάδει τούτῳ, διότι τὰ ἴχνη τῶν ἀντιλήψεων ἐγχαράττονται ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ καὶ οὐδόλως ἐν τῷ ἐγὼ, ὃ μόνον λαμβάνει ἑκάστοτε γνῶσιν αὐτῶν. Ἀναμιμνήσκονται δὲ αἱ ἰδέαι ἢ διὰ τοῦ συνδέσμου καὶ ἀλληλουχίας αὐτῶν τούτων, ἢ διὰ τῆς βουλήσεως συνάρσει τῇ ἐνεργητικῇ τοῦ πνεύματος ἡμῶν δυνάμει. Καὶ τρανὴ ἀπόδειξις τοῦ ὅτι ὁ ἐγκέφαλος ἐστὶν, οὕτως εἰπεῖν, ἡ ἕδρα τῆς μνήμης, ἐστὶν ὅτι καὶ αὐτὰ τὰ ζῶα τὰ ἐστερημένα πνεύματος οὐ στεροῦνται μνήμης. Ἔτι δὲ ὅτι ἡ ἐλαχίστη τοῦ ἐγκεφάλου βλάβη διαταράττει τὴν μνήμην, καὶ ἂν ᾖ καιρία ἐξαλείφει αὐτὴν ἐντελῶς. (27)—Ὅτι καὶ ἂν λέγητε ὑμεῖς τε καὶ ὁ Κάντιος, εἶπεν ὁ Ἡγούμενος, τὸ ἐγὼ τῆς συνειδήσεως ἐστὶ δύναμις πραγματικὴ καὶ ἐνεργὸς, οὐδὲ δύναται ἔχειν, ὡς διϊσχυρίζεται ὁ ῥηθεὶς φιλόσοφος, μόνον ἐμπειρικὴν ἀξίαν. Ἐὰν ἤθελεν ὑποτεθῇ ὥς τι μυστηριῶδης ἀρχὴ, ἢ ὡς ἄγνωστον ἀλγεβραϊκὸν X, κατὰ τὸν ἐν λόγῳ φιλόσοφον, τὸν καὶ ἀνευρίσκοντα ἄπειρον χάος μεταξὺ συνειδήσεως καὶ λόγου, μεταξὺ φαινομένων καὶ πραγματικότητος, βεβαίως οὐκ ἤθελεν ἔχει ἄλλην ἢ ἁπλῆν ἐμπειρικὴν ἀξίαν. Ἀλλὰ μεταξὺ συνειδήσεως καὶ λόγου φαινομένων τε καὶ ὀντότητος, οὐχ' εὑρίσκεται ἐν τῇ φύσει χωρισμός. Καὶ πράγματι ἐν τῇ συνειδήσει τὸ ὑποκείμενον κατέχει ἑαυτὸ καὶ θεωρεῖ ἑαυτὸ καὶ ὡς ἀντικείμενον. Μεταξὺ τοῦ ἐνεργοῦντος ἐγὼ καὶ τοῦ ἐγὼ τοῦ αἰσθανομένου τὴν ἑαυτοῦ ἐνέργειαν, μόνον διὰ τῆς ἀναλύσεως γίνεται διάκρισις, πράγματι ὅμως οὐδεμία ὑπάρχει ἐν τῇ φύσει· ἑπομένως τὸ ἐξ ὑποκειμένου μετὰ τοῦ ἐξ ἀντικειμένου ἐγὼ οὐκ ἀποτελοῦσιν ἢ μίαν καὶ ἀδιαίρετον οὐσίαν.— Κἀγὼ δὲ ἔφην. Ὑμεῖς ταυτίζοντες τὸ ἐγὼ τῆς συνειδήσεως μετὰ τῆς ὑποστάσεως ἀποδίδετε τῷ ἐν λόγῳ ἐγὼ τῆς συνειδήσεως τουθόπερ ἀνήκει τῇ ὑποστάσει τῆς ψυχῆς. Ἀλλ' ἂν τὸ ἐγὼ τῆς συνειδήσεως ᾖ συμφυὲς καὶ ἴδιον τῇ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ, ὡς τὸ τῆς ὑποστάσεως, τίνι τρόπῳ ἐξαφανίζεται ἐν τῇ ἀσφυξίᾳ, καὶ ἐν αὐτῷ τῷ ὕπνῳ; Καί τινι τρόπῳ ἀλλοιοῦται ἔν τισι νευροπα-

θείαις ;—Ὁ δὲ Ἡγούμενος ἔφη. Ἐστὶ λίαν πιθανὸν ὅτι τὸ πνεῦμα ἐγρηγορεῖ πάντοτε διαλογιζόμενον καὶ ἐν ὕπνῳ καὶ ἐν ἀσφυξίᾳ, διότι, ὡς καλῶς παρατηρεῖ ὁ Λαρομιγιέρος, ἐστὶ γεγονὸς πασίδηλον ὅτι ἐνίοτε ἀργούντων τῶν αἰσθήσεων τὸ πνεῦμα ἐγρηγορεῖ, ἐνῷ οὐκ ἔστιν ἀπεδεδειγμένον ὅτι σὺν ταῖς αἰσθήσεσιν ἀναπαύεται καὶ τὸ πνεῦμα. Ἀλλὰ χωρὶς νὰ προσφύγωμεν εἰς τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος ὑπόθεσιν τὴν καὶ παραδεχομένην τὸ διηνεκῶς σκέπτεσθαι τῆς ψυχῆς, καίτοι μὴ ἀναμιμνησκομένης τῶν σκέψεων αὐτῆς· σημειωτέον, α) ὅτι τὸ αἴσθημα τοῦ ἐγὼ ὑπάρχει ὁσάκις ἡ ψυχὴ στρέφει τὴν προσοχὴν αὐτῆς πρὸς σεαυτήν. β′) ἐὰν κατὰ τοὺς τοῦ Ὑψίστου νόμους, τὰ τοῦ σώματος ὄργανα οὐ συντρέχουσιν ὅλας τὰς τῆς ψυχῆς ἐνεργείας, ἔπεται κατὰ φυσικὸν λόγον ὅτι ἡ ἀργία αὐτῶν φέρει καὶ τὴν ἀργίαν τῆς ψυχῆς. γ′.) Ἐὰν ἡ ψυχὴ ἤθελε διανοεῖσθαι διηνεκῶς, ὁ ὕπνος δὲν ἤθελεν ἀναζωπυρεῖ τὰς δυνάμεις τοῦ σώματος, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὰ διάφορα τοῦ σώματος ὄργανα οὐδέποτε ἤθελον ἀναπαύεσθαι. δ′) Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων καθίσταται ἀναγκαία ἡ ἀνάπαυσις τῆς ψυχῆς, καὶ μάλιστα κατὰ τὰς στιγμὰς τῶν ἰσχυρῶν παθημάτων καὶ τὰς μακρὰς τοῦ πνεύματος ἀσχολίας. ε) Ἐὰν ἡ ψυχὴ ἐγρηγόρει ἀργούντων τῶν σωματικῶν ὀργάνων, ἤθελεν εὑρίσκεσθαι ἐν μεγίστῃ ἀκηδίᾳ καὶ θλίψει. (23) Καὶ ἰδοὺ ὁ λόγος οὗ ἕνεκεν ἐκλείπει ἐνίοτε τὸ ἐγὼ τῆς συνειδήσεως.— Κἀγὼ δὲ ἀπήντησα αὐτῷ. Καὶ ἐν πρώτοις κακῶς ὁ Λαρομιγιέρος ὑποστηρίζει τὸ διηνεκῶς σκέπτεσθαι τῆς ψυχῆς, διότι ἐκ τοῦ ἐνδεχομένου οὐ δυνάμεθα συμπεραίνειν τὸ πραγματικόν. Ἐκ δὲ τοῦ ὅτι τὸ αἴσθημα τοῦ ἐγὼ οὐχ᾽ ὑπάρχει πάντοτε ἕπεται κατ᾽ ὀρθὸν λόγον ὅτι οὐκ ἔστιν οὐσιῶδες τῇ ψυχῇ καὶ ἐκ τῶν οὐκ ἄνευ. Οὐδὲ δύνασθε εἰπεῖν ὅτι ἡ ψυχὴ παύει τοῦ διανοεῖσθαι λόγῳ ὅτι οὐ συντρέχουσιν αὐτὴν αἱ λειτουργίαι τοῦ σώματος, διότι ἐκ μόνης τῆς ὁμολογίας ταύτης δηλοῦται ὅτι ἡ νόησις ἐξαρτᾶται οὐσιωδῶς καὶ ἐκ τῆς ἐνεργείας αὐτῆς τῶν τοῦ σώματος ὀργάνων. Οὐδ᾽ ὅτι διὰ τῆς διαρκοῦς νοήσεως ἤθελον ἐξαντληθῇ αἱ δυνάμεις τοῦ σώματος, διότι πλεῖσται τοῦ σώματος λειτουργίαι, καίτοι διηνεκῶς τελούμεναι, οὐ μόνον οὐκ ἀδυνατοῦσι τὸ σῶμα, ἀλλὰ καὶ διατηροῦσιν αὐτό, καθὸ ἀναγκαῖαι. Ὁ δὲ λόγος ὅτι ἡ ψυχὴ ἀναπαύεται ἀναπαυομένων τῶν ὀργάνων ἵνα μὴ ἀδημονῇ, οὐκ ἔστιν ἄξιος σοβαρᾶς συζητήσεως. Ἐκ τῶν εἰρημένων λοιπὸν δῆλον γίνεται ὅτι τὸ ἐγὼ

τῆς συνειδήσεως καὶ αὐτὴ ἡ πρακτικὴ νόησις οὐκ εἰσὶν οὐσιώδης τῆς ψυχῆς ἰδιότητες, ὅθεν μὴ οὖσαι ἀναγκαῖαι δύνανται ὡσαύτως ἁρμόζειν καὶ μὴ ἀΰλῳ ὄντι, οἵῳ ὁ ἐγκέφαλος.—Ὁ δὲ Ἡγούμενος ἐπαναλαβὼν ἔφη. Μὴ τάχα συγκεντροῦντες ἐν τῷ ἐν λόγῳ *ἐγὼ* τὰς νοερὰς ἡμῶν δυνάμεις οὐκ ἀποξενούμεθα τοῦ σώματος ἐπὶ τοσούτῳ ὥστε ἀποβῆναι τοῦτο πάντῃ ἀναίσθητον εἰς τὰ ἰσχυρότερα ἐξωτερικὰ κέντρα; Ἐὰν λοιπὸν ἡ συνείδησις οὐκ ἀπετέλει τὴν ὑπόστασιν τῆς ψυχῆς, οὐκ ἠδύνατο ἀλλοτριωθῆναι ἐπὶ τοσοῦτον τοῦ σώματος ὥστε τοῦτο νὰ μένῃ οἱονεὶ νεκρόν.— Κἀγὼ δέ. Ἡ ἐσωτερικὴ συγκέντρωσις τῶν νοερῶν δυνάμεων ἐπενεργοῦσα ἐπὶ τοῦ ἐγκεφαλονευρικοῦ συστήματος προξενεῖ εἶδός τι ναρκώσεως τῶν αἰσθητηρίων, καὶ ἑπομένως ὁ οὕτως ἀναισθητῶν ὁμοιάζει ἀνθρώπῳ ἐν βαθεῖ ὕπνῳ ἀναπαυομένῳ, καθὸ μηδόλως τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος μακρυνομένης· ἄρα δῆλον γίνεται ὅτι ἐκ τοῦ φαινομένου τούτου οὐδόλως δυνάμεθα εἰκάσαι ὅτι ἡ συνείδησις παριστᾷ τὴν τῆς ψυχῆς ὑπόστασιν.—Ἀλλὰ μὴ τάχα, ἔφη ὁ Ἡγούμενος, αἱ τῶν Ἁγίων ψυχαὶ ἐν ταῖς ὀπτασίαις οὐκ ἀπαλλοτριοῦνται τοῦ σώματος;—Τῇ ἀληθείᾳ, ἐπανέλαβον ἐγὼ, ἀπορῶ πῶς ἀναμιγνύετε θρησκευτικὰ φιλοσοφικοῖς ζητήμασι. Μὴ διέφυγεν ὑμᾶς προσέθηκα, ὅτι ταῦτα τελοῦνται ὑπερφυσικῶς καὶ θείᾳ μόνον χάριτι, καὶ ὅτι περὶ τούτων ἡ μὲν Ἐκκλησία δογματίζει, οἱ δὲ πιστοὶ χριστιανοὶ πιστεύουσι καὶ οὐκ ἐρευνῶσιν; (29)—Ἔχετε δίκαιον κατὰ τοῦτο, εἶπεν ὁ Ἡγούμενος, ὅθεν cuique suum, καὶ ἐπανερχόμενος ἐπὶ τοῦ προκειμένου λέγω ὑμῖν, ὅτι ἐὰν τὸ *ἐγὼ* τῆς συνειδήσεως οὐκ ἀποτελεῖ τὴν ὑπόστασιν τῆς ψυχῆς, οὐδ' ἡ συνείδησις ἤθελεν ἀποτελεῖ τὴν ἡμετέραν ταυτότητα. — Καὶ πράγματι, ἔφην ἐγώ. Ἡ ταυτότης τοῦ *ἐγὼ τῆς ὑποστάσεως* οὐ κεῖται, ὡς κακῶς διϊσχυρίζεται ὁ Λώκκιος, ἐν τῇ συνειδήσει ἢ μᾶλλον τῇ ἐκτάσει τῆς συνειδήσεως, ἐὰν καὶ αὕτη ᾖ τὸ μέσον δι' οὗ γνωρίζομεν τὴν ταυτότητα ἡμῶν καὶ βεβαιούμεθα περὶ τούτου· οὕτω διὰ τῆς συνειδήσεως παρατηροῦντες τὴν ἐνεστῶσαν ἡμῶν κατάστασιν καὶ παραβάλλοντες αὐτὴν πρὸς τὰς παρελθούσας τὰς ὑπὸ τῆς μνήμης διατηρουμένας, ἀναγνωρίζομεν τὴν ταυτότητα τοῦ ἐν ταῖς διαφόροις καταστάσεσι ἡμετέρου ἀτόμου. Ὥστε δῆλον γίνεται ὅτι ἡ συνείδησις ἐστὶ τὸ μέσον δι' οὗ τὸ *ἐγὼ* γνωρίζει τὴν ἑαυτοῦ ταυτότητα. Ἡ δὲ ταυτότης αὕτη ἐστὶ τὸ ὑποκείμενον τὸ γνωριζόμενον διὰ τοῦ ἐν λόγῳ μέ-

σου. Ὅθεν θέτων ὑμεῖς μετὰ τοῦ Λωκκίου τὴν ταυτότητα τοῦ *ἐγὼ τῆς ὑποστάσεως*, ἐν τῇ συνειδήσει, συγχέετε τὴν γνῶσιν τοῦ μέσου μετὰ τῆς τοῦ ἀντικειμένου. Καὶ πράγματι, ἐὰν ἡ συνείδησις ἀπετέλει τὴν ταυτότητα τοῦ *ἐγὼ* τῆς ὑποστάσεως, πολλάκις τοῦτο ὡς προεῖπον, ἤθελε λησμονεῖ αὐτὸ ἑαυτὸ, καὶ οὕτως ὁ μεμεθυσμένος, ἢ φρενοβλαβὴς οὐκ ἤθελεν εἶσθαι ὁ αὐτὸς οἷος ὁ τῆς ἀμεθύστου, ἢ ὑγειοῦς καταστάσεως. Ἔτι δὲ οὐδεὶς ἡμῶν ἤθελεν εἶσθαι ὁ αὐτὸς κατά τε τὴν γέννησιν, καὶ τὴν ἐνηλικιότητα αὐτοῦ. Αἱ δὲ πράξεις ἃς ἔχομεν λησμονήσει οὐκ ἤθελον πλέον ἀνήκει ἡμῖν, ἑπομένως οὐδὲ ἀμοιβῆς οὐδὲ τιμωρίας ἠθέλομεν εἶσθαι ἄξιοι ἕνεκεν αὐτῶν. Ὅθεν ἡ μόνη λήθη τῶν ἐγκλημάτων ἤθελεν ἀποκαθιστᾶ τὸν ἐγκληματικὸν ἀθῶον! Δῆλον ἄρα γίνεται ὅτι τὸ *ἐγὼ τῆς ὑποστάσεως* μὴ συνταυτιζόμενον τῇ συνειδήσει, οὐ δύναται ἀποβῆναι ἄμεσον ἀντικείμενον τῶν ἑαυτοῦ παρατηρήσεων, ἄλλως ἤθελεν εἶσθαι συγχρόνως, ὡς κακῶς τινες διϊσχυρίζονται, αὐτουργός τε καὶ παρατηρητὴς, καὶ ἤθελε παρατηρεῖ ἑαυτὸ ἐν πλήρει ἀναπτύξει τῆς αἰσθητικότητος, τῆς διανοήσεως, τῆς βουλήσεως, τῶν παθῶν καὶ ἔργων αὐτοῦ. Οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι παρατηρεῖ τὰ τοῦ ἠθικοῦ αὐτοῦ βίου φαινόμενα, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν αὐτῶν, δηλαδὴ ἐν καταστάσει μνήμης ἢ μᾶλλον συνάρσει τῇ μνήμῃ· ἡ δὲ παρατήρησις καὶ πεῖρα ὑπαγόμεναι τῇ ἀναλύσει καὶ προσοχῇ οὐ δύνανται πραγματοποιηθῆναι ἢ μόνον διὰ τῆς μνήμης. (30)— Ἐὰν, ἐπανέλαβεν ὁ Ἡγούμενος, ἡ ταυτότης τοῦ *ἐγὼ* οὐ συνίσταται ἐν τῇ συνειδήσει, ποῦ θέλομεν ἀνεύρειν αὐτήν; — Ἡ ταυτότης τοῦ ἡμετέρου ἀτόμου, ἔφην ἐγὼ, πηγάζει ἐκ τῶν ἑξῆς τριῶν συγχρόνως ὅρων· α) ἐκ τῆς ἀπολύτου ταυτότητος τοῦ *ἐγὼ τῆς ὑποστάσεως* τῆς ψυχῆς· β') ἐκ τῆς ταυτότητος τοῦ ὀργανισμοῦ· καὶ γ') ἐκ τῆς διατηρήσεως τοῦ μεταξὺ πνεύματός τε καὶ σώματος ἐνυπάρχοντος συνδέσμου. Καθότι τὸ ἄτομον ἐστὶ τὸ ἀποτέλεσμα (resultatum) τῆς ἔκ τε ψυχῆς καὶ σώματος συγκειμένης οὐσίας, καὶ ἀποτελούσης ἓν μικτὸν μὲν, ἀλλ' ἀκέραιον ὄν. Ὅθεν ἕως οὗ διατηρεῖται ἀκεραία ἡ ἐν λόγῳ μικτὴ οὐσία, μένει τὸ αὐτὸ καὶ τοῦ ἀτόμου τὸ πρόσωπον. Ἡ δὲ μικτὴ αὕτη οὐσία μένει ἡ αὐτὴ ἐὰν καὶ τὰ ἐξ ἧς σύγκειται μένωσι τὰ αὐτὰ, καὶ ὁ λόγος τοῦ συνδέσμου διατηρεῖται σῶος. Ἤτοι ἐν ἄλλῃ ἐκφράσει, ἐὰν μένῃ ἡ αὐτὴ ψυχὴ καὶ τὸ αὐτὸ σῶμα καὶ διατηρεῖται ὁ μεταξὺ αὐτῶν σύνδεσμος, μένει ἀναμφιλέ-

κτως καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον. Καὶ ἐπειδὴ ἡ ψυχὴ ἐστὶν ἁπλῆ τε καὶ ἀμερὴς οὐσία, ἕπεται κατ' ἀνάγκην ὅτι μεταβάλλεται διηνεκῶς μόνον κατὰ τοὺς τρόπους, οὐδόλως δὲ καὶ κατὰ τὴν ἀπολύτως ἀμετάβολον αὐτῆς ὑπόστασιν. Τὸ δὲ σῶμα καθὸ μίγμα ὀργανικὸν, διατηρεῖ τὴν ταυτότητα τὴν ἁρμόζουσαν τοῖς συνθέτοις. Παύοντος δὲ τοῦ μεταξὺ ψυχῆς τε καὶ ἐγκεφάλου *νοεροῦ συνδέσμου*, ἀλλοιοῦται μὲν τὸ *ἐγὼ τῆς συνειδήσεως*, καθὸ κέντρου τοῦ συνδέσμου τούτου, (31) οὐχ ἧττον ὅμως οὐ παύει ἡ ταυτότης τοῦ προσώπου, διατηρουμένης τῆς οὐσίας τῆς τε ψυχῆς καὶ σώματος καὶ τοῦ μεταξὺ αὐτῶν *δυναμικοῦ συνδέσμου*, δηλονότι τῆς ζωϊκῆς δυνάμεως.—Ὑμεῖς τε καὶ ὁ Γύνθερος, ἐπανέλαβεν ὁ Ἡγούμενος, δυΐζετε τὸν ἄνθρωπον, καίτοι ὁμολογοῦντες ὅτι ἀποτελεῖ ἓν μικτὸν μὲν, ἀλλ' ὁλοσχερὲς ὄν.—Ὁ Γύνθερος, ἀπήντησα ἐγὼ, διχοτομεῖ, τρόπον τινα, τὸν ἄνθρωπον, διαιρῶν αὐτὸν εἰς ζῶον κατὰ τὴν ὑπερτάτην τῆς φύσεως ἀνάπτυξιν καὶ εἰς τὸ ἐν αὐτῷ ἐμφολεῦον πνεῦμα. Ἐγὼ ὅμως οὐδόλως θεωρῶ ὡς ἀπ' ἀλλήλων ἀνεξάρτητα τὰ δύο τοῦ ἀνθρωπίνου ὄντος στοιχεῖα, ἀλλὰ φρονῶ συμφώνως τῇ τοῦ ἀειμνήστου Σκότου καὶ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ θεωρίᾳ, ὅτι ἐκτὸς τῆς ψυχῆς ὑπάρχει ἐν ἡμῖν καὶ ἐνόργανός τις δύναμις ἀποτελοῦσα τὴν ζωϊκὴν δύναμιν καὶ forma mixtionis ἢ corporeitalis, ὑπ' αὐτῶν προσαγορευομένην (32). Ἡ δύναμις αὕτη καθιστᾷ ἀνεξαρτήτως τῆς ψυχῆς ὀργανικὸν τὸ σῶμα καὶ διατηρεῖ ἐν αὐτῷ τὴν ζωὴν ἕως οὗ ὅμως ὑπάρχει καὶ ἡ ψυχή. Σύμφημι δὲ τοῖς Σκοτισταῖς ὅτι ἡ ψυχὴ ἐστὶν ἡ πρώτη ἔλασις (actus) τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, οὐχὶ ὡς πρόξενος τοῦ ὀργανισμοῦ ἀλλ' ὡς πηγὴ τῆς ζωῆς (33). Δὲν παραδέχομαι ὅμως τὸ αὐθυπόστατον τῆς ζωϊκῆς ταύτης δυνάμεως, οὐδ' ὅτι ἐστὶν εἶδός τι ἐντελεχειας (forma) ὡς ἡ ψυχὴ, ἀλλὰ φρονῶ αὐτὴν εἶναι ἀναπόσπαστός τις ἰδιότης τοῦ ὀργανικοῦ σώματος.—Καὶ ὅμως, εἰπέ μοι ὁ Ἡγούμενος, ἀποδίδοντες ὑμεῖς τῇ ζωϊκῇ ταύτῃ δυνάμει τὴν πρακτικὴν νόησιν, στερεῖτε τὴν ψυχὴν πλείστων ὅσων ἐνεργειῶν ἀνηκουσῶν αὐτῇ καὶ μόνῃ, ὡς τρανῶς ἐπιμαρτυρεῖ ἡ πεῖρα. . . . . . Καί τις ἀγνοεῖ, ἐξηκολούθησε λέγων, ὅτι ἡ ψυχὴ οὐκ ὑπάγεται ταῖς αὐταῖς τοῦ σώματος μεταβολαῖς; οὕτω Α'.) Πολλάκις τοῦ σώματος αὐξανομένου, οὐ τελειοποιοῦνται καὶ αἱ δυνάμεις τῆς ψυχῆς. Β'.) Κατὰ τὴν νεότητα ὅτε τὸ σῶμα εὑρίσκεται ἐν τῇ ἀκμῇ αὐτοῦ, αἱ νοεραὶ δυνάμεις καὶ ἡ ὡριμότης τῆς κρίσεως εἰσὶν

ἐλάσσονες ἢ κατὰ τὸ γῆρας ὅτε τὸ σῶμα ἀδυνατεῖ. Γ΄.) Τὰ ὠφελοῦντα εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ πρόοδον τοῦ σώματος, βλάπτουσι πολλάκις τὴν ψυχήν· καὶ τ' ἀνάπαλιν, τουθόπερ ἐνδυναμόνει τὸν νοῦν ἀτενίζει τὸ σῶμα. Δ΄.) Πολλάκις ἡ ψυχὴ ἀποστρέφεται τὰ ἡδύνοντα τὰ τοῦ σώματος ὄργανα. Ε΄) Εἰς ὅλα ἀνεξαιρέτως τὰ τοῦ ἐγκεφάλου μέρη εὑρέθησαν διάφοροι παθολογικαὶ ἀλλοιώσεις καί τινες μάλιστα κατέστρεψαν ἐξ ὁλοκλήρου τὰ μέρη ταῦτα χωρὶς νὰ ἐπέλθῃ ἡ ἐλαχίστη διατάραξις εἰς τὰς νοερὰς δυνάμεις· καὶ ἀπεναντίας εἰς πλείστους τῶν φρενοβλαβῶν οὐδεμίαν παθολογικὴν ἀλλοίωσιν ἀπέδειξεν ἡ νεκροψία. ΣΤ΄.) Ἡ φάλαινα καὶ ὁ ἐλέφας ἔχουσι μεγαλήτερον ἐγκέφαλον ἢ ὁ ἄνθρωπος· ὁ δὲ ὄνος καὶ ὁ βοῦς, ἢ ὁ πίθηξ καὶ κύων, καὶ ὅμως ἡ νόησις οὐκ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ μέγεθος τοῦ ἐγκεφάλου. Ζ΄) Οἱ πλειότεροι τῶν παραφρόνων πάσχουσιν ἕνεκα ἠθικῶν ἀφορμῶν, καὶ κατὰ τὰς διαβεβαιώσεις τῶν νεωτέρων φρενολόγων τὰ ἠθικὰ μέσα θεραπεύουσι μᾶλλον ἢ τὰ φάρμακα τὴν φρενοβλάβειαν ἐν γένει· ἐπομένως τὰ τοιαῦτα παθήματα ἀποδοτέα τῇ ψυχῇ καὶ οὐχὶ τῷ ἐγκεφάλῳ. Η΄.) Αἱ γυναῖκες καί τοι ἔχουσαι λεπτότερον καὶ ὁμαλώτερον, οὕτως εἰπεῖν, τὸν τοῦ ἐγκεφάλου ὀργανισμόν, οὐκ εἰσὶ νοημονέστεραι τῶν ἀνδρῶν. Θ΄.) Ὁ τρόπος τοῦ ζῆν, ἡ ἀγωγὴ καὶ ἄλλαι ὅλως ἐξωτερικαὶ περιστάσεις, καί τοι μὴ ἐπενεργοῦσαι ἐπὶ τοῦ τοῦ ἐγκεφάλου ὀργανισμοῦ, συντελοῦσι τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἠθικὴν τοῦ ἀνθρώπου μόρφωσιν. Ι΄) Μέχρι τοῦδε, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Βιρχόβιος, ἐγένετο ἀδύνατον καταδειχθῆναι ἄμεσος συνάφεια τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τῶν πιθήκων· διότι πραγματικὴ συνεχὴς σειρὰ μέχρι τοῦ ἀνθρώπου οὐχ ὑπάρχει· ἄρα ἡ νοερὰ τοῦ ἀνθρώπου ἀνάπτυξις οὐ πηγάζει ἐκ τοῦ ὀργανισμοῦ. ΙΑ΄.) Ἡ αὐτοσυνειδησία, ἢ καὶ αὐτὴ ἡ συναίσθησις ἣν ἔχουσι τὰ ζῶα, οὐ δύναται ἐξηγηθῆναι διὰ τῶν διαφόρων τοῦ ὀργανισμοῦ κινήσεων· ἐπομένως ἀποδοτέα ἀΰλῳ τινὶ ἀρχῇ. ΙΒ΄) Φυσιολογικῶς βεβαιοῦται ὅτι τὸ ὅλον τοῦ σώματος ἡμῶν ἀνανεοῦται κατὰ περιόδους, καὶ μάλιστα λέγουσιν ὅτι ὁ ἐγκέφαλος ἀνανεοῦται ἐντελῶς ἐντὸς 7, ἢ κατ' ἄλλους ἐντὸς 3 ἐτῶν. Τίνι λόγῳ λοιπὸν νὰ μὴ ἀλλοιοῦται συγχρόνως καὶ ἡ ταυτότης ἡμῶν; ΙΓ.) Ὁ ἐγκέφαλος ἀνατομικῶς ἐξεταζόμενος οὐ παριστᾷ κοινόν τι τῶν διαφόρων αὐτοῦ μερῶν κέντρον. Πῶς λοιπὸν ἅπασαι αἱ αἰσθήσεις συγκεντροῦνται ἐν ἑνὶ καὶ μόνῳ σημείῳ; ΙΔ΄.) Ἐὰν ἡ αἴσθησις ἦτον ἁπλοῦν

τῆς κινήσεως τῶν νεύρων ἀποτέλεσμα ἤθελεν ἀείποτε σχετίζεσθαι πρὸς τὴν κίνησιν τοῦ ἔξω ἀντικειμένου, ἀλλὰ πάντοτε τροποποιῆται κατὰ τὸν τρόπον καθ' ὃν ἀντιλαμβάνεται αὐτῆς ἡ ψυχή. Οὕτω π. χ. ὁ ὑδαρὺς ἀτμὸς ὁ ἐκ τῶν ὀχετῶν τῶν ἀτμομηχανῶν ἐξερχόμενος, εἰς μὲν τὴν ὅρασιν παρίσταται ὡς λευκὸν νέφος, εἰς δὲ τὴν ἀκοὴν ὡς ὀξύς τις ἦχος· τῇ δὲ ἀφῇ ἐπιφέρει θερμότητα, τῇ ὀσμῇ δυσωδίαν ἀνθράκων, καὶ τῇ γεύσει μεταλλικῆς τινος οὐσίας γεῦσιν. Ἐκτὸς τούτου τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον δύναται ἐπιφέρειν διαφόρους αἰσθήσεις ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ αἰσθητηρίου, ἀναλόγως τῆς ταχύτητος δι' ἧς ἐνεργεῖ ἢ τῆς ἀποστάσεως ἀφ' ἧς ἐνεργεῖ. Ὥστε δῆλον γίνεται ὅτι ἡ αἴσθησις οὐ πηγάζει ἐξ ἁπλῆς κινήσεως τῶν τῶν νεύρων μορίων. ΙΕ'.) Ὁ ἐρεθισμὸς πολλάκις οὐκ ἔστιν ἀνάλογος πρὸς τὴν αἴσθησιν, διότι ἐξ ἀσημάντου ἐρεθισμοῦ πηγάζει ἰσχυρὰ αἴσθησις καὶ τὸ ἀνάπαλιν· ὥστε ἀνάγκη παραδεχθῆναι ὅτι ἡ πηγὴ ὑπάρχει ἐν τῇ ἀντιλαμβανομένῃ τῆς αἰσθήσεως ἀρχῇ. ΙΣΤ'.) Ἡ αἴσθησις οὐκ ἔχει τὴν ἀρχὴν ἐν τοῖς αἰσθητηρίοις νεύροις, διότι πρὶν ἢ ἀντιληφθῶμεν τοῦ ἐπὶ τοῦ αἰσθητηρίου ἐνεργοῦντος ἀντικειμένου, παρέρχεται ὡς ἔγγιστα 1/10 δευτερολέπτου τῆς ὥρας διάστημα· ὥστε δῆλον γίνεται ὅτι μέχρις οὗ ἀντιληφθῇ αὐτῆς ἡ ψυχή, οὐκ ἔστιν αἴσθησις. ΙΖ'.) Πολλάκις γεννῶνται αἰσθήσεις ἄνευ ἐπενεργείας ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων ἐξ οὗ ἀποδεικνύεται ὅτι αὗται πηγάζουσιν ἐκ τῆς τῆς ψυχῆς φαντασίας, καὶ οὐχὶ ἐκ τῆς ἐπὶ τῶν αἰσθητηρίων ἐντυπώσεως τῶν ἔξω ἀντικειμένων. ΙΗ'.) Τὸ μέγιστον μέρος τοῦ ἐγκεφάλου διατελεῖ *ἀναίσθητον* εἰς μηχανικοὺς ἐρεθισμούς· πῶς λοιπὸν δύναται εἶναι ἡ ἕδρα τῆς αἰσθήσεως; ΙΘ'.) Οὐδεμίαν εἰσέτι ἔχομεν αἴσθησιν καθ' ὃν χρόνον ὁ ἐρεθισμὸς νεύρου ἔχει φθάσει εἰς τὸν ἐγκέφαλον, καὶ ὁ ἐγκέφαλος ἐτέθη οὕτως εἰς κίνησιν πολλῷ δὲ μᾶλλον παρεκβάλλεται χρονικόν τι διάστημα 1/10—1/20 δευτερολέπτου τῆς ὥρας μεταξὺ τοῦ νευρικοῦ ἐρεθισμοῦ τοῦ ἐγκεφάλου καὶ τῆς αἰσθήσεως ἡμῶν. Μὴ δὲν ἕπεται λοιπὸν ὅτι κίνησις τοῦ ἐγκεφάλου καὶ αἴσθησις οὐ δύνανται εἶναι τὸ αὐτό ; Κ'.) Ἐὰν ἡ αἴσθησις εἶχε τὴν πηγὴν αὐτῆς ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ, ἢ μᾶλλον προήρχετο ἐκ τῶν κινήσεων αὐτοῦ, τίνι τρόπῳ ἐγρηγοροῦντες ἐνίοτε αἰσθανόμεθα ὅτι οὐδὲν αἰσθανόμεθα ; ΚΑ'.) Πῶς ἐνῷ κατὰ χρονικόν τι διάστημα ἀνανεοῦται ἅπασα ἡ ἀπαρτίζουσα τὸ σῶμα τῶν ζώων ὕλη, δύνανται διατηρηθῆναι ἐναῖα καὶ τὰ αὐτά, ἐὰν μὴ ὑπῆρχε

τι ἀναλλοίωτον καὶ ἐν αὐτοῖς; ΚΒ'.) Ἐπειδὴ τὰ χρώματα, οἱ ἦχοι κ. λ. οὐχ' ὑπάρχουσιν ἐξ ἀντικειμένου, ἕπεται ὅτι οὐ δύνανται ἐγχαραχθῆναι ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ, καὶ ἐπομένως ἡ παράστασις αὐτῶν οὐ γίνεται ποσῶς ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ. ΚΓ'.) Αἱ περιπτώσεις ὑφ' ἃς γεννᾶται ἡ αἴσθησις, λέγει ὁ Λουδβίγιος, εἰσὶν εἰσέτι ἄγνωστοι . . . . . τοῖς ἐρεθισθέντοις νεύροις δέον νὰ ἐπιπροστεθῇ ἕτερόν τι πρὸς παραγωγὴν τῆς αἰσθήσεως. ΚΔ'.) Καταμελιζομένου τοῦ σώματος οὐ μελίζεται καὶ ἡ ψυχὴ οὐδὲ τῶν ζώων αὐτῶν. ΚΕ'.) Ἀναγκαζομένου τοῦ σώματος οὐ βιάζεται ἡ συναίνεσις τῆς ψυχῆς (34). Ἔτι δὲ αὐξάνει τὸ σῶμα κατὰ τὴν οὐσίαν διὰ προσαρτήσεως νέων μορίων, ἡ δὲ ψυχὴ τελειοποιεῖται μόνον κατὰ τὰς ἰδιότητας αὐτῆς, δηλαδὴ τὴν πεῖραν, τὴν ἐπιστήμην, τὴν ἀρετὴν κ λ. Οὐδόλως ὅμως κατὰ τὴν οὐσίαν. Γηράσκοντος τοῦ σώματος ἀδυνατεῖ ἡ φαντασία καὶ αἱ αἰσθήσεις, διότι αἱ δυνάμεις αὗται τελοῦνται διὰ τῶν ὀργάνων, ὅθεν ἡ ἀτονία τούτων ἐπιφέρει τὴν ἐκείνων. Αἱ δὲ κυρίως νοεραὶ δυνάμεις μηδόλως τελοῦνται διὰ τῶν σωματικῶν ὀργάνων. Ἑπομένως ἡ ἀλλοίωσις τῶν ὀργάνων οὐκ ἐπιφέρει ἢ τὴν ἀλλοίωσιν τῶν δι' αὐτῶν τῶν ὀργάνων τελουμένων δυνάμεων, δηλαδὴ τῶν τε αἰσθήσεων καὶ φαντασίας. Καὶ ἐπειδὴ, ἐξηκολούθησε λέγων, αἱ ἐνέργειαι τῶν δυνάμεων τούτων συντελοῦσι κατ' ἀνάγκην μᾶλλον ἢ ἧττον εἰς τὴν ἐνέργειαν τῶν καθαρῶς νοερῶν δυνάμεων ἕπεται ὅτι αἱ ἀλλοιώσεις τῶν ὀργάνων διαταράττουσι καὶ τὰς καθαρῶς νοερὰς δυνάμεις· καὶ πράγματι, ἐκ τῆς καταστάσεως τῶν ὀργάνων ἐξαρτᾶται ἡ ἐνέργεια τῶν ὀργανικῶν δυνάμεων· καὶ ἐκ τῆς ἐνεργείας ταύτης ἡ τῶν καθαρῶς νοερῶν δυνάμεων. Οὕτως ἀδυνατεῖ συνήθως ἡ ψυχὴ διὰ τοῦ γήρατος, διότι ἀδυνατεῖ καὶ ἡ φαντασία καὶ αἱ αἰσθητικαὶ δυνάμεις, καὶ ἕνεκα τούτων καὶ αἱ καθαρῶς νοεραὶ δυνάμεις. «Ἐκ τῆς ἀϋπνίας, λέγει ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ Πιαγκίνιος, ἡ ψυχὴ οὐκ ἀπαυδᾷ, οὐδ' ἔχει ἀνάγκην ἀναπαύσεως τῶν δυνάμεων. Ἀπεναντίας αἱ λειτουργίαι αἱ διὰ τοῦ ὕπνου κωλυόμεναι, οἷαι ἥ τε προσοχὴ καὶ ἡ βούλησις οὐκ ἀνήκουσι τῷ σώματι. Ἐν δὲ τῇ παραφροσύνῃ κωλύονται μὲν αἱ νοεραὶ λειτουργίαι οὐδόλως ὅμως βλάπτεται ὁ νοῦς, καθότι μὴ ὑπαγόμενος τὸ παράπαν, ὡς τὰ τοῦ σώματος ὄργανα εἰς ἀλλοίωσιν. Ὅθεν ὁ ὕπνος καὶ ἡ παραφροσύνη οὐδὲ τὴν ψυχὴν ἰδίως, οὐδὲ τὸ σῶμα ἀφορῶσιν, ἀλλὰ τὸ ἐκ ψυχῆς τε καὶ σώματος μίγμα.» (35)—Ἐὰν τῷ ἀπήντησα

ἐγὼ, ἡ ψυχὴ ἐνήργεν ἀνεξαρτήτως τοῦ σώματος, ὁ ἄνθρωπος οὐκ ἤθελεν εἶσθαι κράμα ἢ μίγμα ἐκ ψυχῆς τε καὶ σώματος, ἀλλ' ἓν ὅλον ἐκ δύο οὐσιῶν ἁπλῶς συνδεδεμένων, ὡς διϊσχυρίζεται ὁ προρρηθεὶς Γύνθερος. Οἱ δὲ προαναφερόμενοι παρ' ὑμῶν λόγοι, οὐδόλως ἀποδεικνύουσι τὸ ἀνεξάρτητον τῆς ψυχῆς ἀπὸ τῆς τῶν ὀργάνων ἐνεργείας, ἀλλὰ μόνον τὴν μεταξὺ ψυχῆς τε καὶ σώματος στενὴν σχέσιν καὶ σύνδεσμον. Καὶ πράγματι, ἐὰν Α'.) Αὐξανομένου ἐνίοτε τοῦ σώματος οὐ τελειοποιοῦνται αἱ νοεραὶ δυνάμεις, τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι οὐ προβαίνει σὺν τῇ ἀναπτύξει τοῦ λοιποῦ σώματος καὶ ἡ τοῦ ἐγκεφάλου, ὡς συμβαίνει συνήθως καὶ εἰς ἄλλα μέρη τοῦ σώματος. Β'.) Ἐὰν κατὰ τὴν ἀκμὴν τῆς νεότητος εἰσὶ μᾶλλον ἀνεπτυγμέναι αἱ γεννητικαὶ π. χ. λειτουργίαι, ἢ αἱ τοῦ ἐγκεφάλου, τοῦτο ἀποδείκνυσιν ὅτι πρὸς τὴν ἐντελῆ ἀνάπτυξιν ἑκάστης λειτουργίας ὑπάρχει ὡρισμένη τοῦ βίου ἐποχὴ, ὡς κάλλιστα διδάσκει ἡ φυσιολογία. Γ'.) Ἐὰν τουθόπερ βλάπτει τὸ σῶμα συντείνῃ ἐνίοτε πρὸς βελτίωσιν τῶν νοερῶν δυνάμεων, τοῦτο ἐπιμαρτυρεῖ ὅτι ἡ βλάβη ἢ ἔλλειψις ἑνός τινος ὀργάνου ἢ μέλους τοῦ σώματος, ἀποβαίνει συχνάκις πρὸς ὄφελος καὶ τελειοποίησιν ἑτέρου. Δ'.) Ἐὰν ἐνίοτε ἀποστρεφόμεθα τουθόπερ ἡδύνει ἓν τῶν σωματικῶν ὀργάνων, τοῦτο δηλοῖ ὅτι ὁ σύνδεσμος τῶν ἰδεῶν ἐνήργησεν ἀνεξαρτήτως τῆς λειτουργίας τοῦ ἐν λόγῳ ὀργάνου, ὡς συνήθως ἕκαστον τῶν ὀργάνων ἐνεργεῖ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀνεξαρτήτως τῶν ἄλλων, διὸ τουθόπερ π. χ. ἡδύνει τὴν ὅρασιν ἀπαρέσκει τῇ ἀφῇ ἢ βλάπτει τὴν γεῦσιν καὶ τ' ἀνάπαλιν. Ε'.) Ἂν ἡ παθολογικὴ τοῦ ἐγκεφάλου ἀλλοίωσις οὐκ ἐπιφέρει ἐνίοτε διατάραξιν τῶν νοερῶν δυνάμεων, καὶ ἂν ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ τῶν φρενοβλαβῶν οὐκ ἀπαντῶνται πολλάκις παθολογικαὶ ἀλλοιώσεις, τοῦτο οὐδὲν ἕτερον ἀποδείκνυσιν ἢ ὅτι ἐν τῷ ὀργανισμῷ ὑπάρχουσι καὶ ἀζυγοστάθμητα ἴσως στοιχεῖα διαφεύγοντα, ὡς ἐκ τῆς ἀτελείας τῶν ἐπιστημονικῶν ἡμῶν μέσων τὰς ἐρεύνας ἡμῶν. Καὶ ἐκτὸς τούτου, πολλάκις μέρος τι ἐλάχιστον ἐφθαρμένου τινος ὀργάνου ἐκτελεῖ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀκωλύτως τὴν αὐτὴν λειτουργίαν ὡσανεὶ τὸ ὄργανον ὑπῆρχε σῶον. Οὕτως ἐνίοτε εἰς τοὺς φθισιόντας ὁ πνεύμων φθείρεται σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου, καὶ μόλις ἐλάχιστόν τι τεμάχιον διατηρεῖ ἐπὶ καιρὸν τὴν ἀναπνοήν. Εἰκαστέον λοιπὸν ὅτι ὁ πνεύμων οὐκ ἔστι τὸ κύριον τῆς ἀναπνοῆς ὄργανον; Προσθέσατε, εἶπον, ὅτι πολλάκις αἱ ὑπὸ διπλῶν ὀργάνων τελούμεναι λειτουργίαι, οἷαι

π. χ. ἡ ὅρασις, ἀκοὴ κ.λ.π. ἀκολουθοῦσι τελούμεναι ἀκωλύτως καί τοι δεινῶς πάσχοντος ἢ καὶ ἐντελῶς καταστραφέντος ἑνὸς τῶν ἐν λόγῳ ὀργάνων· καὶ αὐτὸ τοῦτο συμβαίνει καὶ ἐν ταῖς νοεραῖς λειτουργίαις ταῖς ὑπὸ διπλῶν τοῦ ἐγκεφάλου ὀργάνων τελουμέναις. ΣΤ'.) Τὸ μέγεθος τοῦ ἐγκεφάλου ἀνταποκρίνεται μέχρι βαθμοῦ τινος πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν νοερῶν δυνάμεων, (36) ἀλλὰ πρὸ πάντων συντείνει εἰς τοῦτο, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Réveillé Parise ἐν τῇ Φυσιολογίᾳ αὐτοῦ, ἡ τελειποίησις τῆς πάντῃ ἀγνώστου ἡμῶν ὀργανικῆς ὑφῆς, ἥτις ἐξεταζομένη μικροσκοπικῶς φαίνεται ἐντελεστέρα ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ ἢ τοῖς ζώοις ἐγκεφάλῳ. Ἐκτὸς τούτου ἡ ἔκτασις τοῦ ἐγκεφάλου εἰκαστέα οὐχὶ ἐξ αὐτῆς τῆς μάζης αὐτοῦ, ἀλλὰ μᾶλλον ἐκ τῶν περιελύξεων ἢ πτυχῶν αὐτοῦ τῶν καὶ πολλαπλασίως ἐπεκτεινόντων τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ. Ζ'.) Ἡ ψυχὴ καθὸ ἄϋλος καὶ ἀμερὴς οὐχ' ὑπάγεται τὸ παράπαν εἰς ἀλλοιώσεις. Ἐκτὸς τούτου τὰ ἠθικὰ μέσα συντείνουσι πολλάκις οὐ μόνον πρὸς θεραπείαν τῆς φρενοβλαβίας, ἀλλὰ καὶ ἄλλων διαφόρων νοσημάτων, ἰδίως νευροπαθειῶν· εἰκαστέον λοιπὸν ὅτι πάντα τὰ νοσήματα ταῦτα εἰσὶ ψυχικαὶ ἀλλοιώσεις; Η'.) Ὁ τοῦ γυναικείου ἐγκεφάλου ὀργανισμὸς συνᾴδει τῷ τοῦ λοιποῦ σώματος, ὅπερ καθιστᾷ τὰς γυναῖκας μᾶλλον ἐμπαθεῖς καὶ εὐαισθήτους· καὶ οὕτως ἐπιβεβαιοῦται ἔτι μᾶλλον ὅτι ἡ διαφορὰ τοῦ ὀργανισμοῦ ἐπιφέρει καὶ διαφορὰν κατά τε τὰς νοερὰς δυνάμεις καὶ τὰ ἠθικὰ αἰσθήματα. Καὶ παλιν ἡ ἱστορία βεβαιοῖ ὅτι κατὰ διαφόρους ἐποχὰς διέπρεψαν ἐπὶ παιδείᾳ, ἱκανότητι καὶ ἀνδρίᾳ πλεῖσται τῶν γυναικῶν (37). Θ.) Ὁ τρόπος τοῦ ζῆν, ἡ ἀγωγὴ κ.λ.π. συντελοῦντα προδήλως εἰς τὴν ὑλικὴν τοῦ ὅλου ἡμῶν ὀργανισμοῦ διάπλασιν, συντελοῦσιν οὐχ ἧττον καὶ εἰς τὴν τοῦ ἐγκεφάλου μόρφωσιν, καὶ ὡς ἐκ τουτου καὶ εἰς τὴν νοερὰν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν ἠθικὴν μόρφωσιν. Ι'.) Ἡ *ποιοτικὴ* τοῦ ἀνθρωπίνου ὀργανισμοῦ ἀπὸ τοῦ τῶν πιθήκων διαφορά, ἠδύνατο ἂν δὲν ὑπῆρχον ἄλλοι ἰσχυροὶ λόγοι ἀποδεικνύοντες σαφῶς τὴν ἐν ἡμῖν ὕπαρξιν τῆς ψυχῆς, πεῖσαι ὅτι ὡς ἐκ ταύτης καὶ μόνης πηγάζει καὶ ἡ κατὰ τὴν νοημοσύνην διαφορὰ τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τῶν πιθήκων. ΙΑ'.) Σύμφημι ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ συναίσθησις ἣν ἔχουσι τὰ ζῶα, οὐ δύναται ἐξηγηθῆναι διὰ τῶν τοῦ ὀργανισμοῦ κινήσεων· ἀλλὰ μὴ τάχα δυνάμεθα κατανοῆσαι τίνι τρόπῳ ἄϋλος ἀρχὴ δύναται συμμετασχεῖν τῶν σωματικῶν κινήσεων, ἢ ἐπενεργεῖν ἐπὶ τῆς

ὕλης; Ἢ μὴ τάχα γινώσκομεν τί ἐστιν κίνησις καὶ τινι τρόπῳ μεταδίδεται ἀφ' ἑνὸς πρὸς ἕτερον σῶμα; Ἢ τί ἐστὶν ὀργανισμὸς ἰδίως, καὶ μέχρι τίνος φθάνει ἡ δύναμις καὶ ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ; «Οὐχ' ἡμῖν ἐστι γνῶναι πάντα· χαλεπώτερα σοῦ μὴ ζήτει· ἃ προσετάγη σοι ταῦτα διανοοῦ.» ΙΒ'.) Τελουμένης βαθμηδὸν καὶ οὕτως εἰπεῖν ἀνεπαισθήτως τῆς ἀνανεώσεως τῆς ὀργανικῆς ὕλης, ἀκολουθεῖ νὰ διατηρῆται ἡ ταὐτότης τοῦ ὑποκειμένου, ἀλλ' ἂν τυχὸν ἐπήρχετο συγχρόνως ἡ ἐν λόγῳ ἀλλοίωσις, ἐν ὅλῳ τῷ ὀργανικῷ μίγματι, οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι εἰς μὲν τὰ ζῶα ἤθελεν ἅμα ἀλλοιωθῇ καὶ ἡ ταὐτότης αὐτῶν, εἰς δὲ τὸν ἄνθρωπον μόνον ἡ συνείδησις, καθὸ μὴ δυναμένου ἀλλοιωθῆναι ὡς ἀΰλου τοῦ ἐγὼ τῆς ὑποστάσεως. ΙΓ'.) Ὅπως διάφορα κάτοπτρα συγκέντρως διατιθέμενα καί τοι μὴ ἔχοντα οὐδὲν κοινὸν ὑλικὸν κέντρον, ἔχουσιν ὅμως κοινόν τι κέντρον ἐνεργείας ἔν τινι σημείῳ, οὕτω καὶ ὁ ἐγκέφαλος, καὶ ἅπαν τὸ ὀργικὸν μίγμα, δύναται ἔχειν κέντρον τι ἐνεργείας ἐν ἐνδομύχῳ τινι σημείῳ. ΙΔ'.) Ἐὰν ἀπεναντίας ὁ μετασχηματισμὸς τῆς τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου πρὸς τὰ αἰσθητήρια ἐντυπώσεως οὐκ ἐσχετίζετο στενῶς πρὸς τὸν ἰδιαίτερον ὀργανισμὸν ἑκάστου αἰσθητηρίου, οὐκ ἠδυνάμεθα ἀντιληφθῆναι τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου τοσοῦτον διαφοροτρόπως. Ἡ δὲ διαφορὰ ἐκ τῆς ἐνεργείας τοῦ ἔξω ἀντικειμένου πηγάζει ἐκ τῆς ὡς ἐκ τούτου διαφόρου ἐνεργείας τῶν αἰσθητηρίων, καὶ τῆς ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ διαφόρου ἐντυπώσεως· ὥστε πᾶσα διαφορὰ αἰσθήσεως πηγάζει ἐπὶ διαφόρου τῶν αἰσθητηρίων ἀλλοιώσεως. (38). ΙΕ'.) Ἡ διαφορὰ τῆς ἐντάσεως τῶν αἰσθήσεων πηγάζει ὅλως ἐξ ὀργανικῶν ἀφορμῶν. Οὕτω ζωΰφια τινα καί τοι οὐδεμίαν πληγὴν προξενοῦντα, ἐπιφέρουσιν ὅμως ἀνυπόφορον κνισμὸν ἢ ἄλγος. Ἐλαφρός τις ὡσαύτως ἦχος προξενεῖ μεγίστην ἐνόχλησιν εἰς ὦτα ἐρεθισμένα καὶ ἑπομένως μᾶλλον εὐαίσθητα. Ἀπεναντίας κεντήματα ἰσχυρὰ, οὐδεμίαν προξενοῦσιν αἴσθησιν εἰς μέλη παραλυτικά. ΙΣΤ') Οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι μέχρις οὗ ἀντιληφθῶμεν τῆς ἐντυπώσεως τοῦ ἀντικειμένου ἡ αἴσθησις οὐκ ἀποβαίνει τελεία. Ἀλλ' ἐκ τούτου οὐχ' ἕπεται ὅτι ἡ ἀντίληψις τελεῖται μᾶλλον ὑπὸ ἀΰλου οὐσίας ἢ ὑπὸ τοῦ ἐγκεφάλου, τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσῳ ἂν ὑποθέσωμεν τὸν ἐγκέφαλον οὐσιωδῶς βεβλαμμένον ἐστὶν ἀμφίβολον ἂν πραγματοποιηθῇ ἀντίληψις. ΙΖ'.) Οὐδεμία ὡσαύτως ἀμφιβολία ὅτι ἐνίοτε γεννῶνται τοιαῦται ἀπατηλαὶ, ἵνα οὕτως εἰπεῖν, αἰσθήσεις. Καὶ ἐνίοτε μὲν εἰσὶν

ἁπλᾶ πλάσματα ὑπερεξημμένης φαντασίας, ὅτε καὶ allucinatio παρὰ τοῖς ἰατροῖς καλεῖται· ἄλλοτε ὅμως προέρχονται ἐξ ὑπεραισθησίας αὐτοῦ τοῦ αἰσθητηρίου· καὶ τόδε συμβαίνει συνεχέστερον τῇ ἀκοῇ, διὸ πολλάκις ἀκούομεν ἤχους κωδώνων ἄνευ ἐλαχίστης κρούσεως. Συμβαίνει ὡσαύτως νὰ ὁρῶμεν πράγματα μηδόλως παριστανόμενα ἐνώπιον τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν. (39). Καὶ αἱ τοιαῦται τῶν αἰσθητηρίων ἀπάται καλοῦνται *παραισθησίαι* (paræsthesia). Ἀμφότεραι ὅμως αἱ καταστάσεις αὗται πηγάζουσιν ἐκ παθολογικῶν ἀλλοιώσεων· καὶ ἐν μὲν τῇ πρώτῃ περιπτώσει αὐτοῦ τοῦ ἐγκεφάλου· ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ τοῦ αἰσθητηρίου. ΙΗʹ.) Ἐὰν μέρος τοῦ ἐγκεφάλου στερῆται αἰσθήσεως, οὕτω καὶ τὰ τῆς κινήσεως νεῦρα εἰσὶ τελέως ἀναίσθητα εἰς μηχανικοὺς ἐρεθισμούς· δυνάμεθα ἐκ τούτου συμπερᾶναι ὅτι τὰ νεῦρα οὐκ εἰσὶν οἱ ἀγωγοὶ τῶν αἰσθήσεων; Πλὴν τούτου ὁ ὀφθαλμὸς οὐχ' ὁρᾷ ὅ,τι ὁρᾷ, οὐδὲ τὸ οὖς οὐκ ἀκούει ὅ,τι ἀκούει· δυνάμεθα λοιπὸν ἐκ τούτου εἰκάσαι ὅτι ὁ ὀφθαλμὸς καὶ τὸ οὖς οὐκ εἰσὶ τὰ ὄργανα τῆς τε ὁράσεως καὶ τῆς ἀκοῆς; ΙΘʹ.) Τὸ ἀπὸ τοῦ ἐπὶ τῶν αἰσθητηρίων μέχρι τοῦ εἰς τὸν ἐγκέφαλον ἐρεθισμοῦ χρονικὸν διάστημα 1/10 τοῦ δευτερολέπτου, ἀνάγκη ἵνα διπλασιάσῃ ὅπως ἡ ἀπὸ τοῦ ἐγκεφάλου κατ' ἀντανάκλασιν ἐνέργεια ἐπιστρέψῃ πρὸς τὸ αὐτὸ αἰσθητήριον, ὅπου αἰσθανόμεθα καὶ πρὸς ὃ ἀποδίδομεν, ὡς δῆλον, τὴν αἴσθησιν, καὶ οὐδόλως τῷ ἐγκεφάλῳ. Κʹ.) Ἐκτὸς τῶν πέντε ἐξωτερικῶν αἰσθήσεων, ἔχομεν, ὡς πασίγνωστον, καὶ τὴν ἐνδόμυχον αἴσθησιν (sensus intimus)· ὅθεν ὁσάκις οὐδὲν τῶν περικυκλούντων ἡμᾶς ἀντικειμένων προσβάλλει ἀρκούντως τὰ αἰσθητήρια ἡμῶν, ὑπερισχύει ἡ ἐνδόμυχος αἴσθησις, ὅτε αἰσθανόμεθα ὅτι διατελοῦμεν ἐν ὑγείᾳ, καὶ οὐδὲν κωλύει ἡμᾶς, οὐχ' ὅμως οὐκ ἐσμὲν ἄνευ οὐδεμιᾶς αἰσθήσεως, αἰσθανόμενοι ὅτι οὐδὲν αἰσθανόμεθα. ΚΑʹ.) Ἐν τῇ ἀνανεώσει τῆς ὀργανικῆς ὕλης, ἡ βαθμηδὸν καὶ ἀνεπαισθήτως προσαρτωμένη νέα ὕλη, οὐ προστίθεται ἁπλῶς, ἀλλὰ δι' ἀκαταλήπτου ἡμῖν τρόπου ἀφομοιοῦται καὶ συνταυτίζεται τῇ προϋπαρχούσῃ ὕλῃ· καὶ ἰδού τινι τρόπῳ διατηρῆται ἡ ταυτότης τοῦ συνόλου, ἢ καὶ μὴ δυναμένη διατηρηθῆναι ἂν ἡ διαδοχικῶς προσαρτωμένη ὕλη μὴ ἀφομοιοῦτο καὶ συνταυτίζετο τῇ παλαιᾷ. Δυνάμεθα ἄρα διὰ τῶν τῆς χημίας ἢ μηχανικῆς γνωστῶν ἡμῖν νόμων ἐξηγῆσαι τὴν τοιαύτην μετουσίωσιν; Οὐδόλως. Ἢ μὴ τάχα δικαιούμεθα ὡς ἐκ τῆς ἐν λόγῳ ἀγνοίας συμπε-

ρᾶναι ὅτι ἡ μετουσίωσις αὕτη οὐκ ἔστιν ὑλικὴ ἀλλὰ ψυχικὴ μᾶλλον ἐνέργεια; Οὐδαμῶς. ΚΒ'.) Σύμφημι ὅτι τὰ τῶν τεσσάρων αἰσθητηρίων ἀντικείμενα οὐκ ἔχουσι ἀντικειμενικὴν ὕπαρξιν, οὐχ ἧττον ὅμως τὰ ἐπὶ τῶν αἰσθητηρίων τούτων ἐνεργοῦντα ἀντικείμενα ἐπιφέρουσιν εἰς τὰ ἁρμόδια αἰσθητήρια ἀλλοίωσίν τινα ἥτις διὰ τῶν ἁρμοδίων νεύρων μεταφερομένη εἰς τὸ κοινὸν αἰσθητήριον, γεννᾷ τὴν ἀντιστοιχοῦσαν αἴσθησιν διὰ τῆς ἀντεπιδράσεως τοῦ ἐγκεφάλου. (40). ΚΓ'.) Παραδέχομαι πληρέστατα ὅτι οὔτε διὰ τοῦ νευρικοῦ λεγομένου ῥευστοῦ, οὔτε διὰ τῆς ἀναπάλσεως τῶν νεύρων, οὔτε δι' αὐτῆς τῆς τοῦ ἠλεκτρισμοῦ θεωρίας τοῦ Boys-Peymond, δυνάμεθα ἐξηγῆσαι τὴν αἴσθησιν. Ἀλλ' οὐχ ἧττον ἐστὶ βέβαιον ὅτι διακοπτομένης ἢ στενῶς κωλυομένης τῆς συγκοινωνίας τῶν αἰσθητηρίων νεύρων μετὰ τοῦ ἐγκεφάλου οὐδέποτε τελεῖται αἴσθησις· ἄρα διὰ τῶν νεύρων καὶ τοῦ ἐγκεφάλου ἡ αἴσθησις. ΚΔ'.) Ἐὰν καταμελιζομένου τοῦ σώματος οὐ μελίζεται καὶ ἡ ψυχή, τοῦτο οὐκ ἀποδεικνύει τὸ ἀνεξάρτητον ἀλλὰ μᾶλλον τὸ ἀμερὲς καὶ ἀδιαίρετον αὐτῆς. ΚΕ'.) Ἀναγκαζομένου, ἐπὶ τέλους, τοῦ σώματος οὐκ ἀναγκάζεται συγχρόνως καὶ ἡ δυνάμει βούλησις οὐδ' ἡ δυνάμει νόησις, καθὸ ἰδίως ἀνήκουσα τῇ ψυχῇ, οὐχὶ ὅμως, καὶ ἡ ἐν ἐνεργείᾳ, διότι καὶ ἄκοντες ἐνίοτε κινοῦμεν τὰ μέλη ἡμῶν, ὡς συμβαίνει λ. χ. ὅταν παρασυρώμεθα ὑπὸ ἰσχυροτέρας δυνάμεως, ἢ πάσχωμεν ὑπὸ σπασμοδικῶν νοσημάτων. (41) Ταῦτα πάντα ἐξηκολούθησα λέγων, καθὼς καὶ διάφοροι ἄλλαι περιστάσεις ἀποδεικνύουσιν, ὡς ἤδη εἶπον, οὐχὶ τὸ ἀνεξαρτήτως νοεῖν της ψυχῆς ἀπὸ τοῦ ἐγκεφάλου, ἀλλὰ μᾶλλον τὴν μεταξὺ αὐτῶν στενὴν σχέσιν, καθὸ ἀποτελούντων ἓν οὐσιῶδες μίγμα μετὰ τοῦ λοιποῦ σώματος· εἰ καὶ τὸ πνεῦμα ἐνεργεῖ κατ' ἄλλον ἢ τὸ σῶμα τρόπον, ὡς κατὰ τρόπον διάφορον εὑρίσκεται ἕκαστον τούτων ἐν χώρῳ· τοῦ μὲν σώματος δηλονότι ὑπάρχοντος περιγεγραμμένως (circumscriptive) καὶ κατ' ἀνάγκην, τοὐλάχιστον ἰδανικῶς· τοῦ δὲ πνεύματος ὁριστικῶς (definitive), καὶ κατὰ τὴν κοινὴν δόξαν, οὐχὶ κατ' ἀνάγκην, ἀλλὰ κατὰ συμβεβηκός, (non per se sed per accidens). (42) —Ἐὰν οὐκ ἀπατῶμαι, ἔφη ὁ Ἡγούμενος, ἐκ τῶν λεχθέντων εἰκαστέον ὅτι ἡ προσοχὴ οὐκ ἔστιν ἰδιάζουσα τῇ ψυχῇ δύναμις.—Κἀγώ. Ὑμεῖς αὐτὸς ὁμολογεῖτε, μετὰ πλείστων ὅσων ἐκ τῶν νεωτέρων φιλοσόφων ὅτι ἡ ἀντίληψις καὶ ἡ φαντασία εἰσὶν ὀργανικαὶ καὶ οὐχὶ ἴδιαι τῇ

ψυχῇ δυνάμεις.— Κακεῖνος ἀπήντησε. Τοιαύτη ἐστὶν ἡ γνώμη πολλῶν φιλοσόφων καὶ αὐτοῦ ἔτι τοῦ αὐστηροῦ Ἀκυϊνάτου. (43)—Κἀγὼ δὲ ἐπαναλαβὼν ἔφην. Τί ἄλλο δὲ ἐστὶν ἡ προσοχὴ ἡ ἀντίληψις παρατεινομένη τῇ ἀρωγῇ τῆς βουλήσεως; Ἄρα οὔσης τῆς ἀντιλήψεως ὀργανικῆς δυνάμεως ἕπεται τοιαύτην εἶναι καὶ τὴν προσοχὴν ἐξ ἧς σύγκειται.—Ἀλλ' εἰπέ μοι ὁ Ἡγούμενος, καὶ ἀντίληψις ἁπλῶς διαρκεστέρα ἐὰν ὑποτεθῇ ἡ προσοχὴ, ἀπαιτεῖται, ὡς εἴπατε, ἡ πρὸς ἐνέργειαν συνδρομὴ τῆς βουλήσεως, ἥτις καθ' ὁμολογίαν ὑμῶν αὐτοῦ ἐστι καθαρῶς δύναμις ψυχική.—Κἀγώ. Οὐδόλως· διότι βουλήσεως οὐ στεροῦνται καὶ τ' ἄλογα ζῶα, τὰ καὶ στερούμενα αὐτεξουσίου, καθὸ δυνάμεως καθαρῶς ψυχικῆς. Ἐκτὸς τούτου, ἐξηκολούθησα λέγων, καί τοι τῆς πρακτικῆς νοήσεως τελουμένης διὰ τοῦ ἐγκεφάλου ἐνεργεῖται ἀεὶ, ἐν τῇ ὑγιεῖ ὅμως τοῦ ἀνθρώπου καταστάσει, ψυχικῇ συνάρσει, ὡς πᾶσαι αἱ λοιπαὶ ἐνέργειαι καὶ παθήσεις ἡμῶν εἰσὶν ἀεὶ κοιναὶ τῇ τε ψυχῇ καὶ σώματι, ἤτοι τῷ μικτῷ συνόλῳ. «Tout effort humain, λέγει ὀρθῶς ὁ Στυάρτος, suppose la coopération des forces physiques aussi bien que celles de l' esprit. Le plus stupide aide maçon, qui chaque jour répète machinalement l acte de grimper à une échelle, remplit une fonction en partie intellectuelle.» (44 —Ὥστε ἐν ἐσχάτῃ ἀναλύσει, ἔφη ὁ Ἡγούμενος, κατὰ τὴν ὑμετέραν θεωρίαν, οὐδὲν τί χαρακτηριστικὸν καὶ ἰδιάζον τῇ ὑποστάσει τῆς ψυχῆς ὑπάρχει, ἀφοῦ ἡ νόησις ἀνήκει τῷ ἐγκεφάλῳ.—Ὡς χαρακτηριστικαὶ τῶν ὄντων ἰδιότητες, ἐπανέλαβον ἐγὼ, θεωρητέαι ἀναμφιλέκτως αἱ οὐδέποτε ἀποσπώμεναι τῆς ὑποστάσεως αὐτῶν καὶ ἐκ τῶν οὐκ ἄνευ πρὸς ὕπαρξιν αὐτῶν, καθὸ ἀποτελοῦσαι τὸν τρόπον αὐτὸν τῆς ὑπάρξεως. Ἀλλα μὴν ἡ πρακτικὴ νόησις μὴ ὑπάρχουσα διαρκῶς καὶ ἀναγκαίως, ὡς ἡ δυνάμει νόησις καὶ ἡ δυνάμει βούλησις, ἀλλ' οὖσα προϊὸν τῆς πείρας, καὶ ἐλλείπουσα, κατὰ τὸν ἐμβρυακὸν βίον, τὸν ὕπνον καὶ τὴν ἀσφυξίαν, οὐ δύναται θεωρηθῆναι ὡς χαρακτηριστικὴ τῆς ψυχῆς ἰδιότης, τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον ἐκλείπει καὶ μετα θάνατον, ὅτε ἡ ψυχὴ ἀπολευθεροῦται τοῦ σώματος. (45).— Κἀκεῖνος. Ἀλλὰ στεροῦντες τὴν ψυχὴν πρακτικῆς νοήσεως καταδικάζομεν αὐτὴν εἰς ἀδάνειαν. Σύμφημι, ἐξηκολούθησε λέγων, ὅτι ἡ ἀντίληψις καὶ ἡ φαντασία, ἂν θέλετε ἀκόμη καὶ ἡ προσοχὴ, εἰσὶν ὀργανικαὶ δυνάμεις, οὐδόλως ὅμως ὅτι ἡ κρίσις, ἡ ἀφαίρεσις καὶ ἡ

σύνθεσις δι' ὧν κτῶνται αἱ ἀφῃρημέναι καὶ καθόλου ἰδέαι, ἃς μηδόλως παριστῶσι τὰ εἰς εἰδικὰ ἀντικείμενα ἐπασχολούμενα αἰσθητήρια. Ἐκτὸς τούτου, προσέθεσε, μὴ ἀποδιδομένου τῇ ψυχῇ ὁλοσχεροῦς τοῦ *ἐγὼ* μένει αὕτη ἄνευ ὑποστάσεως, ὥστε αἱ ἀποδιδόμεναι αὐτῇ παρ' ὑμῶν ἰδιότητες ὑπάρχουσιν ἐν τῷ μηδενί, ἀπαραλλάκτως ὡς ἐν τῇ *ἐγὼ διανοοῦμαι* (ego cogito) παραστάσει τοῦ Καντίου, ἧς τὸ κέντρον καθὸ ἐκτὸς τῆς ψυχῆς καὶ μὴ αὐθυπόστατον ἐστὶν ἴσω τῷ μηδενί, καὶ οὕτως ἡ τῶν Καντιανῶν σύνθεσις ἐρείδεται ἐπὶ τοῦ *μηδενός*.— Καὶ καθ' ὅσον μὲν ἀφορᾷ, ἔφην ἐγώ, τὴν πρακτικὴν νόησιν οὐ δύναται ἀποδοθῆναι τῇ ψυχῇ, διότι πρῶτον μὲν οὐκ ἐστιν, ὡς ἐλέχθη ἤδη, ἀναγκαία ἀλλὰ προϊὸν τῆς πείρας· δεύτερον δέ, καθὸ τελουμένη καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν στερουμένων ψυχῆς ἢ πνεύματος ἀλόγων ζώων. Οὐδ' ἐκ τῶν ἀφῃρημένων ἢ καθόλου ἰδεῶν δυνάμεθα εἰπεῖν ὅτι ἀνήκει τῇ ψυχῇ ἀποκλειστικῶς, διότι ὡς οὐ λανθάνει ὑμᾶς, ἅπασαι αἱ ἰδέαι ἡμῶν ἔχουσι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως ἐκ τῶν αἰσθήσεων, καὶ ἐὰν ἐξετάσωμεν τί ἐν τῇ *ἀντιλήψει* ὑπάρχει θετικόν, ὁρῶμεν ὅτι τὸ πᾶν πηγάζει ἐκ τῆς πείρας, τὸ δὲ παράπαν, ἐστὶν ἡ παρέκβασις βεβαιώσεως ἢ ἀρνήσεως, ἤτοι ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ τύπου κατὰ τὴν τοῦ Καντίου θεωρίαν (46), ὥστε καὶ αὐτὴν τὴν ὑψηλὴν περὶ Θεοῦ ἰδέαν, καθὸ Ὑπερτάτου καὶ ἐντελεστάτου ὄντος, ἐξ αὐτῆς τῆς πείρας ἀποκτῶμεν, καθότι ἐν τῇ ἀναλύσει αὐτῆς οὐδὲν θετικὸν παριστᾷ μὴ ἐκ πείρας παραγόμενον, διότι ἐὰν μὴ ἐκ πείρας εἴχομεν γνῶσιν τῶν πλασμάτων ἢ αἰτιατῶν, πῶς ἠδυνάμεθα συλλάβειν τὴν τῆς αἰτίας αὐτῶν ἰδέαν; Φέρε νῦν ἴδωμεν, προσεθέμην, καὶ περὶ τοῦ *ἐγώ*, τοῦ καὶ ἀποτελοῦντος καθ' ὑμᾶς τὴν ὑπόστασιν τῆς ψυχῆς. Ἡ γνῶσις τοῦ *ἐγὼ* οὐ κτᾶται ἄνευ προϋπαρχούσης αἰσθήσεως ὥστε οὐκ ἐστιν ἀναγκαία ἀλλὰ προϊὸν τῆς πείρας, ἑπομένως οὐ δύναται ἀποτελεῖν τὴν ὑπόστασιν, τὴν καὶ φυσικῷ τῷ λόγῳ, προϋπάρχουσαν τῆς πείρας αὐτῆς.— Προϊὸν τῆς πείρας, ἔφη ὁ Ἡγούμενος, ἐστὶν ἡ γνῶσις τοῦ *ἐγώ*, οὐχὶ ὅμως καὶ αὐτὸ τὸ *ἐγὼ* τὸ ἀντιλαμβανόμενον αὐτῆς τῆς πρωτίστης αἰσθήσεως καὶ ἑπομένως προϋπάρχον αὐτῆς. — Δι' αὐτὸ τοῦτο, τῷ εἶπον ἐγώ, ὀφείλομεν διακρίνειν τὸ *ἐγὼ* ἐν ἑαυτῷ ἀπὸ τῆς γνώσεως αὐτοῦ τοῦ *ἐγώ*. Τὸ δὲ *ἐγὼ* δηλονότι τὸ τῆς συνειδήσεως θεωρητέον ὡς τὸ κέντρον τοῦ νοεροῦ μεταξὺ ψυχῆς καὶ ζωϊκῆς δυνάμεως συνδέσμου, καὶ οὐδόλως ὡς ὑπόστασις τῆς

ψυχῆς.— Ὅθεν ἔφη ὁ Ἡγούμενος, μὴ θεωρούμενον τὸ ἐγὼ ὡς ὑπόστασις τῆς ψυχῆς, ἀλλ' ὡς κέντρον τοῦ συνδέσμου, διαλυομένου διὰ τοῦ θανάτου τοῦ σώματος, ἀλλοιωθήσεται καὶ τοῦτο ὡς μὴ σωζομένου πλέον ἢ τοῦ ἑνὸς καὶ μόνου ἐκ τῶν δι' αὐτοῦ συνδεδεμένων δύο τοῦ ἀνθρώπου στοιχείων καὶ οὕτως ἡ ψυχὴ οὐχ' ἕξει γνῶσιν ἑαυτῆς.— Ἀναμφιβόλως, εἶπον ἐγὼ, διότι ἡ ψυχὴ μεταβληθήσεται κατὰ τὸν τρόπον τῆς ὑπάρξεως, ἑπομένως ἐξαφανισθήσεται τὸ ἐγὼ τῆς συνειδήσεως, καθὸ ἀποτελοῦν τὸν τρόπον τῆς ὑπάρξεως τοῦ πρώην μικτοῦ ὄντος. Ἡ ψυχὴ ὅμως ἀποχωριζομένη τοῦ σώματος θέλει λαμβάνει γνῶσιν ἑαυτῆς οὐχὶ πλέον διὰ τοῦ ἐγὼ τῆς συνειδήσεως ἀλλ' ἀπευθείας ὡς ἁρμόζει καθαροῖς πνεύμασι. (47)—Πλὴν παραδεχόμενοι, ἐπανέλαβεν ὁ Ἡγούμενος, ὅτι τὸ ἐγὼ ἀποτελεῖ τὸ συνδετικὸν κέντρον τοῦ μικτοῦ ἡμῶν ὄντος, ὀφείλετε παραδεχθῆναι κατὰ νόμιμον λόγον ἢ ὅτι καὶ τ' ἄλογα τῶν ζώων εἰσὶ πεπροικισμένα αὐθυποστάτῳ ψυχῇ, ὡς μὴ στερούμενα τῆς γνώσεως τῆς ἑαυτῶν ὑπάρξεως ἢ ὅτι ἡ γνῶσις αὕτη, ἤτοι τὸ ἐγὼ αὐτῶν ὑπάρχει ἄνευ οὐδεμιᾶς ὑποστάσεως· ὅπερ φευκτέον.—Κἀγὼ δέ. Ὅτι τ' ἄλογα ζῶα οὐ στεροῦνται συναισθήσεως τῆς ἑαυτῶν ἀτομικότητος οὐδεμία ἀμφιβολία, ἀλλ' ἡ ὑπόστασις τῆς συναισθήσεως ταύτης οὐ συνίσταται οὐδ' ἐν τῷ ἐγὼ τῆς συνειδήσεως καθὸ μὴ ἔχοντα τὴν τοῦ ἐγὼ τούτου ἰδέαν, τὴν καὶ ἀποτελοῦσαν τρόπον τινα τὴν οὐσίαν αὐτοῦ· οὐδ' ἐν τῷ ἐγὼ τῆς ὑποστάσεως, ὡς μετὰ πολλοῦ τοῦ λόγου εἰκάζεται ἐκ τῆς στερήσεως ἠθικότητος, τῆς καὶ ἀποδεικνυούσης τὸ αὐθυπόστατον καὶ ἀθάνατον τοῦ ἡμετέρου ἐγὼ τῆς ὑποστάσεως. Καὶ ἐπειδὴ ἡ τὸ ἡμέτερον ἐγὼ ἀναπληροῦσα συναίσθησις τῶν ζώων οὐκ ἐστιν ἢ τρόπος ὑπάρξεως ὑποτίθεται καὶ σχετικὴ αὐτοῦ ὑπόστασις, ἣν ζητητέον φυσικῷ τῷ λόγῳ ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῆς τῆς ὀργανικῆς ὕλης σὺν τῇ ζωϊκῇ δυνάμει. (48)— Κακεῖνος. Πρὸς τί λοιπὸν καταφυγεῖν πρὸς τὸ σύνολον τῆς ὀργανικῆς ὕλης καὶ μὴ παραδεχθῆναι τὸ αὐθυπόστατον τῆς ψυχῆς τῶν ζώων, τῶν καὶ ἕνεκα στερήσεως ἠθικότητος μετὰ θάνατον μηδενιζομένης ; Καὶ τῳόντι, ἐξηκολούθησα λέγων, ἡ τῶν ζώων ψυχὴ χωριζομένη τοῦ σώματος παύει τοῦ ζῆν καὶ ὑπάρχειν, οὐχὶ φθειρομένη, ἀλλ' ἐξουδενιζομένη, διότι ἀποχωριζομένη τοῦ σώματος οὐκ ἐστὶν ἱκανὴ ζῆν, ὄντος τοῦ βίου αὐτῆς πάντη αἰσθητοῦ, καθὸ τῶν δυνάμεων αὐτῆς τεινουσῶν πρὸς μόνον τὸν αἰσθητὸν βίον, οὗ ἕνεκα

καὶ ὑπὸ τοῦ σώματος καθολοκληρίαν ἡ τοιαύτη ψυχὴ ἐξαρτᾶται. Ἑπομένως μὴ δυναμένη ὑπάρχειν ἄνευ τοῦ σώματος, ἡ διατήρησις αὐτῆς ἀποβαίνει πάντη περιττή. Προσθετέον, εἰπέ μοι, ὅτι ὁ σκοπὸς τῆς ὑπάρξεως τῆς τῶν ζώων ψυχῆς ἐστὶν ἁπλῶς ἡ τοῦ σώματος αὐτῶν ἐμψύχωσις, καὶ οὐδόλως ἡ γνῶσις τοῦ Πλάστου, ὅπερ ἐπιφέρει τὴν ἐντελῆ εὐδαιμονίαν καὶ κατὰ συνέπειαν τὴν ἀθανασίαν. Ἐπὶ τέλους δῆλον ἐστὶν ὅτι ἡ τοιαύτη ψυχὴ οὐδ' ἀμοιβῆς οὐδὲ ποινῆς ἀξιοῦται, ὥστε οὐκ ἔχει ἀνάγκην μελλούσης ζωῆς. — Κἀγὼ πάλιν. Εἰς τὴν ἀντίῤῥησιν ταύτην ἔχω ἤδη ἀπαντήσει ὅθεν περιττὸν ἐπαναλαβεῖν τ' αὐτά, διὸ ἀρκοῦμαι ἀναμνῆσαι ὑμῖν τοὺς ἑξῆς τοῦ πολυμαθοῦς Νικολάου λόγους. «Πρὸς μηδένισιν, λέγει οὗτος, ἑνὸς μόνου ἀτόμου ἔπρεπε νὰ κινηθῇ ὅλη ἡ δύναμις ἡ δημιουργήσασα τὸ πᾶν, καὶ νὰ ἐξέλθωμεν ἑπομένως πάντων τῶν κανόνων τῆς φύσεως, οὓς ἡ αὐτὴ παντοδύναμος ἀρχὴ ἔθεσε δημιουργήσασα αὐτήν. Δημιουργεῖν καὶ μηδενίζειν εἶναι δύο ἴσαι πράξεις, ἐξ ἴσου εἰς ἡμᾶς ἀκατάληπτοι. Ἐξάγειν ἐκ τοῦ μηδενός, ἢ ἀνάγειν εἰς τὸ μηδὲν, εἶναι ἓν καὶ μόνον θαῦμα, καὶ τῶν πάντων ἀκατανόητον». (49).—Ὑμεῖς, ἔφη ὁ Ἡγούμενος, στηρίζεσθε, ὡς βλέπω, ἐπὶ τοῦ ἀκαταλήπτου τῆς ἐξουδενώσεως, ἴσως δὲ καὶ ἐπὶ τῆς διὰ τῆς διαιρέσεως πολλαπλασιάσεως τινων ζωϋφίων. Καὶ καθόσον μὲν ἀφορᾷ τὴν μηδένωσιν φρονῶ ὅτι ἀρκοῦσι τὰ προλεχθέντα, ἂν μὴ ἤσασθε προκατειλημμένος. Καθόσον δὲ ἀποβλέπει τὴν διαίρεσιν, περὶ ἧς ἐποιήσασθε ἄλλοτε λόγον, ἐπιτρέψατέ μοι ἵνα κάμω ὑμῖν τὴν παρατήρησιν ὅτι τῇ διαιρέσει τῶν ζώων οὐ διαιροῦνται καὶ αἱ ψυχαὶ αὐτῶν, ἀλλὰ μόνον πολλαπλασιάζονται τὰ ζωΰφια. Εἰς τὰ δακτυλιωτὰ, λεγόμενα, ζῶα, ὡς οὐ λανθάνει ὑμᾶς, ἅπαντα τὰ πρὸς συντήρησιν τῆς ζωῆς ὄργανα ἐπεκτείνονται ὁμοειδῶς ἀπο τῆς μιᾶς μέχρι τῆς ἑτέρας τοῦ ζώου ἄκρας, ὥστε ἐν ἑκάστῳ τμήματι ἐμπεριέχονται ἅπαντα τὰ οὐσιώδη ὄργανα, ὅθεν διαχωριζόμενον ἓν τῶν τμημάτων τούτων τοῦ λοιποῦ σώματος, ἀποχωρίζεται μὲν τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ καθὸ πεπροικισμένῳ πᾶσι τοῖς πρὸς συντήρησιν ὀργάνοις γεννᾶται ἐν αὐτῷ ἑτέρα ψυχὴ καὶ οὕτω δυνάμεθα εἰπεῖν ὅτι τὰ ζωΰφια ταῦτα γεννῶνται διττῶς διά τε τοῦ φυσικοῦ δηλονότι τρόπου, καὶ διὰ τῆς τομῆς. Κατὰ τὸν τρόπον μάλιστα τοῦτον πολλαπλασιάζονται ἰδίως τὰ ζωΰφια τὰ καλούμενα σχιζοφυῆ (fissipara), ὡς τὰ διὰ μοσχεύματος πολλαπλασιαζόμενα φυτά. — Ἐγὼ δὲ

ἔφην. Πιστεύω ὅτι ὀρθότερον ἐστὶ παραδεχθῆναι τὸ μὴ αὐθυπόστατον τῆς τῶν ζώων ψυχῆς καὶ θεωρεῖν αὐτὴν ὡς ἀποτέλεσμα μιᾶς τινος δυνάμεως ἀνηκούσης κατ' ἀνάγκην τῷ ὀργανισμῷ καὶ ἑδρευούσης, ἢ ἔν τινι κέντρῳ ἢ κατὰ διάφορα τοῦ σώματος μέρη ἀναλόγως τῆς τελειότητος τοῦ ὀργανισμοῦ αὐτῶν. Σημειωτέον πρὸς δὲ, ἐξηκολούθησα λέγων, ὅτι τὸ μὴ αὐθυπόστατον τῆς τῶν ζώων ψυχῆς, ἢ μᾶλλον ζωτικῆς δυνάμεως, εἰκάζεται ἐλλόγως καὶ ἐκ τῆς τῶν ἐντόμων μεταμορφώσεως, καθότι φαίνεται λίαν ἀπίθανον ὅτι ἡ ἐκ σκώληκος βαθμηδὸν μεταμορφωθεῖσα χρυσαλὶς νὰ ἔχῃ γνῶσιν τῆς προγενεστέρας αὐτῆς καταστάσεως· οὐδ' ὑπάρχει ἀποχρῶν λόγος τῆς διατηρήσεως αὐθυποστάτου ψυχῆς κατὰ τὰς τοσοῦτον διαφόρους μεταλλαγὰς τοῦ ὀργανισμοῦ, ἄνευ οὐδεμιᾶς μάλιστα συνειδήσεως τῆς ταυτότητος αὐτῆς. Καὶ τί ἔτι ῥητέον περὶ τῶν κρυπτογάμων ἐκ τοῦ εἴδους τοῦ καλουμένου Rivularis punctalis, ἃ ἐπί τινα ὡρισμένον χρόνον διατελοῦσιν ἐν καταστάσει φυτῶν, παραγόντων ἀντὶ βλαστῶν τε καὶ σπερμάτων ἐλάχιστα ζωΰφια, ἃ μετά τινα καιρὸν μηκυνόμενα καὶ λαμβάνοντα νηματοειδὲς σχῆμα καθίστανται ἐπὶ τέλους φυτὰ, παράγοντα ὡσαύτως ζωΰφια ἀντὶ βλαστῶν τε καὶ σπερμάτων; Μὴ ἄρα τὰ τοιαῦτα ἐφ' ὅσῳ διατελοῦσι ἐν καταστάσει ζωϋφίου φέρουσα ψυχὴν ὅπως ἐγκαταλείψωσιν αὐτὴν ἀποκαθιστάμενα φυτά;— Ὁ δὲ Ἡγούμενος ἔφη. Παραδεχόμενοι τὴν ὑμετέραν δόξαν, οὐ δυνάμεθα συμβιβάσαι τὸ αὐθυπόστατον τῆς ἀνθρωπίνου ψυχῆς μετὰ τοῦ ἀνυποστάτου τῆς τῶν ζώων, καὶ τὸ νοεῖν αὐτῶν μετὰ τῆς πάντῃ ὑλικῆς ὑποστάσεως τῆς ψυχῆς αὐτῶν. Ὅτι δὲ καὶ αὐτῶν τῶν ζώων ἡ ψυχὴ οὐ δύναται εἶναι ἔνυλος εἰκάζεται πρὸς δὲ καὶ ἐκ τοῦ ὅτι καθὸ ἐλάχιστον μόριον οὐκ ἠδύνατο συμπαραλαβεῖν ὁλοσχερές τι ἀντικείμενον, ἰδίως μεγίστης ἐκτάσεως· ὅθεν τοῦ ἀντιλαμβανομένου τοιούτων εἰκόνων ὄντος μὴ δυναμένου εἶναι διαιρετοῦ, ἕπεται ὅτι οὐ δύναται εἶναι ὑλικὸν, ἢ ὁπωςδήποτε σύνθετον ἐκ πολλῶν ὄντων. Καὶ πράγματι, ἐὰν ἦτο τοιοῦτον ἤθελεν ἦσθαι ἀναίσθητον ἢ μόλις ἤθελεν αἰσθάνεσθαι τὰς ἰσχυροτέρας καταπλήξεις, διότι τὰ προσβαλλόμενα αὐτοῦ ὄργανα συγκείμενα ἐξ ἀπείρων μερῶν ἤθελον ἅπαντα συμμετέχει τῆς ὀδύνης, ἀπαραλλάκτως ὅπως τὰ μόρια ὅλα κινηθέντος τινος σώματος μετέχουσι τῆς κινήσεως, ἥτις ὅμως μετὰ τὴν ὤθησιν οὐχ' ὑπάγεται τὸ παράπαν εἰς διαιρέσεις. Οὐδ' ὑπάρχει ἀποχρῶν λόγος ὅπως

ὑποθέσωμεν τὴν νόησιν καὶ τὰς ἀντιλήψεις διεπομένας, ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, ὑπ' ἄλλων ἢ τῆς κινήσεως ὅρων. Ἀλλὰ τίνι τρόπῳ π. χ. τὸ μέρος Α. τῆς ὑποτιθεμένης ἐνύλου ψυχῆς μεταδίδει πρὸς τὰ μέρη Β. Γ. κ.λ. τὴν ὀδύνην αὐτοῦ; μὴ τάχα μεταδίδει αὐτὴν ἐξ ὁλοκλήρου; ἀλλ' οὕτω καταστρέφεται ἡ ἀρχὴ ἡ ὁρίζουσα ὅτι τὸ συμβεβηκὸς οὐ μεταβαίνει ἐξ ἑνὸς εἰς ἄλλο ὑποκείμενον· «accidentia non migrant de subjecto in subjectum.» Ἐκτὸς τούτου μέρος μὲν τῆς ψυχῆς ἤθελεν αἰσθάνεσθαι τὴν ὀδύνην καὶ μέρος οὔ. Ἐὰν δὲ ὑποθέσωμεν ὅτι τὸ ἀλγοῦν μέρος οὐ μεταδίδει ἢ μέρος τῆς ὀδύνης αὐτοῦ πρὸς τὰ λοιπὰ τῆς ψυχῆς μόρια, τότε ἡ ὀδύνη διαιρουμένη καὶ ὑποδιαιρουμένη καθίσταται κατὰ φυσικὸν λόγον ἐλαχίστη καὶ μηδαμινή. Ἐὰν πάλιν ὑποτεθῇ ὅτι ἡ εἰκὼν ἀντικειμένου τινος, ἧς ἀντιλαμβάνεται ἔνυλος ψυχή, μεταδίδεται ὁλοσχερῶς εἰς ἕκαστον τῶν μορίων αὐτῆς, καθίσταται ἀκατάληπτον τινι τρόπῳ δύναται τὸ ὅλον συγχρόνως ὑπάρχειν εἰς ἀπειράριθμα μόρια. Οὕτω π. χ. ἡ δῆθεν ἔνυλος κυνός τινος ψυχὴ διατελοῦντος ἐν τῇ ἀγορᾷ μετὰ τοῦ κυρίου αὐτοῦ ἀντιλαμβάνεται δι' ἑκάστου αὐτῆς μορίου ὅλων τῶν ἐν τῇ ἀγορᾷ ἀντικειμένων, ὡς καὶ πασῶν τῶν κινήσεων καὶ φωνῶν τοῦ κυρίου αὐτοῦ κ.λ. ταὐτοχρόνως δὲ δι' ἑκάστου ὡσαύτως μορίου σύνοιδεν ὅτι ἀντιλαμβάνεται τούτων· καὶ ὅμως ἡ πεῖρα μᾶς βεβαιοῖ πληρέστατα ὅτι ἕν τι καὶ μόνον ἐν ἡμῖν ἐστὶ τὸ γινῶσκον καὶ αἰσθανόμενον ὅτι ἀντιλαμβάνεται. Ἴσως ἐνταῦθα, ἐξηκολούθησε λέγων, μοὶ ἀντιτείνητε ὅτι ἡ ψυχὴ οὐκ ἀντιλαμβάνεται συγχρόνως ὁλοσχερῶς τῶν ἀντικειμένων, ἀλλὰ διαδοχικῶς κατὰ σειρὰν καὶ μετὰ τοσαύτης ταχύτητος ὥστε οὐ λαμβάνει καιρὸν ἵνα διακρίνῃ τὴν διαδοχὴν ταύτην. Ἀπαντῶ λοιπὸν ὅτι ἀντιλαμβανομένης τῆς ψυχῆς ἠρεμοῦντος τινος ἀντικειμένου οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι τὸ ἀντικείμενον ὃ προσέβαλε αὐτὴν κατὰ τὴν πρώτην στιγμὴν τῆς ἀντιλήψεως πρέπει ν' ἀκολουθῇ κατὰ νόμιμον λόγον προσβάλλον αὐτὴν καὶ κατὰ τὰς ἀκολούθους στιγμάς· ἑπομένως ἡ ἐντύπωσις ἐνεργεῖται συγχρόνως καθ' ὅλα τὰ μέρη, καὶ οὕτως ἀπολήγομεν εἰς σύγχρονον ἐμφάνισιν ὁλοσχεροῦς ἐντυπώσεως καθ' ἕκαστον τῶν ἀπειραρίθμων τῆς ἐνύλου ψυχῆς μορίων· ὅπερ διαψεύδει ἐν ἡμῖν ἡ πεῖρα.—Κἀγὼ δέ. Τὴν ἀντίῤῥησιν ταύτην ἀναφέρει, καθ' ὅσον ἐνθυμοῦμαι, καὶ ὁ Βάϋλος ἐν τῷ ἱστορικοκριτικῷ αὐτοῦ Λεξικῷ, ἀλλ' ὄζει σχολαστικότητος, διότι αἱ ἀντιλήψεις ἀπολήγουσιν εἰς μαθη-

ματικὴν, οὕτως εἰπεῖν στιγμὴν τοῦ ἐγκεφάλου ὅθεν ἀντιλαμβάνεται αὐτῶν (παρὰ τοῖς ἀνθρώποις) ἡ ψυχή, ἄλλως ὡς καλῶς εἴπατε ἤθελον ἐπισυμβαίνει διάφοροι συγχρόνως ἐντυπώσεις καὶ οὐχὶ μία καὶ ἀδιαίρετος· οὐδὲ δύνασθε εἰπεῖν ὅτι τὸ τοιοῦτον οὐ συμβαίνει ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ ἀλλ' ἐν τῇ αὔλῳ ἡμῶν ψυχῇ, διότι πραγματικῶς καταφαίνεται ὅτι τελεῖται ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ· καὶ ἐν ἔργῳ, ὁσάκις παραλλάξωσιν οἱ ὀπτικοὶ τῶν ὀφθαλμῶν ἄξονες, ἀντὶ ἑνὸς ὁρῶμεν δύο κεχωρισμένα ἀντικείμενα, μὴ εὑρισκομένου πλέον τοῦ ἐν λόγῳ ἀντικειμένου ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ὀπτικῆς γωνίας, οὗ ἕνεκα καὶ ἡ ἐντύπωσις γίνεται κατὰ δύο διάφορα τοῦ ἐγκεφάλου μέρη. Ἐνταῦθα, προσεθέμην, σημειωτέα καὶ τὰ περὶ συγχωνεύσεως τῶν αἰσθήσεων πειράματα τοῦ Οὐεβέρου, μνημονευόμενα ἐν τῇ τοῦ Μυλλέρου Φυσιολογίᾳ. Δι' αὐτῶν ἀποδείκνυσι ὅτι δύο ἀφῆς αἰσθήματα ἢ ἐλαφραὶ κεντρώσεις, πλησιάζουσαι ἀλλήλων ἐν μὲν τῇ ἄκρᾳ τῆς γλώσσης ἐπὶ 1/2 γραμμήν· ἐν δὲ ταῖς ἐσωτερικαῖς τῶν τῆς χειρὸς ἄκραις ἐπὶ 1, γραμμ. καὶ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ βραχίονος καὶ τοῦ μηροῦ ἐπὶ 30 γραμμ. συγχέονται ἢ μᾶλλον συγχωνεύονται ἐν ἑνὶ μόνῳ αἰσθήματι, ὅπερ ἀποδεικνύει ὅτι ἐντυποῦνται ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ τοῦ ἐγκεφάλου στιγμῇ. (50). Ὑπάρχει, ἐξηκολούθησα λέγων, σύνδεσμός τις μεταξὺ ὅλων τῶν τοῦ σώματος μερῶν, δυνάμει τοῦ ὁποίου τὰ μέρη ταῦτα διατελοῦσιν ἐν ἀμοιβαίᾳ ἐξαρτήσει, ὥστε ἡ ἐπελθοῦσα εἰς ἓν τούτων τροποποίησις μεταδίδεται μᾶλλον ἢ ἧττον τοῖς λοιποῖς. . . . . Ὑπάρχουσι συμπάθειαι ἢ σύνδεσμός τις, δι' οὗ μία τις τροποποίησις ἐπέρχεται ἐν ἑνὶ ἢ πλειοτέροις μεμακρυσμένοις ἀπ' ἀλλήλων ὀργάνοις, συνεπείᾳ ἐντυπώσεώς τινος ἐπελθούσης ἐφ' ἑτέρου τινος ὀργάνου μηδεμίαν μηχανικὴν σχέσιν μετὰ τοῦ προσβληθέντος μέρους, οὐδὲ συνδυασμόν τινα διὰ τῶν φυσικῶν γνωστῶν λειτουργιῶν ἔχοντος. Τροποποίησις, πηγάζουσα συνεπείᾳ μηχανικῆς ἢ λειτουργικῆς σχέσεως μηδόλως δηλουμένης διὰ τῶν μεσολαβούντων ὀργάνων, ὅπερ ἀποδεικνύει ὅτι οὐ προέρχεται ἐκ τῆς συνεχείας τῶν μερῶν. Τροποποίησις ἐπὶ τέλους δηλοῦσα ὅτι τὰ ἐν λόγῳ ὄργανα εἰσὶ διαπεπλασμένα εἰς τρόπον ὥστε ν' ἀντανακλῶσιν, οὕτως εἰπεῖν, πρὸς ἄλληλα, μακρόθεν, τὰς ἐντυπώσεις ἃς λαμβάνουσιν ἢ ἃς ἀναπτύσσουσιν. Ἑνὶ λόγῳ, προσέθηκα, αἱ δυσκολίαι, ἃς ἀναφέρετε ὑπάρχουσι μᾶλλον ἐν τῇ προκαταλήψει ὑμῶν ἢ ἐν τοῖς γεγονόσι, πρὸς ἐξήγησιν τῶν ὁποίων πρέπει νὰ ὁδηγηθῶμεν μᾶλλον ἐκ

τῆς παρατηρήσεως τῶν φαινομένων ἢ τῶν ἀπὸ τῆς θεωρίας τεθιμένων ἀρχῶν, καί τοι περὶ φιλοσοφικῶν καὶ οὐχὶ περὶ φυσικῶν ἀντικειμένων τὸ ζήτημα· καὶ ὁσάκις ἀπαντῶμεν δυσκολίας μὴ εὐκόλως μετ' ἀλλήλων συμβιβαζομένας ὀφείλομεν ἔχειν ὑπ' ὄψιν τοὺς ἑξῆς τοῦ σοφοῦ Βοσυέτου λόγους, τοὺς καὶ ἐν τῇ περὶ *Αὐτεξουσίου* ἀξιολόγῳ αὐτοῦ πραγματείᾳ ἀναφερομένους. «Δὲν πρέπει ποτὲ, λέγει οὗτος, ἵνα ἐγκαταλείπωμεν τὰς ἅπαξ ἐγνωσμένας ἀληθείας, οἱαδήποτε δυσκολία καὶ ἂν ἐπέλθῃ, ὅταν θέλωμεν ἵνα συμβιβάσωμεν αὐτάς· ἀλλ' ἀπεναντίας ὀφείλομεν κρατεῖν πάντοτε τὰς δύο, οὕτως εἰπεῖν, ἄκρας τῆς ἀλύσσεως, καί τοι μὴ ὁρῶντες πάντοτε τὸ μέσον δι' οὗ ἡ ἀλληλουχία συνεχίζεται.» (51)— Ἐπαναλαβὼν ὁ Ἡγούμενος ἔφη. Ἡ τῶν ζώων ψυχὴ οὐκ ἐστιν ἔνυλος, οὔσης τῆς ὕλης ἀνικάνου αἰσθητικότητος· οὐκ ἐστιν ὡσαύτως πνεῦμα, διότι λέγοντες πνεῦμα ἐννοοῦμεν οὐσίαν ἄϋλον, αὐτεξούσιον καὶ νοήσεως ἐπιδεκτικὴν, ὅπερ οὐχ' ὑπάρχει ἐν τοῖς ζώοις. Ἐστὶν ὅμως ἄϋλος, καθότι ἡ ἀϋλότης οὐκ ἐπιφέρει ἢ ἔλλειψιν ὕλης, ὅθεν μὴ οὔσης ἐνύλου οὐδὲ πνεύματος, ἕπεται κατὰ φυσικὸν λόγον ὅτι αὕτη ἐστὶν ἄϋλος. Σύμφημι ὅτι μεταξὺ ἐνύλου καὶ ἀΰλου οὐδὲν δυνατὸν εἰσχωρῆσαι, ὅπως μεταξὺ καταφάσεως καὶ ἀντιφάσεως. Μεταξὺ ὅμως ὕλης καὶ πνεύματος εἰσχωρεῖ τουθόπερ οὐκ ἐστιν ὕλη, οὐδ' ἔχει τὰς τοῦ πνεύματος ἰδιότητας. (52) — Κἀγὼ δὲ ἠρώτησα αὐτόν. Τίς λοιπὸν ἡ ἐνδόμυχος οὐσία τοῦ εἰσχωροῦντος τούτου ὄντος;— Κακεῖνος. Οὐκ οἶδα· καὶ φρονῶ σὺν τῷ Βαλμεσίῳ ὅτι τὸ ζήτημα, ἐστὶν ἀνεπίδεκτον λύσεως. Ἡμεῖς οὐ γνωρίζομεν τὴν τῶν ζώων ψυχὴν διὰ νοερᾶς ἐποπτείας. Οὐκ αἰσθανόμεθα αὐτὴν δι' ἐνδομύχου πείρας, καθὸ μὴ ἐμφωλευούσης ἐν ἡμῖν. Οὐκ ἀντιλαμβανόμεθα αὐτῆς διὰ τῶν αἰσθήσεων, τῶν καὶ περιοριζομένων εἰς τὰ τῆς παρατηρήσεως φαινόμενα. Οὐδ' ἐπὶ τέλους ὑπάγεται τῇ ἁρμοδιότητι τῶν θεωρητικῶν καλουμένων ἰδεῶν· γινώσκομεν μόνον αὐτὴν διά τινος καθόλου ἀντιλήψεως, συγκειμένης ἐκ τῆς ἀϋλότητος καὶ τοῦ αἰσθητοῦ ὑποκειμένου. Ἰδοὺ τὰ ὅρια τοῦ ζητήματος, ἐξερχόμενοι τούτων μεταβαίνομεν εἰς ὑπόθεσιν μᾶλλον ἢ ἧττον πιθανὴν ἀλλ' οὐχὶ καὶ βεβαίαν. — Λαβὼν κἀγὼ τὸν λόγον ἔφην. Οὕτως ἀπομακρυνόμενος τῆς πείρας ἀναγκάζεσθε παραδεχθῆναι τὴν ὕπαρξιν ὄντος πάντῃ ἰδανικοῦ καὶ ἀνυποστάτου, καθὸ ἀφ' ἑνὸς μὲν διατείνεσθε ὅτι ἐστὶν οὐσία αὐθυπόστατος καὶ ἄϋλος, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅτι οὐ

δυναμένη ὑπερζῆσαι τοῦ σώματος μηδενίζεται. Παραδέχεσθε πρόςδε αὐτὴν φύσεως εἰσχωρούσης μεταξὺ πνεύματος καὶ ὕλης, ὡσανεὶ ἐγινώσκετε τὴν τῶν ὄντων τούτων ἐνδόμυχον οὐσίαν· καὶ τὸ χείριστον ἀποδίδετε αὐτῇ οὐσίαν πάντῃ ἀκατάληπτον ἀνθρωπίνῳ νῷ. Καὶ ταῦτα πάντα μὴ τυχὸν ὀλισθήσετε πρὸς τὸν ὑλισμὸν, μηδόλως λογισάμενος ὅτι διὰ τῶν σαθρῶν τούτων λόγων ἐνθαρρύνετε ἔτι μᾶλλον τὴν ὑλοσοφίαν. 'Ενῷ ἀποδίδων τῷ ἐγκεφάλῳ τὴν πρακτικὴν νόησιν, οὐδ' εἰς τὴν αὐλότητα τοῦ πνεύματος προσκρούομεν, οὐδ' εἰς τὰς ἀτοπίας ταύτας ὑποπίπτομεν, ἐξομαλύνοντες εὐκόλως πάσας τὰς ἀναφυομένας δυσκολίας.—Ὁ δὲ Ἡγούμενος ἐπανέλαβε λέγων. Ἡ δυνάμει νόησις οὐκ ἔστι νόησις ἀπαραλλάκτως ὡς ὁ πρὸς αἴσθησιν ὅρος (determinatio) οὐκ ἔστι αἴσθησις, ἀλλὰ μόνον ἁπλῆ τάσις πρὸς τὸν μνησθέντα τρόπον. (53)—Κἀγὼ δέ. 'Επιτρέψατέ μοι εἰπεῖν ὑμῖν ὅτι ἡ παραβολὴ οὐκ ἔστιν ἀκριβής. 'Εν τούτοις παραδέχομαι μὲν ὅτι ἡ δυνάμει νόησις διαφέρει τῆς πρακτικῆς νοήσεως, καθὸ μὴ ἐν ἐνεργείᾳ, οὐχ ἧττον δὲ κατ' οὐσίαν ἐστὶν ἀείποτε νόησις, ὡς ἡ μὴ ἐν ἐνεργείᾳ βούλησις ἐστὶν ἀείποτε βούλησις. Ἡ πρακτικὴ μὲν νόησις ἁρμόζει τῷ μικτῷ ὄντι οὐχὶ δὲ καὶ τοῖς πνεύμασι κατ' οὐσίαν, διότι ἡ πρακτικὴ νόησις ἀσχολεῖται περὶ τὰ φαινόμενα καθὸ προσβάλλοντα τὰ αἰσθητήρια, ἡ δὲ καθαρὰ νόησις, ἡ καὶ τοῖς πνεύμασι ἰδία, ἀσχολεῖται περὶ τὴν οὐσίαν ἢ ὀντότητα τῶν ὄντων.—Ἡ τοιαύτη νόησις, ἀπήντησέ μοι ὁ Ἡγούμενος, ἁρμόζει τοῖς καθαροῖς πνεύμασι καὶ τῇ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ μετὰ τὴν ἀπὸ τοῦ σώματος ἀποχώρησιν.— Φρονῶ, εἶπον ἐγὼ, ὅτι ἐστὲ ἐν ἀπάτῃ, διότι ἐν τῷ βίῳ τούτῳ ἡ γνῶσις τῆς ψυχῆς ἀποβλέπει εἰς τὴν ὀντότητα, ὅπερ κάλλιστα ἐξηγεῖ ὁ θεῖος 'Ακυϊνάτης, ἂν καλῶς κατενόησα τὴν θεωρίαν αὐτοῦ. «Cognitio autem intellectiva, λέγει οὗτος, penetrat usque ad essentiam rei.» (54). Καὶ τῳόντι, αἱ αἰσθήσεις καὶ ἡ φαντασία παριστῶσι μόνον εἰδικὰ καὶ διακεκριμμένα ἀντικείμενα, καὶ ὅμως εἰς ταῦτα διακριτέον τὴν ὀντότητα ἐκ τῆς ἀτομικότητος· καθότι ἂν ἡ ἀτομικότης συνεταυτίζετο ἐντελῶς τοῖς συστατικοῖς στοιχείοις τῆς οὐσίας, οὐκ ἤθελεν ὑπάρχειν ἢ ἓν καὶ μόνον ἄτομον ἐξ ἑκάστου εἴδους. Οὕτως ἐὰν ἡ ἀτομικότης τοῦ Σωκράτους οὐ διέφερεν ποσῶς τῆς οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου ἔπρεπεν εἰς ἕκαστον τῶν ἀνθρώπων, καθὸ φερόντων κατὰ φυσικὸν λόγον τὴν οὐσίαν ἢ ὑπόστασιν τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως ὑπάρχῃ καὶ ἡ ἀ-

τομικότης τοῦ Σωκράτους, καὶ οὕτως πᾶς ἄνθρωπος ὤφειλε συγχρόνως εἶναι καὶ Σωκράτης. (55) Ἰδοὺ λοιπὸν τὸ κύριον ἄμεσον ἀντικείμενον τῆς καθαρᾶς νοήσεως, δηλαδὴ ἡ ὀντότης, ἤτοι ἡ οὐσία, τὸ εἶναι τῶν πραγμάτων· διότι διὰ τῶν αἰσθήσεων, καὶ ἑπομένως τῆς πρακτικῆς νοήσεως, ἀντιλαμβανόμεθα τοῦ γεγονότος, τοῦ πράγματος τοῦ εἰδικοῦ, διὰ δὲ τῆς καθαρᾶς νοήσεως αὐτοῦ τοῦ ὄντος, τῆς ὀντότητητος τῶν πραγμάτων καὶ ἑπομένως τοῦ καθόλου. Ὅθεν ἡ ψυχὴ διὰ τῆς καθαρᾶς νοήσεως ἀντιλαμβάνεται ἀμέσως τῆς ἀφῃρημένης ὀντότητος καὶ ἐμμέσως τοῦ ὑποκειμένου ἐφ' οὗ ἡ ἐν λόγῳ ὀντότης ἀποκαθίσταται συγκριτική· (56) διότι ἡ ἄμεσος γνῶσις τοῦ εἰδικοῦ καὶ συγκεκριμμένου ἐναπόκειται τῇ αἰσθήσει καὶ ἑπομένως τῇ πρακτικῇ νοήσει. Ὅθεν δῆλον γίνεται, ἐξηκολούθησα λέγων, ὅτι τὸ ἀρχικὸν τοῦ πνεύματος ἀντικείμενον οὐκ εἰσὶν οἱ ἐκτὸς τῶν αἰσθήσεων τύποι, ὡς διϊσχυρίζοντο οἱ Πλατωνικοί, ἀλλ' οἱ τύποι οἱ ἐνυπάρχοντες πράγματι, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Ἀκυϊνάτης (57), ἐν τοῖς αἰσθητοῖς πράγμασι, καίτοι γνωστοὶ ἡμῖν τρόπῳ διαφόρῳ ἢ ὅπως εἰσὶν ἐν ἑαυτοῖς. Διότι τὸ πνεῦμα γνωρίζει αὐτοὺς ἀφῃρημένως καὶ ἄνευ τῆς ἀτομικῆς αὐτῶν ὑπάρξεως. Καὶ ὅμως οὐδεμία εἰς τοῦτο εἰσχωρεῖ ἀπάτη, διότι οὐδὲν κωλύει ὅπως ἐκ δύο διαφερόντων πραγμάτων κατανοοῦμεν τὸ μὲν ἄνευ τοῦ ἑτέρου. — Πρὸ ὀλίγου, ἂν μὴ ἀπατῶμαι, ἔφη ὁ Ἡγούμενος, ἀπεδώκατε τῇ πείρᾳ πάσας τὰς γνώσεις ἡμῶν, νῦν δὲ τὴν τῆς ὀντότητος ἀποδίδετε τῇ καθαρᾷ νοήσει. Πῶς ἡ ἀντίφασις αὕτη; — Οὐδεμία ἀντίφασις, ἔφην ἐγώ, καθότι ὡς οὐ λανθάνει ὑμᾶς, δι' αὐτῆς κτώμεθα ἁπάσας τὰς γνώσεις ἡμῶν, ἂν καὶ οὐχ' ἅπασαι τούτων πηγάζουσιν ἐκ πείρας. Οὕτω παραβάλλοντος τὸ ἀντικείμενον Α πρὸς τὸ Β, ὁρῶμεν τὴν μεταξὺ αὐτῶν διαφοράν, ἥτις ὅμως οὐδόλως ὑπάρχει ἐν τῷ Α, οὐδ' ἐν τῷ Β, ἀλλὰ μόνον ἐν τῷ νῷ ἡμῶν. Αἱ ἀπόλυτοι ἀλήθειαι εἰσὶ μὲν ἀνεξάρτητοι τῆς πείρας καὶ τῆς συνειδήσεως, οὐχ ἧττον ὅμως βεβαιοῦνται δι' ἀμφοτέρων τούτων. «Καὶ ἰδοὺ τινι τρόπῳ, λέγει ὁ Κουσῖνος, ἐν τῷ πονήματι αὐτοῦ· Leçons sur le vrai, le beau et le bien, ἡ πεῖρα διαφέρει καὶ συμφωνεῖ ἅμα τῷ λόγῳ· καὶ τίνι τρόπῳ διὰ τῆς πείρας φθάνομεν εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τῶν ὑπερφυσικῶν ἀντικειμένων.» Ἡ πεῖρα, ἐξηκολούθησα λέγων, ἐπιφέρει μὲν τὴν τῶν ἀτόμων καὶ φαινομένων γνῶσιν, ἀλλὰ πρὸς ἐξήγησιν αὐτῶν δέον καταφυγεῖν εἰς ἀνωτέραν πηγήν,

διότι οὐ βεβαιοῖ ποσῶς ἡμᾶς περὶ τῶν ὅρων ἢ ἐφ' ὅσον ἐπεκτείνεται ἡ μαρτυρία τῶν αἰσθήσεων· ἐπομένως οὐδὲν βεβαιοῖ περὶ ὡρισμένου καὶ ἀπείρου, ἀπολύτου καὶ σχετικοῦ, ἐνδεχομένου καὶ ἀναγκαίου, ἀτόμου καὶ καθόλου, φαινομένων καὶ οὐσίας. Ἐν ἑνὶ λόγῳ περὶ πασῶν τῶν σχετικῶν γνώσεων. Ἔτι δὲ οὐκ ἐμφαίνει τὰ πράγματά τε καὶ ὄντα μᾶλλον ὡς ἀναγκαίως σχετιζόμενα, ἐνδεχόμενα καὶ ἀτομικά, ἢ ὡς ἁπλῶς φαινομενικά· τουθένεκα τὸ πνεῦμα ἡμῶν οὐ περιορίζεται ἐν τοῖς ἐν λόγῳ ὅροις, ἀλλ' ἅμα πληροφορούμενον ὑπὸ τῶν αἰσθήσεων τῆς παρουσίας ἑνός τινος ἀντικειμένου, ἀντιλαμβάνεται ἀμέσως διὰ τῆς ἐμφύτου αὐτοῦ ἐνεργείας τοῦ ὁρισμοῦ, σχέσεως, φαινομένων, ἐνδεχομένου καὶ ἀτομικότητος τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ἀντικειμένου. Μάτην ἡ τῶν ἐμπειρικῶν σχολὴ διατείνεται τοὐναντίον, διότι οὕτω περιπλέκεται δι' ἀφαιρέσεων καὶ ἀνεξηγήτων προβλημάτων ἡ περὶ τῶν ἡμετέρων γνώσεων θεωρία, μὴ οὔσης τῆς ἀνθρωπίνου νοήσεως ἁπλῆς ἀντιλήψεως ἀλλὰ καὶ συλλήψεως συνάμα. Ἐπομένως ἀντιλαμβανομένου τοῦ νοὸς ἡμῶν διὰ τῶν αἰσθήσεων τῶν πραγμάτων, ἢ καὶ τῶν ἠθικῶν διὰ τῆς ἐνδομύχου αἰσθήσεως αἰσθημάτων, θεωρεῖ μὲν αὐτὰ ὡς ὡρισμένα, ἐνδεχόμενα, σχετικά, ἀτομικὰ καὶ φαινομενικά, ἀλλ' ἅμα ἀνατρέχει εἰς τὴν αἰτίαν αὐτῶν τὴν ἀναγκαίαν, τὴν ἄπειρον, τὴν ἀπόλυτον, τὴν καθόλου καὶ οὐσιώδη. Καὶ ἡ διπλῆ αὕτη σύλληψις ἧς οἱ ὅροι συμπλέκονται ἀμοιβαίως, οὐκ ἐστὶν ἁπλοῦν τῆς φαντασίας πλάσμα, ἀλλὰ γνῶσις ἔλλογος, φυσική τε καὶ ἀναγκαία, καὶ μᾶλλον ἢ ἧττον μὲν καθαρὰ καὶ ἀνεπτυγμένη ἀναλόγως τῆς ὀξυδερκείας τῆς νοήσεως, ἀλλ' ὅμως γενικὴ καὶ ὑπὸ τῆς κοινῆς αἰσθήσεως ὁμολογουμένη (58) — Ἡ ἐπιστήμη, ἀπήντησεν ὁ Ἡγούμενος, πηγάζει ἀείποτε κατ' οὐσίαν ἐκ προγενεστέρας τινος γνώσεως· ἡ δὲ πρώτη γνῶσις τῆς νοήσεως ὑπάρχει ἐν τῇ ἐποπτείᾳ τῶν ἰδεῶν, καὶ τῶν πρώτων τε καὶ ἐναργῶν ἀρχῶν τῶν ἐν τῇ νοερᾷ τοῦ πνεύματος δυνάμει. — Καὶ ὅμως, ἐπανέλαβον ἐγώ, ὡς ἐκ τῆς πρακτικῆς νοήσεως γνωρίζομεν τὸ *οὐκ ἐγὼ* καὶ τὸ *ἐγὼ* τῆς συνειδήσεως, ὅθεν δυνάμεθα εἰπεῖν ὅτι ἡ πρώτη πηγὴ τῶν γνώσεών μας εἰσὶν αἱ αἰσθήσεις καὶ ἐπομένως ἡ πεῖρα. — Οὐ δύναμαι κατανοῆσαι, ἔφη ὁ Ἡγούμενος, τίνι τρόπῳ ἐπερειδόμενοι ἐπὶ τῆς πείρας οὐ καταλήξομεν εἰς τὴν ὑλοσοφίαν. — Ἀπεναντίας, ἔφην ἐγώ, ἡ πεῖρα καθὼς προεῖπον, θεωρητέα ὡς πρώτη ἀρχὴ καὶ βάσις πασῶν τῶν γνώσεων ἡμῶν· καὶ οὐ λανθάνει ὑμᾶς ὅτι αἱ

ἰδέαι αἱ ἧττον προσεγγίζουσι ταῖς *αἰσθήσεσιν* εἰσὶ συνάμα καὶ αἱ ἧττον νοεραί. Ἡ *σιωπή*, ὁ *θάνατος*, ἡ *ἀπομόνωσις*, ἡ *ἀδράνεια*, τὸ *κενόν*, καὶ τούτους ὅμοια, οὐκ ἔχουσι κυριωτέραν ἔκφρασιν τοῦ *μηδενός*. (59). Ἀφ᾽ ἑτέρου ὁρμώμενοι ἐκ τοῦ *ἐγὼ* θέλομεν κατ᾽ ἀνάγκην ἀπολήξει εἰς τὸν ἐγωϊστικὸν τοῦ Φιτχήου πανθεϊσμόν· διότι ὁ νοῦς περιορισθεὶς ἅπαξ ἐν τῷ στενῷ κύκλῳ τοῦ ὑποκειμένου, τοῦ καὶ συναισθανομένου τὴν ἑαυτοῦ ὕπαρξιν καὶ νόησιν ἀναγκάζεται ἐξαγαγεῖν τὰ πάντα ἐκ μόνου τοῦ γεγονότος τούτου· οὐδὲ δυνάμεθα ἄλλως ἐξελθεῖν εἰς μεταγενεστέρας γνώσεις, εἰμὴ τῇ μεταμορφώσει εἰς ταύτας τῆς πρώτης ἐκείνης συγκεκριμμένης γνώσεως, καὶ τῇ μετατροπῇ τῆς ἀτομικότητος τοῦ ἐν λόγῳ αἰσθητοῦ ὑποκειμένου εἰς παραγωγὸν ἀρχὴν παντὸς ἀντικειμένου παραστανομένου τῇ ἐν λόγῳ ἀτομικότητι.— Ταῦτα δὲ εἰπόντες καὶ χαιρετίσαντες φιλοφρόνως ἀλλήλους ἀπεχωρίσθημεν προτιθέμενοι ἵνα τῇ ἐπαύριον ἐπαναλάβωμεν τὰς ἐν λόγῳ συζητήσεις ἡμῶν.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΕΝ ΤΗ Γ'. ΔΙΑΛΕΞΕΙ.

(1) Ἅπασαι αἱ ἁπλαῖ ἔννοιαι, ἅπασαι αἱ ἄμεσοι ἀντιλήψεις εἰσὶν ἀνεπίδεκτοι ὁρισμοῦ· καὶ ὅμως εἰσὶν ἡ βάσις πασῶν τῶν γνώσεων ἡμῶν. Διϊσχυρίζεσθε ὅτι πᾶν μὴ ἐπιδεκτικὸν ὁρισμοῦ ἐστὶ καὶ ἀνεπίδεκτον ἀποδείξεως, καὶ ὅτι ἡ φιλοσοφία δὲν πρέπει νὰ παραδέχηται ἢ τὰ ἐπιδεκτικὰ ὁρισμοῦ, ἐστὶ πάντῃ παράλογον, διότι ἀπεναντίας τὰ μᾶλλον σαφῆ πράγματα οὐ δύνανται ὁρισθῆναι καὶ ἀποδειχθῆναι καὶ ὅμως χρησιμεύουσι πρὸς ἀπόδειξιν τῶν λοιπῶν πάντων.

(2) Ὑπάρχει ἐν ἡμῖν, λέγει ὁ Κονδιλλάκιος, *ἀρχή τις ἢ δύναμις* ἐνεργοῦσα· ἣν αἰσθανόμεθα μὲν ἀλλ' οὐ δυνάμεθα ὁρίσαι. Ἐσμὲν δὲ ἐξ ἴσου ἐνεργοὶ ὁσάκις ἡ δύναμις αὕτη διατελεῖ ἐν ἐνεργείᾳ, εἴτε ἐν ἡμῖν, εἴτε ἐκτὸς ἡμῶν· δηλαδὴ καὶ ὅτε σκεπτόμεθα καὶ ὅτε κινοῦμεν σῶμά τι. (Traité des Sensations. p. 63.) Ἡ ἐξωτερικὴ ὅμως δύναμις ποτὲ μὲν ἐστὶν ἑκούσιος ποτὲ δὲ ἀκούσιος, ἀλλ' ἀείποτε μυστηριώδης, καθότι ἐν τοῖς φαινομένοις τῆς ἐξωτερικῆς ἐνεργείας οὐ συνειδῶμεν ἢ ὅτε ἔχομεν βούλησιν, δηλαδὴ τοῦ ἀποτελέσματος καὶ οὐχὶ τῶν μέσων. Ἐὰν δὲ ἐστὶ δύσκολον ὁρίσαι τὰ ἐν ἡμῖν ψυχολογικὰ φαινόμενα καὶ τοὺς διέποντας αὐτοὺς νόμους, ἔτι μᾶλλον ἐστὶ δύσκολον ὁρίσαι τὰ τῶν λοιπῶν ζώων. Μόνον αἱ ψυχολογικαὶ ἀρχαὶ καθὸ νόμοι *καθόλου ἐνδεχομένου* ἐφαρμόζονται κατ' ἀνάγκην εἰς ὅλα τὰ νοερὰ ὄντα. Οὕτω παρατηροῦντες συνεπείᾳ τῶν ἀρχῶν τούτων τὰς ἐξωτερικὰς τῶν ζώων πράξεις εἰκάζομεν μετὰ πλείονος ἢ ἧττονος βεβαιότητος τὰς ἐσωτερικὰς πράξεις αὐτῶν, καὶ τοὺς περὶ αὐτῶν ἐνδεχομένους νόμους. (Herschell, Discours sur l' étude de la philosophie naturelle 2e part. chap. 2. §. 77.)

(3) Ὅρα τὸ ἐπιγραφόμενον πόνημα αὐτοῦ· «L' unità delle forze fisiche.»

(4) La Revue Scientifique de la France et de l' Étranger. 24, Janv. 1874. Καὶ ἔτι τὴν διατριβὴν τοῦ P. de Saint-Robert, ἐπιγραφομένην «Qu' est-ce que la force?» Ἐν τῇ Revue Scientifique, τῆς 3 Ἀπριλίου 1872.

«Καὶ ὁ Στράτων (λέγει ὁ Σιμπλίκιος) τὴν ψυχὴν ὁμο-

λογεῖ κινεῖσθαι οὐ μόνον τὴν ἄλογον, ἀλλὰ καὶ τὴν λογικὴν, κινήσεις λέγων εἶναι τὰς ἐνεργείας τῆς ψυχῆς».

(5) Ἡ δύναμις ὑπάρχει α΄.) συμφυῶς ἐν τῇ ἀμοιβαίᾳ τάσει τῶν διαφόρων ὑλικῶν μαζῶν καὶ καλεῖται *σύμφυσις, ἕλξις, βαρύτης*.

β΄.) Ἐν τοῖς ὀργανικοῖς οὖσι, καὶ καλεῖται *ζωϊκὴ ἢ φυτικὴ δύναμις*.

γ΄.) Ἐν τοῖς ἀΰλοις, καὶ προσαγορεύεται *αὐτεξούσιον*.

δ΄.) Ἐν τοῖς ὑλικοῖς ἀτόμοις, καὶ ὀνομάζεται *χημικοφυσικὴ συμπάθεια*.

ε΄.) Ἐν ἑκάστῳ σώματι δυναμένῳ κινῆσαι ἕτερον καὶ λέγεται *ὠθητικὴ δύναμις*, τὸ δ᾽ ἀποτέλεσμα *κίνησις*.

(6) Ὁ Καβανὴς, κατ᾽ ἐμὴν γνώμην, μεμπτέος καθ᾽ ὅσον πολλαχοῦ συγχέει ἢ μᾶλλον ταὐτίζει τὴν ψυχὴν μετὰ τῆς ζωτικῆς δυνάμεως, καὶ οὕτως ἐν ἐσχάτῃ ἀναλύσει ἀπολήγει εἰς ὑλισμόν. Ἔτι δὲ μᾶλλον μεμπτέος ὁ Λιττρέος ὁ καὶ μηδόλως παραδεχόμενος ὕπαρξιν ἀΰλου ἐν ἡμῖν ὄντος καὶ πρεσβεύων μετὰ τοῦ Δικαιάρχου ὅτι ἡ ψυχὴ ἡμῶν ἐστὶν ἁπλῆ τοῦ σώματος δύναμις.

(7) Διακριτέον, λέγει ὁ Γενουένσιος, τὰς ἀντιλήψεις τῶν ἰδεῶν. Τῶν μὲν ἀντιλήψεων ἐμφαινουσῶν τὴν γνῶσιν τὴν πηγάζουσαν ἐκ τῆς ἐπὶ τῶν αἰσθητηρίων ἡμῶν ἐνεργείας τῶν ἐκτὸς ἡμῶν ἀντικειμένων· τῶν δὲ ἰδεῶν παριστανουσῶν ἐν τῷ νῷ ἡμῶν τὴν εἰκόνα, οὕτως εἰπεῖν, τῶν ἐν λόγῳ ἀντικειμένων καὶ μετὰ τὴν ἐπὶ τῶν αἰσθητηρίων ἐνέργειαν αὐτῶν. (Lettera ad Antonio Conti, nella Logico-critica di Genovesi.)

(8) Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ὅσῳ μᾶλλον τ᾽ ἀντικείμενον ἐφ᾽ οὗ ἐπιστῶμεν τὴν προσοχὴν ἡμῶν ὑπάγεται εἰς διαιρέσεις, τόσῳ μᾶλλον ἀτελῶς ἀντιλαμβανόμεθα αὐτοῦ. Οὕτω δυνάμεθα μὲν εὐκόλως καὶ καθαρῶς ἀντιληφθῆναι τριγώνου τινὸς ἢ πολυγώνου ἐξ ὀλίγων πλευρῶν, οὐχὶ δὲ καὶ ἐκ πολλῶν πλευρῶν συγκειμένου, καθὸ ἀδυνατοῦντες μεταφέρειν ἐν βραχεῖ χρόνῳ τὴν προσοχὴν ἡμῶν ἀπὸ μιᾶς εἰς ἑτέραν τοῦ πολυγώνου τούτου γωνίαν ἢ πλευράν. Τούτου ἕνεκα παρατηροῦντες συγχρόνως δύο τοῦ αὐτοῦ μεγέθους μὲν, ἀλλ᾽ οὐκ ἰσαρίθμων πλευρῶν πολύγωνα, οἷον π. χ. τὸ μὲν **100** τὸ δὲ **110** πλευρῶν οὐ δυνάμεθα διακρίνειν τὴν μεταξὺ αὐτῶν διαφορὰν πρὶν ἢ ἐπισταμένως παρατηρήσωμεν ἑκάτερον τούτων. Οὕτως οὐ δυνάμεθα ἀντιληφθῆναι ἀκριβῶς διαστάσεώς τινος ἢ ποσότητος λίαν μεγάλης, ὅθεν ὀρθῶς ὁ

ἀστρονόμος Βάσελος λέγει ὅτι ἡ διάστασις ἣν διατρέχει τὸ φῶς ἐν διαστήματι ἑνὸς ἔτους ἐστὶν ἐπίσης ἀκαταλόγιστος ὅσον καὶ ἡ διατρεχομένη ἐν διαστήματι δέκα ἢ ἐπέκεινα ἐτῶν. Ἑπομένως μάτην ἠθέλαμεν κοπιάσειν ὅπως καταδείξωμεν ἐπαισθητῶς τὰς ἀποστάσεις ὧν τὸ μέγεθος ὑπερβαίνει τὰς συνήθεις τῆς γῆς ἀποστάσεις ὡς π.χ. τὴν ἀπὸ τῆς γῆς ἀπόστασιν τῶν ἀστέρων τοῦ γαλαξίου κ.λ.π.

(9) Ὁ Τεδεμάννος ποιεῖται λόγον περὶ Ἰουδαίου τινος Μωϋσῆ ὀνομαζομένου τοῦ καὶ φρενοβλαβοῦς ἐκ μόνου τοῦ ἑνὸς μέρους τοῦ σώματος αὐτοῦ, ἤτοι τῆς μιᾶς πλευρᾶς, καὶ διακρίνοντος διὰ τοῦ ἑτέρου ὑγιοῦς μέρους ἢ πλευρᾶς τὴν παραφροσύνην τοῦ πάσχοντος μέρους. Ὅμοιόν τι ἀναφέρει καὶ ὁ Γὰλ λόγον ποιούμενος περί τινος διαμαρτυρομένου ἱεροκήρυκος. Καὶ ὁ Καβδέλλος περί τινος Ἄγγλου, καὶ ἄλλοι φρενολόγοι περὶ ἄλλων τινῶν. Τὸ τοιοῦτον δὲ ἐξηγεῖται φρενολογικῶς διὰ τῆς παθήσεως ἑνὸς μόνου τῶν ἐγκεφαλικῶν ἡμισφαιρίων.

Οἱ μονομανεῖς παρουσιάζουσι συγχρόνως σημεῖα φρενοβλαβείας καὶ ὀρθῆς κρίσεως, ὡσανεὶ ἐνήργουν διὰ δύο διακεκριμμένων δυνάμεων, δηλαδὴ διὰ μὲν τῆς μιᾶς ὡς ὑγιεῖς τὰς φρένας, διὰ δὲ τῆς ἑτέρας ὡς πάσχοντες.

Καὶ ἐγὼ αὐτὸς ὑπόκειμαι πρό τινων ἐτῶν εἰς αἱματώδεις συμφορήσεις τοῦ ἀριστεροῦ τοῦ τοῦ ἐγκεφάλου ἡμισφαιρίου· ὅθεν διαρκούσης τῆς εἰσβολῆς κείμενος ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ πλευροῦ αἰσθάνομαι ἐμαυτὸν ἐντελῶς ὑγιαίνοντα, ἀλλ' ἂν στρέψω ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ, ἐπέρχεταί μοι ἅμα ἰσχυρὰ σκοτοδινία καὶ ἀπόλλυμι τὰς νοερὰς δυνάμεις, ἴσως δὲ καὶ τὴν συναίσθησιν ἂν μὴ αὐτομάτως ἔστρεφον ἀμέσως ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ πλευροῦ, ὅτε παραχρῆμα ἐπανέρχομαι ἐν τῇ προτέρᾳ καταστάσει μηδέν τι παθολογικὸν αἰσθανόμενος. Ἀπαλλάττομαι δὲ τῆς θλιβερᾶς ταύτης παθήσεως διὰ γενικῶν τε καὶ τοπικῶν ἀφαιμάξεων, ψυχρῶν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἐπιθεμάτων τε καὶ καταντλίσεων, καὶ δι' ἀντιπερισπαστικῶν φαρμάκων· ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἡ φύσις μὲ συνδράμει δι' ἀφθόνου αἱμορροϊδικῆς ῥοῆς.

(10) «Δύω *ἐγώ*, λέγει ὁ καθηγητὴς Φέληξ, ὑπάρχουσιν ἐν ἡμῖν· τὸ *ἐγὼ τῆς συνηθείας* καὶ το *ἐγὼ τῆς προσοχῆς*. Τὸ μὲν πρῶτον διευθύνει τὰς ζωϊκὰς ἡμῶν δυνάμεις, τὸ δ' ἕτερον ἐπασχολεῖται εἰς τὴν ἐπαύξησιν τῆς εὐδαιμονίας ἡμῶν· ἢ καὶ ἕκαστον τούτων ἐργάζηται πρὸς ἰδιαίτερον τινα σκοπὸν, πολλάκις ὅμως ἐργάζονται ἀπὸ κοινοῦ. Οὕτως ὅ-

ταν γεωμέτρης τις ἐνασχολεῖται περὶ τὴν λύσιν προβλήματός τινος, τὸ *ἐγὼ τῆς συνηθείας* ὑπακούει ταῖς ἐντυπώσεσι τῶν αἰσθήσεων· ἐνῷ διὰ τοῦ *ἐγὼ τῆς προσοχῆς* ἐπασχολεῖται ὅλως εἰς τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος. Τὸ *ἐγὼ* τῆς συνηθείας ἐπαρκεῖ εἰς τὰς ἀπαιτουμένας ἀνάγκας τῆς σωματικῆς ἡμῶν συντηρήσεως, ἡ δ' ἔμφυτος λεγομένη ὁρμὴ ἢ ὁρμέμφυτον, οὐκ ἔστιν ἕτερόν τι ἢ αὐτὸ τοῦτο τὸ *ἐγὼ* τῆς συνηθείας ἀποκεχωρισμένον τοῦ *ἐγὼ* τῆς προσοχῆς. Τὸ τῶν ζώων ὁρμέμφυτον πολλάκις ἐνεργεῖ ἀσφαλέστερον ἢ τὸ ἡμέτερον λογικόν, διότι ὑπάρχει πλέον ἀνεπτυγμένον ἀναλόγως πρὸς τὰς ἀνάγκας αὐτῶν ἢ τὸ λογικὸν πρὸς τὰς ἡμετέρας ἀνάγκας. Οὕτως ἐκ τῶν πλασμάτων τῆς ὑφηλίου τὸ ἧττον ὑποκείμενον εἰς παρεκτροπάς ἐστι καὶ ἧττον νοερόν. Τὸ ὁρμέμφυτον τῶν ζώων οὐκ ἀποβλέπει ἢ πρὸς πρακτικὰς μόνον γνώσεις· ἐνῷ τὸ ἡμέτερον πρός τε τὴν θεωρίαν καὶ τὴν πρᾶξιν συγχρόνως· διὸ δι' αὐτοῦ πολλάκις προθεωροῦμεν τὴν ἀλήθειαν πρὶν ἢ καθέξωμεν τὰς ἀποδείξεις». (Ὅρ. Princip. du droit naturel de Burlamaqui. edit. du Prof. de Félice. T. 2. p. 58. et s.) Τὰ αὐτὰ ὡς ἔγγιστα ἀναφέρονται καὶ ἐν τῷ τοῦ Κονδιλλακίου πονήματι τῷ καὶ ἐπιγραφομένῳ· Traité des animaux. σελ. 413.

(11) Ὁ ἄγγλος Aldin de Meadville ποιεῖται λόγον περὶ γυναικός τινος κατὰ περιόδους διατελούσης εἰς δύο διαφόρους καταστάσεις ὑπάρξεως· δηλαδὴ ἐχούσης ἕτερον *ἐγὼ συνειδήσεως*, ἐν ἑκάστῃ τῶν ἐν λόγῳ καταστάσεων, ὡσανεὶ μὴ ὑπῆρχεν ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον καὶ εἰς τὰς δύο καταστάσεις. Ὅμοιόν τι συμβὰν ἀναφέρεται καὶ περί τινος νεάνιδος ἐν τῇ Revue Scientifique. τ. ε. μηνὸς Μαΐου καὶ Σεπτεμβρίου, καλουμένης Filida. Τὸ φαινόμενον τοῦτο ἐξηγεῖ ὁ περὶ αὐτοῦ πραγματευόμενος ἰατρὸς Paul Janet ὡς ἐφεξῆς. «Τὸ *ἐγὼ* λέγει οὗτος, σύγκειται ἐκ δύο στοιχείων, δηλαδὴ τοῦ θεμελιώδους τῆς ὑπάρξεως αἰσθήματος, ὅπερ καὶ αἴσθημα τοῦ *ἐγὼ* καλοῦμεν καὶ ὅπερ καί τοι φύσει ἀναλλοίωτον, τροποποιεῖται ὅμως κατ' ἔντασιν· καὶ ἐκ τοῦ αἰσθήματος τῆς ἀτομικότητος, ὅπερ καθὸ φαινόμενον συμπεπλεγμένον δύναται ἀλλοιωθῆναι ἄνευ βλάβης τοῦ θεμελιώδους αἰσθήματος τοῦ *ἐγώ*. Τὸ δὲ ἐν λόγῳ αἴσθημα τῆς ἀτομικότητος προσδιορίζει μὲν ἀλλ' οὐκ ἀποτελεῖ τὸ αἴσθημα τοῦ *ἐγώ*. Ὅθεν τὸ θεμελιῶδες αἴσθημα τοῦ *ἐγὼ* οὐκ ἀλλοιοῦται ὡς ἐκ τῶν τροποποιήσεων τῆς ἀτομικότητος.» (La notion de la personnalité. ἐν τῇ Revue Scientifique 1876. 50.)

(12) Ὅρα Baco, De augment. scient. L. IV. cap. 3.— «Cette duplicité de l' homme, λέγει ὁ Πασχάλης, est si visible, qu' ily en a qui ont pensé que nous avions deux âmes : un sujet simple leur paraissant incapable de telles et si soudaines variétés, d' une présomption démesurée à un horrible abattement de cœur.» (Pensées, Part. 2e art. V.) Ἄλλοι δὲ, ὧν καὶ ὁ Νουμήνιος. . . . . δύο ψυχὰς ἔχειν ἡμᾶς οἴονται, ... τὴν μὲν λογικὴν, τὴν δὲ ἄλογον.» (Πορφύριος παρὰ Στοβαίῳ. Α'. σελ. 836).— Δηλαδὴ τὴν ἄλογον ψυχὴν τὴν καὶ πηγάζουσαν, καθὸ ὑλικὴν, ἐκ τῶν γονέων καὶ προεδρεύουσαν τῇ τροφῇ καὶ αἰσθητικότητι καὶ χρησιμεύουσαν ὡς σύνδεσμος μεταξὺ σώματος καὶ λογικῆς ψυχῆς τῆς κατ' εὐθείαν ὑπὸ Θεοῦ πλασμένης. Τοιαύτη ἡ δόξα πρὸ πάντων Ὀκάμου, Μαιρονίου, Ἀντωνίου τοῦ ἐκ Μιράνδολας, Γαρβίου, Γασενδίου, καὶ Λικέτου, οὗ τὸ σύγγραμμα, De origine animæ humanæ «Δύο ψυχὰς παραδέχεται καὶ ὁ ἡμέτερος Κ. Μακράκης ἐν τῇ Ἀπολογίᾳ αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ νεωστὶ ἐκδοθέντι πονήματι αὐτοῦ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Φιλοσοφία καὶ αἱ φιλοσοφικαὶ ἐπιστῆμαι». Οὐδὲ δυνάμεθα εἰπεῖν ὅτι ἡ δόξα αὕτη ἀντιβαίνει τοῖς δόγμασι, διότι ἡ ἐκκλησία κατεψηφίσθη τῶν δύο ψυχῶν κατὰ τὴν ἔννοιαν τῶν Μανιχαίων.

(13) «Anima, λέγει ὁ θεῖος Αὐγουστῖνος, non modo in universæ moli corporis sui, sed etiam unicuique particulæ illius tota simul adest. Partis enim corporis passionem tota sentit, nec in toto tamen corpore. Cum enim quid dolet in pede, advertit oculis, loquitur lingua, admovetur manus. Quod non fierit, nisi id quod animæ in eis partibus est, et in pede sentiret ; nec sentiri quod ibi factum est, absens posset. Non enim nuntio aliquo credibile est fieri non sentiente quod nuntiat : quia pressio quæ fit non per continuationem molis currit, ut ceteras animi partes quæ alibi sunt latere non sinat sed illud tota sentit anima, quod in particula fit pedis ; et ibi tantum sentit, ubi fit tota igitur singulis partibus simul adest, quæ tota simul sentit in singulis.» (De Immortalitate animæ C. XVI.)

(14) «Nihil est, λέγει ὁ Βαλδινόττης, in universa natura, licet, non sit consonum, atque harmonicum. Nihil est in natura superfluum, nihil extraneum, nihil intrusum. Omnia ad universi fabricam, et conservationem pro sua parte conferunt ; omnia excellentiore sapientia, providentiori con-

silio colligata inter se sunt et connexa. Atque in hoc cuivis machinæ licet artificio mirabili elaboratæ immensa hæc universitas tantum præstat, quantum imbecilitati humanæ vis, mens que divina, sine qua ea esse non potuit.» (De recta humanæ mentis institutione. Ramæ, 1855. p. 25.)

(15) Adver. gent. L. II.

(16) «Qu' on appelle, puissance ou faculté, cause immédiate de tous nos mouvements et de tous nos sentiments, ce principe est un: il est absolument indépendant de l' âme pensante, et même du corps, suivant toutes les vraisemblances: aucune cause ou loi mécanique n' est recevable dans les phénomènes du corps vivant.» (Barthez, Nouv. Elém. de la scienc. de l' homme.)

(17) Τὸ ζῶν σῶμα οὐκ ἐστιν ἁπλῶς *ὀργανισμένον*, ἀλλὰ *ζῶν*· διότι δύναται διατηρεῖσθαι ὀργανικὸν καίπερ νεκρόν· καὶ ἐν ἔργῳ· πολλάκις ὁ θάνατος ἐπέρχεται ἐν ἀκαρεῖ, ἢ ἕνεκα ἰσχυροῦ ἄλγους· ἢ χαρᾶς ἰσχυρᾶς, ἢ καὶ λύπης. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὁ ὀργανισμὸς διατηρεῖται ἔτι κατὰ τὴν στιγμὴν τοῦ θανάτου, καὶ ὅμως οὐ ζῇ. . . . . ἄλλοτε μέρος τι οὐ ζῇ ἐνῷ τὸ πλεῖστον ζῇ . . . Κατὰ πιθανὸν λόγον ἅπασαι αἱ ἐνέργειαι τῶν τε στερεῶν τε καὶ ὑγρῶν ζώντων μερῶν ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς συνθέσεως αὐτῶν τούτων τῶν μερῶν, ὅπερ ἀποτελεῖ τήν τε φυσικὴν καὶ χημείαν τῶν ἐνοργάνων σωμάτων. . . . .

Ἡ φυσιολογικὴ δὲ ζωὴ ἐστὶν ἄρα μία τις ἁπλῆ δύναμις, ἐν τῇ ἐνεργείᾳ τῆς ὁποίας δυνάμεθα διακρίνειν νοερῶς διαφόρους δυνάμεις, μὴ ἀποτελούσας ἐν οὐσίᾳ ἢ μίαν μόνην δύναμιν, ἢ ἀπεναντίας ἡ ἑνότης τῆς ζωϊκῆς ταύτης δυνάμεως πηγάζει ἁπλῶς ἐκ τῆς ἁρμονίας τῶν ἀποτελεσμάτων; Ὁποῖαι ἄρα εἰσὶν αἱ ζωτικαὶ δυνάμεις; Δυνάμεθα ἄρα ἐπαριθμῆσαι καὶ ὁρίσαι αὐτάς; Αἱ ὑπὸ τῶν φυσιολόγων ἀριθμούμεναι εἰσὶ πράγματι ἀρχικαὶ δυνάμεις ὡς αἱ ὠθητικαὶ τῶν μηχανῶν δυνάμεις; ἢ τὸ ὄνομα αὐτῶν οὐ δηλοῖ ἢ γενικὰς ἰδέας ἀποτελεσμάτων τινων ἀναφερομένων ἐν τῷ ζῶντι ὀργανισμῷ; . . . . Καὶ τόδε μυστήριον! . . . .

(18) Διάφοροι ἰατροὶ καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν νεωτέρων, ὁποῖοι ὁ Dufort, Pinel, Esquivol, Gall, κ.λ.π. παραδέχονται ὅτι πολλάκις ἡ φρενοβλάβια πηγάζει ἐξ ἀλλοιώσεως διαφόρων ὀργάνων ἐπενεργούντων μᾶλλον ἢ ἧττον ἐπὶ τοῦ ἐγκεφάλου.

(19) Ὁ Ῥαβῖνος Manassès Ben Israel διατείνεται ὅτι αἱ ψυχαὶ τῶν ζώων εἰσὶ φθαρταὶ λόγῳ ὅτι οὐδέποτε ἐλέ-

πομεν αὐτὰς ἐν τῷ ὕπνῳ ἡμῶν! Ἰδοὺ οἱ αὐτοὶ αὐτοῦ λόγοι. «Animam hominum, non brutorum esse superstitem ex eo, quod sæpe de illis somniemus qui jamdiu è vita excessere, numquam tamen somniemus de ulla bestia, quæ mortua sit, etiamsi nobis familiaris ac domestica fuerit.» (De Resurr. mort. L. I. cap. X)—Ὅρα καὶ τὸ τοῦ Μεγέρου ἐπιγραφόμενον πόνημα «Νέον σύστημα περὶ τῆς τῶν ζώων ψυχῆς».

(20) Ὁ Maine de Biran ἐν τῷ πονήματι αὐτοῦ Nouveaux Essais d'Anthropologie, διακρίνει δύο εἰδῶν νοήσεις, δηλαδὴ τὴν καὶ ἀποτελοῦσαν κυρίως τὴν γνῶσιν τῶν ὄντων, ἣν καλεῖ *πεῖραν* τὴν καὶ ἐπερειδομένην ἐπὶ τῆς συνειδήσεως τοῦ αὐτεξουσίου καὶ τῆς ἐλευθέρας ἐνεργείας τοῦ *ἐγώ*· καὶ τὴν *πίστιν*, δηλαδὴ τὴν αὐτόματον καὶ ἀναγκαίαν πεποίθησιν ὅλων τῶν ἀπολύτων ἀληθειῶν, οἷαι αἱ τῆς ὑποστάσεως τῆς ψυχῆς, ἢ τῆς ὑπάρξεως τῶν σωμάτων, αἱ τῶν καθόλου ἀρχῶν, καὶ πρὸ πάντων ἡ τοῦ ἀπείρου, ἡ τῆς αἰωνιότητος καὶ ἐπὶ τέλους ἡ τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπάρξεως.

« . . . . la vérité, λέγει ὁ Πασχάλης, doit toujours avoir l' avantage, quoique nouvellement découverte, puisque elle est toujours plus ancienne que toutes les opinions qu' on en a eues.» (Pensées, Part. I. art. I.)

(22) Πολλαχοῦ τῆς Γραφῆς ἀναφέρεται ὅτι ἡ ψυχὴ ἐν τῷ αἵματι. Ὁ δὲ Ἀπόστολος ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῇ, λέγει «ἄχρι μερισμοῦ ψυχῆς καὶ πνεύματος»· καὶ ὁ Ἰούδας· «Οὗτοι εἰσὶν οἱ ἐπιδιορίζοντες ἑαυτοὺς ψυχικοὶ πνεῦμα μὴ ἔχοντες». (Ἐπιστολ. 19). Ἐν τῇ Γραφῇ ἡ λέξις *ψυχὴ* ἐκλαμβάνεται ἐνίοτε ἀντὶ ζωή, ὡς ὅτε τὸ Εὐαγγέλιον λέγει· «δίδω τὴν ψυχήν μου» (δηλ. τὴν ζωήν μου, Ἰωάνν. X. 14. 17.) Ἄλλοτε ἀντὶ *ζωϊκὴ δύναμις*, ὡς «πᾶσα ψυχὴ ἐν τῷ αἵματι» (Λεϐιτ. Κεφ. ΚΖ'. 11 καὶ 14). καὶ ἐνίοτε πάλιν ἀντὶ *πνεῦμα*, ὡς «ἡ ψυχή μου περίλυπος μέχρι θανάτου». (Ματθ. XXVI. 38). Οὐδαμοῦ ὅμως ἡ λέξις *πνεῦμα* ἐκλαμβάνεται ἐν ἑτέρᾳ τινὶ σημασίᾳ «Παρέδωκε τὸ *πνεῦμα*» (καὶ οὐχὶ τὴν *ψυχήν*). (Ματθ. XXVII. 50. καὶ Ἰωάνν. XIX. 30.) «Καὶ ἐπέστρεψε τὸ *πνεῦμα* (οὐχὶ ἡ *ψυχὴ*) αὐτῆς καὶ ἀνέστη». (Λουκ. Κεφ. ή. 55).

(23) Καὶ ὁ Λουκρήτιος.

Num animum atque animam dico conjuncta teneri
Inter se, atque unam naturam conficere ex se
Sed caput esse quasi, et dominari in corpore toto
Consilium quod nos Animum, Mentem que vocamus,

Idque situm media regione in corpore hæret;
Cætera pars Animæ per totum dissita corpus
Paret, et ad numen Mentis, nomenque movetur.

Ὁ δὲ Ἱπποκράτης ἐν τῷ Α'. περὶ διαίτης βιβλίῳ διακρίνει *γνώμην* ἐκ *ψυχῆς*. «*Γνώμη* ἀνθρώπου ἀφανὴς γινώσκουσα τὰ φανερά».—«*ψυχὴ* τοῦ ἀνθρώπου ἐσέρπει εἰς ἅπαν ζώων» καὶ ἀλλαχοῦ «ἀνθρώπου *ψυχὴ* φύεται μέχρι θανάτου».

(24) Ὅρα τὰς σημειώσεις (9) καὶ (11).

(25) Κατὰ τὸν Ἀκυϊνάτην ἔχει οὕτω διότι, τὰ ἐντελῆ ὄντα ἐπανέρχονται ὁλοσχερῶς τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν οὐσίᾳ· «Illa quæ sunt, λέγει οὗτος, perfectissima in entibus ut substantiæ intellectuales; redeunt ad essentiam suam reditione completa.» (Qq. Disp. Questio De veritate. ant. IX.) Ὅπερ βεβαίως ἀνήκει τῷ τελειωτάτῳ τῶν Ὄντων, ἐν ᾧ ἡ ὑπόστασις συνταυτίζεται τῇ ἐλάσει, καθὸ, ὡς λέγουσιν οἱ ἀπὸ τῆς Σχολῆς, purum actum.

(26) Ὅρα σημ. (11).

(27) Πλῆθος διαφόρων βαθμῶν παθολογικῶν ἀλλοιώσεων διαταράττουσι τὴν μνήμην ἀλλοιοῦσαι αὐτὴν κατὰ πολλοὺς καὶ διαφόρους τρόπους. Οὐδὲ δυνάμεθα, κατὰ τοὺς κανόνας τῆς ἐπαγωγῆς παραδεχθῆναι ὅτι ἡ ὑλικὴ κατάστασις τῶν τοῦ ἐγκεφάλου βολβῶν ἀνθρώπου τινος λησμονοῦντος π. χ. τὰ κύρια ὀνόματα ἐστὶν ὁμοίᾳ τῆς τοῖς ἐγκεφαλικοῖς βολβοῖς ἑτέρου λησμονοῦντος τὰς χρονολογίας ἢ ἄλλο τι. Ἀπ' ἀρχαίων χρόνων ἡ διαφορὰ τοῦ τοῦ ἐγκεφάλου ὀργανισμοῦ παρώτρυνε πιστεῦσαι ὅτι ἑκάστη νοερὰ ἐνέργεια ἢ ἠθικὴ κλίσις ἠδύνατο ἑδρεύειν εἰς ἰδιαίτερόν τι μέρος τοῦ μεγάλου νευρικοῦ κέντρου ..... Ἐνδεχόμενον ὅπως αἱ παθολογικαὶ ἀφορμαὶ τῶν τῆς μνήμης ἀλλοιώσεων νὰ ἔχωσι τὴν αὐτὴν πάντοτε ἕδραν· μάλιστα δυνάμεθα παραδεχθῆναι ὅτι αἱ ἐν λόγῳ ἀλλοιώσεις ἐνεργῶσι καὶ συμπαθητικῶς ...... Ἐνὶ λόγῳ ἐν τῇ παρούσῃ τῆς ἐπιστήμης καταστάσει αἱ ἐπὶ τοῦ προκειμένου γνώσεις ἡμῶν εἰσὶ λίαν ἀτελεῖς, ὥστε ἀποβαίνει ἀδύνατον ὁρίσαι ποῖαι τῶν ὑλικῶν ἀλλοιώσεων ἐπιφέρουσι ταύτην ἢ ἐκείνην ἐκ τῶν τῆς μνήμης διαταράξεων. Ὅρα καὶ τὸ ἐπιγραφόμενον πόνημα. Cancellieri, Dissertazione in torno agli dotati di gran memoria, ed a quelli divenuti smemorati. Roma, 1815.

(28) «Se questa vivace ed attiva sostanza (l' anima), λέγει ὁ Φέλλερος, non cessasse di essere presente a sè stessa,

quando gli strumenti delle sue operazioni le mancano, e che conciò essa perde le sue relazioni a tutto ciò che esiste, essa, in mezzo a questa moltitudine di cose, troverebbesi in una solitudine spaventosa, come quella sventurata regina, che non vedeva che un deserto in mezzo ad una città magnifica e popolosa.» . . . . . Risum teneatis amici!

(29) «At in primis hoc satis est philosopho; qui tantum demonstrare tenetur quod rerum natura fert, non vero quid Deus omnipotentia sua libera facturus sit. Hoc secundum a Revelatione divina peti debet.» (Liberatorius, Institut. Philosophiæ. V. III. p. 115)

(30) Οὐδὲν, κατὰ Γασέντιον (t. 2. p. 101.), ἀποδεικνύει σαφέστερον τὸ ἄϋλον τοῦ ἀνθρωπίνου νοὸς ὅσον ἡ δύναμις ἣν ἔχει τοῦ ἀντιστρέφειν τὴν προσοχὴν εἰς ἑαυτὸν, ἵνα γνωρίσῃ τὰς ἰδέας αὑτοῦ, καὶ κρίνῃ τὰς ἰδίας πράξεις. Μόνον τὸ πνεῦμα, ἐστὶν ἱκανὸν τοσοῦτον θαυμαστῶν κατορθωμάτων. Ἐν ἔργῳ ὁ ὀφθαλμὸς οὐχ' ὁρᾷ τὸ ὁρᾶν, οὐδὲ τὸ οὖς οὐκ ἀκούει τὸ ἀκούειν, ἀλλ' ἡ ψυχὴ ἡμῶν κρίνει περὶ τῶν ἰδίων αὐτῆς κρίσεων. Εἰς ἀπάντησιν ἀρκοῦμαι ἀναφέρειν α.) τὸν ἑβραῖον Φίλωνα λέγοντα· «Ὁ νοῦς ὁ ἐν ἑκάστῳ ἡμῶν τὰ μὲν ἄλλα δύναται καταλαβεῖν, ἑαυτὸν δὲ γνωρίσαι ἀδυνάτως ἔχει· ὥσπερ γὰρ ὁ ὀφθαλμὸς τὰ μὲν ἄλλα ὁρᾷ, ἑαυτὸν δὲ οὐχ' ὁρᾷ, οὕτω καὶ ὁ νοῦς τὰ μὲν ἄλλα νοεῖ, ἑαυτὸν δὲ οὐ καταλαμβάνει· εἰπάτω γὰρ, τίς τί ἐστι καὶ ποταπὸς, πνεῦμα, ἢ αἷμα ἢ πῦρ ἢ ἀὴρ ἢ ἕτερον σῶμα· ἢ τοσοῦτόν γε, ἢ ὅτι σῶμά ἐστιν ἢ πάλιν ἀσώματον». β'.) Σίκστον τὸν Ἐμπειρικὸν λέγοντα· «Ἀλλ' εἰ μὲν ὅλος δι' ὅλου ὁ ἄνθρωπος ἑαυτὸν ζητοίη καὶ σὺν τοῦτο νοοῖτο, σὺν τῷ ὅλος δι' ὅλου ἑαυτὸν νοεῖν οὐδὲν ἔσται τὸ καταλαμβανόμενον, ὅπερ ἄτοπον. Εἰδὲ ὅλος εἶν τὸ ζητούμενον καὶ σὺν τοῦτο νοοῖτο ὅλος σὺν τῷ ζητεῖσθαι, πάλιν οὐδὲν ἀποληφθήσεται τὸ ζητοῦν». γ') Τὸν ἄγγλον Θ. Βραῦνον λέγοντα· «L' esprit n' a la conscience, ni de l' existence des organes du sentiment, ni des fonctions qu' ils remplissent . . . . . Ce n' est que quand ces instruments deviennent malades, que nous en avons la conscience, et cette conscience est pénible. C' est ce qui a lieu dans l' inflammation des yeux ou des oreilles par exemple.»

(31) Ὅρα τὴν Σημ. (11).

(32) In IV. Sent. Dist. XI. q. III. art. 2.— Τινὲς τῶν Σκωτιστῶν δοξάζουσι πρὸς δε ὅτι ἡ ἐν λόγῳ ὀργανικὴ ἐν-

τελέχεια σύγκειται ἐξ ἑτερογενῶν μερῶν, ἤτοι ἑτέρων εἰδικῶν ἐντελεχειῶν, ἀναλόγως τῶν διαφόρων τοῦ σώματος ὀργάνων καὶ συστημάτων, δηλαδὴ τῶν ὀστῶν, μυῶν, καὶ νεύρων· κ.λ. ὅπερ οὐκ ἀπάδει τῇ φυσιολογίᾳ, τῇ καὶ παραδεχομένῃ ἴδιον τρόπον ὑπάρξεως ἐν ἑκάστῳ συστήματι καὶ ὀργάνῳ.

(33) Ἡ ψυχὴ, λέγει ὁ Καβανῆς, ἐμπνέει εἰς τὰ ὄργανα ὅλας τὰς κινήσεις ἐξ ὧν συνίστανται αἱ λειτουργίαι αὐτῶν· αὐτὴ κρατεῖ συνδεδεμένα πρὸς ἄλληλα τὰ διάφορα στοιχεῖα, ὅσα μεταχειρίζεται ἡ φύσις εἰς τὴν κανονικὴν αὐτῶν σύνθεσιν, καὶ ἀφίνει αὐτὰ ἐγκατελελειμμένα εἰς τὴν ἀποσύνθεσιν, ἀφ' ἧς στιγμῆς χωρίζεται ἀπ' αὐτῶν ὁριστικῶς καὶ ἀνεπιστρεπτεί.

(34) Σχαϊδεμάχερ, Μελέται κατὰ τοῦ Ὑλισμοῦ ἐν Ἀθήναις, 1874. μεταφρ. Μοσχάκη.—Ἔτι, P. Ventura, Nova methodus philosophandi.

(35) Saggi Filosofici. Sagg. II.

(36) Τὴν ἀλήθειαν ταύτην γνωρίζει κάλλιστα καὶ αὐτὸς ὁ ἁπλοῦς λαὸς, διὸ διὰ μὲν τῆς ἐκφράσεως *μεγάλη κεφαλὴ* καλεῖ τὸν ἔχοντα μεγάλην τῷόντι κεφαλὴν μετ' εὐφυΐας, ἢ ἁπλῶς τὸν εὐφυῆ· διὰ δὲ τῆς λέξεως *κεφαλᾶς* τὸν ἔχοντα μεγάλην μὲν κεφαλὴν ἀλλ' *ὀλίγα μυελὰ*, κατὰ τὴν κοινὴν ὡσαύτως ἔκφρασιν. Οὐδὲ τὰς νοερᾶς δυνάμεις ἀποχωρίζει τοῦ ὀργανισμοῦ, ὅθεν καὶ αἱ ἐκφράσεις χοντροκέφαλος = χοντρόμυελος = χοντρονούσης. Μικροκέφαλος = μικρόμυελος = μικρονούσης. Νὰ κεφαλή! = Νὰ μυελά! = Νὰ νοῦς! = Νὰ γνῶσις! Καὶ αὐτὸ τοῦτο ἀπαντᾶται καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις γλώσσαις.

(37) Ἐστὶν ἄξιον λόγου ἐξετάσαι ἂν μὴ αἱ ἐν λόγῳ εὐφυεῖς γυναῖκες εἶχον μᾶλλον ἀνδρικὴν ἢ γυναικείαν διάπλασιν, ὡς εἴς τινας τούτων παρετηρήθη.

(38) Ἡ πληθὺς τῶν ὀργάνων τῶν καὶ ἀπ' ἀλλήλων διαφερόντων καίτοι ὑφ' ἑνὸς μόνου στοιχείου καὶ διὰ μιᾶς μόνης ἐλάσεως (impulsio) ἐνεργούντων ἐπιφέρει τὴν διαφορὰν τῶν ἀποτελεσμάτων, διότι ἕκαστον ὄργανον ἐνεργεῖ συμφυῶς τῷ ἰδίῳ αὐτοῦ ὀργανισμῷ.

(39) Πρὸ πολλῶν ἤδη ἐτῶν συνέπεσε νὰ θεραπεύσω ἐν Θήρᾳ νεάνιδα τινα λίαν εὐφυῆ, πάσχουσαν ὑπὸ ἐπισχέσεως τῶν ἐμμήνων καὶ ἀκολούθως παθοῦσαν ὑπὸ ἀμαυρώσεως καὶ ἀποθανοῦσαν ὑπὸ πνευμονικῆς φθίσεως. Κατὰ τοὺς πρώτους λοιπὸν μῆνας τῆς τῶν ὀφθαλμῶν παθή-

σεως ἔπασχε συνεχῶς τῆς ἡμέρας ὑπὸ παραισθησίας τῆς ὁράσεως, ἑπομένως ἔβλεπε πράγματα ἢ ὅλως ἀνύπαρκτα, ἢ μηδόλως κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν παριστάμενα, ἀποροῦσα τινι τρόπῳ καίπερ μὴ προσβάλλοντα τὰ ὀπτικὰ αὐτῆς ὄργανα παρίσταντο τοσοῦτον ζωηρῶς καὶ ἀκριβῶς, ὥστε, ἔλεγε, πολλάκις ἀναγκάζομαι νὰ καταφεύγω εἰς τὴν ἀφὴν ὅπως πληροφορηθῶ ἂν εὑρίσκωμαι ἐν ἀπάτῃ ἢ μή. Ἐνίοτε συνέβαινε νὰ ἐρᾷ θηρία ἢ ἄλλα φρικαλέα ἀντικείμενα οὗ ἕνεκα πολλάκις κατετρόμαζε καὶ ἐκραύγαζεν, ἀλλ' ἅμα ἐπληροφορεῖτο ὅτι εὑρίσκετο ἐν ἀπάτῃ συνήρχετο τοῦ φόβου, ἀποροῦσα πῶς ἐλησμόνει ὅτι πάσχει ὑπὸ παραισθησίας. Καὶ ὅμως, ἔλεγε, δὲν πρέπει νὰ θαυμάζητε ὅτι τρομάζω, διότι ἢ καὶ γνωρίζω ὅτι εἰσὶ πράγματα πάντη ἀνύπαρκτα, παρίστανται τοσοῦτον ζωηρῶς ὥστε ἐμποιοῦσι φόβον καὶ πρὸς ἀνάπαυσίν μου ἀναγκάζομαι νὰ καταφεύγω εἰς τὴν ἀφὴν καὶ ν' ἀναπολῶ κατὰ νοῦν ὅτι εὑρίσκομαι ἐν ἀπάτῃ.

Αἱ παραισθησίαι πηγάζουσιν ἐκ τοῦ ὅτι ἐπέρχονται ἐν τῷ πάσχοντι ὀργάνῳ, ἕνεκα ἀγνώστου τινος παθολογικῆς ἀφορμῆς, ἀλλοιώσεις παρεμφερεῖς πρὸς τὰς προξενουμένας διὰ τῶν πραγματικῶν ἐντυπώσεων τῶν διὰ τῆς παραισθησίας παριστανομένων ἀντικειμένων.

Σημειωτέον ἐνταῦθα ὅτι ἡ ἀφὴ οὐχ' ὑπάγεται εἰς παραισθησίας, διότι τὸ αἴσθημα τῆς ἀντιδράσεως οὐ γεννᾶται ἄνευ ἀντιδράσκοντος σώματος. Δυνάμεθα ὅμως αἰσθάνεσθαι μᾶλλον ἢ ἧττον τὰς ἐντυπώσεις, ἀναλόγως τῆς εὐαισθησίας τῆς ἀφῆς.

(40) Μάτην προσπαθοῦμεν λέγει ὁ Βουνέτος ἐν τῷ Essai analytique sur l' âme. c. XI. ἐξηγῆσαι τὸν τρόπον καθ' ὃν τελοῦνται αἱ ἀντιλήψεις ἢ ἀποτελοῦνται αἱ αἰσθήσεις, διότι δέον γινώσκειν τινι τρόπῳ συνδέεται ἡ ψυχὴ μετὰ τοῦ σώματος, ὅπερ οὐ δέδοται ἡμῖν κατανοεῖν.

(41) Οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι αἱ νοεραὶ ἡμῶν δυνάμεις, ὥσπερ αἱ φυσικαί, ἀναπτύσσονται βαθμηδὸν καὶ ἀναλόγως τῆς ἀναπτύξεως τῶν ὀργάνων· καὶ ὅπως προχωρούσης τῆς ἡλικίας ἀποβαίνομεν ῥωμαλαιότεροι οὕτω δὲ καθιστάμεθα καὶ νοημονέστεροι.

Τινὲς τῶν νοερῶν δυνάμεων ἀναπτύσσονται προϊμώτερον τῶν ἄλλων ϰ καθὼς ἡ εὐκινησία ἀναπτύσσεται πρὸ τῆς ἀκμῆς τοῦ σώματος, οὕτω ϰ ἡ ἱκανότης τοῦ ἀντιλαμβάνεσθαι καὶ ἡ μνήμη ἀναπτύσσονται πρὸ τῆς ἱκανότητος τοῦ κρίνειν.

Ἅπασαι αἱ δυνάμεις ἡμῶν νοεραί τε καὶ σωματικαὶ ἀδυνατοῦσι διὰ τῆς ἀεργίας, ἐνδυναμοῦνται διὰ τῆς ἐνεργείας, καὶ χαλαροῦνται διὰ τῆς καταχρήσεως.

Ἐκ τῆς φιλοσοφικῆς ἀνατομίας ἐξάγεται, ὡς παρατηρεῖ ὁ Τιεδεμάννος, ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ τῆς τοῦ ἐγκεφάλου ἀνατομίας, ὅτι ἕκαστον σύστημα ὑπόκειται πρὶν ἢ φθάσῃ ἐν τῇ τελείᾳ αὐτοῦ καταστάσει, εἰς διαφόρους ἀλλεπαλλήλους φάσεις τῆς προσκαίρου ἢ μεταβατικῆς καταστάσεως, ὁμοιαζούσης τῇ μονίμῳ καταστάσει κατωτέρας τάξεως σπονδυλοφόρων ζώων. Τὴν ἐν λόγῳ ἀνατομικὴν κατάστασιν παρακολουθοῦσι φυσικῷ τῷ λόγῳ καὶ αἱ ἀνάλογοι δυνάμεις. Τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ κρανίου παρακολουθοῦσι συνήθως ὅ τε ἐγκέφαλος καὶ αἱ νοεραὶ δυνάμεις· οὕτω π. χ. μέτωπον μικρὸν καὶ συντεθλιμμένον ἐστὶ σημεῖον περιορισμένου νοὸς, ὅθεν καὶ τὸ λατινικὸν ἀπόφθεγμα·

«Monstrum in fronte, monstrum in animo».

«Τὰ κρανία τῶν βλακῶν, λέγει ὁ ἰατρὸς Vogt, εἰσὶ συνήθως μικρότερα τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων, οὗ ἕνεκα καὶ *μικροκέφαλοι* καλοῦνται. Αἱ δὲ περιελίξεις τοῦ ἐγκεφάλου αὐτῶν εἰσὶν ἁπλούστεραι. Ὁ μετωπικὸς αὐτῶν κόλπος καθὸ εἰς ἄκρον ἀνεπτυγμένος, προεξέχει ἐν τῇ χώρᾳ τῶν ὀφρύων· ἡ δὲ μεγίστη τῶν σιαγόνων αὐτῶν ἀνάπτυξις παρεμφέρει αὐτοὺς τοῖς ἀνθρωπομόρφοις ζώοις».

«Αἱ νοεραὶ αὐτῶν δυνάμεις εἰσὶν ἐπὶ τοσοῦτον περιορισμέναι ὥστε οὐδὲ κἂν προφέρειν ἐνάρθρους φωνὰς δύνανται. Καί περ μὴ δυνάμενοι ἐπιστῆσαι τὴν προσοχὴν αὐτῶν, εἰσὶν ὅμως μιμητικοί. Ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εἰσὶ δυνατῆς διαπλάσεως καὶ ἐνεργητικοί· καὶ ὅτε βαδίζουσι σχεδὸν πηδῶσι μορφάζοντες, καὶ ὅτε ἀκόμη ἀναβαίνουσι τὰς βαθμίδας κλίμακος. Ἡδύνονται ὡσαύτως ἀνερπόμενοι ἐπὶ τῶν ἐπίπλων καὶ δένδρων ὡς οἱ παῖδες». Mém. sur les Microcéphales, Paris, 1867).

Τὸ παθολογικὸν τοῦτο τῆς μικροκεφαλίας φαινόμενον παρατηρεῖται εἰς ὅλας τὰς τῶν ἀνθρώπων φυλὰς, ἰδίως ὅμως παρὰ τοῖς Ἀστέκοις (Aztèques).

«Δύο ἄνθρωποι, λέγει ὁ Reveillé Parise, ἔχοντες κρανία τοῦ αὐτοῦ μεγέθους, καὶ ἴσου ὄγκου ἐγκεφάλους, διαφέρουσι πολλάκις κατὰ τὰς νοερὰς δυνάμεις ἐπὶ τοσοῦτον ὅσον ὁ εὐφυέστερος τοῦ βλακός. Πόθεν ἄρα τοῦτο ; Ἀναμφιλέκτως ἐξ ὀργανικῆς μὲν, ἀλλὰ πάντῃ ἀγνώστου διαπλάσεως.» (Physiologie et hygiène, etc. t. IV. p. 293).

Οἱ κατὰ καιροὺς ἀνευρεθέντες ἐν τοῖς δάσεσι μετὰ ἀγέ-

λοις ζώων παῖδες φαίνεται ὅτι ἦσαν ἅπαντες βλάκες τῇ διαπλάσει, ὡς παρατηρεῖ ὁ P. G. Bonaterre ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτοῦ πληροφορίᾳ περὶ τοῦ ἐν Αὐηρώνῃ ἀνακαλυφθέντος ἀγρίου παιδός. (Ἐν Παρισίοις, ἔτος VIII).

Τὸ νεογνὸν βρέφος καθιστάμενον δωδεκαετὲς μειράκιον διαφέρει τοσοῦτον ἑαυτοῦ, ὥστε οὐδεμία σύγκρισις δύναται ὑπάρχειν, ὡσανεὶ ἀπέβαινε πάντῃ ἕτερον ὄν, οὐ μόνον κατὰ τὸν φυσικὸν αὐτοῦ ὀργανισμὸν ἀλλὰ καὶ τὰς νοερὰς αὐτοῦ δυνάμεις. Ἀρκεῖ παραβάλλειν τὰ δύο ταῦτα ἄκρα τῆς παιδικῆς ἡλικίας ὅπως παρατηρήσωμεν τὴν ἐν λόγῳ ταχεῖαν μεταβολήν.

Πολλάκις συνεπείᾳ τραυμάτων τῆς κεφαλῆς ἢ ἐγκεφαλικῶν καὶ ἄλλων παθήσεων ἐπέρχονται διάφοροι ἀλλοιώσεις τῶν νοερῶν ἡμῶν δυνάμεων· ἄλλοτε δὲ συμβαίνει τοὐναντίον, δηλαδὴ συνεπείᾳ παθολογικῶν ἀφορμῶν ἀναπτύσσονται μᾶλλον ἢ ἧττον αἱ νοεραὶ δυνάμεις τουθόπερ συνήθως παρατηρεῖται εἰς τοὺς ὑπὸ ῥαχίτιδος πάσχοντας παῖδας. Οὕτως ἀναφέρουσιν ὅτι ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Φραγκίσκου τοῦ Α'. ὑπῆρχε βλὰξ τις Τριβυλέτος καλούμενος ὅστις ἀπροσδοκήτως ἀπέβη εὐφυέστατος αὐλικὸς καὶ χαρίεις γελωτοποιός· καὶ ἐπειδὴ ἦτο λίαν δύσμορφος, ὁ βασιλεὺς ἠπόρει, ὡς ἔλεγε, τίνι τρόπῳ ἐν σώματι τοσούτῳ δυσμόρφῳ ἐμφωλεύει ψυχὴ τοσοῦτον ἀγαθή.

Πολλάκις ἕνεκα διαφόρων ἐξωτερικῶν περιστάσεων, ἢ τῆς χρήσεως διαφόρων φαρμάκων, ἀλλοιοῦνται μᾶλλον ἢ ἧττον διαρκῶς αἱ νοεραὶ ἡμῶν δυνάμεις.

Ἐνίοτε καὶ μετὰ τὴν ἀποκεφάλισιν, ἰδίως ἀλόγων ζώων, παρατηροῦνται ἔν τε τῇ κεφαλῇ καὶ τῷ κορμῷ σημεῖά τινα ζωῆς.

«Ἐστὶν ἐπικίνδυνον, λέγει ὁ Πασχάλης, ὑποδεικνύειν τοῖς ἀνθρώποις τὴν πρὸς τ' ἄλογα ζῶα ὁμοιότητα αὐτῶν, καὶ μὴ δεικνύειν συγχρόνως αὐτοὺς κατὰ πόσον ὑπερτεροῦσιν αὐτῶν. Οὐχ ἧττον ἐστὶν ἐπικίνδυνον ἀποδεικνύειν αὐτοῖς τὸ μέγεθος αὐτῶν, καὶ μὴ δεικνύειν καὶ τὴν ποταπότητα αὐτῶν. Ἐνῷ ἀπεναντίας ἐστὶ λίαν ὠφέλιμον δεικνύειν αὐτοῖς συνάμα τό τε μέγεθος καὶ ποταπότητα αὐτῶν.»

(42) Τίνι τρόπῳ ἄρα ἡ ψυχὴ συνενοῦται τῷ σώματι; Ἐμφωλεύει τάχα ἐν τῷ σώματι ἢ ἐφάπτεται αὐτοῦ; Διαπερᾷ αὐτὸ ἢ τὸ ὠθεῖ; Ἀλλ' ἅπτεσθαι, διαπερᾶν, ὠθεῖν, οὐχ' ἁρμόζουσιν ἀύλῳ ὄντι. «Tangere enim et tangi nisi corpus nulla potest res.» λέγει ὁ Λουκρέτιος. Μὴ ἴσως συν-

δυάζεται μετ' αὐτοῦ; 'Αλλὰ κατὰ ποίαν ἔννοιαν ληπτέα ἡ λέξις αὕτη; 'Εὰν οὐ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ ψυχὴ συνενοῦται δυναμικῶς πως τῷ σώματι, οὐ δυνάμεθα ἐξελθῆναι τῆς ἰδέας τῆς ἐπαφῆς, διαχωρητικότητος καὶ ὠθήσεως. Ὅθεν καλῶς εἶπεν ὁ 'Ακυϊνάτης. «Spirituale applicatur corporali per contactum virtutis. Virtus autem animæ est enim potentia. Ergo videtur quod anima unitur corpori mediante potentia» (Summ. th. p. q. 7. 6. a 6.) Ἢ καὶ πρὸ αὐτοῦ εἶπεν ὁ Νεμέσιος, ἐκ τοῦ Πλοτίνου μᾶλλον. «Ἡ ψυχὴ ποτὲ μὲν ἐν ἑαυτῇ ἐστὶν, ὅταν λογίζηται, ποτὲ δὲ ἐν τῷ νῷ, ὅταν νοῇ. 'Επὰν οὖν ἐν σώματι λέγεται εἶναι, οὐχ' ὡς ἐν τόπῳ τῷ σώματι λέγεται εἶναι, ἀλλ' ὡς ἐν σχέσει καὶ τῷ παρεῖναι, ὡς λέγεται ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν.» (Νεμ. Κεφ. Α. §. 14).

«Ὁ ἄνθρωπος λέγει διασημός τις συγγραφεὺς, ἐστὶν ἐν ἑαυτῷ τὸ μᾶλλον παράδοξον τῆς φύσεως πρᾶγμα, καθὸ μὴ δυνάμενος κατανοῆσαι τί ἐστιν ὕλη, καὶ ἔτι μᾶλλον τί ἐστι πνεῦμα, οὐδέ τινι τρόπῳ τὸ πνεῦμα δύναται συνδυασθῆναι μετὰ τῆς ὕλης. Αὕτη ἐστὶν ἡ μεγίστη αὐτοῦ ἀπορία, καὶ ὅμως ἐξ αὐτοῦ σύγκειται τὸ εἶναι αὐτοῦ. «Modo quo corporibus adhæret spiritus comprehendi ab hominibus non potest; et hoc tamen homo est.»

(43) Πλεῖστοι τῶν καθ' ἡμᾶς φιλοσόφων παραδέχονται ὅτι ἡ ἀντίληψις, μνήμη καὶ φαντασία ἀνήκουσι μᾶλλον τῷ ἐγκεφάλῳ ἢ τῇ ψυχῇ, καὶ ὅμως οὐδεμίαν ἀποδίδουσι τῷ ἐγκεφάλῳ νόησιν, ὡσανεὶ ἠδύνατο καταρτισθῆναι διαλογισμὸς ἄνευ ἀντιλήψεως καὶ φαντασίας ἢ ἀντίληψις καὶ φαντασία ἄνευ νοήσεως. Φοβούμενοι φαίνεται μὴ ὑποπέσωσιν εἰς ὑλισμὸν παραδεχόμενοι τὸ νοεῖν τοῦ ἐγκεφάλου, καταλήγουσιν εἰς τὴν ἐν λόγῳ ἀντιλογίαν, ἀναγκαζόμενοι πρός δε ἀποδοῦναι ἄϋλον καὶ μὴ ἄϋλον συγχρόνως τοῖς ζώοις ψυχὴν, καθὸ *αὐθυπόστατον μὴ ἔνυλον οὐδὲ καθαρὸν πνεῦμα*. Καὶ ἔτι χείριστον, θεωρεῖν αὐτὴν μετὰ θάνατον μηδενιζομένην!

Ἄλλοι δὲ πάλιν ἐμμένουσι θεωροῦντες τὴν φαντασίαν καὶ μνήμην ὡς ψυχικὰς δυνάμεις.—Πολλάκις, λέγουσιν, ἡ φαντασία παρίστησι τὰ πράγματα ὅλως διάφορα ἀφ' ὅτι ἐν ἑαυτοῖς εἰσὶ, δηλαδὴ ὁποῖα ἐξ ἀπροσεξίας ἢ ἕνεκεν ἀπάτης ἐξελάβαμεν αὐτὰ κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς παρατηρήσεως. Ἂν λοιπὸν ἡ φαντασία, λέγουσιν, ἦτον ἀποτέλεσμα τῆς τῶν αἰσθήσεων ἐντυπώσεως, ἔπρεπε τὰ πράγματα νὰ παρίστανται δι' αὐτῆς ὁποῖα πράγματι εἰσὶ καὶ οὐχὶ ὅπως ἐξελάβαμεν αὐτά. — 'Αλλὰ δὲν παρατηροῦσιν ὅτι αὐτὸ

τοῦτο συμβαίνει ἐνίοτε καὶ εἰς τὰς ἀντιλήψεις ὅτι ἀντὶ ν' ἀντιληφθῶμεν τοῦ πράγματος ὁποίου πράγματι ἐστιν, ἀντιλαμβανόμεθα αὐτοῦ ἀτελῶς· πρέπει λοιπὸν ὡς ἐκ τούτου εἰκάσαι ὅτι αἱ ἐντυπώσεις οὐ προέρχονται διὰ τοῦ ἐγκεφαλονευρικοῦ συστήματος;

Ἀδύνατόν ἐστι, λέγουσιν, ἑδρεύειν τὴν μνήμην ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ, ἐγκαταλειπομένων ἴχνων ἐν αὐτῷ, ἢ εἰκόνων τῶν ἀντιληφθέντων ἀντικειμένων, διότι ἐν ταῖς κεφαλαῖς τῶν ἐπ' ἐξαισίᾳ μνήμῃ διακριθέντων ἀνδρῶν Πίκου Μιρανδόλα, Σκαλιγέρου, Ἀ. Πολιτιανοῦ, Μαλιαβέκου. κ.λ. ἤθελεν ὑπάρχει, ὡς διατείνεται ὁ Κάντιος ἐν τῇ Ἀνθρωπολογίᾳ αὐτοῦ, ὕλη βιβλίων πρὸς ἀπαρτισμὸν φορτίων 100 καμήλων!

Αἰτῶ συγγνώμην τῷ σοφῷ Καντίῳ, ἀλλ' οὐδόλως ἐστὶν ἀνάγκη ἴχνων ἢ εἰκόνων, ἀρκούσης μόνον μιᾶς τινος δυνάμεως ἱκανῆς ἀνανεῶσαι τὴν ὑπὸ τῆς ἐντυπώσεως τῶν ἀντικειμένων προξενηθεῖσαν ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ ἀλλοίωσιν κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἀντιλήψεως· διότι οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι ἐν ἑκάστῃ ἀντιλήψει ἐπέρχεται καὶ σχετική τις ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ ἀλλοίωσις. Οἱ δὲ ὑπολογισμοὶ αὐτοῦ εἰσὶ λίαν ἐξογκωμένοι, καθότι ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι ὁ Μαλιαβέκης, ὁ μᾶλλον τῶν λοιπῶν πάντων πεπροικισμένος ἐξαισίου μνήμης, ἤθελεν ἀντιλαμβάνεσθαι ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς γεννήσεως αὐτοῦ μέχρις ἡλικίας 80 ἐτῶν, ὕλης δυναμένης ἀπαρτίζειν καθεκάστην βίβλον 19 τυπογραφικῶν φύλλων δι' ἐλαχίστων χαρακτήρων τετυπωμένην, καὶ ἑπομένως φέρουσαν 996,000, ψηφίων, ἤτοι 125—130,000, ὡς ἔγγιστα λέξεων. Ἡ καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῶν 80 ἐτῶν ἤθελεν ἀποτελέσει βίβλον ἐξ 600 ὡς ἔγγιστα ῥεσμίων χάρτου συγκειμένην. Ὅθεν ὑπολογίζοντες κατὰ μέσον ὅρον τὸ βάρος ἑκάστου ῥεσμίου εἰς 5 ὀκάδας, θέλομεν ἔχει βάρος 3,000 ὀκάδων, ἤτοι 15 τὸ πολὺ καμήλων φορτίον, διότι ἑκάστη κάμηλος φέρει συνήθως φορτίον 250—300, ὀκ. Πλὴν τούτου ἐὰν ἀναλογίσωμεν τὸν βαθμὸν τῆς τῆς ὕλης διαιρέσεως καὶ δι' αὐτῶν τῶν ἐντέχνων ἡμῶν μέσων, τῶν καὶ μηδαμηνῶν ἀπέναντι τῶν τῆς φύσεως, εὐκόλως συμπεραίνεται ὅτι ὁ ἀνθρώπινος ἐγκέφαλος ἀποτελεῖ διὰ τῶν ἀναριθμήτων αὐτοῦ ἑλιγμῶν ἐπιφάνειαν δυναμένην κάλλιστα νὰ χωρήσῃ τὰ ἴχνη τῆς ἐν 600 ῥεσμίοις ὕλης, τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον πλεῖστα ἀντικείμενα ἤθελον ἐγχαραχθῇ ἐφ' ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ σημείου ὡς ἐξ ἐπανειλημμένων ἀντιλήψεων παρεμφερῶν ἐντυπώσεων πηγάζοντα.

(44) Stuart Mill, Princip. d' Econom. polit. Paris, 1854.

Λέγει καὶ ὁ Πασχάλης, ἐν ταῖς Σκέψεσιν αὐτοῦ, μετὰ τῆς συνήθους αὐτοῦ ἀφελείας. «L' esprit du plus grand homme n' est pas si indépendant qu' il ne soit sujet à être troublé par le moindre tintamarre qui se fait autour de lui. Il ne faut pas le bruit d' un canon pour empêcher ses pensées, il ne faut que le bruit d' une girouette ou d' une poulie. Ne vous étonnez pas s' il ne raisonne pas bien à présent ; une mouche bourdonne à ses oreilles, c' en est assez pour le rendre incapable de bon conseil. Si vous voulez qu' il puisse trouver la vérité, chassez cet animal qui tient sa raison en échec et trouble cette puissante intelligence qui gouverne les villes et les royaumes.»

(45) «Εἰ καὶ μία τις ἰδιότης ἀρκεῖ πρὸς δήλωσιν, λέγει ὁ Καρτέσιος, τῆς οὐσίας τῶν πραγμάτων, ὑπάρχει ὅμως ἐν ἑκάστῳ ἕν τι τελοῦν τὴν φύσιν καὶ οὐσίαν αὐτοῦ, καὶ ἐξ οὗ ἤρτηνται πάντα τὰ λοιπά. Τὸ τριχῇ διαστατὸν ἀποτελεῖ (κατὰ τὸν Καρτέσιον) τὴν οὐσίαν τῶν ὑλικῶν ὄντων, καὶ ἡ νόησις (κατ' αὐτὸν) τὴν φύσιν τοῦ νοεροῦ ὄντος». (Princ. Philos. et medit. 3. c. 5) Παραδεχθεὶς οὕτως ὅτι ἡ ὑπόστασις τῆς ψυχῆς ἐστὶν αὐτὴ ἡ νόησις, ἠναγκάσθη ὑποστηρίζειν τὸ διαρκῶς νοεῖν τῆς ψυχῆς, ὅπως μὴ ἀπολέσῃ τὴν οὐσιώδη αὐτῆς ποιότητα. Καὶ πράγματι ἦτο συνεπὴς ταῖς ἀρχαῖς αὐτοῦ.

(46) Ἡ τοῦ νοὸς ἡμῶν φύσις συνίσταται, κατὰ Κάντιον, ἐν τῇ τοῦ κρίνειν δυνάμει· διὸ ἀποδίδει τῷ νῷ καθαράς τινας συλλήψεις (concepta), ἃς ὥρισεν, ἀναλόγως τοῦ εἴδους τῶν κρίσεων, ἐν 12 κατηγορίαις. Καὶ ἐπειδὴ, καὶ κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην αἱ νοεραὶ ἡμῶν δυνάμεις προϋπάρχουσι τῶν ἐνεργειῶν αὐτῶν, ἕπεται ὅπως σύγκεινται ἔκ τινων τύπων τῶν καὶ ἀποτελούντων τὴν οὐσίαν αὐτῶν. Οὕτως ἡ οὐσία τῆς μὲν ἐξωτερικῆς αἰσθήσεως συνίσταται ἐν τῷ τύπῳ τῆς διαστάσεως ἢ χώρου· τῆς δὲ ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως ἐν τῷ τύπῳ τοῦ χρόνου. Ἡ δὲ τοῦ νοὸς ἐν ταῖς 12 κατηγορίαις καὶ ἡ τοῦ λόγου, ἐπὶ τέλους, ἐν τῷ ἀπολύτῳ. Τοὺς δὲ τύπους τούτους, λέγει, εἶναι *ἐκ τῶν προτέρων*, δηλαδὴ ἀνεξαρτήτως τῆς πείρας. Ὡσανεὶ ἂν μὴ εἴχομεν τὴν ἁφὴν ἠδυνάμεθα ἔχειν τὴν ἰδέαν τῆς διαστάσεως ἢ ἂν μὴ εἴχομεν τὴν μνήμην τὴν ἰδέαν τοῦ χρόνου. Ἐκτὸς τούτου ἐὰν ἡ νόησις ἡμῶν ἐπέβαλε νόμον τοῖς φαινομένοις τῆς φύσεως, οἱ νόμοι οὗτοι ὤφειλον εἶναι ἀναγκαῖοι καὶ οὐδόλως ἐνδε-

χόμενοι ἑπομένως καὶ αἱ φυσικαὶ αἰτίαι· καὶ ὅμως οὐκ ἔχει οὕτως.

Ὁ S. Maimon ἀπέδειξεν ἐν τῷ ἐπιγραφομένῳ αὐτοῦ πονήματι «*Ὁ Ἐνέδημος*» ὅτι ὁ Κάντιος ἐκθέτων τὰς ἀρχὰς τῶν γνώσεων περιστρέφεται εἰς διάλληλον δεῖξιν, διότι ἐκ τῶν λογικῶν τύπων (formæ) ἐξάγει τὰς *κατηγορίας*, ἐνῷ ἀπεναντίας ὤφειλεν ἐκ τῆς κρίσεως τῶν κατηγοριῶν νὰ ἐξάξῃ τοὺς λογικοὺς τύπους, οἵτινες δυνάμει τῆς ἐν λόγῳ κρίσεως ἀποβαίνουσι πράγματι δυνατοί, καθόσον αἱ κατηγορίαι εἰσὶν αἱ ἀρχαὶ οἱαςδήποτε συνθέσεως, ἑπομένως δὲ καὶ παντὸς ἐνδεχομένου τύπου κρίσεως.

Πλὴν τούτου οἱ λογικοὶ τύποι τῆς κρίσεως ἀναφέρονται μόνον πρὸς τὴν νόησιν· ἐνῷ ἀπεναντίας αἱ κατηγορίαι ὤφειλον εἶναι αἱ θεμελιώδεις ἀρχαὶ τῆς πραγματικῆς νοήσεως .... Καὶ ἐν περιπτώσει ἀκόμη καθ' ἣν ἠδυνάμεθα νὰ ἐξάξωμεν τοὺς γενικοὺς τύπους τῆς κρίσεως ἐκ μόνον τῶν κατηγοριῶν, καθίστατο ἀδύνατον κατανοῆσαι τινι τρόπῳ ἠδύναντο οἱ καθαρῶς λογικοὶ τύποι νὰ πηγάζουσιν ἐκ τῶν κατηγοριῶν ὡς πραγματικαὶ ἀρχαί, καὶ πόθεν ἠθέλομεν ἐξάξει αὐτὰς τὰς κατηγορίας.

(47) Ὂν ἐντελῶς ἄϋλον καὶ ἐστερημένον ὀργάνων, οὐ δύναται γνωρίζειν ἕτερόν τι ἢ ἑαυτὸ καὶ τὰς ἑαυτοῦ παθήσεις, οὐδόλως ὅμως ἀντιληφθῆναι τῶν σωμάτων καθ' ὃν ἀντιλαμβανόμεθα ἡμεῖς τρόπον. Ἐπὶ τῇ ὑποθέσει δὲ ὅτι ἡμεῖς ἠθέλομεν εἶσθαι πάντῃ ὑλικοί, δηλαδὴ ἄνευ ἀΰλου ψυχῆς, οὐδὲν ἐκώλυον ἡμᾶς νοεῖν· ἐνῷ ἀπεναντίας ἐὰν ἤμεθα ὅλως ἄϋλοι οὐκ ἠδυνάμεθα νοεῖν ὡς νῦν, οὐδ' ἠθέλομεν γινώσκειν ὅσα νῦν γινώσκομεν. Ἴσως ἠθέλομεν γινώσκειν ἄλλα πράγματα καὶ λίαν ἐντελέστερον, ἀλλ' ὅμως κατὰ τρόπον πάντῃ διάφορον τοῦ νῦν.

(48) «Solum hominem, λέγει ὀρθῶς ἐκκλησιαστικός τις συγγραφεύς, credimus habere animam substantivam ; animalium vero animæ non sunt substantivæ.» (De Eul. Dogmat. cap. 16 et 17.)

(49) Νικολάου Φιλοσοφικαὶ Μελέται. Τ. Α'. βιβλ. Α'. Κεφ. Γ'. μετάφρ. Βραΐλα.

(50) Αἱ ἀντανακλώμεναι φωτεραὶ ἢ θερμαντικαὶ ἀκτῖνες ὑπὸ πολλῶν συγκέντρωσις διατεθειμένων κατόπτρων θέλουσι συγκεντρωθῇ ἅπασαι ἐν μιᾷ καὶ μόνῃ στιγμῇ τῆς κοινῆς αὐτῶν ἑστίας· ἐνῷ ἀπεναντίας ἀντικείμενόν τι ὑπάρχον ἐν τῷ μέσῳ αἰθούσης ἐμπεριεχούσης πολλὰ ἁρμοδίως

διατεθειμένα κάτοπτρα, θέλει παρίστασθαι ὁλοσχερῶς καὶ συγχρόνως ἐν ἅπασι τοῖς ἐν λόγῳ κατόπτροις. Ὅμοιόν τι συμβαίνει ἀναμφιβόλως καὶ ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ ἀλλὰ βεβαίως τρόπῳ πάντῃ διαφόρῳ καὶ πάντῃ ἡμῖν ἀγνώστῳ.

(51) Κεφ. Δ'.

(52) «Difficile dictu est quantum iactatu instauratio philosophiæ rem hanc oscuravit, conceptu spiritualis cum notione simplicitatis confuso.» (Liberatore, Instit. Philos. V. III. p. 91.)

Τὴν διάκρισιν ταύτην, δηλαδὴ τοῦ ἀΰλου τε καὶ ἀμεροῦς ἀπὸ τοῦ καθαροῦ πνεύματος, πρῶτος καθ' ὅσον γνωρίζω προτείνει ὁ P. Daniel.

(53) Ὁ πρὸς αἴσθησιν ὅρος οὐκ ἔστιν αἴσθησις, ὅπως καὶ ἡ διάρκεια τοῦ αὐτοῦ ὅρου οὐκ ἔστι φαντασία. Ἐστὶ λοιπὸν ἁπλῆ τάσις πρὸς τὸν μνησθέντα ὅρον, καθότι ἀπαιτεῖται τί δυνάμενον παρακινεῖν τὸ ἐνεργὸν πρὸς πραγματοποίησιν τῆς ἐν λόγῳ τάσεως, καὶ κατὰ πιθανὸν λόγον τοῦτο τελεῖται παρὰ τοῦ ἐγκεφάλου διὰ τοῦ νευρικοῦ ῥευστοῦ, ὅπερ συνᾴδει καὶ τῇ ὑποθέσει τῇ θεωρούσῃ τὸν ἐγκέφαλον ὡς ὄργανον τῆς φαντασίας. Καὶ καθὼς ἡ αἴσθησις τελειοποιεῖται διὰ τῆς ἐγκεφαλικῆς ἀντιδράσεως, οὕτω καὶ ἡ ἐπανάληψις αὐτῆς ἐξαλείφεται διὰ τῆς ἀντιδράσεως τοῦ αὐτοῦ ἐγκεφάλου, ὡς διὰ τῆς πείρας ἐπιβεβαιοῦται· διότι ἐκ μὲν τῆς βλάβης τοῦ ἐγκεφάλου ἀλλοιοῦται μᾶλλον ἢ ἧττον ἡ πρακτικὴ νόησις· διὰ δὲ τῆς ἐνδομύχου αἰσθήσεως βεβαιούμεθα ὅτι ἡ ἐνέργεια τῆς νοήσεως τελεῖται ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ, καὶ πολλάκις μετὰ μακρὰν τοιαύτην ἐνέργειαν ἐπέρχονται, κεφαλαλγίαι καὶ ἄλλα ἐγκεφαλικὰ παθήματα.

(54) Summa th. 2, 2, q. 8, a. 1.

(55) «Principia individuantia et accidentia individui sunt præter essentiam speciei : et ideo contingit sub una specie inveniri plura individua, quæ licet non differunt in natura speciei, differunt tamen secundum principia individualia. Et propter hoc in omnibus habentibus formam in materia non est idem et res et quod quid est ejus. Socrates

enim non est sua humanitas.» (S. Thom. D. Anima L. 3· Lect. VII.)

(56) Οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι ἐν τῷ πνεύματι ἡμῶν οὐ προϋπάρχει ἡ τῆς οὐσίας ἀρχὴ πρὸ τῆς ἀντιλήψεως τῶν φαινομένων· οὐχ ἧττον ὅμως ἐστὶν ἡμῖν ἀδύνατον ἀντιληφθῆναι φαινομένου τινος ἄνευ συγχρόνου ἀντιλήψεως ἢ μᾶλλον συλλήψεως καὶ τῆς οὐσίας αὐτοῦ. Δηλαδὴ ἐν τῇ δυνάμει τοῦ ἀντιλαμβάνεσθαι, ἢ διὰ τῶν αἰσθήσεων, ἰδίως τῆς ἀφῆς, ἢ διὰ τῆς συνειδήσεως, τῶν φαινομένων ὑπάρχει καὶ ἡ ἰδιότης τοῦ συλλαμβάνειν συνάμα καὶ τὰς οὐσίας ἢ ὑποστάσεις αὐτῶν. Ἑνὶ λόγῳ ἥ τε ἀντίληψις τῶν φαινομένων καὶ σύλληψις τῶν ὑποστάσεων τελοῦνται ἐν ἡμῖν οὐχὶ διαδοχικῶς ἀλλὰ συνάμα. Ἐκ δὲ τῆς ἀναλύσεως ταύτης καταφαίνεται τὸ ἐσφαλμένον τῆς θεωρίας τοῦ ὅτι ἡ ἐξωτερικὴ ἡ ἐνδόμυχος πεῖρα γεννᾷ τὰς ἀρχὰς ἢ ἀξιώματα. Ὡσαύτως δὲ καὶ τῆς ἀντιθέτου δόξης ὅτι δηλαδὴ αἱ ἀρχαὶ προϋπάρχουσι τῆς πείρας.

(57) «Obiectum intellectus nostri non est aliquid extra res sensibiles, ut Platonici posuerunt, sed aliquid in rebus sensibilibus existens; licet intellectus apprehendat alio modo quidditates rerum, quam sint in rebus sensibilibus adiunguntur. Et hoc sine falsitate intellectus contingere potest. Nihil enim prohibet duorum ad invicem coniunctorum unum intelligi absque hoc quad intelligatur aliud. Sicut visus apprehendit colorem absque hoc quod apprehendat odorem.» (Stem, Loc. cit. Lect. VIIC.)

(58) Ἡ αἴσθησις ἐστὶ τὸ ἁπλούστερον καὶ ἀρχικὸν στοιχεῖον τῶν ἡμετέρων γνώσεων, διότι δι' αὐτῆς συγκοινωνεῖ ἡ νόησις μετὰ τοῦ ἔξω κόσμου. Αὕτη ἐστὶν ὁ πρῶτος βαθμὸς ἢ ἡ μᾶλλον ἀκατέργαστος πρᾶξις τοῦ νοὸς ἡμῶν, καθὸ ἁρμόζουσα ἐξ ἴσου τῷ ἀνθρώπῳ καὶ τῷ ζώῳ. Τούτου ἕνεκα δέον ἄρχεσθαι ἐκ ταύτης πᾶσα ἀνάλυσις. Ἅπασαι δὲ αἱ αἰσθήσεις ἡμῶν δύνανται καταταχθῆναι ἐν τρισὶ κατηγορίαις· δηλαδὴ ἐν τῇ τῶν καθαρῶς *παθητικῶν*, ἐν τῇ τῶν *παραστατικῶν*, καὶ ἐν τῇ τῶν *μικτῶν* ἢ παθητικῶν τε καὶ

παραστατικῶν συνάμα. Αἱ τῆς πρώτης κατηγορίας οὐδὲν διδάσκουσιν ἡμᾶς περὶ τῶν τοῦ ἔξω κόσμου πραγμάτων, καθὸ περιοριζόμεναι εἰς ἁπλῆν πάθησιν ἡδονῆς ἢ ἄλγους· καὶ τοιαῦται π. χ. ἡ πεῖνα, ἡ δίψα, καὶ πᾶσαι αἱ λοιπαὶ φυσιολογικαὶ ἡμῶν διαθέσεις. Ἑπομένως ἐστὶν ἀρίδηλον ὅτι αἱ τοιαῦται αἰσθήσεις εἰσὶ ὅλως ἐξ *ὑποκειμένου* καὶ οὐδόλως εἰσχωρῶσιν ἐν τῷ καταρτισμῷ τῆς κυρίως λεγομένης γνώσεως· καὶ οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι μόνον αἱ παραστατικαὶ αἰσθήσεις ὑπάγονται τῇ ἀναλύσει πρὸς ἐξέτασιν κατὰ πόσον εἰσὶν *ἐξ ὑποκειμένου* ἢ *ἐξ ἀντικειμένου*.

(59) «Λέγω δὲ πρὸς ἡμᾶς πρότερα καὶ γνωριμώτερα τὰ ἐγγύτερον τῆς αἰσθήσεως, ἁπλῶς δὲ πρότερα καὶ γνωριμώτερα τὰ πορρώτερον. Ἐστὶ δὲ πορρωτάτω μὲν τὸ καθόλου μάλιστα, ἐγγυτάτω δὲ τὰ καθέκαστα». (Ἀριστοτ. Ἀναλυτ. ὑστ. I. 2)

ΔΙΑΛΕΞΙΣ Δ'.

La défense n' est pas libre du choix de son terrain, elle doit combattre sur le point où elle est attaquée.

(Caussette)

Τὴν ἐπαύριον τῆς μετὰ τοῦ γνωστοῦ Ἡγουμένου διαλέξεώς μου συνήντησα αὐτὸν, ὅστις τείνας μοι φιλοφρόνως τὴν δεξιὰν αὐτοῦ, καὶ ἀντιχαιρετισθεὶς παρ' ἐμοῦ, κατὰ τὸ ἔθος, εἶπέ μοι τάδε· Ἐκ τῶν παρ' ὑμῶν ῥηθέντων ἔπεται, ἂν οὐ λανθάνῃ με, ὅτι ὑμεῖς ἐκλαμβάνετε τὴν ὕλην καὶ ἐν τοῖς ἐσχάτοις αὐτοῖς στοιχείοις πραγματικῶς ἐκτεταμένην, παραδεχόμενος οὕτω τὴν δόξαν τοῦ Κονδιλλακίου διϊσχυρισαμένου ὅτι ἡ ἀφὴ ἔχει τὴν ἰδιότητα τοῦ παριστάναι τ' ἀντικείμενα ὁποῖα ἐν ἑαυτοῖς εἰσίν· ὅπερ οὐ φαίνεταί μοι ὀρθὸν ἀφοῦ τοιαύτην ἰδιότητα οὐ δυνάμεθα ἀποδοῦναι ταῖς λοιπαῖς αἰσθήσεσι.— Τὸ κατ' ἐμὲ, τῷ ἀπήντησα, φρονῶ ὅτι ἡ ὕλη ἐστὶ πεπροικισμένη διὰ τῶν τριῶν διαστάσεων, καὶ ἑπομένως ὅτι ἡ ἔκτασις ὑπάρχει ἑτεροθέτως καὶ οὐχὶ αὐτοθέτως, ὅπως τὰ χρώματα, οἱ ἦχοι, αἱ ὀσμαὶ, αἱ γεύσεις· οὐδὲ γεννᾶται, φρονῶ, ἐντεῦθεν, ἀντίθεσις ὡς πρὸς τὰς ἐν λόγῳ ἀντιλήψεις τῶν λοιπῶν αἰσθήσεων, διότι τῆς ἐκτάσεως τὴν ὕπαρξιν γινώσκομεν οὐχὶ ἐκ μόνης τῆς ἀφῆς, ὡς εἶπεν ὁ Κονδιλλάκιος, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἐνδομύχου αἰσθήσεως δι' ἧς πληροφορούμεθα ἐναργῶς ὅτι τ' ἄκρα καὶ οἱ διάφοροι χῶροι τοῦ σώματος ἡμῶν, ἀνήκουσι τῷ ἐγὼ, καὶ ὅμως οὐκ ἀποτελοῦσιν αὐτό· ὥστε ἡ ἀφὴ οὐκ ἔχει τὸ ἐξαιρετικὸν προτέρημα τοῦ πείθειν ἡμᾶς περὶ τῆς ἑτεροθέτου ὑπάρξεως τῆς ἐκτάσεως, ἀλλὰ μόνον κατ' ἐξαίρεσιν τῶν λοιπῶν αἰσθήσεων αἱ ἀντιλήψεις αὐτῆς συνᾴδουσι τῇ πραγματικότητι τῶν ὄντων.— Ἐνταῦθα ἐπιτρέψατέ μοι εἰπεῖν ὑμῖν, ἔφη ὁ Ἡγούμενος, ὅτι ὑποπέσατε εἰς ἀντίφασιν, διϊσχυρισθεὶς προλαβόντως μὲν ὅτι διὰ τῆς τῇ ἀφῇ ἀντιδράσεως φθάνομεν εἰς τὴν τοῦ *οὐκ ἐγὼ* γνῶσιν, νῦν δὲ

διατεινόμενος ὅτι τοῦ αὐτοῦ προνομίου ἀπολαμβάνει καὶ ἡ ἐνδόμυχος αἴσθησις.— Οὐδόλως, ἀπήντησα ἐγώ, καθότι διακριτέον τὸ *εἶναι* τοῦ *ἐκτατὸν εἶναι*. Καὶ πράγματι πρὸς γνῶσιν τοῦ *εἶναι* τῶν *οὐκ ἐγὼ* ἀρκεῖ ἁπλῆ τις ἀντίδρασις· ἐνῷ πρὸς γνῶσιν τοῦ *ἐκτατοῦ* ἢ *ἐκτάσεως* ἀπαιτεῖται συνέχεια ἀντιδράσεων· καὶ πρὸς συναίσθησιν τῆς ἐνδομύχου αἰσθήσεως ἀπαιτοῦνται ἢ διπλαῖ ἀφῆς αἰσθήσεις κατὰ διάφορα τοῦ σώματος μέρη, ὡς ὅτε αἰσθανόμεθα ἄλγος κατὰ δύο ἢ πλειότερα ἀπ' ἀλλήλων ἀπέχοντα μέρη· ἢ σύγχρονος ἀντίληψις διπλῆς μὲν ἀλλ' ἀντιθέτου αἰσθήσεως, ὡς ὅτε π. χ. διὰ τῆς χειρὸς πιέσω τὸν πόδα μου, ὁπότε ἔχω δύο διαφόρους αἰσθήσεις, τὴν τῆς ἐνεργείας δηλονότι τῆς χειρὸς, καὶ τὴν τοῦ πάθους τοῦ ποδός, καὶ οὕτω πληροφοροῦμαι ὅτι ἡ ἐνεργοῦσα χεὶρ διαφέρει τοῦ πάσχοντος ποδός.— Ἀφοῦ τ' ἀντικείμενα, εἰπέ μοι ὁ Ἡγούμενος, παρίστανται ἡμῖν χρωματισμένα, εὔοσμα, ἀντηχοῦντα, θερμὰ κ.λ.π. τίνι τρόπῳ οὐ δύνανται παρίστασθαι καὶ ἐκτατὰ ἢ καὶ κινούμενα, καί τοι μὴ τοιαῦτα ἐν ἑαυτὰ ἀλλὰ μόνον σχετικῶς πρὸς τὰ αἰσθητήρια ἡμῶν; Καὶ τό δε τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον οὐδεμία ὁμοιότης, οὔτε σχέσις ὑπάρχει μεταξὺ τῶν ἀντιλήψεων ἡμῶν καὶ τῶν ἐκτὸς ἡμῶν ἀντικειμένων. (1).—Ἂν εἶχεν οὕτως, ἔφην ἐγώ, τίνι τρόπῳ τὸ αἴσθημα τῆς στερεότητος ἢ ἀντιδράσεως ἠδύνατο ἐμφαίνειν ἡμῖν ἐξωτερικὸν ἀντικείμενον, ἂν μὴ ἀπετέλει ἀντίληψιν ἀντικειμένου ὑπάρχοντος πράγματι ἐκτὸς ἡμῶν; Ἀνάγκη λοιπὸν ὁμολογῆσαι ὅτι αἱ ἀρχικαὶ ἡμῶν ἀντιλήψεις ἔχουσι συγκεκριμμένον τι, καὶ οὐχὶ ἀφῃρημένον ἀντικείμενον, ὅπως αἱ ἄνευ ἀντικειμένου ποιότητες. (2).— Τίς λοιπὸν, ἠρώτησεν ὁ Ἡγούμενος, ὁ ἀποχρῶν λόγος τῆς τοιαύτης ἐξαιρέσεως;— Ὁ ἀποχρῶν λόγος τούτου, ὡς καὶ πλείστων ὅσων ἀκαταλήπτων ἡμῖν φαινομένων ὑπάρχει, ἀπήντησα αὐτῷ, ἐν τῷ νόμῳ τῆς φύσεως, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν, ἐν τῷ ἀκαταλήπτῳ ἡμῖν σκοπῷ τοῦ πανσόφου Δημιουργοῦ, ᾧ ἔδοξεν ὅπως διὰ μὲν τῶν λοιπῶν αἰσθήσεων ἀντιλαμβανόμεθα τῆς ὕλης σχετικῶς πρὸς τὰ ἡμέτερα αἰσθητήρια, διὰ δὲ τῆς ἀφῆς ἀπολύτως πρὸς αὐτὴν τὴν ὕλην· ὅπως ἔδοξεν αὐτῷ ἵνα διὰ μὲν τῶν ὤτων ἀκούωμεν, διὰ δὲ τῶν ὀφθαλμῶν ὁρῶμεν.— Ἀλλὰ παραδεχόμενοι, ἐπανέλαβεν ἐκεῖνος, τὴν ὕλην ἐν τοῖς στοιχείοις αὐτοῖς πράγματι ἐκτεταμένην παραδεχόμεθα οὐχ ἧττον αὐτὴν διαιρετὴν ἐπ' ἄπειρον εἶναι, καθὸ ἐξ ἐπιδεκτικῶν ἐκτάσεως μορίων ἀείποτε συγκειμένην· ὥστε

ἀπολήγομεν εἰς ἄπειρον ἄλυσσον κρίκων ἄνευ ἀρχῆς, καὶ κατὰ τὴν ἔκφρασιν τῶν Σχολῶν *ὑφ᾽ ὅρον ἄνευ ἀπολύτου*· ὅθεν πρὸς ἀποφυγὴν τοιαύτης ἀντιφάσεως ὀφείλομεν, φρονῶ, παραδεχθῆναι τὸ ἄϋλον καὶ ἀδιαίρετον τῶν πρώτων τῆς ὕλης στοιχείων.— Γνωρίζω κάλλιστα, ἀπήντησα ἐγὼ, τὴν ἀντίρρησιν ταύτην τοῦ ἰταλοῦ Γαλλούππη, ὅστις ἀπορεῖ, ὡς λέγει, τίνι τρόπῳ οἱ ἐπερειδόμενοι ἐπὶ τῆς ἐν λόγῳ ἀρχῆς πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ Ἀνάρχου ὄντος, οὐ παραδέχονται αὐτὴν πρὸς καταρτισμὸν τῆς ὕλης. Ἀλλ᾽ ἐνταῦθα, προσέθηκα, ὁ σοφὸς οὗτος ἀνὴρ, παρεῖδεν ὅτι πρὸς κατάληψιν τῆς φύσεως, ἀνάγκη πᾶσα, ὡς εὐφυῶς λέγει ὁ Ἀνσιλλὼν, ἐξελθεῖν αὐτῆς τῆς φύσεως· τοὐθένεκα ἐν τῷ καταρτισμῷ τῆς ὕλης ὁ ἀρχικὸς κρῖκος, ἢ μᾶλλον τὸ ἀπόλυτον τῶν ὑφ᾽ὅρων, ζητητέον οὐχὶ ἐν τοῖς στοιχείοις αὐτῆς τῆς ὕλης, ἀλλ᾽ ἐν τῇ παντοδυνάμῳ ἐνεργείᾳ τοῦ Δημιουργοῦ, ἄνευ ἧς οὐκ ἔστι καταρτιστέα ἡ ὕλη οὐδ᾽ ἐξ ἀΰλων οὐδ᾽ ἐξ ἐνύλων στοιχείων. Ἑπομένως καὶ ἡ πρὸς τοῦτο ἀντινομία τοῦ Καντίου, οὐ μόνον οὐκ ἔστι στηρικτέα ἀμφοτέρωθεν, ὡς διϊσχυρίζεται ὁ κλεινὸς οὗτος φιλόσοφος, ἀλλ᾽ ἀπεναντίας μάλιστα ἀμφοτέρωθεν καθίσταται πάντη ἀνυπόστατος· ὡς καὶ ὁ τῶν ὑλοσόφων περὶ αὐθυπάρκτου τῆς ὕλης ἰσχυρισμός. Ἀπορῶ δὲ, προσεθέμην, πῶς ὁ σοφὸς Γαλλούππης οὐ παρετήρησεν ὅτι διὰ τῆς παραδοχῆς τῶν Λεϊβνιτιανῶν μονάδων, ἀποκαθίστησι τὴν ψυχὴν, ἐν ἐσχάτῃ ἀναλύσει ὁμοιούσιον τῇ ὕλῃ, καὶ βαθμηδὸν ἀπολήγει εἰς τὸν πανθεϊσμὸν, ἂν μείνῃ συνεπὴς τοῖς τεθειμέναις ἀρχαῖς, ὅπως οἱ πλεῖστοι τῶν τῆς Γερμανίας φιλοσόφων (3). Καθόσον ἀφορᾷ ἐξηκολούθησα λέγων, τὸ ἐπ᾽ ἄπειρον διαιρετὸν τῆς ὕλης, οὐκ ἔστιν ἀμφιβολία ὅτι ἐστὶν ἀκατάληπτον ἀνθρωπίνῳ νῷ, ὡς τὸ ἄπειρον καὶ ἀδιαίρετον τοῦ τε χρόνου καὶ χώρου· ὅπερ μόνον ἀποδείκνυσι τὸ μέγεθος καὶ παντοδυναμίαν τοῦ Δημιουργοῦ, τοῦ καθ᾽ ὑμᾶς ἀνικάνου μὲν πλᾶσαι ἔνυλον ψυχὴν, καίπερ δυναμένου ἐξ ἀΰλων στοιχείων καταρτίσαι ὕλην.—Ἀλλ᾽ ὁ Γαλλούππης, ὡς καλῶς γνωρίζετε, ἐπανέλαβεν ὁ Ἡγούμενος, οὐχ᾽ ὑποθέτει ἁπλῆν συσσώρευσιν ἀΰλων μονάδων πρὸς καταρτισμὸν ἐκτάσεως ἐπιδεκτικῆς ὑλικῶν μορίων, ἀλλ᾽ ἀποδίδει πρὸς δὲ αὐταῖς καὶ ἀμοιβαίαν τινα ἐνέργειαν καὶ ἀντίδρασιν, ὅπερ, πέποιθα, ἀρκεῖ πρὸς ἐξήγησιν τῆς ἐκ τῆς ἐκτάσεως πηγαζούσης αἰσθήσεως.— Οἱαδήποτε καὶ ἂν ᾖ ἡ πρὸς ἀλλήλας σχέσις τῶν ἐν λόγῳ μονάδων, ἔφην ἐγὼ, οὐδέποτε ἐξ αὐτῶν, καθὸ ἄϋλοι δύναται προκύψαι ἔνυλον στοιχεῖον.

Καὶ οὐχ' ὑπάρχει ἀποχρῶν λόγος τοῦ ἐξ αὐτῶν καταρτισμοῦ μᾶλλον τῶν ὑλικῶν στοιχείων ἢ αὐτῆς τῆς έντελοῦς ὕλης· διότι καὶ τὸ ἐλάχιστον ὑλικὸν στοιχεῖον καθὸ πεπροικισμένῳ ἐκτάσει ἐστὶ διαιρετὸν εἰς ἕτερα ἐκτάσεως ὡσαύτως ἐπιδεκτικά, οὐδὲ φθάνομεν πώποτε εἰς ὅρον στοιχείου δυναμένου διαιρεθῆναι ἐν ἑτέροις ἀνεπιδέκτοις ἐκτάσεως· ὥστε οὐχ' ὑπάρχει λόγος στηρίζων τῶν ἐξ ἀΰλων μονάδων καταρτισμὸν τῆς ὕλης μᾶλλον κατὰ τὴν μυριακοστήν, ἢ ἑκατοστήν, ἢ πρώτην διαίρεσιν αὐτῆς. Οὐδὲ δύνασθε ἀντιπροβάλλειν τὸ μέγεθος ἢ τὴν σμικρότητα τῶν ὑλικῶν μορίων, διότι ἡ διαφορὰ αὕτη καθὸ ἁπλῆ σχέσις οὐδεμίαν ἑτερόθετον ὕπαρξιν ἔχει. Εἴπατε δέ, νομίζω, προσεθέμην, ὅτι διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Γαλλούππη ὑποτιθεμένης διαθέσεως τῶν ἀΰλων μονάδων ἐξηγεῖται ἡ ἐξ αὐτῶν πηγάζουσα αἴσθησις τῆς ἐκτάσεως. Ἐντεῦθεν λοιπὸν εἰκάζω ὑμᾶς παραδεχόμενον τὴν δόξαν τῶν διϊσχυριζομένων ὅτι αὗται ἐνεργοῦσιν ἐφ' ἡμῶν δι' ὠθητικῆς τινος δυνάμεως, δίκην μαγνητικοῦ πόλου πρὸς ὁμώνυμον πόλον, καὶ οὕτω προξενοῦσι τὴν τῆς ἀντιστάσεως αἴσθησιν, ἐξ ἧς καθ' ἕξιν, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν, ἐκ παραισθησίας, συμπεραίνομεν αὐτὰς ἐκτεταμένας εἶναι. Ἀλλ' ἐκτὸς πολλῶν καὶ διαφόρων λόγων ἀποδεικνυόντων τὸ ἀνυπόστατον τῆς ὑποθέσεως ταύτης ἀρκεῖ ὅτι ἡ ἑτερόθετος τῆς ἐκτάσεως τῶν σωμάτων ὕπαρξις βαιβαιοῦται οὐ μόνον διὰ τῆς ἁφῆς, ἀλλ' ὡς ἤδη εἶπον, καὶ τῆς ἐνδομύχου αἰσθήσεως τῆς συναισθανομένης ἐναργῶς τὸ ἐκτεταμένον τοῦ σώματος ἡμῶν (4).—Ὁ δὲ Ἡγούμενος ἔφη. Ἐπιτρέψατέ μοι ἵνα σᾶς κάμω τὴν παρατήρησιν ὅτι δὲν πρέπει νὰ συγχέωμεν, ὡς πλεῖστοι τῶν νεωτέρων συγγραφέων, τὰ φυσικοχημικὰ τῆς ὕλης στοιχεῖα μετὰ τῶν μεταφυσικῶν στοιχείων, καὶ τὸ ἄϋλον μετὰ τοῦ πνεύματος.—Αἰτῶ συγνώμην, ἔφην ἐγώ, καθότι αἱ ὑπὸ χημικὴν ἔποψιν ἐκλαμβανόμεναι 63 περίπου γνωσταὶ μέχρι τοῦδε ἁπλαῖ οὐσίαι θεωρητέαι μᾶλλον ὡς στοιχεῖα τῶν σωμάτων ἤτοι τῆς πεποιημένης καὶ οὐχὶ τῆς ἀρχικῆς ὕλης. — Οὐ λανθάνει με, ἀπήντησεν ἐκεῖνος, ὅτι ὑπαινίττεσθε τὴν τῶν φυσικοχημικῶν λεγομένων ἀτόμων θεωρίαν (5), ἀλλὰ μήπως τ' ἄτομα ταῦτα οὐ συμπεριλαμβάνονται ἐν τῇ αὐτῇ τῶν λόγων ἁπλῶν οὐσιῶν, μεταφυσικῶς θεωρούμενα κατηγορίᾳ; Δι' αὐτῶν ἕξετε ὕλην οὐδόλως ὅμως στοιχεῖα τῆς ὕλης, καθότι τὸ παραγόμενον οὐ θέλει διαφέρει τοῦ ἐξ οὗ σύγκειται, ὅπερ ἀντιβαίνει τῇ πείρᾳ. Καὶ ἐν ἔργῳ·

ἡ οἰκία χ. π. οὐ σύγκειται ἐκ μικροτέρων οἰκιῶν, οὐδὲ τὸ δένδρον ἐξ ἄλλων μικροτέρων, καὶ οὕτω καθεξῆς.— Κἀγὼ δέ. Σημειώσατε, ἔφην, ὅτι καίτοι τῶν στοιχείων τῆς ὕλης, κατὰ τὴν ἐν λόγῳ φυσικοχημικὴν θεωρίαν ὁμοίων τῇ ὕλῃ, κατά τε τὸ ἐκτατὸν καὶ τὴν ἀντίδρασιν, διαφέρουσιν ὅμως, πιθανῷ τῷ λόγῳ, κατὰ τὰς ἰδιότητας. Τὰ δὲ ἀναφερόμενα ἐπὶ παραδείγματι δύο ἀντικείμενα, ἃ καθ' ὅσον μέμνημαι, ἀναφέρονται αὐτολεξεὶ καὶ ἔν τινι ἰταλικῷ ἀνωνύμῳ πονήματι, οὐκ ἐφαρμόζονται τῷ προκειμένῳ, διότι ταῦτα ἀποτελοῦντα ἑνότητα ὁριζομένην ἐν μὲν τῷ πρώτῳ ἐκ τοῦ ἐντέχνου σχήματος, ἐν δὲ τῷ ἑτέρῳ, ἐκ τοῦ ὀργανισμοῦ, οὐ δύνανται σύγκεισθαι ἐξ ὁμοφυῶν ὄντων, ὡς ἡ ἀριθμητικὴ μονὰς οὐ σύγκειται ἐξ ἑτέρων μονάδων. 'Αλλ' ἂν λάβητε, ἐπὶ παραδείγματι, τεμάχιον κηροῦ, μετάλλου ἢ ἄλλης ἀκατεργάστου ὕλης, δύνασθε κάλλιστα ὑποθέτειν αὐτὸ συγκείμενον, ὡς καὶ πράγματι σύγκειται, ἐκ μικροτέρων ὁμοφυῶν τεμαχίων, διότι οὐκ ἀποτελεῖ ἢ ἐκτατὴν ἑνότητα, οὐχὶ δὲ καὶ ὀντότητα.— 'Αναλαβὼν καὶ πάλιν ὁ 'Ηγούμενος τὸν λόγον, ἔφη· 'Αφοῦ διὰ τῶν ἐξ ἀΰλων στοιχείων καταρτισμοῦ τῆς ὕλης ἀποφεύγομεν τὸ πάντῃ ἀκατάληπτον τῆς ἐπ' ἄπειρον διαιρέσεως αὐτῆς, πρὸς τί καταφυγεῖν εἰς ὑλικὰ ἄτομα, ἃ οὐ δύνανται θεωρηθῆναι ὡς στοιχεῖα τῆς ὕλης ὄντα αὐτὰ ταῦτα κατηρτισμένη ὕλη; Ἐὰν οὐκ ἀρκῆσθε, ἐξηκολούθησε λέγων, ταῖς τοῦ Λεϊβνιτίου μονάσι, δύνασθε παραδεχθῆναι, ὡς ὁ προῤῥηθεὶς Γαλλούππης, τὴν τοῦ Βοσκοβικίου δόξαν, καθ' ἣν ἡ διάστασις πηγάζει ἔκ τινων δυνάμεων συγχρόνως καὶ ἀμοιβαίως ὠθουμένων τε καὶ ἑλκομένων. Μνήσθητι, ἔφη, ὅτι τὰ στοιχεῖα ταῦτα οὐκ εἰσὶν ὕλη, ἀλλὰ στοιχεῖα τῆς ὕλης, ἑπομένως καίτοι μὴ πράγματι ἐκτατὰ εἰσὶν ὅμως δυνάμει τοιαῦτα, δηλαδὴ κατ' οὐσίαν ἐπιδεκτικὰ ἐκτάσεως. — Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, ἔφην ἐγώ, ἡ οὕτω καταρτισθεῖσα ὕλη ἔσεται κατὰ τὴν βάσιν, ἐξ ἁμίλλης τῶν ὑμετέρων ἰσχυρισμῶν, καὶ φύσει ἐνεργὸς ἤτοι μὴ ἀδρανής, ὡς ἐκ δυναμικῶν στοιχείων συγκειμένη, καὶ ἐπ' ἄπειρον διαιρετή, καθὸ πεπροικισμένη διαστάσει καὶ μὴ δυναμένη δι' ἁπλῆς μηχανικῆς διαιρέσεως ἀπολῆξαι εἰς δυναμικὰ στοιχεῖα. Ἐκτὸς τούτου ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἐστὶν ἀπαράδεκτος ὡς ἀπολήγουσα εἰς ἀδιέξοδον κύκλον, καθάπερ πρὸς ἐξήγησιν τοῦ ἐκτατοῦ ὄντος προσφεύγετε εἰς τὴν ἰδέαν τῆς ἐκτάσεως, ἀποστάσεως καὶ κινήσεως, ὧν ἡ γνῶσις οὐ προσκτᾶται πρὸ τῆς ἰδέας τοῦ ἐκτατοῦ. Σημειω-

τέον πρός δε, ἐξηκολούθησα λέγων, ὅτι μὴ παραδεχόμενοι τὸ ἐπ' ἄπειρον διαιρετὸν τῆς ὕλης καταστρέφομεν τὴν βάσιν τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης καθισταμένης οὕτως ἀνεφαρμόστου τοῖς φυσικοῖς ἀντικειμένοις. — Λαβὼν δὲ ὁ Ἡγούμενος τὸν λόγον ἔφη. Μὴ δὲν ὁρᾶτε ὅτι διὰ τῆς παραδοχῆς ὑλικῶν ἀτόμων καταστρέφετε οὐ μόνον τὴν ἄποιον ὕλην, ἣν προηγουμένως ἔχετε παραδεχθῆ, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν ἑνότητα, διότι πᾶν τοιοῦτον ἄτομον καθὸ ἐκτατὸν σύγκειται κατ' ἀνάγκην ἐκ μερῶν καὶ ἑπομένως οὐκ ἔστι μονάς. — Καθ' ὅσον μὲν ἀφορᾷ, ἀπήντησα ἐγὼ, τὴν ἀρχικὴν ὕλην, λέγων *ἄποιον* οὐκ ἐννοῶ τὰς τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ Πλάτωνος ἰδανικὰς ὕλας, διατεινομένου τοῦ μὲν πρώτου ἐν τῷ Ζ'. βιβλίῳ τῶν Μεταφυσικῶν. «Ὕλην, ἣ καθ' ἑαυτὴν μήτε τι, μήτε πόσον, μήτε ἄλλο μηδὲν λέγεται, οἷς ὥρισται τὸ ὄν·» τοῦ δ' ἑτέρου ἐν Τιμαίῳ, ὅτι «μήτε γῆν, μήτε ἀέρα, μήτε πῦρ, μήτε ὕδωρ λέγομεν, μήτε ὅσα ἐκ τούτων, μήτε ἐξ ὧν ταῦτα γέγονε·» ἀλλ' ἐννοῶ μετὰ τῶν νεωτέρων, τὴν καθ' ὅλου ὕλην, δηλαδὴ ἀφῃρημένως πάσης ὡρισμένης μορφῆς τε καὶ ποιότητος. Καθ' ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὴν ἑνότητα οὐ λανθάνει ὑμᾶς ὅτι οὐ καλεῖται μονὰς τὸ ἀμερὲς ἀλλὰ τὸ ἀδιαίρετον, ὃ καίπερ ἐκ μερῶν συγκείμενον καθὸ ἐκτεταμένον, ἀποτελεῖ ἀείποτε μονάδα, μέχρις οὗ τὰ μέρη αὐτοῦ διατελῶσι συνηρμοσμένα, ὡς καὶ πρὸ μικροῦ ἐλέχθη. Σημειωτέον πρός δε ὅτι πλεῖστοι τῶν λογικευομένων πρεσβεύουσιν ὅτι τὰ τῶν ἀρχικῶν ἀτόμων μέρη ὑποθετέα οὐχὶ διαιρετὰ ἀλλὰ διαιρετέα, ἢ ὡς λέγουσιν οἱ ἀπὸ τῆς Σχολῆς, non actu sed in potentia. — Ὁ δὲ Ἡγούμενος ἔφη. Μὴ τάχα εἶσθε ὑπὲρ τῆς τῶν ἀπὸ τῆς Σχολῆς δόξης, τῆς καὶ ὑπὸ πλείστων ἐκ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων φιλοσόφων, οἷον τοῦ Σανσεβερίνου, Λιβερατορίου, Κλεϋτγένου, Ῥωσσέτου, Πρίσκου. κ. λ. καὶ οὐκ ὀλίγων τῶν συναδέλφων ὑμῶν, δηλονότι τῶν ἰατρῶν Φρεδύλτου, Λιβεράνη, Τομασίου, κ. λ. σφοδρῶς ὑπερασπιζομένης; Ἡ θεωρία αὕτη, ὡς κάλλιστα γινώσκετε, ἐξηκολούθησεν οὗτος, ὑποθέτει τὴν ἄποιον ὕλην συγκειμένην ἐκ δύο στοιχείων, τοῦ μὲν δηλαδὴ φύσει ἐκτατοῦ καὶ πάντῃ ἀδρανοῦς, τοῦ καὶ *ὕλη* (materia) κυρίως προσαγορευομένου, τοῦ δὲ ἁπλοῦ ἢ αὔλου καὶ φύσει ἐνεργοῦ, τοῦ καὶ forma substantialis ἢ *ἐντελέχεια* ἐπικαλουμένου.— Κἀγὼ δέ. Τὴν θεωρίαν ταύτην οὐ δύναμαι παραδεχθῆναι διότι πρῶτον μὲν τὸ δῆθεν πεπροικισμένον ἐκτάσεως στοιχεῖον, τὸ καὶ ἀνοικείως *ὕλη* ὡς εἴπατε, καλούμενον, καθὸ

φύσει ἀδρανὲς οὐ δύναται ὑπάρχειν, μὴ δυνάμενον, ὡς μυριάκις εἶπον, ἀπολέσαι τι ἐκτατὸν ἄνευ συμφυτικῆς δυνάμεως. «Une substance inactive, παρατηρεῖ ὀρθῶς ὁ Μαρτῖνος, serait l' abstrait pur, c' est-à dire le néaut. Il ne pourrait y avoir en elle ancune manière d' être». (6). Οὐχ ἧττον ἰδανικὸν ἀποβαίνει καὶ τὸ ἕτερον τὸ καὶ forma substantialis ἢ ἐντελέχεια λεγόμενον, καθὸ μὴ ἔχον ἰδίαν καὶ ἀνεξάρτητον ὕπαρξιν, συνταυτιζομένης τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ μετὰ τῆς τοῦ ὑλικοῦ στοιχείου, λέγοντος ῥητῶς τοῦ Ἀκυϊνάτου, τοῦ καὶ κορυφαίου τῶν ἀπὸ τῆς Σχολῆς φιλοσόφων, «Nec forma substantialis completam essentiam habet, nec materia». (7). Τίνι τρόπῳ λοιπὸν ἐκ δύο ἀνυποστάτων ὄντων δύναται παραχθῆναι ὂν πραγματικόν; Μνήσθητι τοῦ λογίου· «Nihil dat quad non habet» ἢ μᾶλλον τοῦ *ἐκ μηδενὸς, μηδέν*.— Ἡ θεωρία αὕτη, εἶπέ μοι ὁ Ἡγούμενος, στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ὅτι ὁ ἀνθρώπινος νοῦς, ὑποθέτει εἰς πᾶν ὂν δύο τινα, ἐξ ὧν τὸ μὲν *αἰσθητὸν, διαιρετὸν* καὶ *πολλαπλοῦν*, οἷον ἡ ὕλη ἢ οὐσία, ἐξ ἧς σύγκειται τὸ ὄν· τὸ δὲ ἕτερον *νοητὸν, ἀδιαίρετον, ἓν*, καὶ τόδε ἐστὶν τὸ καλούμενον ἐντελέχεια, ὅπερ ἐστὶν ἄϋλον καὶ ὡς ἐκ τούτου ἔχει τὴν ὑπόστασιν ἐν τῇ ὑπάρξει κατανοουμένῃ μόνον ὑπὸ τοῦ νοός. —Παραδέχομαι εὐχαρίστως, ἀπήντησα ἐγώ, ἃς ἀνεφέρατε δύο ἰδιότητας τῶν ὄντων δηλαδὴ τὴν οὐσίαν καὶ οὐσιώδη αὐτῶν δύναμιν, ἀλλ' αὗται εἰσὶν ἀχώριστοι ἀποτελοῦσαι μίαν καὶ μόνην ὑπόστασιν μὴ δυνάμεναι ἀντιληφθῆναι κεχωρισμένως οὐδὲ ὑπὸ τοῦ νοὸς αὐτοῦ· καὶ ἐν ἔργῳ καθίσταται ἀδύνατον φαντασθῆναι ὄν τι ἄνευ τινος δυνάμεως διατηρούσης εἰς συνάφειαν τὸ μόρια αὐτοῦ, καὶ χαρακτηριζούσης, οὕτως εἰπεῖν, αὐτὸ δι' εἰδικῶν ἰδιοτήτων, ἁρμοζουσῶν τῇ οὐσίᾳ αὐτοῦ. Ἑπομένως δῆλον γίνεται ὅτι ἕκαστον καίτοι ἀνόργανον σῶμα ἔχει εἰδικήν τινα δύναμιν καὶ χαρακτηριστικὰς ἰδιότητας ἁρμοζούσας ἀπολύτως (sine qua non) τῇ ὑπάρξει αὐτοῦ. (8)—Ἡ διάστασις καὶ ἡ ἀντίδρασις, εἶπέ μοι ὁ Ἡγούμενος, ἢ κατ' ἄλλην ἔκφρασιν ἡ ὕλη καὶ ἡ δύναμις οὐ δύνανται πηγάζειν ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς, διότι ἐκ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς οὐσίας οὐ δύνανται πηγάζειν ἰδιότητες πάντῃ διαφόρου φύσεως. — Ἐνταῦθα, ἔφην ἐγὼ, διέφυγεν ὑμῖν ὅτι ἡ οὐσιώδης ἐνέργεια τῶν ὄντων οὐδὲν ἕτερον ἐστὶν ἢ ὁ τρόπος τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν, ὅθεν συνταυτιζομένη οὕτω μετὰ τῆς ὑπάρξεως ἐστι κατ' ἀνάγκην ἀναπόσπαστος τῆς ὑποστάσεως. — Αὐτὸ τοῦτο ῥητέον, ἔφη ὁ

Ἡγούμενος, καὶ περὶ τῶν ἀπὸ τῆς Σχολῆς μνησθέντων στοιχείων· ἑπομένως εἴτε ὑποθέσωμεν τὴν ἀρχικὴν ὕλην συγκειμένην ἐκ δύο ἑτερογενῶν στοιχείων, τοῦ μὲν δηλονότι ἀΰλου ἢ δυναμικοῦ καὶ τοῦ ἑτέρου ἐκτατοῦ ἢ ὑλικοῦ· εἴτε ὑποθέσωμεν αὐτὴν συγκειμένην ἐξ ἑνὸς καὶ μόνου ἐκτατοῦ καὶ μὴ ἀδρανοῦς, καθὸ πεπροικισμένου συμφυτικῇ τινι δυνάμει, μὴ δὲν εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτό ; —Οὐδόλως· εἶπον ἐγώ, διότι ἐν τῇ τῶν Σχολῶν θεωρίᾳ ἐκτὸς τῆς ἀτοπίας τοῦ διαχωρίζειν τὴν δύναμιν τῆς ὑποστάσεως, ὅπερ ἀποβαίνει πάντῃ ἀκατάληπτον, ὑποθέτει καὶ ἄϋλόν τι στοιχεῖον, ὅπερ ἀντίκειται τῇ προόδῳ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Ἑπομένως δικαίως ὁ Τογγιώργης πραγματευόμενος περὶ τῆς θεωρίας ταύτης ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ αὐτοῦ, προστίθησι· « . . . . . . non dico, scholasticam theoriam absurdam esse, aut risu dignam . . . . . Hoc unum itaque contendimus ; hypothesim scholasticam, quæ a recentioribus jamdiu rejecta est, et communissime rejicitur, merito rejici, nec iterum amplectendam esse.» (9)—Εἰς τοῦτον ἁρμόζουσιν, εἶπεν ὁ Ἡγούμενος, οἱ ἑξῆς τοῦ σοφοῦ Λεϊβνιτίου λόγοι. «Il semble que depuis peu le nom de f o r m e s u b s t a n t i e l l e est devenu infâme auprès de certaines gens et qu' on a honte d' en parler. Cependant il y a encore peut-être en cela plus de mode que de raison.» (10) Μετατρέψατε λοιπὸν τὰς λέξεις καλοῦντες τὴν μὲν materia *ἐκτατόν*, τὴν δὲ forma substantialis *δύναμιν* καὶ ὡς ἔγγιστα θέλετε ἀπολήξει εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον.—Αἰτῶ συγγνώμην, ἔφην ἐγώ, διότι ἡ ἔννοια ἡ ἀποδιδομένη ἐκ τῶν ἀπὸ τῆς Σχολῆς εἰς τὰς λέξεις ταύτας διαφέρει τὰ μέγιστα τῆς ἀποδιδομένης ὑπὸ τῶν νεωτέρων, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Λιβερατόριος· «Magna superest diversitas, λέγει οὗτος, inter vim quæ admittitur ab atomismo dynamico, et f o r m a m s u b s t a n t i a l e m Scholasticorum. Nam illa vis non adstruitur nisi ad solam resistentiam ad impenetrabilitatem tribuendam atomis ; e contrario forma substantialis deberet, præter actum essendi, fons esse totius activitatis, quæ in corporibus cernitur.» (11)—Ἀλλ' ἡ συμφυτικὴ δύναμις ἁπλῶς, ἐπανέλαβεν ὁ Ἡγούμενος, οὐκ ἀρκεῖ ὡς καλῶς παρατηρεῖ ὁ Βλαγχάρδος πρὸς ἐξήγησιν πλείστων ὅσων φαινομένων· «La cohésion, λέγει οὗτος, est certainement impuissante à rendre raison de certains phénomènes qui se manifestent dans le groupement des particules cristallines les unes avec les autres.»

(12)—Κἀγὼ δὲ ἔφην. Μηδόλως ἀντιτείνω ὅτι ὑπάρχουσι φαινόμενά τινα δυσεξήγητα καὶ διὰ τῆς τῶν ἀτόμων θεωρίας, ὡς χ. π. τὰ τοῦ διμορφισμοῦ τῶν κρυστάλλων, πλὴν καὶ ταῦτα ἀκόμη ἐξηγοῦνται εὐστοχώτερον διὰ τῆς ἐν λόγῳ θεωρίας ἢ διά τινος ἄλλης, καὶ μάλιστα τῆς τῶν ἀπὸ τῆς Σχολῆς, διότι ἐν τῷ διμόρφῳ σχηματισμῷ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ κρυστάλλου ἀναγκαζόμεθα παραδεχθῆναι δύο διαφόρους ἐντελεχείας, ὅπερ καταστρέφει ἐκ βάθρων τὴν πρωτίστην τῆς θεωρίας ταύτης ἀρχήν.—Κἀκεῖνος. Σημειώσατε πρός δε ὅτι οὐδὲ βεβαιοτέρα ἐστὶν ἡ τῶν ἀτόμων θεωρία. «On dit communément aujourd' hui, λέγει ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ Βέραρδος, que les propriétés de la matière lui sont essentielles, inhérantes, découlent de son existence même ; mais c' est ce qu' on n' a pas le droit d' affirmer, parce que l' on ignore la nature de la matière et que ce raisonnement n' est qu' une supposition.» (13)—Ἐκ τοῦ ὅτι, ἔφην ἐγώ, οὐ γνωρίζομεν, ὡς λέγει ὁ Βεράρδος, τὸ εἶναι τῆς ὕλης, οὐχ' ἕπεται ὅτι οὐ δυνάμεθα ἐλλόγως εἰκάσαι καὶ τὴν οὐσιώδη αὐτῆς δύναμιν τὴν καὶ ἀποτελοῦσαν τὸν τρόπον τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς· διότι παραδεχθέντες ἅπαξ τὸ ἐκτατὸν τῆς ὕλης, ἕπεται κατ' ἀνάγκην καὶ ἡ ὕπαρξις τῆς συμφυτικῆς δυνάμεώς της καὶ διατηρούσης εἰς συνάφειαν τὰ συστατικὰ μόρια. Ἐκτὸς ἂν ὑποθέσωμεν καὶ αὐτὴν τὴν ἔκτασιν ἐξ ὑποκειμένου εἶναι, ὅπερ ἀπαράδεκτον, καθὸ ἀντιβαῖνον τῇ ἐνδομύχῳ καὶ τῇ κοινῇ αἰσθήσει, καὶ καταστρέφον πάσας τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας. Καθ' ὅσον δὲ ἀφορᾷ, προσεθέμην, τὴν τῶν ἀτόμων θεωρίαν μήπως ἐγὼ ἐθεώρησα αὐτὴν ὡς θέσιν; Ὅπως δήποτε ἀναντίῤῥητον ἐστιν, ἐξηκολούθησα λέγων, ὅτι ὡς ἁπλῆ ὑπόθεσις φέρει ἅπαντα τὰ προσόντα τῶν ἐλλογοτέρων ἐπιστημονικῶν ὑποθέσεων, καθὸ μὴ ἀντικειμένη οὐδ' ἀντιλέγουσα τοῖς δεδομένοις, καὶ μάλιστα ἐξηγοῦσα τὰ φαινόμενα εὐστοχώτερον πασῶν τῶν ἄλλων θεωριῶν. Ἐστὶ δὲ προτιμητέα τῶν λοιπῶν, ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου ὑποθέσεων, ὡς μὴ ὑπαγομένη εἰς βασίμους ἀντιῤῥήσεις, διότι ὑποθέτουσα τὸ ἀρχικὸν ἄτομον ὡς συγκείμενον ἐξ οὐσίας τινος ἐκτατῆς καὶ ἀδιαχωρήτου μηδόλως ἐξετάζει τὸ ἐνδόμυχον τῆς οὐσίας ταύτης· καὶ τόδε ἐλλόγως διότι οὐ δέδοται ἡμῖν κρίνειν ἢ περὶ φαινομενικῶν μόνον ἰδιοτήτων τῶν ὄντων· ὅθεν περὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης λεκτέον τὸ τοῦ Σουαρεζίου· α . . . . . est magis philosophica et rationi conformis

cui magis inhærendum est».— Αἱ φυσικαὶ μόνον ἐπιστῆμαι, ἀπήντησέ μοι ὁ Ἡγούμενος, ἀρκοῦνται εἰς τοῦτο, οὐχὶ ὅμως καὶ ἡ μεταφυσική, ἥτις ὑπερπηδῶσα τὰ ὅρια τῆς πείρας ζητεῖ διὰ τῆς διανοίας γνωρίσαι καὶ αὐτὸ τὸ ἐνδόμυχον τῆς οὐσίας τῶν ὄντων.— Σύμφημι, τῷ εἶπον ἐγώ, ὅτι ἡ μεταφυσικὴ ἐξερχομένη τῶν τῆς πείρας ὁρίων καὶ χειραγωγουμένη ὑπὸ τοῦ συλλογισμοῦ ἀναβιβάζει ἡμᾶς εἰς λίαν ὑψηλοτέρας βαθμίδας· πάντοτε ὅμως ὀφείλει ἵνα ἔχῃ ὑπ' ὄψιν τὴν πεῖραν ὡς πρώτην ἀρχὴν καὶ βάσιν πασῶν τῶν ἡμετέρων γνώσεων, ἄλλως θέλει μᾶς ἀποπλανήσει εἰς τ' ἀχανῆ τῆς φαντασίας πελάγη. Οὕτως ἡ τῶν ἀτόμων θεωρία μὴ ἀπομακρυνομένη τῆς πείρας μᾶς ὁδηγεῖ μέχρις ἑνὸς ἀγνώστου ἀλλ' ὑπὸ πραγματικὴν ὑπόστασιν καλυπτομένου· ἐνῷ ἡ ἐν λόγῳ τῶν ἀπὸ τῆς Σχολῆς εἰσχωροῦσα μᾶλλον εἰς τὰ τῆς φαντασίας οὐ μόνον μᾶς φέρει εἰς δύο ἄγνωστα, ἀλλὰ τὸ χείριστον καὶ εἰς πάντῃ ἰδανικῆς ἀμφότερα ὑποστάσεως.— Κἀκεῖνος. Ἀλλὰ πρὸς τί παραδεχθῆναι ὑπόθεσιν πάντῃ ἀκατάληπτον οἵα ἡ τῆς ἐπ' ἄπειρον διαιρέσεως τῆς ὕλης, ἀφοῦ δυνάμεθα προσφυγεῖν εἰς ἄλλην λίαν εὔκολον καὶ εὔληπτον;— Βεβαίως, ἔφην ἐγώ, τὸ πνεῦμα βυθιζόμενον εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ ἀπείρου ἀφανίζεται, ἀλλ' ἄν, ὡς καλῶς παρατηρεῖ ὁ Νικόλαος (14), οὐ *καταλαμβάνῃ* αὐτήν, *νοεῖ* ὅμως αὐτήν.— Λαβὼν δὲ καὶ πάλιν τὸν λόγον ὁ Ἡγούμενος ἔφη. Τὸ ἄτομον, καθ' ὑμᾶς, ἐστὶν οὐσία καὶ ἑπομένως τὶ αὐθύπαρκτον. Ἀλλαμὴν ἡ ἔκτασις καὶ ἀντίδρασις οὐ δύνανται ἀποτελέσαι τι αὐθύπαρκτον· ὅθεν ἥ τε ἔκτασις καὶ ἀντίδρασις ἕπεται ὅτι εἰσὶν ἰδιότητες ὑποστάσεώς τινος· καθότι ἡ μὲν ἔκτασις οὐδὲν ἐστὶν ἄνευ ἐκτατοῦ, ἡ δὲ ἀντίδρασις ἄνευ ἀντιδράσκοντος. Ἄρα ἡ ἔκτασίς τε καὶ ἀντίδρασις οὐκ ἀποτελῶσιν οὐσίαν ἀλλὰ μᾶλλον καθὸ ἰδιότητες ὑποθέτωσι τὴν ὕπαρξιν ὑποστάσεως ἢ οὐσίας τινός. Πρὸς τούτοις ἡ ἀντίδρασις ἢ ἐστὶν ἢ οὐ ἐν ἑαυτῇ ἐκτατή. Ἂν μὲν ᾖ ἐκτατή, καθίσταται περιττὸν τὸ ἕτερον τοῦ ἀτόμου στοιχεῖον τουτέστιν ἡ ἔκτασις· ἂν δὲ οὔ, τότε τὸ ἄτομον οὐκ ἐστι ποσῶς ἐκτατόν. Τὸ ἄτομον, ἐξηκολούθησε λέγων, τοσοῦτον μόνον ἐστὶν αἰσθητὸν καθόσον ἐπενεργεῖ διὰ τῆς ἀντιδράσεως αὐτοῦ, πλὴν ἀντίδρασις μὴ ἐκτατὴ ἀλλ' ὑποθετικῶς μόνον ἐν τῇ καθαρᾷ ἐκτάσει ὑπάρχουσα, ἐστὶν ἄνευ πραγματικῆς ἐκτάσεως. Ἔκτασις δὲ τοιαύτη, δηλονότι συγκειμένη ἐξ ἁπλῆς ἀντιδράσεως, ἐστὶν ἴσον τοῦ μηδενός, καθότι ἡ καθαρὰ ἢ γεωμετρικὴ ἔκτασις ἐστὶν ἀ-

πλοῦν κενόν, τουτέστι καθαρὸν μηδέν. Ὅθεν δυνάμεθα εἰπεῖν ὅτι τὸ καθαρὸν μηδὲν ἀποτελεῖ τὴν ὑπόστασιν τῶν ἡμετέρων ἀτόμων.— Ὑμεῖς, ἐπανέλαβον ἐγώ, γνωρίζοντες τὰς δυνάμεις καὶ ἰδιότητας ἀπὸ τῶν ὑποστάσεων ἀπελήξατε, κατὰ νόμιμον λόγον, ἐν τῷ εἰρημένῳ συμπεράσματι, ἀλλ᾽ αἱ δυνάμεις, ὡς ἄλλοτε εἶπον, οὐκ ἔχουσιν αὐθύπαρκτον ὑπόστασιν, οὖσαι ἀκαταλήπτῳ ἡμῖν τρόπῳ ἀχώριστοι τῇ ὑποστάσει, ὡς π. χ. ἡ συμφυτικὴ δύναμις τῇ ὕλῃ· ὥστε ἔκτασις καὶ ἀντίδρασις οὐδὲν ἕτερον εἰσὶν ἢ ἁπλαῖ ἰδιότητες τοῦ κατ᾽ οὐσίαν ἐκτατοῦ καὶ ἀδιαχωρήτου ἀτόμου· ἤτοι κατ᾽ ἄλλην ἔκφρασιν, τὸ ἄτομον σύγκειται ἐξ ὑποστάσεως καί τινος ἀρχικῆς δυνάμεως συνταυτιζομένης τῇ ἐν λόγῳ ὑποστάσει, καὶ συντηρούσης τε καὶ χαρακτηριζούσης σὺν τοῖς ἄλλοις τὸ σύνολον τοῦ ἀτόμου μάλιστα διά τε τῆς ἐκτάσεως καὶ ἀντιδράσεως.— Ἡ ἔκτασις, ἐπανέλαβεν ὁ Ἡγουμενος, εἰ καὶ ἀναγκαιοῦσα ἀφεύκτως πρὸς ἐνέργειαν τῶν αἰσθήσεων οὐκ ἐστιν ὅμως ἄμεσον ἀντικείμενον οὐδεμιᾶς τούτων. Ἡ ὅρασις καὶ ἀφὴ καίτοι ἀναφερόμεναι ἰδίως τῇ ἐκτάσει οὐκ ἀντιλαμβάνονται αὐτῆς ἀμέσως καὶ ἀπευθείας. Ἵνα ὁ ὀφθαλμὸς διακρίνῃ τὰ χρώματα ἀνάγκη μὲν πᾶσα ὅπως ταῦτα ὑπάρχωσιν ἐπί τινος ἐκτάσεως· οὐχ᾽ ὁρᾷ ὅμως τὴν ἔκτασιν ἀπευθείας. Οὕτω καὶ ἡ ἀφὴ καίτοι ἔχουσα ἀνάγκην ἐκτάσεως πρὸς διάκρισιν τῆς σκληρότητος, λειότητος κ.λ.π. οὐδόλως ὅμως ἀντιλαμβάνεται αὐτῆς ἀμέσως. Ἐπομένως ἡ ἔκτασις θεωρητέα ἐν εἴδει ὑποκειμένου τῶν αἰσθητῶν ποιοτήτων τῶν ὄντων, ἀλλ᾽ οὐδαμῶς καὶ ὡς ἄμεσον ἀντικείμενον τῆς αἰσθητικότητος. Διὸ ἂν ἠδυνάμεθα ἀντιληφθῆναι ἐκτάσεως ἄνευ ὀσμῆς, γεύσεως, ἤχου, χρώματος ἤ τινος ἰδιότητος σχετιζομένης τῇ ἀφῇ, οὐκ ἤθελεν ἐπενεργεῖν ἐπὶ τῶν αἰσθητηρίων ἡμῶν. Τὰ σχήματα, προσέθετο, ἃ οὐκ εἰσὶν ἢ ἁπλαῖ τροποποιήσεις τῆς ἐκτάσεως, παρίστανται μὲν ἐν ἡμῖν, ἀλλὰ καὶ ἡ παράστασις αὕτη καθίσταται ἀδύνατος ἄνευ χρωμάτων· ὥστε οὐδ᾽ ἡ διάθεσις αὕτη τῶν μερῶν, ἡ καὶ μᾶλλον χαρακτηρίζουσα τὴν ἔκτασιν, παρίσταται ταῖς αἰσθήσεσι ἀμέσως καὶ ἀπευθείας. Ἐστὶ μὲν ἀληθὲς ὅτι ἡ γεωμετρία πραγματεύεται περὶ ἐκτάσεως ἀνεξαρτήτως τῶν χρωμάτων καὶ πάσης αἰσθητῆς ποιότητος· ἀλλ᾽ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἡ ἐπιστήμη αὕτη ἐξέρχεται τῶν ὁρίων τῶν αἰσθητῶν παραστάσεων περιοριζομένη εἰς τὰ τῶν νοερῶν, ἄλλως ἀναγκάζεται καταφυγεῖν εἰς χρώματα ἢ ἄλλην αἰσθητὴν ποιότητα. Ἡ δὲ ἰδιότης αὕτη τῆς ἐκτά-

σεως, τοῦ ἀπεκδύεσθαι, οὕτως εἰπεῖν, τῶν αἰσθητῶν ποιοτήτων, μετατρεπομένη εἰς ὅλως νοερὸν ἀντικείμενον, ἀποδείκνυσι τρανώτατα ὅτι ἐν ἑαυτῇ καὶ κατ' οὐσίαν οὐκ ἔστιν ἄμεσον τῶν αἰσθήσεων ἀντικείμενον, ἄλλως οὐκ ἠδύνατο ἀπαλλοτριωθῆναι τῆς αἰσθητῆς αὐτῆς φύσεως· διότι καταστρεφομένης τῆς οὐσίας τοῦ ὄντος, καταστρέφεται, φυσικῷ τῷ λόγῳ, καὶ αὐτὸ τοῦτο. Ὥστε ὑμεῖς μὴ παραδεχόμενος τὰ ἁπλᾶ τῶν ἀπὸ τῆς Σχολῆς στοιχεῖα τῆς ὕλης, παραδέχεσθε τουθόπερ οὐκ ἔστιν ὡσαύτως ἄμεσον ἀντικείμενον τῶν αἰσθήσεων. (15).— Ὅτι, ἔφην ἐγὼ, ἡ ἔκτασις ἢ τὸ τριχῇ διαστατὸν ὑπάρχει πράγματι ἐν τοῖς ἀντικειμένοις, ἐστὶν ἀναμφίλεκτον, ἄλλως ἀπολήγομεν εἰς τὴν φαινομενικὴν τῶν ὄντων ὕπαρξιν· ὅπερ ἡ κοινὴ αἴσθησις οὐ δύναται παραδεχθῆναι οὐ μόνον ὡς ἐκ τῆς δυσκολίας ἣν ἕκαστος ἡμῶν αἰσθάνεται πειρώμενος ἀντιληφθῆναι ἀντικειμένου ἄνευ πραγματικῆς ἐκτάσεως, ἀλλὰ καὶ διότι καταστρέφονται, ὡς προεῖπον, πᾶσαι αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι. Δέχομαι, εἶπον, ὅτι ἡ ἔκτασις οὐκ ἔστιν ἄμεσον τῶν αἰσθήσεων ἀντικείμενον· ἀλλὰ θεωρουμένη ὡς ἐνδομύχως ὑπάρχουσα, οὐδόλως ἕπεται ὅτι ἀποδίδομεν τοῖς ἐκτατοῖς τὸ ἐπιδεκτικὸν τῆς ἀμέσου πρὸς τὰς αἰσθήσεις σχέσεως, ἀλλὰ μόνον ὅτι πειθόμεθα ὑπάρχειν ἐν αὐτοῖς ἰδιότης τις, δι' ἧς δύνανται ἀντιληφθῆναι παρ' ἡμῶν διὰ τῶν αἰσθήσεων, ἀδιαφοροῦντες ἂν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως (16). Καὶ ἐντεῦθεν, ὁρᾶτε, ὅτι οὐχ ὑπάρχει ἐντελὴς ὁμοιότης μεταξὺ τῶν κυρίως αἰσθήσεων καὶ τῶν ἀντιλήψεων τῆς ἐκτάσεως· καθότι ἐκεῖναι μὲν εἰσὶν ἐσωτερικὰ φαινόμενα ἅπερ οὐ δυνάμεθα μεταφέρειν ἐξωτερικῶς· αὕτη δὲ ἐστὶ γεγονὸς ἐξωτερικὸν οὗ ἀντιλαμβανόμεθα διὰ τῶν ἐσωτερικῶν φαινομένων. Ἡ ἔκτασις, ἐξηκολούθησα λέγων, ἀναλυομένη ἰδεολογικῶς σύγκειται ἐκ πολλαπλασιότητος καὶ συνεχείας. Ἐκ πολλαπλασιότητος μὲν διότι τὸ ἐκτατὸν οὐκ ἀποτελεῖ μονάδα, κατ' αὐστηρὰν τῆς λέξεως σημασίαν, καθὸ συγκείμενον, ὡς ἐκ τῆς ἐκτάσεως, ἐκ μερῶν, ἃ οὐ δυνάμεθα κατανοῆσαι ἂν δὲν ὑποθέσωμεν αὐτὰ ἀπ' ἀλλήλων διακεκριμμένα. Ἐκ συνεχείας δὲ διότι πρὸς καταρτισμὸν ἐκτάσεως οὐκ ἀρκεῖ ἡ πληθὺς τῶν ὄντων, ἀλλ' ἀπαιτεῖται ὅπως ἀδιασπάστως συνέχονται ἀλλήλοις. Τούτου ἕνεκα πληθὺς ἀΰλων μονάδων οὐ δύναται ἀποτελέσαι ἐκτατὸν ὄν. Τὴν ἐν λόγῳ δὲ πληθύν τε καὶ συνέχειαν δυνάμεθα γνῶναι διὰ τῶν προξενουμένων ἐν ἡμῖν αἰσθήσεων. Οὕτως ὅταν ὁρῶμεν ἀντικείμενόν τι ἢ ἐφαπτώμεθα

αὐτοῦ, ἡ προξενουμένη αἴσθησις παριστᾷ ἡμῖν διαφόρους στιγμὰς ἀπ' ἀλλήλων διακεκριμμένας· καὶ τό δε μάλιστα ἁρμόζει τῇ φύσει αὐτῶν τῶν αἰσθήσεων. Καὶ ἐν ἔργῳ, ἡ διὰ τῶν ὀφθαλμῶν ὅρασις ἀντικειμένου μὴ παριστῶντος διακεκριμμένας στιγμὰς ἐστὶ πάντῃ ἀδύνατος. Ἡ δὲ θέα ἀδιαιρέτου στιγμῆς, ἐστὶν ἰδέα ὅλως ἀντιφατική. Αὐτὸ τοῦτο λεκτέον καὶ περὶ τῆς ἀφῆς, τῆς καὶ ἀπαιτούσης κατ' ἀνάγκην διάκρισιν καὶ θέσιν διάφορον ἑκάστου μέρους τοῦ ἀντιλαμβανομένου ὅλου. Ἡ δὲ συνέχεια ἤτοι διάθεσις τῶν μερῶν τοῦ ἐκτατοῦ ἀντικειμένου καί τοι γεγονὸς ἐκτὸς ἡμῶν ὑπάρχον καὶ ἐν ἡμῖν παριστανόμενον οὐχ' ὑπάγεται ἀκριβῆ ἀναλύσει· διότι λέγοντες, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Ἱσπανὸς Βαλμέσιος ἐν τῇ Στοιχειώδει αὐτοῦ Φιλοσοφίᾳ, ὅτι ἡ ἔκτασις ἐστὶ κατοχὴ διαστάσεως, οὐδὲν ἐξηγοῦμεν διότι ὑπολείπεται ἐξηγῆσαι εἰς τί συνίσταται ἡ ἔκτασις τῆς ἐν λόγῳ διαστάσεως. Οὐδ' ἐξηγοῦμεν τὶ πλειότερον λέγοντες ὅτι τὸ ἐκτατὸν σύγκειται ἐκ μερῶν μὴ συμπεριλαμβανομένων ἐν ἄλλοις μέρεσι, ἢ ὡς ἔλεγον οἱ ἀπὸ τῆς Σχολῆς, partes extrapartes, διότι πρὸς κατάληψιν τῆς τοιαύτης τῶν μερῶν διαθέσεως προϋποτίθεται ἡ ἰδέα τῆς ἐκτάσεως· καὶ οὕτως ἐξηγοῦντες τὴν ἔκτασιν διὰ τῆς ἐκτάσεως ὑποπίπτομεν καὶ τῇ ἀτοπίᾳ τοῦ συμπεριλαμβάνειν ἐν τῷ ὁρισμῷ αὐτὸ τὸ ὁριζόμενον. Κατ' ἀνάγκην λοιπὸν ἡ ἐξωτερικὴ ἔκτασις θεωρητέα ὡς γεγονὸς ἀνεπίδεκτον ἀναλύσεως, ἢ μόνον ἐπὶ σκοπῷ ἀνακαλύψεως τῆς πολλαπλασιότητος αὐτῆς, ὅπως ἀποβῇ ἀντικείμενον καταμετρήσεως· ἡ δ' ἐσωτερικὴ τοῦ γεγονότος τούτου ἐν ἡμῖν παράστασις ἐστὶν ἓν τῶν ἀρχικῶν τῶν ἡμετέρων γνώσεων γεγονότων, τῶν ἀναπτυσσομένων ἅμα τῇ ἐνεργείᾳ τῶν αἰσθητικῶν ἡμῶν δυνάμεων. — Οἱ λόγοι οἱ στηριζόμενοι, ἔφη ὁ Ἡγούμενος, ἐπὶ τῆς βασιμότητος τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, οὐ φαίνονταί μοι, πειστικοὶ, καὶ ἔτι μᾶλλον οἱ ἐπὶ τῆς κοινῆς αἰσθήσεως ἥτις οὐδέν τι ἐστὶν ἢ τὸ παραγόμενον τῆς ἰδίας ἑκάστου πείρας.— Κἀγὼ δέ. Ἡ απόδειξις ἡ στηριζομένη ἐπὶ τῆς ἀτοπίας τοῦ ἀνυποστάτου τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ βάσιμος καὶ πειστικοτάτη ἐστί· διότι οὐ δύναται εἶναι ἀληθὲς τὸ ἀπολῆγον εἰς ἀντιφατικὰς συνεπείας, οἵα καὶ ἡ ἀνατροπὴ πασῶν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Ἡ δὲ κοινὴ αἴσθησις οὐκ ἐστι προϊὸν τῆς ἰδιαιτέρας ἑκάστου πείρας, ἀλλ' ἔμφυτός τις ὁρμὴ ἢ φυσικὴ τάσις πρὸς παραδοχὴν προτάσεων μὴ στηριζομένων εἰς ἐνάργειαν οὐδ' εἰς τὴν μαρτυρίαν τῆς ἡμετέρας συνειδήσεως. Οὕτω Α')

πάντες ἀνεξαιρέτως γινώσκομεν τὰς ἠθικὰς ἀληθείας πρὸς ἃς συμμορφούμεθα, καὶ πολλάκις χωρὶς κἂν νὰ προσέξωμεν τὸ παράπαν εἰς αὐτάς. Καὶ ὅμως αἱ ἀλήθειαι αὗται οὐκ εἰσὶ καθαρὰ τοῦ ἐνδομύχου ἡμῶν φαινόμενα, διότι πλεῖσται περιστρέφονται περὶ τῶν σχέσεων ἡμῶν πρός τε τὸν Θεὸν καὶ τοὺς ὁμοίους ἡμῶν· καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν ἀνθρώπων οὐ γνωρίζουσιν αὐτὰς δι' ἐλλόγων ἀποδείξεων. Β'.) Οὐδεὶς κοινὸν νοῦν ἔχων πείθεται ὅτι δύναται ποιηθῆναι ἡ Ἰλιὰς π. χ. τοῦ Ὁμήρου διὰ τυχαίας καὶ ἀσκόπου στοιχειοθέσεως τῶν χαρακτήρων τῶν ἀποτελούντων τὰς ῥαψῳδίας αὐτῆς· καὶ ὅμως τοῦ ἀδυνάτου τούτου οὐκ ἔχομεν γνῶσιν διὰ τῆς συνειδήσεως ἡμῶν, οὐδὲ διὰ τῆς ἐναργείας, διότι τὸ ἀδύνατον τοῦ τοιούτου συμβάντος οὐ στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀντιφάσεως. Γ'.) Ἡ μαρτυρία τῆς συνειδήσεως περιορίζεται εἰς τὸ φαινόμενον· τίνι τρόπῳ λοιπὸν ἐκ τοῦ φαινομένου μεταβαίνομεν εἰς τὴν πραγματικότητα; Πῶς ἀποδίδομεν ταῖς ἰδέαις ἡμῶν ἑτερόθετον ἀξίαν, καὶ οὐ θεωροῦμεν αὐτὰς ὡς καθαρῶς αὐτόθετα γεγονότα πρὸς ἃ τ' ἀντικείμενα δύνανται ἢ μὴ συμφωνεῖν; Ἀναμφιβόλως δυνάμει τῆς *κοινῆς αἰσθήσεως* τῆς μὴ ἐπερειδομένης οὐδ' εἰς τὴν μαρτυρίαν τῆς συνειδήσεως οὐδ' εἰς τὴν ἐνάργειαν, ἀλλ' εἰς ἔμφυτόν τινα ῥοπὴν οὐδόλως ἐξηγουμένην, ἢ διὰ λόγων ἐπ' ἄπειρον μὴ στηριζομένων ἢ ἐπὶ ἁπλῶν φαινομένων.—Ἐπειδὴ ὁ λόγος, εἶπέ μοι ὁ Ἡγούμενος, περὶ ἐναργείας, ἐπιτρέψατέ μοι εἰπεῖν ὑμῖν ὅτι τὸ κριτήριον αὐτῆς οὐ φαίνεταί μοι τοσοῦτον βέβαιον ὅσον κοινῶς πιστεύεται· καθότι τουθόπερ εἰς τὸν μὲν φαίνεται ἐναργὲς εἰς ἕτερον φαίνεται ἀμφίβολον. — Τὸ ἐναργές, ἀπήντησα ἐγώ, φαίνεται ἐνίοτε ἀμφίβολον διότι οὐκ ἐξετάζομεν αὐτὸ ὑπὸ τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ ἔποψιν. Τὸ δὲ κριτήριον τῆς ἐναργείας ἐστὶν ἀλάνθαστον καθὸ ἐπερειδόμενον ἐπὶ τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς κοινῆς συγχρόνως αἰσθήσεως. Ἑπομένως οὐ μόνον πειθόμεθα ὅτι τ' ἀντικείμενα μᾶς φαίνονται οἷα παρίστανται ἡμῖν, ἀλλ' ὅτι καὶ πράγματι αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ εἰσὶ τοιαῦτα. Οὕτω μᾶς φαίνεται ὅτι ὁ κύκλος οὐκ ἔστι τρίγωνος, ἀλλ' οὐ περιοριζόμεθα ἐν τῇ καταφάσει τοῦ φαινομένου, ἀλλ' ἐσμὲν ἔτι βέβαιοι ὅτι ἔχει οὕτως ἀνεξαρτήτως πάσης ἐνδομύχου ἡμῶν παραστάσεως. Μᾶς φαίνεται ὅτι τὰ πράγματα οὐ δύνανται εἶναι καὶ μὴ ταυτοχρόνως· ἀλλ' ἡ περὶ τούτου βεβαιότης ἡμῶν οὐ περιορίζεται ἐν τῷ ἐν λόγῳ *φαίνεται*, ἀλλ' ἐπεκτείνεται καὶ εἰς αὐτὴν τὴν πραγματικότητα.—Κἀκεῖ-

νος δέ. Ἐπανερχόμενος ἐπὶ τοῦ προκειμένου λέγω ὑμῖν, ὅτι καὶ πάντες σχεδὸν οἱ τῆς ἀρχαιότητος σοφοὶ θεωροῦντες τὸ ἀκατάληπτον τοῦ ἐξ ὑλικῶν ἀτόμων καταρτισμοῦ τῆς ὕλης ἠναγκάσθησαν παραδεχθῆναι τὸ ἁπλοῦν καὶ ἀμερὲς τῶν πρώτων αὐτῆς στοιχείων. (17) —Ἀδιαφοροῦντες ὡς πρὸς τὰς δοξασίας τῶν τε ἀρχαίων καὶ νεωτέρων φέρε ἐξετάσωμεν, ἔφην ἐγώ, τί ὑπαγορεύει ὁ ὀρθὸς λόγος. Καὶ ἐν πρώτοις ἐξ αὐτῆς τῆς μόνης πείρας δῆλον γίνεται ὅτι ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι αἱ καταρτίζουσαι τὴν ὕλην αὐθυπόστατοι δυνάμεις δεῖ εἶναι μᾶλλον ἢ ἧττον ἑτερογενεῖς· καὶ ὅμως ἡ διαφορὰ τῶν ὄντων ἡ καὶ βαθμηδὸν καταφαινομένη ἀπὸ τοῦ ὀρυκτοῦ μέχρι τοῦ ἀνθρώπου οὐ δύναται ἐξηγηθῆναι οὐδὲ διὰ τῆς μηχανικῆς ἐνεργείας αὐτῶν, οὐδὲ διὰ τῆς ἀνομοιότητος τῆς οὐσίας αὐτῶν. Διότι τινὶ τρόπῳ τὸ αὐτὸ σύστημα δυνάμεων ἀποτελεῖ συνάμα τό τε ὀρυκτὸν, φυτὸν, ἄλογον ζῶον καὶ ἄνθρωπον;.....—Τὸ τοιοῦτον, διέκοψέ με λέγων ὁ Ἡγούμενος, οὐκ ἀποδεικνύεται οὐδὲ διὰ τῆς θεωρίας τῶν δυνάμεων, οὐδὲ διὰ τῆς τῶν ἀτόμων.—Σύμφημι, ἔφην. Ἡ φυσικὴ αὕτη πρόοδος τῶν ὄντων οὐ δύναται ἐξηγηθῆναι διὰ τῆς πείρας διὸ δέον καταφυγεῖν εἰς ὑψηλοτέραν ἀρχήν. Τὸ πνεῦμα ἡμῶν, ἐξηκολούθησα λέγων, αἰσθάνεται ὅτι οὐ μόνον αἱ ἐν λόγῳ, καθ' ὑπόθεσιν, ἀτομικαὶ δυνάμεις, ἀλλὰ καὶ αἱ πραγματικαὶ τῶν σωμάτων δυνάμεις, αἱ τοσοῦτον συνταυτιζόμεναι τοῖς οὖσι, οὐκ εἰσὶν ἢ ἁπλῆ, οὕτως εἰπεῖν, δήλωσις, εἴτε ἐνέργεια, ἢ μᾶλλον ἁπλοῦν φαινόμενον· ὁρᾷ μόνον ὅτι οὐ καταλαμβάνει τὸ ὂν ἐν ἑαυτῷ δηλαδὴ τὴν ἐνδόμυχον αὐτοῦ οὐσίαν, ἀλλὰ μόνον ὅτι ἀντιλαμβάνεται κατ' ἐπιφάνειαν αὐτοῦ. Καὶ ἐν περιπτώσει καθ' ἣν οὐχ' ὑπῆρχεν ἄλλη ἀφορμὴ ἀμφιβολίας ἢ ἡ ἐπ' ἄπειρον ἀνάλυσις τῆς οὐσίας εἰς ἀτομικὰς δυνάμεις, οὐ δύναται περιορισθῆναι ἐν τῷ ἁπλῷ δυναμισμῷ. Ἡ ἀρχὴ τῆς ἑνότητος ἔν τε τῇ οὐσίᾳ, καὶ τῇ αἰτίᾳ, ἐστὶν νόμος ἁπλούστατος καὶ ἀπολύτως ἀναγκαῖος τῇ ἀνθρωπίνῳ νοήσει, διὸ μέχρις οὗ ἀντιληφθῇ τῆς ἑνότητος τῆς τε οὐσίας, αἰτίας καὶ σκοποῦ, οὐ φθάνει πρὸς τὸν πρὸς ὃν ὅρον. (18) — Ἀλλὰ μὴ δὲν βλέπετε, ἐπανέλαβεν ὁ Ἡγούμενος, ὅτι τὸ ἐπ' ἄπειρον διαιρετὸν τῆς ὕλης ἄγει εἰς προφανεστάτην ἀντίφασιν διότι ὡρισμένον ὅλον, ἤθελε σύγκεισθαι ἐξ ἀπείρων μερῶν; Οὕτως π. χ. ἐὰν ἐπί τινος σφαίρας ἐγχαράξωμεν ὅσον εἰ δυνατὸν λεπτοτάτας γραμμὰς, ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν δύναται μὲν εἶναι ἀκαταλόγιστος, οὐδέποτε ὅμως ἄπειρος; καθότι ὡρισμένης οὔσης

τῆς ἐπιφανείας θέλει ἐπὶ τέλους καλυφθῇ ὁλόκληρος ἐκ γραμμῶν. Ὡσαύτως δὲ καὶ ὡρισμένη τις μάζα οὐ δύναται διαιρεθῆναι εἰς ἄπειρον ἀριθμὸν τεμαχίων. — Ὑμεῖς, ἀπήντησα ἐγὼ, ἐκλαμβάνων τὰ μεγέθη ὡς ὀντότητα ἀπελήξατε ἐν τῷ ἐν λόγῳ συμπεράσματι. Ἀλλὰ τὰ μεγέθη εἰσὶν, ὡς κάλλιστα γινώσκετε, ἁπλαῖ σχέσεις οὐδεμίαν ἀπόλυτον ὕπαρξιν ἔχοντα· καὶ πράγματι, ἡ σφαῖρα ἐφ' ἧς, καθ' ὑπόθεσιν, ἐνεχαράχθησαν αἱ λεπτόταται γραμμαὶ ἐξεταζομένη δι' ὀπτικοῦ φακοῦ ἢ διὰ μικροσκοπίου παρίσταται αὐτή τε καὶ αἱ ἐπ' αὐτῆς γραμμαὶ λίαν μεγαλήτερα ἀφ' ὅ,τι διὰ τοῦ γυμνοῦ ὀφθαλμοῦ ἐφαίνοντο· ὥστε ἐπὶ τῶν ἐπ' αὐτῆς ἤδη ἐγκεχαραγμένων γραμμῶν δυνάμεθα κάλλιστα ἐγχαράξαι ἑτέρας λεπτοτέρας γραμμάς· καὶ ἂν πάλιν ὑποβάλωμεν αὐτὴν εἰς νέαν ἐξέτασιν δι' ἐντελεστέρου φακοῦ ἢ μικροσκοπίου, φανήσεται καὶ πάλιν αὐτή τε καὶ αἱ ἐπ' αὐτῆς γραμμαὶ ἔτι μεγαλήτεραι· ὥστε ἐπ' αὐτῶν δυνάμεθα ἐκ νέου ἐγχαράξαι ἑτέρας γραμμάς· καὶ οὕτως ἐπ' ἄπειρον, τοὐλάχιστον νοερῶς, διότι ἐνδεχόμενον τὰ φυσικὰ ἄτομα νὰ ὦσι, φυσικῶς, ἀνεπίδεκτα διαιρέσεως, οὐχὶ καθὸ ἐκτατὰ, ἀλλὰ καθὸ καθ' ὑπόθεσιν στερημένα πόρων καὶ ἀποτελοῦντα ἑνότητα ἐντελῶς συνεχομένην καὶ ἀδιαχώρητον. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἡ πλευρὰ A, θέλει μὲν διαφέρει τῆς B, ἀλλ' οὐδενὸς πόρου μεσοχωροῦντος οὐ δύνανται *φυσικῶς* ἀποχωρισθῆναι. (19) — Κακεῖνος. Ὅπως ἂν θεωρήσωμεν τὰ μεγέθη, αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ, ἐστὶν ἀείποτε πασίδηλον ὅτι ὡρισμένον τι ὅλον, οὐ δύναται ἔχειν ἐν ἑαυτῷ ἄπειρα μέρη, ἄλλως ἤθελεν εἶσθαι συγχρόνως ἄπειρον μὲν ὡς ἐκ τῶν μερῶν αὐτοῦ, καὶ ὡρισμένον ἐν ὅλῳ! — Οὐχ ἧττον ἐστὶν ὡσαύτως πασίδηλον, ἀπήντησα ἐγὼ, ὅτι οἵαν δήποτε κίνησιν, ἀριθμὸν, χῶρον, χρόνον ἢ ἔκτασιν ὑποθέσητε, ὑπάρχωσιν ἀείποτε μεγαλήτερα τε καὶ μικρότερα μεσολαβοῦντα πάντοτε μεταξὺ μηδενὸς καὶ τοῦ ἀπείρου, καὶ ἀπέχοντα ἀπείρως ἐξ ἀμφοτέρων τῶν ἄκρων τούτων. Παραδέχομαι ὅτι ἅπασαι αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος ἀλήθειαι εἰσὶν ἀνεπίδεκτοι ἀποδείξεως· καὶ ὅμως οὐ δύνασθε ἀρνηθῆναι ὅτι ἀποτελοῦσι τὴν ἀρχὴν καὶ βάσιν τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν. Καὶ ἐπειδὴ τὸ ἀνεπίδεκτον τῆς ἀποδείξεως οὐ πηγάζει ἐκ τοῦ συγκεχυμένου ἢ τοῦ ἀσαφοῦς αὐτῶν, ἀλλ' ἀπεναντίας ἐκ τῆς μεγίστης αὐτῶν σαφηνείας, δῆλον γίνεται ὅτι ἡ ἐν λόγῳ ἔλλειψις ἀποδείξεων οὐκ ἐστι πλημμέλημα ἀλλὰ μᾶλλον τελειότης. Καὶ πράγματι, τί σαφέστερον ἢ

ὅτι πᾶς ἀριθμὸς δύναται διπλασιασθῆναι ἢ διαιρεθῆναι; Ὡσαύτως μία τις κίνησις, διάστασις χώρου, διάρκεια χρόνου καὶ ἔκτασις; Καὶ ταῦτα ἐπ' ἄπειρον χωρὶς ποσῶς νὰ φθάσωμεν μέχρι τοῦ μηδενὸς ἢ μηδενικοῦ, διότι δύο μηδενικὰ οὐδέποτε ἀποτελοῦσιν ἀριθμόν· ὡς δύο μέρη στερούμενα ἐκτάσεως, ἔκτασιν ἢ δύο στερούμενα διαρκείας χρόνον καὶ δύο πάντη ἠρεμοῦντα ἀρχὴν κινήσεως. Ὁσάκις λοιπὸν μία τις πρότασις ἐστὶν ἀκατάληπτος δὲν πρέπει νὰ σπεύδωμεν τὰς κρίσεις ἡμῶν, ἀλλ' ἀνάγκη πᾶσα ἵνα πρότερον ἐξετάσωμεν καὶ βασανίσωμεν καὶ τὴν ἀντίθετον αὐτῆς πρότασιν, καὶ ἐὰν αὕτη εὑρεθῇ ψευδὴς καὶ ἀνυπόστατος, ὀφείλομεν παραδεχθῆναι τὴν πρώτην καίτοι πάντῃ ἀκατάληπτον. Οὕτω π. χ. ἐστὶ πασίδηλον ὅτι ἔκτασις ἐπ' ἄπειρον διαιρετέα οὐ δύναται καταληφθῆναι ὑπὸ ἀνθρωπίνου νοός, καὶ ὅμως δυνάμεθα κατανοῆσαι ὅτι δύο ἀδιαίρετα ἢ μᾶλλον μὴ ἐπιδεκτικὰ διαιρέσεως μόρια δύνανται ὑπάρχειν ἐν συναφείᾳ, καθότι εἰ μὲν συνέχονται καθ' ὅλα τὰ μέρη αὐτῶν οὐκ ἀποτελοῦσιν ἢ ἓν ὅλον, καίτοι ἕκαστον αὐτῶν ἐςὶν ἐν ἑαυτῷ ἀνεπίδεκτον διαιρέσεως. Εἰ δὲ πάλιν οὐ συνέχωνται ὁλοσχερῶς ἀλλ' ἐν μέρει, ἕπεται ὅτι ἔχουσι μέρη καὶ ἑπομένως εἰσὶν ἐπιδεκτικὰ διαιρέσεως.—Λαβὼν δὲ τὸν λόγον ὁ Ἡγούμενος ἔφη. Πλεῖστα ὅσα ἀντικείμενα διὰ μὲν τοῦ ὀφθαλμοῦ ὁρώμενα φαίνονται ἁπλᾶ, διὰ δὲ τοῦ μικροσκοπίου σύνθετα· ἄρα, κατὰ τοὺς ὑμετέρους διϊσχυρισμοὺς, ὑπάρχουσιν ἄνευ στοιχείου, καὶ κατὰ συνέπειαν ἡ ὕλη οὐκ ἐστι ἢ συσσώρευσις *ἀνυπαρχόντων στοιχείων*! Οὐδὲ δύνασθε εἰπεῖν συγκειμένην αὐτὴν ἐκ στιγμῶν λίαν μικρᾶς ἐκτάσεως, διότι οὐ δυνάμεθα ὑποθεῖναι ὡς *φυσικὴν ἔκτασιν* ἢ μέγεθος τι συγκείμενον ἐκ μερῶν ὅπως δήποτε συνεχομένων· ὅθεν αἱ στιγμαὶ αὗται ἤθελον εἶσθαι συγχρόνως ἁπλαῖ τε καὶ σύνθετοι. Τί λοιπὸν ὑπολείπεται ὑποθεῖναι; Οὐδὲν ἕτερον ἢ ὅτι τ' ἄτομα εἰσὶν ἱκανὰ ἀποτελέσαι ἔκτασιν καίτοι μὴ πράγματι ἐκτατά! Καὶ τῷ ὄντι, ἡ φύσις πολλάκις φθάνει εἰς γεγονότα δι' ἀκαταλογίστου σειρᾶς ἑτέρων γεγονότων τὰ μέγιστα ἀπ' ἀλλήλων διαφερόντων. Οὕτως ἐὰν παρατηρήσωμεν ὠόν τι κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἐπωασμοῦ, εὑρίσκομεν αὐτὸ ἐν καταστάσει ὑγροῦ. Καὶ ἂν ὡσαύτως παρατηρήσωμεν τὰς ἶνας τὰς πρὸς ἐξούλωσιν πληγῆς τινος φυτοῦ, οὐχ' ὁρῶμεν ἢ ἁπλῆν βλένναν. Καὶ ὅμως τὰ πάντῃ στερούμενα ὀργάνων ταῦτα ὑγρὰ, μεταβάλλονται εἰς ἐνόργανα στερεά! Ὑποθέ-

σατε πρός δε, ἐξηκολούθησε λέγων, ὅτι ἔχετε ὑπ' ὄψιν σχεδὸν ἀόρατόν τι τεμάχιον τῆς τοῦ πλανήτου Οὐρανοῦ τροχιᾶς. Τὸ ἐν λόγῳ τεμάχιον οὐ παριστᾷ βεβαίως ἢ ἐλαχίστην εὐθείαν γραμμήν, ἣν πολλαπλασιάζοντες ἐπὶ μυριάκις θέλομεν ἀποτελέσει καμπύλην γραμμήν· ὅθεν τὰ τεμάχια ταῦτα καί τοι μὴ καμπύλα εἰσὶν ἱκανὰ ἀποτελέσαι καμπύλην. Ὡσαύτως λοιπὸν καὶ τὰ μὴ ἐκτατὰ στοιχεῖα ἀποτελοῦσιν ἐκτατὸν ὄν.— Κἀγὼ δὲ ἔφην. Παραδέχομαι ὅτι τὸ ἐν λόγῳ τεμάχιον τῆς τοῦ Οὐρανοῦ πλανήτου τροχιᾶς θεωρητέον ὡς ἐλαχίστη εὐθεία γραμμή· καὶ ὅτι ἡ καμπύλη γραμμὴ θεωρεῖται ἐν τῇ μαθηματικῇ ὡς συγκειμένη ἐκ πολλῶν ἐλαχίστων εὐθειῶν γραμμῶν, ἀλλὰ πράγματι καὶ ἀπολύτως θεωρουμένη ἡ καμπύλη οὐδόλως σύγκειται ἐξ εὐθειῶν γραμμῶν, διότι εἰ καὶ ἡ μεταξὺ ἐξωτερικῆς καὶ ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας τῶν μικρῶν τούτων γραμμῶν διαφορὰ ἐστὶ τοσοῦτον σμικρὰ ὥστε ἀποβαίνει ἀκαταλόγιστος ἐν τοῖς ὑπολογισμοῖς· πράγματι ὅμως καὶ ἀπολύτως θεωρουμένη ἡ διαφορὰ αὕτη ἀείποτε ὑπάρχει· ἐκτὸς ἂν ὁ λόγος περὶ γραμμῆς συγκειμένης ἐκ μαθηματικῶν στιγμῶν, ὅτε πάλιν καὶ ἡ γραμμὴ ἔσεται μαθηματική, τουτέστι φύσει διάφορος τῆς φυσικῆς γραμμῆς, τῆς καὶ τριχῇ ἀείποτε διαστατῆς, ὥσπερ καὶ τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος στοιχεῖα τῆς ὕλης. (20). Περὶ δὲ τῶν ὑγρῶν, προσεθέμην, τῶν ἀποτελούντων στερεὰ σώματα ἐστὶ πασίδηλον ὅτι ταῦτα, καθὼς καὶ τὰ ἀέρια, θεωρητέα ὡς ἐξ ἐλαχίστων μὲν ἀλλὰ τριχῇ διαστατῶν μορίων συγκείμενα, καὶ παράγοντα σώματα ὁμοφυῆ αὐτοῖς, καθὸ ἀείποτε ἀνάλογα πρὸς τὴν ἐνδόμυχον φύσιν τῶν καταρτιζόντων αὐτὰ ὑγρῶν.— Δυνάμεθα τὸ πολὺ, ἔφη ὁ Ἡγούμενος, παραδεχθῆναι μετὰ τοῦ Χρυσίππου καί τινων τῶν νεωτέρων, τῷ ἐπ' ἀορίστῳ οὐχὶ ὅμως καὶ τὸ ἐπ' ἄπειρον διαιρετέον τῆς ὕλης.— Φαίνεται, ἔφην ἐγὼ, διέφυγεν ὑμῖν ἡ ἐπὶ τοῦ προκειμένου πρὸς Χρύσιππον ἀπάντησις τοῦ Πλουτάρχου. Κατὰ τὸν νόμον τῶν ἀντιφάσεων, λέγει οὗτος, ὅταν ἀποφαινώμεθα ὑπὲρ ἑνὸς τῶν ὅρων, κατ' ἀνάγκην καταφαινόμεθα κατὰ τοῦ ἑτέρου, ὅπερ οὐ δυνάμεθα ποιεῖν παραδεχόμενοι τὴν ἐπ' ἀορίστῳ διαίρεσιν, διότι τὸ *πεπερασμένον* ἐστὶν ἀντίθετον πρὸς τὸ *ἄπειρον* τὸ δὲ *ἀόριστον* οὐ μεσοχωρεῖ ὡς ὅρος ἀντίθετος. Ἐκτὸς τούτου οὐ πρόκειται γνῶναι κατὰ πόσον ἐστὶ διαιρετὸν πρὸς τί, ἀλλ' ἀπολύτως. Ἑνὶ λόγῳ ἂν ᾖ διαιρετὸν ὡρισμένως ἢ ἀπείρως. Ἐνῷ λέγοντες ἐπ' ἀορίστῳ, ἐστὶ τὸ αὐτὸ ὡσανεὶ ἐρωτώμε-

νός τις, ἂν τὰ ἐν τῷ βαλαντίῳ αὐτοῦ νομίσματα ἦσαν ἀρτίου ἢ μὴ ἀριθμοῦ ἀπεκρίνατο *ἀορίστου*, ὡς ἂν ὑπῆρχε καὶ τρίτος ἀριθμός, ὁ καὶ *ἀόριστος*, μεταξὺ ἀρτίου καὶ περιττοῦ.— Κἀκεῖνος ἔφη. Τοὐλάχιστον δυνάμεθα εἰπεῖν ὅτι ἡ ὕλη κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς διαιρέσεως οὐκ ἐστι διαιρετὴ ἐπ' ἄπειρον πράγματι, ἀλλὰ μόνον δυνάμει.— Κἀγὼ δέ. Εἰ καὶ ἡ διαίρεσις τελῆται ἐφ' ὡρισμένου μέρους, τὰ μέρη ὅμως αὐτοῦ θεωρητέα ἐπ' ἄπειρον διαιρετά· διότι ἂν ὑποθέσωμεν αὐτὰ ὡρισμένου ποσοῦ, ἡ διαίρεσις οὐ δύναται ἐπεκταθῆναι ἐπ' ἄπειρον· ἂν ὅμως ἀπ' ἐναντίας ὑποτεθῶσιν ἀπείρου ἀριθμοῦ, τότε ἡ διαίρεσις θεωρητέα οὐχὶ μόνον δυνάμει, ἀλλὰ καὶ πράγματι ἐπ' ἄπειρον ἐπεκτεινομένη.— Κἀκεῖνος. Ἀμφότεραι αἱ προτάσεις αὗται εἰσὶν ἀκατάληπτοι.— Κἀγὼ πάλιν. Ὁμολογητέον ὅμως ὅτι ἡ μία ἐξ αὐτῶν ὤφειλεν εἶναι ἀληθής. Καὶ ἐν ἔργῳ. Πᾶν τὶ πολλαπλασιαζόμενον ἢ διαιρούμενον ἀποτελεῖ ἀείποτε ὁμοειδές τι ὄν· ἀλλὰ τὸ μὴ ἐκτατὸν πολλαπλασιαζόμενον ἐπ' ἄπειρον οὐδέποτε θέλει ἀποτελέσει τὶ ἐκτατόν, καθὸ μὴ ὁμοειδές. Οὕτω καὶ ἐκτατόν τι διαιρούμενον καὶ ὑποδιαιρούμενον ἀπείρως οὐδέποτε θέλει φθάσει εἰς τὶ μὴ ἐκτατόν, καθὸ μὴ ὁμοειδές. Πᾶσαι αἱ σχέσεις ἢ μεγέθη διαιροῦνται ἀπείρως χωρὶς ποσῶς νὰ φθάσωσιν εἰς ὅρον ἀνεπίδεκτον διαιρέσεως, ἑπομένως κεῖνται μεταξὺ ἀπείρου καὶ μηδενός. Ἰδού, Πάτερ, προσέθηκα, οἵαν θαυμασίαν σχέσιν ἔθεσεν ἡ φύσις μεταξὺ τῶν ἐν λόγῳ ἀντικειμένων καὶ τῶν δύο ἀξιοθαυμάστων ἀπείρων, ἃ ὡρίσθημεν οὐχὶ κατανοεῖν ἀλλὰ θαυμάζειν! Τὰ δὲ ἐν λόγῳ ἄπειρα καί τοι ἀπείρως ἀπ' ἀλλήλων διαφέροντα, συσχετίζονται ὅμως ἐπὶ τοσούτῳ ὥστε ἡ γνῶσις τοῦ ἑνὸς ἐπιφέρει καὶ τὴν τοῦ ἑτέρου, (21).— Κἀκεῖνος δέ. Οὐδέποτε δύναμαι παραδεχθῆναι τὸ ἐπ' ἄπειρον διαιρετὸν τῆς ὕλης· οὐδὲ τὰς ὑλοσόφους ἀρχὰς τοῦ παρ' ὑμῶν ὑπερασπιζομένου Λωκκίου.— Μὲ ἀδικεῖτε, Πάτερ, ἔφην ἐγώ, καθότι οὐχ' ὑπερασπίζω ἁπάσας τὰς τοῦ Λωκκίου ἀρχάς, καί τοι μηδόλως τείνουσαι πρὸς τὸν ὑλισμόν, ὡς λέγετε· καθότι ἡ ἀμφιβολία ἣν ἐξέφρασε περὶ τῆς δυνάμεως δηλονότι τοῦ Θεοῦ ὡς πρὸς τὸ πλάττειν ἐνύλους ψυχὰς οὐκ ἐστιν ἀνυπόστατος. Ἀκούσατε, παρακαλῶ, ἀπροκαταλήπτως τοὺς λόγους αὐτοῦ τοῦ Λωκκίου καὶ κρίνατε ἀπαθῶς. «Ἔχομεν, λέγει οὗτος, τὴν ἰδέαν τῆς *ὕλης* ὡς καὶ τὴν τῆς *νοήσεως*, ἀλλ' ἴσως οὐδέποτε δυνησόμεθα γνῶναι ἂν ὂν τὶ ὅλως ὑλικὸν νοεῖ ἢ μή· λόγῳ ὅτι ἐστὶν ἡμῖν ἀδύνατον ἀ-

νακαλύψαι διὰ τῆς θεωρίας τῶν ἰδίων ἡμῶν ἰδεῶν, ἄνευ τῆς τῆς ἀποκαλύψεως ἀρωγῆς, μὴ ὁ Θεὸς ἐχορήγησεν ὑλικῷ τινι ἀθροίσματι, διατεθειμένῳ καθ' ὃν ἐνέκρινε τρόπον, τὴν δύναμιν τοῦ ἀντιλαμβάνεσθαι καὶ νοεῖν· ἢ μὴ προσέθηκε τῇ οὕτω διατεθειμένῃ ὕλῃ, οὐσίαν τινα ἄϋλον καὶ νοεράν. Διότι καθόσον ἀφορᾷ τὰς γνώσεις ἡμῶν οὐκ ἐστι μᾶλλον δύσκολον νὰ συλλάβωμεν ὅτι ὁ Θεὸς δύναται, βουλόμενος, νὰ προσθέσῃ τῇ ἡμῖν ἰδέᾳ τῆς ὕλης καὶ τὴν τοῦ νοεῖν δύναμιν, ἀγνοοῦντες ἡμεῖς ἐν τίνι συνίσταται ἡ νόησις, καὶ ἐν τίνι εἴδει οὐσίας, τὸ Παντοδύναμον τοῦτο ὄν, ἐνέκρινε χορηγῆσαι τὴν ἐν λόγῳ δύναμιν, ἥτις οὐ δύναται ὑπάρχειν ἢ τῇ θείᾳ εὐδοκίᾳ καὶ βουλήσει. Οὐδεμία δὲ ἐφίσταται ἀντίφασις παραδεχθῆναι ὅτι ὁ Θεὸς, τὸ νοερὸν, αἰώνιον καὶ παντοδύναμον τοῦτο ὄν, δύναται χορηγῆσαι βαθμόν τινα αἰσθήσεως, ἀντιλήψεώς τε καὶ νοήσεως ἀθροίσμασι ὕλης πεποιημένης καὶ ἀναισθήτου, καὶ ὁμοῦ κατὰ τὴν ἀρέσκειαν αὐτοῦ συνηρμοσμένης. Εἰ καὶ ἀπέδειξα, ἂν οὐ λανθάνῃ με, ὅτι ἐστὶν ἐντελὴς ἀντίφασις ὑποθεῖναι ὅτι ἡ ὕλη, ἥτις, ἰδίᾳ φύσει, ἐστὶ σαφέστατα ἐστερημένη αἰσθήσει καὶ νοήσει, δύναται εἶναι τὸ ἀρχικὸν νοερὸν ὄν, τὸ καὶ προαιωνίως ὑπάρχον». (22) Αἰτῶ συγγνώμην, προσέθηκα, ἐπανερχόμενος ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ζητήματος, ἀλλὰ τοῦτο ἐστὶ τὸ πρώτιστον καὶ κύριον θέμα τῶν ἡμετέρων συζητήσεων.— Ἀσμένως, ἀπήντησεν ὁ Ἡγούμενος, ἐπανέρχομαι κἀγὼ ὅπως ἐξετάσωμεν αὐτὸ ὑφ' ὅλας τὰς ἐπόψεις, ἀρκεῖ ἵνα μὴ ἐπαναλάβωμεν τὰ αὐτὰ, ὅπερ καὶ περιττὸν καὶ ὀχληρὸν ἀποβαίνει.— Ἀναμφιλέκτως· ἔφην ἐγώ.—Κακεῖνος. Μὴ λανθάνει ὑμᾶς ὅτι ὁ διάσημος Γερδίλιος ἀπαντῶν εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο, δι' ἐπὶ τούτου πονήματος ἐπιγραφομένου «Della immortalità dell' anima contro Locke» ἀπέδειξε τὸ ἀδύνατον τῆς τοιαύτης ὑποθέσεως; (23)—Ἀπεναντίας, ἐπανέλαβον ἐγὼ, ὁ Γερδίλιος στηριζόμενος εἰς τὸ φύσει ἀδρανὲς καὶ ἐκτεταμένον τῆς ὕλης πειρᾶται ἀποδεῖξαι ὅτι ὁ λογισμὸς καθὸ φύσει ἁπλοῦς ἀπᾴδει πρὸς ὃν οἷον ἡ ἐκ πολλῶν μερῶν συγκειμένη ὕλη, πρὸς ἣν μόνον ἁρμόζει διαίρεσις, ἕνωσις καὶ κίνησις, οὐδόλως ὅμως καὶ νόησις. Οὕτως ἐν ἄλλαις λέξεσι ὑποστηρίζει τὴν τοῦ Καρτεσίου δόξαν, διατεινομένου ὅτι ἐν τῇ ἰδέᾳ νοεροῦ ὄντος οὐ συμπεριλαμβάνεται ἡ ἰδέα τῆς ἐκτάσεως, ὥστε συμπεραίνει ὅτι τὸ νοερὸν ὂν οὐ δύναται εἶναι καὶ ἐκτατόν. Ἀλλ' ὤφειλον οὗτοι πρὶν ἢ ἀπολήξωσιν εἰς τὸ ἐν λόγῳ συμπέρασμα, ἀποδεῖξαι ὅτι ἡ ἰδέα τῆς ἐκ-

τάσεως ἀντιφάσκει πρὸς τὴν τῆς νοήσεως, καὶ μὴ συγχέειν τὴν ἰδέαν τῆς μὴ συνυπάρξεως μετὰ τῆς ἀντιφάσεως· διότι ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Γαλλούππης· «Μεταξὺ καταφατικῆς τινος κρίσεως θεωρουμένης ὡς ταυτοσήμου, καὶ ἀποφατικῆς ταυτοσήμου κρίσεως, μὴ ἀντιλεγούσης τῇ πρώτῃ, δύναται μεσοχωρῆσαι συνθετική τις κρίσις, καταφάσκουσα οὐχὶ μὲν τὴν ταυτότητα τῶν ἰδεῶν, ἀλλὰ τὴν συνύπαρξιν αὐτῶν. Οὕτως, προστίθησιν ὁ αὐτὸς, ἐν τῇ ἰδέᾳ τοῦ ἐκτατοῦ πράγματος οὐ συμπεριλαμβάνεται ἡ ἰδέα τῆς κινήσεως· ἀλλὰ μὴ τάχα ἡ ἰδέα τῆς ἐκτάσεως ἀπᾴδει τῇ τῆς κινήσεως;» (24). Ὅθεν ὁ Λώκκιος καίτοι παραδεχόμενος ὅτι ἡ ἰδέα τῆς ἐκτάσεως οὐκ ἐμπεριέχεται ἐν τῇ τοῦ νοεροῦ ὄντος, εἰκάζει ὅμως οὐκ ἄνευ λόγου, ὅτι αὗται οὐκ εἰσὶ καὶ ἀντιφατικαὶ διὸ συμπεραίνει ὅτι ὁ Θεὸς ἠδύνατο κάλλιστα πλᾶσαι οὐσίας πεπροικισμένας νοήσει τε καὶ ἐκτάσει συγχρόνως. Οὐχ ἧττον καὶ αὐτὸς ὁ Γερδίλιος ὁμολογεῖ ἐπὶ τέλους ὅτι οὐκ ἔστι τὸ τοιοῦτον ἀδύνατον ὑποτιθεμένης τῆς ὕλης μὴ ἀδρανοῦς· καὶ πρὸς πλειοτέραν ὑμῶν βεβαίωσιν ἀκούσατε τὰς ἰδίας αὐτοῦ ἐκφράσεις· «Se per potenza s' intende un essere distinto dal suo subbietto quali sono gli accidenti e le forme scolastiche, io non negherò potere Iddio indifferentemente unire all' una o all' altra di queste sostanze qualunque specie di potenza.» (25)—Ἀλλὰ μὴ δὲν κατανοεῖτε, ἐπανέλαβεν ὁ Ἡγούμενος, ὅτι μία καὶ ἡ αὐτὴ ἀντίληψις οὐ δύναται ἐνεργηθῆναι εἰς διαφόρους συγχρόνως οὐσίας· καὶ ἑπομένως ὅτι ἕκαστον μόριον, καθὸ ἐκτατὸν, ἤθελεν ἦσθαι ἀνεξάρτητον τῶν λοιπῶν κατά τε τὸ ἐνεργεῖν καὶ πάσχειν; Τίνι τρόπῳ π. χ. τὸ μέρος Α, δύναται ἔχειν συγχρόνως τὴν αὐτὴν ἀντίληψιν τοῦ Β, Γ, Δ, Ε. κ.λ; Ἕπεται ἄρα ὅτι τὸ νοερὸν ὂν ἐστὶ κατ' ἀνάγκην ἁπλοῦν καὶ μὴ ἐκτατόν.—Ἐνταῦθα ἐπιτρέψατέ μοι, ἔφην ἐγὼ, εἰπεῖν ὑμῖν, ὅτι καὶ πάλιν συγχέετε τὸ ἁπλοῦν μετὰ τῆς μονάδος· καθότι ἐν τῷ καί τοι ἐκτατῷ ἀλλ' ὁλοσχερεῖ σώματι, τὰ μέρη Α, Β, Γ, Δ, Ε, καὶ ὅσα ἕτερα δυνάμεθα διακρίνειν νοερῶς, οὐκ εἰσὶν ἀπ' ἀλλήλων κεχωρισμένα, ἀλλ' ὅλα ὁμοῦ συνυπάρχουσιν ἀποτελοῦντα ἐκτατὴν ἑνότητα. Ἑπομένως αἱ ἀντιλήψεις τοῦ Α, ἢ τοῦ Β, κ.λ.π. οὐκ εἰσὶν ἴδιαι ἑνὸς ἑκάστου τούτων ἀλλ' ἀνήκουσιν ἀπὸ κοινοῦ τῷ ἐξ αὐτῶν ἀπαρτιζομένῳ συνόλῳ. (26). Ἐνδεχόμενον μία τις ἀντίληψις νὰ ἔχῃ τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἀπὸ τοῦ Α, μᾶλλον ἢ ἀπὸ τοῦ Β, κ.λ.π. ἀλλὰ καθὸ συνεχομένου τούτου μετὰ τῶν

λοιπῶν, ἕπεται ὅτι καὶ ταῦτα πάντα θέλουσιν ἐξ ἴσου μετασχεῖν αὐτῆς, ἀπαραλλάκτως ὅπως ἡ βαρύτης ἥτις εἰ καὶ ἔχουσα τὸ κέντρον εἰς ἁπλοῦν τι σημεῖον ὑπάρχει ὅμως συγχρόνως καὶ ἐν ἑκάστῳ τῶν μορίων τῶν ἀπαρτιζόντων τὴν ἐκτατὴν μονάδα. (27). Ἔτι μᾶλλον δὲ ἂν τὸ ἐκτατὸν ᾖ ἐκ τῆς κατηγορίας τῶν ὀργανικῶν σωμάτων, (ὡς ἐν ταῖς ἀντιλήψεσι), οὗ τὰ διάφορα μέρη εἰσὶ μὲν ὑλικῶς τὸ ἓν παρὰ τὸ ἕτερον, ἢ ὡς λέγουσιν οἱ ἀπὸ τῆς Σχολῆς, partes extra partes, ἀλλ' ὀργανικῶς εἰσὶ συνηρμοσμένα, καὶ οὕτως εἰπεῖν, συγκεχωνευμένα ἐν μιᾷ ἑνότητι, καί τοι τοῦ μὲν ἑνὸς μέρους πάσχοντος, τοῦ δὲ ἑτέρου συγχρόνως ἐνεργοῦντος, ἢ τούτου μὲν τοῦ μορίου ἑλκομένου, κἀκείνου δὲ ὠθουμένου.— Ἀλλ' ἐπαναλαβὼν ὁ Ἡγούμενος ἔφη. Ὁ Λώκκιος, ὡς καὶ ὑμεῖς συγχέετε τὸ *ἁπλοῦν* ἢ *ἄϋλον* μετὰ τοῦ *πνεύματος*, καὶ τὸ *διαλογίζεσθαι* (cogitare) μετὰ τοῦ *νοεῖν* (intelligere), καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀπελήξατε εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ ἐγκέφαλος διανοεῖται. «Si nomini cogitationis λέγει ὁ Λιβερατόριος, ἐν τῇ μεταφυσικῇ αὐτοῦ, intelligatur non operatio mentis, sed tantum perceptio sensitiva ; hæc competere potest materiæ, non vi materiæ, sed vi principii alicuius simplicis et actuosi quod materiam informet». Ἐνῷ τὸ κυρίως νοεῖν ἀνήκει τῇ ψυχῇ καθὸ πνεύματι· «Intellectus, λέγει ὁ αὐτὸς Λιβερατόριος, συμφώνως πρὸς τὰς θεωρίας τοῦ Ἀκυϊνάτου, est facultas inorganica, seu quæ proxime fluit a sola anima non a composito, et in sola anima residet tamquam in subiecto».— Οἱ ἀπὸ τῆς Σχολῆς, ἐπανέλαβον ἐγώ, καὶ οἱ ὁμοφρονοῦντες αὐτοῖς, παραδεχθέντες τὰς ἐν λόγῳ ἐντελεχείας, ὡς αὐθυπόστατα ὄντα, ἠναγκάσθησαν ἵνα μὴ συγχύσωσιν αὐτὰς μετὰ τῆς ἀνθρωπίνου ψυχῆς τε καὶ καθαρῶν πνευμάτων, ἐπινοῆσαι τι ἐμφιλοχωροῦν μεταξὺ ὕλης καὶ πνεύματος, ὅπερ *ἁπλῆν* ἢ *ἄϋλον οὐσίαν*, ὡς ἄλλοτε ἐλέχθη, προσηγόρευσαν, ἀποδόσαντες αὐτῇ πάσας τὰς δυνάμεις τε καὶ ἐνεργείας τῆς τε ὀργανικῆς καὶ ἀνοργανώτου ὕλης, μὴ ἐξαιρουμένης οὐδ' αὐτῆς τῆς ζωτικῆς δυνάμεως, πλὴν τῆς τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος. Τὰς δὲ ἀΰλους ταύτας οὐσίας πρεσβεύουσι μηδενιζομένας σὺν τῇ διαλύσει ἢ μεταποιήσει τοῦ ἐν ᾧ ἑδρεύουσι σώματος! Τοιαύτη παράλογος θεωρία, οὐ χρῄζει, πέποιθα, ἀντιῤῥήσεως, διότι πασίδηλον ἐστιν ὅτι μεταξὺ ἀΰλου καὶ ἐνύλου, ἤτοι ἁπλῆς καὶ συνθέτου οὐ δύναται ἐμφιλοχωρεῖν ἑτέρας τινος φύσεως οὐσία. Καθόσον δὲ ἀφορᾷ τὴν νόησιν μὴ τάχα διέφυγεν ὑμῖν, ἐξηκολούθησα

λέγων, ὅτι κἀγὼ διέκρινα τὴν πρακτικὴν νόησιν ἢ διαλογίζεσθαι τῆς θεωρητικῆς ἢ δυνάμει νοήσεως, ἀποδοὺς τὴν μὲν τῷ ἐγκεφάλῳ τὴν δὲ τῇ ψυχῇ.— Ἀλλ' ἐνταῦθα ἐπιτρέψατέ μοι, ἔφη ὁ Ἡγούμενος, ἵνα κάμω ὑμῖν τὴν παρατήρησιν ὅτι ἡ καθ' ὑμᾶς *πρακτικὴ νόησις* διαφέρει τὰ μέγιστα τοῦ καθ' ἡμᾶς cogitare, τοῦ καὶ ἐν τῇ ἀντιλήψει καὶ φαντασίᾳ περιοριζομένου· ἐκτὸς τούτου εἰς μὲν τὰ ζῶα ἀποδίδετε νόησιν ἄνευ ψυχῆς, εἰς δὲ τὸν ἄνθρωπον, δυΐζετε, οὕτως εἰπεῖν, τὴν νοερὰν δύναμιν, ἐνῷ κατὰ τὴν γενικὴν δόξαν, καὶ μάλιστα τῶν θεολόγων, ἅπασαι αἱ δυνάμεις ἡμῶν πηγάζουσιν ἐκ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς δηλαδὴ τῆς ψυχῆς. «Homo per animam, λέγει ὁ Ἀκυϊνάτης, et est corpus et est animatum corpus et est animal rationale.» —Λαβὼν κἀγὼ τὸν λόγον ἔφην. Καὶ καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὰ ζῶα, οὐ δύναμαι ἀποδοῦναι τῇ ζωτικῇ δυνάμει, ἰδιαιτέραν καὶ ἀνεξάρτητον ἀπὸ τῆς ὕλης ὑπόστασιν, διότι στερουμένων τούτων, ὡς πασίγνωστον, ἠθικότητος, οὐ δύναται ἡ ζωτικὴ αὕτη δύναμις ὑπερζῆσαι τοῦ σώματος αὐτῶν, διότι κατὰ τὴν ὁμολογίαν τοῦ αὐτοῦ Ἀκυϊνάτου· «Similiter enim unumquodque habet esse et operationem.» (28).—Μὴ τάχα, διέκοψέ με λέγων ὁ Ἡγούμενος, οἱ πλεῖστοι τῶν φιλοσοφούντων καὶ θεολόγων, καὶ αὐτῶν ἀκόμη τῶν θείων Πατέρων, δὲν πρεσβεύουσιν ὅτι ἡ ψυχὴ τῶν ζώων οὐχ' ὑπερζήσει τοῦ σώματος; (29).— Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, ἔφην ἐγώ, ἢ πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι αἱ ἐν λόγῳ ψυχαὶ οὐκ ἔχουσιν ἰδιαιτέραν ἐκτὸς τῆς ὕλης ὑπόστασιν καὶ ἑπομένως εἰσὶν ἁπλοῦν, οὕτως εἰπεῖν, ἀπαύγασμα τοῦ ὀργανισμοῦ, ἤτοι ἁπλαῖ δυνάμεις τοῦ ὀργανικοῦ σώματος, ὅπως ἐγὼ θεωρῶ αὐτάς, ἢ ὅτι ἔχουσιν ὑπόστασιν ἰδιαιτέραν καὶ ἀνεξάρτητον τοῦ σώματος καὶ τότε ἐστὶ πάντῃ παράλογον ὑποθέτειν αὐτὰς μηδενιζομένας, ἀφοῦ οὐδὲ αὐτὰ τὰ ἐλάχιστα τῆς ὕλης μόρια μηδενίζονται. «En effet, λέγει ὁ Γατρὺς, y a-t il un penseur, digne de ce nom, qui puisse croire qu' un seul atome doive être anéanti? Non sans doute. . . . . Ce qui est, sera. Tout ce qui est, subsiste par l' immobilité de la volonté divine.» Ὅτι δὲ ἡ ψυχὴ τῶν ζώων ἢ μᾶλλον ζωτικὴ δύναμις δὲν ἔχει, ἐξηκολούθησα λέγων, ἀνεξάρτητον τῆς τοῦ ὀργανισμοῦ ὑπόστασιν, ἀρκεῖ ἵνα μᾶς πείσῃ, ὅτι διαιρουμένου τοῦ ὀργανικοῦ σώματος συνδιαιρεῖται καὶ αὕτη, ἐκτὸς ἂν τυγχάνῃ συγκεντρωμένη εἰς ἓν μόνον σημεῖον, ὡς διατελεῖ ἐν τοῖς τοῦ ἐντελεστέρου ὀργανισμοῦ ζώοις. Διότι

ἂν εἶχεν ὑπόστασιν ἀνεξάρτητον πῶς ἠδύνατο διαιρεθῆναι οὖσα φύσει ἄϋλος καὶ ἐπομένως μὴ διαιρετέα ; (30) —Ὁ δὲ Ἡγούμενος ἔφη. Ἐκ τῆς διαιρέσεως τῶν τοῦ κατωτέρου ὀργανισμοῦ ζώων κακῶς, ὡς καὶ ἄλλοτε εἶπον ὑμῖν, εἰκάζετε τὸ ἀνυπόστατον τῆς ψυχῆς αὐτῶν διότι καί τοι ἄϋλος οὖσα καὶ ἐπομένως κατ' οὐσίαν, ἢ ὡς λέγουσιν οἱ ἀπὸ τῆς Σχολῆς per se, ἤτοι *καθ' ὑποκείμενον* ἀδιαίρετος, κατὰ *συμβεβηκὸς* ὅμως, δηλαδὴ per accidens, δύναται συνδιαιρεθῆναι τῷ σώματι, δηλαδὴ ratione subiecti, seu materiæ, ex qua extensio pullulat in composito. Διότι, ὡς οὐ λανθάνει ὑμᾶς, καὶ οἱ ἀπὸ τῆς Σχολῆς οὐκ ἀποδίδουσι ταῖς ψυχαῖς τῶν ζώων ἀνεξάρτητον ἀπὸ τῆς ὕλης ὑπόστασιν, ἀλλὰ θεωροῦσιν αὐτὰς ὡς ἄϋλον στοιχεῖον καὶ πηγὴν πάσαις τοῖς τοῦ σώματος αὐτῶν ὀργανικοῖς φαινομένοις, δηλαδὴ ὡς ἐντελέχειαν, ἤτοι forma substantialis τοῦ ζώου.—Κἀγὼ δέ. Ἀλλ' ἀφοῦ ἡ ἐν λόγῳ τῶν ἀπὸ τῆς Σχολῆς ἐντελέχεια οὐκ ἔχει ἰδιαιτέραν ἀφ' ἑαυτῆς ὑπόστασιν, οὐδ' ἐστιν ἰδιότης τις τῆς ὕλης, τίνι τρόπῳ ὑπάρχει; Μὴ δὲν εἶναι σαφὲς ὅτι ἡ ὕπαρξις αὐτῆς ἐστὶ πάντη ἰδανική ; —Μηδόλως, ἔφη ὁ Ἡγούμενος, διότι facit rem esse in actu, καὶ τὸ μηδὲν οὐ δύναται ἐνεργεῖν. — Σύμφημι, ἀπήντησα ἐγώ, ὅτι τὸ μηδὲν οὐκ ἔχει ποσῶς ἐνέργειαν, ἀλλὰ τουθόπερ ἀποτελεῖ τὸν τρόπον τῆς ὑπάρξεως τῶν ὄντων (facit rem esse in actu) μὴ ἐστὶν ἕτερόν τι ἢ ἡ οὐσιώδης ἐνέργεια τῆς χαρακτηριζούσης τὸ ὂν δυνάμεως ; Ἀφαιρέσατε ἐκ τῆς ὕλης τὴν συμφυτικὴν δύναμιν, καὶ ἅμα παύει ἡ ἔκτασις ἐξαφανίζεται ὁλοτελῶς καὶ ἡ ὕλη. Ὥστε δῆλον γίνεται ὅτι ἡ forma substantialis τῶν ἀπὸ τῆς Σχολῆς οὐδὲν ἕτερον κατ' οὐσίαν ἐστὶν ἢ ἡ οὐσιώδης τῶν ὄντων δύναμις, καὶ ἐπομένως ἐν τοῖς ὀργανικοῖς σώμασι ἡ ἐν λόγῳ ζωτικὴ δύναμις, ἣν κακῶς οἱ ἀπὸ τῆς Σχολῆς συγχέουσι μετὰ τοῦ ἀρχικοῦ τῆς ὕλης στοιχείου.—Ὅπως καὶ ἂν ἔχῃ, εἶπεν ὁ Ἡγούμενος, περὶ φύσεως τῆς τῶν ζώων ψυχῆς, ἀρκεῖ ὅτι ἐσμὲν σύμφωνοι περὶ τοῦ μηδενίζεσθαι αὐτὴν μετὰ θάνατον. Θέλομεν ἄρα συμφωνήσει καὶ περὶ τῆς ἀνθρωπίνου ψυχῆς ; Ἀμφιβάλλω τὰ μέγιστα.— Καὶ ὅμως, ἐπανέλαβον ἐγώ, φρονῶ ὅτι καὶ κατὰ τοῦτο οὐ διαφωνοῦμεν ἢ κατὰ φαινόμενον.—Πολλοῦ γε καὶ δεῖ, ἀνέκραξεν ὁ Ἡγούμενος, διότι τὸ νοεῖν ἀντίκειται τῇ ὕλῃ, μὴ δυνάμενον ποσῶς πηγάσαι ἐκ τῶν αἰσθήσεων, ὥσπερ τὸ αἰσθάνεσθαι καὶ ἀντιλαμβάνεσθαι· μάλιστα τὰ αἰσθητήρια ἤθελον μᾶλλον κωλύσειν

ἢ διευκολύνειν τὴν νόησιν, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Ἀκυϊνάτης· «Impossibile est, λέγει οὗτος, quod intelligat (anima) per organum corporeum, quia natura determinata illius organis impediret cognitionem omnium corporum». (31) — Ἀφοῦ, ἔφην ἐγώ, ὁ ἄνθρωπος ἐστι μικτὸν ὄν, ἡ δὲ ψυχὴ αὐτοῦ, καθ' ὁμολογίαν τοῦ ἰδίου Ἀκυϊνάτου, ἐστὶν ἡ ἐντελέχεια τοῦ σώματος, μεθ' οὗ καὶ συνταυτίζεται, οὕτως εἰπεῖν, πῶς δύναται νὰ ἐνεργῇ μονομερῶς, ἐν ὑγιεῖ καταστάσει τοῦ σώματος διατελοῦντος; Ἀντιλαμβανομένη, θέλετε ἴσως μοὶ εἰπεῖν, τῶν καθόλου καὶ ἀφῃρημένων ἰδεῶν. Ἀλλά τινι τρόπῳ προσκτᾷ τὰ στοιχεῖα καὶ αὐτῶν τῶν καθόλου ἰδεῶν ἢ διὰ τῶν αἰσθητηρίων, ὡς ὁμολογεῖ καὶ αὐτὸς ὁ Ἀκυϊνάτης λέγων· «Sed id quod intelligitur primo est res, cujus species intelligibilis est similitudo». Καὶ ὡς καλῶς παρατηρεῖ ὁ Κάρπης, αἱ ἰδέαι ὅσον καὶ ὦσι καθαραὶ καὶ ἀφῃρημέναι ἀφορῶσι πάντοτε ἕν τι ἀντικείμενον, καθὸ παραστάσεις τῶν δι' αὐτῶν νοουμένων πραγμάτων· τῆς δὲ παραστάσεως μηδόλως ἐμφιλοχωρούσης ἄνευ παριστανομένου ἀντικειμένου οὗ ἕνεκα, προστίθησιν οὗτος, ἐστὶ πάντῃ ἀνυπόστατος ἡ τοῦ Καντίου θεωρία, ὡς καὶ ἡ παρὰ Γαλλούππῃ διαίρεσις τῶν ἰδεῶν εἰς ἐξ ὑποκειμένου καὶ εἰς ἐξ ἀντικειμένου, διότι αὗται ἀείποτε ἀναφέρονται πρὸς νοεράν τινα πραγματικότητα, δηλαδὴ πρὸς ὄντα, ἢ πρὸς πραγματικὰς αὐτῶν ποιότητας, ἀντιλαμβανόμενα ὑπὸ τοῦ νοὸς, καίτοι ἀφῃρημένως καὶ ἀνεξαρτήτως τῆς ἀτομικῆς καὶ προσηρμοσμένης αὐτῶν ὑπάρξεως (32). Προσθέσατε δὲ, ἠκολούθησα λέγων, ὅτι καὶ αὐτὴν ἀκόμη τὴν ἀρχικὴν τοῦ *ἐγὼ* γνῶσιν προσκτᾶται ἐν μέρει διὰ τῶν αἰσθητηρίων, διότι ἂν μὴ πρότερον ἀντιληφθῇ αἰσθήσεώς τινος πῶς θέλει ἀντιληφθῇ τοῦ *ἐγώ*; Ἢ μὴ ἡ ἀντιστρέφουσα ἀντίληψις ἢ συναίσθησις οὐ γεννᾷ τὴν ἀντίληψιν τοῦ *ἐγώ*; Καὶ ἐπὶ τέλους μὴ τάχα οὐ πείθει ἡμᾶς ἡ συνείδησις ὅτι πᾶσαι αἱ νοεραὶ ἡμῶν πράξεις τελοῦνται ἐν τῇ κεφαλῇ, οὗ ἕνεκα ὁ ἐγκέφαλος καὶ κοπιάζει καὶ εἰς πλείστας παθήσεις ὑποκύπτει;—Λαβὼν δὲ τὸν λόγον ὁ Ἡγούμενος, ἔφη. Παραδέχομαι ὅτι ἡ νόησις ὑπόκειται τῷ ἐγκεφάλῳ, πλὴν οὐχὶ ἀναγκαίως καὶ κατ' οὐσίαν. Ναὶ μὲν ὅτι ἐνίοτε κοπιοῦμεν καὶ κεφαλαλγοῦμεν, ἀλλ' ἕνεκα τῆς φαντασίας καὶ οὐδόλως τῆς καθαρᾶς νοήσεως. Βέβαιον ἐστι πρὸς δὲ ὅτι κωλυομένου τοῦ ἐγκεφάλου παύει καὶ ἡ νόησις, οὐχὶ ὅμως ἀπ' εὐθείας, ἀλλὰ διότι παύει ἡ φαντασία ἥτις κατ' ἀνάγκην προηγεῖ-

ται τῆς τοῦ νοὸς ἐνεργείας καὶ συνυπάρχει αὐτῇ. Οὐδὲ δυνάμεθα ὡς ἐκ τούτου εἰπεῖν ὅτι ἡ νόησις ὑπόκειται τῷ ἐγκεφάλῳ ὥςπερ ἀναγκαίῳ ὀργάνῳ. «In operando (intellectus) λέγει ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ Λιβερατόριος, pendet ab organismo exstrinsecus et quidem pro statu præsentis vitæ c o n c e d o; intrinsecus et per se n e g o. Item, defatigamur propter concursum phantasiæ c o n c e d o; propter ipsam cogitationem mentis n e g o. Itemque, impedito cerebro cessat intellectio, quia cessat operatio phantasiæ, quæ necessario præcedit et comitatur operationem mentis dum durat unio animæ cum corpore c o n c e d o: quia intellectio pendet a cerebro, tamquam ab instrumento intrinseco, n e g o: . . . . . Nihilominus, licet intellectus noster nulli organo sit affixus; tamen, quia inhæret animæ, quæ corpus informat, efficitur hinc ut, dum hanc vitam vivimus, intelligere nequeamus, nisi prævia et comite imaginatione, quæ materiam ministret abstrahendarum idearum. Quare, cum imaginatio sit facultas organica et cerebro utatur; defatigationem in cogitando experimus, et impedimentum cerebri seu fert impedimentum intellectionis.» (33)—Κἀγὼ δέ. Ὅτι ἡ ἐνέργεια τῆς φαντασίας καὶ οὐχὶ ἡ τῆς καθαρᾶς νοήσεως ἐπιφέρει τὴν κεφαλαλγίαν κ. λ. ἐστὶν ἁπλῆ εἰκασία, μὴ δυνατὸν οὐδὲν θετικῶς γινώσκειν, ἐκ δὲ τῆς πείρας πληροφορούμεθα ὅτι εἰς τὰς πλέον καθαρὰς καὶ ἀφῃρημένας νοήσεις πάσχομεν μᾶλλον ἢ ἐν ταῖς φαντασιοκοπίαις ἡμῶν· καὶ παράδειγμα ἔστωσαν οἱ ὑψηλοὶ μαθηματικοὶ ὑπολογισμοὶ δι' ὧν ἀπαυδῶμεν μᾶλλον ἢ διὰ τῶν ποιητικῶν φαντασιῶν. Ἐκτὸς τούτου, προσέθηκα, ἡ νόησις καθὸ ἀνήκουσα τῷ ἀνθρωπίνῳ μίγματι, πρακτικῶς ἐστὶν ὀργανικὴ δύναμις.

— Ἡ νόησις, ἀπήντησέ μοι ὁ Ἡγούμενος, ἀνήκει τῷ ἀνθρώπῳ, tamquam suppositi seu personæ, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τῶν Σχολῶν, καὶ ἑπομένως τῇ ἀΰλῳ αὐτοῦ ὑποστάσει, ἀλλ' ἀνεξαρτήτως τῆς τελειότητος τῆς σχετιζομένης τῷ σώματι.

— Κἀγὼ δὲ ἔφην. Παραδέχομαι εὐχαρίστως τὴν ὑμετέραν κατὰ τοῦτο δόξαν καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν θεωρητικὴν ἢ δεινάμει νόησιν, καὶ πάλιν ἐν τῇ νῦν τοῦ ἀνθρώπου καταστάσει, ἐν ᾗ ἔχομεν πλήρη τὴν βεβαιότητα τοῦ ἀΰλου τῆς ψυχῆς αὐτοῦ· οὐχὶ δὲ καὶ ἐν τῇ καταστάσει ἐν ᾗ ἤθελε διατελεῖ, ἂν θείᾳ βουλήσει εἶχεν ἔνυλον ψυχήν. — Τῇ ἀληθείᾳ, εἶπέ μοι ὁ Ἡγούμενος, ἐστὶν ἄξιον ἀπορίας πῶς οὐ δύνασθε πεισθῆναι ὅτι ἔκτατον καὶ νόησις εἰσὶν ἀπολύτως ἀντίθετα.

Μὴ τάχα ἐκ τῶν αἰτιατῶν οὐ δυνάμεθα γινώσκειν τὸ αἴτιον, καὶ τ' ἀνάπαλιν; Ὅθεν ἐκ τῆς αὐλότητος τῆς νοήσεως ἕπεται κατ' ἀνάγκην καὶ τὸ ἄϋλον τῆς ψυχῆς, ὡς ὀρθῶς διδάσκει ὁ κλεινὸς Ἀκυϊνάτης λέγων· «Operatio propria animæ, ut est intelligendi principium, est in se spiritualis. Ergo et principium eius proximum, seu potentia, a quo proxime elicitur, est spiritualis. Ergo etiam principium principale talis operationis, quod animam rationalem vocamus, est substantia spiritualis.»—Ἐπιτραπείτω μοι, Πάτερ, ἀπήντησα ἐγὼ, ἵνα κάμω ὑμῖν τὴν παρατήρησιν ὅτι ὁ ἀναφερόμενος τῆς Λογικῆς κανὼν ἐστὶν ἀναμφίλεκτος, ἀλλ' ἐκ τῆς ἁπλότητος τοῦ νοεῖν οὐκ εἰκάζεται τὸ ἄϋλον τῆς ψυχῆς, διότι, ὡς μυριάκις εἶπον, πᾶσαι αἱ τῆς ὕλης ἐνέργειαι εἰσὶ φύσει ἁπλαῖ. Καθ' ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὴν παρ' ὑμῶν μνημονευθεῖσαν τοῦ Ἀκυϊνάτου ἀπόδειξιν, παρατηρητέον ὅτι διὰ τῆς ἐκφράσεως ὅτι τὸ νοεῖν est in se spirituale, ἢ ἐννοεῖ ὅτι ἐστὶν ἁπλοῦν τι καὶ φύσει μὴ ὑλικὸν, καὶ τοιαῦται, ὡς ἐλέχθη, εἰσὶν ἅπασαι αἱ τῆς ὕλης δυνάμεις τε καὶ ἐνέργειαι, ἢ ἐννοεῖ ὅτι ἁρμόζει μόνον τοῖς πνεύμασι, καὶ μηδόλως τῇ ὕλῃ, οὐδὲ θείᾳ ἐκτάκτῳ βουλήσει, κ̀ τότε βεβαιοῖ τοὐθόπερ πειρᾶται ἀποδεῖξαι, ἤτοι λαμβάνει τὸ ἐν ἀρχῇ.—Ἀφοῦ ὑμεῖς αὐτὸς, εἶπέ μοι ὁ Ἡγούμενος, ὁμολογεῖτε ὅτι ἡ θεωρητικὴ νόησις ἀνήκει τῇ ψυχῇ, πῶς εἶτα διατείνεσθε ὅτι ἠδύνατο ἁρμόζειν καὶ τῷ ἐγκεφάλῳ;— Οὐδεμία ἀμφιβολία, ἔφην ἐγὼ, ὅτι ἀνήκει τῇ ψυχῇ ἐν τῇ νῦν τῶν ὄντων καταστάσει, οὔσης τῆς ψυχῆς ἡμῶν ἀΰλου καὶ ἀθανάτου, ἀλλ' ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι ὁ ἄνθρωπος οὐ προωρίζετο ἐπ' ἄλλῃ ζωῇ, λέγω ὅτι ὁ Θεὸς, ἐν τῇ παντοδυναμίᾳ Αὐτοῦ, ἠδύνατο ἀποδοῦναι αὐτὴν τῷ ἐγκεφάλῳ, ὡς νῦν τὴν πρακτικὴν νόησιν, κ̀ τό δε οὐχὶ «ex natura rerum» κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Βαουεζίου «sed ex Dei sola voluntate».— Κἀκεῖνος. Μὴ ἀποδεικνυομένης καθ' ὑμᾶς ἐκ τῶν ἰδιοτήτων τῆς διαφορᾶς τοῦ ἀΰλου ἐκ τῆς ὕλης, πόθεν λοιπὸν εἰκαστέον τὸ ἄϋλον τῆς ψυχῆς ἡμῶν, μὴ δυναμένων, φυσικῷ τῷ λόγῳ, συμπερᾶναι ἐκ τῆς ἠθικότητος ἢ μόνον τὸ ἀθάνατον αὐτῆς;— Οἱ ἐκ τῶν ἰδιοτήτων, ἐπανέλαβον ἐγὼ, τῆς τε ψυχῆς καὶ ὀργανικῆς ὕλης ἐξαγόμενοι λόγοι, πρὸς ἀπόδειξιν τῆς διαφορᾶς τῶν οὐσιῶν αὐτῶν, εἰσὶ μᾶλλον ἢ ἧττον ἔλλογοι ἐνδείξεις στηριζόμεναι εἰς εὐστόχους μὲν εἰκασίας, ἀνικάνους ὅμως παράγειν πλήρη βεβαιότητα· πλὴν καὶ αἱ πιθαναὶ αὗται ἐνδείξεις ἐνισχύουσιν ἔτι μᾶλλον τὴν ἐκ τῆς συνειδήσεως

βεβαιότητα τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, καὶ τοὺς ἐξ αὐτῆς πηγάζοντας ὀντολογικοὺς λόγους δι' ὧν ἀποδεικνύεται καὶ τὸ ἄϋλον αὐτῆς. Καὶ ἐν ἔργῳ, ἵνα ᾖ ἀθάνατος ἀνάγκη πᾶσα διατηρῆσαι τὴν ὀντότητα αὐτῆς τῆς καὶ ἀχωρίστου τῆς θεωρητικῆς ἢ μᾶλλον δυνάμει νοήσεως· ἀλλαμὴν ὕλη νοερὰ ἄνευ ὀργανισμοῦ οὐκ ἐστι δυνατὸν ὑπάρχειν, ἄρα ἐστὶν ἕτερόν τι μὴ ὑλικὸν, ἤτοι ὑπόστασις φύσει νοερὰ καὶ ἄϋλος, οὐδεμιᾶς ἑτέρας οὐσίας ἐμφιλοχωρούσης μεταξὺ ὕλης καὶ ἀΰλου.— Ἀναλαβὼν δὲ ὁ Ἡγούμενος τὸν λόγον ἔφη. Ἀπορῶ, πῶς διατείνεσθε ὅτι ἡ θεωρητικὴ νόησις ἐστὶν οὐσιώδης τῆς ψυχῆς ἐνέργεια, ἐνῷ ἄλλοτε διϊσχυρίσθητε ὅτι ἄνευ ἀντιλήψεως ἀλλοτρίου ἀντικειμένου οὐ προσκτᾶται ἡ νόησις τοῦ ἐγὼ, ὥστε καὶ ἡ θεωρητικὴ νόησις ἀποβαίνει ἐνδεχομένη καὶ οὐδόλως ἀναγκαία ὅπως ὤφειλεν εἶναι ἅπασαι οὐσιώδεις τῶν ὄντων ἐνέργειαι, αἳ καὶ τὸν τρόπον, ὡς εἴπατε, τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν συνιστῶσαι.— Ἡ τοῦ μικτοῦ ἐγὼ (34) γνῶσις, τῷ ἀπήντησα, ἀνήκει τῇ πρακτικῇ νοήσει, καθὸ ἐξ ἐπεισάκτων ἰδεῶν τὴν ἀρχὴν αὐτῆς λαβοῦσα· ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ θεωρητικὴ νόησις, δηλαδὴ ἡ δυνάμει νόησις, ἐστὶ προσέθηκα, οὐσιώδης μὲν τῆς ψυχῆς δύναμις, ἀλλὰ διατελοῦσα ἡ ψυχὴ ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ σώματος οὐ δύναται ἐνεργεῖν ἀνεξαρτήτως αὐτοῦ, καὶ ἰδοὺ τίνι τρόπῳ ἡ θεωρητικὴ νόησις συνταυτίζεται, οὕτως εἰπεῖν, τῇ πρακτικῇ. Ἔχουσα ὅμως ἡ ψυχὴ ἀπ' ἀρχῆς καὶ κατ' ἀνάγκην τῆς οὐσίας αὐτῆς τὴν θεωρητικὴν νόησιν *δυνάμει*, διατηρεῖ αὐτὴν πρὶν ἢ καταρτισθῇ τὸ ἐγκεφαλονευρικὸν σύστημα, καὶ ἐν ὕπνῳ καὶ ἀσφυξίᾳ, ὥσπερ διατηρεῖ τὸ αὐτεξούσιον, ἐν ἀπραξίᾳ, ἢ κατὰ τὴν εὐφυῆ τοῦ θείου Αὐγουστίνου παρομοίωσιν, ὡς ὁ διὰ μνήμης γινώσκων τι καί τοι μὴ διανοούμενος ἐπὶ τοῦ ἐν λόγῳ γνωστοῦ ἀντικειμένου. «Nec ita, λέγει ὁ μνησθεὶς θεῖος Πατὴρ, Sane gignit istam notitiam mens, quando cogitando intellectam se conspicit tamquam sibi ante incognita fuerit : sed ita sibi nota erit, quemad-modum notæ sunt res quæ memoria continentur etiamsi non cogitentur».(35).—Ἀσμένως δέχομαι, ἀπήντησεν ὁ Ἡγούμενος, τὴν τοῦ θείου Αὐγουστίνου ἐξήγησιν ὡς πρὸς τὴν νόησιν, εἴθε δὲ κατὰ μίμησιν τοῦ θείου τούτου πατρὸς μὴ ἐδυΐζετε καὶ τὴν ψυχὴν!— Ἄπαγε τῆς βλασφημίας, ἔφην ἐγὼ, καθοτι οὐ μόνον οὐ δυΐζω ποσῶς τὴν ψυχὴν, ἀλλὰ καὶ ἀποδέχομαι μετὰ τῶν θείων πατέρων ὅτι ἡ ψυχὴ ἐστὶν ἡ πρώτη ἀρχὴ καὶ πηγὴ τῆς ζωῆς, ἢ ὡς λέγουσιν οἱ ἀπὸ

τοῦ Περιπάτου καὶ τῆς Σχολῆς ἡ ἐντελέχεια (forma substantialis) τοῦ σώματος· ὅπερ ὅμως καθὸ ὀργανικὸν, ἢ ὡς λέγει ὁ Ἀκυϊνάτης· «corpus antequam animatur habet aliquam formam»· ἔχει τὰς ἰδιαιτέρας αὐτοῦ ἰδιότητας οὐχὶ ὡς forma substantialis ἀλλ' ὡς cause efficiente, ὅπερ πιστεύω ὅτι οὐδεὶς τῶν θεολόγων θέλει ἀρνηθῇ, οἱ δὲ φυσιολόγοι ἀσμένως δεχθεῖν. «On comprend en effet, λέγει ὁ Βυγέζιος, qu' il suffit pour produire la modification de la matière nerveuse, que la force spirituelle (de l' âme) agisse sur la force même qui maintient les affinités spéciales, en vertu desquelles la matière a la propriété nerveuse». (36). Ἡ δὲ νευρικὴ αὕτη ἐπιῤῥοὴ ἐνεργεῖ διαφοροτρόπως ἀναλόγως πάντοτε πρὸς τὴν φύσιν ἑκάστου ὀργάνου. (37) Οὕτως εἰς μὲν τὸν ἐγκέφαλον διαλογίζεται, εἰς δὲ τὸν στόμαχον τελεῖ τὴν πέψιν, καὶ οὕτω καθεξῆς, ἀλλ' ἀείποτε συνάρσει τῇ ψυχῇ, ἐκτὸς μόνον ἂν πάσχῃ τὸ ἐγκεφαλονευρικὸν σύστημα, ὅτε φαίνεται ὅτι διαφεύγει τὴν ἄμεσον τῆς ψυχῆς ἐπιῤῥοὴν καὶ οὕτω γεννᾶται ἡ παραφροσύνη, αἱ δὲ ἐνέργειαι τῆς ψυχῆς περιορίζονται ἐπὶ τῶν λοιπῶν τοῦ σώματος λειτουργιῶν, ὡς ἐν τῷ ἐμβρύῳ καὶ διαρκοῦντος τοῦ ὕπνου —Διὰ τῆς ἐν λόγῳ θεωρίας, εἶπέ μοι ὁ Ἡγούμενος, ἀποδίδετε μεγίστην ἐπιῤῥοὴν τῷ σώματι ἀπέναντι τῆς ψυχῆς καὶ οὕτως ἀπολήγετε ἄκων εἰς τὸν ὑλισμόν· διότι ὅπως δύναται τὸ σῶμα ἐνεργεῖν ἐπὶ τῆς ψυχῆς ἀνάγκη ὑποθεῖναι τὴν ψυχὴν ἐκτατὴν, μὴ δυναμένης ἐκ φύσεως τῆς ὕλης ἐνεργεῖν ἢ διὰ κινήσεως, εἴτε διὰ συμφυοῦς τῇ κινήσει τρόπου, φύσει ἀμεταδότου ἀΰλῳ ὄντι, οἷον ἡ ψυχή.—Κἀγὼ δέ. Ἡ μεταξὺ ψυχῆς τε καὶ σώματος σχέσις καὶ ἀμοιβαῖαι ἐνέργειαι εἰσὶ τοσούτῳ καταφανεῖς, ὥστε πλεῖστοι ἀπατηθέντες ἐξέλαβον τὴν ψυχὴν, ὡς οὐ λανθάνει ὑμᾶς, ἁπλοῦν τι ἀπαύγασμα τοῦ ὀργανισμοῦ ἄνευ ἰδιαιτέρας ὑποστάσεως, ὡς ἐξηγεῖ ὁ Λουκρήτιος ἐν τοῖς ἐφεξῆς στίχοις·

«Præterea gigni pariter cum corpore ut una
Crescere sentimus, pariterque senescere mentem.
Nam velut infirmo pueri teneroque vagantur
Corpore ; sic animi sequitur sententia tenuis.
Inde, ubi robustis adolevit viribus ætas,
Consilium quoque maius et auctior est animi vis.
Post ubi iam validis quassatum est viribus ævi
Corpus, et obtusis ceciderunt viribus artus,
Claudicat ingenium, delirat linguaque mensque ;

Omnia deficiunt atque uno tempore desunt
Ergo dissolvi quoque convenit omnem animaï
Naturam, ceu fumus in altas aëris auras;
Quandoquidem gigni pariter, pariterque videmus
Crescere, et, ut docui, simul ævo fessa fatisci.
Huc accedit uti videamus corpus ut ipsum
Suscipere immanes morbos, durumque dolorem;
Sic animum curas acres luctumque metumque
Quare participem leti quoque convenit esse» (38).

Ὅθεν δικαίως ἤθελεν εἰπεῖν ὑμῖν, σὺν τοῖς ἄλλοις φιλοσόφοις, ὁ Δυπάϋος, ὅτι ἁμαρτάνετε τὰ μέγιστα μὴ προσεγγίζοντες ἐπὶ μᾶλλον τῷ φυσικῷ ἀνθρώπῳ διότι ἐν αὐτῷ, κρύπτεται ὁ ἠθικὸς ἄνθρωπος, οὗ τὸ ἐξωτερικὸν οὐκ ἐστιν ἢ τὸ προεξέχον τοῦ ἐσωτερικοῦ. (39)—Ὅσα καὶ ἂν λέγωσιν οἱ νεώτεροι σοφοὶ οὐδέποτε πείσομαι ὅτι ἡ ὕλη δύναται ἐνεργεῖν ἐπὶ τοῦ εὐγενεστέρου αὐτῆς ἀΰλου ὄντος. «agens, λέγει ὁ ἀείμνηστος Ἀκυϊνάτης, est horabilis patiente. . . . . . nihil corporeum potest imprimere in rem incorpoream.» (40)—Λαβὼν δὲ τὸν λόγον ἔφην· «Quid verba audiam cum facta videam?» Μνήσθητε, Πάτερ, ὅτι αἱ ἀφῃρημέναι θεωρίαι ἀνευρίσκουσιν αἰτίας πρὸς ποίησιν μᾶλλον ἢ ἐξήγησιν τῶν φαινομένων· πλὴν «Non est fingendum aut excogitandum, ἔλεγεν ὀρθῶς ὁ Βάκων, sed inveniendum quod natura faciat aut ferat.»—Κἀκεῖνος· Ὑμεῖς ζητεῖτε μεταστρέψαι τὴν μεταφυσικὴν εἰς φυσικήν. Τοῦτο εἶναι τὸ κύριον ἁμάρτημα τῶν τῆς λήξάσης ἑκατονταετηρίδος σοφῶν, καὶ πλείστων ἐκ τῶν νεωτέρων τῶν κατὰ μίμησιν ἐκείνων περιοριζομένων εἰς συλλογὴν γεγονότων, ὡσανεὶ ἐπρόκειτο περὶ φυσικῶν ζητημάτων.—Δὲν πρέπει, Πάτερ, ἔφην ἐγὼ, νὰ συγχέωμεν τὸν ἁπλοῦν ἐμπειρισμὸν μετὰ τοῦ φιλοσοφικοῦ, καθότι μόνος ὁ πρῶτος, ὡς εἴπατε, περιορίζεται ἐν τῇ παραδοχῇ τῶν γεγονότων μηδόλως καταγινόμενος ἐν τῇ ἐρεύνῃ τῶν αἰτιῶν αὐτῶν. Ἐνῷ ἀπεναντίας ὁ ἕτερος ὁ καὶ φιλοσοφικὸς οὐ μόνον μετὰ προσοχῆς δέχεται τὰ γεγονότα, ἀλλὰ πρός δε ἀνατρέχει εἰς τὰς αἰτίας αὐτῶν καὶ ἐὰν ἀπαντήσῃ γεγονότα εἰς ἀντίφασιν πρὸς ἄλλα, ἀναλύει αὐτὰ καὶ διαχωρίζων ἀπ' ἀλλήλων τὰ συγκρουόμενα στοιχεῖα, κατατάττει ἕκαστον ἐν τῇ οἰκείᾳ αὐτοῦ θέσει, καὶ οὕτως ἀνευρίσκει τὴν ἀληθῆ ἑκάστου φύσιν, ἀποδίδων ἑκάστῳ αἰτιατῷ τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ αἰτίαν (41). Ἀλλ' ἡμεῖς μὴ ἀρκούμενοι οὐδ' εἰς τὸν ἐμπειρισμὸν τοῦτον καταφεύ-

γομεν εἰς τὸν ἕτερον τῆς ἐπιστήμης παραγωγὸν, δηλονότι τὴν θεωρίαν, καὶ ἐφαρμόζοντες τοῖς γεγονόσι, τὰς ἀναλλοιώτους αὐτῆς ἀρχὰς, ἐξάγομεν τὰ συμπεράσματα.— Ὅπως καὶ ἂν ἔχῃ, ἐπανέλαβεν ὁ Ἡγούμενος, ἡ ἐμπειρικὴ φιλοσοφία δὲν δύναται ἢ ν' ἀπολήξῃ εἰς τὸν ὑλισμόν· καθότι ἀναχωρούσης ταύτης ἢ ἐξ ἐνδομύχων ἢ ἀπ' ἐξωτερικῶν αἰσθητῶν διδομένων, καὶ τιθεμένης ὡς ἀρχὴν τὴν ἀντίληψιν τοῦ ὑλικοῦ κόσμου, τὸ πᾶν θέλει εἶσθαι μεταμεμορφωμένη αἴσθησις, καὶ ἡ τελευταία τούτων συνέπεια ὅ τε ὑλισμὸς καὶ ἡ ἀθεΐα.—Ἐὰν ἀπεναντίας, ἀπήντησα ἐγὼ, ἀναχωρήσωμεν ἐκ τοῦ νοοῦντος ἐγὼ, θέλομεν κατὰ φυσικὸν λόγον πορευθῇ πρὸς τὸν Καντιανὸν σκεπτικισμὸν, καὶ διὰ τοῦ ἰδανισμοῦ θέλομεν ἀπολήξει εἰς τὸν τοῦ Φητχίου ἐγωϊστικὸν πανθεϊσμόν. Τούτου ἕνεκα ἡμεῖς οὐ περιοριζόμεθα εἰς μόνον τὸν ἐμπειρισμὸν ἀλλὰ προσλαμβάνομεν καὶ τὴν θεωρίαν ὅπως δι' αὐτῆς προλάβωμεν τὰς παρ' ὑμῶν μνησθείσας ἀτοπίας. — Κατὰ τὰς ἐμπειρικὰς ὑμῶν ἀρχὰς, ἔφη ὁ Ἡγούμενος, ἡ παρατήρησις, ἀνάλυσις, πεῖρα καὶ ἐπαγωγὴ, εἰσὶ τὰ μόνα μέσα δι' ὧν δυνάμεθα γνῶναι παντὸς εἴδους ἀληθείας, οὗ ἕνεκα ἐφαρμόζετε αὐτὰ εἰς ἅπαντα ἀνεξαιρέτως τὰ ζητήματα θεωροῦντες ὡς πάντῃ ἀνυπόστατον πᾶν ἀντικείμενον μὴ ἐπιδεκτικὸν τοιαύτης ἐρεύνης, ὡσανεὶ ἡ ψυχολογία ἦτον ἐπιστήμη παρατηρήσεων καὶ πειραμάτων, μηδόλως λογιζόμενος ὅτι αὕτη ἔχουσα ἀντικείμενον τὴν νόησιν καὶ τὰς δυνάμεις αὐτῆς, οὐκ ἀρκεῖται ἐν μόνῃ τῇ ἐνδομύχῳ παρατηρήσει, ἀλλ' ἀπαιτεῖ τὴν ἐποπτείαν πρὸς θεωρίαν τοῦ ἀπολύτου ἰδανικοῦ τε καὶ πραγματικοῦ ὄντος. — Διὰ τῆς ἐν λόγῳ ψυχολογικῆς μεθόδου, (42) ἐπανέλαβον ἐγὼ, ἢ ταυτίζετε τὸ ἰδανικὸν μετὰ τοῦ πραγματικοῦ ὄντος, ὡς ὁ Ἰταλὸς Ἰοβέρτης, καὶ θέλετε ἀπολήξει εἰς τὴν τοῦ Μαλεμβραγχίου ἄμεσον τοῦ Θεοῦ ἐποπτείαν, ἢ διαχωρίζετε αὐτὰ, ὡς ὁ Ἰταλὸς Ῥοσμίνιος, καὶ οὕτω βαθμηδὸν θέλετε καταντήσει εἰς τὸν πανθεϊσμὸν, ὡς τοὺς τῆς Γερμανίας φιλοσόφους. (43)— Ἐν τούτοις, ἐπανέλαβεν ὁ Ἡγούμενος, ὁ ἐμπειρισμὸς ἀναγκάζει ὑμᾶς δυΐζειν τὸ ἀνθρώπινον μίγμα, καὶ θεωρῆναι τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα οἱονεὶ συνδεδεμένα, ἐνῷ οὐκ ἀποτελοῦσιν ἢ ἓν καὶ απολύτως ἀδιαίρετον ἐν τῇ βίῳ τούτῳ ὄν. — Αἰτῶ συγγνώμην, ἔφην ἐγὼ, διότι οὐδόλως κατὰ τοῦτο διαφωνοῦμεν τῶν ἀπὸ τῆς Σχολῆς, θεωροῦντες τὸν ἄνθρωπον συγκείμενον ἐκ δύο διαφόρου φύσεως ὑποστάσεων δυναμικῶς πως οἱονεὶ

συγκεχωνευμένων (44), σπουδάζοντες μετὰ τῶν φυσιολόγων τε καὶ ἠθικολόγων τὰς ἀμοιβαίας αὐτῶν σχέσεις καὶ ἐνεργείας, ὁμολογοῦμεν σὺν τῷ Μαλεμβραγχίῳ ὅτι οὐδὲν οἴδαμεν περὶ τῆς φύσεως αὐτῶν. On n' a point d' idée claire, λέγει οὗτος, de cette force que l' âme a sur le corps, ni de celle que le corps a sur l' âme; on ne sait pas trop bien ce qu' on dit, lorsqu' on l' assure positivement.» Διότι, ὡς μυριάκις εἶπον, τ' ἀρχικὰ φαινόμενα διαφεύγουσι τὴν ἁρμοδιότητα τοῦ ἀνθρωπίνου νοός. — Ἐπιτρέψατέ μοι, ἔφη μειδιῶν ὁ Ἡγούμενος, εἰπεῖν ὑμῖν μετὰ τοῦ κλεινοῦ Ἀκυϊνάτου· «Metaphysica disputat contra negantem sua principia si adversarius aliquid concedit; Si autem nihil concedit, non potest cum eo disputare; potest tamen solvere rationem ipsius.» (45)—Ἐστὶν λίαν ἀλλόκοτον, ἔφην ἐγὼ, ἀπαιτεῖν πλήρη συμφωνίαν δοξασιῶν, ἀφοῦ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς οὐ συναινεῖ ἢ ὅπου εὑρίσκει πλήρη βεβαιότητα, καὶ πάλιν μᾶλλον ἢ ἧττον ἀναλόγως τῆς φυσικῆς ἑκάστου κρίσεως, εὐπιστίας τε καὶ περιστάσεων, διότι ὡς οὐ λανθάνει ὑμᾶς, ἐκτὸς τῆς φυσικῆς πρὸς τὸ πιστεύειν ἡμῶν ῥοπῆς (46), μετριαζομένης μᾶλλον ἢ ἧττον ἐκ τῆς κρίσεως καὶ τῆς ἀγωγῆς, ἐπενεργοῦσιν ἐπὶ τοῦ πνεύματος ἡμῶν καὶ μύριαι ὅσαι περιστάσεις, ἐξ ὧν διευκολύνεται ἢ κωλύεται ἡ τοῦ νοὸς ἡμῶν συναίνεσις· οὗ ἕνεκα πολλάκις τουθόπερ εἰς τὸν μὲν φαίνεται ἀληθέστατον εἰς τὸν δὲ παρίσταται οὐ μόνον ὡς μᾶλλον ἢ ἧττον πιθανὸν, ἀλλ' ἐνίοτε καὶ ὡς πάντῃ ψευδές· ὅθεν καλῶς εἶπεν ὁ θεῖος Αὐγουστῖνος· «In dubiis libertas, sed in omnia caritas».—Κακεῖνος. Ναὶ libertas, ἀλλὰ κατὰ τὸν Συαρέζιον· «quando scriptura non cogit». (47)—Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, ἔφην ἐγὼ, λέγω ὑμῖν μετὰ τοῦ Ἑβραίου Φλωρεντινοῦ ποιητοῦ· «Adora e taci» ὅθεν «in omnia caritas».—Ναὶ ἀνέκραξεν ὁ Ἡγούμενος· «in omnia caritas». —Καὶ οὕτω χαιρετίσαντες ἀλλήλους ἀπεχωρίσθημεν ἵνα ἐκ νέου τῇ ἐπαύριον συναντηθῶμεν.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΕΝ ΤΗ Δ'. ΔΙΑΛΕΞΕΙ.

(1) Ὅρ. Maupertuis Lettr. philosoph. L. 4.— Τοιαύτην τινα ἀντίρρησιν ἀπέτεινε καὶ ὁ Ἀββᾶς Foucher πρὸς τὸν Μαλεβράγχιον, ὃς οὐδεμίαν ἔδωκεν ἀπάντησιν.

(2) Ἐστὶ βέβαιον ὅτι μεταξὺ αἰσθήσεως καὶ ἐντυπώσεως οὐχ' ὑπάρχει ἀναλογία τις ὡρισμένη· διὸ πᾶσα ἐντύπωσις ἧς ἔχομεν τὴν αἴσθησιν ὑπάρχει, καὶ ὅμως οὐδ' ἁπάσας τὰς πραγματικὰς ἐντυπώσεις αἰσθανόμεθα, οὐδὲ πάντοτε αἰσθανόμεθα αὐτὰς κατὰ τὸν αὐτὸν βαθμόν· μάλιστα ἔν τισι ἐξωτερικαῖς νοσολογικαῖς περιστάσεσι ἀντιδράσεις τινες τῶν αἰσθητηρίων ἐπενεργοῦσαι ἐπὶ τοῦ ἐγκεφάλου προξενοῦσιν αἰσθήσεις ἄνευ πραγματικῶν ἐντυπώσεων, διὸ καὶ παραισθησίαι καλοῦνται. Φαινόμενον φυσιολογικοπαθολογικὸν δυνάμενον ὑπάρχειν καὶ ἄνευ ἐλαχίστης τοῦ νοὸς ἀλλοιώσεως, ὅτε ἡ παθολογικὴ ἀλλοίωσις ἑδρεύει ἰδίᾳ ἐν τοῖς αἰσθητηρίοις αὐτοῖς, ὡς ἐν τῇ περιστάσει τῇ παρ' ἐμοῦ μνησθείσῃ ἐν τῇ (39) τῆς Γ'. Διαλέξεως. Σημειωτέον δὲ ὅτι οὐδέποτε ἐπισυμβαίνουσι τοιαῦται παραισθησίαι καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὸ αἴσθημα τῆς ἐξωτερικῆς ἀντιδράσεως, δηλαδὴ τοῦ νὰ νομίζωμεν ὅτι ἐφαπτόμεθα ἐξωτερικοῦ τινος ἀντικειμένου, ἐνῷ *μηδενὸς* ἀπολύτως ἐφαπτόμεθα· μόνον συμβαίνει νὰ παραγνωρίζωμεν τὸ ἀντικείμενον οὗ ἐφαπτόμεθα, ἢ ὡς ἐκ τῆς εὐαισθησίας τῆς ἁφῆς, καὶ ἰδίως τῆς ἐκ παθολογικῆς τινος ἀφορμῆς πηγαζούσης, νὰ φαίνωνται μᾶλλον τραχέα καὶ σκληρὰ τ' ἀντικείμενα ἀφ' ὅτι φαίνονται διατελούσης τῆς ἁφῆς ἐν φυσιολογικῇ καταστάσει.

(3) Καὶ ἐν ἔργῳ· τὰ ἐν λόγῳ ἄϋλα μόρια τί ἕτερον εἰσὶν ἢ ἁπλαῖ δυνάμεις οὐδεμίαν ἑτέραν βάσιν ἢ ἀρχὴν ἔχουσαι πλὴν τῆς ἰδέας; Ὥστε κατὰ τὰς θεμελιώδεις ταύτας ἀρχὰς καὶ αὐτὸς ὁ ὑλισμὸς οὐ μόνον προσεγγίζει οὕτως ἐν ἀγνοίᾳ τῷ ἰδανισμῷ, ἀλλὰ μάλιστα ὑποστηρίζει αὐτόν.

Τὰ σώματα οὐκ εἰσὶν οὐδ' ὕλη συνεχὴς καὶ ἀδρανής, ὡς διετείνετο ὁ Καρτέσιος· οὐδὲ συλλογὴ ἀοράτων δυνάμεων ἢ *μονάδων* ἄνευ ἐξωτερικῆς τινος ἐνεργείας, ὡς διϊσχυρίζετο ὁ Λεϊβνίτιος· οὐδὲ συλλογὴ ἁπλῶν τινων δυνάμεων

πεπροικισμένων ἑλκτικῆς καὶ ὠθητικῆς τινος ἐνεργείας ὑπαγομένοις ὡρισμένοις νόμοις, ὡς δοξάζει ὁ Βοσκοβίκιος· οὐδ' ἐπὶ τέλους δυνάμεις ἱκαναὶ διαχέειν καὶ συγκεντρώνειν τὴν ἐνέργειαν αὐτῶν ἐν τῇ διαστάσει, ὡς φρονεῖ ὁ Κάντιος· ἀλλ' εἰσὶν ἀθροίσματα πραγματικῶς ἐκτατῶν μορίων ἐχόντων ἐν ἑαυτοῖς ἰδίας δυνάμεις καὶ ἐξωτερικὴν ἐνέργειαν ὑπαγομένην ὡρισμένοις νόμοις.

(4) Laromignere, Leç. de philosph. T. 2. p. 46.

(5) Ἡ φυσικοχημικὴ τῶν στοιχειωδῶν ἀτόμων θεωρία ἀνακεφαλαιοῦται εἰς τὰ ἑξῆς δόγματα·

α') Ἡ ὕλη, ἤτοι τὸ ἐκτατὸν, σύγκειται ἐκ ζυγοσταθμήτων καὶ ἀζυγοσταθμήτων σωμάτων· ἅπαντα δὲ αἰσθητά. Ἡ ἀζυγοστάθμητος ὕλη ἀναμιγνύεται οὐ μόνον τοῖς αἰσθητοῖς σώμασιν ἀλλ' ὑπάρχει καὶ ἐν τῇ οὐρανίᾳ διαστάσει. Εἰς ταύτην ἀποδίδονται τὰ τοῦ φωτὸς, ἠλεκτρισμοῦ καὶ μαγνητισμοῦ, κατά τινας δὲ καὶ τὰ τῆς τῶν σωμάτων ἕλξεως φαινόμενα.

β'.) Τὰ ζυγοστάθμητα λεγόμενα σώματα διαιροῦνται εἰς ἁπλᾶ καὶ μικτὰ ἢ σύνθετα. Καὶ ἁπλᾶ μὲν λέγονται ὅσα μέχρι τοῦδε οὐκ ἠδυνήθη ἡ ἐπιστήμη νὰ διαιρέσῃ εἰς ἕτερα ἁπλούστερα. Ἀπεναντίας δὲ καλοῦνται σύνθετα τὰ δυνάμενα διαιρεθῆναι εἰς ἁπλούστερα.

γ'.) Πάντα τὰ σώματα εἰσὶ διαιρετά. Τὰ διὰ χημικῆς διαιρέσεως ἔσχατα τῶν σωμάτων μόρια καλοῦνται *μόρια συμφυῆ* (moleculæ integrantes) καὶ εἰσὶν ἅπαντα καὶ μετὰ τοῦ ὅλου ὁμοφυῆ. Τῶν δὲ συνθέτων σωμάτων τὰ συστατικὰ μόρια δύνανται ἀναλυθῆναι εἰς ἑτερογενῆ μέρη διὰ χημικῆς ἀναλύσεως. Τὰ ἑτεροφυῆ ταῦτα μόρια προσαγορεύονται *μόρια συστατικὰ* (moleculæ constitutivæ)· καὶ δύνανται νὰ ὦσι καὶ ταῦτα σύνθετα, πλὴν ἐν τοῖς ἁπλοῖς πράγματι σώμασι, ὅτε οὐδεμιᾶς ἀναλύσεως εἰσὶν ἐπιδεκτικὰ, οὗ ἕνεκα καλοῦνται *ἀρχικὰ ἄτομα* (atomos primitivos).

δ'.) Ἐκ τῶν εἰρημένων δῆλον γίνεται, ὅτι τὰ σώματα εἰσὶν ἄθροισμα οὐσιῶν· ὅπερ ἐμπεριέχει τόσας οὐσίας ὅσας καὶ ἀρχικὰ ἄτομα. Ἡ διάφορος δὲ τῶν σωμάτων φύσις ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς διαφορᾶς τῶν συστατικῶν μορίων.

ε'.) Τὰ τῶν σωμάτων μόρια συνδέονται καὶ συνάπτονται ἀλλήλοις διὰ τῆς ἑλκτικῆς δυνάμεως τῆς ὡς ἐκ τούτου *ἀτομικῆς ἕλξεως* (moleularis) καλουμένης. Ἡ ἑλκτικὴ αὕτη δύναμις διαφέρει τῆς καθόλου ἕλξεως, ἀλλ' ἰσχύει εἰς ἅπαντα τὰ ὑλικὰ ταῦτα μόρια· καὶ ἂν μὲν ἀφορᾷ τ' ἀρχικὰ

μόρια καλεῖται *σύμφυσις* ἢ *συμφυτικὴ δύναμις* (cohæsio)· ἂν δὲ τὰ ἄλλα *συγγένεια* (affinitas), καὶ δι' αὐτῆς παράγονται ἐκ τῶν ἑτερογενῶν μορίων πολυειδῆ μίγματα, ἐξ ὧν πηγάζουσι τὰ συστατικὰ μόρια τῶν συνθέτων σωμάτων.

ϛ΄) Ὅπως ὅμως καὶ ἂν συνδεθῶσιν ἀλλήλοις τὰ μόρια ταῦτα δύνανται ἀποχωρισθῆναι διὰ τῆς τοῦ θερμογόνου ἐνεργείας. Ὑπάρχει δὲ διαφόρων βαθμῶν σύνδεσμος ἀείποτε ἀνάλογος πρὸς τὴν ὑπερισχύουσαν δύναμιν. Ἐκ δὲ τῶν διαφόρων τούτων βαθμῶν τοῦ συνδέσμου διακρίνονται τὰ σώματα εἰς *στερεά*, *ῥευστά*, καὶ *ἀερώδη*.

ζ΄) Ἐπειδὴ τὰ συμφυῆ μόρια δύνανται νὰ διατεθῶσι κατὰ τὴν ἰσχὺν τῶν ἀμοιβαίων ἕλξεων, τὸ ἀποτελούμενον στερεὸν σῶμα λαμβάνει ὡρισμένην πολυέδρου μορφὴν, φέροντος σχῆμα ἀνάλογον πρὸς τὸ εἶδος τῆς οὐσίας. Τὰ οὕτω δὲ ποιούμενα σώματα καλοῦνται *κρύσταλλοι*. Τούτων δὲ πάντων τὸ σχῆμα περιορίζεται εἰς ἓξ θεμελιώδεις τύπους.

η΄) Ἡ μεταξὺ τῶν διαφόρων οὐσιῶν χημικὴ συγγένεια διαφέρει μᾶλλον ἢ ἧττον κατὰ βαθμὸν ἐπὶ τοσούτῳ ὥστε εἴς τινας οὐσίας καταντᾷ σχεδὸν μηδαμινή. Καὶ αἱ αὐταὶ ἀκόμη οὐσίαι ἀναπτύσσουσι συγγένειαν μᾶλλον ἢ ἧττον ἰσχυρὰν ἀναλόγως τῶν προστεθειμένων.

θ΄) Ἅπαντα τὰ σύνθετα σώματα σύγκεινται ἀείποτε ἐκ δύο συστατικῶν εἴτε ἁπλῶν, εἴτε συνθέτων ἐκ δύο ὡσαύτως ἑτέρων οὐσιῶν. Ὁ δὲ κανὼν οὗτος καλεῖται *χημικὸς διϊσμός* (dualismus chimicus).

ι΄.) Ἐν ὅλοις τοῖς χημικοῖς μίγμασι ὑπάρχει πάντοτε ἡ αὐτὴ μεταξὺ τῶν συστατικῶν αὐτοῦ ἀναλογία, οὕτω π. χ. ἐν οἱαδήποτε ποσότητι ὕδατος τὸ ὑδρογόνον ἀείποτε ἐστὶ κατ' ἀναλογίαν 1 : 8 πρὸς τὸ ὀξυγόνον. Ὁ δὲ κανὼν οὗτος καλεῖται *ὁ τῶν ὡρισμένων ἀναλογιῶν* (proportionum determinatarum).

ια΄) Μία καὶ ἡ αὐτὴ οὐσία εἴτε ἁπλῆ εἴτε σύνθετος, δύναται συνδεθῆναι μεθ' ἑτέρας κατὰ διαφόρους μίξεις, αἵτινες ἐν ἐλαχίστῳ ἀεὶ ἀριθμῷ συμπεριλαμβάνονται. Ἐν δὲ τοῖς μίγμασι τοῖς ἐκ τῶν διαφόρων τούτων ἑνώσεων παραγομένοις συντηρεῖται πάντοτε ἡ αὐτὴ ποσότης τοῦ ἑνὸς τῶν συστατικῶν, ἐνῷ τοῦ ἑτέρου τῶν ἐν λόγῳ συστατικῶν αὐξάνει ἐπὶ τοιοῦτον ὥστε ν' ἀποβῆ πολυπλάσιος τῆς ἐλαχίστης ποσότητος τῆς μετὰ τοῦ πρώτου συστατικοῦ ἐν ἑτέρῳ μίγματι ἐμπεριεχομένης. Οὕτω π. χ. 175 μέρη νιτρο-

γόνου συνδέονται μετὰ 100, ἢ 200, ἢ 300, ἢ 400, ἢ 500, μερῶν ὀξυγόνου. Ὁ δὲ κανὼν οὗτος προσαγορεύεται *ὁ τῶν πολλαπλασίων*. (multiplcrum.).

ιϐ'.) Ἐκ τῶν τελευταίων δύο τούτων κανόνων συμπεραίνουσιν οἱ χημικοὶ 1ον. Ὅτι τὰ ἀρχικὰ ἄτομα εἰσὶν ἀδιαίρετα διὰ τῶν φυσικῶν δυνάμεων. 2ον. Ὅτι ἅπαντα τ' ἄτομα μιᾶς δήποτε οὐσίας εἰσὶν ὅμοια κατὰ ὄγκον καὶ ϐάρος. 3ον. Ὅτι τὰ διαφόρου οὐσίας ἄτομα διαφέρουσιν ὡσαύτως κατά τε τὸν ὄγκον καὶ τὸ ϐάρος. 4ον. Ἐκ δὲ τῶν τῆς κρυσταλλώσεως φαινομένων εἰκάζεται ὅτι τ' ἄτομα διαφέρουσι κατὰ τὸ σχῆμα.

ιγ') Ἐστὶ δὲ σαφέστατον ὅτι αἱ τῶν ἀτόμων οὐσιώδεις ἰδιότητες εἰσὶ τοιαῦται ὥστε ἄνευ αὐτῶν οὐ δυνάμεθα ἀντιληφθῆναι τῶν σωμάτων οὐδὲ διὰ τῶν αἰσθήσεων οὐδὲ νοερῶς. Δηλαδὴ ἡ ἔκτασις καὶ ἡ ἀντίδρασις (vis resistendi) πρὸς τὰ σώματα τὰ τείνοντα διαπερᾶσαι αὐτὰ ἢ καθέξαι τὸν αὐτὸν χῶρον.

ιδ') Ἡ ὕλη ἐστὶ *μαθηματικῶς* ἢ *ἰδανικῶς* διαιρετέα ἐπ' ἄπειρον ὡς ἁπλῆ διάστασις· *φυσικῶς* ὅμως ὡς πραγματικὴ ἰδιότης, ἀπολήγει ἴσως εἰς στοιχεῖα ἁπλᾶ, ἀποτελοῦντα, ὡς ἐλέχθη, τὰ συμφυῆ μέρη παντὸς συνθέτου. Διακριτέον δὲ τὰ *μέρη* (partes) τῶν *στοιχείων* (elementa). Τὸ μέρος οὐκ ἔστιν ἢ τὸ ἀφῃρημένον ἀποτέλεσμα γεωμετρικῆς καὶ νοερᾶς διαιρέσεως· τὸ δὲ στοιχεῖον ἐστὶ τὸ μόριον τὸ ὑπὸ οὐδεμιᾶς, ὡς εἴπομεν, χημικῆς δυνάμεως ἀναλυόμενον, καίτοι καθὸ ἐκτατὸν δυνάμενον διαιρεθῆναι ἐπ' ἄπειρον. Τοῦτο ἐστὶ τὸ κυρίως λεγόμενον *ἄτομον*, ἤτοι μονὰς στοιχειώδης καὶ ἀδιαίρετος ἐν τῇ σημερινῇ τῶν ἐπιστημῶν καταστάσει.

ιε') Τὸ ἄτομον ὑπονοεῖται ἀλλ' οὐ πίπτει ὑπὸ τὰς αἰσθήσεις ἡμῶν. Ἡ ἀτομικὴ αὐτοῦ ὕπαρξις εἰκάζεται μὲν καθ' ὑπόθεσιν, πλὴν μεταϐληθεῖσαν εἰς πρότασιν ϐεϐαίαν, ἀποδειχθείσης τῆς ἀνάγκης αὐτῆς.

(6) Philosophie Spiritualiste de la Nature T. I. Ch. VIII.

(7) S. Thom. de Ente et Essentia c. 7.)

(8) « Ogni creatura, λέγει ὁ Παγκιάνης, tende naturalmente a conservarsi. Questa tendenza si palesa nei corpi e nelle ultime loro particolette percettibili sotto forma d' impenetrabilità o ripulsione : è universale nella materia ; e se io mal non intendo, non è da aversi qual legge ad essa sopraggiunta, ma piuttosto come cosa alla sua essenza appartenente o sua essenzial proprietà. In vero una materia non

punto resistente noi non sappiamo immaginarla, nonchè percepirla col senso.» (Saggi Filosofici V. I. p. 249.)

(9) Institutiones philosophic. V II. p. 213.

(10) Nouveaux Essais et c. L III. ch. 6. § 24.

(11) Institut. Philosoph. V. III. Metaphys. Spec. C. I.

(12) Cosmos (de Paris) t. 3. p. 583.

(13) Rapport de physiq. et de mor. §. CCCXVII.

(14) «Ἡ λέξις ἀόριστος καταδεικνύει τὴν ἀκρίβειαν τῆς λέξεως *ἄπειρος*, ὡρισμένης εἰς δήλωσιν πράγματος μὴ ἔχοντος πέρας γνωστὸν ἢ ἄγνωστον, προσδιωρισμένον ἢ μὴ καὶ ὄντος ἄπειρον. Τὸ *ἀόριστον* ἀπομακρύνει καὶ ἀναστέλλει τὸ πέρας· τὸ ἄπειρον τὸ ἀφαιρεῖ ἀπολύτως. Τοιαύτη εἶναι ἡ ἰδέα τῆς λέξεως *ἄπειρος* καθ' ὅλας τὰς ἐφαρμογάς. Βεβαίως τὸ πνεῦμα βυθιζόμενον εἰς τὴν ἰδέαν ταύτην ἀφανίζεται· δὲν τὴν *καταλαμβάνει* ἀλλὰ τὴν *νοεῖ*». (Φιλοσοφ. μετάτ. Τ. Α. Βιβ. Α. μετ. Βράϊλα).

(15) Χάριν περιεργείας ἀναφέρω ἐνταῦθα ἐν συντόμῳ καὶ τὴν τῶν ἀπὸ τῆς Σχολῆς θεωρίαν, τοσούτῳ μᾶλλον καθόσον τινὲς τῶν νεωτέρων φιλοσόφων τε καὶ ἰατρῶν ὑποστηρίζουσιν αὐτήν. (*)

Ἡ πρώτη ὕλη, λέγουσιν, ἐστὶ παθητικόν τι στοιχεῖον τοῦ ὑλικοῦ κόσμου· δηλαδὴ ὑποκείμενόν τι πάντῃ ἀόριστον καὶ ἐν ἑαυτῷ μηδὲν ἐὰν οὐ τροποποιηθῇ ὑπὸ τῆς forma substantialis (**) ἥτις ἐστὶ τὸ στοιχεῖον τὸ δίδον τῇ ὕλῃ

(*) Ἡ τῶν ἀπὸ τῆς Σχολῆς θεωρία αὕτη, ἔχει κατ' οὐσίαν τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἐξ ἀπωτάτων χρόνων, ὡς εἰκάζεται ἐκ τῶν ἑξῆς τοῦ Λαερτίου λόγων· «Δοκεῖ δὲ αὐτοῖς, λέγει οὗτος, ἀρχὰς εἶναι τῶν ὅλων δύο, τὸ ποιοῦν καὶ τὸ πάσχον· τὸ μὲν οὖν πάσχον εἶναι ἄποιον οὐσίαν τὴν ὕλην· τὸ δὲ ποιοῦν, τὸν ἐν αὐτῇ λόγον, τὸν Θεόν· τοῦτον γὰρ ὄντα ἀΐδιον διὰ πάσης αὐτῆς δημιουργεῖν ἕκαστα. Τίθησι δὲ τὸ δόγμα τοῦτο Ζήνων μὲν ὁ Κιττιεὺς ἐν τῷ περὶ οὐσίας. Κλεάνθης δὲ ἐν τῷ περὶ ἀτόμων. Χρύσιππος δὲ ἐν τῇ Πρώτῃ τῶν Φυσικῶν πρὸς τῷ τέλει. Ἀρχίδημος δὲ ἐν τῷ περὶ Στοιχείων, καὶ Ποσειδώνιος ἐν τῷ Δευτέρῳ τοῦ Φυσικοῦ λόγου». (Ὅρ. Διογ. Λαερτ. Ζήν. βιβλ. Ζ'.) Δηλαδὴ ἀντὶ τῆς πρώτης αἰτίας, οἱ ἀπὸ τῆς Σχολῆς ἀντεκατέστησαν τὴν forma substantialis, δηλ ἰδανικήν τινα δύναμιν, καὶ καθ' ὁμολογίαν αὐτῶν τούτων, ἄνευ οὐδεμιᾶς ἰδίᾳ αὐτῇ ὑποστάσεως. Οὐ θεωροῦσι πρός δε τὸ πάσχον στοιχεῖον ἢ ἄποιον ὕλην ὡς αὐθύπαρκτον.

(**) Ἡ forma substantialis ἐνίοτε μὲν ἐκλαμβάνεται ἐν τῇ σημασίᾳ τῆς ἐντελεχείας, καὶ ἄλλοτε τῆς ἁπλῆς μορφῆς,

τὴν πραγματικότητα (actualitatem), ὁρίζουσα τὸ ἀόριστον αὐτῆς ὅπως ἀποκαταστῇ τοιόνδε ἢ τοιόνδε σῶμα. Ἡ πρώτη ὕλη ἐν ἑαυτῇ (in quantum hujus modi) εἶναι καθαρὰ δύναμις, δυναμένη δεχθῆναι ὅλας τὰς μορφὰς ἀλλ' οὐ δύναται ὑπάρχειν πάντῃ ἄμορφος. (S. Thom. I. P. Q. 44. art. 2.)

Ἡ ὕλη σύγκειται ἐκ μερῶν καὶ ἐστὶ διαιρετέα, διότι ἔχει τὴν ποσότητα· ἂν ὅμως ἀπεσπᾶτο ταύτης ἤθελεν εἶσθαι ἀδιαίρετος.

Ἡ ἐντελέχεια εἰ καὶ οὖσα ἔλασις τῆς ὕλης, οὐκ ἔστιν ὅμως καθαρὰ ἔλασις. Ἡ δύναμις ἣν κέκτηται τοῦ τροποποιεῖν, ἐστὶ σχετικὴ πρὸς τὴν διάπλασιν τοῦ ὑλικοῦ εἴδους, ἀποκαθιστῶσα δηλαδὴ τὴν ὕλην τοιόνδε ἢ τοιόνδε σῶμα, τουτέστιν ἀέρα, ὕδωρ, πῦρ, κ.λ. ἀλλ' ἐν ἑαυτῇ ἐστὶν ἁπλῆ δύναμις σχετικῶς πρὸς τὸ εἶναι (esse), διότι εἰς ἅπαντα τὰ πεπερασμένα ὄντα διακριτέον τὴν ὑπόστασιν ἀπὸ τῆς ὑπάρξεως. Τὸ καθαρὸν *εἶναι* ἐν ᾧ ἡ ὕπαρξις συνταυτίζεται τῇ ὑποστάσει ἁρμόζει μόνον τῷ Θεῷ. Εἰς δὲ τὰ πλάσματα διαφέρει τὸ quod est τοῦ quo est, ἐξ ὧν τὸ μὲν πρῶτον ἐμφαίνει τὴν οὐσίαν τὸ δ' ἕτερον τὴν ὕπαρξιν. (Id. Q. 75. ar. 5. ad. 4). Ὅθεν ἐν τοῖς ὑλικοῖς πράγμασι παρεδέχοντο διττὴν σύνθεσιν, δηλονότι ὕλης μετ' ἐντελεχείας, καὶ φύσεως μετὰ τοῦ εἶναι. Ἡ ὕλη μετὰ τῆς ἐντελεχείας, ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν ἢ φύσιν τοῦ σώματος· ἀλλ' ἡ οὐσία αὕτη οὐκ ἔχει τὸ εἶναι· καὶ ἐντεῦθεν ἡ ἀνάγκη τῆς τῶν ὄντων πλάσεως ὑπὸ δυνάμεως δυναμένης δοῦναι τὸ εἶναι εἰς τὰ παρ' αὐτῆς ἀντιληφθέντα πρὸ τῆς πραγματικῆς αὐτῶν ὑπάρξεως. (Id. Q. 44. ar. 2.)

Ἡ ὕλη ὁρίζεται ὑπὸ τῆς μορφῆς (ἐντελεχείας)· καὶ ἡ μορφὴ (ἐντελέχεια) πάλιν ὑπὸ τῆς ὕλης. Ἡ ὕλη ἄνευ τῆς μορφῆς (ἐντελεχείας) ἐστὶν ἁπλῆ τις ἱκανότης ἐπιδεκτικὴ πάσης μορφῆς· καὶ ἡ μορφὴ (ἐντελέχεια) ἄνευ ὕλης εἶναι δύναμις ἱκανὴ συνδεθῆναι μετὰ παντὸς εἴδους ὕλης, πρὸς ἀπαρτισμὸν τοιοῦδε ἢ τοιοῦδε πράγματος Καὶ ὅμως ἡ ἐντελέχεια (μορφὴ) οὐκ ἐστι καθαρὰ ἔλασις· διότι ὑπάρχει

ὅθεν ποτὲ μὲν θέλων δηλοῖ αὐτὴν διὰ τῆς πρώτης, ποτὲ δὲ διὰ τῆς ἑτέρας ὀνομασίας, συμφώνως πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀναφερομένου.

Σημειωτέον, ὡς ἐν παρόδῳ ὅτι παρ' Ἀριστοτέλῃ ἡ λέξις ἐντελέχεια ἐκλαμβάνεται συνήθως ἐν τῇ σημασίᾳ τῆς δυνάμεως καὶ ἐνεργείας. Ορ. Περὶ ψυχ. II. 4.—πλὴν καὶ ἐν ἄλλῃ σημασίᾳ (Μετ. XII. 8.)

δυνάμει ἐν τῷ εἶναι· ὅθεν τὸ ἀόριστον αὐτῆς ἐστὶ καθαρῶς ἀφῃρημένον, καὶ ἀνεξαρτήτως ἀκόμη ἀπὸ τῆς ὕλης θεωρουμένη, δηλονότι ἀορίστως καὶ ἄνευ ἀντικειμένου. Παραβαλλομένη δὲ πρὸς τὴν ὕπαρξιν καθίστησί τι παθητικόν. Καὶ τόδε ἐφαρμοστέον καὶ τοῖς ἀΰλοις ἐντελεχείαις· ὅθεν ἔλεγον· «Intelligentia est finita superius, et infinita inferius» ἤτοι, ἀόριστος (infinita) κάτωθεν (inferius) μέχρις οὗ ἑνωθῇ τῇ ὕλῃ, καὶ ὁριζομένη ἀποτελέσαι σὺν τῇ ὕλῃ σῶμά τι ὡρισμένη (finita) ἄνωθεν (superius), διότι ὑπὸ ἀνωτέρου ὄντος λαμβάνει τὸ εἶναι αὐτῆς.

Τὰ πράγματα λαμβάνουσι διττῶς τὴν ἀρχὴν αὐτῶν, δηλαδὴ ἢ φυσικῶς, ἤτοι διὰ τῆς μίξεως τῆς μορφῆς (ἐντελεχείας) μετὰ τῆς ὕλης· ἢ ὑπερφυσικῶς τῇ Θείᾳ δυνάμει διὰ τῆς ἐκ τοῦ μηδενὸς παραγωγῆς αὐτῶν. Τὸ πρῶτον εἶδος καλεῖται γέννησις (generatio), τὸ δ' ἕτερον πλάσις (creatio). Παύουσι δὲ ὑπάρχοντα ἢ διότι ἡ μορφὴ (ἐντελέχεια) χωρίζεται ἀπὸ τῆς ὕλης, ἢ διότι ἀπόλλυσι τὸ εἶναι αὐτῶν. Ἐν μὲν τῇ πρώτῃ περιπτώσει ἐπισυμβαίνει φθορὰ (corruptio) ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ ἐξουδένωσις (annihilatio).

Πᾶσα ἀλλοίωσις τῶν ὑλικῶν πραγμάτων ἐπισυμβαίνει ἀείποτε διὰ μεταποιήσεως τῆς μορφῆς (ἐντελεχείας)· καὶ ἐπειδὴ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα οὐ δύναται ἔχειν συγχρόνως δύο μορφὰς (ἐντελεχείας), ἕπεται ὅτι ὅπως λάβῃ νέαν, πρέπει ν' ἀπολέσῃ τὴν προτέραν. Ἐντεῦθεν δὲ καὶ τὸ ἀπόφθεγμα «generatio unius est corruptio alterius» καὶ τ' ἀνάπαλιν, ἤτοι· «corruptio unius est generatio alterius».

Διακρίνουσι πρὸς δὲ τὰς ἐντελεχείας ἢ μορφὰς εἰς οὐσιώδεις καὶ ἐπουσιώδεις· ὅθεν ἡ ἀπολαβὴ ἢ ἀποβολὴ τῶν πρώτων ἐπιφέρει τὴν γέννησιν ἢ φθοράν· ἐνῷ ἡ ἀπολαβὴ ἢ ἀποβολὴ τῶν δευτέρων ἐπιφέρει ἁπλῆν μεταβολὴν ἢ ἀλλοίωσιν. Ἡ μὲν οὐσιώδης ἐντελέχεια ἐπιφέρει τὸ εἶναι πράγματι, simpliciter ens actu, ἡ δὲ ἐπουσιώδης τὸ εἶναι κατὰ τοῦτον ἢ ἐκεῖνον τὸν τρόπον, est actu hoc. (Id. I. P. Q. 66. ar. 1.)

Ἡ γέννησις ἢ φθορὰ οὐκ ἀφορῶσιν ἀμέσως τῇ ὕλῃ καὶ ἐντελεχείᾳ, ἀλλὰ τῷ ἐξ αὐτῶν παραγομένῳ, διότι ἑκατέρα τούτων οὐκ ἔχει κατ' ἰδίαν εἶναι, ἀλλὰ τὸ ἐξ αὐτῶν πηγάζον μίγμα.

Τὰ σώματα δυνάμει τῆς ἐντελεχείας, ἔχουσιν ἔλασιν τινα καὶ πραγματικὴν ἐνέργειαν, ἀνήκουσιν ἰδίως τῇ ἐντελεχείᾳ. Ἡ ἐκτέλεσις ὅμως τῆς ἐνεργείας πραγματοποιεῖται

διὰ τῶν ἐπουσιωδῶν ἐντελεχειῶν, τῶν καὶ ποιοτήτων (qualitates), αἵτινες ἐὰν ὦσιν ἄγνωστοι καλοῦνται *ὑπόκρυφοι* (occultas) (*). Οὕτω π. χ. ἐν τῇ θερμότητι οὐκ ἔστι τὸ πῦρ οὐσιώδης ἀλλ' ἐπουσιώδης ἐντελέχεια, ἥτις ἐπερειδομένη ἐπὶ τῆς οὐσιώδους προξενεῖ τὴν θερμότητα.

Ἡ πρὸς ἕτερα σώματα ἐνέργεια τῶν σωμάτων οὐ τελεῖται διὰ τῆς ἀπὸ τόπου κινήσεως, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀναγωγῆς τῆς δυνάμεως ἐν ἐνεργείᾳ, (per reductionem potentiæ ad actum).

Ἅπαντα τὰ σώματα εἰσὶν ἐπιδεκτικὰ κινήσεως, ἥτις καθὸ ἐνέργεια πηγάζει ἐκ τῆς ἐντελεχείας. Ἡ κίνησις ἐστὶν εἶδός τι ἐνεργείας· ἀλλὰ καθὸ κίνησις τείνει πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ πρὸς ὃ τείνει. Ἑπομένως ἐν παντὶ κινουμένῳ ὑπάρχει ἡ ἐνέργεια τῆς κινήσεως, ἡ καὶ ἐπιφέρουσα τὴν ἔλλειψιν τοῦ προξενήσαντος αὐτὴν τὴν ἐνέργειαν. Συνεπείᾳ δὲ τῆς θεωρίας ταύτης ὁρίζουσι τὴν κίνησιν· «actus entis in potentia, prout in potentia ad actum perfectum·» ἐξ οὗ δῆλον γίνεται ὅτι οἱ ἀπὸ τῆς Σχολῆς οὐ καλοῦσι κίνησιν μόνον τὴν ἀπὸ τόπου εἰς τόπον μετάβασιν, ἀλλὰ πᾶσαν ἐνέργειαν ἐπιφέρουσαν μίαν τινα τοῦ εἶναι ἀλλοίωσιν, τείνουσαν πρὸς ἀπολαβὴν νέας τινος οὐσιώδους ἢ ἐπουσιώδους ἐντελεχείας (μορφῆς). Ἑπομένως συμπεριλαμβάνουσιν ἐν ταῖς κινήσεσι τὴν γέννησιν, τὴν φθορὰν καὶ παντὸς εἴδους ἀλλοιώσεις (**).

(16) Ἐκ τῶν ἡμετέρων γνώσεων ἄλλαι μὲν εἰσὶν *ἄμεσοι*, καθὸ κτώμεναι δι' ἀμέσου ἀντιλήψεως, οἷαι εἰσὶ πᾶσαι αἱ ἀρχικαὶ τῶν σωμάτων ποιότητες, δηλονότι σχῆμα, χρῶμα κ.λ.π. ἄλλαι δὲ εἰσὶν *ἔμμεσοι*, καθὸ μὴ κτώμεναι δι' ἀντιλήψεως ἀλλ' ἐξ ἐλλόγων εἰκασιῶν· οὕτω π. χ. τῆς τοῦ μαγνήτου ἐνεργείας λαμβάνομεν γνῶσιν, εἰκάζοντες αὐτὴν ἐκ τῆς τοῦ σιδήρου ἕλξεως. Ἐν δὲ τῇ τῶν ἐμμέσων γνώσεων κατηγορίᾳ ὑπάγονται καὶ πᾶσαι αἱ μὴ ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως, ἀλλ' ἐξ ἄλλων πληροφοριῶν πηγάζουσαι. Καὶ

(*) Αἱ ἐκφράσεις, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Λιτρέος, ἄγνωσται ἢ ὑπόκρυφοι ἀφορμαί· εἰδικαὶ ἀσθένειαι ἀντιπάθειαι, κ. λ. καίπερ ἀκατανόητοι σημαίνουσιν ὅμως τι οὗ τὴν ὕπαρξιν οὐ δυνάμεθα ἀρνηθῆναι.

(**) Ὅρ. καὶ τὸ νεοεκδοθὲν πόνημα τοῦ P. H. Ramier, ἐπιγραφόμενον· L' Accord de la philosop. K. St. Thomas et de la science moderne au sujet de la composition des corps.

οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι αἱ πλειότεραι τῶν ἡμετέρων γνώσεων εἰσὶ τοῦ εἴδους τούτου.

(17) Καὶ πλεῖστοι ἐκ τῶν ἀρχαίων ἀμερῆ τὰ πρῶτα στοιχεῖα ἐνόμιζον. Ὅθεν κατὰ Πυθαγορίους· «Ἀρχὴ τῶν πάντων γίνεται ἡ μονάς, ἐκ δὲ τῶν σχημάτων αὐτῆς, καὶ ἐκ τῶν ἀριθμῶν, τὰ στοιχεῖα γίνεται.

«Λείπεται ἄρα λέγειν ἐξ ἀσωμάτων εἶναι τὴν σύστασιν τῶν νοητῶν σωμάτων, ὅπερ καὶ ὁ Ἐπίκουρος ὡμολόγησε, φὰς κατὰ ἀθροισμὸν σχήματός τε, καὶ μέγεθος, καὶ ἀντιτυπίας καὶ βάρους τὸ σῶμα νοεῖσθαι. Ἀλλ' ὅτι ἀσώματος εἶναι δεῖ τὰς ἀρχὰς τῶν λόγῳ θεωρητῶν σωμάτων, ἐκ τῶν εἰρημένων συμφανές». (Σίκτστος ὁ Ἐμπειρικὸς ἐν τῇ τῶν τοῦ Πυθαγόρου μυστηρίων ἐξηγήσει.)

«Ξενοκράτης καὶ Διόδωρος, λέγει ὁ Στοβαῖος, ἀμερῆ τὰ ἐλάχιστα ὡρίζοντο».

«Ἡράκλειτος ψηγμάτιά τινα ἐλάχιςα καὶ ἀμερῆ εἰσάγη,» (Πλούταρχος, ἐν τοῖς Ἀρεσκομ. τοῖς Φιλοσ.)

Καὶ ὁ Πλοτῖνος ἀποφαίνεται· «Ὅτι μὲν οὖν δεῖ τοῖς σώμασιν ὑποκείμενον εἶναι ἄλλο ὂν παρ' αὐτά».

Ἀλλ' ὁ Πλάτων ὑποστηρίζει τὴν ἐπ' ἄπειρον διαίρεσιν τῆς ὕλης, ὡς δηλοῦται ἐκ τῶν ἑξῆς ἐν *Παρμενίδῃ* λόγων· «Ἀλλ' ἕκαστος, ὡς ἔοικεν, ὁ ὄγκος αὐτῶν ἄπειρός ἐστι πλήθει, κἂν τὸ σμικρότατον δοκοῦν εἶναι λάβῃ τις, ὥςπερ ὄναρ ἐν ὕπνῳ φαίνεται ἐξαίφνης ἀνθ' ἑνὸς δόξαντος εἶναι πολλὰ καὶ ἀντὶ σμικροτάτου παμμέγεθες πρὸς τὰ κερματιζόμενα ἐξ αὐτοῦ».

(18) Ἐν παντὶ πραγματικῷ ϗ συγκεκριμμένῳ ἀντικειμένῳ διακριτέον τὴν οὐσίαν τε καὶ τρόπον τῆς ὑπάρξεως. Ἅπασαι ἀνεξαιρέτως αἱ οὐσίαι εἰσὶν φύσει ἐνεργοί, ἑπομένως πάσῃ οὐσίᾳ ἀνήκουσιν ἀείποτε δυνάμεις τινες, ἃς οὐ δυνάμεθα ἀποχωρῆσαι αὐτῆς οὐδὲ κἂν νοερῶς, διότι ἀφαιροῦντες αὐτὰς οὐ μένει πλέον ἡ τοιάδε ἢ τοιάδε οὐσία, ἀλλ' ἡ οὐσία καθόλου, ἤτοι ὄν τι ἰδανικὸν καὶ οὐδεμίαν ἐξ ἀντικειμένου ὑπόστασιν ἔχον, πλὴν τῶν ἰδιαιτέρων οὐσιῶν. Ἐν πάσῃ οὐσίᾳ πλὴν τῶν εἰρημένων δυνάμεων ὑπάρχουσι πρός δε καὶ τρόποι τινὲς ὑπάρξεως, οἳ καίτοι ἰδεολογικῶς προγενέστεροι τῶν δυνάμεων, εἰσὶν ὅμως ὅροι ἀναγκαῖοι καὶ ἐκ τῶν οὐκ ἄνευ. Ἔτι δὲ ὑπάρχουσιν καὶ ἕτεροι τρόποι ὑπάρξεως πηγάζοντες ἢ ἐξ ἰδίας τῶν δυνάμεων ἐνεργείας, ἢ ἐξ ἐνεργείας ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων. Ἑκάστη δὲ μεταβολὴ τρόπου ὑπάρξεως ἢ σχέσεως καλεῖται ***φαινόμενον***. Κα-

λεῖται δὲ *ποιότης* πᾶς διαρκὴς τρόπος ὑπάρξεως ἀφορῶν αὐτὴν τὴν οὐσίαν καὶ τὰς δυνάμεις αὐτῆς, καὶ οὐχὶ ἁπλῶς τὰς τυχαίας τῆς οὐσίας μετὰ τῶν λοιπῶν οὐσιῶν σχέσεις.

(19) Τὰ τοιαῦτα ἄτομα καλεῖ ὁ Λουκρήτιος minima naturalia, καὶ θεωρεῖ αὐτὰ ἀδιαχώρητα, ἄθραυστα, ἀδιαίρετα καὶ ἀδιάλυτα· ὡς ἐν τοῖς ἐφεξῆς αὐτοῦ στίχοις·

«Hæc nec dissolvi plagis extrinsecus icta
Possunt, nec porro penitus penetrata retexi:
Nec ratione queunt alia tentata labare:
Nam neque collidi sine inani posse videtur
Quidquam, nec frangi, nec findi in bina secando,
Nec capere humorem, neque item manabile frigus,
Nec penetralem ignem quibus omnia conficiuntur;»

Τὸ ἀδιαχώρητον καθὸ ἀντιδράσκουσα δύναμις οὐ δύναται εἶναι ἄπειρος δύναμις, ἀλλὰ δύναμις μεταβαλλομένη καὶ ἀόριστος, καθὸ αείποτε σχετιζομένη τῇ ἐνεργείᾳ· καὶ ἐπειδὴ οὐδεμία φυσικὴ δύναμις δύναται εἶναι ἄπειρος, ἕπεται ὅτι καὶ ἡ ἀντίδρασις οὐ δύναται εἶναι τοιαύτη. Ἐν ἄλλαις λέξεσι, τὸ ἄτομον συγκρουόμενον μετ' ἄλλου ἀτόμου ἀνθίσταται μετὰ δυνάμεως ἴσῃ τῇ ἐνεργείᾳ ἢ συγκρούσει· καὶ ἐπειδὴ ἡ δύναμις τῆς συγκρούσεως οὐ δύναται εἶναι ἄπειρος, ἕπεται ὅτι καὶ ἡ τῆς ἀντιδράσεως οὐ δύναται εἶναι τοιαύτη. Ἑπομένως οὐχ' ὑπάρχει φυσική τις δύναμις δυναμένη διαχωρῆσαι ἐν μέρει ἢ ὁλοσχερῶς ἄτομόν τι, ὅπερ συγχρόνως ἤθελε παύσει τοῦ ὑπάρχειν μηδενιζόμενον. Ἰδοὺ πάνδηλος πρότασις, ἧς τὴν *ἀντινομίαν* μάτην ζητοῦσιν οἱ Καντιανοί.

(20) Δεδόσθω ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ φυσικὴ καμπύλη γραμμὴ σύγκειται ἐξ εὐθειῶν γραμμῶν, ὡς τὸ πολύγωνον ἐκ τριγώνων· ἡ διαφορὰ ὑπάρχει κατὰ τὸ εἶδος καὶ τὴν μορφὴν, οὐχὶ ὅμως καὶ κατὰ τὴν ἐνδόμυχον οὐσίαν, ὅπως ἤθελεν εἶσθαι ἐν τῷ αὔλῳ στοιχείῳ πρὸς ἔνυλον σῶμα.

(21) Τὰ πάντα ἐξῆλθον ἐκ τοῦ μηδενὸς καὶ τείνουσιν (ἀλλ' οὐχὶ ἐν τῇ πανθεϊκῇ σημασίᾳ) πρὸς τὸ ἄπειρον . . . . Ἡ μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἄκρων κατάστασις ὑπάρχει ἐν ὅλαις ταῖς δυνάμεσι ἡμῶν· οὕτως ἰσχυρὰ ταραχὴ ἐκκωφαίνει ἡμᾶς· ζωηρὸν φῶς θαμβεῖ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἡμῶν· ἀπόστασις λίαν μακρὰ ἢ λίαν μικρὰ κωλύει τὴν ὅρασιν· ἀδολεσχία καὶ μεγίστη βραχυλογία καθιστῶσιν ἀσαφῆ τὴν φράσιν· διαρκὴς ἡδονὴ χαυνώνει, καὶ συμφωνία λίαν παρατεινομένη δυσαρεστεῖ. Οὐκ αἰσθανόμεθα οὐδὲ τὸ ἰσχυρὸν

ψῦχος, οὐδὲ τὴν μεγάλην θερμότητα, καὶ πᾶσαι αἱ ποιότητες αἱ ὑπερβαίνουσαι τὰ ὅρια ἀντὶ εὐχαριστήσεως προξενοῦσι βλάβην, διότι ἀντὶ νὰ αἰσθανθῶμεν αὐτὰς, τὰς ὑποφέρομεν. Οὕτως ἡ τρυφερὰ νεότης καὶ τὸ γῆρας κωλύουσι τὸν νοῦν· καθὼς ἡ πολυμάθεια, ὡς ἐκ τῆς μεγάλης μνήμης, καὶ ἡ ἔλλειψις παιδείας ἀδυνατοῦσι τὴν κρίσιν. Ἡ δὲ ἄφθονος, ἢ ἀνεπαρκὴς τροφὴ διαταράττουσι τὰς ἐνεργείας τοῦ στομάχου καὶ αὐτοῦ τοῦ νοός. Ἑνὶ λόγῳ πᾶν ἄκρον σχετικῶς πρὸς ἡμᾶς ἐστὶν ὡς νὰ μὴ ὑπῆρχεν, ὅπως ἡμεῖς οὐκ ἐσμὲν ὡς πρὸς αὐτὸ, διότι διαφεύγει ἡμῖν, ὡς καὶ ἡμεῖς διαφεύγομεν αὐτῷ.

(22) Essais et c. L. 4. ch. III. §. 6.—Τὴν ἐν λόγῳ δόξαν μετὰ καὶ ἄλλων δοξασιῶν τοῦ αὐτοῦ Λωκκίου, ἐπέκρινεν αὐστηρῶς, ἅμα τῇ δημοσιεύσει τοῦ πονήματος, ὁ διδάκτωρ Stillingfleet, ᾧ ἀπήντησεν ὁ Λώκκιος δι' ἰδιαιτέρας Διατριβῆς, διατεινόμενος ὅτι καίπερ παραδεχόμενος ἀδιστάκτως τὸ ἄϋλον τῆς ψυχῆς ἡμῶν, ἀδυνατεῖ ὅμως παραδεχθῆναι ὅτι ὁ Θεὸς ἐν τῇ παντοδυναμίᾳ αὐτοῦ οὐ δύναται ἀποδοῦναι τῇ ὕλῃ νόησιν. « E che ripugna, λέγει ὁ διάσημος Ῥοσμίνης, che un principio senziente, come direbbe Aristotele, sia in potenza intelligente? » (Psicol. t. I. L. 5. c. 5.)

(23) Ὅρα πρὸς δὲ Moniglia, Dissertazione contra i Materialisti e altri increduli. Padova MDCCL.

(24) Lezioni di Logic. e Metafis. L. LXIII.

(25) Loc. cit. Part. VI. cap. 3.

(26) Αὐτὸ τοῦτο συμβαίνει καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἀνοργάνῳ ὕλῃ. Οὕτως ἐὰν ἐκ τῆς βάσεως τῆς τοῦ Τραϊανοῦ στήλης, ὡς λέγει ὁ Λιέβιγκος ἐν τῷ πονήματι αὐτοῦ *Ὕλη ὀργανικῆς χημίας* ἐπιγραφομένῳ, ἀφαιρέσωμεν βαθμηδὸν ἕνα πρὸς ἕνα ἅπαντας τοὺς ἀποτελοῦντας αὐτὴν λίθους, ἀναπληροῦντες συνάμα ἕκαστον τούτων δι' ἄλλου ὁμοίου, οὐδόλως κλονισθήσεται ἡ στήλη. Δυνάμεθα ἄρα ἐκ τούτου συμπεράναι ὅτι ἡ ἐν λόγῳ στήλη οὐκ ἐπερείδεται ἐπὶ τῆς βάσεως αὐτῆς; Οὐδόλως· καὶ ὅμως ἐκ τῆς ἐν λόγῳ ἀφαιρέσεως ὅλων τῶν τῆς βάσεως λίθων ἀποδεικνύεται τρανῶς ὅτι οὐδεὶς τούτων συντελεῖ ἰδίᾳ πρὸς ὑποστήριξιν τῆς στήλης, ἀλλ' ἡ τοῦ συνόλου ἑνότης.

(27) «Τὸ συνεχόμενον, λέγει ὁ Λιβερατόριος, ἐστὶ ταυτοχρόνως ἓν καὶ πολλαπλοῦν. Διῃρημένον μὲν εἰς μέρη, πλὴν ταυτοειδὲς ἐν ἑκάστῳ τῶν μερῶν. Οὐδὲ δυνάμεθα εἰπεῖν

ὅτι τὰ μέρη αὐτοῦ διατελοῦσι μόνον δυνάμει, ὄντα πράγματι ἐν ἐνεργείᾳ, καθότι τὸ ἄνω μέρος οὐκ ἐστι κάτω, οὐδὲ τὸ δεξιὸν οὐκ ἐστιν ἀριστερόν· οὐδὲ τὰ μέρη τὰ ἐν τῷ κέντρῳ οὐκ εἰσὶ τ' αὐτὰ μετὰ τῶν τῆς περιφερείας. Καὶ ὅμως τὰ μέρη ταῦτα οὐκ εἰσὶ διῃρημένα ἀλλὰ μόνον διαιρετέα. Οὐδ' εἰσὶν ἠριθμημένα ἀλλ' ἀόριστα, διότι ὁ ἀριθμὸς πηγάζει ἐκ τῆς διαιρέσεως «(Liberatori, Trattato del composto umano. Cap. IX. art. 4. §. 11).

Τὰ αὐτὰ ὅμως, ὡς ἔγγιστα ἔχει ἐκφράσει πρὸ πολλοῦ ἤδη χρόνου ὁ θεῖος Πλάτων ἐν τῷ *Σοφιστῇ*.

(28) Summa theol. I. p. q. 75. a. 3.

(29) « Tres vitales spiritus, λέγει ὁ μέγας Γρηγόριος, creavit omnipotens Deus : unum, qui carne non tegitur ; alium qui carne tegitur, sed non cum carne moritur; tertium qui carne moritur ; iumentorum omniumque brutorum animalium.» (S. Gregorius, Dialogor. L. 4. c. 3.)

(30) « Il principio senziente, λέγει ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ Ῥοσμίνης ἐν τῇ Ψυχολογίᾳ αὐτοῦ, benchè tutto esistente in ogni parte di ogni continuo sentito, non è uno, se non perchè è uno il continuo e senza parti, quindi per la stessa ragione dividendosi il sentito in più continui, anche l'attività sensitiva non risiede in un continuo solo ma in più continui disgiunti.» (T. I. Lib. 4. c. 9.)

Ἰδοὺ τί λέγει καὶ ὁ ἀθάνατος Ἀριστοτέλης περὶ τῆς τῶν ζωϋφίων διαιρέσεως· «Ὥσπερ γὰρ ἐπὶ τῶν φυτῶν ἔνια διαιρούμενα φαίνεται ζῶντα, καὶ χωριζόμενα ἀπ' ἀλλήλων, ὡς οὔσης τῆς ἐν αὐτοῖς ψυχῆς, ἐντελεχείᾳ μὲν μιᾶς ἐν ἑκάστῳ φυτῷ, δυνάμει δὲ πλειόνων· οὕτω καὶ περὶ τὰς ἄλλας διαφορὰς τῆς ψυχῆς ὁρῶμεν συμβαῖνον ἐπὶ τῶν ἐντόμων ἐν τοῖς τεμνομένοις· καὶ γὰρ αἴσθησιν ἑκάτερον τῶν μερῶν ἔχει, καὶ κίνησιν τὴν κατὰ τόπον. Εἰ δὲ αἴσθησιν καὶ φαντασίαν, καὶ ὄρεξιν· ὅπου μὲν γὰρ αἴσθησις, λύπη τε καὶ ἡδονὴ παρακολουθεῖ· ὅπου δὲ ταῦτα ἐξ ἀνάγκης καὶ ἐπιθυμία.» (Περὶ ψυχῆς Κεφ. 2. Τ. Α σελ. 632).

(31) Summa Th. I. p. q. 78. a. 3.

(32) Saggio di Filosof. fondam. Reggio, 1872.

(33) Instit. Philos. V. III. p. 51.

(34) « Persona hominis, λέγει ὁ θεῖος Αὐγουστῖνος, mixtura est animæ et corporis.»

(35) De Trinitat. L. 14. c. VI.

(36) Essais de traite compl. de Philosoph. T. III. p. 3451 not.

(37) « Il est une sensibilité organique et une sensibilité animale : sur l' une roulent tous les phénomènes de la digestion, de la circulation, de la sécrétion, de l' exhalation, de l' absorption, de la nutrition, etc. Elle est commune à la plante et à l' animal ; le zoophyte en jouit comme le quadrupède le plus parfaitement organisé.» (Bychat. Recherc. physiolog. sur la vie et la mort. Part. I. art. 7. §. 3.)

(38) De Rer. natur. L. 3. v. 446 et seq.

(39) «On a considéré, λέγει ὁ Βεράρδος, le corps dans ses propriétés les plus grossières, et l' âme dans ses facultés les plus relevées, et les plus supérieures, et on n' a jamais pu se faire une idée exacte de leur rapprochement, tel que l' observation nous le présente. Il faut voir l' homme tel qu' il est d' après les faits et dans l' exercice des fonctions sensitives, intellectuelles. et morales.» (Rapport de physiq. et de morale. §. CCCXCIV.)

(40) Summ. Theol. I. p. q. 84. a 6.

(41) Ὁ Διδερότος, ἐν τῇ Διατριβῇ αὐτοῦ «Περὶ τῆς τῆς φύσεως ἑρμηνείας» ἐπιγραφομένῃ, παρατηρεῖ ὅτι καὶ αὐταὶ αἱ ὑψηλαὶ μαθηματικαὶ εἰς οὐδὲν θετικὸν ἄγουσιν ἄνευ τῆς πείρας. Τρία εἰσὶ, λέγει, τ' ἀληθῆ μέσα τ' ἄγοντα πρὸς τὴν ἀληθῆ τῆς φύσεως γνῶσιν· δηλονότι ἡ παρατήρησις αὐτῆς τῆς φύσεως, ἡ προσοχὴ καὶ ἡ πεῖρα. Ἡ μὲν παρατήρησις συλλέγει τὰ γεγονότα· ἡ δὲ προσοχὴ *(μᾶλλον ὁ νοῦς)* συνδυάζει αὐτά· καὶ ἡ πεῖρα ἐπιβεβαιοῖ τὸ ἀποτέλεσμα τῶν συνδυασμῶν. Ἀλλ' ἡ μὲν παρατήρησις ὤφειλεν εἶναι λεπτομερής· ὁ δὲ συνδυασμὸς ἐμβριθὴς καὶ ἡ πεῖρα ἀκριβής. Δυστυχῶς ὅμως, προστίθησι, σπανίως τὰ τρία ταῦτα

συνυπάρχουσι, καὶ ὡς ἐκ τούτου σπανίζουσιν οἱ μεγάλοι νόες.

(42) Ἡ ἰδεολογία ἢ ἀφορᾷ τὸ ἀντικείμενον τῆς ἰδέας καὶ ὑπάγεται εἰς τὴν ὀντολογίαν, ἢ ἀφορᾷ τὸ ὑποκείμενον καὶ ὑπάγεται εἰς τὴν ψυχολογίαν.

(43) Ἰδοὺ τί λέγει ὁ Ῥεμυσάτος περὶ τῆς τῶν γερμανῶν φιλοσοφίας· «Ἡ ἰδέα, ἔφη ὁ Κάντιος ἐγγυᾶται μόνον ἑαυτήν. Μόνη ἡ ἰδέα ἐγγυᾶται τὸ ὄν, προσέθηκεν ὁ Φίτχιος. Τὸ ὄν ἐστιν ἀνάπτυξις τῆς ἰδέας, ἐπανέλαβεν ὁ Σχέλλιγγος. Ἄρα ἡ ἰδέα ἐστὶν αὐτὸ τὸ ὄν συνεπέρανεν ὁ Ἕγελος· καὶ ἰδού τινι τρόπῳ διὰ σκεπτικοῦ τινος ἰδανισμοῦ ἀνενεώθη ἐπὶ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων ὁ τοῦ Σπινόζα πανθεϊσμός. (Ὅρ. Πρακτ. τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδ. μηνὸς Μαΐου, 1845.)

(44) S. Thom. Loc. cit. 1. p. q. 7 a. 6.

(45) Loc. cit. p. 1. q. 1. art. VIII.

(46) « Le principe de toute certitude et de toute croyance est d' abord un acte de foi aveugle en la vérité naturelle de nos facultés. » (Th. Jouffroy, Cours de droit natur. T. 1. Lect. 9.)

(47) Πᾶσα ματαία καὶ ἀβάσιμος κατὰ τῆς φιλοσοφίας, ἐν ὀνόματι τῆς θρησκείας, προσβολή, μειοῖ τὸν ὀφειλόμενον πρὸς αὐτὴν τὴν θρησκείαν σεβασμόν.

ΔΙΑΛΕΞΙΣ Ε'.

Se moquer de la philosophie, c' est vraiment philosopher.

(Pascal).

Τὴν ἐπαύριον μετέβην εἰς τὸ ξενοδοχεῖον πρὸς συνάντησιν τοῦ φίλου Ἡγουμένου, ὅπου ἀντ' αὐτοῦ εὗρον φίλον τινὰ ἰατρὸν παρευρεθέντα ἄλλοτε ἔν τισι τῶν διαλέξεων ἡμῶν, ὅς, μετὰ τοὺς φιλόφρονας ἀμοιβαίους χαιρετισμούς, λαβὼν τὸν λόγον ἔφη.— Φρονῶ, φίλτατε συνάδελφε, ὅτι δεκτοῦ ἅπαξ γενομένου ὅτι ὁ ἐγκέφαλος δύναται διανοεῖσθαι, καθίσταται πάντῃ περιττὴ ἡ ὕπαρξις ὄντος ἀΰλου καὶ αὐθυποστάτου, καθόσον μάλιστα ἀποβαίνει ὅλως ἀκατάληπτος νόησις ἄνευ ὀργάνων. — Μὴ τάχα κατανοῦμεν, ἔφην ἐγώ, τίνι τρόπῳ ἡ ὕλη καί τοι ἐνόργανος αἰσθάνεται; ἢ μήπως γινώσκομεν ποία τις σχέσις ὑπάρχει μεταξὺ ξύλου καὶ τοῦ καίοντος αὐτὸ πυρός; καὶ ὅμως ἡ πεῖρα ἀποδεικνύει τὴν ὑφισταμένην σχέσιν. Ἑπομένως ἐκ τοῦ ὅτι οὐ καταφαίνεται μία τις σχέσις οὐ δυνάμεθα, κατ' αὐστηρὸν λόγον, εἰκάσαι ὅτι οὐχ' ὑφίσταται.— Σύμφημι, εἶπεν ὁ φίλος, ὅτι πολλάκις οὐχ' ὁρῶμεν τὰς ὑφισταμένας σχέσεις, ὅθεν δι' αὐτὸ τοῦτο ἀνάγκη ἔχειν ἀείποτε ὁδηγὸν τὴν πεῖραν, τὴν καὶ ἐν τῷ ἐν λόγῳ ζητήματι χορηγούσῃ ἡμῖν πληρεστάτην τὴν ἀπόδειξιν διὰ τῆς φυσιολογίας· καθότι οὐκ ἐνεργοῦμεν τὴν ἐλαχίστην κίνησιν, οὐδὲ κτώμεθα οἱανδήποτε νόησιν ἂν μὴ ἐπέλθῃ ἀλλοίωσίς τις ἐν τοῖς κινηθεῖσι μυσὶ ἢ ἐν τῷ νοοῦντι ἐγκεφάλῳ. Καὶ τ' ἀνάπαλιν. Δηλαδὴ, οὐ δύναται ἐπελθεῖν ἡ ἐν λόγῳ ἀλλοίωσις ἄνευ συστολῆς τοῦ μυὸς ἢ ἄνευ τινος διανοήσεως τοῦ ἐγκεφάλου. Ἡ ἐπερχομένη μεταβολὴ ἐν τούτῳ ἢ ἐκείνῳ τῷ ὀργάνῳ καταφαίνεται ἅμα διὰ τῶν ἐν λόγῳ φαινομένων. Δηλονότι διὰ τῆς τροποποιήσεως τοῦ μυός, ἐξ ἧς καὶ ἡ συστολή, καὶ διὰ τῆς τροποποιήσεως τοῦ ἐγκεφάλου ἐξ ἧς καὶ ἡ νόησις. Τὰ δύο ταῦτα φαινόμενα δηλοῦνται ἀμοιβαίως καὶ οὐδέτερον τούτων δύναται ὑπάρχειν ἄνευ τοῦ ἑτέρου· τουτέστιν οὐ δύναται ἐπελθεῖν

μυϊκὴ συστολὴ ἄνευ ἀλλοιώσεως μυός· οὐδὲ νόησις ἄνευ ἀλλοιώσεως ἐγκεφάλου· ἀπαραλλάκτως ὡς οὐ δύναται ὑπάρχειν ἕλξις ἄνευ δύο ἀμοιβαίως ἑλκομένων σωμάτων. (1) Ἑπομένως ἡ ζωὴ ἀποτελεῖται ἐκ τοῦ συνόλου τῶν δυναμικῶν ἰδιοτήτων τῶν ἀνταποκρινομένων πρὸς τὸ ὑλικὸν σύνολον, τὸ καὶ διὰ τῆς συστάσεως, κράσεως καὶ μορφῆς αὐτοῦ ἀποτελοῦν τὴν μηχανὴν τὴν καὶ *ζῶν σῶμα* καλουμένην καὶ διατηρουμένην ἐν ἐνεργείᾳ διά τινων μηχανικῶν, φυσικῶν τε καὶ χημικῶν δυνάμεων ἀποτελουσῶν τὴν τροφήν. (2) Ὥστε, ἐξηκολούθησε λέγων, ἡ ζωὴ οὐκ ἔστιν ὀντότης τις αὐθυπόστατος, οὐδὲ τὶ δυνάμενον ἐγκαταλεῖψαι τὸ σῶμα καὶ διατηρεῖσθαι ἀφ ἑαυτοῦ· ἀλλ' ἀπεναντίας ἐστὶν ἀποτέλεσμα τῆς συγχρόνου καὶ ἐναρμονίου ἐνεργείας διαφόρων διοδεύσεων (processi) δυναμένων ἀποχωρισθῆναι ἀπ' ἀλλήλλων, ἢ κωλυωθῆναι, καὶ ἀκολούθως ἐπανελθεῖν ἐν ἐνεργείᾳ. Ἅπασαι δὲ αἱ διοδεύσεις αὗται συνίστανται ἐν ἀμοιβαίᾳ μεταλλαγῇ ὕλης τινος μεταξὺ τῆς ἐνοργάνου μηχανῆς καὶ τοῦ ἔξω κόσμου· ἧς διακοπτομένης ἢ παυούσης, παύουσιν συνάμα ἢ διακόπτονται καὶ αἱ ζωϊκαὶ ἀλλοιώσεις τῶν διαφόρων τοῦ σώματος μερῶν. Τὰ ὄργανα στερούμενα τῆς συνήθους αὐτῶν συστάσεως, στεροῦνται προσέτι μᾶλλον ἢ ἧττον ταχέως καὶ τῶν ἰδιοτήτων τῶν σχετιζομένων πρὸς τὰς περὶ ὧν ὁ λόγος συστάσεις, ἀναλόγως τῇ διαπλάσει τε καὶ κράσει τῆς ὑφῆς τοῦ ὀργάνου. Ὅταν, προσέθηκεν, αἱ ἐν λόγῳ διοδεύσεις ἀποβῶσιν ἀνίκαναι, ἢ παύσωσιν αἱ θρεπτικαὶ λειτουργίαι, μάλιστα ἐπελθούσης διαλύσεως, ἅπαντα τὰ μέρη τοῦ σώματος ἀπόλλυνσι τὴν ζωϊκὴν αὐτῶν ἰδιότητα, καὶ ἐπέρχεται ὁριστικῶς ὁ θάνατος· ἑπομένως διαλύεται καὶ καταστρέφεται τὸ ὑλικὸν σύνολον τὸ ἀποτελοῦν τὸ σῶμα· συνάμα δὲ διαλύεται καὶ τὸ πρὸς αὐτὸ σχετικὸν τῶν δυνάμεων σύνολον τὸ καὶ διατηρηθὲν σῶον διαρκούσης τῆς τοῦ ὅλου ἀκεραιότητος. Μετὰ δὲ τὴν τοιαύτην διάλυσιν τὰ χημικὰ στοιχεῖα ἐπανέρχονται ἐν τῇ συνήθει αὐτῶν καταστάσει. Οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι ἥ τε ὕλη καὶ ἡ δύναμις εἰσὶν ἀνώλεθρα, καθὸ οὐδέποτε παύουσι τοῦ ὑπάρχειν, ἀλλὰ μόνον ἐπανέρχονται ἐν τῇ ἐν ᾗ ὑπῆρχον ἀνοργάνῳ καταστάσει πρὸ τῆς μορφώσεως τοῦ ὀργανικοῦ σώματος ὃ ἀπετέλουν· καὶ ἐν ταύτῃ τῇ καταστάσει διατελοῦσι μέχρις οὗ συμπεριληφθῶσιν ἐν τῷ καταρτισμῷ ἑτέρου ὀργανικοῦ ὡσαύτως σώματος. Τοιούτῳ τρόπῳ δυνάμεθα εἰπεῖν ὅτι πᾶν τὸ ἀποτελοῦν τὸ σῶμα ἡμῶν ϗ τὰς ἰδιό-

τητας αὐτοῦ ἐστὶν ἀνώλεθρον ἢ ἀθάνατον· ἀλλὰ τουθόπερ ἀποθνήσκει ἐστὶν ἡ ἑαυτότης. Αὕτη τελευτᾷ ἐντελῶς καὶ ἀνεπιστρέπτει, διότι ἀντίκειται τοῖς τῆς φύσεως νόμοις παραδεχθῆναι ὅτι τὸ σύνολον τῶν τοῦ σώματος ἡμῶν δυνάμεων, δύναται ὑπάρχειν μὴ ὑπάρχοντος πλέον τοῦ ὑλικοῦ συνόλου τοῦ καταρτίσαντος αὐτὸ, καὶ χρηματίσαντος, ὡς ἂν ἦν τοῦτο ἀφορμὴ καὶ ἀναγκαῖος αὐτοῦ ὅρος. (3)—Ὑμεῖς, ἔφην ἐγὼ, καίτοι ἀρνούμενος τὸ αὐθυπόστατον τοῦ πνεύματος ἢ ψυχῆς, παραδέχεσθε αὐθυπόστατόν τε καὶ ἀνώλεθρον τινα δύναμιν καταρτίζουσαν τὴν ζωὴν, ὡσανεὶ ἦτο λογικώτερον παραδεχθῆναι ταύτην ἢ τὴν ὕπαρξιν τῆς ψυχῆς.—Ὁ δὲ φίλος ἀπήντησε τάδε· Οὐδὲν ἀποδεικνύει τὴν ὕπαρξιν οὐσίας αὐθυποστάτου καὶ ἀνωλέθρου μετὰ τὴν ἀπὸ τοῦ σώματος ἀποχώρησιν· ἐνῷ οὐ δυνάμεθα ἀρνηθῆναι τὴν ὕπαρξιν δυνάμεως τινος συνδυαζομένης μετὰ καὶ ἐνοργάνου τινος σώματος καὶ ἀποτελούσης τὴν ζωήν. Διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τούτου τὸ σῶμα συναισθάνεται τὰ ἐνεργοῦντα ἐπὶ τῆς δυνάμεως καὶ αὕτη τὰ ἐπὶ τοῦ σώματος, δηλαδὴ ἀποτελοῦσιν ἐντελῆ ἑνότητα, ἑπομένως οὐ δυνάμεθα ἐκλαβεῖν αὐτὴν ὡς ἀποτέλεσμα τῆς διαθέσεως τῶν μορίων καὶ προϊὸν τῆς μίξεως αὐτῶν· διότι οὕτω παραδεχόμεθα ματαίαν ὑπόθεσιν. Ἡ ζωὴ ἐστὶ τὶ θετικὸν, πραγματικὸν, ἀρχικὸν, μὴ δυνάμενον εξηγηθῆναι δι' ὑποθέσεως, καθὸ γεγονὸς ἀρχικὸν χρησιμεῦον ὡς βάσιν πρὸς ἐξήγησιν ἑτέρων γεγονότων. Οὐδὲ δυνάμεθα προσέτι ὑποθεῖναι ὅτι ἐστί τι ἀνεξάρτητον τοῦ σώματος. Οὐ διϊσχυρίζομαι ὅτι ὁ νοῦς ἡμῶν οὐ δύναται διὰ τῶν προσπαθειῶν αὐτοῦ ἀντιληφθῆναι αὐτῆς ὡς τοιαύτης, ἀλλὰ μόνον ὅτι πάντοτε εὑρίσκομεν αὐτὴν συνδεδεμένην τῷ σώματι, οὐδὲ πρωθύστερον, καὶ ἀνωτέραν ἢ κατωτέραν τοῦ ὀργανισμοῦ. Ἀπὸ τοῦ ἁπλουστέρου φυτοῦ, τοῦ ἀδρανεστέρου τῶν ζωοφύτων μέχρις ἀνθρώπου, ἡ ζωὴ παρίσταται ἡμῖν ὑπὸ μυριοτρόπους βαθμοὺς, ἐν οἷς συμπεριλαμβάνονται τ' ἀμυδρὰ ζωῆς κινήματα τῶν ἐσχάτων ὀργανισμῶν, καὶ ἡ δύναμις τοῦ διανοεῖσθαι τῶν ἀνωτέρων ὀργανισμῶν. Οὐδ' ὑπάρχει ἀποχρῶν λόγος τοῦ διαχωρῆσαι ἀπὸ τῆς ζωῆς αὐτῆς τὰς ὑψηλὰς νοερὰς δυνάμεις, παραδεχόμενοι ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ζωϊκήν τινα δύναμιν μὴ οὖσαν συγχρόνως καὶ νοερὰν καὶ λόγου ἐπιδεκτικήν. Ἐὰν ἐπὶ τῆς ὑδρονείου ὁ ἄνθρωπος ᾖ τὸ ζῶον ἐνῷ αἱ δυνάμεις αὗται εἰσὶ μᾶλλον ἀνεπτυγμέναι, οὐκ ἔστιν ἧττον ἀληθὲς ὅτι αἱ δυνάμεις αὗται ἀπαντῶνται ἧττον ἀνεπτυγμέναι καὶ ἐν τῷ

κυνὶ ἵππῳ κ.λ.π. μέχρι τῶν ἐσχάτων ὀργανισμῶν ἐν οἷς ἡ ζωὴ φαίνεται ἀπογεγυμνωμένη τῶν ἀκτίνων αὐτῆς, καὶ οὕτως ἐν καταστάσει νεκρᾷ. (4). Ἀλλὰ κατὰ ποῖον βαθμὸν τῆς σειρᾶς ταύτης δυνάμεθα εἰπεῖν ὅτι προστίθεται νέα τις δύναμις, δηλονότι ἡ τοῦ διανοεῖσθαι πρὸς τὴν τῆς ζωῆς; Καὶ τίνος ἕνεκα νὰ μὴ θεωρῶμεν ὅτι ἡ ζωὴ αὕτη ἐστί τι ἀναπτυσσόμενον, ἧς ἡ φυσικὴ ἀνάπτυξις συνίσταται ἐν ταῖς ὑψηλαῖς αὐτῆς δυνάμεσι, ὧν τὸν κρῖκον τῆς ἑνώσεως ἀνευρίσκομεν εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ τὰ ἀνωτέρας τάξεως ζῶα; Τὸ κατ' ἐμὲ, ἐξηκολούθησε λέγων, ἅμα θεωρήσωμεν τὴν ζωὴν ὡς δύναμιν ἐνσώματον καὶ ἀποτελοῦσαν μίαν τινα ἑνότητα μετὰ τοῦ σώματος, κατανοοῦμεν ἤδη τουθόπερ δυνάμεθα κατανοῆσαι περὶ ζωῆς θεωρουμένης ἐν ἑαυτῇ. Δὲν πρέπει νὰ ζητῶμεν ἐν τῇ συλλήψει ταύτῃ τὴν ἰδέαν τῆς οὐσίας τῆς ζωῆς, ὡς οὐ δυνάμεθα ἀνευρεῖν τὴν οὐσίαν τῆς ὕλης· ἀλλ' ἀνάγκη ἐστὶν ἵνα φθάσωμεν, ὅπως ἀφ' ἑνὸς μὲν γνωρίσωμεν ἔτι μᾶλλον τὴν θέσιν ἣν κατέχει ἐν τῇ καθόλου τάξει· ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀναλύσωμεν τὰς διαφόρους πράξεις ἃς ἐνεργεῖ. Καὶ τόδε ἐστι τουθόπερ καλοῦμεν σπουδάζειν καὶ μανθάνειν, ὅπερ πράγματι ἀποτελεῖ τὸ συμπλήρωμα τῆς γνώσεως ἡμῶν διά τινος ἐνδομύχου θεωρίας. . . . . Ἀλλ' ἐνταῦθα γεννᾶται τὸ ζήτημα, προσέθηκε, τίνι τρόπῳ μέρος τι ζῇ καὶ μέρος οὔ. Ἡ ἐνέργεια τῶν μερῶν τούτων ἡ πηγάζουσα ἔκ τε τῶν φυσικῶν καὶ χημικῶν αὐτῶν ἰδιοτήτων καταφαίνεται, ἀλλ' αἱ μίξεις αὐτῶν καὶ αἱ ἐξ αὐτῶν πηγάζουσαι ἐνέργειαι διατελοῦσιν ὑπὸ τὴν ἐπίρροιαν τῆς ζωῆς ἢ μὴ, πλὴν οὐ δυνάμεθα διακρίνειν εἰς τί συνίσταται· πιθανὸν ὅμως φαίνεται ὅτι ἅπασαι αἱ ἐνέργειαι τῶν ζώντων μερῶν, στερεῶν τε καὶ ὑγρῶν, ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς συνθέσεως τῶν μερῶν τούτων, τουθόπερ ἀποτελεῖ τὴν φυσικήν τε καὶ τὴν χημείαν τῶν ὀργανικῶν σωμάτων. . . . . Τὸ κράτος τῆς ζωῆς, ἄρχεται ἐν τοῖς ὅροις τοῖς ὁρίζουσι τὴν συνύπαρξιν μιᾶς τινος δυνάμεως μετὰ καὶ ὡρισμένης τῆς ὕλης μορφῆς. Οὕτως ἅπασα ἡ περὶ τὴν ζωὴν σπουδὴ περιορίζεται εἰς δύο οὐσιώδη ζητήματα· ἐξ ὧν τὸ μὲν ἀφορᾷ τὸν φυσικὸν, καὶ τὸν χημικὸν τρόπον δι' οὗ τὰ ζῶντα μέρη, μορφούμενα καθ' ὡρισμένον τρόπον ἐνεργοῦσι τὰς λειτουργίας αὐτῶν· τὸ δὲ ἀφορᾷ ἅπαντας τοὺς ὅρους τῆς ὑπάρξεως, ἐνεργείας καὶ ἀντιδράσεως τοῦ ζῶντος σώματος. Τὰ ζητήματα ταῦτα διαφέρουσιν ἀπ' ἀλλήλων τὰ μέγιστα· καθότι τοῦ μὲν πρώτου ἡ σπουδὴ ἀνάγεται εἴς τε τὴν φυσικὴν καὶ

χημείαν τῶν ἐνοργάνων ὑλῶν, φθάνουσα εἰς τὰς λεπτομερείας τῶν λειτουργικῶν ἔργων, καὶ ἐξηγοῦσα μάλιστα τὸν τρόπον τῆς ἐνεργείας· τοῦ δ' ἑτέρου τοῦ ἀφορῶντος ἰδίως τὴν ζωήν, οὐδὲν ἐξηγεῖ, καθὸ ἀνεπιδέκτου ἐξηγήσεων, ἀλλὰ περιορίζεται ἀναζητοῦσα καὶ ταξινομοῦσα τὰς σχέσεις τῆς ἀνθρωπίνου ζωῆς μετὰ καὶ τῶν λοιπῶν τῆς φύσεως ἀντικειμένων, καὶ προσπαθοῦσα ὁρίσαι τὴν θέσιν, ἂν οὐχὶ ἐν τῷ σύμπαντι, τοὐλάχιστον ἐν τῷ ὅ,τι δέδοται ἡμῖν οἰδέναι. Ἐκ τῆς παραδοχῆς, ἐξηκολούθησε λέγων, τῆς τῆς ζωῆς ἑνότητος, ἕπεται ὅτι αἱ νοεραὶ ἀσθένειαι ὑπάγονται τῇ κοινῇ παθολογίᾳ (5). Ἐὰν ᾖ μία ὡς φαίνεται ἐκ τῶν γεγονότων τῶν ἀναφερομένων ἐν τοῖς ὀργανικοῖς σώμασι· καὶ ἐὰν ὡσαύτως ᾖ ἀληθὲς ὅτι οὐχ' ὑπάρχει νόσος ἢ καθόσον ἡ ζωὴ ἀμέσως ἢ ἐμμέσως μετέχει, ἐστὶ σαφὲς ὅτι ὅλα τὰ νοσήματα τοῦ τε νοὸς καὶ σώματος, ἐξαρτῶνται ἐκ μιᾶς κοινῆς ῥίζης, οὐδ' ἐστὶ μᾶλλον παράδοξον ἀπαντᾷν τὴν παραφροσύνην ἐν τῷ πυρετῷ, ἢ τὴν παραλυσίαν ἐν τῇ φρενοβλαβείᾳ. Καὶ ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι ἕνεκα νοσογόνου τινὸς ἀφορμῆς ἐπήρχετο εἴς τινα ἄνθρωπον παθολογική τις ἀλλοίωσις καθ' ἅπαν τὸ ὀργανικὸν αὐτοῦ μίγμα (misto organico) οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι ἤθελεν ἀπολέσει τὴν ἑαυτότητα.—Λαβὼν δ' ἐγὼ τὸν λόγον ἔφην. Κατὰ πιθανὸν λόγον ὁ ἄνθρωπος οὗτος ἤθελεν ἀπολέσει τὴν συνείδησιν ἢ μᾶλλον τὸ ἐγὼ τῆς συνειδήσεως, οὐδόλως ὅμως καὶ τὸ ἐγὼ τῆς ὑποστάσεως, καθότι ἤθελε πάντοτε ἐμψυχοῦται ἐκ τῆς αὐτῆς ψυχῆς, ἧς ὅμως ὁ μετὰ τοῦ ἐγκεφάλου νοερὸς σύνδεσμος ἤθελεν ἀλλοιωθῇ ὡς ἐκ τῆς ἐπελθούσης ὁλοσχεροῦς ἀλλοιώσεως τοῦ ὀργανικοῦ μίγματος, τοὐθόπερ ἐπισυμβαίνει καὶ ἔν τισι νευροπαθείαις, ὡς ἔχω προλαβόντως ἀναφέρει τῷ φίλῳ ἡμῶν Ἡγουμένῳ. (6)—Ὁ δὲ φίλος ἔφη. Τὸ ἐγώ, δηλαδὴ ἡ συνείδησις, νόησις καὶ βούλησις, καθὸ τρόποι ἐνεργείας τοῦ ἐγκεφάλου οὐ δύνανται ὑφίστασθαι καταστρεφομένου τοῦ ἐγκεφάλου· καὶ ἐπειδὴ ἄνευ συνειδήσεως οὐχ' ὑπάρχει ἑαυτότης· καὶ μία τις ἐλαχίστη ἀφορμὴ δύναται διακόψαι τὴν τοῦ ἐγκεφάλου ἐνέργειαν, ὡς π. χ. μία λειποθυμία, ὅτε ἐκλείπει πᾶσα τῆς ἑαυτότητος συνείδησις, ἕπεται ὅτι ἂν μετὰ τὴν λειποθυμίαν ὁ ἐγκέφαλος μείνῃ ἄεργος καὶ μάλιστα φθαρῇ, ἀπόλλυσι τὰς ζωϊκὰς αὐτοῦ ἰδιότητας, ἃς οὐκ ἀναλαμβάνει πλέον μὴ δυνάμενος ἀναλαβεῖν τὴν προτέραν αὐτοῦ κατάστασιν. Οὐ λανθάνει ὑμᾶς, ἐξηκολούθησε λέγων, ὅτι ὁ καθηγητὴς Σχίφιος λαβὼν τὴν καρδίαν, μετὰ παρέλευσιν 4 ὡρῶν ἀπὸ

τῆς ἀποκεφαλίσεως κακούργου τινος, τὴν καὶ οὐδ' ἐλάχιστον σημεῖον ἐρεθιστικότητος παρουσιάζουσαν, ἠδυνήθη, ἀφοῦ ἀπέπλυνεν αὐτὴν καλῶς διὰ χλιαροῦ ὕδατος, ἵνα προξενήσῃ βαθμηδὸν τοὺς παλμοὺς αὐτῆς, διὰ συνεχοῦς ἐγχύσεως νωποῦ αἵματος ἐξ ἀρτηρίας κυνός. Ἄλλοτε πάλιν ὁ αὐτὸς καθηγητὴς λαβὼν τὴν κεφαλὴν γαλῆς ἀποβιωσάσης πρὸ ὀλίγης μὲν ὥρας ἀλλ' οὐδ' ἐλάχιστον σημεῖον ζωῆς διδούσης, ἠδυνήθη δι' ἐγχύσεως ὡσαύτως νωποῦ ἀρτηριακοῦ αἵματος ἑτέρου ζώου, ἵνα ἐπιφέρῃ τὴν συστολὴν τῆς τῶν ὀφθαλμῶν ἴριδος διὰ τῆς ἐπ' αὐτῶν ἐνεργείας φωτεινῶν ἀκτίνων· τοὐθόπερ, ὡς καλῶς γινώσκετε, οὐ γεννᾶται ἂν μὴ τὸ ὀπτικὸν νεῦρον αἰσθανθῇ τὴν ἐνέργειαν τοῦ φωτὸς, καὶ μὴ μεταδοθῇ αὕτη τῷ ἐγκεφάλῳ τῷ ἀντεπιστρέφοντι αὐτὴν διὰ τῶν τῆς ἴριδος νεύρων τοῖς συσταλτικοῖς αὐτῆς μυσὶν (7). Ἐστὶ πρός δε πασίγνωστον ὅτι εἰς τὰ ψυχροῦ αἵματος ζῶα, οἷα χ. π. οἱ βάτραχοι, μυῖαι κ. λ. εἰς ἃ τελεῖται βραδέως ἡ κυκλοφορία, καὶ ἃ δύνανται διατηρεῖσθαι ἐπί τινα χρόνον ἄνευ ἀναπνοῆς, ὅτι διαρκεῖ ἐπίσης ἐπί τινα χρόνον καὶ ἡ ζωὴ μετὰ τὴν ἀποκεφάλισιν αὐτῶν· καὶ κατὰ πιθανὸν λόγον ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ἐφ' ὅσον ἤθελον διατηρεῖσθαι ἄνευ ἀναπνοῆς (8). Ἐκ τούτων πάντων καταφαίνεται ὅτι ἡ λέξις *ψυχὴ* ἢ *πνεῦμα* οὐ σημαίνει εἰμὴ ἀφαίρεσιν, διότι ἡ ζωϊκὴ δύναμις οὐκ ἐμφανίζεται ἐν τῷ πλανήτῃ ἡμῶν ἢ ἐν τῇ ἑνότητι αὐτῆς μετὰ τῆς ὕλης ἔχουσα δεσμὸν τὸ νευρικὸν σύστημα (9). Ὅθεν ὑμεῖς μὴ ἀποδίδοντες τὴν θεωρητικὴν νόησιν τῷ ἐγκεφάλῳ ἀλλὰ τῇ *ψυχῇ* ἢ τῷ *πνεύματι*, ἀποδίδετε αὐτὴν ὄντι πάντῃ ἀνυπάρκτῳ.— Κἀγὼ δὲ ἀπήντησα τάδε. Καὶ ἐν πρώτοις ἡ ἐν ὀργανικῷ ὄντι ἑαυτότης οὐχ' ὑπάρχει, ὡς οὐ λανθάνει ὑμᾶς, ἐν τῷδε ἢ κἀκείνῳ τῷ μέρει, ἀλλ' ἐν τῷ συνόλῳ. Ἐκ τούτου δυνάμεθα προειδεῖν τὰς συνεπείας δυνάμεως ἀποχωριζούσης βιαίως ἀπ' ἀλλήλων τὰ οὐσιωδέστερα τοῦ ὀργανισμοῦ ὄργανα. Ἐστὶ πασίγνωστον ὅτι τὰ ἔντομα ἀκολουθοῦσιν, ὡς ἀνεφέρατε, βιοῦντα καὶ μετὰ τὴν ἀποκεφάλισιν· καὶ ὡς καλῶς γινώσκετε, διαφόρους ἐπὶ τούτου δοκιμὰς ἐποίησαν ὁ Ῥέδης, Ῥυρχάσος, ὁ Οὐββάρδος, ὁ Ζιμερμάννος, ὁ Καλμεΐλος, ὁ Βίρχος, ὁ Δυμερίλος, κ. λ. Ἡ ἔλλειψις κυρίως ἐγκεφαλονευρικοῦ ἄξονος παρὰ τοῖς ἐντόμοις, καὶ ἡ ἐξάπλωσις, οὕτως εἰπεῖν, τῆς νευρικῆς δυνάμεως κατὰ τὰ διάφορα τοῦ σώματος μέρη ἐξηγεῖ τὸ ἐν λόγῳ φαινόμενον καὶ οὐκ ἐπιτρέπει οὐδὲν ἐξαγαγεῖν σχετικῶς πρὸς τὸν ἄνθρωπον. Ὅσον δὲ

ἀφορᾷ, ἐξηκολούθησα λέγων, τὴν συνείδησιν οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι αὕτη πληροφορεῖ ἡμᾶς περὶ τῶν ἐν ἡμῖν. Αἱ ἡδοναί, αἱ λῦπαι, αἱ ἐλπίδες, οἱ φόβοι, πᾶσαι αἱ αἰσθήσεις, πᾶσαι αἱ πράξεις καὶ πάντες οἱ διαλογισμοὶ ἡμῶν, διέρχονται ἐνώπιον τῆς συνειδήσεως ἡμῶν, ὥσπερ ὕδατα ῥέοντος χειμάῤῥου πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ παρατηρητοῦ. Μόνη ἡ συνείδησις παρατηρεῖ αὐτὰ καὶ πληροφορεῖ τὴν προσοχήν, μεθ' ἧς δὲν πρέπει νὰ συγχέωμεν αὐτήν. Ἀλλ' ἡ συνείδησις ἣν ἔχω ταύτην τὴν στιγμὴν οὐκ ἐστιν ἡ συνείδησις ἣν εἶχον πρὸ ὀλίγου, ὅπως ἡ νῦν στιγμὴ οὐκ ἐστιν ἡ αὐτὴ τῆς προτέρας. Ὅθεν ἐὰν ἡ ταυτότης οὐ βεβαιοῦται ἢ περὶ πραγμάτων ἐχόντων διαρκῆ ὕπαρξιν, οὐ δύναται βεβαιωθῆναι περὶ πράγματος τοσούτῳ προσκαίρου καὶ διαβατικοῦ ὅσῳ ἡ συνείδησις καὶ πᾶσα ἐν γένει νόησις. Ἑπομένως ἐὰν ἡ ἑαυτότης συνίστατο, ὡς διατείνεσθε, πράγματι τῇ συνειδήσει, οὐκ ἠθέλομεν εἶσθαι τὸ αὐτὸ ἄτομον οἷον καὶ τὸ πρὸ δύω τῆς ὥρας λεπτῶν. Ἀνάγκη λοιπὸν παραδεχθῆναι ὅτι ὑπάρχει ἐν ἡμῖν διαρκές τι καὶ αὐθυπόστατον ὄν, οἷον ἡ ψυχὴ ἢ πνεῦμα, ὃ διακριτέον τῶν ἐνεργειῶν καὶ διαλογισμῶν αὐτοῦ, τῶν καὶ καθεκάστην στιγμὴν μεταβαλλομένων.—Λέγετε, ἔφη ὁ φίλος, ὅτι ἐκ τῆς διαφορᾶς τῶν διανοήσεων καὶ τῆς ταυτότητος τοῦ ὑποκειμένου εἰκαστέον τὸ αὐθυπόστατον τῆς ψυχῆς. Ἀλλ' ἐκ τῆς ταυτότητος τοῦ ὑποκειμένου οὐδὲν ἕτερον δυνάμεθα εἰκᾶσαι ἐλλόγως ἢ τὴν ταυτότητα τοῦ διανοουμένου ὀργάνου, ἤτοι τοῦ ἐγκεφάλου· διότι ἡ τοῦ *ἐγὼ* συναίσθησις συνδέεται ἀείποτε μετὰ τῆς τοῦ ἰδίου σώματος, ὥστε οὐ δυνάμεθα φαντασθῆναι τὸ ἓν ἄνευ τοῦ ἑτέρου.— Ἂν οὐ δυνάμεθα φαντασθῆναι, ἔφην ἐγώ, δυνάμεθα ὅμως κατανοῆσαι ὅτι τὸ μὲν δύναται διαφέρειν τοῦ δέ. Καὶ πᾶν πρᾶγμα οὔτινος οὐ δυνάμεθα ἀντιληφθῆναι ἢ ὡς ὑποκείμενον οὐ δύναται ὑπάρχειν ἄλλως ἢ ὡς τοιοῦτον, δηλαδὴ ὡς αὐθυπόστατος οὐσία· ἀλλαμὴν τὸ θεωρητικῶς νοοῦν θεωρούμενον ἐν ἑαυτῷ οὐ δύναται ἀντιληφθῆναι ἢ ὡς ὑποκείμενον, ἄρα ἐστὶν αὐθυπόστατος οὐσία.—Σύμφημι, ἔφη ὁ φίλος, ὅτι τὸ νοοῦν ὤφειλεν εἶναι οὐσία, ἀλλ' οὐδόλως ἐξάγεται ὅτι ὤφειλεν εἶναι ἄϋλος μᾶλλον ἢ ἔνυλος οἷος ὁ ἐγκέφαλος· καὶ ἵνα βεβαιωθῶμεν ὅτι τὸ *ἐγὼ* ἀποτελεῖ αὐθυπόστατον οὐσίαν οὐκ ἀρκεῖ ἡ περὶ τῶν νοερῶν ἡμῶν δυνάμεων γνῶσις, ἀλλ' ἀνάγκη γινώσκειν πλὴν τῆς νοήσεως, καὶ αὐτὸ τὸ νοοῦν ὄν· διότι ἡ ψυχὴ ἡμῶν καθὸ ἀντικείμενον

τῆς ἐνδομύχου ἡμῶν αἰσθήσεως, οὐκ ἔστιν ἢ φαινόμενον, λέγει ὁ Καντιανὸς Κίγκερος (10), δηλαδὴ ἕν τι ὅπερ φαίνεται ἡμῖν τοιοῦτον μὲν ἐν χρόνῳ, ἀλλ' ἐν ἑαυτῷ ὅλως ἡμῖν ἄγνωστον. Ὅπως τὰ αἰσθητὰ ὄντα, οὕτω καὶ τὴν ψυχὴν αὐτὴν γνωρίζωμεν ἐξαρτᾶσθαι χώρου τε καὶ χρόνου, μὴ δυνάμενοι ἀντιληφθῆναι αὐτῆς ἢ σὺν τῷ σώματι καὶ μάλιστα ὡς ἐν αὐτῷ διατελούσης· ὅθεν διανοούμενοι ἐνεργοῦμεν ἐν τῇ κεφαλῇ καὶ ἐν ὡρισμένῃ στιγμῇ χρόνου· ἑπομένως ἡ ψυχὴ παρίσταται ἡμῖν ἐν τῇ αὐτῇ μορφῇ γνώσεων ἐν ᾗ καὶ τὸ σῶμα ἡμῶν, δηλαδὴ αἰσθανόμεθα ὡσανεὶ ἡ ψυχὴ ὑπῆρχεν ἐν τοῖς αἰσθητηρίοις ἡμῶν, οἷς ἀναφέρομεν τὰς αἰσθήσεις ἡμῶν· καὶ διανοούμεθα πρός δε ὡσανεὶ ἡ ψυχὴ ἡμῶν ὑπῆρχεν ἐν τῇ κεφαλῇ ἡμῶν. Ἀλλὰ τί ἐστὶν ἡ ψυχὴ ἐκτὸς τῆς ἀντιλήψεως; Οὐκ οἶδα. —Πρὸς ἀναίρεσιν, ἔφην ἐγώ, τῶν ἰσχυρισμῶν τούτων τοῦ Κιγκέρου, ἀρκεῖ, φρονῶ, ὅτι ἡ οὐσία οὐκ ἔστιν ἁπλῆ κατηγορία, ὡς κακῶς δοξάζουσιν οἱ τῆς τοῦ Καντίου σχολῆς· ἀλλ' ἐστὶ τὶ αὐθυπόστατον· καὶ ὅτι ἡ ἐνδόμυχος αἴσθησις ἡ δεικνύουσα τὴν ψυχὴν ὡς ἑναῖον τι καὶ οὐσίαν αὐθυπόστατον οὐ πλανᾶται.—Σύμφημι, ἐπανέλαβεν ὁ φίλος, ὅτι ἅπασαι αἱ κρίσεις ἡμῶν αἱ ἀφορῶσαι τὸ ἐγὼ εἰσὶν ἑναῖαι, ὡς *ἐγὼ αἰσθάνομαι, βούλομαι, κρίνω*· κ.λ. καθότι ἅπασαι αἱ ἐν λόγῳ κρίσεις εἰσὶν ἐμπειρικαί, καὶ ἑπομένως δεικνύουσαι τὸ *ἐγὼ* ἑναῖον ἐν ἡμῖν· ἀλλ' ἐκ τοῦ ὅτι παρίσταται τοιοῦτον, οὐχ ἕπεται ὅτι ἐστὶν ἐν ἑαυτῷ πράγματι καὶ ἀνεξαρτήτως τῆς ἀντιλήψεως ἡμῶν ἑναῖον. Διὸ εἰκάζοντες τὸ ἑναῖον αὐτοῦ ἐκλαμβάνομεν διττῶς τὴν *ἑνότητα*, δηλονότι ἐν τῇ σημασίᾳ τῆς ἑνότητος τῆς ἡμετέρας συλλήψεως, καὶ ἐν τῇ σημασίᾳ τῆς ἀπολύτου τοῦ *ἐγὼ* ἑνότητος· ὅπερ ἀποτελεῖ σόφισμα ἐπὶ τῆς ἀμφιλογίας ἐρειδόμενον.—Κἀγὼ δέ. Βουλόμενοι σχηματίσαι ὀρθὸν καὶ κατὰ τοὺς κανόνας τῆς λογικῆς συλλογισμὸν δυνάμεθα ἐκφρασθῆναι ὡς ἐφεξῆς. Τουθόπερ αἰσθανόμεθα σαφῶς ὡς ὑποκείμενον ὑπάρχει πράγματι τοιοῦτον· ἀλλαμὴν τὸ *ἐγὼ* αἰσθάνεται σαφῶς ἑαυτὸ ὡς ὑποκείμενον, ἄρα ἐστὶ πράγματι ὑποκείμενον ἢ οὐσία.—Καὶ ἐν πρώτοις, ἔφη ὁ φίλος, ἐκ τῆς σαφηνείας τοῦ ἐνδομύχου αἰσθήματος οὐ δυνάμεθα εἰκάσαι τὸ αὐθυπόστατον τῆς ψυχῆς καθόσου ἡ ὕπαρξις ἡμῶν οὐκ ἔστιν ἄμεσον ἀντικείμενον τοῦ ἐνδομύχου αἰσθήματος, κατ' ἀκριβῆ καὶ λογικὴν σημασίαν τῆς λέξεως· διότι ἔχομεν μὲν τὴν συνείδησιν τῶν αἰσθήσεων, διανοημάτων καὶ βουλήσεων ἡμῶν, οὐδόλως ὅμως καὶ αὐ-

τῆς τῆς ψυχῆς ἡμῶν. (11) — Σύμφημι, ἀπήντησα ἐγὼ ὅτι οὐκ ἀντιλαμβανόμεθα ἀπ' εὐθείας τῆς ψυχῆς ἡμῶν, ἀλλὰ φθάνομεν εἰς τὴν γνῶσιν αὐτῆς βασιζόμενοι ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς συνδεούσης τὸ ὁρατὸν μετὰ τοῦ ἀοράτου, τουτέστιν τὸ φαινόμενον μετὰ τοῦ ὄντος, δηλονότι τῆς οὐσίας.—Παραδεχόμενος ὑμεῖς, ἔφη ὁ φίλος, τὸ ἄϋλόν τε καὶ ἀμερὲς τῆς ψυχῆς, πῶς συμβιβάζετε τὸ τοιοῦτον μετὰ τῆς κατ' ἔντασιν ἐκτάσεως αὐτῆς, τῆς καὶ τρανῶς ἐκδηλουμένης ἐκ τῆς κατὰ πᾶσαν σχεδὸν στιγμὴν διαφορᾶς τῆς ἐντάσεως τῶν δυνάμεων αὐτῆς ;—Κἀγὼ ἀπήντησα τάδε· Ἡ κατὰ βαθμοὺς ἔντασις, ὡς παρατηρεῖ ὁ Ούόλφιος (12), ἔστι τι ἰδανικὸν, καθότι οἱ βαθμοὶ οὗτοι ἀποτελοῦσιν ἁπλᾶς σχέσεις οὐδεμίαν ἐν ἑαυταῖς πραγματικὴν ὕπαρξιν ἐχούσας. Οὕτως ἐὰν ὁ Α, μάθῃ ἐκ στήθους τὸν περὶ στεφάνου λόγον τοῦ Δημοσθένους ἐν διαστήματι μιᾶς ὥρας· ὁ δὲ Β, ἐκστηθίσῃ αὐτὸν ἐν διαστήματι δύο ὡρῶν· λέγομεν τὸν Α, ἀπολαμβάνοντα διπλοῦ τοῦ Β, μνημονικοῦ. Ἀλλὰ μὴ τάχα οἱ ἐν λόγῳ τοῦ μνημονικοῦ βαθμοὶ ἔχωσι πραγματικήν τινα ὕπαρξιν ;—Παραδεχόμενοι τὸν ἄνθρωπον, ἐπανέλαβεν ὁ φίλος, συγκείμενον ἐκ δύο τοσοῦτον ἀπ' ἀλλήλων διαφερουσῶν οὐσιῶν, οὐ δυνάμεθα κατανοῆσαι κατὰ ποίαν στιγμὴν τοῦ ἐμβρυακοῦ βίου ἐπισυμβαίνει ἡ τῶν οὐσιῶν τούτων σύμμιξις, ἢ ἡ καθ' ὑμᾶς ἐμψύχωσις· διότι ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι τελεῖται ἀπὸ τῆς στιγμῆς τῆς συλλήψεως ἀδύνατον κατανοῆσαι τινι τρόπῳ δύναται ὑπάρχειν ἡ οὐσιώδης αὐτῆς ἐνέργεια ἢ καὶ καθ' ὑμᾶς *δυνάμει νόησις*, πρὸ τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ ἐγκεφάλου. Ἂν δὲ ἐπισυμβαίνῃ μετὰ τὸν τοῦ ἐγκεφάλου σχηματισμὸν, πῶς δύναται τὸ ἔμβρυον διατηρεῖσθαι ἄνευ ψυχῆς ; Ἂν ἐπὶ τέλους παραδεχθῶμεν μετὰ τοῦ ἡμετέρου Κ. Μακράκη ὅτι ἡ ἐν λόγῳ ψυχὴ κατ' ἀρχὰς τοῦ ἐμβρυακοῦ βίου ἐστὶν ὑλικὴ καὶ βαθμηδὸν, ἀναλόγως τῆς ἀναπτύξεως τοῦ σώματος *ἀποπνευματοῦται*, ἀποκαθισταμένη ἐπὶ τέλους ὅλη ἄϋλος ἢ πνεῦμα καὶ ὄν· ἀδυνατοῦμεν κατανοῆσαι τοιαύτην τινὰ μεταμόρφωσιν, καθότι αὕτη ἢ ἐπισυμβαίνει συγχρόνως καθ' ὅλην τὴν οὐσίαν τῆς ψυχῆς ἢ ἐν μέρει· καὶ ἂν μὲν ἐν μέρει πῶς δύναται εἶναι κατά τινα μὲν μέρη ἄϋλος καὶ καθ' ἕτερα ἔνυλος ; Ἂν δὲ καθ' ὅλην ἅμα τὴν οὐσίαν, ποῦ ἀνεύρομεν τὸ μεταξὺ ὕλης καὶ ἀΰλου, καὶ τοῦ ὄντος καὶ μὴ ὄντος ὅριον ; Δυνάμεθα μὲν ὑποθεῖναι ὅτι μετατρέπεται διὰ τοῦ θερμαντικοῦ ἀπὸ στερεᾶς εἰς ὑγρὰν, καὶ ἀκολούθως εἰς ἀε-

ρώδη ἢ καὶ ἀζυγοσταθμήτου κατάστασιν, ἀλλ' εἰς ἀΰλου μεταποιουμένη εἰς *πνεῦμα* καὶ *μᾶλλον ὄν* ! . . . (13) 'Αλλὰ καὶ τὸ τοιοῦτον ἐὰν ἠδύνατο πραγματοποιηθῆναι οὐκ ἠδύνατο διατηρῆσαι τὴν ἑαυτῆς ταὐτότητα, καθὸ ἀλλοιουμένης ἐντελῶς τῆς φύσεως αὐτῆς. 'Η ψυχὴ λέγετε, προσέθηκεν, ἐστὶν οὐσία τις. 'Αλλὰ τί ἐστιν οὐσία; 'Αγνοοῦμεν! . . . . . «Mais qu' est-ce qu' une substance? L' ignorant se taît; le savant deraisonne, et le silence de l' un n' est plus obscur que le jargon scientifique de l' autre.» (14)—Κἀγὼ δέ. Ἄρα οὐδὲν ὑπάρχει καθὸ οὐδενὸς πράγματος τὴν οὐσίαν γνωρίζομεν. 'Αλλ' ἡ κρίσις δι' ἧς ἀποδίδομεν τὰς ποιότητας τῷ ἀντικειμένῳ τῶν ἀντιλήψεων ἡμῶν, ἐστὶ κρίσις ἀρχικὴ ἢ ἐκ τῶν προτέρων, ἐρειδομένη ἐπὶ τῶν θεμελιωδῶν νόμων τοῦ πνεύματος ἡμῶν. 'Εν τῇ κρίσει ταύτῃ συμβαίνει τουθόπερ καὶ ἐν τῇ περὶ αἰτιότητος κρίσει. Οὐ δυνάμεθα παραγαγεῖν ἐξ ἀρχῆς προγενεστέρας ἂν μὴ ὑποθέσωμεν τουθόπερ ζητοῦμεν, δηλαδὴ ἂν μὴ καταλήξωμεν εἰς διάλληλον δεῖξιν. Οἱ Καρτεσιανοὶ ἐπερείδονται ἐπὶ τοῦ ἑξῆς ἐπιχειρήματος. Τὸ μηδὲν οὐκ ἔχει ἰδιότητας, ἀλλαμὴν ἡ οὐσία ἔχει ἰδιότητας· ἄρα ἡ οὐσία ἐστί τι ὑπαρκτικόν. 'Αλλ' ἐν τῷ συλλογισμῷ τούτῳ ἡ ἐλάσσων *ἀλλαμὴν ἡ οὐσία ἔχει ἰδιότητας*, ἐστὶ τοὐθόπερ ζητοῦμεν γινώσκειν. 'Εκ τοῦ μὴ διαγινώσκειν τὸ ὑποκείμενον τῶν ἰδιοτήτων, οὐδὲν ἕτερον νομίμως συμπεραίνεται ἢ ὅτι τὴν περὶ τούτου γνῶσιν οὐ κτώμεθα διὰ τῶν αἰσθητηρίων. 'Εκ δὲ τοῦ ὅτι ὑποθέτομεν αὐτὴν ὡς ἐκ τῶν ἐμφαινομένων ἰδιοτήτων, ἕπεται ὅτι συσχετίζεται πρὸς αὐτάς. 'Εξετάζοντες ὅμως τὴν οὐσίαν ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τῶν ποιοτήτων καὶ ἀπολύτως ἐν ἑαυτῇ, οὐδὲν περὶ αὐτῆς δυνάμεθα συμπερᾶναι ἢ ὅτι ὑπάρχει. Τὸ αὐτὸ ἀπαραλλάκτως λεκτέον καὶ περὶ τῆς ἀΰλου οὐσίας. (15)—'Επαναλαβὼν δὲ ὁ φίλος ἔφη. 'Η ἐν λόγῳ ὅμως ἄϋλος οὐσία οὐ μόνον δι' ὅλως ἀρνητικῶν ἰδιοτήτων χαρακτηρίζεται, ἀλλὰ καὶ μετὰ τῶν ἰδίων αὐτῆς ἐνεργειῶν συνταυτίζεται· ὥστε οὐδὲν ἕτερον δύναται εἶναι ἢ αὐτὴ ἡ νόησις ἢ συνείδησις.—Κἀγὼ δὲ ἔφην. 'Η ψυχὴ ἢ τὸ *ἐγὼ* τῆς ὑποστάσεως διακριτέον τῶν ἐνεργειῶν καὶ διαλογισμῶν αὐτοῦ· διότι διαμένει τὸ αὐτὸ, ἐνῷ αἱ πράξεις καὶ οἱ διαλογισμοὶ μεταβάλλονται καθ' ἑκάστην στιγμήν. Οὐκ ἀρνοῦμαι ὅτι καίτοι διάφορον ἐστὶν ἀδιαχώριστον, καθὸ ἀποτελοῦν μετ' αὐτῶν ἀδιαίρετόν τι ὅλον, καὶ μόνον διὰ τῆς φαντασίας δυνάμεθα διαχωρίσαι αὐτά. 'Απὸ τῆς πρώτης

ἡμῶν αἰσθήσεως πληροφορούμεθα διὰ τῆς ἀντιδράσεως, δύο τινα συγχρόνως, δηλαδὴ τὴν πραγματικὴν ὕπαρξιν τοῦ αἰσθητοῦ καὶ τοῦ αἰσθανομένου. Καὶ τὸ μὲν αἰσθητὸν ὑπόκειται εἰς τὴν παρατήρησιν τῆς συνειδήσεως, τὸ δὲ αἰσθανόμενον διαφεύγει τὴν παρατήρησιν αὐτῆς, ἀλλ' ὁ νοῦς συλλαμβάνει αὐτὸ, καὶ ἅμα πιστεύει ὅτι ἡ αἴσθησις συμβαίνει ἐν τῇ συνειδήσει, διότι παριστᾷ αὐτὸ ὡς ἀντικείμενον τῆς αἰσθήσεως τοῦ ἐγώ. Ἡ αἴσθησις οὐ προηγεῖται τοῦ ἐγὼ, ἄλλως ἤθελον ὑπάρχει αἰσθήσεις μὴ αἰσθηταί· οὐδὲ τὸ ἐγὼ προηγεῖται τῆς αἰσθήσεως ἄλλως ἤθελεν ὑπάρχει ἐγὼ ἄνευ συνειδήσεως. Ἐπομένως ἡ ὕπαρξις τοῦ ἐγὼ πρὸ τῆς αἰσθήσεως, ἢ τῆς αἰσθήσεως πρὸ τοῦ ἐγὼ, οὐκ ἐστιν ἐφικτὴ ἢ ἀφῃρημένως ἐν τῷ νῷ ἡμῶν. Ὅθεν κακῶς εἶπεν ὁ Καρτέσιος, ὡς καὶ ἄλλοτε εἶπον, (16) *νοῶ ἄρα ὑπάρχω*, διότι οὐκ ἔχει χώραν τὸ ἄρα. Τὸ νοοῦν ὂν οὐ πηγάζει ἐκ τῆς νοήσεως, ἀλλ' ἡ γνῶσις τοῦ νοεροῦ ὄντος ἐμπεριέχεται ἐν τῇ συνειδήσει τῆς νοήσεως· διὸ συγχρόνως γινώσκω ὅτι εἰμὶ καὶ ὅτι νοῶ. (17) Καὶ ἐν ἡμῖν, ἐξηκολούθησα λέγων, οὐχ ὑπάρχει μόνον ἡ αἴσθησις καὶ πρακτικὴ νόησις, ἀλλ' ὑπάρχει πρός δε τουθόπερ διακρίνει τὸν ἄνθρωπον τῶν λοιπῶν ζώων, ἡ ἠθικότης καὶ ἡ καθαρὰ νόησις, ἐξ ὧν πηγάζει ἡ τῆς πρακτικῆς ἡμῶν ζωῆς εὐθύνη· ἐπομένως καίτοι καταστρεφομένων τῶν αἰσθητηρίων καὶ τοῦ ἐγκεφαλονευρικοῦ συστήματος τοῦ καὶ ὀργάνου τῆς πρακτικῆς νοήσεως, ὑπάρχει ἡ θεωρητικὴ νόησις καὶ τὸ ἠθικὸν αἴσθημα ἐν τῇ ὑποστάσει τῆς ἀΰλου ἡμῶν οὐσίας.—Κακεῖνος δὲ ἔφη. «Οὐδεμίαν, εἰσὶ ῥήσεις τοῦ Γαληνοῦ, εὑρίσκων δόξαν ἀποδεδειγμένην ἐπιστημονικῶς ἀπορεῖν ὁμολογῶ περὶ ψυχῆς οὐσίας, οὐδ' ἄχρι τοῦ πιθανοῦ προελθεῖν δυνάμενος». (18) Μάλιστα κατ' Ἐπίκουρον. Καθ' ἑαυτὸ δὲ οὐκ ἔστι νοῆσαι τὸ ἀσώματον πλὴν τοῦ κενοῦ. Τὸ δὲ κενὸν οὔτε ποιῆσαι οὔτε παθεῖν δύναται, ἀλλὰ κίνησιν μόνον δι' ἑαυτοῦ τοῖς σώμασι παρέχεται· ὥσθ' οἱ λέγοντες ἀσώματον εἶναι τὴν ψυχὴν ματαιάζουσιν· οὐδὲν γὰρ ἂν ἐδύνατο ποιεῖν οὔτε πάσχειν, εἰ ἦν τοιαύτη. Νῦν ἐναργῶς ἀμφότερα ταῦτα διαλαμβάνομεν περὶ τὴν ψυχὴν τὰ συμπτώματα». Ἐπομένως οἵῳ δήποτε ὀνόματι καὶ ἂν ὀνομάσῃ τις τὴν αἰτίαν (δηλαδὴ τὴν δύναμιν τοῦ νοεῖν καὶ βούλεσθαι) τὸ ἀποτέλεσμα οὐ παραλλάσσει οὐδ' ἡ διδασκαλία ἣν ἐξ αὐτοῦ ἀρυόμεθα. Τοῦτο δὲ μόνον διϊσχυρίζομαι ὅτι ἡ δύναμις αὕτη ἐστὶ τῆς αὐτῆς φύσεως καὶ μηδόλως διαφέρουσα εἴς τε τὸν ἄν-

θρωπον καὶ πάντα τὰ λοιπὰ ζῶα. Καὶ τῷόντι ὅπως αἰσθάνηταί τις τί, πρέπει νὰ γινώσκῃ ὅτι αἰσθάνεται αὐτό· ἑνὶ λόγῳ νὰ ᾖ νοήμων, εἴτε ἄνθρωπος εἶναι εἴτε ζῶον...... Ὅθεν, προσέθηκεν, ἀνάγκη παραδεχθῆναι ὅτι τὰ ζῶα διὰ τῆς μνήμης οὐ μόνον ἀναμιμνήσκονται τῶν παρελθόντων, ἀλλὰ καὶ γινώσκουσιν ὅτι ἀναμιμνήσκονται. Πῶς λοιπὸν δυνάμεθα διϊσχυρισθῆναι ὅτι οὐ δύνανται προσέχειν ἐπὶ τῶν ἰδίων διανοημάτων οὐδ' ἐξαγαγεῖν συμπεράσματα; Θέλετε ἴσως εἰπεῖν, ἐξηκολούθησε λέγων, ὅτι ἡ νοητικὴ τῶν ζώων δύναμις ἀντιλαμβάνεται ὅλων τῶν προσβαλόντων τὰς πέντε αἰσθήσεις ἀντικειμένων, κρίνουσα ποῖα ἐκ τῶν ἀντικειμένων τούτων ὠφελοῦσι καὶ ποῖα τινα βλάπτουσι, καὶ ἑπομένως συνεπείᾳ τῆς ἐν λόγῳ κρίσεως ἐπιθυμεῖ τὰ μὲν καὶ ἀποστρέφεται τὰ δέ· διὸ πρὸς ἀπόλαυσιν τῶν πρώτων πλησιάζουσι πρὸς αὐτὰ τὰ σχετικὰ αὐτῶν ὄργανα, καὶ ἀπεναντίας ἀπομακρύνωσιν αὐτὰ ἐκ τῶν ἑτέρων. Ἀλλ' ἂν οὐκ ἐνεργῶσι καὶ ἕτερα ὑψηλότερά τε καὶ ἐντελέστερα ἔργα, ὡς ἡμεῖς, τοῦτο πηγάζει ἐκ τῆς ἀτελείας τοῦ ὀργανισμοῦ αὐτῶν σχετικῶς πρὸς τὸν ἡμέτερον, καὶ οὐδόλως ἐκ τοῦ ὅτι στεροῦνται τῆς καθ' ἡμᾶς ψυχῆς, ἢ ὅτι αὕτη ἐστὶ κατωτέρας τῆς ἐμῆς οὐσίας. Καθότι τίς δύναται εἰπεῖν ὅτι ἡ νοοῦσα δύναμις, ἤ, ἡ καθ' ὑμᾶς, ψυχὴ ἀνθρώπου 35 ἐτῶν ἡλικίας, ἐστὶ φύσεως διαφόρου τῆς τοῦ νηπίου; ἢ ὅτι ἡ τῶν φρενοβλαβῶν, βλακῶν ἢ παλιμπαίδων ἐστι φύσεως διαφόρου τῆς τοῦ εὐφυοῦς ἀνδρός; Καὶ ὅμως αἱ καθ' ὑμᾶς ψυχαὶ αὗται εἰς μὲν τὰ νήπια μόνον αἰσθάνονται, ἐνῷ ἐν τῷ ἀνεπτυγμένῳ ἀνθρώπῳ σκέπτονται καὶ κρίνουσιν ἐμβριθῶς, καὶ πάλιν κατὰ τὸ ἔσχατον γῆρας μόλις διαλογίζονται· μάλιστα δὲ ἐὰν τυχὸν ἐπέλθῃ νόσημά τι παραλογίζονται καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἀκμαίᾳ ἡλικίᾳ. Καὶ τίς δύναται διαφιλονικῆσαι ὅτι ἂν τὸ ἀνθρώπινον σῶμα ἠδύνατο κτῆσαι ἐντελέστερον ὀργανισμὸν μετὰ καὶ πλειοτέρων ἢ νῦν αἰσθήσεων ὅτι ἠθέλομεν διανοεῖσθαι κατὰ τρόπον διάφορον καὶ αἱ τροποποιήσεις ἡμῶν ἤθελον εἶσθαι λίαν ἐντελέστεραι τῶν νῦν; Μὴ τάχα ἐδικαιούμεθα ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει εἰπεῖν ὅτι ἀπεκτήσαμεν ψυχὴν διαφόρου φύσεως τῆς νῦν; Οὐδαμῶς. Τὸ αὐτὸ λοιπὸν λεκτέον καὶ περὶ ἀλόγων ζώων, διότι παραδεχθέντες ἅπαξ ὅτι αἰσθάνονται καὶ διακρίνουσι, καὶ ὅτι ἐπιθυμοῦσι καὶ ἀποστρέφονται, παραδεχόμεθα κατὰ νόμιμον λόγον ὅτι διανοοῦνται, καὶ ἑπομένως ὀφείλομεν παραδεχθῆναι καὶ ὅτι εἰσὶν ἐπιδεκτικὰ παντὸς εἴδους

νοήσεως, δηλαδὴ κρίσεως, ἀφαιρέσεως, γενικεύσεως· κ. λ. δυνάμενα οὕτω διακρίνειν τὸ ἀγαθὸν τοῦ κακοῦ, τὸ ὡραῖον τοῦ ἀσχήμου, τὸ δίκαιον τοῦ ἀδίκου· καὶ προσέτι μαθεῖν καὶ τὰς ἐπιστήμας ὅλας. Διότι καθὼς ὁ κηρὸς ὁ ἐπιδεκτικὸς τοῦ τύπου μιᾶς τινος σφραγῖδος, ἐστὶν ἐπιδεκτικὸς καὶ πάσης ἑτέρας σφραγῖδος, οὕτω πρέπει νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι καὶ μία τις νοοῦσα δύναμις οὖσα ἅπαξ ἐπιδεκτικὴ εἴδους τινος νοήσεως ἐστὶν ὡσαύτως ἐπιδεκτικὴ καὶ παντὸς ἄλλου εἴδους νοήσεως. Καὶ ὅπως ἤθελεν εἶσθαι παραλογισμὸς διϊσχυρισθῆναι ὅτι ὁ κηρὸς δέχεται μὲν ἕνα τινα τύπον καὶ οὐχὶ ἕτερόν τινα, οὕτως οὐ δυνάμεθα εἰπεῖν ὅτι ἡ νοοῦσα δύναμις τῶν κυνῶν ἐστὶν ἐπιδεκτικὴ μόνον αἰσθήσεων καὶ οὐδόλως ἑτέρων διανοημάτων. Ὅπως δὲ ἐκ τῆς ἀλλαγῆς τῆς σφραγῖδος ἀλλάσσει καὶ ὁ τύπος, οὕτω καὶ διὰ τῆς τοῦ ὀργανισμοῦ μεταλλαγῆς μεταλλάσσουσι καὶ τὰ διανοήματα· ὥστε ἐὰν τ' ἄλογα ζῶα εἶχον τὸν ἡμέτερον ὀργανισμὸν βεβαίως ἤθελον διαλογίζεσθαι ἐντελέστερον καὶ ἀεὶ ἀναλόγως τῆς τελειότητος τῆς διοργανώσεως καὶ τῆς ἰδιαιτέρας διαπλάσεως τοῦ σώματος. (19). Ἐὰν δὲ πάλιν, προσέθηκεν, ὑποθέσωμεν ὅτι αἱ ψυχαὶ τῶν ζώων καὶ τῶν ἀνθρώπων οὐ διαφέρουσιν οὐσιωδῶς ἀπ' ἀλλήλων, καὶ ὅτι ἡ διαφορὰ τῶν γνώσεων πηγάζει ἐκ τυχαίων ἐξωτερικῶν περιστάσεων ἤτοι ἐκ τῶν τοῦ ὀργανισμοῦ διαφορῶν, ἕπεται ὅτι αἱ ψυχαὶ τῶν ζώων εἰσὶν ἄϋλοι καὶ ἀθάνατοι. Ὑφ' οἱανδήποτε ἔποψιν καὶ ἂν ἐξετασθῇ τὸ ζήτημα τοῦτο, καταλήγει ἀείποτε εἰς ἀποτροπαίους, κατὰ τὰς ἀρχὰς ὑμῶν συνεπείας. Διότι παραδεχόμενοι τὸ ἔνυλον τῶν ψυχῶν καταστρέφομεν τὸ καθ' ὑμᾶς δόγμα τῆς ἀθανασίας· παραδεχόμενοι πάλιν τὸ ἄϋλον αὐτῶν μένει ἀποδεῖξαι τί μετὰ θάνατον γίνονται αἱ τῶν ζώων ψυχαί; Μὴ τάχα μηδενίζονται; Ἀλλὰ πῶς ἐστὶ τοῦτο δυνατὸν ἀφοῦ οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον τῆς ὕλης μόριον μηδενίζεται; Λέγουσι μὲν οἱ ἀπὸ τῆς Σχολῆς, ὅτι αἱ ψυχαὶ τῶν ζώων εἰσὶ τύπος ὑλικὸς (forma materialis), καὶ ὅτι αἱ τῶν ἀνθρώπων ἐστὶ τύπος καθαρὸς καὶ ἀμέσως ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πλαττόμενος. Ἀλλὰ ποῦ στηρίζωσιν, ἀνεξαρτήτως τῶν θρησκευτικῶν δογμάτων, τοὺς διϊσχυρισμοὺς αὐτῶν; Ἴσως ἐπὶ τῶν ἐκτεταμένων τοῦ ἀνθρώπου γνώσεων, καὶ τῶν περιορισμένων τῶν ζώων. Ἀλλὰ τίς ἀγνοεῖ ὅτι ἐστὶ δυσκολώτερον ἀντιλαμβάνεσθαι ἐξωτερικοῦ ἀντικειμένου ἢ γινώσκειν τὸ τί συμβαίνει ἐν ἑαυτῷ; ὅθεν ἀφοῦ μία τις ἔνυλος ψυχὴ δύναται ἀντιλη-

φθῆναι τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων πῶς οὐ δύναται γινώσκειν τοὺς διαλογισμοὺς καὶ συνδυάζειν ἢ παραβάλλειν αὐτοὺς πρὸς ἀλλήλους;—Ἀναλαβὼν κἀγὼ τὸν λόγον ἔφην. Οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι ἡ νόησις καὶ τὸ ὁρμέμφυτον συντελοῦσιν ἀπὸ κοινοῦ μᾶλλον ἢ ἧττον, καὶ ἰδίως εἰς τ' ἄλογα ζῶα, πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν τε ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν ἐνεργειῶν· μάλιστα τὸ ὁρμέμφυτον ἀναπληροῖ τὰς ἐλλείψεις τῆς νοήσεως. Οὕτως οἱ ἄνθρωποι οἱ μηδόλως παιδευθέντες διαλογίζονται, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, δυνάμει ἀρχῶν ὧν οὐδεμίαν σαφῆ ἰδέαν ἔσχον πώποτε. Τὰ πλεῖστα τῶν ζώων, κατὰ πιθανὸν λόγον, οὐ διαλογίζονται ἢ ὁρμεμφύτως· δηλαδὴ ἐξ ἑνὸς γεγονότος οὗ ἀντελάβοντο συμπεραίνωσιν ἕτερον, μηδόλως γινώσκοντα τὸν λόγον οὐδὲ τὸ πῶς. Συνείδασιν ἑκάστην ἀντίληψιν καὶ αἴσθησιν αὐτῶν, καὶ οὐδεὶς δισταγμὸς ὅτι ἀναμιμνήσκονται, φαντάζονται, προθεωροῦσι, κρίνουσι, ἐλπίζουσι, φοβοῦνται, ἀγαπῶσι, ἀποστρέφονται, διστάζουσι, καὶ βούλονται, μὴ ἐξαιρουμένων καί τινων τῶν μὴ σπονδυλοφόρων. Κατὰ πιθανὸν ὅμως λόγον οὐκ ἔχουσι περὶ τοῦ ἐγὼ αὐτῶν διακεκριμμένην ἰδέαν, δηλαδὴ καθὸ ὑποκειμένου διαρκοῦς σὺν τῇ διαφορᾷ τῶν αἰσθήσεων, τῶν διαλογισμῶν καὶ πράξεων αὐτῶν. Ἔτι δὲ οὐ διακρίνουσι τὸ ἀφῃρημένον τοῦ συγκεκριμμένου, οὐδὲ τὸ καθόλου τοῦ μερικοῦ. Ἑπομένως οὐ διανοοῦνται ὡς ἡμεῖς. Ὀφείλομεν παραδεχθῆναι, ἠκολούθησα λέγων, ὅτι τὸ λογικὸν αὐτῶν ὁρᾷ τὸ γεγονὸς τὸ καὶ ὡς ὅρον χρήσιμον· καθὼς ὁρῶσι καὶ τὴν συνέπειαν, ἀναπληροῦντος τοῦ ὁρμεμφύτου κατὰ τὴν σύλληψιν τοῦ μείζονος ὅρου καὶ τοῦ λογικοῦ συνδέσμου. Ἐν γένει νοεραί τινες πράξεις, αἵτινες παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ, καὶ ἰδίως παρὰ τοῖς λογίοις, εἰσὶ συμπεπλεγμέναι, ἀναλυτικαὶ καὶ προϊὸν σκέψεως, παρὰ τοῖς ζώοις, εἰσὶ συμπεπλεγμέναι συνθετικαὶ καὶ κατὰ πλεῖστον μέρος ὁρμέμφυτοι. Ἡ διαφορὰ αὕτη τῶν ἡμετέρων νοερῶν ἐργασιῶν ἀπὸ τῶν τῶν ζώων καταφαίνεται πρὸ πάντων ἐν τῇ διαφορᾷ τῆς γλώσσης ἡμῶν καὶ τῆς αὐτῶν. Ταῦτα μὲν ἔχουσι φυσικά τινα ἢ ἔντεχνα σημεῖα πρὸς δήλωσιν τῶν αἰσθημάτων, διαλογισμῶν καὶ ἐπιθυμιῶν αὐτῶν· οὐκ ἔχουσι δὲ ποσῶς σημεῖα ἀνταποκρινόμενα πρὸς γνώσεις ἀφῃρημένας, καὶ πρὸς συλλήψεις καθόλου ἢ λογικὰς ἀληθείας· ἑπομένως οὐ δύνανται δηλῶσαι διὰ διαφόρων συνδυασμῶν ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ συστήματος σημείων ἰδέας ἀντιστοιχούσας, καὶ μάλιστα ὑπερβαινούσας τὴν δικαιοδοσίαν τῶν αἰσθητῶν ἀντι-

λήψεων. Ἐστὶ πασίδηλον ὅτι ὁ ἐννεόκουφος ὅσον καὶ ἂν ᾖ μετρίας νοήσεως μανθάνει διάφορα συστήματα μηχανικῶν σημείων, καὶ οὕτω δύναται ὁμιλεῖν καὶ γράφειν διαφόρους γλώσσας, ἀλλὰ τὸ ζῶον τὸ μᾶλλον ὀξυδερκὲς οὐ δύναται κατανοῆσαι μίαν μόνην φράσιν τῶν λόγων ἡμῶν, μὴ δυνάμενον προβῆναι πέραν τῆς δικαιοδοσίας, οὕτως εἰπεῖν, τῶν αἰσθητηρίων (20). Οὕτως ἡ γορίλλη (τὸ μᾶλλον ἀνθρωπόμορφον τῶν ζώων), ὁ ἐλέφας, ὁ κύων, κ. λ. πλησιάζουσιν εὐχαρίστως τῷ πυρὶ ἵνα θερμανθῶσιν, ἀλλ' οὐδέποτε διανοοῦνται, ὡς ὁ ἄνθρωπος, ἀνάψαι ἢ ζωπυρῆσαι αὐτὸ, μὴ ἔχοντα τὴν ἀφῃρημένην τοῦ πυρὸς ἰδέαν. Ὁρῶσι π. χ. καὶ διακρίνουσι τὸ ἓν τῶν *πολλῶν*, τὸ λευκὸν τοῦ ἐρυθροῦ, κ. λ. ἀλλ' οὐδεμίαν ἰδέαν ἔχουσι τῆς μονάδος, τοῦ ἀριθμοῦ, τῆς λευκότητος, τῆς ἐρυθρότητος. κ. λ. Ὑποθέσατε, προσεθέμην, κύνα παρευρισκόμενον ἔν τινι κηδείᾳ. Βεβαίως οὗτος ὁρᾷ πᾶν ὅ,τι καὶ οἱ περιεστῶτες τῶν ἀνθρώπων, δηλαδὴ τὸν νεκρὸν, τοὺς ἱερεῖς, τοὺς παρακολουθοῦντας συγγενεῖς, τὸ πλῆθος. κ. λ. Ἀλλ' ἐκ τούτων πάντων τί κανοεῖ; Μόνον ὅσα διὰ τῶν αἰσθητηρίων ἀντιλαμβάνεται, σὺν τῇ συναισθήσει τῆς ἑαυτοῦ ὑπάρξεως, ἧς ὅμως οὐδεμίαν ἰδέαν ἔχει, ἀλλ' ἐπειδὴ συναισθάνεται αὐτὴν ἀποφεύγει, διδαχθεὶς ἐκ τῆς πείρας, πᾶν τὸ δυνάμενον νὰ βλάψῃ, ἢ ἀπομακρύνῃ αὐτὸν τοῦ κυρίου του, πρὸς ὃν ἀφοσιοῦται οὐχὶ συνεπείᾳ ἠθικοῦ αἰσθήματος ἢ λογικοῦ τινος ἐπιχειρήματος, ἀλλὰ δι' ἁπλοῦ συνδυασμοῦ μερικῶν ἰδεῶν, αἵτινες εἰσὶν ἀπαύγασμα τῶν ἰδιαιτέρων αὐτοῦ ἀντιλήψεων. (21). Πρὸ πάντων δὲ, προσέθηκα, οὐ δύνανται τὰ ζῶα διακρίνειν τὸ ἠθικὸν ἀγαθὸν καὶ προκρίνειν αὐτὸ τοῦ αἰσθητοῦ ἀγαθοῦ· καὶ ἐπὶ τέλους στεροῦνται αὐτεξουσίου ὁρμώμενα ἀείποτε ἐν ἑκάστη πράξει αὐτῶν, ἐκ τῶν ὑλικῶν τοῦ ὀργανισμοῦ αὐτῶν κινήσεων. (22) Ἐκ τούτων πάντων ὁρμώμενοι ὀφείλομεν παραδεχθῆναι ὅτι ἅπασαι αἱ νοεραὶ αὐτῶν ἐνέργειαι ἔχουσι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ.— Ὁ δὲ φίλος ἐπαναλαβὼν ἔφη. Ἀφοῦ παραδέχεσθε ὅτι ἡ πηγὴ τῆς τῶν ζώων νοήσεως ἐστὶν ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ, τίνι λόγῳ οὐ παραδέχεσθε αὐτὸ τοῦτο καὶ διὰ τὸν ἄνθρωπον, μάλιστα διὰ τοὺς βλάκας οἵτινες ὡς πασίγνωστον οὐ κτῶνται ἀφῃρημένας καὶ καθόλου ἰδέας; — Οὗτοι, φίλε μου, ἀπήντησα ἐγὼ, εἰσὶν ὡς κτήνη (23), οὐχὶ βεβαίως δι' ἔλλειψιν ἀΰλου ψυχῆς, ἀλλ' ἕνεκα ἐλλείψεως καλῶς ὠργανισμένου ἐγκεφάλου. — Ἀλλ' ὁ ἐγκέφαλος, ἔφη ὁ φίλος, τε-

λεῖ μόνον, καθ' ὑμᾶς, τὴν δι' ἐπεισάκτων ἰδεῶν νόησιν, ἡ δὲ καθαρὰ νόησις τελεῖται ὑπὸ τῆς ψυχῆς. Πῶς λοιπὸν ἡ τῶν βλακῶν ψυχή, ἡ καὶ μηδόλως πάσχουσα, οὐ τελεῖ τὴν καθαρὰν νόησιν; — Ἡ καθαρὰ νόησις, ὡς οὐ λανθάνει ὑμᾶς, ἔφην ἐγώ, εἰ καὶ ἔχῃ τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἐν ἑαυτῇ τῇ ψυχῇ ἀναπτύσσεται ὅμως συνεπείᾳ τῆς νοήσεως τοῦ ἐγκεφάλου, διότι ἄνευ μερικῶν καὶ συγκεκριμμένων ἰδεῶν οὐ σχηματίζονται καθόλου καὶ ἀφῃρημέναι ἰδέαι· ὅθεν ὅσῳ μᾶλλον εἰσὶν αὗται ἀτελεῖς καὶ συγκεχυμέναι τοσούτῳ μᾶλλον ἀτελὴς ἀποβαίνει καὶ ἡ καθαρὰ νόησις, καθ' ὅσον μάλιστα κωλύεται καὶ ὁ μεταξὺ ψυχῆς καὶ ἐγκεφάλου νοερὸς σύνδεσμος· ἑπομένως ἂν διά τινος μέσου δυνηθῶμεν ν' ἀναζωπυρήσωμεν αὐτόν, ἀναζωπυροῦται φυσικῷ τῷ λόγῳ, καὶ ἡ τῶν βλακῶν νόησις, οὐδέποτε ὅμως ἡ τῶν ἀλόγων ζώων. Καὶ ἐν ἔργῳ· μαγνητίζοντες τοὺς βλάκας, ποιοῦμεν ν'ἀναπτύσσωνται πολλάκις αὐτοῖς καὶ πᾶσαι αἱ ψυχικαὶ δυνάμεις, αἵτινες πάλιν ἐξαφανίζονται ἅμα τῇ παύσει τοῦ μαγνητισμοῦ. (24) — Ὁ δὲ φίλος ἔφη. Ἀφοῦ ἡ θεωρητικὴ νόησις ἐστὶν οὐσιώδης τῆς ψυχῆς ἐνέργεια πῶς οὐ διανοοῦνται τὰ ἔμβρυα; — Τὰ ἔμβρυα, ἀπήντησα ἐγώ, ὡς καὶ τὰ νήπια οὐ διανοοῦνται δι' ἔλλειψιν ἐντελοῦς τοῦ ἐγκεφάλου ἀναπτύξεως, ἑπομένως καὶ ἐπεισάκτων ἰδεῶν, ἡ ψυχὴ ὅμως αὐτῶν ἔχει ἀείποτε δυνάμει τὴν θεωρητικὴν νόησιν, καθὸ οὐσιώδης δύναμις τοῦ νοεροῦ ὄντος. Ἐστὶ μὲν ἀληθὲς ὅτι τὰ ὄντα ταῦτα, ὡς καὶ οἱ βλᾶκες, καὶ οἱ ἐν ἀσφυξίᾳ διατελοῦντες οὐκ ἔχουσι γνῶσιν τῆς ἐν λόγῳ νοήσεως τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ τόδε πηγάζει ἐκ τῆς ἐλλείψεως ἢ χαλαρώσεως τοῦ μεταξὺ ψυχῆς καὶ ἐγκεφάλου νοεροῦ συνδέσμου. — Κακεῖνος δὲ ἔφη. Ἀφοῦ ἡ θεωρητικὴ νόησις ἀνήκει τῇ ψυχῇ τίνι τρόπῳ τὰ ἔμβρυα, ἃ ὡς ὁμολογεῖτε, στεροῦνται πρακτικῆς νοήσεως, ὡς ἐκ τῆς ἀτελείας τοῦ ἐγκεφάλου, στεροῦνται ὡσαύτως καὶ αὐτῆς τῆς θεωρητικῆς νοήσεως καὶ ἔτι μᾶλλον καὶ αὐτῆς τῆς τοῦ *ἐγὼ* συνειδήσεως; — Ἐπιτρέψατέ μοι, ἔφην ἐγώ, ἵνα κάμω ὑμῖν τὴν παρατήρησιν, ὅτι ἡ μὲν νόησις τοῦ *ἐγὼ* ἐστὶν ἴδιον βεβαίως καὶ τῆς θεωρητικῆς νοήσεως, ἀλλ' ἡ γνῶσις τῆς νοήσεως ταύτης ἐστὶ προϊὸν τῆς πείρας, καθότι ἡ τοιαύτη συναίσθησις γεννᾶται συνεπείᾳ μόνον ἐντυπώσεώς τινος δι' ἀντιδράσεως. Ἑπομένως τὸ ἔμβρυον οὐδύναται κἂν συναισθάνεσθαι πρὶν ἢ μορφωθῇ τὸ ἐγκεφαλονευρικὸν αὐτοῦ σύστημα· μάλιστα καὶ μετὰ τὴν διάπλασιν ἀκόμη τῶν αἰσθητηρίων οὐ διαφυλάσσει τὴν μνήμην τῶν ἐντυπώσεων, διότι ἡ μνή-

μη ἐστὶ προϊὸν τῆς πείρας καὶ οὐκ ἀναπτύσσεται πρὸ τῆς ἐντελοῦς ἀναπτύξεως τοῦ ἐγκεφάλου τοῦ καὶ ἕδρας αὐτῆς. Ἡ ἄγνοια αὕτη τῶν ἐμβρύων, ἐξηκολούθησα λέγων, παροτρύνει τινας πρὸς τὸν ὑλισμὸν πειθομένους ὅτι ἡ βαθμιαία τοῦ ὀργανισμοῦ ἀνάπτυξις ἐπιφέρει καὶ τὴν βαθμιαίαν μέχρις ἐσχάτων ἀνάπτυξιν τῶν ψυχικῶν λεγομένων δυνάμεων. Ἀλλὰ τίς ἀγνοεῖ ὅτι πάντα τὰ ὄντα ἐνεργοῦσιν ἀείποτε σχετικῶς πρὸς τὰς διαφόρους τῆς φύσεως αὐτῶν φάσεις; Οὕτως π. χ. ἡ οὐσιώδης τοῦ σπέρματος ἐνέργεια καίτοι τῆς αὐτῆς φύσεως μετὰ τοῦ ὁμοειδοῦς φυτοῦ, ἐστὶν ὅμως πάντη διάφορος κατὰ τὰ ἀποτελέσματα. Ὁ δὲ ἄνθρωπος καθὸ ἐκ μικτῆς οὐσίας συγκείμενος καὶ καθὸ ἐντελέστερος τῶν λοιπῶν τῆς ὑφηλίου ὄντων, ὑπόκειται καὶ εἰς πλειοτέρας μεταβολάς, ὡς ἐκ τούτου καὶ ἡ οὐσιώδης τῆς φύσεως αὐτοῦ ἐνέργεια καίτοι πάντοτε ἡ αὐτὴ ὡς πρὸς τὴν ἐξ ἧς πηγάζει ἀρχήν, διαφέρει ὅμως κατὰ τὴν διαφορὰν τῆς φάσεως αὐτοῦ. Ὅθεν θεωρουμένου ἁπλῶς ὡς ὀργανικοῦ ὄντος ἀναπτύσσεται ἡ οὐσιώδης αὐτοῦ δύναμις ἀναλόγως τῆς τοῦ ὀργανισμοῦ ἀναπτύξεως, διὸ ἐν ἐμβρύου καταστάσει, καὶ ἰδίως κατὰ τὴν πρώτην τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ περίοδον, ἀπολαύων μόνον τῆς φυτικῆς, οὕτως εἰπεῖν, ζωῆς, στερεῖται καὶ αὐτῆς τῆς συναισθήσεως, ὡς ἤδη εἶπον. Κατὰ δὲ τὴν δευτέραν ἐμβρυακὴν περίοδον καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς νηπιότητος αὐτοῦ ἀπολαύων τῆς ζωϊκῆς καλουμένης ζωῆς, ἔχει μὲν συναίσθησιν οὐχὶ δὲ καὶ τὴν ἰδέαν τοῦ *ἐγώ*, ἥτις προσκτᾶται διὰ τῆς νοερᾶς λεγομένης ζωῆς, τῆς μὴ ἀναφυομένης πρὸ τῆς ἐντελοῦς ἀναπτύξεως τοῦ ἐγκεφαλονευρικοῦ συστήματος. Καὶ ὅμως ἐστὶν ἀδύνατον ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, καθὸ μὴ ὑποκειμένη εἰς μεταβολάς, ὅπως μὴ ἔχῃ ἀπὸ τῆς πρώτης τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς στιγμῆς τὴν δυνάμει νόησιν· ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ θεωρητικὴ αὕτη νόησις περιορίζεται ἐν ἑαυτῇ οὐδὲ μεταδίδεται τῷ ἐγκεφάλῳ τῷ μήπω διοργανωμένῳ καὶ ἑπομένως ἀνικάνῳ τοῦ ἐνεργῆσαι σχετικῶς πρὸς τὴν ἐντελῆ τοῦ μικτοῦ ὄντος φύσιν, δηλαδὴ σχηματίσαι κρίσιν, ἕπεται κατὰ νόμιμον λόγον ὅτι τὸ ἔμβρυον καθὸ ἀτελὲς ὂν οὐ δύναται μετασχεῖν τῆς οὐσιώδους ἐνεργείας τοῦ ἐν ἐντελεῖ καταστάσει μικτοῦ ὄντος. Οὐδεμία ἀμφιβολία, προσεθέμην, ὅτι τὸ σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα ἐπενεργοῦσιν ἀπ' ἀλλήλων δυνάμει φυσικῶν τινων νόμων οὓς οἱ φιλόσοφοι προσπαθοῦσιν ἀνευρεῖν διά τε τῆς παρατηρήσεως καὶ πείρας ἀλλ' ὅταν ἀνεύρωσιν αὐτοὺς δεῖ θεωρῆσαι αὐτοὺς

ὡς διδόμενα, ὧν μάτην ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ἀναζητεῖ τὰς αἰτίας.—Παραδέχομαι ἀσμένως, ἔφη ὁ φίλος, τ' ἀναφερόμενα, ἀλλ' ἐπιτρέψατέ μοι εἰπεῖν ὑμῖν, ὅτι ταῦτα πάντα οὐδὲν ἕτερον ἀποδεικνύουσιν ἢ ὅτι ἡ νόησις ἐστὶ καθαρὸν τοῦ ὀργανισμοῦ προϊὸν, οὗ ἕνεκα σχετίζεται ἀείποτε πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐγκεφάλου καὶ τὴν φυσιολογικὴν ἢ παθολογικὴν αὐτοῦ κατάστασιν· ὅπερ, ἐπιμαρτυρεῖται τρανώτατα οὐ μόνον ἐκ τῆς φρενολογίας, τῆς καὶ σαφῶς δεικνυούσης, ἰδίως δὲ κατὰ τὰς τελευταίας ἀνακαλύψεις τῶν ἰατρῶν Frits καὶ Hilzig, de Ferrier, Charot, Broua' κ. λ. τὴν ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ ἕδραν τῶν διαφόρων νοερῶν δυνάμεών τε καὶ ἠθικῶν κλίσεων· ἀλλὰ πρός δε καὶ ἐκ τῶν νοερῶν παρεκτροπῶν τῶν καὶ ἕνεκα διαφόρων τοῦ ἐγκεφάλου παθήσεων προερχομένων (25). Ἐὰν ἐν τῇ ὁμαλῇ τῆς ζωῆς καταστάσει, τῇ καὶ φυσιολογικῇ προσαγορευομένῃ, ὁ ἐγκέφαλος, ὁ καὶ ὡς ἀνατομικὸν ὄργανον θεωρούμενος, κατείχετο ὑπό τινος αὔλου ἀρχῆς τῆς καὶ ψυχῆς λεγομένης καὶ ὑπ' αὐτῆς ἐκινεῖτο δίκην κλειδοκυμβάλου ὑπὸ ἐπιτηδείου κυμβαλιστοῦ, ἔδει ὅπως καὶ εἰς ἐκτάκτους ἢ παθολογικὰς καταστάσεις κατείχετο ὡσαύτως ὑπό τινος ἄλλης ἀνταγωνιστικῆς δυνάμεως ἐνεργούσης μὲν ἐπιτηδείως ὡς αὐτὴ ἡ ψυχὴ, ἀλλὰ προξενούσης δυσαρμονίους ἤχους· ἡ δὲ θεραπεία οὐκ ἤθελε τελεῖσθαι ἢ διὰ τῆς ἀποχωρήσεως τῆς ἐν λόγῳ δυνάμεως, ὡς συνεπῶς πρὸς τὰς ἀρχὰς ταύτας ἐφρόνουν οἱ πατέρες ἡμῶν, οἱ παραδεχόμενοι ὅτι οἱ φρενοβλαβεῖς κατείχοντο ὑπὸ ἀκαθάρτων πνευμάτων! Ὑμεῖς ἐξηκολούθησα λέγων, παραδεχόμενος μετὰ καὶ τῶν πλέον αὐστηρῶν αὐλοφρόνων, ὅτι ὁ ἐγκέφαλος ἐστὶ τὸ ὄργανον τῆς τε φαντασίας καὶ μνήμης, ὡς ἡ πεῖρα ἐπιβεβαιοῖ, τί λοιπὸν ἐρωτῶ ὑμᾶς, μετὰ τοῦ Ἰανέτου (26), ἀπολείπεται τῇ ψυχῇ τῇ μὴ δυναμένῃ διανοηθῆναι ἄνευ σημείων καὶ φαντασμάτων, δηλονότι ἄνευ ἐγκεφάλου; Καὶ τί ἐπισυμβαίνει ὅτε διὰ τοῦ θανάτου διαλύεται ὁ ὀργανισμὸς ἅπας τοῦ σώματος καὶ ἑπομένως καὶ τῶν ὀργάνων τῆς αἰσθήσεως, βουλήσεως καὶ μνήμης; Μὴ δὲν καταστρέφεται πᾶσα νόησις καὶ συνείδησις, ὡς προεῖπον; Οὐ λανθάνει ὑμᾶς, ἐξηκολούθησε λέγων, ὅτι ὅταν παύσῃ ἡ ζωὴ ἥτις διατηρεῖ μᾶλλον ἢ ἧττον ἐν ἰσοῤῥοπίᾳ τὰς διαφόρους ὕλας τὰς καὶ τὸ σῶμα καταρτιζούσας, ἑκάστη τῶν οὐσιῶν τούτων καὶ τὰ ἐξ ὧν σύγκεινται στοιχεῖα ἐνεργοῦσι κατὰ τοὺς ἰδίους αὐτῶν τῆς ἀμοιβαίας ἕλξεως νόμους, καὶ οὕτως ἐξ ἑνὸς συνθέτου καὶ μᾶλλον ἢ

ἧττον συμπεπλεγμένου σώματος, δηλαδὴ ἐνοργάνου (φυτοῦ ἢ ζώου) ἀποτελοῦνται διὰ τῶν ἐν λόγῳ τῆς ἕλξεως νόμων, δηλαδὴ τῆς ζυμώσεως, δύο ἢ πλειότερα σύνθετα καὶ ἅπαντα σχεδὸν ἁπλῆς συνθέσεως, ἐπομένως οὐδὲν ἱκανὸν αἰσθήσεώς τε καὶ νοήσεως. Οὐδὲ δύνασθε ἀντιτείνειν ὅτι τὸ νοερὸν στοιχεῖον καθὸ ὅλως ἄϋλον διαφεύγει τὴν παρατήρησιν ἡμῶν, διότι μόλις ἀπὸ τοῦ Καρτεσίου ἤρξαντο οἵ τε θεολόγοι καὶ φιλόσοφοι θεωρεῖν τὴν ψυχὴν πάντη ἄϋλον, καὶ πρὸς τοῦτο ἀρκοῦμαι ἀναμνῆσαι ὑμῖν τοὺς ἑξῆς τοῦ Τερτουλιανοῦ λόγους· «nihil est incorporale, nisi quod non est.» (27). Οὐδ' ἐξ οὐδεμιᾶς καθαρᾶς καὶ διακεκριμμένης ἰδέας· ἢ ἔκ τινος καθαρᾶς ἀντιλήψεως συνάγεται ὅτι ἡ ὕλη οὐ δύναται αἰσθάνεσθαι καὶ νοεῖν, καὶ ἐπομένως οἱ τὸ τοιοῦτον φρονοῦντες οὐ δύνανται ἐπιφέρειν βασίμους ἀποδείξεις, διότι πᾶν τὸ διορώμενον ἐστὶ συγκεχυμένον καὶ σκοτεινόν. Καὶ αὐτὸς ὁ θεῖος Πλάτων, ὁ παραδεχόμενος τὸ ἀθάνατον τῆς ψυχῆς, ὁμολογεῖ ὅτι οὐκ ἔχει περὶ τούτου καθαρὰν ἰδέαν καὶ διακεκριμμένην ἀντίληψιν, οἵαν ἡ δηλοῦσα τὰς ἰδιότητας τῶν ἀριθμῶν καὶ τὸν σύνδεσμον τῆς ἐν χώρῳ ὑπάρξεως μετὰ τοῦ ἐκτατοῦ τῆς ὕλης. Ἀπαιτεῖται λέγουσιν οἱ ἀϋλόφρονες ἐνεργόν τι ἵνα κινήσῃ τὴν ἀνθρώπινον μηχανὴν τὴν καὶ φύσει ἀδρανῆ καὶ παθητικήν· ἀλλὰ τὸ ἐνεργὸν τοῦτο ἐστὶν αὐτὴ ἡ ἁρμοδίως διωργανωμένη ὕλη. Ὁ ἄνθρωπος ὁμοιάζει ἐν μέρει τῷ ἀγάλματι τοῦ Διὸς Μέμνονος, ὁ κατὰ τὴν ἀνατολὴν ἀντῆχεν αὐτομάτως· οὕτω καὶ ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὴν ἐλαχίστην ἐνέργειαν ἐπὶ τῶν αἰσθητηρίων αὐτοῦ κλονεῖται τὸ ἄθροισμα τῶν ἰνῶν, ἀνανεοῦνται τὰ ἴχνη τοῦ ἐγκεφάλου, ἀντεπενεργεῖ τὸ κοινὸν αἰσθητήριον καὶ ἐπέρχεται ὁ διαλογισμός. Ἑνὶ λόγῳ ὁ ἀνθρώπινος ὀργανισμὸς οὐκ ἔστιν ἢ εἶδος μηχανῆς ἧς οἱ διαλογισμοί, αἱ κλίσεις, τὰ πάθη καὶ αἱ πράξεις ἀναπτύσσονται ἀναλόγως τῆς ἐνεργείας τοῦ ἐλατηρίου παρ' οὗ διευθύνονται ἀναγκαίως ὡς τὸ ἐκκρεμὲς τοῦ ὡρολογίου (28). Πρὶν ἢ ἀποβῶμεν λογικοὶ ἐσμὲν ἁπλᾶ ζῶα. Πῶς λοιπὸν διευθύνομεν τὴν πίστιν ἡμῶν πρὶν ἢ ἀποκτήσωμεν τὸ λογικὸν τὸ καὶ διευθύνον αὐτήν; Μὴ τάχα κρίνομεν τυχαίως ; Οὐχὶ βεβαίως· ἀλλ' ἡ φύσις μᾶς ὁδηγεῖ διά τινων ἐν τῷ ὀργανισμῷ ἡμῶν ἐμφύτων ἀρχῶν. Ὅπως δὲ καὶ ἂν ὀνομάσωμεν τὰς ἀρχὰς ταύτας, ἐστὶ βέβαιον ὅτι αὗται ὁδηγοῦσι τὰς κρίσεις ἡμῶν μέχρι τῆς ἐντελοῦς ἀναπτύξεως, τῆς ἀείποτε σχετιζομένης πρὸς τὸς ὀργανισμὸν τοῦ ἐγκεφάλου (29). Ἐπομένως καλῶς

ὠργανισμένος ἐγκέφαλος ἐπιφέρει καὶ ὀρθὰς κρίσεις, κακῶς κακάς, καὶ μετρίως μετρίας· καὶ ἐπειδὴ οἱ πλεῖστοι τῶν ἀνθρώπων ἔχουσιν ὁμαλῶς πως τὸν ἐγκέφαλον διοργανωμένον, ἕπεται ὅτι οἱ πλειότεροι διαλογίζονται ὀρθῶς καὶ οὐδὲ καλοὶ οὐδὲ κακοὶ εἰσί, διότι εἰς ὅλα ὑπερτερεῖ ὁ μέσος ὅρος. Ὥστε ἡ ψυχὴ οὐδὲν αὐθύπαρκτον ἐστὶν ἀλλ' ἁπλῆ, ὡς εἶπεν ὁ Φαίδων, *ἁρμονία*, δηλαδὴ τῶν ὀργανικῶν τοῦ σώματος λειτουργιῶν τε καὶ ἐνεργειῶν (30). Ἐν τοιούτοις ζητήμασιν, ὡς λέγει ὁ Ἰατρὸς Λιτρέως, ἀνάγκη ἀπεκδυθῆναι πάσης ὑποθέσεως καὶ περιορισθῆναι ἐν τοῖς γεγονόσι . . . . . ἢ ὡς εἶπεν ὁ Ἱπποκράτης «τοῦ ἐόντος ἀποτεύξεσθαι» ἐπομένως καθίσταται καθαρὰ ὑπόθεσις τὸ θεωρεῖν τὴν ζωὴν ὥς τι ἀνεξάρτητον τοῦ ἐνοργάνου σώματος· ἀλλ' οὐκ ἔστιν ὑπόθεσις τὸ θεωρῆσαι δυνάμεις τινὰς μετὰ καὶ ἐνοργάνου τινος σώματος ὡς σύνολόν τι, καὶ ὡς σύγχρονον διάπλασιν ἧς ἡ ἑνότης ἀποτελεῖ ἰδίως τὴν ζωήν, ἣν οὐ γινώσκομεν ἡμεῖς ἢ ὑπὸ τὴν μορφὴν ταύτην, ὅπερ οὐκ ἔστιν ἁπλῆ ὑπόθεσις ἀλλὰ πραγματικὸν γεγονός. (31)—Λαβὼν δὲ κἀγὼ τὸν λόγον ἔφην. Ἐὰν τὸ πνεῦμα ἡμῶν ἦτον ἁπλῆ τοῦ σώματος λειτουργία, ἤθελεν εἶσθαι πράγματι, ὡς διϊσχυρίζεσθε, ἀποτέλεσμα τοῦ ὀργανισμοῦ, καὶ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἤθελεν ὑπάρχει καὶ ἐν τῷ τῶν ζώων ὀργανισμῷ τῷ καὶ ἐν πλείστοις ζώοις μόνον δι' ἀσημάντων διαφορῶν διαστελλομένῳ τοῦ ἀνθρωπίνου. Ναὶ μὲν ὅτι ὁ ἡμέτερος ὀργανισμὸς ἐστὶν ἐντελέστερος τοῦ τῶν λοιπῶν ζώων, ἀλλ' ἡ μεταξὺ τοῦ ἡμετέρου καὶ τοῦ τῶν ἀμέσως κατωτέρων αὐτοῦ διαφορὰ οὐδαμῶς ἀναλογεῖ πρὸς τὴν μεταξὺ τῆς διανοίας ἡμῶν καὶ τῆς διανοίας τοῦ τελειοτέρου τῶν ἄλλων ζώων. Ἀνεξαρτήτως τοῦ ὀργανισμοῦ χάσμα ἀπλήρωτον ὑπάρχει μεταξὺ ἡμῶν καὶ ἀλόγου ζώου, ἔστω καὶ τοῦ νοημονεστέρου. Τὸ αὐθυπόστατον τοῦ ἐν ἡμῖν ἀΰλου καὶ ἀνωλέθρου ὄντος ἀποδεικνύεται ἐναργέστατα ἐκ τῶν ἐν ἡμῖν ἀρχῶν τῆς ἠθικότητος, τῶν καὶ *γράμμασι Θεοῦ* ἐγκεχαραγμένων, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Ὠριγένους. Μόνος ὁ ἄνθρωπος ἐκ τῶν ἐπὶ γῆς ὄντων, ὑποβάλλεται εἰς νόμους, εἰς καθήκοντα, ὡς μόνος ἀπολαύει καὶ δικαιωμάτων· τὴν δὲ ἀρχὴν ταύτην αἰσθανόμενος ἐν ἑαυτῷ ὑποβάλλεται αὐτοπροαιρέτως εἰς οὓς ἐδιδάχθη παρὰ τῆς ἰδίας αὐτοῦ φύσεως νόμους. Τίς ἐξ ἡμῶν οὐκ ἔχει παρατηρήσει τὴν διαφορὰν τῆς μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ἀγχινουστέρου τῶν ζώων διαγωγῆς; Ἴσως θέλετε ἀντιτείνειν, ἐξηκολούθησα

λέγων, ὅτι ἡ ἐν λόγῳ διαφορὰ πηγάζει ὡς ἐκ τῆς πλειοτέρας τοῦ ἀνθρώπου σκέψεως ἐπὶ τοῦ σκοποῦ, καὶ τῶν πρὸς τοῦτο ὑπολογισμῶν· ἀλλ' οὐκ ἀρκεῖ ἐξηγῆσαι τίνι τρόπῳ καθιστάμεθα ἐπιτηδειότεροι τῶν ζώων, ἀλλὰ τίνι τρόπῳ κατ' ἐξαιρετικὸν προνόμιον ὑπερβαίνομεν πάντα τὰ λοιπὰ ζῶα καὶ φθάνομεν εἰς ὕψος ἰδεῶν καὶ αἰσθημάτων πάντη ἀνοικείων αὐτοῖς, τῶν καὶ ἀείποτε ἢ πορευομένων κατὰ τὴν τάσιν τῶν ἐπιθυμιῶν αὐτῶν, ἢ ἀναχαιτιζομένων ὡς ἐκ τοῦ φόβου· ἢ τὸ πολὺ διατελούντων ἀμφιρρεπῶν μεταξὺ δύο διαφόρων ὀρέξεων, ἢ μεταξὺ δύο ἀντικειμένων δυναμένων ἀποπληρῶσαι τὸ αὐτὸ πάθος. Ἐνῷ ὁ ἄνθρωπος ἀπεναντίας εἰ καὶ ὑπείκῃ πολλάκις τῷ πάθει καὶ ταῖς ἐπιθυμίαις ὡς αὐτὰ τ' ἄλογα ζῶα, χωρὶς ν' ἀποβλέπῃ πρὸς τὸ καλῶς ἐννοούμενον αὐτοῦ συμφέρον, δύναται ὅμως βουλόμενος ὑπερνικῆσαι τὰ πάθη καὶ τὰς ἐπιθυμίας αὐτοῦ, συμφώνως πρὸς τὸ καθῆκον καὶ τὴν τιμὴν αὐτοῦ. Ἔχοντες ἅπαξ τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ, ἀναγκαζόμεθα διὰ τῆς ἰσχύος τῆς σαφηνείας ἀναγνωρίσαι ὅτι ὑπάρχει ἐν ἡμῖν καθῆκον ἐπιβάλλον ἡμῖν πράττειν τ' ἀγαθὸν καὶ ἀποφεύγειν τὸ κακόν. Καὶ τὸ μὲν ἐστὶν ἀξιέπαινον, τὸ δὲ ἀξιόμεμπτον. Καὶ ἐπὶ τέλους ὅτι ὁ πράττων τ' ἀγαθὸν ἀξιοῦται ἀμοιβῆς, ὁ δὲ πράττων τὸ κακὸν ποινῆς. Ἡ βούλησις, ἢ *αὐτεξούσιον* (libertas), οὗ στεροῦνται τ' ἄλογα ζῶα, ἐστὶν ἡ μόνη δύναμις ἡ ἐξουσιάζουσα τὰς ἐνεργείας αὐτῆς. Πρὸς ταύτην καὶ μόνην ἀποτείνεται ἡ ἐντολὴ τοῦ καθήκοντος· καὶ ὅπως ἐνεργῶμεν πρὸς τὸν ὑπέρτατον τοῦτον νόμον τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἀνάγκη πᾶσα ὅπως ὑπάρχῃ ἐν τῷ πνεύματι ἡμῶν ἡ ἰδέα τοῦ καθήκοντος, καὶ ὅπως τὸ πνεῦμα κατέχῃ τὴν δύναμιν τοῦ τελεῖν αὐτό. Ἡ βούλησις διευθύνουσα τὰ πάθη καὶ τὰς νοερὰς ἡμῶν πράξεις ἀποτελεῖ τὸ πρῶτον ἔργον τῆς κυριότητος. (32). Σύμφημι, προσέθηκα, ὅτι οὐκ ἔχομεν σαφῆ καὶ διακεκριμμένην ἰδέαν τοῦ ἀΰλου, καθότι οὐκ ἀρκεῖ γινώσκειν τί οὐκ ἔστι, ἀλλ' ἀνάγκη γινώσκειν τί ἔστι. Πλὴν μὴ τάχα γινώσκομεν τί ἔςιν *εἶναι* τῆς ὕλης; (33). Σύμφημι ὡσαύτως, ἐξηκολούθησα λέγων, ὅτι πλεῖστοι τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων, καὶ αὐτῶν τῶν θείων πατέρων, ἐθεώρησαν τὴν ψυχὴν ὡς ἔνυλον, ἀλλὰ τὸ ζήτημα τοῦτο, ὡς παρετήρησαν καὶ ἄλλοι πρὸ ἐμοῦ, οὐκ ἔστιν ἐκ τῶν ἀναγκαίων (34), καθότι ἀρκεῖ γινώσκειν ὅτι ὁ Ὕψιστος οὐ μηδενίσει οὐδὲ στερήσει μετὰ θάνατον τὰς ψυχὰς ἡμῶν τῆς προσωπικότητος, καὶ διατηρήσει ἐν ἡμῖν τὴν μνήμην τῆς

παρελθούσης ζωῆς, καθ' ὅσον κατέχοντες τὸ ἠθικὸν αὐτεξούσιον, καὶ ὡς ἐκ τούτου ὑπαγόμενοι εἰς τὸν τῆς ἀξιομισθίας καὶ εὐθύνης νόμον, ἂν μὴ ἀπολάβωμεν ἐν τῷ παρόντι βίῳ ἅπασαν τὴν συμπλήρωσιν τούτων, ἕπεται ὅτι ἀλλαχοῦ συμπληρωθήσεται ἡ ἔλλειψις αὕτη. Τὴν δὲ ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς ἡμῶν ὑποστηρίζει καὶ αὐτὴ ἡ περὶ ἀθανασίας ἰδέα, ὡς ἡ περὶ δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ γνῶσις, καὶ ἡ πρὸς τὸ ἄπειρον ἔμφυτος τάσις ἡμῶν.— Λαβὼν δὲ ὁ φίλος τὸν λόγον ἔφη. Διϊσχυρίζεσθε ὅτι τὸ ἐγὼ ἐστὶν ἀθάνατον, ἀλλ' ἔχει ἄρα συνείδησιν ἄνευ τοῦ σώματος; Καὶ τὸ ζήτημα καθίσταται ἔτι μᾶλλον δυσχερὲς, ἐὰν τὸ ἐγὼ ὑποτεθῇ καὶ αὐτεξούσιον· διότι τὸ αὐτεξούσιον ὑπερτερεῖ ὅλων τῶν ὅρων τῆς τε συνειδήσεως καὶ αἰσθημάτων. 'Αλλ' ἀθανασία ἄνευ συνειδήσεως· ἡ μέλλουσα ζωὴ τῆς νοούσης τε καὶ αὐτεξουσίου οὐσίας, τῆς καὶ οὐδὲν δυναμένης γινώσκειν καὶ θέλειν ἄνευ τῆς διὰ τῶν αἰσθήσεων ἐποπτείας τὶ ἐστὶν ἢ θάνατος; 'Αλλ' ἔστω ὅτι ἡ ψυχὴ διατηρεῖ καὶ μετὰ θάνατον μίαν τινα δύναμιν. Ἡ ἐν λόγῳ δύναμις ἤθελεν ἐνεργεῖν ἢ ἀφ' ἑαυτῆς, ἢ Θείᾳ συνάρσει, ἢ τῇ βοηθείᾳ τοῦ σώματος, ἢ τῇ τῶν λοιπῶν ψυχῶν ἀρωγῇ. Τὸ μὲν πρῶτον οὐ δύναται εἶναι, διότι πᾶσα ἐπισυμβᾶσα εἰς ὑποκείμενόν τι μεταβολὴ πηγάζει ἔκ τινος ἐξωτερικῆς ἀφορμῆς. Οὐδὲ τὸ δευτερον διότι ὁ Θεὸς οὐ τελεῖ τοὺς τρόπους τῶν πραγμάτων ἢ διὰ δευτερευουσῶν ἀφορμῶν, καὶ οὐδεμίαν τοιούτου εἴδους ἀφορμὴν γινώσκομεν δυναμένην ἐπιφέρειν τὰς γνώσεις καὶ κλίσεις τῆς ἀπολύτου ψυχῆς. Οὐδὲ δυνάμεθα ὡσαύτως εἰπεῖν ὅτι τὸ σῶμα βάλλει ἐν ἐνεργείᾳ τὰς δυνάμεις τῆς ἀπολύτου ψυχῆς, καθότι ἡ πεῖρα διδάσκει ἡμᾶς τοὐναντίον. Οὐδ' ἐπὶ τέλους δυνάμεθα παραδεχθῆναι ὅτι αἱ ψυχαὶ ἐπενεργοῦσιν ἀμοιβαίως, διότι ὡς διδάσκει ἡ πεῖρα ἡ τοιαύτη ἐνέργεια γίνεται διὰ τοῦ μεσάζοντος σώματος. 'Εκ τῶν εἰρημένων λοιπὸν εἰκαστέον ὅτι ἡ ἀποκεχωρισμένη τοῦ σώματος ψυχὴ οὐδεμίαν τῶν προτέρων αὐτῆς δυνάμεων δύναται διατηρῆσαι. . . . ἄρα. . . . . — Κἀγὼ δὲ διακόψας αὐτὸν ἔφην. Μὴ προτρέχετε, παρακαλῶ, εἰς τὸ συμπέρασμα.... καὶ ἐν ἔργῳ, ἡ λογικότης καὶ τὸ αὐτεξούσιον, ἃ κατ' ἐξαιρετικὸν προνόμιον κέκτηται ἐπὶ γῆς μόνος ὁ ἄνθρωπος, ὤφειλον, κατ' ὀρθὸν λόγον, ἔχειν τὸν σκοπὸν τῆς ἀναπτύξεως αὐτῶν. 'Αλλ' ἐπειδὴ ἐν τῷ βίῳ τούτῳ οὐκ ἀνευρίσκουσιν αὐτὸν, ἀναγκαζόμεθα πρακτικῶς παραδεχθῆναι μέλλουσαν ζωὴν· καὶ καθ' ὅσον μάλιστα ἀφορᾷ τὰς ἠθικὰς διαθέσεις,

ἀνάγκη πᾶσα παραδεχθῆναι τὴν μετὰ θάνατον διάρκειαν τῆς ταυτότητος τοῦ ἐγώ, καίτοι ὁμολογουμένως ἀδύνατον ἀποδεῖξαι τὸ τοιοῦτον θεωρητικῶς. Ἄλλως ἀναγκαζόμεθα παραδεχθῆναι ἢ ὅτι τὸ ἠθικὸν καθῆκον ἐπερείδεται ἐπὶ τυφλοῦ ὁρμεμφύτου, στηριζομένης τῆς νοήσεως ἐπὶ τῆς ἰδίας φθορᾶς, ὅπερ ἐστὶν ἀντιφατικόν· ἢ ὅτι οὐ φέρει ὑποχρεωτικόν τινα χαρακτῆρα, ἢ καθ' ὅσον διὰ τῆς ἐκπληρώσεως ἀποβαίνει μείζονος ὠφελείας πρόξενον. Ἀλλ' ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὁμολογητέον ὅτι οὐκ ἐργαζόμεθα ἢ μόνον χάριν συμφέροντος, ὥστε ὁ ὑπὲρ πατρίδος θυσιάζων τὴν ζωὴν αὐτοῦ, ὁρμᾶται οὐχὶ ἐκ καθήκοντος ἀλλ' ἐξ ἐγωϊσμοῦ, ὅπερ ἀντίκειται ταῖς ἀρχαῖς τῆς ἠθικότητος, καθ' ἃς ἡ ἀρετὴ τοσούτῳ μᾶλλον ἐκτιμητέα ὅσῳ καὶ ἀφιλοκερδέστερος ὁ τῆς πράξεως σκοπός. Ἐκ δὲ τοῦ ὅτι οὐ γινώσκομεν ποίαν τινα δύναμιν διατηρεῖ μετὰ θάνατον ἡ ψυχή, οὐκ εἰκάζεται κατ' αὐστηρὸν λόγον ὅτι οὐδεμίαν δύναται ἔχειν.— Ἐνταῦθα ὁ φίλος ἔφη. Οὐ λανθάνει με ὅτι κατὰ τὸν Ἰησουΐτην Raymond (35), οὗ τὴν δόξαν δοκεῖ μοι παραδέχεσθαι, τὸ διακρίνον τὸν ἄνθρωπον τῶν ἀλόγων ζώων χαρακτηριστικὸν ἐστὶ τὸ αὐτεξούσιον. Ἀλλ' αἱ ψυχαὶ τῶν νηπίων καὶ βλακῶν καὶ τῶν παραφρόνων, αἱ καὶ πασιδήλως στερούμεναι αὐτεξουσιότητος, μὴ οὐκ εἰσὶ τῆς αὐτῆς φύσεως τῶν ἐνηλίκων ὑγειῶν, τῶν καὶ πεπροικισμένων αὐτεξουσιότητος; Καὶ τίς οὐ παρετήρησε τὴν γέννησιν τῆς προσωπικότητος ἐν τῇ ἀναπτύξει τῶν ἐξωτερικῶν τῶν νηπίων δυνάμεων; Ἢ τίς ἀγνοεῖ ὅτι κατ' ἀρχὰς οὐ γνωρίζουσι πῶς νὰ μεταχειρισθῶσι τὰς χεῖρας καὶ ὀφθαλμοὺς αὐτῶν; Ἢ μὴ οὐκ ἐστὶ πασίδηλον ὅτι ὁρῶσι πρὶν ἢ ἴδωσι, καὶ ὅτι κινοῦνται πρὶν ἢ διευθύνωσι τὰς κινήσεις αὐτῶν, ἀναπτυσσομένης ὀλίγον κατ' ὀλίγον τῆς βουλήσεως, δηλαδὴ τῆς διευθύνσεως τῶν κινήσεων τῶν ὀφθαλμῶν τε καὶ χειρῶν, τοῦ δὲ αὐτεξουσίου μόνον μετὰ καιρὸν ἀναφαινομένου; Ἐκτὸς τούτου τὸ αὐτεξούσιον, κατὰ τὴν γενικὴν τῶν ἀπὸ τῆς Σχολῆς δόξαν παύει μετὰ τὸν βίον, ἤτοι μετὰ τὴν ἀπὸ τοῦ σώματος ἀποχώρησιν τῆς ψυχῆς ὥστε οὐκ ἔστι οὐσιώδης αὐτῆς ἰδιότης· διὸ οὐ δυνάμεθα ἐξ αὐτοῦ συμπεράνειν ὅτι αἱ ψυχαὶ αἱ πεπροικισμέναι αὐτεξουσιότητος εἰσὶν ἀνώλεθροι, αἱ δὲ στερούμεναι αὐτοῦ φθαρταί. Ἐστὶ πρός δε λίαν ἀμφίβολον ἂν τ' ἄλογα ζῶα οὐκ εἰσὶν ὅπως καὶ ἡμεῖς αὐτεξούσια, διότι οὐ δυνάμεθα εἰπεῖν ὅτι κύων τις πειναλέος οὐκ ἔχει τὴν ἱκανότητα τοῦ ἀπέχειν τῆς τροφῆς προβλέπων ὅτι μέλλει

τιμωρηθῆναι Ἢ μὴ ἄρα ἡ τοιαύτη ἱκανότης οὐκ ἀποτελεῖ τὸ αὐτεξούσιον ; Ἡ ἀποχὴ τοῦ κυνὸς ἀπὸ τῆς τροφῆς πηγάζει ἀναμφιβόλως, ἐκ τῆς παραβολῆς τῆς πείνης αὐτοῦ πρὸς τὰς πληγὰς ἃς θέλει ὑποστῇ καὶ ἃς θεωρεῖ μᾶλλον ὀδυνηρὰς ἢ τὸ αἴσθημα τῆς πείνης. Ἂν δὲ ἐξετάσωμεν τὰς αὐτεξουσίους τοῦ ἀνθρώπου πράξεις ἐξάγομεν ὅτι οὐδέποτε ἐπιχειρεῖ ἢ παραλείπει τι ἐκ δύο ἀντικειμένων, ἢ ἀφοῦ σταθμίσῃ τὰς ἀφορμὰς κλίνων πρὸς ταύτας ἢ ἐκείνας ἀναλόγως τῆς ὅπως δήποτε προσδοκωμένης ἠθικῆς ἢ ὑλικῆς ὠφελείας. Πλῆθος ἀγνώστων ἐξηκολούθησε λέγων, ἐκ τῶν ἐν ἡμῖν κινήσεων, καὶ ἰδίως πρὸς συντήρησιν τῆς ζωῆς, ἐπισυμβαίνουσι διηνεκῶς ἄνευ οὐδεμιᾶς ἡμῶν συγκαταθέσεως ἢ καὶ εἰδήσεως· καὶ ἅπασαι συνέχονται, συνδέονται, γεννῶνται καὶ ἀμοιβαίως ἀντιδράττουσι κατὰ τοὺς σταθεροὺς τοῦ ὀργανισμοῦ ἡμῶν νόμους. Ὅθεν ἐνδεχόμενον νὰ συμβαίνῃ τὸ αὐτὸ καὶ εἰς τὰς προξενούσας καὶ συνδεούσας, οὕτως εἰπεῖν, τὸ αἴσθημα τῆς βουλήσεως, αἵτινες δύνανται κάλλιστα νὰ ἐπιφέρωσι κατ' ἀνάγκην καὶ δυνάμει τῶν φυσιολογικῶν νόμων τὰς ἑπομένας τῇ βουλήσει κινήσεις, καίτοι ταύτης μηδόλως οὔσης ἀφορμῆς αὐτῶν, ἀλλὰ μόνον ἁπλῆς συμπιπτούσης περιστάσεως, εἰκαζομένης ὡς οὐσιώδους ἕνεκα τῆς συνυπάρξεως ἢ ἀμέσου ἐξακολουθήσεως. Ὥστε ἡ ὑποτιθεμένη ἐνδόμυχος συνείδησις δύναται εἶναι ἁπλῆ ἀπάτη καὶ οὐδὲν ἑπομένως ἀποδεικνύουσα.—Κᾀγὼ δὲ ἀπήντησα τάδε. Τὸ αὐτεξούσιον οὐ συνίσταται ἐν τῷ πράττειν τουθόπερ ἤθελε πράξει, ἄνευ αὐτοῦ αὐτὴ ἡ φύσις διὰ τῶν ἰδίων αὐτῆς ὁρμῶν· ἀλλὰ συνίσταται ἐν τῷ ἐνεργεῖν ἐν ὀνόματι τῆς τάξεως καὶ οὐχὶ τοῦ ἀτόμου· ἐν τῷ πράττειν οἰκειοθελῶς καὶ οὐχὶ μοιραίως· μετὰ σκέψεως καὶ οὐχὶ τυφλοῖς, οὕτως εἰπεῖν, ὄμμασι, τουθόπερ χορηγεῖ ἡμῖν τὴν ἰδιότητα τῆς ἠθικότητος καὶ τὴν ἀξιομισθίαν τῶν ἐν ἡμῖν ἐπισυμβαινόντων, καὶ ὅπερ οὐ δύνανται ἔχειν τὰ λοιπὰ ζῶα. Ἂν δὲ οἱ ἠλίθιοι ἄνθρωποι καὶ τὰ βρέφη στεροῦνται αὐτεξουσίου καὶ ἑπομένως ἠθικότητος ἐν ἐνεργείᾳ, τοῦτο πηγάζει ἐκ τοῦ ὅτι οὐκ ἔχουσι τὴν καθαρὰν νόησιν, ὡς μήπω φθάσαντες εἰς τὸν ἐντελῆ τῆς φύσεως αὐτῶν, ἤτοι τοῦ μικτοῦ ὄντος βαθμόν· καθότι πᾶν ὂν οὐ δύναται ἔχειν ἄλλας ἰδιότητας ἢ τὰς ἁρμοζούσας τῇ φύσει αὐτοῦ ἀναλόγως ὅμως πρὸς τὸν βαθμὸν τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ. Τὸ αἴσθημα τῆς βουλήσεως, προσεθέμην, καθὸ ἀποτέλεσμα ὤφειλεν ἔχει τὴν αἰτίαν αὐτοῦ. Ταύτης δὲ (δηλ. τῆς βουλήσεως) προη-

γεῖται ἐπιθυμία· τὸ δὲ αὐτεξούσιον πρὸς παραδοχὴν αὐτῆς ὤφειλεν ὡσαύτως ἔχειν τὴν αἰτίαν αὐτοῦ· ποῦ λοιπὸν δυνάμεθα ἀνευρεῖν αὐτὴν ἢ ἐν προηγουμένῃ σειρᾷ κρίσεων καὶ αἰσθημάτων; Καὶ ἰδοὺ εἰς τί διαφέρομεν τῶν ἀλόγων ζώων τῶν μόνον ἐκ τοῦ αἰσθήματος κινουμένων.—Ἀλλ' ἐπαναλαβὼν ὁ φίλος ἔφη. Τουθόπερ ἡμεῖς νομίζομεν αὐτεξούσιον, ἐνδεχόμενον ὅπως πηγάζῃ ἐξ ὡρισμένων συνδυασμῶν πραγματοποιουμένων διὰ πάντῃ ἀγνώστων ἡμῖν νόμων. Καὶ τίς δύναται ἀμφιβάλλειν ὅτι πάντα τὰ αἰσθήματα, αἱ κλίσεις καὶ ἀρχαὶ ἡμῶν ἐξαρτῶνται ἔκ τινων φυσικῶν καταστάσεων τῶν ἡμετέρων ὀργάνων; (36) Μὴ ἄρα τὸ λογικὸν δύναται ἀντιστῆναι ταῖς ἐπιῤῥοαῖς τῆς κράσεως; καὶ τόδε τοσούτῳ μᾶλλον πιθανὸν φαίνεται καθ' ὅσον διάφοροι περιστάσεις οὐδεμίαν γνωστὴν πρὸς τὴν νόησιν σχέσιν ἔχουσαι ἐπιρρεάζουσιν αὐτὴν μᾶλλον ἢ ὅτι κοινῶς δοκεῖ· καὶ ὅμως τὰς τοιαύτας ἐπιῤῥοὰς οὐ λογιζόμεθα συνήθως θεωροῦντες τὰς ἐξ αὐτῶν πράξεις αὐτεξουσίως καὶ πάντῃ ἐλευθέρως τελουμένας. Καὶ τίς οἶδεν μὴ αὐτὸ τοῦτο συνίσταται ἐν τῇ συνειδήσει εὐαρέστου τινος καταστάσεως τοῦ ἐγὼ, ἐξαρτωμένης πράγματι ἔκ τινος ἀνεξαρτήτου παρ' ἡμῶν καταστάσεως τοῦ ὀργανισμοῦ, εἰς τρόπον ὥστε εὑρισκόμενοι ὅπως ἐπιθυμῶμεν νομίζομεν ἐκ τούτου ὅτι ἡμεῖς αὐτοὶ διὰ τῆς ἰδίας ἡμῶν ἐνεργητικότητος προξενοῦμεν οἰκειοθελῶς τὰς ἐν λόγῳ ἡμῶν κλίσεις; Οὕτως ἐὰν δύο τινες ἄνθρωποι τυγχάνοντες ἐν τῷ ἀτμοπλοίῳ θαλασσοποροῦντι· ἐξ ὧν ὁ μὲν ἐν τῇ πρώρᾳ, ὁ δὲ ἐν τῇ πρύμνῃ, ῥίπτωσι πρὸς ἀλλήλους μίαν τινα σφαῖραν, ἕκαστος αὐτῶν θέλει νομίζει αὐτὴν προχωροῦσαν κατὰ τὴν παρ' αὐτοῦ δοθεῖσαν ὤθησιν, πρὸς τὸν ἕτερον περιμένοντα αὐτήν· ἐνῷ ἡ σφαῖρα ὠθουμένη ὑπὸ δύο ἀντιθέτων δυνάμεων, δηλαδὴ τῆς τε ῥιψάσης αὐτὴν χειρὸς, καὶ τῆς τοῦ πλέοντος ἀτμήρους κινήσεως, μένει μετέωρος καὶ μόνον καταπίπτει διὰ τῆς ἰδίας αὐτῆς βαρύτητος. Οὐδεμία δὲ ἀμφιβολία ὅτι οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἐνεργοῦσι συμφώνως πρὸς τὴν βούλησιν αὐτῶν καὶ ἔχουσι τὴν πεποίθησιν ὅτι πληρέστατα ἐνηργήθη ὁ προτιθέμενος αὐτῶν σκοπὸς πάντῃ ἐλευθέρως καὶ ἀνεξαρτήτως πάσης ἄλλης ἐνεργείας· καὶ ὅμως ἡ πρᾶξις αὐτῶν ἐπιρρεάζεται ὑπὸ τοῦ περὶ κινήσεως τῶν σωμάτων φυσικοῦ νόμου. Ὅθεν τίς οἶδεν ἂν πᾶσαι αἱ πράξεις ἡμῶν ἐξαρτῶνται ὑπὸ ἀγνώστων ἡμῖν νόμων; Ἐκ τοῦ αἰσθάνεσθαι δὲ, ἐξηκολούθησε λέγων, τὸ τοῦ αὐτεξουσίου αἴσθημα

οὐχ' ἕπεται ὅτι καὶ πραγματικῶς ἐσμὲν αὐτεξούσιοι· διότι πολλάκις ἐν τῇ παθολογικῇ καταστάσει τὸ αὐτεξούσιον ἡμῶν δεσμεύεται πρὶν ἢ ἀντιληφθῶμεν τούτου, οὗ ἕνεκα πλεῖστοι τῶν φρενοβλαβῶν καίτοι ὡς ἐκ τῆς νόσου μὴ ἐξουσιάζοντες ἑαυτούς, νομίζουσιν εἶναι ὅλως αὐτεξούσιοι. Ἄλλοι δὲ γνωρίζουσι πληρέστατα τὰς ἀκαταμαχήτους αὐτῶν τάσεις καὶ διακρίνουσιν ὅτι ἄκοντες κυριεύονται ὑπό τινων ἰδεῶν, μάλιστα τινὲς τούτων προαισθάνονται καὶ τὴν στιγμὴν αὐτὴν τῆς τοιαύτης αὐτῶν παραφορᾶς, ἀπαραλλάκτως ὅπως οἱ ἐπιληπτικοὶ προαισθάνονται τῆς προσβολῆς τοῦ νοσήματος. Ἐὰν δὲ ἐπὶ τέλους, προσέθηκε, τὸ ἀθάνατον τῆς ψυχῆς οὐκ εἰκάζεται ἐξ αὐτῆς τῆς οὐσίας αὐτῆς, τίνι λόγῳ παραδεχθῆναι αὐτὸ ἐκ τῆς ἠθικότητος τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀρνηθῆναι αὐτὸ τοῖς ἀλόγοις ζώοις, ἐνῷ ὁ ἠλίθιος ἄνθρωπος ἢ τὸ θνῆσκον βρέφος στεροῦνται ἠθικότητος; Ἢ μήπως ἡ ἠθικότης ἐστὶν αὐθύπαρκτόν τι καὶ αὐτοτελές; ἢ μᾶλλον ἀποκύημα τῶν τοῦ νοὸς δυνάμεων μορφωθὲν ἐν τῇ κοινωνίᾳ βαθμηδὸν δι' ἐκτεταμένης σειρᾶς παρατηρήσεων καὶ συλλογισμῶν; Ἄρα οὖσα ἡ ἠθικότης τυχαῖον προϊὸν τῆς νοούσης οὐσίας, καὶ μὴ προϋπάρχουσα αὐτῆς οὔτε συνδημιουργηθεῖσα ταύτῃ, οὐ δύναται λογικῶς ἔχειν ἐπιῤῥοὴν ἐπὶ ταύτην, διαιρετῆς οὔσης ἢ ἀμεροῦς ἀλλ' οὕτως ἢ ἄλλως δεκτικῆς λογισμοῦ. Ἄρα ἀρκούσης τῆς μιᾶς οὐσίας περιττὸν ἐστὶ τὸ ὑποθεῖναι τὴν ὕπαρξιν δευτέρας διὰ μόνον τὸν λόγον τῆς ἠθικότητος ἥτις ἀπεδείχθη τυχαῖον ἀποτέλεσμα τῶν τῆς ἑτέρας τῶν οὐσιῶν δυνάμεων καὶ ἐνεργειῶν. Καὶ ἐν ἔργῳ, ἠκολούθησε λέγων, προχωρῶν ὁ Ὄβδης μετὰ λογικῆς αὐστηρότητος ἐν τῷ συλλογισμῷ φθάνει εἰς τὴν ὁριστικὴν συνέπειαν τῆς ἀρχῆς (37). Κατ' αὐτὸν πᾶν ὃν ἐστὶ κατ' ἀνάγκην ὑλικόν. Τὰ δὲ ἐσωτερικὰ φαινόμενα οὐκ εἰσὶν ἢ ἀποτελέσματα τοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ σώματος. Τ' ἀντικείμενα προσβάλλουσι τὰ ὄργανα· ἡ κίνησις διὰ τῶν νεύρων μεταδίδεται τῷ ἐγκεφάλῳ, κἀκεῖθεν τῇ καρδίᾳ, ἥτις καταβεβλημένη ὑπὸ τῆς πιέσεως, προσπαθεῖ ἀπολευθερωθῆναι μεταδίδουσα τὴν κίνησιν πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν καὶ οὕτως ἐξηγεῖται ἡ *αἴσθησις* καὶ ἡ *κατὰ βούλησιν ἀντίδρασις*. Ἐκ δὲ τῆς διαφόρως μεταμορφουμένης αἰσθήσεως πηγάζει ἡ *μνήμη*, ἡ *φαντασία* καὶ πᾶσαι αἱ οὕτω καλούμεναι *νοεραὶ δυνάμεις*. Αἱ αἰσθήσεις εὑρισκόμεναι ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ συνδυάζονται διαφοροτρόπως καὶ οὕτω γεννῶνται αἱ ἰδέαι τῆς *συνθέσεως*, *ἀφαιρέσεως*, *συγκρίσεως*, ἑνὶ

λόγῳ πᾶσαι αἱ ἐνδεχόμεναι ἰδέαι.—Λαβὼν κἀγὼ τὸν λόγον ἔφην. Τὴν γνῶσιν τοῦ τε αὐτεξουσίου καὶ τῆς ἠθικότητος ἔχοντες ἀπευθείας ἐκ τῆς ἰδίας ἡμῶν συνειδήσεως, ὀφείλομεν ἢ ἀρνηθῆναι τὸ κῦρος αὐτῆς, καὶ οὕτως οὐ δυνάμεθα βεβαιῶσαι οὐδὲ τὴν ἰδίαν ἡμῶν ὕπαρξιν, ἢ παραδεχθῆναι τό τε αὐτεξούσιον καὶ τὰς ἐξ αὐτοῦ ἀρχὰς τῆς ἠθικότητος. (38). «Τὸ αὐτεξούσιον ἡμῶν αἴσθημα αἰσθανόμεθα, λέγει ὁ Ταμπουρίνης, τοσοῦτον σαφῶς ὥστε ἐστὶν ἀδύνατον ἀμφιβάλλειν. Ἐὰν ὑποθέσωμεν τὸ αἴσθημα τοῦτο ἁπλῆν ἀπάτην, τὸ ἔλλειμμα ἀποδοτέον τῇ φύσει τῇ προικισάσῃ ἡμᾶς δι' ἀπατηλοῦ αἰσθήματος. Ὅπως δὲ ἀμφιβάλλωμεν περὶ τῆς πραγματικότητος τοῦ αἰσθήματος τούτου ἀπαιτεῖται ἀπόδειξις καταδεικνύουσα τὸ ἀντιφατικὸν τοῦ αὐτεξουσίου ἡμῶν, δηλ. ὅτι ὑπάρχει ἀντίφασις εἶναι ἡμᾶς αὐτεξουσίους.» (39) Καθ' ὅσον δὲ ἀφορᾷ, προσέθηκα τὴν τῆς φύσεως τῆς ψυχῆς γνῶσιν εἰκάζομεν αὐτὴν ἁπλῶς διὰ συμπεράσματος ἐπερειδομένου ἐπὶ τῆς ἡμετέρας συνειδήσεως, καὶ ἐκ τῶν τοῦ Ἀνάρχου Ὄντος ἰδιοτήτων. Σύμφημι, εἶπον, ὅτι ἡ ἠθικότης οὐκ ἔστιν αὐθύπαρκτόν τι, ὡς οὐκ εἰσί τι αὐθύπαρκτον ἡ νόησις καὶ ἡ συμφυτικὴ δύναμις τῆς ὕλης· οὐχ ἧττον ὅμως οὐκ ἐστι καὶ ἁπλοῦν προϊὸν τῆς νοούσης οὐσίας, ἀλλὰ συμφυὴς τῇ ὑποστάσει τῆς ψυχῆς ἰδιότης, καθότι αἱ τῆς ἠθικότητος ἀρχαὶ οὐκ εἰκάζονται διὰ συλλογισμῶν καὶ παρατηρήσεων, ἀλλ' ἐναργῶς αἰσθανόμεθα αὐτὰς ἐν ἡμῖν καίτοι προσπαθοῦντες πολλάκις καταπνῖξαι τὴν φωνὴν τοῦ συνειδότος· Que vas tu chercher ailleurs, λέγει ὁ Charron ἐν τῷ De la Sagesse πονήματι αὐτοῦ, loi ou regle au monde! Que te peut-on dire au alléguer que tu n' aies chez toi au dedans, si tu te voulais teter et écouter. (40) Καὶ ἰδοὺ πόθεν ὁ λόγος τῆς δικαιοσύνης. Οὐ λανθάνει με, προσεθέμην, ὅτι τινὲς, ὡς ὑμεῖς αὐτὸς, ἀμφέβαλλον περὶ τῆς πραγματικότητος τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν· ἀλλ' αὕτη ἡ ἀμφιβολία καὶ αἱ περὶ τῶν ἰδεῶν τούτων συζητήσεις εἰσὶν ἱκαναὶ ἀποδείξεις τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν, διότι οὐ γίνεται συζήτησις περὶ ἀνυπάρκτων ὄντων. Ὅπως ὅμως καὶ ἂν ἔχῃ ὁμολογητέον ὅτι οὐχ' ὑπάρχει γεγονὸς καθολικώτερον τούτου, καὶ ἐστὶ πασίγνωστον ὅτι ἐστὶν ἐν ἡμῖν ἀδύνατον ἀπεκδυθῆναι τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν, καθὼς οὐ δυνάμεθα ἀπεκδυθῆναι τῶν αἰσθητῶν ἀντιλήψεων. «Ὑποθετέον, λέγει ὁ Ἱσπανὸς Balmes, ἄθεον τινα ἐπὶ τοσοῦτον διεφθαρμένον ὥστε μηδὲν ὅσιον ἀναγνωρίζοντα καὶ δημοσίως ὁμολογοῦντα

μηδόλως ὑπάρχειν ἠθικῶν ἀρχῶν τε καὶ αἰσθημάτων, καὶ ὅτι δεῖ ὁδηγεῖσθαι ἐκ μόνου τοῦ συμφέροντος πρὸς ἀπόλαυσιν τῶν ἡδονῶν καὶ ἀποφυγὴν τῆς τε λύπης καὶ ἀλγηδόνων. Τὸ τέρας τοῦτο ἀδύνατον νὰ ᾖ ἐνδομύχως οἷον δεικνύεται ἐν τῇ κοινωνίᾳ, καὶ οὐδέποτε θέλει φθάσει ἀπεκδυθῆναι ὁλοσχερῶς τῶν ἀρχῶν τῆς ἠθικότητος· καθότι ἐὰν τῷ εἴπωμεν ὅτι τὶς τῶν φίλων αὐτοῦ, ὃν πολλάκις εἶχεν εὐεργετήσει, ἐπρούδωκεν αὐτὸν, θέλει ἅμα ἀνακράξει.— *Ὦ τῆς ἀχαριστίας! Ὦ τῆς κακίας!* μηδόλως λογιζόμενος ὅτι ἡ *ἀχαριστία* καὶ ἡ *κακία* εἰσὶν ὄντα ἁπλῶς ἠθικὰ, ὧν τὴν ὕπαρξιν οὐ παραδέχεται. Ὑποθετέον μάλιστα, προστίθησιν ὁ αὐτὸς, ὅτι ὁ προδότης φίλος αὐτοῦ παρουσιάζεται πρὸς αὐτὸν αὐτοπροσώπως καὶ τῷ λέγει·—*Ἐστὶ μὲν ἀληθὲς ὅτι ἔπραξα τουθόπερ καλεῖς προδοσίαν, καὶ μηδόλως ἀρνοῦμαι ὅτι σοὶ ὀφείλω εὐεργεσίας· ἀλλ' ἐπειδὴ ἐκ τῆς προδοσίας ἀπολαμβάνω πλειοτέρας ὠφελείας ἢ ἐκ τῶν ὑμετέρων εὐεργεσιῶν, ἐνόμισα ἴδιον ἀνδρὸς ἀνοήτου ἐμμένειν ἐν τῇ ἰδέᾳ τῆς τε δικαιωσύνης καὶ τῆς εὐγνωμοσύνης.*—Εἰς τοὺς λόγους ἄρα τούτους, ὁ ἐν λόγῳ ἄθεος θέλει τάχα μείνει πάντῃ ἀτάραχος; Οὐχὶ βεβαίως· μάλιστα κατὰ πᾶσαν πιθανότητα θέλει παραφερθῇ εἰς λοιδορίας καὶ ὕβρεις. Καὶ ὅμως ὁ οὕτω φερόμενος ἄθεος ἐστὶν αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ καὶ δημοσίᾳ διϊσχυριζόμενος ὅτι οὐδεμία ἠθικὴ τάξις ὑπάρχει. Ὑποθετέον εἰσέτι, προστίθησιν, ὅτι ὁ ἐν λόγῳ ἄθεος ἐστὶ πάντῃ ἀμέτοχος καὶ οὐδὲν ἐνδιαφέρον ἔχων ἐν τῇ ὑποτιθεμένῃ περιστάσει, καὶ ὅμως θέλει πάλιν ὑποπέσει εἰς ἀντίφασιν· διότι ἂν διηγηθῶμεν αὐτῷ ὅτι ἄνθρωπός τις διεκινδύνευσε τὴν ἑαυτοῦ ζωὴν ὅπως σώσῃ φίλον του τινα διακινδυνεύοντα, ἀμέσως θέλει ἐκφωνήσει. — *Εὖγε! ἔπραξε κάλλιστα!*—Ἐνῷ ἐὰν τῷ εἴπωμεν ὅτι ἀξιωματικός τις δωροδοκηθεὶς παρέδωκε τοῖς ἐχθροῖς τὸ ὑπὸ τὴν διοίκησιν αὐτοῦ φρούριον· ἀμέσως ὡσαύτως θέλομεν ἀκούσει αὐτὸν ἐκφωνοῦντα· *Ὦ ὁ ἄτιμος! Ὦ ὁ αἰσχρός.*—Τὸ τοιοῦτον ἄρα τὸ ἕτερον δηλοῖ ἢ ὅτι αἱ ἠθικαὶ ἀρχαὶ εἰσὶν ἐγκεχαραγμέναι ἐν τῇ ψυχῇ ἡμῶν καθὸ ἔμφυτοι καὶ ἀρχικαὶ ὡς ὅροι ἀνήκοντες τῇ φύσει ἡμῶν, καὶ μηδόλως δυνάμενοι ἀλλοιωθῆναι ὑπὸ τῶν τῶν ἀθέων σοφισμάτων;» (41) Αἱ ἠθικαὶ ἰδέαι, ἐξηκολούθησα λέγων, οὐ δέδοντο ἡμῖν ὡς ἀντικείμενα καθαρᾶς θεωρίας, ἀλλ' ὡς πρακτικὸς κανών· τουθένεκα οὐ χρήζουσιν ἐπιστημονικῆς ἀναλύσεως πρὸς ῥύθμισιν τῶν τε ἀτόμων καὶ τῆς κοινωνίας· διὸ πρὶν ἔτι ὑπάρξωσι φιλόσοφοι

καὶ φιλοσοφικαὶ συζητήσεις, ὑπῆρχον αἱ ἀρχαὶ τῆς ἠθικότητος ῥυθμίζουσαι τά τε ἄτομα καὶ τὰς κοινωνίας· ὡς τὸ φῶς τοῦ ἡλίου ἐφώτιζε τὸν κόσμον πρὶν ἢ καταρτισθῶσιν ἥ τε ὀπτικὴ καὶ ἡ κατοπτρική. Οὐκ ἀρνοῦμαι, προσέθηκα, ὅτι ὁ ἄνθρωπος καὶ τὸ ζῶον κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ βίου αὐτῶν εὑρίσκονται ἐν τῇ ἀνάγκῃ τοῦ αἰσθάνεσθαι, γινώσκειν, κινεῖσθαι χωρὶς ποσῶς νὰ δύνανται νὰ πράξωσιν ἄλλως ἢ ὅπως πράττωσι. Ἐκλειψάσης τῆς πρώτης ὀδύνης, τῆς καὶ διακρινομένης ἐκ τῆς ἐπελθούσης ἡδονῆς, ἐπέρχεται ἐν τῷ ἐμβρύῳ ἡ ἐπιθυμία τοῦ ἀποφεύγειν τὴν πρώτην κατάστασιν· ἡ ἐπιθυμία αὕτη ἐπέχει τόπον βουλήσεως, διότι ἡ ἔλλειψις ἄλλων γνώσεων καὶ ἄλλων ἐπιθυμιῶν ἐμποδίζει αὐτῷ τοῦ βούλεσθαι ἕτερόν τι ἀπὸ τοῦ ὅτι ἐπιθυμεῖ· ἑπομένως κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ βίου οὐδεμία *αὐτοπροαίρετος* ἐνέργεια ὑπάρχει, καὶ ἡ ψυχὴ ἐστὶν ὅλως παθητική, οὐχὶ ὅμως καὶ μετὰ τὴν ἐντελῆ τοῦ μικτοῦ ὄντος κατάστασιν· ὅθεν οὐδόλως δυνάμεθα ἀρνηθῆναι, ὡς διϊσχυρίζεσθε, τὸ ἔμφυτον τῆς ἠθικότητος ἐκ τῆς τῶν ἐμβρύων, νηπίων, βλακῶν καὶ παραφρόνων καταστάσεως. (42)—Ὁ δὲ φίλος ἔφη. Πᾶν γεγονός, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Λεϊβνίτιος, ἐστὶν ἀποτέλεσμα ἀπολύτου τινὸς ἀνάγκης, ὅθεν καὶ αἱ ἠθικαὶ πράξεις ὑπάγονται τῷ κανόνι τούτῳ, ἐρειδομένης τῆς ἐκλογῆς ἐπὶ τοῦ βελτιωτέρου, ἄλλως ἡ βούλησις ἐνεργεῖ ἄνευ ἀποχρῶντος λόγου, ὅπερ οὐκ ἤθελε πράξει οὐδ' αὐτὸς τοῦ Buridan ὁ ὄνος.— Οὐδεμία ἀμφιβολία, ἔφην ἐγώ, ὅτι πάντα τὰ τῆς φύσεως φαινόμενα ὑπάγονται εἴς τινας ὅρους· οὕτω καὶ αἱ ἀποφάσεις τῆς βουλήσεως στηρίζονται ἀείποτε ἐπί τινος λόγου· καὶ ὅμως δυνάμεθα ἀποφασίσαι καὶ ἐναντίον τῶν παρουσιαζομένων λόγων, ἄλλως οὐκ ἠθέλομεν εἶσθαι ἐλεύθεροι. Ἀγνοοῦντες ὅμως τὸ μέλλον ὀφείλομεν ἐνεργεῖν κατὰ τὰς κρίσεις τοῦ λογικοῦ, καὶ ἐκ τούτου καταφαίνεται: πόσον αἱ ποιναὶ καὶ ἀμοιβαὶ συντείνουσιν ὡς μέσα πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ἀγαθοῦ. «Ἐὰν οὐκ ἤμεθα λογικοὶ ἢ αὐτεξούσιοι, λέγει ὁ Ἰουφρουάς, ἐν τῷ περὶ Φυσικοῦ Δικαίου πονήματι αὐτοῦ, οὐχ' ὑπῆρχεν ἠθική, διότι ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι οὐκ ἐννοούσαμεν τί πράττομεν, ἢ οὐκ ἠδυνάμεθα πράττειν κατ' ἀρέσκειαν τὸ κακὸν ἢ ἀγαθόν, πῶς ἠθέλομεν εἶσθαι ὑπεύθυνοι τῶν πράξεων ἡμῶν; Ὅπως ἐννοήσωμεν καλῶς τὰς ἠθικὰς ἀρχὰς ἀνάγκη διακρίνειν τὴν ὁρίζουσαν ἐπιρροὴν τῶν ἀφορμῶν, καὶ τὴν παντελῆ ἔλλειψιν αὐτῶν. Καὶ ὅμως, κατὰ φυσικὸν λόγον, εἰς πᾶ-

σαν πρᾶξιν παρακινούμεθα ἔκ τινος ἀφορμῆς, ἀλλ' οὐχ ἧττον μηδόλως ὑπ' αὐτῆς ἀναγκαζόμεθα, δυναμένων ἐνεργεῖν, ὡς σαφῶς πληροφορεῖ αὐτὴ ἡ συνείδησις, καὶ ἐναντίον τῆς ἐν λόγῳ ἀφορμῆς. Τουθένεκα, προστίθησιν ὁ αὐτὸς, βουλόμενοι μὲν φανῆναι φρόνιμοι ἀκολουθοῦμεν τὰς ἐμπνεύσεις τοῦ ἐγωϊσμοῦ· βουλόμενοι δὲ φανῆναι ἐνάρετοι τὰς ἀρχὰς τῆς ἠθικῆς· καὶ μὴ βουλόμενοι φανῆναι οὐδὲ φρόνιμοι οὐδ' ἐνάρετοι, ἀκολουθοῦμεν τὰς ὁρμὰς τῶν παθῶν. Ὅθεν δῆλον γίνεται ὅτι ἐναπόκειται ἀπολύτως ἐν ἡμῖν κλίνειν πρὸς ταύτην ἢ ἐκείνην τῶν ἀφορμῶν».— Ἀναλαβὼν ὁ φίλος τὸν λόγον ἔφη. Οἷαι ἀντιφάσεις ἐν τῇ ὑμετέρᾳ θεωρίᾳ.

Diruit, ædificat, mutat quadrata rotundis !

Οὕτως ὁ Κάντιος ἐν τῷ πονήματι αὐτοῦ τῷ καὶ ἐπιγραφομένῳ «*Ὁ Φαίδων ἢ περὶ Ἀθανασίας ψυχῆς*» διατείνεται ὡς οὐ λανθάνει ὑμᾶς, ὅτι ἡ ψυχὴ οὖσα ἄϋλος, οὐ δύναται, δυνάμει τοῦ τῆς συνεχείας νόμου, διαλυθῆναι καθὸ ἐν ἑνὶ χρόνῳ ὑπάρχουσα. Καὶ ἐπειδὴ, προστίθησιν, ἅπαντα τὰ φαινόμενα ἐπισυμβαίνουσι διαδοχικῶς καὶ ἐν διαστήματι χρόνου, ἡ μετάβασις τῆς ψυχῆς ἀπὸ τῆς ζωῆς εἰς τὸν θάνατον, δηλονότι ἐκ τῆς ὑπάρξεως εἰς τὴν μὴ ὕπαρξιν, οὐ δύναται πηγάζειν ἐξ ἐνδομύχου τινος ἀφορμῆς. Ἐπερειδόμενοι δὲ, λέγει, ἐπὶ τῆς τοῦ Θεοῦ καλοκαγαθίας οὐδόλως δυνάμεθα ἀμφιβάλλειν ὅτι οὐ μηδενίσει αὐτήν. Ἄρα, ἐπάγει, ἐστὶν ἀθάνατος ! Ἀλλ' ὁ ἀγαθὸς Κάντιος ἔπρεπε πρῶτον μὲν ν' ἀποδείξῃ καὶ οὐχὶ ἁπλῶς νὰ ὑποθέσῃ τὸ ἄϋλον τῆς ψυχῆς· δεύτερον δὲ παρεῖδεν ὅτι ὁ νόμος τῆς συνεχείας ἐφαρμόζεται τοῖς ἀντικειμένοις τῶν ἐξωτερικῶν αἰσθήσεων καὶ οὐδόλως τῇ ἐνδομύχῳ αἰσθήσει. Καὶ τίς ἀγνοεῖ ὅτι ἡ ὕλη ἐν τῇ διαστάσει, καίπερ πολυειδῶς μεταβαλλομένη, οὐ φθείρεται ; Καὶ ὅμως οὐ δυνάμεθα ὑποθεῖναι τὸ αὐτὸ καὶ περὶ ψυχῆς, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἐκλείπει ἡ ἑαυτότης. Οὐ δύνασθε δὲ ἀρνηθῆναι, ἐξηκολούθησε λέγων ὁ φίλος, ὅτι τὸ ὑποτιθέμενον παρ' ὑμῶν αὐθυπόστατον ὂν τὸ καὶ ψυχὴ προσαγορευόμενον δηλοῦται ἡμῖν ὡς ἄρνησις τῆς ὕλης· ἑπομένως ὂν μὴ δυνάμενον ὁρισθῆναι ἢ δι' ἰδιοτήτων ὧν στερεῖται, οὐ δύναται ἐν τῇ καλῶς ἐννοουμένῃ φιλοσοφίᾳ ἀξιωθῆναι οὐδὲ κἂν ὀνομασίας. Ἐνῷ ὑποτίθεσθε αὐτὴν ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀπολύτως ἐκτάσεως, παραδέχεσθε αὐτὴν ἐνεργεῖν ἐπὶ τῆς ἐκτάσεως. Λέγετε αὐτὴν οὐ κατέχειν χῶρον, καὶ περιορίζετε αὐτὴν ἐν τῷ ἐνοργάνῳ σώματι. Ἀρνεῖσθε αὐτῇ μέρη ἐφαπτόμενα, καὶ θεωρεῖτε αὐτὴν συγκοι-

νωνοῦσαν μετὰ τῶν διαφόρων ἀντικειμένων. Ἴσως, προσέθηκεν, ἀποβαίνω τολμηρὸς, μὴ παραδεχόμενος ἢ μίαν μόνον οὐσίαν, ἀλλ' εἰμὶ, νομίζω, συνεπέστερος ὑμῶν τῶν παραδεχομένων δύο οὐσίας, διότι ἐγὼ κόπτω μὲν τὸν Γόρδιον δεσμὸν, ἀλλ' ὑμεῖς οὐδὲ τὸν κόπτετε οὐδὲ τὸν λύετε. (43).

— Κἀγὼ δὲ ἔφην. Φρονῶ ὅτι ἀντὶ νὰ κόψητε τὸν Γόρδιον δεσμὸν κατεκερματίσατε αὐτόν! Διότι ἀρνούμενος τὴν ὕπαρξιν μελλούσης ζωῆς καταστρέφετε πᾶσαν ἀρχὴν ἠθικότητος τῆς καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς κοινῆς αἰσθήσεως τρανῶς διομολογουμένης· «Si au-delà du Tombeau, λέγει ὁ Debreyne, il n' est point une autre vie, je ne dirai pas que Dieu n' est pas juste, je dirai qu' il n' est pas». (44). Οὐ δύνασθε ἀρνηθῆναι, ἐξηκολούθησα λέγων, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὥρισται πρός τινα σκοπὸν, δηλαδὴ πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ εὐδαιμονίαν, πρὸς ἣν ὠθεῖται πολυτρόπως ὑπ' αὐτῆς ταύτης τῆς φύσεως. Καὶ ἐστὶ πασίδηλον ὅτι ἐσμὲν ἐπιδεκτικοὶ διευθύνσεως καὶ ὁδηγίας ὑπό τε τοῦ λόγου καὶ τῆς ἀρετῆς ἔχοντες ἐκ φύσεως ὁδηγὸν τὸ αἴσθημα τῆς ἀρετῆς. Σκοπὸς λοιπὸν τῆς φύσεως ἐστὶν ὁδηγῆσαι ἡμᾶς πρὸς τὴν ἰδίαν ἡμῶν εὐδαιμονίαν· ἀλλ' ἡμεῖς οὐκ ἀνευρίσκομεν αὐτὴν ἐν τῷ παρόντι βίῳ, οὐδ' ἐν ἡμῖν οὐδ' ἐκτὸς ἡμῶν. Ἐὰν οὐ βουλώμεθα ὑποθεῖναι τὴν φύσιν τυφλὴν καὶ ἀπρονόητον ὀφείλομεν παραδεχθῆναι ὅτι προπαρεσκεύασεν ἡμῖν μᾶλλον τι στάδιον πρὸς ἀσφάλειαν ἡμῶν εἰς τρόπον γενικὸν, ἐντελῆ, βέβαιον καὶ ἀπαρέγκλητον τὴν ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ, δηλαδὴ τὴν ἡδονὴν τὴν ἐπιφέρουσαν τὸ ποθούμενον ὕψιστον ἀγαθὸν πρὸς ὃ τείνομεν δι' ἀκαταμαχήτου τάσεως ὠθούμενοι ὑπ' αὐτῆς τῆς φύσεως.— Καὶ ἐν πρώτοις, εἶπεν ὁ φίλος, φέρ' ἴδωμεν περὶ τῆς *κοινῆς* λεγομένης *αἰσθήσεως*. Ἐὰν ἡ λέξις *αἴσθησις*, ἔφη, σημαίνῃ *κρίσιν*, ἡ δὲ λέξις *κοινὴ* τὸ γενικὸν ἢ τὸ πλεῖστον μέρος τῶν ἀνθρώπων, ἀποβαίνει λίαν δύσκολον ἀνευρεῖν τὸ ὑποκείμενον ἐν ᾧ ἑδρεύει ἡ *κοινὴ αἴσθησις*· διότι τουθόπερ συνᾴδει τῇ αἰσθήσει ἑνός τινος μέρους τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἀπᾴδει τῇ αἰσθήσει τῆς ἀντιθέτου μερίδος· καὶ ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς πλειονότητος, οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι ἡ ἔννοια τροποποιεῖται τοσάκις ὁσάκις ἀλλοιοῦται καὶ ἡ πλειονότης· ἑπομένως τουθόπερ σήμερον συνᾴδει τῇ κοινῇ αἰσθήσει, ἐνδεχόμενον αὔριον ἢ μετὰ παρέλευσιν καιροῦ τινος ν' ἀντίκειται αὐτῇ...

—Ἐνταῦθα διακόψας ἐγὼ αὐτὸν ἔφην. Ὅσον καὶ ἂν διαφέρωσιν αἱ γνῶμαι τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ τοῦ πλείστου τῶν πραγ-

μάτων ὑπάρχει ὅμως ἐν αὐταῖς κοινόν τι ἀναγκάζον ἡμᾶς παραδεχθῆναι ὅτι πάντες οἱ ἄνθρωποι συμφωνοῦσι καὶ ἔχουσι τὰς αὐτὰς γενικὰς γνώσεις· διότι ὑπάρχουσι γνωσταί τινες δι' ἐποπτείας ἀλήθειαι τοσοῦτον σαφεῖς ὥστε οὐδ' ἡ ἐλαχίστη ἀμφιβολία δύναται ὑπάρχειν· (45) διὸ πᾶσα μόλις ἀνεπτυγμένη νόησις οὐ δύναται μὴ ἀναγνωρίσαι αὐτάς· καὶ ἰδοὺ τὸ ἀντικείμενον τῆς *κοινῆς αἰσθήσεως*, τῆς ὑπὸ τοῦ Βυφιέρου ὁριζομένης· «Φυσικὴ διάθεσις ἣν ἔχουσιν οἱ ἄνθρωποι καὶ ἰδίως τὸ πλεῖστον αὐτῶν, τοῦ κρίνειν φθάνοντες ἐν ἡλικίᾳ ἀνεπτυγμένῃ ὁμοιομόρφως περὶ διαφόρων ἀντικειμένων τοῦ ἐνδομύχου αἰσθήματος τῶν ἰδίων ἀντιλήψεων.» (46). Ἡ δὲ *κοινὴ συναίνεσις* (consensus,) καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὰ ἐκτὸς ἡμῶν οὐκ ἐπιφέρει πλήρη τὴν ἀπόδειξιν, ἀλλὰ καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὰ ἐνδόμυχα φέρει πληρεστάτην ἀπόδειξιν. Οὕτως ἡ γενικὴ παραδοχὴ τοῦ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων πολυθεϊσμοῦ οὐδόλως ἀποδεικνύει τὴν ὕπαρξιν πολλῶν θεῶν, ἀλλ' ἡ γενικὴ ὁμολογία τῶν ἀνθρώπων περὶ τοῦ ὅτι ὑπάρχει ἐν ἡμῖν τὶ ἀθάνατον ἐπιβεβαιοῖ τὴν ὕπαρξιν τῆς ψυχῆς. —Κακεῖνος. Πᾶν ἐνδιαφέρον, ὡς οὐ λανθάνει ὑμᾶς, ἀφορᾷ τὴν θρησκείαν, τὴν πολιτικὴν ἢ τὴν ἠθικήν. Καὶ καθ' ὅσον μὲν ἀποβλέπει τὴν θρησκείαν ἐστὶ πασίδηλος ἡ περὶ αὐτὴν διαφορὰ τῶν δοξασιῶν. Οὐχ ἧττον ὑπάρχει δυσκολία ὁρίσαι ποῦ ὑπάρχει ἡ *κοινὴ αἴσθησις* ὡς πρὸς τὴν πολιτικήν· διότι ἂν ὑποθέσωμεν ὀρθὴν τὴν τῶν ἑλλήνων κοινὴν αἴσθησιν, ἕπεται ἐσφαλμένην τὴν τῶν Περσῶν, καὶ τ' ἀνάπαλιν. Οὐδ' ὑπάρχει πλειοτέρα συμφωνία ὡς πρὸς τὰς ἠθικὰς ἀρχάς (47). Ὥστε οὐδὲν δυνάμεθα εἰκάσαι ἐκ τῆς κοινῆς αἰσθήσεως. Ἐὰν δὲ πάλιν, προσέθηκεν ἐξετάσωμεν τὸν σκοπὸν πρὸς ὃν ὥρισται ὁ ἄνθρωπος, οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι οὐκ ἀποβλέπει οὗτος τὸ ἄτομον, ἀλλὰ τὸ καθόλου ἢ σύνολον τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, τοῦ καί, κατὰ πιθανὸν λόγον, ὡρισμένου πρὸς πρόοδον τῆς ἐπ' ἄπειρον αὐτοῦ τελειοποιήσεως, καὶ ἑπομένως πρὸς ἀπολαβὴν τῆς ἐκ ταύτης πηγαζούσης ἐπὶ γῆς εὐδαιμονίας ἁπάσης τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ οὐδόλως πρὸς ἀπολαβὴν ἐν ἄλλῃ ζωῇ ἀτομικῆς μόνον εὐδαιμονίας· καὶ τόδε ἐπιβεβαιοῦται οὐ μόνον ἐκ τῆς μεγίστης πρὸς τὸν θάνατον ἀπεχθείας ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ δι' ἐπαγωγῆς· διότι ἀφοῦ τὰ πάντα, μὴ ἐξαιρουμένων τῶν λοιπῶν ζώων, ἐπιτυγχάνουσι τοῦ σκοποῦ αὐτῶν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, τίνι λόγῳ μόνος ὁ ἄνθρωπος κατ' ἐξαιρετικὸν κανόνα, τεύξεται αὐτοῦ ἐν ἄλλῳ, μάλι-

στα ἀμφιβόλου ὑπάρξεως; Φέρε ἴδωμεν ἐπὶ τέλους, ἐξηκολούθησε λέγων, καὶ ἐκ τοῦ Ἀνάρχου Ὄντος. Καὶ πρὸ πάντων τίνι τρόπῳ δυνάμεθα παραδεχθῆναι Ὂν ἄπειρον, ἀποτελοῦν πρόσωπον καὶ συνυπάρχον μετὰ καὶ ἄλλων περιοριζόντων αὐτό; Ἑνὶ λόγῳ ἄπειρον συγχρόνως καὶ ὡρισμένον, ὅπερ ἀντιφατικόν.—Καὶ ἐνταῦθα, φίλε μου, ἐπανέλαβον ἐγώ, ἡ λέξις *ἄπειρος* ληπτέα οὐχὶ ἐν ἀπολύτῳ σημασίᾳ, ἀλλὰ σχετικῶς πρὸς τὴν πανάγαθον φύσιν τοῦ Ὄντος, διότι ἄλλως ἤθελεν εἶσθαι *ἀπείρως ἐκτατόν, κακόν*, κ. λ. ὅπερ παράλογον. Ἡ δὲ προσωπικότης καὶ ἡ τοῦ σύμπαντος συνύπαρξις οὐχ' ὁρίζουσιν αὐτό, καθὸ ὑπάρχον δυναμικῶς ἁπανταχοῦ καὶ ἑπομένως ἐν ἀπείρῳ διαστάσει, ὅπως ἡ ψυχὴ ἡμῶν, ἢ τὸ καθ' ὑμᾶς σύνολον τῶν δυνάμεων, ὑπάρχῃ ἐν ὅλῳ τῷ σώματι.—Τὸ σύνολον τῶν δυνάμεων, ἐπανέλαβεν ὁ φίλος, ὑπάρχει ἐν ὅλῳ τῷ σώματι, ἐξ οὗ ὁριζόμενον ἀποτελεῖ τὸ πρόσωπον ἢ ἄτομον.—Ἡ ἀτομικότης ἡμῶν, ἀπήντησα ἐγώ, ὁρίζεται ἐκ τοῦ χώρου τοῦ σώματος, ἑπομένως ὅσῳ διὰ τῆς ἡλικίας ἐπεκτείνεται τοῦτο ἐπὶ τοσούτῳ ἐπεκτείνεται καὶ ἡ σφαῖρα τῆς προσωπικότητος· καὶ ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ἀνθρωπίνου τινος σώματος, δι' ἐκτάτου δυνάμεως, ἀπεριορίστως ἐπεκτεινομένου, ἕπεται κατὰ νόμιμον λόγον ὅτι σὺν αὐτῷ θέλει ἐπεκτείνεσθαι ἀπεριορίστως καὶ ἡ προσωπικότης αὐτοῦ. Οὕτω καὶ τοῦ Ἀπείρου Ὄντος ὑπάρχοντος ἐν ἀπείρῳ διαστάσει, ἀπείρως ἐπεκτείνεται καὶ ἡ προσωπικότης αὐτοῦ. (48). Σύμφημι ὅτι ἡ τοιαύτη ὕπαρξις ἐστὶν ἀκατάληπτος, ἀλλὰ Θεὸς καταλαμβανόμενος οὐκ ἤθελεν εἶσθαι Θεός, ὡς ὀρθῶς εἶπεν ὁ Ἁγ. Ἀθανάσιος· (49) καὶ ἀφ' ἑτέρου ἄναρχον Ὂν ἀπρόσωπον οὐκ ἤθελεν εἶσθαι νοερόν, ἑπομένως ἤθελε χορηγήσει τοῖς πλάσμασι πλέον ἢ ὅτι ἤθελεν ἔχει· ὅπερ ἀδύνατον. Ὥστε κατ' ἀνάγκην ὀφείλομεν παραδεχθῆναι τὴν προσωπικότητα τοῦ Ἀνάρχου Ὄντος, ὡς ὑπόθεσιν μᾶλλον ἔλλογον καίτοι ἀκατάληπτον, ὅπως ὅμως καὶ πάντα τ' ἀρχικὰ ἄλλα φαινόμενα. Οὐδὲ ἐκ τῆς δυσκολίας τοῦ συμβιβᾶσαι δύο τινα φαινόμενα ἐστὶν ἔλλογον ἀποῤῥίψαι ἓν τούτων ἀφοῦ ἀμφοτέρων ἡ ὕπαρξις ὑποστηρίζεται δι' ἰσχυρῶν ὡσαύτως λόγων — Κακεῖνος δὲ ἔφη. Ἡ οὐσία τῶν οὐσιῶν, κατὰ Πλωτῖνον, ἐστὶν ἀκατάληπτος οὐδὲ δυνάμεθα σχηματίσαι οὐδεμίαν περὶ αὐτῆς ἰδέαν. Ὅλας τὰς ἰδιότητας τὰς δυναμένας ἀποδοῦναι αὐτῇ, ὑποτίθενται προγενεστέρως ἐν αὐτῇ. Αὕτη οὐκ ἔχει οὐδ' αἴσθησίν τινα, οὐδὲ γνῶσιν, οὐδ' ἐλαχίστην ἑαυτῆς συνείδησιν·

διότι ταῦτα πάντα γεννῶνται διὰ τῆς νοήσεως καὶ εἰσὶν ἀδιάσπαστα τῆς πληθύος τῶν χαρακτήρων. (50) — Καὶ ὅμως, ἀπήντησα ἐγὼ, καὶ αὐτὸς ὁ Πλωτῖνος θεωρεῖ τὸν Θεὸν ὡς δύναμιν δημιουργοῦσαν τὰ πάντα, καὶ διατηροῦσαν αὐτὰ, καὶ ἐν αὐτοῖς διατελοῦσαν. Ἀλλ' ἐπὶ τῇ ὑποθέσει μὴ ὑπάρξεως ἀναγκαίου, ἀπολύτου καὶ τελειοτάτου ὄντος, οὐ δυνατὸν διὰ τῆς ἐπισωρεύσεως καὶ συγχωνεύσεως πάντων τῶν ἐνδεχομένων, ὡρισμένων καὶ ἀτελῶν ἀποτελέσαι ἀπόλυτον καὶ ἄπειρον ὂν, διότι ἐκ τῆς ἀναλύσεως τῆς ἰδίας τοῦ τε ἐνδεχομένου καὶ ὡρισμένου συνάγεται τὸ οὐχ' ὑπάρχειν ἐν αὐτῷ τὸν λόγον τῆς ὑπάρξεως· ὅπερ φευκτέον. — Οὐ λανθάνει ὑμᾶς βεβαίως, εἶπέ μοι ὁ φίλος, ὅτι ὁ Πορφύριος, καὶ ἰδίως ὁ Πρόκλος, ἀναπτύσσοντες τὰ ἐν τῷ Παρμενίδῃ ἐπιχειρήματα τοῦ Πλάτωνος περὶ τοῦ Ὄντος πειρῶνται ἀποδεῖξαι, ὡς ὁ Πλάτων αὐτὸς, ὅτι τὸ Ὂν οὐ δύναται εἶναι οὐδὲ πολλαπλοῦν οὐδ' ἐναῖον. — Κἀγὼ δὲ ἀπήντησα τάδε. Γινώσκω κάλλιστα τοὺς ἐν λόγῳ διϊσχυρισμοὺς, ἀλλὰ τὰ ἐπιχειρήματα αὐτῶν εἰσὶν ὅλως σοφιστικὰ, καθότι συγχέουσι τὴν λογικὴν ἰδέαν τῆς ἑνότητος τῆς ἀρχῆς τῆς νοήσεως, μετὰ τῆς ὑλικῆς ἑνότητος. Οὐδεὶς λόγος ὅτι ἡ μὲν πρώτη ὑπάρχει κατ' ἀνάγκην, ἀλλ' ἐκ τούτου οὐχ' ἕπεται ὅτι οὐ δύνανται ὑπάρχειν καὶ διάφορα ὑλικὰ στοιχεῖα ἢ ἑνότητες, μάλιστα πράγματι ὑπάρχουσι πλεῖσται καὶ οὐχὶ μία μόνον. Σημειωτέον, ἐξηκολούθησα λέγων, ὅτι ἡ περὶ Ὄντος ἰδέα ἐμφαίνει κρίσιν· ἑπομένως καθίσταται ἀδύνατον ἔχειν τὴν ἀρχικὴν ἐποπτείαν τοῦ Ὄντος, ἐὰν οὐ γινώσκω ὅτι τοῦτο ὑπάρχει· διότι ἄλλως τὸ εἶναι ἤθελεν εἶσθαι πραγματικὸν, ὅπερ ἀπαράδεκτον καθὸ ἀντιφατικόν. (51) Οὐδ' ἡ πραγματικότης τοῦ Ὄντος, ὡς παρατηρεῖ ὁ Γιοβέρτης, παρίσταται ὥς τι ἐνδεχόμενον ἢ σχετικὸν, καὶ ἑπομένως δυνάμενον μὴ ὑπάρχειν. Ἀλλὰ παρίσταται ὥς τι ἀναγκαῖον, ἀπόλυτον καὶ τοιοῦτον οἷον τὸ ἐναντίον αὐτοῦ οὐκ ἔστιν οὐ μόνον κατορθωτὸν ἀλλ' οὐδὲ κἂν νοητόν. Πράγματι οὐ δυνάμεθα διανοεῖσθαι τὸ *μηδέν*· καὶ ἡ ἀνικανότης αὕτη οὐκ ἔστιν ἁπλῶς ἐξ ὑποκειμένου διότι γινώσκομεν ὅτι τὸ μηδὲν οὐ μόνον νοητὸν ἀλλὰ καὶ δυνατὸν ἐν ἑαυτῷ. Ἀλλ' ὑπάρχει, προσέθηκα, καὶ ἀρχή τις ἀνωτέρα πάσης ἀμφισβητήσεως καὶ τοσοῦτον σαφὴς ὥστε οὐ δύναται τὸ λογικὸν ἀμφιβάλλειν περὶ αὐτῆς ἐκτὸς ἂν ἀμφιβάλλῃ καὶ περὶ ἰδίας αὐτοῦ ὑπάρξεως. Ἡ ἀρχὴ αὕτη ἐστὶν ὅτι· «οὐδὲν ὑπάρχει ἐν τῷ αἰτιατῷ μὴ ἐνυπάρ-

χον ἐν σπέρματι ἐν τῇ αἰτίᾳ·» ὅθεν ἐρειδόμενοι ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ταύτης ἀπολήγομεν εἰς τὸ ἑπόμενον συμπέρασμα· «Ὑπάρχουσιν ἐν τῇ πλάσει ἀποτελέσματα μὴ δυνάμενα ἀποδοθῆναι ἢ τῷ πλάστῃ Θεῷ, διότι δι' ἄλλης θεωρίας οὐ δύνανται ἐξηγηθῆναι·» ἐπομένως δέον παραδεχθῆναι τοῦτο διότι προκειμένου περὶ δύο ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ζητήματος ὑποθέσεων, οὐ δυνάμεθα ἐλλόγως παραδεχθῆναι μᾶλλον τὴν μηδὲν ἐξηγοῦσαν ἢ τὴν τὰ πάντα ἐξηγοῦσαν.—Ἐκ τῆς τάξεως καὶ ἁρμονίας τοῦ κόσμου, ἔφη ὁ φίλος, ἐξάγεται, ἂν θέλετε, ἡ πανσοφία τοῦ δημιουργοῦ· ἀλλ' ἡ ἀναλογία ἡ μεταξὺ τῶν ἁρμονικῶν ἔργων τῆς τέχνης καὶ τῶν τῆς φύσεως προϊόντων, ἀναφέρεται πρὸς τὴν τυχαίαν αὐτῶν μορφὴν καὶ οὐδόλως πρὸς τὴν οὐσίαν· ἐπομένως δυνάμεθα μὲν συμπερᾶναι τὴν ὕπαρξιν αὐτουργοῦ τινος τῶν φυσικῶν σχημάτων τε καὶ μορφῶν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ δημιουργοῦ τῆς ὕλης. —Ἐγὼ δὲ ἔφην. Ἐστὶ νομίζω παράλογον παραβάλλειν τὰς τῶν πεπερασμένων ὄντων δυνάμεις πρὸς τὴν τοῦ ἀπείρου Ὄντος, καὶ καθ' ὁμοίωσιν ἐκείνων εἰκᾶσαι καὶ τὴν τοῦ Παντοδυνάμου! Ἐκτὸς τούτου ὄντα ἐνδεχόμενα οὐ δύνανται εἶναι ἄναρχα, ἄρα ἀνάγκη παραδεχθῆναι τὴν ἐκ τοῦ μηδενὸς παραγωγὴν αὐτῶν· ἄλλως παραδεχόμεθα αὐτὰ εἶναι ἄναρχά τε καὶ ἐνδεχόμενα ὅπερ ἀντιφατικόν.—Λαβὼν καὶ πάλιν ὁ φίλος τὸν λόγον ἔφη. «Τὸ σύμπαν, λέγει ὁ Hume, ἐστὶν ἀποτέλεσμα εἰδικὸν ὅπερ οὐκ ἔχει ἕτερον ὅμοιον αὐτῷ, καὶ οὐδ' ὁμοιάζει οὐδενὶ δυναμένῳ παρ' ἡμῶν παρατηρηθῆναι· ἐπομένως οὐδὲ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο οὐδ' ἡ αἰτία αὐτοῦ ἀνήκουσιν εἰς γνωστόν τι ἡμῖν εἶδος, ὅθεν ἐστὶν ἀδύνατον σχηματίσαι ἔλλογα συμπεράσματα περὶ τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ, καὶ ἀνακαλύψαι ἂν ἐδημιουργήθη ὑπό τινος νοούσης καὶ σοφῆς αἰτίας.» (52)—Κἀγὼ δὲ ἀπήντησα αὐτῷ. Περὶ τῆς νοήσεως τῶν ἄλλων ἀνθρώπων οὐκ ἔχομεν γνῶσιν οὐδ' ἐκ τῆς συνειδήσεως, οὐδὲ διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀπευθείας, καὶ ὅμως τίς ἐκ τῶν ἔργων αὐτῶν ἀμφιβάλλει περὶ τούτου; Καὶ τίνι λόγῳ δυνάμεθα ἀμφιβάλλειν περὶ τῆς νοήσεως τοῦ δημιουργοῦ τοῦ παντός, τῆς καὶ διττῶς γνωστῆς ἡμῖν, δηλ. ἐκ τῶν *ὑστέρων* καὶ ἐκ τῶν *προτέρων*; Καὶ πράγματι ἐκ μὲν τῶν ὑστέρων διότι ἡ τῆς πλάσεως ἐργασία, ἤτοι τὸ σύμπαν ἐστὶν ὅλως ἀξιοθαύμαστον διά τε τὴν συμμετρίαν καὶ ἁρμονίαν αὐτοῦ· ἐκ δὲ τούτου, ὅπερ προϋποθέτει μέσα πρὸς ὡρισμένον σκοπόν, συνάγομεν ὅτι ὁ ποιήσας αὐτὸ νοεῖ τρόπῳ ἀπείρως ἀνωτέρῳ ἡμῶν. Ἐκ δὲ

τῶν προτέρων διότι τὸ Ὂν παρίσταται ἡμῖν ὡς ὂν νοοῦν, μάλιστα ὡς αὐτὴ ἡ νόησις. Τουθόπερ δὲ ἐστὶ νοοῦν ἀφ' ἑαυτοῦ, καὶ παραγαγὸν πάσης νοήσεως ὤφειλεν εἶναι καὶ νοητικὸν, διότι ἂν μὴ ἦτο νοητικὸν οὐκ ἤθελεν εἶσθαι ἐνδομύχως καὶ ἀπολύτως νοοῦν, καὶ ἡ νόησις αὐτοῦ ἤθελεν εἶσθαι ἐξωτερικὴ, παράγωγος καὶ ὡρισμένη ἰδιότης, οὐδόλως ἐνδόμυχος ἰδία καὶ ἀπόλυτος. Ἄρα τὸ Ὂν ἐστὶ νοοῦν ὂν νοητικόν. Ἀλλὰ μὴ τάχα, ἐξηκολούθησα λέγων, ἡ νόησις αὐτοῦ ὁμοιάζει τῇ ἡμετέρᾳ; Ἀπολύτως οὐ. Διότι ἡμεῖς ἐσμὲν νοοῦντες δυνάμει τῆς νοήσεως αὐτοῦ ἐξ οὗ παράγεται ἡ ἡμετέρα, ἐνῷ τὸ Ὂν ἐστὶ νοοῦν δυνάμει τῆς ἰδίας αὐτοῦ νοήσεως. Ἡ νόησις ὅμως ἡμῶν σύγκειται ἐκ δύο στοιχείων, τὸ μὲν δηλονότι ἐξ ἀντικειμένου, τὸ δὲ ἐξ ὑποκειμένου· τουτέστιν ἐκ τοῦ νοητικοῦ ὃ φωτίζει ἡμᾶς, καὶ τῆς ἐποπτείας τῆς καὶ δεχομένης αὐτό· ὅθεν ἀποδίδοντες τῷ Θεῷ διάνοιαν, δεῖ ἀπαλλοτριῶσαι αὐτὴν τοῦ ἐξ ὑποκειμένου στοιχείου, δηλ. τῆς ὡρισμένης, ἐνδεχομένης τε καὶ ἀτελοῦς ἐποπτείας, καθ' ὅσον τὸ ἀπολύτως νοοῦν οὐκ ἠδύνατο εἶναι τοιοῦτον ἂν μὴ ἐγίνωσκεν αὐτό. Ἐνταῦθα δὲ προσθετέον, ἐξηκολούθησα, ὅτι πᾶν πραγματικὸν καὶ δυνατὸν, οὐχὶ δὲ καὶ πᾶν δυνατὸν καὶ πραγματικόν. Ἡ ὕπαρξις τοῦ δυνατοῦ μὴ πραγματοποιουμένη ἐστὶν ἁπλῆ τοῦ νοὸς σύλληψις. Σημειωτέον ὅμως ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ δυνατοῦ ὑπάρχει πράγματι ἐν τῷ νῷ τῷ μὴ δυναμένῳ ἀντιληφθῆναι δυνατοῦ ἄνευ ἀποδόσεως αὐτῷ ἑτεροθέτου καὶ ἀπολύτου τινος ἀξίας. Ἡ ἀντίληψις αὕτη τοῦ δυνατοῦ ἐμπεριέχει ὅρους οὓς οὐ δυνάμεθα θεωρῆσαι ἄλλως πως ἢ ὡς αὐτοὺς τοὺς τῆς ὑπάρξεως νόμους. Αἱ ἰδέαι τῶν ὅρων τῶν νόμων τούτων τοῦ ἀπολύτως δυνατοῦ τῶν πραγμάτων εἰσὶν ἀμετάτρεπτοι καὶ ἀναγκαῖαι. Οὖσαι δὲ ἀναγκαῖαι οὐ δύνανται εἶναι τοιαῦται καθὸ διανοήσεις τοῦ ἐγὼ δηλονότι καθὸ συμμετέχουσαι τῆς ὑπάρξεως ὑποστάσεως προσκαίρου· ὅθεν ἀνάγκη πᾶσα ὅπως ὑπάρχωσιν οὐ μόνον ἐν τῇ ἐνδεχομένῃ καὶ ὡρισμένῃ ἡμῶν νοήσει, ἀλλ' ἐν τῇ νοήσει ὄντος ἀναγκαίου καὶ αἰωνίου, καθὸ συμμετοχαὶ τῆς ἀμεταβλήτου αὐτοῦ ὑπάρξεως. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ὡς ἀναγκαῖον θεωρητέον τὸ μὴ δυνάμενον μὴ ὑπάρχειν· διότι οὐδεὶς τρόπος ἄνευ ὑποστάσεως, καὶ οὐδεὶς τρόπος δυνάμενος ὑπάρχειν μᾶλλον τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ. Αἱ δὲ ἀπόλυτοι ἀλήθειαι εἰσὶ τρόποι καθὸ νοήσεις, καὶ ἡμεῖς οὐ δυνάμεθα ἀντιληφθῆναι αὐτῶν ἢ ὡς ἀναγκαίων. Ἐν τούτοις οὐκ εἰσὶν ἀναγκαῖαι ἐν ἡμῖν καὶ δι'

ἡμῶν, διότι ἡμεῖς καὶ πρόσκαιροι ἐσμὲν καὶ οὐδ' ἀντιλαμβανόμεθα αὐτῶν διαρκῶς· ἕπεται λοιπὸν ὅτι ἑδρεύουσιν ἐν νοήσει κατ' ἀνάγκην ἐν γνώσει τῶν αἰωνίων ἀληθειῶν. Ὅθεν καὶ τὸ νόμιμον συμπέρασμα· «Ἡ ἀλήθεια ἐστὶν αἰώνιος, ἄρα ὑπάρχει καὶ ὂν αἰώνιον δυνάμενον εἰπεῖν, *ἐγώ εἰμι ἡ ἀλήθεια*». Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ πρώτη ἀπόδειξις τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπάρξεως, ἡ καὶ πηγάζουσα ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς ἀρχῆς τῆς ὑποστάσεως πρὸς τὰς αἰωνίους ἀληθείας (53). — Λαβὼν δὲ ὁ φίλος τὸν λόγον ἔφη. Ὑμεῖς ἀποδίδοντες τὴν ἐξ ἀντικειμένου ὕπαρξιν καὶ τοῖς νοεροῖς οὔτι ἀπελήξατε ἐν τῷ ἐν λόγῳ συμπεράσματι. — Ἐγὼ δὲ ἀπήντησα αὐτῷ. «Ἐκτὸς τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως τῶν ὄντων, τοῦ καὶ *πραγματικοῦ* καλουμένου, λέγει ὁ Ῥοσμίνιος ἐν τῷ Νέῳ αὐτοῦ Δοκιμίῳ, ὑπάρχει καὶ ἕτερος καλούμενος *ἰδανικὸς* ἢ *νοερός*. Ὁ τρόπος οὗτος ἐστὶν ὀντότης φύσεως πάντῃ διαφόρου, μὴ δυνάμενος συγχυσθῆναι οὐδὲ μετὰ τοῦ νοὸς ἡμῶν, οὐδὲ μετὰ τῶν σωμάτων, ἢ μεθ' οἱουδήποτε ἄλλου ἀντικειμένου ἀνήκοντος *πραγματικῷ* ὄντι. Ὅθεν ἐστὶ μεγίστη ἀπάτη θεωρεῖν τὸ *ἰδανικὸν ὂν* ἢ τὴν *ἰδέαν* ὡς *μηδέν*, λόγῳ μὴ ἀνήκουσαν τῇ κατηγορίᾳ τῶν ἡμετέρων αἰσθημάτων. Μάλιστα τὸ *ἰδανικὸν ὂν* ἢ *ἰδέα* θεωρητέα ὡς ὀντότης ἀληθεστάτη καὶ λίαν εὐγενής, καθὸ πεπροικισμένη ὑψηλῶν χαρακτήρων. Ἐστὶν ἀληθὲς ὅτι οὐ δυνάμεθα ὁρίσαι αὐτὴν οὐχ ἧττον ὅμως δυνάμεθα ἀναλῦσαι, ἢ ἐκφρᾶσαι τουθόπερ περὶ αὐτῆς αἰσθανόμεθα, δηλονότι ὅτι ἐστὶ φῶς τοῦ ἡμετέρου πνεύματος.» (54) Τούτων οὕτως ἐχόντων, ἐξηκολούθησα λέγων, καθὼς διὰ τὰ αἰσθητὰ πράγματα ὑποτίθεται ἕν τι ἀντικείμενον ἀποκαθιστὸν αὐτὰ αἰσθητά, οὕτω καὶ διὰ τὰ νοητὰ ὑποτίθεται ἀντικείμενόν τι δι' οὗ ἀποβαίνουσι νοητά. Ἀλλ' ἀμφότερα ἀπαιτοῦσιν ἕν τι ἀρχικὸν καὶ κοινὸν αὐτοῖς, διότι οὐδὲν δύναται ὑπάρχειν μὴ πηγάζον ἔκ τινος ὑπάρξεως, ἐκτὸς τοῦ ἔχοντος τὴν πραγματικότητα αὐτοῦ ἐν αὐτῇ τῇ ὑποστάσει αὐτοῦ. — Καὶ τίς δύναται βεβαιῶσαι, ἐπανέλαβεν ὁ φίλος, ὅτι μεταξὺ πολλῶν ἐνδεχομένων οὐ παρήχθη τυχαίως ὁ νῦν κόσμος; — Κἀγὼ δὲ ἔφην. Τὸ ἐντελῶς ἐνδεχόμενον τῶν πραγμάτων οὐ δύναται προηγηθῆναι τῆς πραγματικῆς αὐτῶν ὑπάρξεως καὶ ἔτι μᾶλλον οὐ δύναται ἕπεσθαι τῆς ἐν λόγῳ πραγματικότητος. Ἐὰν ἠδύνατο ὑπάρχειν τοιοῦτον ἀκριβὲς ἐνδεχόμενον τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν, ἤθελον δημιουργῆσθαι ἀφ' ἑαυτῶν καὶ οὕτως ἤθελον ὑπάρχειν πρὶν ἢ ὑπάρξωσιν. Ἡ ἀρχικὴ καὶ ἐντελεστάτη

τῶν ἀρχῶν ἐμπεριέχει ἐν ἑαυτῇ πᾶν τὸ ὑπάρχον, καὶ πράγματι ἐστὶ τὸ πᾶν. Δύναμις ἐνεργητική, ἐνδεχόμενον καὶ πραγματικότης, οὐκ εἰσὶν ἐν ἑαυτῇ ἢ μία τις ἀδιαίρετος ἑνότης· ἐνῷ πάντα τὰ λοιπὰ πράγματα δύνανται ὑπάρχειν ἢ μή· ἢ ὑπάρχειν ἐν τοιάδε ἢ τοιάδε καταστάσει. Ἕκαστος ἡμῶν ἐστὶ τουθόπερ δύναται εἶναι κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν, ἀλλ οὐκ ἐστι τουθόπερ δύναται εἶναι καθόλου καὶ λόγῳ τῆς οὐσίας αὐτοῦ. Τουθόπερ ἀποτελεῖ τὸ πᾶν καὶ δύναται εἶναι τὸ πᾶν, ἐστὶ ἑναῖον καὶ μοναδικὸν, ἐμπεριέχον ἐν ἑαυτῷ ἁπάσας τὰς ὑπάρξεις. Ἐνῷ τὰ λοιπὰ πάντα εἰσὶ μόνον τοὐθόπερ εἰσὶ καὶ δύνανται εἶναι, δηλονότι κεχωρισμένα καὶ μεμονωμένα ἐν ὡρισμένῃ τάξει καὶ διαδοχῇ. Τὸ δὲ ἐν λόγῳ ἑναῖον, προσεθέμην, τὸ καὶ ἄπειρόν τε καὶ πανάγαθον ὂν, ὡς ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, οὐ δύναται καταληφθῆναι, καθὸ οὐδὲν ὅριον ἔχον. Οὐκ ἐδημιουργήθη· διότι πᾶσα ὕπαρξις ἐμπεριέχεται ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ ὑπάρξει. Ἐστὶν ἀτελεύτητον· διότι εἰς οὐδὲν δύναται μετατραπῆναι. Οὐκ αὐξομειοῦται· διότι τὸ ἄπειρον πρὸς οὐδὲν σχετίζεται. Οὐδὲ ποσῶς ἀλλοιοῦται, διότι οὐδὲν ἐπιρρεάζει αὐτό· οὔτε ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν, διότι τὰ πάντα δι' αὐτοῦ· οὔτε ἐκ τῶν ἐν ἑαυτῷ, διότι ἀείποτε ἐστὶ τουθόπερ εἶναι. Ἐστὶν αἰώνιον καὶ ἑναῖον. Οὐκ ἐστιν ὕλη, διότι οὐκ ἔχει, οὐδὲ δύναται ἔχειν σχῆμα οὔτε ὅρια, καθὸ ἄπειρον. Οὐ καταμετρεῖται, οὐδὲ δύναται χρησιμεῦσαι πρὸς καταμέτρησιν, καθὸ πρὸς οὐδὲν σχετιζόμενον. Οὐκ ἐμπεριέχεται ἐν τῷ σύμπαντι, καθότι οὐδεμία διάστασις ὑπάρχει πέραν αὐτοῦ. Οὐδὲ δύναται παραβληθῆναι πρός τι· διότι οὐκ ἐστι τόδε ἢ ἐκεῖνο, ἀλλ' ἑναῖον καὶ ἀείποτε τὸ αὐτό. Καὶ καθὸ ἑναῖον καὶ τὸ αὐτὸ, οὐκ ἔχει διαφόρους ὑπάρξεις· ἑπομένως οὐκ ἔχει ποσῶς μέρη, καὶ οὕτως οὐκ ἐστι οὐδὲ σύνθετον. (55). — Ὁ δὲ φίλος καὶ αὖθις ἔφη. Πᾶν ὅ,τι λαμβάνει ὕπαρξιν ἐστι δυνατὸν ἢ ἐνδεχόμενον. Πᾶν δὲ ἐνδεχόμενον διατελεῖ ἐν παθητικῇ δυνάμει. Ἡ δὲ παθητικὴ αὕτη δύναμις οὐ δύναται ἐνυπάρχειν ἐν ἁπλῇ ἀφαιρέσει, ἀλλ' ἐν ὑποτιθεμένῳ πραγματικῷ ὄντι ἐν ᾧ ἐστὶν αὐτοφυής. Ἑπομένως ἀναγκαζόμεθα παραδεχθῆναι οὐσίαν τινα ἀρχιγενῆ, ἐνυπάρχουσαν πρὸ τῆς τοῦ παντὸς δημιουργίας· ἄρα ἀδύνατον νὰ ἐδημιουργήθη τὸ πᾶν ἐκ τοῦ μηδενός.— Κἀγὼ δὲ ἔφην. Ἡ τοιαύτη παθητικὴ δύναμις ὑπάρχει ἐν τοῖς τῆς φύσεως δημιουργήμασιν, οὐχὶ δὲ, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Ἄραψ Ἀβισινᾶς, ἐν τοῖς δημιουργήμα-

σιν αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, τοῦ ἔχοντος ἐν ἑαυτῷ τὸν λόγον τῶν δημιουργημάτων αὐτοῦ.— Πᾶν ὅ,τι παράγει τὶ μὴ κατὰ σύμπτωσιν, ἐπανέλαβεν ὁ φίλος, ἀκολουθεῖ ἐνυπάρχον ἐν τῷ παραχθέντι· ἐὰν λοιπὸν ὑποθέσωμέν τι ἐκ τοῦ μηδενὸς παραγόμενον, τοῦτο ἤθελεν εἶσθαι συγχρόνως πραγματικόν τι, καθὸ παρηγμένον, καὶ μηδὲν καθὸ ἐκ τοῦ μηδενὸς παραχθέν· ὅπερ ἀντιφατικόν.— Κἀγὼ ἔφην. Αἰτῶ συγγνώμην· διότι ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι τὸ μηδὲν ἀκολουθεῖ ὑπάρχον ἐν τῷ παραχθέντι, ἀποκαθίσταται πραγματικόν τι ἐνῷ ἐστὶ μηδὲν, ἑπομένως ἡ ἐν τῷ παραχθέντι διατήρησις αὐτοῦ οὐδέποτε καθίσταται πραγματική, δηλαδὴ οὐχ ὑπάρχει ὡς *μηδέν*.— Ὁ δὲ φίλος ἐπανέλαβε. Πᾶν διαρκὲς ὂν οὐ δύναται ταυτοχρόνως γεννᾶσθαι καὶ ὑπάρχειν, διότι καθ' ἣν στιγμὴν γεννᾶται οὐχ' ὑπάρχει, καὶ ἅμα γεννηθὲν ὑπάρχει καὶ οὐ γεννᾶται, ἄλλως ἤθελε συγχρόνως ὑπάρχει καὶ μή. Τουθένεκα ἐὰν τὸ διαρκὲς σύμπαν ἐδημιουργεῖτο ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἤθελεν ὑπάρχει πρὶν ἢ δημιουργηθῇ ὅτε ὑποτίθεται ἐν τῷ ἀντικειμένῳ ἐξ οὗ πηγάζει, ἑπομένως οὐ δυνάμεθα παραδεχθῆναι ὅτι τὸ σύμπαν παρήχθη ἐκ τοῦ μηδενὸς, διότι ἐὰν ὑποτεθῇ ὅτι ἐκ τοῦ μηδενὸς ἐδημιουργήθη συνάγεται ὅτι ἡ μὴ ὕπαρξις προηγήθη τῆς ὑπάρξεως, ἄρα ὑπῆρξέ τι πρὸ αὐτῆς τῆς ὑπάρξεως.— Κἀγὼ δὲ ἔφην. Ἰδοὺ σόφισμα ἐπερειδόμενον ἐπὶ τοῦ περιορισμοῦ τοῦ ἀνθρωπίνου νοὸς, τοῦ μὴ δυναμένου διακρίνειν ἀκριβῶς τὴν ἀπόλυτον στιγμὴν τῆς τῶν πραγμάτων μεταβολῆς· καὶ ἐν ἔργῳ ἐφαρμόσατε τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο ἐν οἱαδήποτε μεταβολῇ καὶ θέλετε ἀπολήξει εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα· οὕτω π. χ. δυνάμεθα εἰπεῖν ὅτι ὁ ἄνθρωπος οὐδέποτε ἀποβιᾷ· διότι πρὶν ἢ ἐκπνεύσῃ ζῇ καὶ οὐκ ἀποβιᾷ, καὶ ἀφοῦ ἤδη ἐκπνεύσῃ ἀπεβίωσε καὶ οὐκ ἀποβιᾷ· καὶ ὅμως τὸ ἀποβιοῦν ἐστὶ γεγονὸς, καὶ τὰ γεγονότα οὐκ ἀναιροῦνται διὰ συλλογισμῶν καὶ λόγων, καθ' ὅσον οὗτοι οὐ δύνανται μετατρέψαι τὸ γεγονὸς εἰς μὴ γεγονός.— Ὁ δὲ φίλος ἐπαναλαβὼν ἔφη. Καὶ τίς δύναται βεβαιῶσαι ὅτι το σύμπαν οὐκ ἐπαράχθη ἔκ τινος τυχαίου τῶν ὑλικῶν ἀτόμων συνδυασμοῦ, ὡς διϊσχυρίζονται πλεῖστοι τῶν τε ἀρχαίων καὶ νεωτέρων ; Μὴ τάχα κατὰ τὸν νόμον τῶν τυχαίων συνδυασμῶν ἡ δυσκολία συμπτώσεως μὴ ἀπολύτως ἀδυνάτου συνδυασμοῦ οὐκ ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῆς ἐπαναλήψεως τῶν συμβάντων ; Ἑπομένως δῆλον γίνεται ὅτι ἄπειρος ἀριθμὸς συμβάντων δύναται κάλλιστα ἐπενεγκεῖν οἱονδήποτε συνδυασμὸν ὅσον

καὶ ἂν ᾖ οὗτος δύσκολος, ἀρκεῖ μόνον ἵνα ᾖ δυνατός. — Ἀλλ' οἷαι καὶ ὁπόσαι, ἀπήντησα ἐγώ, ἐν τῇ ὑποθέσει ταύτῃ ἀτοπίαι! Καὶ ἐν πρώτοις ἡ παραδοχὴ αὐθυπάρξεως ὄντος πολλαπλοῦ, ὡρισμένου καὶ οὐδόλως ἀναγκαίου, οἷα τὰ ὑλικὰ ἄτομα. Δεύτερον δὲ δημιουργία νοερῶν ὄντων ἐξ ἁπλῶν ὑλικῶν ἀτόμων, τῶν καὶ ἐστερημένων πάσης νοήσεως. Καὶ τρίτον ἡ ἐκ τυχαίων συνδυασμῶν ἐπίτευξις δημιουργήματος τοίας καὶ τοσαύτης τάξεώς τε καὶ ἁρμονίας! Ὅθεν ἐρειδόμενοι, προσέθηκα, ἐπὶ τοῦ παρ' ὑμῶν μνησθέντος νόμου τῶν τυχαίων συνδυασμῶν, δύναται κάλλιστα καὶ ἡ Ἰλιὰς τοῦ Ὁμήρου, καὶ τὸ ἐν Παρισίοις πολυθρύλλητον αὐτόματον τοῦ Ζατρικίου, καὶ πᾶν ἕτερον ἀριστούργημα εἶναι ἀποτέλεσμα τοιούτων τυχαίων συνδυασμῶν! — Κατὰ Ξενοφάνην, ἐπανέλαβεν ὁ φίλος, πᾶν ἄναρχον οὐ δύναται ὑπάρχειν διότι ἐκ τοῦ μηδενὸς μηδέν· ὅθεν πᾶν τὸ ὑπάρχον ὑπῆρξεν ἀπ' αἰῶνος· ἢ πᾶν ἀπ' αἰῶνος ὑπάρχον ἐστὶ καὶ ἄπειρον· καὶ πᾶν ἄπειρον ἑναῖον· καὶ πᾶν ἑναῖον ἐστὶ καθ' ὅλα ὅμοιον, διότι ἐὰν ἐμπεριεῖχε διαφορὰς οὐκ ἠδύνατο εἶναι ἀκριβῶς ἑναῖον καὶ ἁπλοῦν. Καθὸ δὲ τοιοῦτον ὤφειλεν εἶναι ἀκίνητον καὶ ἀμετάβολον, καθότι ἐὰν ἐκινεῖτο ἤθελεν ὑπάρχει τι πέραν αὐτοῦ, καὶ ἑπομένως οὐκ ἤθελεν εἶσθαι ἄπειρον· εἰ δὲ καὶ ἠλλοιοῦτο ἤθελε παράγει τι, καὶ οὕτω τὸ παραχθὲν ἤθελε λάβει ἀρχὴν χωρὶς νὰ προϋπάρχῃ. — Σύμφημι πληρέστατα, ἔφην ἐγώ, ὅτι τὸ Ἄναρχον Ὂν ὤφειλεν εἶναι ἀναγκαῖον, ἄπειρον, ἑναῖον, ἁπλοῦν τε καὶ ἀμετάβολον· καὶ ἐπειδὴ τὸ σύμπαν ἐστὶ πολλαπλοῦν καὶ λίαν εὐμετάβλητον· ἑπομένως δὲ ὡρισμένον καὶ ὡς τοιοῦτον ὑφ' ὅρον· ἕπεται κατ' ἀνάγκην ὅτι ὑπάρχοντος τούτου δεῖ ἀφεύκτως ὑπάρχειν καὶ τοῦ ἄνευ ὅρου ἢ ἀπολύτου, οἷος ὁ Θεός. (56) — Ὁ δὲ φίλος ἐπανέλαβεν. Ἐὰν ὁ Θεὸς ἀποφασίζῃ πρᾶξαι ἕνεκα ἀνάγκης οὐκ ἐστιν ἐλεύθερος· ἐὰν δὲ ἕνεκα ἐνεργείας τῶν ἀντικειμένων οὐκ ἐστιν ἀνεξάρτητος· ἄρα οὐχ' ὑφίσταται ἀπόλυτος ἐξουσία. — Ὁ Θεὸς ἀπήντησα ἐγώ, ἐστὶν αὐτεξούσιος ὁριζομένης τῆς αὐτεξουσιότητος, ἐξούσια τοῦ πράττειν τουθόπερ οὐ πράττει, καὶ μὴ πράττειν ὅπερ πράττει· ἀλλὰ πᾶσα αὐτεξουσιότης περιορίζεται κατ' ἀνάγκην ἐντὸς τῶν ὅρων τοῦ δυνατοῦ· οὕτως ὁ Θεὸς οὐ δύναται πλᾶσαι κύκλον τρεῖς γωνίας ἔχοντα, ἢ ποιῆσαι τὸ μέρος μεῖζον τοῦ ὅλου· καθότι ἡ μὲν ὕπαρξις ἐστὶν ἐνδεχομένη ἡ δὲ οὐσία τοῦ ὄντος ἀναγκαία. Οὕτως ὁ κύκλος ἠδύνατο μὴ ὑπάρχειν, ὑπάρχοντος ὅμως οὐ δύναται ἀπολύτως ἔχειν γωνίας. Τοῦτο ὅμως,

προσεθέμην, ἀποδεικνύει τὴν τελειότητα αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, διότι πράττων πράγματα ἀπολύτως ἀντίθετα ἤθελε κινεῖσθαι ἐκ βουλήσεων πάντη ἀντιθέτων, ὅπερ ἀντίκειται τῇ θείᾳ τελειότητι.—Κακεῖνος δὲ ἔφη. Ἀφοῦ ὁ Θεὸς ἀπ' αἰῶνος προγινώσκει πάσας τὰς πράξεις ἡμῶν καὶ οὐ δύναται σφάλλειν ἕπεται ὅτι οὐκ ἐσμὲν ἐλεύθεροι· ἢ ἐσμὲν ἐλεύθεροι καὶ ὁ Θεὸς οὐκ ἔστιν ἀλάνθαστος.—Κἀγὼ δέ. Ἐπειδὴ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ἐστὶ πεπερασμένος, καὶ ἡ θεία δύναμις καὶ προορισμὸς ἄπειρα, οὐ δυνάμεθα, ὡς καλῶς ἔφη ὁ Καρτέσιος, ἐκτιμῆσαι τὴν μεταξὺ τοῦ αὐτεξουσίου ἡμῶν καὶ τὴν ἄπειρον δύναμιν καὶ σοφίαν τοῦ Θεοῦ ὑπάρχουσαν σχέσιν· ἀλλ' ἡ ὕπαρξις τοῦ αὐτεξουσίου ἡμῶν οὐδόλως δύναται νὰ ἀμφισβητηθῇ, διότι ἡ συνείδησις πληροφορεῖ ἡμᾶς ἐναργῶς ὅτι ἐστὶ γεγονὸς σαφὲς καὶ οὐδόλως ἀμφισβητήσιμον. Ἐστὶ μὲν ἀληθές, προσεθέμην, ὅτι ὑπάρχει δυσχέρεια συμβιβᾶσαι τὸ αὐτεξούσιον ἡμῶν μετὰ τῆς ἀλανθάστου τοῦ Θεοῦ προνοήσεως, διότι τοῦ Θεοῦ τελειοτάτου ὄντος, τίνι τρόπῳ δύνανται ὑπάρχειν ἕτερα ὄντα αὐτεξούσια; Ἀλλ' οὐχ ἧττον ἐστὶ δύσκολον κατανοῆσαι καί τινι τρόπῳ ὄντος τοῦ Θεοῦ κατ' ἐξοχὴν ἀπείρου δύνανται ὑπάρχειν καὶ ἕτερα ὄντα ἐκτὸς αὐτοῦ. Ἕπεται ἄρα ὅτι ἢ δεῖ ἀρνηθῆναι τὴν τοῦ κόσμου ὕπαρξιν, ἢ τὴν τοῦ Θεοῦ τελειότητα, ἢ ἐπὶ τέλους ὑποστηρίξαι τὴν ὕπαρξιν γεγονότων τοσοῦτον ἀντιφατικῶν. Ἀλλὰ μὴ δυνάμενοι οὐδὲν τούτων ἐλλόγως παραδεχθῆναι, ὀφείλομεν ὁμολογῆσαι τὸν περιορισμὸν τοῦ ἀνθρωπίνου νοὸς καὶ τὸ ἀκατάληπτον τοῦ Θεοῦ, καὶ οὕτως, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Βοσσυέτος ἐν τῇ Κατηχήσει αὐτοῦ, ἐξαλείφεται πᾶσα δυσχέρεια. (57)—Κακεῖνος ἐπανέλαβεν. Ὁ Θεὸς ἢ βούλεται ἐμποδίσαι τὸ κακὸν καὶ οὐ δύναται· ἢ δύναται καὶ οὐ βούλεται· ἢ οὐδὲ βούλεται οὐδὲ δύναται· ἢ ἐπὶ τέλους βούλεται καὶ δύναται. Ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει ἡ δύναμις αὐτοῦ ἐστὶ περιωρισμένη· ἐν τῇ δευτέρᾳ ἐστὶ κακός τε καὶ φθονερός· ἐν τῇ τρίτῃ ἐστὶν ἀνίκανος καὶ ἅμα κακός τε καὶ φθονερός· ἐν δὲ τῇ τετάρτῃ πόθεν προέρχεται τὸ κακὸν καὶ οὐκ ἐμποδίζει αὐτό; Ἐκτὸς τούτων, ἀφοῦ προώρισεν ἡμᾶς εἰς ἄλλην εὐτυχεστέραν ζωήν, πῶς ἀπ' ἀρχῆς οὐκ ἔθεσεν ἡμᾶς ἐν ἐκείνῃ; Καὶ τίνι τρόπῳ δύναται συμβιβασθῆναι ἡ νῦν ἡμῶν κατάστασις μετὰ τῆς ἀπείρου καλοκαγαθίας καὶ παντοδυναμίας αὐτοῦ;—Κἀγὼ δὲ ἔφην. Τὸ κακὸν οὐκ ἔστιν ἕτερόν τι ἢ ἀτέλεια, καὶ ἐπειδὴ πᾶν ὄν, πλὴν τοῦ ἀναγκαίου, ἐστὶ φύσει ἀτελές, ὑπόκειται κατ'

ἀνάγκην τῷ κακῷ, ἄλλως ὅλα τὰ ὄντα ἤθελον εἶσθαι ἐντελῆ, ὅπερ ἴδιον μόνον τῇ Θεότητι. Ἑπομένως ἐὰν ὁ Θεὸς ἤθελε πλάσει ἡμᾶς ἄνευ τῆς πρὸς τὸ κακὸν τάσεως οὐκ ἠθέλαμεν εἶσθαι αὐτεξούσιοι καὶ κατὰ συνέπειαν οὐδ' ἀμοιβῆς ἄξιοι διὰ τὰς καλὰς ἡμῶν πράξεις (58). Καθ' ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὸν προορισμὸν ἡμῶν τίνι τρόπῳ δυνάμεθα κρίνειν περὶ τῶν ἀνεξιχνιάςων βουλῶν τοῦ πανσόφου Θεοῦ ; (59)

La raison te conduit : avance à sa lumière,
Marche encore quelque pas ; mais borne ta carrière,
Au bord de l' infini ton cours doit s' arrêter ;
Là commence un abîme, il faut le respecter ;

Ἐν αὐταῖς ταῖς ἐπιστήμαις, προσεθέμην, ἡμεῖς οὐ γινώσκομεν ἢ μέρος ἐλάχιστον ἀληθειῶν ϗ μηδέποτε εἰς τὸ σύνολον φθάνοντες. Ἀείποτε ὑπάρχει κενόν τι ἐν τῇ τῶν ἡμετέρων γνώσεων σειρᾷ· οὕτω π. χ. ἡ μεταφυσικὴ ἀποδεικνύει ἡμῖν διὰ τοῦ λόγου τὴν τοῦ Ἀνάρχου Ὄντος ὕπαρξιν· ἡ συνείδησις ἐπίσης πληροφορεῖ ἡμᾶς ἐναργῶς περὶ τοῦ αὐτεξουσίου ἡμῶν, ἀλλ' οἱ μεταξὺ τῶν οὐσιωδῶν τούτων δογμάτων κρίκοι διαφεύγουσιν ἐντελῶς τὴν ἱκανότητα ἡμῶν. Καὶ τίς ἀγνοεῖ ὅτι ἐν πλείστοις ἀντικειμένοις οὐ κατέχομεν ἢ ἀληθείας ἀραιὰς καὶ ἀπομεμακρυσμένας, ὡς μικρὰς ὀάσεις ἐν μέσῳ ἀπείρου ἐρήμου ; Πρέπει λοιπὸν ὡς ἐκ τούτου ν' ἀντιτάξωμεν πρὸς γνωστὰς ἀληθείας ἄγνωστα ἀντικείμενα, ἢ χάριν τούτων παραιτηθῆναι τῶν ἤδη κεκτημένων ἀληθειῶν ; Ἢ μήπως ἐν μέσῳ τοῦ περικυκλοῦντος ἡμᾶς βαθυτάτου σκότους δὲν πρέπει κατ' ὀρθὸν λόγον δράττειν καὶ αὐτοῦ τοῦ ἀμυδροτέρου φωτός ; — Ἀναλαβὼν δὲ ὁ φίλος τὸν λόγον ἔφη. Πᾶν μὴ φαινόμενον ἢ γνῶσις πραγμάτων, ἢ μὴ ἐπερειδόμενον ἐπὶ παρατηρήσεων καὶ πείρας ἐστὶν ἀλλότριον τῆς φιλοσοφίας. — Σύμφημι, ἀπήντησα ἐγώ, ἀλλὰ πρότερον ὁρίσομεν τί ἐστι φαινόμενον καὶ γνῶσις πραγμάτων. Φαινόμενον, προσέθηκα, ἐστὶ γεγονὸς καλῶς ἐπιβεβαιωμένον· καὶ γνῶσις πραγμάτων, ἢ γνῶσις τῶν γεγονότων. Οὐδεμία δὲ ἀμφιβολία, ὅτι ἡ παρατήρησις καὶ ἡ πεῖρα εἰσὶ τὰ μόνα μέσα

δι' ὧν δυνάμεθα βεβαιῶσαι τὰ γεγονότα, ἑνὶ λόγῳ κτήσασθαι γνώσεις. Νῦν λείπεται ἐξηγῆσαι τὴν σημασίαν τῆς λέξεως γεγονός. Καί τις ἀμφιβάλλει, εἶπον, ὅτι καθίσταται ἀδύνατον περιορίσαι τὴν ἐφαρμογὴν τῆς λέξεως ταύτης εἰς μόνα τὰ φυσικὰ φαινόμενα, δηλαδὴ εἰς τὰ φαινόμενα ὧν ἀντιλαμβανόμεθα διὰ τῶν ἐξωτερικῶν αἰσθήσεων; Διότι αἱ ἰδέαι αἱ σχηματιζόμεναι ἐν τῷ νῷ ἡμῶν καὶ αἱ συνέπειαι αἱ ἐξαγόμεναι ἐκ τῶν γεγονότων εἰσὶ φαινόμενα γνωστὰ ἡμῖν διὰ τοῦ ἐνδομύχου αἰσθήματος, καὶ περὶ ὧν ἐσμὲν οὐχ ἧττον βέβαιοι ἢ τῆς ἰδίας ὑπάρξεως. Ὅθεν ὑπάρχουσι πράγματα ὧν ἔχομεν τὴν γνῶσιν καὶ τὴν πεῖραν καίτοι μὴ ὑποπίπτοντα εἰς τὰς αἰσθήσεις ἡμῶν. Τίνι λόγῳ λοιπὸν τὰ τοιαῦτα πράγματα εἰσὶν ἀλλότρια τῆς φιλοσοφίας, ἀφοῦ μάλιστα ἡ ἐξ αὐτῶν πηγάζουσα βεβαιότης, ἡ ταυτιζομένη τῇ συνειδήσει τοῦ ἐγὼ ἐστὶ μᾶλλον ἄμεσος καὶ ἧττον ἀμφισβητήσιμος τῆς πηγαζούσης ἐκ τῶν φυσικῶν ἀντικειμένων;
— Ἀλλὰ φίλε μου, εἰπέ μοι, τὰ φαινόμενα περὶ ὧν διατείνεσθε ὅτι ἔχομεν γνῶσιν διὰ μόνης τῆς ἐνδομύχου αἰσθήσεως, προέρχονται ἐκ μόνων τῶν αἰσθητηρίων καὶ τῆς ἐπ' αὐτῶν ἐνεργείας τῶν φυσικῶν ἀντικειμένων· διὸ καὶ δὲν πρέπει νὰ διακρίνωνται τῶν φυσικῶν ἀντικειμένων. Ἡ νόησις, ἡ μνήμη καὶ πᾶσαι αἱ τῆς ψυχῆς ἐνέργειαι οὐδὲν ἕτερον εἰσὶν ἢ συνεχεῖς αἰσθήσεις. Τὰ πάντα δὲ δύνανται ἐξηγηθῆναι διὰ τῆς οἰκονομίας τῶν ὀργάνων καὶ ἰνῶν. (60) Μνήσθητι, προσέθηκε τοῦ τοῦ σοφοῦ Νεύθωνος λογίου· «Regula prima philosophandi causas non plures admitti debere quam quæ et veræ sint et phænomenis explicandi sufficiant.»
— Σύμφημι, ἀπήντησα ἐγὼ, ὅτι αἱ ἰδέαι ἡμῶν πηγάζουσιν ἐκ τῶν αἰσθητηρίων. Σύμφημι ὡσαύτως ὅτι τὸ σῶμα ἡμῶν ἐστὶ διωργανωμένον κατὰ τὸν μᾶλλον ἁρμόδιον πρὸς τὴν νόησιν ἡμῶν τρόπον, ἀλλ' ἐκ τούτου οὐδὲν ἕτερον νομίμως εἰκάζεται, ἢ ὅτι οὐκ ἐσμὲν καθαρὰ πνεύματα. Ὁ ἄνθρωπος εὑρίσκεται ἐν τῷ σύμπαντι καὶ ἐστὶ συγχρόνως ὂν νοερόν τε καὶ φυσικόν· καὶ ἐπειδὴ ἡ νόησις ἡμῶν συνυπάρχει ὀργανικῷ σώματι, εἵπετο ὅτι τὸ ἐν λόγῳ ὀργανικὸν σώ-

μα ὤφειλεν εἶναι ἐπιτήδειον πρὸς τὸν τῆς τοιαύτης ἑνώσεως σκοπόν· οὐχ ἧττον ὅμως τὸ πνεῦμα καὶ τὸ σῶμα εἰσὶ δύο πράγματα πάντη διακεκριμμένα, καίτοι ἀποτελοῦντα ἓν καὶ μόνον μικτὸν ὄν, ὃ καθὸ τοιοῦτον ἔχει ἐκτὸς τοῦ θεωρητικοῦ καὶ τὸν πρακτικὸν λόγον· διότι οἱ καθαροὶ τύποι τῆς ἐποπτείας, αἱ συλλήψεις τῆς νοήσεως, τὰ ἰδανικὰ τοῦ λόγου, οὐκ ἐξαντλοῦσι τὴν ἀνάλυσιν τῆς ἡμετέρας συνειδήσεως, καθότι ἐμπεριέχει καὶ ἕτερα ἐκ τῶν προτέρων στοιχεῖα, οἷα π. χ. αἱ συλλήψεις τοῦ τε καθήκοντος καὶ τοῦ αὐτεξουσίου ἐφ' ὧν ἐρείδεται ἅπας ὁ ἠθικὸς ἡμῶν βίος. Ὁ καθαρὸς θεωρητικὸς ἄνθρωπος, ἐξηκολούθησα λέγων, ἐστὶν ἁπλῶς νοερὸν ὄν, μηδὲν ἕτερον ἢ αἰσθάνεσθαι ποιοῦν· ἀλλ' ὁ πρακτικὸς ἄνθρωπος ἐστὶν ὂν μικτὸν, τουτέστιν ὂν ἐνεργητικόν, αἰσθητικόν, παθημάτων καὶ ἐπιθυμιῶν ἐπιδεκτικόν, εἰς ὑποχρεώσεις ὑποκείμενον, καὶ τεῖνον διηνεκῶς πρός τε τὴν τελειοποίησιν αὐτοῦ καὶ τὴν εὐδαιμονίαν, ἑπομένως καὶ τὴν ἀθανασίαν. Οὕτω δὲ ἀνευρίσκει ἐν τῷ ἠθικῷ βίῳ τὴν βεβαιότητα ταύτην ἣν μάτην ἀναζητεῖ ἐν ταῖς θεωρητικαῖς αὐτοῦ μελέταις. Τὸ ἄϋλον καὶ ἀθάνατον τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, καὶ ἡ θεία Πρόνοια μὴ ἀποδεικνυόμενα σαφῶς διὰ τῆς θεωρίας, καθίστανται σαφέστατα διὰ τῆς ἰδέας τοῦ καθήκοντος καὶ τῆς θείας δικαιωσύνης. Ὁ πρακτικὸς λόγος, προσέθηκα, οὐκ ἐπεκτείνει τὰς θεωρητικὰς γνώσεις, ἀλλὰ πείθει περὶ τῆς πραγματικότητος τῶν ἐν λόγῳ γνώσεων, τῶν διὰ τῆς θεωρίας θεωρουμένων ἁπλῶς ὡς ἐνδεχομένων. Τὸ αὐτεξούσιον, ἡ ἀθανασία, αὐτὸς ὁ Θεὸς οὐκ εἰσὶν ἰδέαι ἄγνωστοι τῷ θεωρητικῷ λόγῳ, ἀλλ' ὁ πρακτικὸς ὁρίζων αὐτὰς ταῖς ἀποδίδει τὴν ἀνήκουσαν πραγματικότητα, καὶ ἑπομένως τὴν ἐξ ἀντικειμένου ὕπαρξιν. Ἰδίως τὴν τοῦ αὐτεξουσίου ἰδέαν προσακτώμεθα ἀμέσως, καθότι αἰσθανόμενοι ἐνδομύχως τὸ καθῆκον συναισθανόμεθα καὶ τὸ αὐτεξούσιον ἡμῶν, ὅπερ ἐστὶν ὁ ἐκ τῶν προτέρων ὅρος τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Αἱ δὲ περὶ ἀθανασίας καὶ ὑπάρξεως Θεοῦ ἰδέαι ἕπονται κατὰ νόμιμον λόγον ἐκ τῆς τοῦ αὐτεξουσίου, ἥτις ἐστὶν ἀχώριστος τοῦ ἠθικοῦ νόμου, οὗ τὴν ἄ-

μεσον γνῶσιν χορηγεῖ ἡμῖν ἡ συνείδησις. Ἡμεῖς φίλε μου, ἐξηκολούθησα λέγων, περιοριζόμεθα ἐν τοῖς ὁρίοις τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων μὴ προχωροῦντες ὑπὲρ τὰ ἐσκαμμένα. Ἀλλ' ὑμεῖς τῇ Θείᾳ νοήσει, ᾗ οὐ δυνάμεθα κἂν ἐπ' ἐλαχίστῳ πλησιάσαι, καὶ τῇ ἀνθρωπίνῳ νοήσει, ἀντικαταστήσατε διὰ τῆς ἰδίας ὑμῶν φαντασιολογίας, καὶ οὕτως ἀπελήξατε εἰς τὸν *ἰδανικὸν πανθεϊσμὸν*, δηλαδὴ τὴν ἄρνησιν τῆς Θείας Προνοίας, τοῦ τοῦ ἀνθρώπου αὐτεξουσίου, καὶ τῆς ἐνεργητικότητος παντὸς ὄντος, ἑνὶ λόγῳ κατελήξατε, ἢ καὶ δι' ἄλλης ὁδοῦ εἰς τὸν *μηδενισμὸν*, τὸν ἔσχατον ὅρον τῆς Ἐλεγίου φιλοσοφίας, ἤτοι εἰς τὴν συγχώνευσιν τῆς πραγματικότητος ἐν τῷ *ἀπείρῳ*, καὶ τῆς συνταυτίσεως τοῦ *ἀπείρου* μετὰ τοῦ *μηδενός*. (61).— Ὁ δὲ φίλος ἔφη. Αἰτῶ συγγνώμην διότι ἡ θετικὴ φιλοσοφία οὐδόλως περὶ τούτων ἀποφαίνεται· θεωροῦσα ἑαυτὴν πάντη ἀναρμοδίαν ἐν τοῖς ἀπολύτοις ζητήμασιν, ὡς καὶ ἐν τῷ περὶ ἀρχῆς καὶ προορισμοῦ τῶν ὄντων. Οὐ μάχεται οὐδ' ὑπὲρ τῆς ὕλης οὐδ' ὑπὲρ τοῦ ἀΰλου. Οὐκ ἔστιν οὐδὲ σκεπτικὴ οὐδὲ θρῆσκος. Οὐδ' ὑπὲρ θεϊστῶν οὐδ' ὑπὲρ ἀθέων. Ὑπάρχει Θεός; Θεία Πρόνοια; Μέλλουσα ζωή; Οὐ μόνον μηδὲν βεβαιοῖ, ἀλλ' οὐδὲ κἂν ἐπασχολεῖται ποσῶς ἐπὶ τοιούτων ἀκαταλήπτων ζητημάτων.— Λαμπρὰ τῳόντι, ἀπήντησα ἐγώ, φιλοσοφία! τουτέστιν κατὰ τὸ Ἐπικούριον· «Φάγωμεν καὶ πίωμεν· αὔριον γὰρ ἀποθνήσκομεν·» καὶ ὅμως

« . . . . . . Malgré moi l' infini me tourmente ;
Je n' y saurais songer sans trouble et sans espoir.
Et quoi qu' on en ait dit, ma raison s' épouvante
De ne pas le comprendre et pourtant de le voir.

—«Philosophia, ἀπήντησεν οὗτος, debet ante omnia occupari circa res veras quæ veræ sunt et existunt.» Καὶ κατὰ τὸ Νευθόνιον ἀπόφθεγμα· «Hypotheses seu physicæ seu metaphysicæ in philosophiâ locum non habent.»—Οὐκ ἀντιτείνω· ἔφην ἐγώ· ἀλλ' ὑμεῖς οὐχ' ἁπλᾶς ὑποθέσεις ἀπορρίπτετε, ἀλλὰ τὰς σαφεστέρας κοινὰς ἀληθείας, καὶ τὴν μαρτυρίαν αὐτῆς τῆς συνειδήσεως, ἀντιτασσόμενος αὐτῷ

τῷ ὀρθῷ λόγῳ· ὅθεν δικαιοῦμαι εἰπεῖν ὑμῖν μετὰ τοῦ Hobbes· «Quand la raison est contre quelqu' un, c' est que quelqu' un est contre la raison »—Κακεῖνος. Κἂν μὲ πείθῃς, οὐ μὲ πείσῃς.— Κἀγὼ δέ. Οὐδόλως κατὰ τοῦτο ἀπορῶ διότι οὐ λανθάνει με ὅτι αἱ πεποιθήσεις οὐ σχηματίζονται συνήθως ἐπὶ τῶν παρουσιαζομένων λόγων, ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μορφοῦνται ἐκ πλείστων ὅσων περιστάσεων, πολλάκις μάλιστα οὐδεμίαν ἄμεσον σχέσιν ἐχουσῶν πρὸς αὐτὸ τὸ ζητούμενον· τούτου ἕνεκα καὶ τοσαῦται διαφωνίαι ἐπὶ ζητημάτων ἄλλως σαφεστάτων. Καὶ διατί τοῦτο; Διότι πολλάκις, φίλε μου, ἡ προκατάληψις ὑπερισχύει τοῦ λόγου.— Κακεῖνος· Εἴπετε μᾶλλον ὅτι ὁσάκις φαινόμενόν τι ἐξηγεῖται διὰ πολλῶν ὑποθέσεων πειστικῶν οὐδεμία τούτων δύναται καταπεῖσαι ἐριστικῶς, καὶ ἔστωσαν πρὸς παράδειγμα, αἱ τοῦ Καντίου Ἀντινομίαι. (62).— Καθ' ὅσον δὲ ἀφορᾷ, ἔφην ἐγώ, τὰς πολυθρυλλήτους Ἀντινομίας αὗται στηρίζονται ἐπὶ ἐσφαλμένων ἀρχῶν. (63).— Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ἔφθασεν ὁ φίλος Ἡγούμενος ὅστις ἰδὼν τὸν φίλον ἰατρὸν καὶ γινώσκων τὰς ὑλοσόφους αὐτοῦ ἀρχὰς ἀνέκραξε μειδιῶν·— Ἐνταῦθα ἁρμόζει τὸ τοῦ Τερτουλιανοῦ· «Hæ sunt doctrinæ hominum et dæmoniorum.» (64)· εἶτα χαιρετήσας ἡμᾶς φιλοφρόνως, ἔφη, ἀποτανθεὶς πρὸς ἐμέ.— Λυποῦμαι ὅτι παρῆλθεν ἡ ὥρα καὶ οὐ δυνάμεθα ἐξακολουθῆσαι τὰς συζητήσεις ἡμῶν, ὅθεν αὔριον, σὺν Θεῷ, περιμένω ὑμᾶς ἐνταῦθα περὶ τὴν 10 π. μ. ὥραν. Καὶ οὕτω χαιρετήσαντες φιλοφρόνως ἀλλήλους ἀπεχωρίσθημεν.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΕΝ ΤΗ Ε'. ΔΙΑΛΕΞΕΙ.

(1) Herzen, Vita e nutrizione. Firenze, 1867.

(2) Ἡ ζωὴ οὐ δύναται παραβληθῆναι, ὥς τινες εἶπον, πρὸς τὴν περὶ γενικῆς ὁλκῆς ὑπόθεσιν τοῦ Νεύθωνος, διότι τὰ οὐράνια σώματα, ἐνδεχόμενον ἵνα διέπωνται ὑπὸ ἄλλης τινος δυνάμεως διαφόρου τῆς ὑπὸ τῶν ἀστρονόμων ὑπολογισθείσης ὁλκῆς, ἀλλ' ἡ ζωή ἐστιν ἀδύνατον τὸ μὴ ὑπάρχειν. Ποιοῦμαι ὑπόθεσιν παραβάλλοντες λ. χ. αὐτὴν πρὸς τὸν ἠλεκτρισμὸν, ἤτοι ἐξηγοῦντες αὐτὴν ὡς ἀποτέλεσμα μίγματος καὶ ὑφῆς ὡρισμένων τινῶν μερῶν· ἀλλ' οὐ ποιοῦμεν ὑπόθεσιν παραδεχόμενοι αὐτὴν, οὖσαν φαεινοτέραν καὶ αὐτοῦ τοῦ ἡλίου, καὶ πάντῃ ἀνεπίδεκτον ἐξηγήσεως, ὡς αὐτῆς τῆς ὕλης ἡ ὕπαρξις. Ἑνὶ λόγῳ ὑπάρχει οὐ χρήζει ἑτέρας ἐξηγήσεως.

Πέντε εἰσὶ τὰ κυριώτερα τοῦ σώματος ἡμῶν ὄργανα· δηλονότι ὁ στόμαχος, ἡ καρδία, οἱ πνεύμονες, ὁ ἐγκέφαλος καὶ ὁ ῥαχιαῖος μυελός. Ἐστὶν ὅμως λίαν δύσκολον ὁρῖσαι ὁποῖον τούτων ὑπερτερεῖ τῶν λοιπῶν.

(3) Ὁ ὑλόφρων Βολταῖρος ἔλεγεν· «Je pense et je suis corps ; je n' en sais pas davantage·» μηδόλως λογισάμενος ὅτι οὕτως ἐβεβαίου πλέον ἢ ὅτι ἐγίνωσκε· διότι ἐγνώριζε μὲν ὅτι νοεῖ καὶ ὅτι ἔχει σῶμα, ἀλλ' ἠδύνατο βεβαιῶσαι ὅτι διὰ μόνου τοῦ σώματος διενοεῖτο :

Τὰς τῆς ὑλοσοφίας ἀρχὰς ἀνέπτυξαν μᾶλλον παντὸς ἄλλου ὁ Mirabeau, ἐν τῷ ἐπιγραφομένῳ αὐτοῦ πονήματι «Systême de la Nature. Londres, 1770· καὶ ὁ Robinet ἐν τῷ πονήματι «De la Nature, ἐκδοθέντι κατὰ τὴν αὐτὴν ὡς ἔγγιστα ἐποχήν· καὶ πρὸ αὐτῶν ὁ ἄγγλος ἰατρὸς G. Cowar, ἐν τῷ πονήματι αὐτοῦ «Cogitationes de Anima.»

(4) Darwin, La descendance de l' homme.

(5) Οὐ δύναται ὑπάρχειν λειτουργία ἄνευ ὀργάνων· ἑπομένως οὐκ ἐπισυμβαίνει, λέγει ὁ Ἀνδράλος ἐν τῇ Παθολογίᾳ αὐτοῦ, ἀλλοίωσις λειτουργιῶν ἄνευ ἀλλοιώσεως ὀργάνου τινος. Παραδεχθέντες ἅπαξ τὸν πρῶτον ὅρον ἀναγκαζόμεθα παραδεχθῆναι καὶ τὸν ἕτερον. Ἡ δὲ, κατὰ τοὺς δυ-

ναμισταὶ, ζωϊκὴ δύναμις ὑποτιθεμένη ὡς ὑπόθεσις, οὐδόλως δύναται θεωρηθῆναι ὡς γεγονός. Μεταξὺ τῆς πόῤῥω αἰτίας τῶν νόσων καὶ τῶν ἐν τῷ ἐξωτερικῷ ἀποτελεσμάτων ἔχει χώραν κατ' ἀνάγκην ἡ ὀργανικὴ ἀλλοίωσις. Ὅρα καὶ «Broussais, De l' Irritation et de la Folie.»

(6) Ὅρα τὴν (11) Σημ. τῆς Γ'. Διαλέξεως.

(7) Ἡ ἀφὴ διατηρεῖται καὶ μετὰ θάνατον τοῦ ἐγκεφάλου..... ἡ ἐνέργεια τῆς ἠθικότητος οὐ συμπληροῦται διὰ τῆς τελειότητος εἰμὴ ἐφ' ὅσον αἱ ἐντυπώσεις ἐνεργοῦσιν ἐπὶ τῶν ἐγκεφαλικῶν ἡμισφαιρίων ἐκτὸς τῆς σφαίρας ταύτης αἱ αἰσθήσεις εἰσὶ μηδὲν ἢ ἀτελεῖς.

Ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου, ἐν τῇ τῆς διαλύσεως καταστάσει, αἱ νοεραὶ δυνάμεις ἀποκτῶσι βαθμόν τινα ἀσυνήθη ὀξυδερκείας καὶ ὀρθῆς κρίσεως, τουθόπερ ὁ κοινὸς λαὸς καλεῖ *καλλιτέρευσιν τοῦ θανάτου*, Ὅρ. Germanus, De Miraculis mortuorum, ἐν Λειψίᾳ 1676.

(8) Ἡ ἀποκεφάλισις ἐπιφέρει τὸν θάνατον· α') ἕνεκα στερήσεως τῆς πνευμονικῆς λειτουργίας, ἣν παύουσιν ὑποστηρίζοντα τὰ πνευμονικὰ νεῦρα· β') διὰ τῆς διαλείψεως τῶν μηχανικῶν φαινομένων τῆς ἀναπνοῆς...... Ἐὰν κατὰ τὴν ἀποκεφάλισιν δεθῶσιν τὰ αἱμοφόρα ἀγγεῖα, ὁ κορμὸς φαίνεται ἀκίνητος καὶ ἄνευ ζωῆς, καὶ ἡ καρδία ἐξακολουθεῖ ἀναδίδουσα μέλαν αἷμα. Μετ' οὐ πολὺ ὅμως ἐλαττοῦται ἡ κίνησις αὐτῆς καὶ βαθμηδὸν παύει ἐντελῶς· τότε ἐὰν διά τινος μηχανῆς τῇ τραχείᾳ προστιθεμένης εἰσάξωμεν ἐν τοῖς πνεύμοσιν ὀλίγον ἀέρα, οὗτοι διαστέλλονται καὶ παραχρῆμα ἡ καρδία ἄρχεται πάλλουσα καὶ ἀναδίδουσα ἐρυθροῦν ἐν ταῖς ἀρτηρίαις αἷμα, οἱ δὲ μῦς τοῦ τε κορμοῦ καὶ τῶν ἄρθρων κλονοῦνται δι' ἰσχυρῶν σπασμῶν· ὁ δὲ κορμὸς καίτοι ἐστερημένος τοῦ κεντρικοῦ τῶν αἰσθήσεων ὀργάνου, φαίνεται εἰσέτι αἰσθανόμενος τὰς κεντρώσεις ὡσανεὶ ὁ ῥαχιαῖος μυελὸς ἀνεπλήρου ἐν μέρει τὴν τοῦ ἐγκεφάλου ἐνέργειαν. (*) Ἐκ τούτων ἕπεται ὅτι ὁ κορμὸς τῶν ἀποκεκεφαλισμένων μαστοφό-

---

(*) Τὰ ἀποτελέσματα τῆς οὕτως ἐνεργουμένης εἰσαγωγῆς τοῦ ἀέρος παρετηρήθησαν ἐν διαφόροις πειράμασιν ἐπὶ διαφόροις σκοποῖς ἐνεργηθεῖσιν ὑπὸ πολλῶν φυσιολόγων. Ὅρ. Legallois, Expériences sur le principe de la vie p. 28, 84, 85, 139. κ. λ. Ἔτι Brodie, Experiments on the influence of the brain, et c. Philos. Trans. V. CI. p. 366, et s.

ρων ἀπόλλυται ἐξ ἀσφυξίας, ἐὰν ἡ αἱμοῤῥαγία ἐξακολουθῇ. Ἐὰν δὲ ὁ ἐπιμήκης μυελὸς διατηρῆται ἀνέπαφος, τὸ ζῶον δύναται ν' ἀναπνεύσῃ εἰσέτι καὶ νὰ βραδύνῃ ὁ θάνατος... Ἐν τῇ αὐτῇ ὡς ἔγγιστα καταστάσει εὑρίσκονται καὶ τὰ πτηνά. «Ita aves, λέγει ὁ κλεινὸς Ἄλλερος, resecto capite, incedunt, currunt, sed aliquo tempore, ales elevant, pedesque; et prorsum incedunt, et pedibus aptè utuntur, et etiam tentent se defendere.» (Haller, T. IV. p. 353). Οὕτω λέγουσιν ὅτι μόσχος τις περιῆλθε ἱκανὸν διάστημα «longe progressus est» (ὁ αὐτὸς, αὐτόθι). Ὅτι ἄνθρωπός τις ἐχειροκρότησε· «capite truncatum hominem, manibus planxisse legimus.» (αὐτόθι). Ὅτι γυνή τις περιεπάτησε μέχρι τινος διαστήματος (Radskinski, ἀναφερόμενος ὑπὸ Ἀδελῶνος Τ. Β'. σελ. 28). Οἱ δὲ Σαμερίγγος, Σύος, Ἰούλιος Φοντανέλλος, Μεῖσνος, κ. λ. συνέλεξαν διάφορα ὅμοια γεγονότα ἀποκεφαλισθέντων ἀνθρώπων.

Ἀλλ' ἡ διάρκεια τῆς αἰσθητικότητος ἐστὶν ἀξιοσημείωτος διότι ἐὰν εἰς ζῶον διατηρηθῇ ἐπὶ τοῦ κορμοῦ ἡ κεφαλὴ καὶ διακοπῇ ἡ συνέχεια τοῦ ῥαχιαίου μυελοῦ ἀμέσως παύει καὶ ἡ αἰσθητικότης κάτωθεν τῆς ἀπὸ τοῦ ῥαχιαίου μυελοῦ ἀποχωρήσεως.

(9) Herzen, L. c. Ὅρ. πρὸς δὲ καὶ τὰ ἑξῆς συγγράμματα τοῦ ἰατροῦ Büchner τὰ καὶ ἐπιγραφόμενα· «Ἡ Δύναμις καὶ ἡ Ὕλη». καὶ «Ἡ Φύσις καὶ τὸ Πνεῦμα» ἀμφότερα ἐκδοθέντα ἐν Φραγκοφόρτῃ τῷ 1874. Τοιαύτης φύσεως πιθανῶς ἐστὶ καὶ τὸ ἄρτι ἐκδοθὲν ἐν Παρισίοις ὑπὸ Saurè πόνημα τὸ καὶ ἐπιγραφόμενον· «De l' Union substantielle de l' âme et du corps. Réponse au R. P. Bottala.» ὃ εἰσέτι δὲν ἔλαβα.

(10) Ὅρ. Kinker, Esposizione succinta della Critica della ragion pura.

(11) Ὅρ. Dugald Stewart, Introduction à la philosophie de l' esprit hum. t. 2. p. 284.

(12) Ontologia. §. 752 καὶ 753.

(13) «Ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου, πρὶν ἢ λάβῃ τὴν συνείδησιν παρὰ τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ ὕλη ἐστίν. Ὅτι ἔχει τὸ εἶναι ἄνευ τοῦ εἰδέναι. Ἐπειδὰν δὲ λάβῃ τὴν συνείδησιν ὅτι ἐστὶ, γίνεται καὶ αὐτὴ πνεῦμα, ἀλλὰ πνεῦμα ἀτελὲς ὅπερ ἐλάχιστον οἶδε, πλεῖστον δὲ ἀγνοεῖ. Καθ' ὅσον δὲ ἡ ψυχὴ προοδεύει καὶ προάγεται εἰς τὴν γνῶσιν τὴν διὰ τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ μεταδιδομένην αὐτῇ, κατὰ τοσοῦτον

καὶ αὐτὴ γίνεται μᾶλλον πνεῦμα καὶ μᾶλλον ὄν.» (Μακράκη, Ἀπολογία, σελ. 242—243. καὶ Φιλοσοφία καὶ αἱ Φιλοσοφ. Ἐπιστήμ: Τ. Α). Τὸ αὐτὸ λέγουσι καί τινες τῶν Πατέρων.

Ὁ δὲ De Greuz, ἐν τῷ περὶ ψυχῆς Δοκιμίῳ αὐτοῦ, θεωρεῖ αὐτὴν ὡς ἄϋλον τρόπον τινα καὶ ἔνυλον συνάμα!

(14) Etude de la Nature. T. 2. p. 110.

(15) »Ἐν τῇ Φιλοσοφίᾳ ἔχει ἄλλως ἢ ἐν ταῖς τέχναις, λέγει ὁ Βερνιέρος, διότι ἐν ταῖς τέχναις ὅσῳ μᾶλλον ἐπασχολούμεθα τοσούτῳ μᾶλλον καὶ τελειοποιούμεθα· ἀλλ' ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ὅσῳ μᾶλλον ἐμβαθύνομεν τοσούτῳ μᾶλλον ἀναγνωρίζομεν τὴν ἀμάθειαν ἡμῶν. Παρῆλθον 30—40 περίπου ἔτη ἀφ' ὅτου καταγίνομαι εἰς φιλοσοφικὰς μελέτας ἔχων πεποίθησιν περὶ τῆς ἀληθείας διαφόρων πραγμάτων περὶ ὧν ἠρξάμην ἀμφιβάλλειν. Καὶ τὸ χείριστον πάντων ὑπάρχουσι καί τινα περὶ ὧν οὐκ ἀμφιβάλλω πλέον ἀπελπισθεὶς νὰ κατανοήσω αὐτά». (Bernier, Abrégé de la Philos. de Gassendi Doutes. p. 1).

(16) Ὅρα ἐν τῇ Διαλέξει Α'.

(17) Γερμανοί τινες φιλόσοφοι πειρώμενοι ἐξαγαγεῖν τὴν νόησιν ἐκ τοῦ ἐγώ, ὑπενόησαν ἐγώ τι προγενέστερον, καὶ ἐξ αὐτοῦ παράγουσι πάντα τὰ λοιπά. Ὁρμώμενοι οὕτως ἔκ τινος ἀφαιρέσεως καὶ στηρίζοντες ἐπ' αὐτῆς τὴν περὶ ἀνθρώπων ἐπιστήμην, κατὰ τὴν αὐτὴν τῆς μαθηματικῆς μέθοδον, ἐστὶν ἀναμφίλεκτον ὅτι ἂν προβῶμεν κατὰ τοὺς λογικοὺς κανόνας θέλομεν φθάσῃ εἰς βεβαίας μὲν συνεπείας, ἀρχῶν ὅμως πάντῃ ἰδανικῶν.

(18) Γαλληνός, περὶ Ἐμβ. Κατασ. 6.

(19) Pardies, De la Connaissance des animaux, Ho. 52. p. 104—105.—Ἔτι Rorarius, Quod animalia bruta utantur ratione melius homine, L. I. p. 2.—Καὶ Cappella, Opusculum paradoxicum quod ratio partecipetur a brutis. Neapoli, 1641.—Καὶ πρὸ αὐτῶν ὁ Φίλων ἐν τῷ πονήματι αὐτοῦ· «Περὶ τοῦ λόγου ἔχειν τὰ ἄλογα ζῶα·» καὶ ὁ Πλούταρχος, ἐν τῷ Ποτ. τῶν ζώων.

(20) Ἡ γλῶσσα τοῦ οὐραγγοτάγγου, καὶ ὅλα τὰ φωνητικὰ αὐτοῦ ὄργανα οὐ διαφέρουσι τῶν τοῦ ἀνθρώπου. Ὡσαύτως καὶ ὁ ἐγκέφαλος αὐτοῦ παρεμφέρει πρὸς τὸν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ὅμως οὐκ ἔχει τὴν θεωρητικὴν νόησιν. Ὅρα πρός δε Soldini, De anima brutorum Commentar.

(21) Ὁ κύων π. χ. ὁρῶν ξένον τινα οὐ λέγει, *οὗτος οὐκ ἔστιν ὁ δεσπότης μου,* *ἀλλ' οὗτος ἐστι ξένος,* ὅπερ ἰσοδυ-

ναμεῖ τῇ προτάσει *οὐκ ἔστιν ὁ δεσπότης μου*. Καὶ τό δε διότι αἱ αἰσθήσεις καὶ αἱ σχετικαὶ δυνάμεις οὐκ ἐγείρονται ἐκ τῶν ἀρνήσεων ἀλλ᾽ ἐκ πραγματικῶν ποιοτήτων. Οὕτω καὶ ἡμεῖς οὐ λέγομεν π. χ. περὶ τῆς χιόνος *οὐκ ἐστι θερμὴ, ἀλλ' ἐστὶ ψυχρά*.

Καὶ αὐτὰ τὰ ἄλογα ζῶα ἐξάγουσι συμπεράσματα ἐκ προηγουμένης τινος αἰσθητῆς ἀληθείας, διότι καὶ ταῦτα διαλογίζονται. Οὕτως ἐὰν κυνηγετικός τις κύων διώκων λαγωὸν φθάσῃ εἰς τρίοδον ὀσφραίνεται πανταχόθεν πρὶν ἢ προβῇ εἴς τινα τῶν τριῶν τούτων ὁδῶν· καὶ ἐνταυθα, λέγει ὁ Κλεάνθης, ὁ κύων κάμνει τὸν ἑξῆς συλλογισμόν, ὁ λαγωὸς διευθύνθη ἢ ἐντεῦθεν, ἢ διὰ τῆς ἑτέρας ἢ διὰ τῆς τρίτης ὁδοῦ· ἀλλ' ἡ ὀσμὴ αὐτοῦ οὐχ' ὑπάρχει ἐν τῇ πρώτῃ, οὐδ' ἐν τῇ δευτέρᾳ, ἄρα διῆλθεν διὰ τῆς τρίτης· πλὴν κατὰ τὴν σύλληψιν τοῦ μείζονος ὅρου καὶ τοῦ λογικοῦ συνδέσμου, ἀναπληροῖ τὸ ὁρμέμφυτον τὴν τοῦ λογικοῦ ἔλλειψιν.

(22) Ὅρ. Gay, observations sur les instincts de l' homme et l' intelligence des animaux. Paris, 1878.

(23) Κατὰ τὰς παρατηρήσεις τοῦ Wrisberg οἱ μᾶλλον εὐφυεῖς ἔχουσι καὶ ὀγκωδέστερον ἐγκέφαλον· καὶ ὅμως ἡ εὐφυΐα οὐ πηγάζει ἐκ τῆς μάζης τοῦ ἐγκεφάλου· ἐν ἔργῳ ὁ ἐγκέφαλος τοῦ οὐραγγοτάγγου ἀναλόγως πρὸς τὸ σῶμα αὐτοῦ, ἔχει ὡς ἔγγιστα, τὴν αὐτὴν ἀναλογίαν, οἵαν ὁ ἀνθρώπινος ἐγκέφαλος, καὶ ὅμως τὸ ζῶν τοῦτο οὐ παραβάλλεται κατὰ τὴν εὐφυΐαν πρός τινα ἐκ γενετῆς ἐννεόκωφον. Τοῦ ἡλικιωμένου ἀνθρώπου ὁ ἐγκέφαλος ἀναλογεῖ κατὰ τὸ βάρος, πρὸς τὸ ὅλον σῶμα αὐτοῦ ὡς 1, πρὸς 35· ἐνῷ τὸ τοῦ ἑξαετοῦς παιδὸς ἀναλογεῖ ὡς 1 πρὸς 22 ἢ 26· καὶ ὅμως ὁ ἡλικιωμένος ἐστὶ λίαν εὐφυέστερος τοῦ παιδός· μάλιστα αὐξανομένης τῆς ἡλικίας αὐξάνει καὶ ἡ εὐφυΐα ἡ δὲ μάζα τοῦ ἐγκεφάλου ἐλαττοῦται.

Οἱ βόρειοι λαοὶ καί τοι ἔχοντες ὀγκωδεστέραν ἡμῶν κεφαλήν, οὐκ εἰσὶ μᾶλλον εὐφυεῖς ἢ πεπολιτισμένοι ἡμῶν. Τὸ μέγεθος τῆς κεφαλῆς αὐτῶν πηγάζει ἐκ τῆς παχύτητος τῶν ὀστῶν, ὅπως ἀντέχοντα μᾶλλον εἰς τὸ ψῦχος προφυλάττουσιν αὐτοῦ τὸν ἐγκέφαλον. Ἀπεναντίας κατὰ τὰ ὑπομνήματα τοῦ ἐν Παρισίοις Παν. ἀκαδημίου, αἱ κεφαλαὶ τῶν ἀπολιτεύτων καὶ ἀγρίων εἰσὶ μικρότεραι τῶν τῶν ἐξευγενισμένων. Κατὰ τὰς τῶν νεωτέρων ὅμως ἀνατόμων παρατηρήσεις ἡ τῶν νοερῶν δυνάμεων ἀνάπτυξις ἐξαρτᾶται μᾶλλον ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τοῦ βάθους τῶν τοῦ ἐγκεφάλου

ἑλιγμῶν ἢ ἐκ τοῦ ὄγκου αὐτοῦ. Καὶ πράγματι ἡ ἔκτασις τῶν τοῦ ἐγκεφάλου τοῦ Εὐρωπαίου ἑλιγμῶν ἐστὶ σχεδὸν διπλασία τῆς τῶν τοῦ Νίγρου· πρὸ πάντων δὲ τὸ ἔμπροσθεν μέρος ἤτοι οἱ ἐγκεφαλικοὶ λοβοὶ τοῦ Εὐρωπαίου εἰσὶ λίαν μεγαλήτεροι τῶν τοῦ Νίγρου. Ἡ δὲ τῆς νοημοσύνης τοῦ Νίγρου ὡς πρὸς τῆς τοῦ Εὐρωπαίου ὑποδεεστέρα κατάστασις καταφαίνεται ἐκ τῆς φυσιογνωμίας αὐτοῦ, καθότι ἡ τοῦ προσώπου γωνία (angle facial) τῶν Εὐρωπαίων ἔχει 85° καὶ ἐνίοτε 90 μοιρῶν ἔκτασιν· μάλιστα εἴς τινα ἀρχαῖα ἑλληνικὰ ἀγάλματα ἀπαντᾶται ἀμβλεῖα ἤτοι 100°. Ἐνῷ τοῦ Νίγρου τὸ πρόσωπον μετὰ τοῦ κεκλιμμένου πρὸς τὸ ὄπισθεν μέρος μετώπου καὶ τῶν προεξεχουσῶν σιαγόνων αὐτοῦ ἀποτελεῖ γωνίαν 68° —70°. τῶν δὲ Ἀδαμάνων τῶν καὶ ἧττον νοημόνων μόλις 60° —66°. δηλαδὴ πλησιάζει πρὸς τὴν τῶν πιθήκων καὶ ἰδίως τῶν ἀνθρωπομόρφων, οἷοι οἱ οὐραγγοτάγγοι, γορίλλαι κ.λ.π. ὧν ἡ γωνία ἔχει ἔκτασιν 50 ὡς ἔγγιστα μοιρῶν.

(24) Teste, Manuel prat. de Magnét. anim. Paris 1846.

(25) Ὁ ἱερεὺς Μαβιλλόνιος κατὰ τὴν νοερὰν αὐτοῦ ἡλικίαν ἐφαίνετο λίαν περιωρισμένου νοός, καθότι ἐν ἡλικίᾳ 18 ἐτῶν μόλις ἠδύνατο ἀναγινώσκειν καὶ γράφειν, ὅτε καταπεσὼν ἐτραυματίσθη κατὰ τὴν κεφαλὴν οὗ ἕνεκα ἐδέησεν ὑποβληθῆναι εἰς τὴν τοῦ σκαλοκεφάλου ἐγχείρησιν· ἔκτοτε ἤρξαντο ἀναπτυσσόμεναι αἱ νοεραὶ αὐτοῦ δυνάμεις καὶ προϊόντος τοῦ χρόνου ἀπεκατέστη διακεκριμένος μαθηματικός. (Combe, Traité de Phrénologie. Bruxelles, 1840). Τοιαῦτα παραδείγματα ἀπαντῶνται συνεχῶς.

Ἐστὶ πασίγνωστον ὅτι τὸ ὄπιον καὶ τὸ κουράριον καὶ ἄλλαι διάφοραι οὐσίαι, παραλύουσι τὰς ἐνεργείας τῶν νεύρων καὶ τοῦ ἐγκεφάλου χωρὶς νὰ ἐγκαταλείπωσιν ἴχνη τῆς δηλητηρίου αὐτῶν ἐνεργείας, ἥτις ὅμως ἅμα παύσῃ ἀναλαμβάνουσιν ὅτε ἐγκέφαλος καὶ τὰ νεῦρα τὴν ὁμαλὴν αὐτῶν κατάστασιν, ὅπως ἀναλαμβάνωσιν αὐτὴν καὶ μετὰ τὴν ἐξάλειψιν τῶν νοσημάτων.

(26) Ὅρ. Paul Janet, Le cerveau et la pensée. p. 178. Ὅρα καὶ τὸ τοῦ Regis, System. philosoph. ἐκδοθὲν ἐν Παρισίοις ἐν ἔτει 1690. ἐν ᾧ διατείνεται ὅτι ἡ ψυχὴ μετὰ θάνατον οὐδεμίαν τῶν νῦν αὐτῆς δυνάμεων διατηρεῖ.

(27) Tertullianus, De Carne Christ. Cap. XI.

Ὁ Ἅγ. Αὐγουστῖνος, Θεόφιλος ὁ Ἀντιοχείας, Ἅγ. Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, ὁ Ἅγ. Εἰρηναῖος, ὁ Ὠριγένης καὶ ὁ προ-

ρηθεὶς Τερτουλλιανὸς, ὃς λέγει ῥητῶς περὶ Θεοῦ· «Qui negabit Deum esse corpus, etsi Deus spiritus?» Ἡ δὲ ἐν Λατεράνῳ Σύνοδος ἡ καὶ συγκροτηθεῖσα ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ Πάπα Ἰουλίου τοῦ Β'. καὶ τοῦ Πάπα Λέοντος Γ'. ὁρίζει «Caro et anima simul fiunt sine calculeo temporis atque simul in utero etiam figuntur in anima.» Ὁ δὲ Ἀκυϊνάτης μαρτυρεῖ ὅτι κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Πάπα Κλήμεντος τοῦ Ε'. ἐκφρασθεῖσαν δόξαν ἐν τῇ ἐν Βιέννῃ συγκροτηθείσῃ συνόδῳ ἡ νοερὰ ἡμῶν δύναμις, principium intellectivum, φέρει σωματικὴν μορφήν. Ἀναφέρων ταῦτα ὁ Vera ἐν τῷ πονήματι αὐτοῦ· Introduction à la Philosophie de Hegel, Paris 1855, προστίθησι· « La vérité à cet égard, est que la religion et la Philosophie ont, toutes les deux, leur raison d' être et leur nécessité, et que c' est une entreprise téméraire et insensée que de vouloir les supprimer.»

(28) Κατὰ τὸν ἄγγλον ἰατρὸν Hartley, ἐν τῷ ὀργανισμῷ ἡμῶν ὑπάρχει συνδυασμός τις μεταξὺ τῶν δονήσεων τῆς μυελώδους ὕλης τῶν νεύρων καὶ τῶν νοήσεων τοῦ πνεύματος· εἰς τρόπον ὥστε αἱ νοήσεις ἐξαρτῶνται ὁλοσχερῶς ἐκ τῶν δονήσεων. Ἕκαστον εἶδος νοήσεως ἐστι συνέχεια μιᾶς τινος σχετικῆς δονήσεως τῶν νεύρων τε καὶ τοῦ ἐγκεφάλου. Αἱ δὲ αἰσθήσεις γεννῶνται ἐκ δονήσεων, ὅπως καὶ αἱ ἰδέαι ἐξ ἑτέρων ἑτέρου εἴδους δονήσεων, ἃς καλεῖ vibranticules, πρὸς διαστολὴν τῶν πρώτων τῶν καὶ vibrations καλουμένων. Καὶ τοιούτῳ τρόπῳ ἐξηγεῖ ἁπάσας τὰς ἐργασίας τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος!!!

(29) Ὁμολογία Διογένους τοῦ Λαερτίου ὁ ἐγκέφαλος κατὰ γενικὴν δόξαν ἐστὶν ἡ πηγὴ τῆς νοήσεως. (VIII. 30.)

(30) Κατὰ τὸν συγγραφέα τοῦ «Traité de la nature humaine», τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα οὐκ ἔστιν ἀπολύτως ἢ συνέχεια ἰδεῶν καὶ ἐντυπώσεων ἄνευ οὐδεμιᾶς ὑποστάσεως! —Ὅρα καὶ Comte, Cours de philosophie positive T. 3. p. 781—783.

(31) Ἡ ἔλλογος ψυχὴ κατ' Ἀριστοτέλην καὶ Πομπονάκιον, οὐδὲν ἕτερον ἐστιν ἢ ἡ καθαρὰ τῆς νοήσεως ἀρχὴ, ἡ καθαρὰ νόησις, ἡ καθαρὰ συνείδησις, ἤτοι τὸ καθαρὸν ἐγὼ τῶν νεωτέρων τῆς Γερμανίας φιλοσόφων. Παρὰ τοῖς ἀνθρώποις τὸ καθαρὸν τοῦτο ἐγὼ, συνυπάρχει κατ' ἀνάγκην μετὰ τοῦ φυσικοῦ ἐγὼ, παρ' οὗ μόνον κατ' ἀφαίρεσιν δυνάμεθα ἀποχωρῆσαι αὐτό. Καὶ ἰδοὺ πόθεν ἀπόλλυται ἡ ἰδέα ἅμα θεωρήσωμεν αὐτὸ ἀπολύτως καὶ ἀνεξαρτήτως τοῦ φυσικοῦ

ἐγώ. Δεδόσθω, λέγει ὁ Πομπονάκιος, ὅτι ὑπάρχει καθαρά τις ἀπόλυτος ἀρχὴ τῆς νοήσεως, ἡ ἀρχὴ αὕτη οὐ δύναται ἔχειν συνείδησιν, ἑπομένως θεωρητέα ὡς μηδόλως ὑπάρχουσα, καὶ ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι ὑπερζῇ τοῦ σώματος. Τὸ μετὰ θάνατον ὑπερζῆν τοῦτο τῆς νοερᾶς ψυχῆς ἄνευ συνειδήσεως καλεῖ ὁ μνησθεὶς Πομπονάκιος *ἀκατάλληλον τῆς ψυχῆς ἀθανασίαν*. Τῷ δὲ σώματι ἀποδίδει τὸ φυσικὸν *ἐγώ*, ὃ θεωρεῖ ὡς μορφὴν (forma) αὐτοῦ, καὶ μετὰ θάνατον σὺν τῷ σώματι καταστρεφόμενον· τὴν δὲ καταστροφὴν ταύτην καλεῖ *κατάλληλον τῆς ψυχῆς θάνατον*. Νομίζει δὲ ὅτι ἐστὶν ἀδύνατον γνωρίσαι ἂν ἡ ἀρχὴ τοῦ αἰσθήματος ἑδρεύῃ ἐν τῷ ἀπολύτῳ *ἐγώ*, ἢ ἂν τὸ ἐνόργανον σῶμα ἀποτελῇ ἀναγκαῖόν τινα αὐτοῦ ὅρον. Οἱ θεωρητικοὶ λόγοι, λέγει, ὑποστηρίζουσι μᾶλλον τὸ δεύτερον...... Ὁ Buhle ἐκθέτων τὴν ἐν λόγῳ δοξασίαν τοῦ Πομπονακίου, προστίθησι· «On ne peut recourir à aucun dogmatisme métaphysique tiré de la nature même de l' âme pour réfuter la théorie de Pomponazzi, qui, sous ce point de vue, présente un haut degré d' intérêt à la science philosophique. Elle nous prouve que le dogmatisme métaphysique de l' âme, poussé dans toute sa rigueur, entraîne presque inévitablement la mortalité de cette même âme à sa suite, et qu' il sera au moins impossible de jamais démontrer le contraire. Je regarde les raisonnements de Pomponazzi comme les moins partiaux et les plus philosophiques que nous possédions sur ce point de doctrine. Celui qui veut démontrer l' immortalité impropre de l' âme contre le philosophe italien, n' a pas besoin de chercher la preuve de la survivance de cette âme, puisque Pomponazzi l' admet lui-même ; mais il doit constater la possibilité de la conscience et de l' identité de personne après la mort : ce dont il sera toujours impossible de fournir la preuve.» (Buhle, Hist. de la philosoph. moderne T. 2. 2e. part. p. 481).

Σημειωτέον δὲ ὅτι οἱ ἀπὸ τοῦ Περιπάτου δὲν ἐθεώρουν τὸ καθαρὸν *ἐγὼ* ἢ ὡς νοερόν, ἑπομένως οὐκ ἀπέδιδον αὐτῷ βούλησιν. Ὤφειλον ὅμως ἀναφέρειν τὸ βουλόμενον *ἐγὼ* ὡς δύναμιν, πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ *ἐγὼ* καὶ οὕτως ἠδύναντο ἀνευρεῖν ἐν τῷ τελευταίῳ τούτῳ πραγματικόν τινα χαρακτῆρα, οὗτινος στερεῖται τὸ νοοῦν *ἐγώ*, τὸ καὶ ὑπὸ τοῦ πνεύματος συγχεόμενον μετά τινος λογικῆς ἑνότητος. Ὤφειλον πρὸς δὲ θεωρῆσαι τὸ ἐγὼ ὡς ἀρχὴν τοῦ αὐτεξουσίου

καὶ οὕτως ἠδύναντο εὐκόλως ἀπολῆξαι εἰς τὸ ἄϋλον καὶ ἀμερὲς τῆς ψυχῆς.

(32) Waddington, Dieu et la conscience. Paris. 1870. p. 267.

Τὸ *ἐγὼ* θέλων ἐστὶν ὁ κατ' ἐξοχὴν τύπος τῆς αὐτεξουσίου δυνάμεως, δηλαδὴ δήλωσις οὐσίας ἀνθισταμένης ἄλλῃ οὐσίᾳ, αἰτία τῆς τῶν μυῶν κινήσεως καὶ ἐγερτικότητος· ἐν ἑαυτῇ μία ἀδιαίρετος ϰ ἡ αὐτὴ ἐν μέσῳ τῆς διαδοχῆς τῶν πράξεων. Δῆλον ἐστὶν ὅτι διά τε τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς μνήμης γνωρίζομεν ὅτι ἐσμὲν αἰτία. Ἡ δὲ συνδρομὴ τῆς μνήμης ἐστὶν ἀναγκαία, διότι ἡ γνῶσις τῆς αἰτίας ἐπιφέρει καὶ τὴν τοῦ ἀποτελέσματος. Ἡ δὲ σχέσις τῆς αἰτίας πρὸς τὸ ἀποτέλεσμα οὐ δύναται συλληφθῆναι ἢ ἐν χρόνῳ. Ἡ αἰτία ἐστὶν ὂν πεπροικισμένον δυνάμεως τοὐλάχιστον ὁμοίας τῷ αἰτιατῷ, καὶ ὃ ἔσχε τὴν βούλησιν τοῦ ἐνεργῆσαι αὐτό.

(33) «Nous ne savons rien, λέγει γάλλός τις φιλόσοφος, de la substance spirituelle, si ce n' est qu' elle existe. On perd également le fait de vue, quand on prétend assigner la nature de la substance spirituelle, et quand on nie sa réalité» (Royer Collard, Fragments des Leçons. Frag. de la 14e Leç.)

(34) Ὅρα, Pezzi, Lezioni di Filosofia. Padova dalla Tipografia Minerva.—Ἔτι, Corso elementare di Lezioni Logico-Metafisico Morali, del Dr. Vincenzo Bini.—Ὅρα πρός δε καὶ τὴν Physiologie Comparée τοῦ Dugés.

(35) Calvinismus Bestiarum religio. Diatrib. II.

(36) «Αἱ ὑλικαὶ αἰτίαι τῆς πρὸς τὴν ἐρημίαν ἤτοι τὸν μονήρη βίον τάσεως πηγάζουσι, λέγει ὁ Ζιμερμάννος, ἢ ἐκ τῆς φυσικῆς καταστάσεως τῆς ἐπιρρεαζούσης ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων τὸ σῶμα ἡμῶν, ἢ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτοῦ διάθεσιν. Οἱ ἄνθρωποι σκέπτονται πάντοτε ἀναλόγως τοῦ κλίματος ἐν ᾧ διατελοῦσι, οὐχ ἧττον καὶ κατὰ τὰς ἀσθενείας ἃς πάσχουσι· διὸ διαφοροτρόπως σκέπτονται ἐν τῇ τιμίᾳ καὶ κατά τι χυδαίᾳ Κάτω Σαξωνίᾳ, ἄλλως ἐν τῇ εὐδίᾳ καὶ ζωηρᾷ Λιγκουαδόκῃ, καὶ ἄλλως πως, ἐπὶ τέλους, ἐν τῇ φλογερᾷ Αἰγύπτῳ. Ὑπάρχουσι καὶ νευρικὰ παθήματα ἐπιρρεάζοντα ἔτι μᾶλλον ἐπὶ τοῦ πνεύματος ἡμῶν καὶ ἑπομένως ἐπὶ τοῦ ἐνδομύχου ἡμῶν τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι. Τὸ δὲ βαρόμετρον ἢ μᾶλλον *σκεψίμετρον* τῶν ἐν λόγῳ διανοήσεων ὑπάρχει ἐν τῇ κάτω κοιλίᾳ, διότι σκεπτόμεθα καὶ ἐνεργοῦμεν ἀναλόγως τῆς ἐν τῷ στομάχῳ πέψεως».

»Τῇ νευρικῇ ἀτονίᾳ παρακολουθεῖ μείζων εὐαισθησία τοῦ πνεύματος, καθότι ἡ φαντασία τῶν τοιούτων ἀσθενῶν διαταράσσεται ταχύτατα καὶ αἱ ἐπιθυμίαι αὐτῶν εἰσὶν ἰσχυρότεραι. Ἡ ἐπαυξηθεῖσα οὕτως εὐαισθησία κατὰ τὴν ἐλαχίστην ἐνόχλησιν γίνεται πρόξενος μᾶλλον ἐπιπόνων ἐπιθυμιῶν, ὀρέξεων ἢ αἰσθήσεων». (Saggio sopra la Solitudine. p. 52).

Πλεῖσται ἀφορμαὶ ἐξωτερικαί τε καὶ ἐνδόμυχοι, οἷον τὸ ψῦχος ἢ ἡ θερμότης, ὁ μαγνητισμός, ἡ ἠλεκτρικὴ κατάστασις τῆς ἀτμοσφαίρας, ἡ χρῆσις διαφόρων βρωμάτων καὶ ποτῶν κ.λ.π. μεταβάλλουσι μᾶλλον ἢ ἧττον τὴν νοερὰν ἡμῶν κατάστασιν καὶ πολλάκις χωρὶς πως νὰ ὑποθέσωμεν τὴν αἰτίαν. Ἐκτὸς τούτου διαφέρομεν καὶ κατὰ τὴν ἡλικίαν· διότι πᾶς προβεβηκὼς αἰσθάνεται ὅτι οὐκ ἔστιν ἐντελῶς ὁ αὐτὸς οἷος ὑπῆρξε κατὰ τὴν βρεφικήν, νεαρὰν καὶ ἀνδρικὴν αὐτοῦ ἡλικίαν. Ἡ πατρογονικὴ καταγωγὴ συντελεῖ ὡσαύτως εἰς τὴν νοερὰν τοῦ ἀνθρώπου κατάστασιν. Ἔτι ἡ χρῆσις διαφόρων οἰνοδῶν ποτῶν καὶ φαρμάκων ἰδίως δὲ τὸ ἐκχύλισμα κανάβεως (extrait de chaume) μεταβάλλουσι πολλάκις μᾶλλον ἢ ἧττον διαρκῶς, ἀναλόγως τῆς χρήσεως ἢ καταχρήσεως τὴν νοερὰν ἡμῶν κατάστασιν προξενοῦντα καὶ διαφόρους ὀπτασίας δίκην ὀνείρων.

(37) Hobbes, De la nature humaine).

(38) »Ἡ πρωτίστη καὶ κυρία ἀπόδειξις τοῦ αὐτεξουσίου ἡμῶν, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Ἰουφρουάς, ἐξάγεται ἐκ τῆς συνειδήσεως ἑκάστου ἡμῶν καὶ τῆς πάντων ὁμολογίας. Καθ' ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὰ ζῶα εἰκάζεται ἔκ τινων ἐξωτερικῶν σημείων. Βεβαίως ὑπάρχουσι ζῶα ἐργαζόμενα κατὰ βούλησιν καὶ συνεπείᾳ ἀφορμῶν, διστάζοντα μάλιστα ἐνίοτε πρὶν ἢ πράξωσί τι. Ἀλλ' ἐνταῦθα ὁ λόγος ἂν εἰσὶν ἢ μὴ ἐλεύθερα ἐν τῷ πράττειν, ἢ μὴ ἀπεναντίας ὁ δισταγμὸς αὐτῶν, ἢ τὸ ἐφιστικὸν ἀποτέλεσμα εἰσὶ συνέπειαι ἀναγκαῖαι διαφόρων ἐνεργειῶν τῆς αἰσθητικότητος αὐτῶν. Ἐκ τῶν ἀφορμῶν τῆς ἐνεργείας, τῶν καὶ πηγαζουσῶν ἐκ διαφόρων ἀρχῶν, δηλονότι τοῦ πάθους, τοῦ συμφέροντος καὶ τοῦ καθήκοντος δυνάμεθα ἐλευθέρως ἐκλέξαι ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν ἀρχὴν μετ' ἐνεργείας μᾶλλον ἢ ἧττον ἰσχυρᾶς, ἀντιτάττοντες αὐτὴν πρὸς τὰς ἐξ ὁρμεμφύτου κλίσεις καὶ πρὸς τὰς ὀρέξεις ἡμῶν.» (Ὅρα Jouffroy, Cours de droit natur. 4e. Leç.—Ἔτι δὲ Zavari, de la Certitude. L. 5. chap. 4. p. 518).

Ἐν ἡμῖν διακριτέα ἡ ἀρχὴ τοῦ πάθους τῆς τοῦ συμφέρον-

τος, διότι ἀφορμὴ ἀνωτέρα αὐτῶν, δηλαδὴ ἡ τοῦ καθήκοντος ἐπιβάλλει τὴν προτίμησιν ταύτης ἢ ἐκείνης. Ἀλλ' ὡς πρὸς τὰ ζῶα τοῦ μὲν πάθους ἀντικείμενον ἐστὶν ἡ παροῦσα ἡδονή, τοῦ δὲ συμφέροντος ἡ μέλλουσα· καὶ ἐν τούτῳ ἡ μόνη διαφορά. Καὶ ἐξεταζομένου τοῦ ζητήματος ἐμβριθέστερον εἰκάζεται ὅτι ἡ ἐπιθυμία μελλούσης ἡδονῆς καθίσταται ἡδονὴ παροῦσα, ὁσάκις ἐπ' ἐλπίδι ὑποχωρεῖ τις· καὶ ἄλγος παρὸν ὁσάκις ἀνθιστάμεθα. Ὁ δὲ φόβος ἐστὶν ἄλγος παρὸν μεταβαλλόμενον εἰς παροῦσαν ἡδονὴν ἕνεκα τῆς ἐκ τοῦ ἐπικειμένου κινδύνου διασώσεως.... Οὐδὲν ἑπομένως ἀποδεικνύει ὅτι τὰ ζῶα κινοῦνται αὐτοπροαιρέτως μᾶλλον ἢ ἧττον ἐνεργητικῶς πρὸς ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν ἀφορμήν, καίτοι ἀπολαύοντα ἀναμφιλέκτως, τοιούτου προτερήματος. Ἐστὶ πρός δε ἀναμφισβήτητον ὅτι τῶν ζώων καίτοι μὴ στερουμένων ὁλοσχερῶς τῆς δυνάμεως ταύτης, οὐδένα ὅμως χαρακτῆρα ἔχει ἐν αὐτοῖς ἡ δύναμις αὕτη, καθὸ μὴ δυναμένοις ἀντιληφθῆναι οὐδεμιᾶς ἀναγκαίας ἀρχῆς, καὶ καθὸ οὐδεμίαν γνῶσιν τοῦ ἀγαθοῦ τε καὶ τοῦ κακοῦ ἢ τοῦ καθήκοντος ἔχοντα.

(39) Tamburini, Introduz. allo studio della Filos. Morale Milano, 1833. v. 1. p. 162.

(40) Αὐτὸ τοῦτο εἶπεν πρὸ αὐτοῦ ὁ θεῖος Αὐγουστῖνος· «Noli foras ire, in te ipsum redi; interiore homine habitat veritas.» (S. Aug. De vera rel. 72)

(41) Balmes, Corso di Filosofia Elem. Etica, I.

(42) Ἡ ἠθικὴ ἐρείδεται ἐπὶ τῶν ἰδιοτήτων τῶν αἰσθητῶν, αὐτεξουσίων καὶ νοερῶν ὄντων καὶ ἐπὶ τῶν σχέσεων τῆς ἀρχικῆς διαπλάσεως τῶν ὄντων τούτων. Νῦν πρόκειται νὰ δηλώσωμεν καὶ ὁρίσωμεν τὰς ἐν λόγῳ ἰδιότητας καὶ σχέσεις, ὅπως προβῶμεν πρὸς τὴν ἀληθῆ τῆς ἠθικῆς ἀρχήν. Ἀλλ' ἐν τῇ συζητήσει ταύτῃ πρέπει νὰ ὁδηγηθῶμεν τάχα ἐκ τοῦ λόγου ἢ ἐκ τοῦ αἰσθήματος; Ἐνταῦθα ἐφαρμοστέον ὅτι καὶ ἐν τῷ περὶ καλλιαισθησίας ζητήματι, ὅτι δηλαδὴ τόσον τὸ αἴσθημα ὅσον καὶ ὁ λόγος εἰσὶν ἀναγκαῖα πρὸς ὁδηγίαν ἡμῶν, διότι οὐχ' ἁρμόζει διαχωρῆσαι πράγματα τοσοῦτον ὑπὸ τῆς φύσεως στενῶς συνδεδεμένα ἐν τῇ διαπλάσει ἡμῶν.

Ὁ λόγος παρατηρεῖ, κρίνει καὶ συμπλέκει, ἀλλ' οὐδὲν πλάσσει· ἀπαιτεῖ γεγονότα ἵνα τελέσῃ τὰς παρατηρήσεις αὐτοῦ, ἐκφέρῃ τὰς κρίσεις, καὶ πραγματοποιήσῃ τὰς συμπλοκάς. Τοῦτο ἐστὶν ἀναμφίλεκτον οὐ μόνον ἐν τῇ ἠθικῇ

ἀλλ' εἰς ὅλας τὰς ἐπιστήμας· διὸ κατὰ τὴν εὐφυᾶ ἔκφρασιν τοῦ Hamann· «*Ἡ ἁπλῆ θεωρία οὐκ ἐστι ἢ ἕν τι οὐδὲν ἀφ' ἑαυτοῦ παράγον.*» Ἀνάγκη λοιπὸν ὅπως ἐν τῇ φυσικῇ οὕτω καὶ ἐν τῇ ἠθικῇ ἀναζητεῖν τὰ στοιχεῖα, οὐχὶ ἐν ἀορίστοις ἰδέαις, ταῖς ἀείποτε ὑποθετικαῖς, ἀλλ' ἐν τοῖς πράγμασιν αὐτοῖς, ὧν αἱ ἰδέαι ἡμῶν εἰσὶ τὰ ἴχνη τῆς παραστάσεως.

Ἕκαστον ὂν ἔχει ἴδιον τινα τρόπον ὑπάρξεως. Τὰ πάντα λοιπὸν ὑπάρχουσι πρός τινα σκοπὸν, διότι ὅπου διορᾶται τάξις τις, ἀνακαλύπτομεν ἢ μᾶλλον ἀναγκαζόμεθα παραδεχθῆναι σκοπόν τινα. Ἡ φύσις ἡ οὐδέποτε ἐγκαταλιμπάνουσα τὰ ἔργα αὐτῆς, δεικνύει τὸν σκοπὸν αὐτῆς ἐν τοῖς ἐμψύχοις οὖσι, διὰ τοῦ ὁρμεμφύτου δι' οὗ ἐπροίκισεν αὐτὰ, καὶ διὰ τῶν ἐφ' ἑαυτῆς χορηγουμένων αὐτοῖς μέσων πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ προορισμοῦ αὐτῶν. Οὐ λανθάνει με ὅτι ἡ λέξις *ὁρμέμφυτον* ἀποδοκιμάζεται ὑπὸ τῶν στηριζόντων τὴν ἠθικὴν ἐν μόνῳ τῷ λόγῳ, μὴ παραδεχόμενοι πᾶν ὃ οὐ δύνανται ἐξηγῆσαι, καὶ πᾶν μὴ ἐκ τοῦ λόγου πηγάζον. Πειρώμενοι ἀναλύειν τὰ πάντα καὶ ἐν ἅπασι ἀνευρεῖν τὸν λόγον, ἀποῤῥίπτουσι παραλόγως πᾶν μὴ ἔχον ὅρον συγκρίσεως οὐδὲ δυνάμενον ἐπιφέρειν ἄμεσον βεβαιότητα!

Μὴ παραδεχόμενοι οὗτοι τὴν αὐθεντίαν τῆς ἐνδομύχου ἡμῶν αἰσθήσεως ἤτοι τοῦ *ὁρμεμφύτου* τοῦ καὶ ἀποφαινομένου περὶ ἠθικότητος ἀνεξαρτήτως τοῦ συλλογισμοῦ ἀποδίδουσι τῇ ἰσχύϊ τῆς ἕξεως τουθόπερ πηγάζει ἐκ τῶν τῆς φύσεως ἐμπνεύσεων. Τίνι τρόπῳ λέγουσι, τὸ διανοούμενον πνεῦμα, τὸ καθ' ἕξιν συγκρίνον καὶ ὑπολογίζον τὰ πάντα, δύναται παραδεχθῆναι μίαν τινα ἔμφυτον δύναμιν ὅλως ἀπ' αὐτοῦ ἀνεξάρτητον καὶ μηδόλως πηγάζουσαν ἐκ τῶν συμπερασμάτων αὐτοῦ; Ἐντούτοις ἀναγκάζονται παραδεχθῆναι πράγματα μὴ παρ' ἡμῶν πηγάζοντα, καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ πάσης ἡμῶν συλλήψεως. Ἡ λέξις *ὁρμέμφυτον* ἣν τοσάκις μεταχειριζόμεθα καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀορίστως, οὐκ ἔστι βεβαίως ἄνευ οὐδεμιᾶς σημασίας. Τὸ *ὁρμέμφυτον* σύγκειται ἐξ ἀναγκῶν, ἐπιθυμιῶν ἢ κλίσεων. Αἱ μὲν ἰδέαι ἀποκτῶνται, αἱ δὲ ἀνάγκαι εἰσὶν ἔμφυτοι, ὑπάρχουσαι ἐν ἡμῖν καὶ μὴ πηγάζουσαι ἐκτὸς ἡμῶν. Ἡ ἀνάγκη τῆς τροφῆς ἢ πεῖνα, κ. λ. ὑπάρχουσιν ἀνεξαρτήτως πάσης σκέψεως καὶ προηγοῦνται τῆς ὁράσεως καὶ τῶν βρωμάτων τῶν πρὸς κόρεσιν αὐταῖς ἀναγκαιούντων, καθὸ φύσει ἀχώριστα τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως ἡμῶν καὶ οὐδόλως καθ' ἕξιν κε-

κτημένα. Δικαιούμεθα ἐπομένως καλεῖν *ὁρμεμφύτους* ὅλας τὰς τοιαύτας ἀνάγκας, ἐπιθυμίας καὶ κλίσεις ὧν τὴν ἄμεσον αἴσθησιν ἔχομεν φύσει ἄνευ οὐδενὸς μεσάζοντος. (*)

Καὶ ἡμεῖς, ὡς εἶπον, ἔχομεν ὡς ἅπαντα τὰ λοιπὰ ζῶα τὸ ὁρμέμφυτον ἡμῶν· ἀλλ' ἐν τῷ ὁρμεμφύτῳ τούτῳ ἐμπεριέχονται τινὲς μὲν ἀνάγκαι καὶ ἐπιθυμίαι ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν λοιπῶν ζώων· ἕτεραι δὲ μόνον ἡμῖν ἴδιαι καθὸ ὄντων νοερῶν καὶ αὐτεξουσίων. Τὰ ζῶα ἀκολουθοῦσι τυφλοῖς ὄμμασι, οὕτως εἰπεῖν, τοὺς νόμους τῆς φύσεως αὐτῶν χωρὶς νὰ ἔχωσι τὴν ἐλαχίστην περὶ αὐτῶν γνῶσιν. Ἡμεῖς δὲ γνωρίζομεν αὐτοὺς καὶ ὅμως πολλάκις παραβιάζομεν αὐτούς· ὄντες ἐλεύθεροι ἐνεργεῖν μετὰ διακρίσεως καὶ κατ' ἐκλογὴν ποιοῦντες τρόπον τινα ἴδιον ἡμῶν νόμον. Ἀλλ' ἂν οὐχ' ὑπῆρχεν ἐν ἡμῖν οὐδεμία ἔμφυτος ἀρχὴ φυσικῆς διακρίσεως καὶ ἐκλογῆς, οὐκ ἠδυνάμεθα ἀποδοῦναι οὐδεμίαν ἔλλογον σημασίαν ταῖς λέξεσι *νοερὸν* καὶ *αὐτεξούσιον*. Τὴν ἀρχὴν ταύτην καλοῦμεν *ὁρμέμφυτον* ἢ *συνείδησιν*. Ἐπομένως ἡ συνείδησις ἐν ἡμῖν θεωρητέα ὡς ἡ βαρύτης ἐν τοῖς ἀψύχοις σώμασι. Τὸ ἠθικὸν ὁρμέμφυτον ἢ συνείδησις διαφέρει τοῦ λόγου, καθ' ὅσον οὗτος ἐστὶ δύναμις παρατηροῦσα καὶ ἀποφασίζουσα, ἐνῷ τὸ ἠθικὸν ὁρμέμφυτον ἢ συνείδησις ἐστὶν, οὕτως εἰπεῖν, ὁ φανὸς ὁ φωτίζων τὰ ἐξεταζόμενα ἀντικείμενα. Ἡ συνείδησις, ἑνὶ λόγῳ ἐστὶν ἀπέναντι τοῦ λόγου, τουθόπερ τὸ φῶς πρὸς τὴν ὅρασιν.

Ἀλλὰ ποία τις, θέλουσιν ἴσως εἰπεῖν οἱ τὰ ἐναντία φρονοῦντες, ἡ βάσις τῆς ἠθικῆς ἀφοῦ ἐρείδεται ἐπὶ σκοτεινοῦ καὶ ἀορίστου τινος αἰσθήματος; Οὕτως ἕκαστος ἐγκαταλιμπάνεται ἐν ταῖς ἰδίαις αὐτοῦ πλάναις, καὶ ἐπομένως ὑποθάλπεται ὁ ἐνθουσιασμὸς καὶ αἱ δῆθεν ἐμπνεύσεις. Μόνος ὁ λόγος δύναται χειραγωγῆσαι ἡμᾶς μετὰ βεβαιότητος, καὶ ἄνευ αὐτοῦ τὰ πάντα εἰσὶν αὐθαίρετα. Ἀπομακρυνόμενοι δὲ τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ, οὐκ ἔχομεν ἢ φόβους καὶ ἀμφιβολίας, ἢ ματαίας ἐλπίδας. Οὕτω καὶ ἐν τῇ γνώσει αὐτῶν τῶν φυσικῶν ἀντικειμένων ἀποκαθιστῶμεν εἶδος τι θείας ἀποκαλύψεως, ἀντὶ τῆς ἐπιστήμης, καὶ ἵνα οὕτως

(*) Τουθόπερ καλοῦμεν ὁ ρ μ έ μ φ υ τ ο ν οὐκ ἐστι τυφλή τις ὁρμὴ, ἀλλὰ κλίσις μετὰ σκέψεως ὑπὸ τῆς φαντασίας διευθυνομένη ἕνεκα ἁπλῆς τινος ἀντιλήψεως τοῦ ἀγαθοῦ ἢ τοῦ κακοῦ, καὶ μάλιστα ὅτε ταυτοχρόνως παρίστανται ἡμῖν ἐν μέρει καὶ ὑπὸ τοῦ λόγου, καθ' ἣν περίπτωσιν κρίνομεν περὶ τοῦ ἀγαθοῦ ἢ κακοῦ, καὶ συναισθανόμεθα αὐτό. Ἡ χρῆσις τῶν διαφόρων τοῦ σώματος μελῶν πρὸς τὸν ὡρισμένον ἑκάστου σκοπὸν ἀνάγεται εἰς τὴν τοῦ ὁρμεμφύτου ἐνέργειαν.

εἰπεῖν, τὴν πίστιν ἀντὶ τῆς πεποιθήσεως, Ἀνάγκη λοιπὸν ὁδηγεῖσθαι ὑπὸ μόνου τοῦ λόγου, τοῦ δυναμένου ὁρίσαι τ' ἀγαθόν τε καὶ κακόν· καὶ προσδιορίζειν τοὺς κανόνας τῆς ἠθικῆς. Ἄνευ αὐτοῦ ἡ ἠθικὴ οὐκ ἀποτελέσει ποτὲ ἐπιστήμην. Τοῖς διϊσχυριζομένοις ταῦτα δυνάμεθα ἀντιτείνειν· ὅτι, πρὶν ἢ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει ὁδηγεῖσθαι ὑπὸ μόνου τοῦ καθαροῦ λόγου ἀνάγκη ἐστὶν ἀποδεῖξαι ἡμῖν ὅτι οὗτος ἐστι καθαρὰ διάνοια· διότι ὢν συγχρόνως αἰσθητός τε καὶ λογικὸς τίνος λόγου ἕνεκα χρεωστεῖ παραιτηθῆναι τοῦ αἰσθήματος ὅπερ ἐστὶν ἴδιον τῆς φύσεως αὐτοῦ, ὅπως καὶ αὐτὸ τὸ λογικόν; Οὐδὲ δύνανται ἀντιτείνειν ἡμῖν, ὅτι ἡ συνείδησις καὶ τὸ ἠθικὸν αἴσθημα εἰσί τι ἀόριστον καὶ ἑπομένως ἀνοίκεια τῇ φιλοσοφίᾳ καί τοι δυναμένων τῶν ἀνθρώπων ἔχειν ἐπ' αὐτῶν πίστιν. (*)

Δὲν νομίζω ἐκτὸς τοῦ προκειμένου τοῦ ν' ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα ἐν συντόμῳ καὶ τὴν τοῦ Καντίου διδασκαλίαν. Κατ' αὐτὸν ἵνα ἀνακαλύψωμεν τὰς ἀληθεῖς τῆς ἠθικῆς ἀρχὰς ἀνάγκη ἐστιν ὅπως ἀποχωρισθῶμεν τοῦ παντὸς ἀνυψούμενοι εἰς κόσμον πάντῃ νοερόν! «Ἐκεῖ λέγει εὑρίσκομεν ἀνεξαρτήτως παντὸς τῆς καρδίας αἰσθήματος ὅτι αἱ ἀληθεῖς ἀρχαὶ τῆς ἠθικῆς τάξεως εἰσί Α΄). ὅτι τὸ λογικὸν ὂν ὀφείλει ἐργάζεσθαι εἰς τρόπον ὥστε βούλεσθαι ὅπως ὁ κανὼν καθ' ὃν ἐργάζεται ἀποβῇ κανὼν γενικός.» («Lex ea ad quam in actione morali unice respici oportet, et per quam solam determinata voluntas, bona vocari meretur, sichabet : semper ita est agendum ut velle possimus normam subjectivam cui nos obsequimur, in loco principii universalis constitui ; sive eâ semper utendum est normâ agendi, quæ omnem simul naturam moralem obsequio adstringat.») (Philosophiæ Criticæ secundum Kantium expositio systematica, autore Conr. Froder. à Schmidt-Phiseldeck, t. II. Critica rationalis practicæ commentatio. Introduct. summo morum principio. Sect.

(*) «Ὁ λόγος, λέγει ὁ Ῥεϊγχόλδος, ὁ μὴ ἀποφαινόμενος ἢ ἐπὶ πειραμάτων καὶ παρατηρήσεων εἶναι λόγος ἐρειδόμενος ἐπὶ τῆς πίστεως, μὴ δυνάμενος οὐδ' ἐξετάσαι, οὐδὲ γινώσκειν, οὐδὲ ἀποδεῖξαι .... Ἡ ἀληθὴς φιλοσοφία οὐκ ἀνήκει τῇ οὐσίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος ..... οὐκ ἔστιν ἕτερον τι ἢ καθαρὰ λογικὴ ἀνήκουσα ὁλοσχερῶς τῇ ἐλευθερίᾳ τοῦ καθαροῦ λόγου· ἐργάζεται μόνον ἀφῃρημένως, καὶ πάντοτε ἐντέχνως. .... Ἡ καθαρὰ γνῶσις οὐ συνίσταται ἐν τῇ ἀφαιρέσει ἀνεξαρτήτως πάσης πραγματικότητος». (Ὅρ. Reinhold, Sur les Paradoxes de la plus moderne philosophie. p. 48, 51, 55, 56, 57, 69).

I. §. 9. p. 19). Β'.) Ὅτι πᾶν λογικὸν ὂν φέρει ἐν ἑαυτῷ τὸν σκοπὸν πρὸς ὃν ὥρισται· ἑπομένως ὁ ἄνθρωπος καθὸ ὂν λογικὸν οὐδέποτε δύναται χρησιμεῦσαι ὡς ἁπλοῦν μέσον ἄλλου ἀνθρώπου· («Ens genere et naturâ rationabile, finem sui in se habet ; quamobrem nemo debet ea tamquam medio simpliciter uti, sed revereri ipsam, tamquam sui causam existentem et in se finitam oportet.») (Αὐτόθι, Sect. 2. §. 22. p. 49). Ἐκ μόνης τῆς ἀναγνώσεως τῶν προτάσεων τούτων καταφαίνεται τὸ ἐσφαλμένον τῆς θεωρίας τοῦ καθαρῶς θεωρητικοῦ λόγου εἰς τὰ περὶ ἠθικῆς. Καὶ ἐν ἔργῳ ἅπαντα τὰ θρησκεύματα καὶ πάντες οἱ φιλοσοφοῦντες κράζουσιν ὁμοφώνως· «Ὃ σὺ μισεῖς ἑτέρῳ μὴ ποιήσεις·» ὅπερ ἐστὶ σαφέστατον καὶ ἁπλούστατον· καὶ ὅπερ παριστᾷ ἡμῖν ἐναργέστερον καὶ μᾶλλον πρακτικῶς τὴν λύσιν τοῦ περὶ διαγωγῆς ἡμῶν ζητήματος, τοῦ καὶ ὑπὸ τοῦ Καντίου πρὸς λύσιν προτεινομένου. Ὁ κανὼν οὗτος τῆς πρὸς τοὺς ἄλλους ἀγάπης παράγεται ἐκ τῆς τοῦ ἑαυτοῦ ἀγάπης· ἡ δὲ ἀγάπη αὕτη τίθεται ὡς μέτρον τῆς πρὸς τοὺς ἄλλους ὀφειλομένης ἀγάπης. Τὸ ἐλάχιστον τῶν ἁμαρτημάτων τῆς τοῦ Καντίου προτάσεως ἐστι τὸ ζητεῖν τουθόπερ ἐστιν ἤδη γνωστόν, καὶ ἀμφιβάλλειν περὶ τοῦ ὅτι καλῶς γινώσκομεν ὅπερ ζητοῦμεν! Διότι ἐνῷ πάντες οἱ σοφοὶ συνᾴδοντες τῇ φύσει ἀποδεικνύουσι τοὺς λοιποὺς ἀνθρώπους ὁμοίους ἡμῖν καὶ συμπεραίνουσιν ὅτι πρέπει νὰ φερώμεθα πρὸς αὐτοὺς ὡς πρὸς ὁμοίους· ὁ Κάντιος ἀπομακρυνόμενος τοῦ αἰσθήματος τούτου, παραδέχεται τὴν λογικὴν τῶν ἰδεῶν, οὐδόλως λογιζόμενος ὅτι ἐν τῷ προκειμένῳ ἅπασαι αἱ ὀρθαὶ ἰδέαι πηγάζουσιν ἐκ τοῦ αἰσθήματος. Λέγει ὅτι πᾶν λογικὸν ὂν φέρει ἐν ἑαυτῷ τὸν προορισμὸν αὐτοῦ· κ. λ. ἀλλὰ τίνι τρόπῳ γινώσκομεν ὅτι ὑπάρχουσιν ἄλλα λογικὰ ὄντα ἢ ἐκ τῆς ἀτομικῆς ἡμῶν πείρας τοῦ διανοεῖσθαι; Πῶς δυνάμεθα γινώσκειν ὅτι τὸ λογικὸν ὂν φέρει ἐν ἑαυτῷ τὸν σκοπὸν τοῦ ἰδίου προορισμοῦ ἢ διὰ τῆς ἰδίας αὐτοῦ συνειδήσεως ; Πῶς γινώσκομεν ὅτι οἱ λοιποὶ ἄνθρωποι ἔχουσι τὰ οὐσιώδη προνόμια ἃ ἀπαιτοῦμεν ; ἢ διότι ἀνήκουσιν εἰς τὸ αὐτὸ μεθ' ἡμῶν γένος, καὶ ὁμοιάζουσι καθ' ὅλα ἡμῖν ; Τί σημαίνουσιν αἱ ἐκφράσεις, *φέρειν τὸν σκοπὸν τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ ἐν ἑαυτῷ*, καὶ *χρησιμεύειν ὡς ἁπλοῦν μεσάζον* ; Αἱ φράσεις αὗται δύνανται ἐκληφθῆναι ὑπὸ μυρίας διαφόρους σημασίας. Λέγειν δὲ *σκοπὸν τοῦ προορισμοῦ* τοῦ ἀνθρώπου, ἢ παντὸς ἑτέρου λογικοῦ ὄντος,

ποῖον τινα προορισμὸν ἐννοητέον; Καὶ λέγοντες ὅτι ὁ ἄνθρωπος οὐ δύναται χρησιμεῦσαι ὡς ἁπλοῦν μεσάζων, μὴ τάχα πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ἰσότητα τινα ὅλων τῶν ἀνθρώπων, ἢ ἀπόλυτον ἀνεξαρτησίαν καταστρέφουσαν πᾶσαν κοινωνικότητα; Καὶ τίς ἀγνοεῖ ὅτι ἡ φύσις οὐκ ἐποίησε τοὺς ἀνθρώπους ἀπολύτως ἴσους, ἀλλ' ἁπλῶς ὁμοίους; Συνέστησε σχέσεις καὶ οὐχὶ μέρη. Ὅπως δὲ ἀναπτύξῃ τις ὅλας τὰς ἀφῃρημένας θεωρίας τῆς διδασκαλίας* ταύτης ἀπαιτεῖται ὁλόκληρον σύγγραμμα καὶ οὐχὶ ἁπλῆ τις σημείωσις...... Αἱ ἀρχικαὶ καὶ μεγάλαι ἀλήθειαι χαρακτηρίζονται ἐκ τοῦ ὅτι εἰσὶ τοῖς πᾶσι καταληπταί, δηλαδὴ ἂν δὲν ἐξηγῶσι τουθόπερ πάντες παρατηροῦμεν ἐξηγοῦσι τοὐλάχιστον ὅπερ πάντες αἰσθανόμεθα. «Ὁ κανὼν τοῦ λογικοῦ, λέγει ὁ Σῖνος φιλόσοφος Κομφύκιος, ὁ ἐμφαίνων τὰ ἀμοιβαῖα καθήκοντα μεταξὺ βασιλέως καὶ ὑπηκόων αὐτοῦ, μεταξὺ γονέων καὶ τέκνων, μεταξὺ συζύγων, μεταξὺ γερόντων καὶ νέων, μεταξὺ φίλων, καὶ μεταξὺ ὅπως δήποτε συναλλήλως σχετισμένων, δὲν ὑπερβαίνει τὴν ἱκανότητα ἑκάστου ἀτόμου· ἐνῷ ἀπεναντίας αἱ διδασκαλίαι αἱ ὑπό τινων ὑποδεικνυομεναι ὡς ὑψηλαὶ καὶ ἀνώτεραι τῆς ἡμετέρας ἱκανότητος, οἷαι χ. π. ἀρχαί τινες παράδοξοι καὶ ἀφῃρημέναι, μηδόλως ἐφαρμοζόμεναι τοῖς ἀτόμοις τῶν ἀναφερομένων πέντε σχέσεων, οὐ δύνανται συμπεριληφθῆναι ἐν τοῖς κανόσι τοῦ λογικοῦ». (Extrait de Confucius par le père Complet).

Αἱ ἀρχαὶ οὐ θεωροῦνται φιλοσοφικαὶ λόγῳ τοῦ δυσνοήτου καὶ ἀορίστου αὐτῶν, ἀλλὰ χάριν τῆς σαφηνείας καὶ παραγωγικότητος αὐτῶν. Αἱ δὲ τοῦ Καντίου προτάσεις καθὸ ἀόριστοι, οὐ μόνον ἀποβαίνουσιν ἄχρηστοι ἀλλὰ καὶ παρεξηγήσεως ἐπιδεκτικαί· ἀναγκαζομένου τοῦ ἰδίου παρεμβάλλειν τὴν τῆς βουλήσεως ἐνέργειαν πρὸς ἐφαρμογὴν τῆς θεωρίας αὐτοῦ. Οὕτω λέγει ὅτι αἱ πράξεις ἡμῶν ὤφειλον εἶναι τοιαῦται *ἵνα δυνάμεθα θέλειν ὅπως ὁ κανὼν δι' οὗ ἐνεργοῦμεν ἀποβῇ γενικὸς νόμος*. Τίς λοιπὸν ἐστὶν ἡ ἐνεργητικὴ αὕτη ἀρχὴ τῆς βουλήσεως, ἡ δυναμένη ὁδηγῆσαι ἡμᾶς πρὸς διάκρισιν πρακτικοῦ τινος κανόνος, καὶ προτρέψαι εἰς τὴν προτίμησιν τούτου μᾶλλον ἢ ἑτέρου; οὐδεμία ἑτέρα, ἀναμφιλέκτως, ἢ τὸ κατ' ἀνάγκην προϋπάρχον πάσης κρίσεως καὶ συνδυασμοῦ θεωριῶν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς προτιμήσεως τοῦ καθήκοντος, τουθόπερ καλοῦμεν *ὁρμέμφυτον, ἠθικὸν αἴσθημα, συνείδησιν*.

Ὁ Ῥειγχόλδος ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ· Recherches sur les fondements et les bases de la moralité, παραδέχεται τὴν *συνείδησιν* ἢ *ἠθικὸν αἴσθημα*, ἀλλὰ διϊσχυρίζεται ὅτι ἡ πεῖρα καὶ ἡ φιλοσοφία εἰσὶν ἀπ' ἀλλήλων ἀνεξάρτητοι. «Ἡ φιλοσοφία, λέγει οὗτος, βαδίζει πέραν παντὸς γεγονότος, ὅθεν δὲν πρέπει νὰ λαμβάνῃ ὑπ' ὄψιν τὰς ἀντιλήψεις καὶ αἰσθήσεις, ἢ καθ' ὅσον δύναται ἐξηγῆσαι αὐτὰ διὰ τοῦ καθαροῦ λόγου.» Ἀντὶ τοῦ παραδεχθῆναι ὅτι ἡ πεῖρα ϗ ἡ φιλοσοφία εἰσὶν ἀπ' ἀλλήλων ἀνεξάρτητοι φρονῶ ἀπεναντίας ὅτι ἡ πεῖρα ἐστὶ πηγὴ πάσης ὀρθῆς φιλοσοφίας, ἥτις ἄνευ πείρας ἤθελεν εἶσθαι ὀνειροπόλημα ἄνευ πραγματικότητος. Ἡ φιλοσοφία συνίσταται ἐν τῇ σοφῇ τῶν γνώσεων ἐφαρμογῇ· αἱ δὲ γνώσεις ὑποτιθέασι κατ' ἀνάγκην ἀντικείμενα δυνάμενα γνωσθῆναι. Τούτων δὲ ἡ ὕπαρξις οὐ δύναται ἐπιβεβαιωθῆναι ἢ διὰ τῆς ἐξωτερικῆς ἢ ἐνδομύχου πείρας· ὅθεν τὸ διϊσχυρίζεσθαι ὅτι ἡ φιλοσοφία δὲν πρέπει νὰ λαμβάνῃ ὑπ' ὄψιν τὰ ὑπὸ τῆς πείρας ἐπιβεβαιούμενα γεγονότα, δηλαδὴ τὰ γεγονότα τὰ προσβάλλοντα τὰ αἰσθητήρια ἡμῶν, ἢ φανερούμενα ἡμῖν διὰ τῆς ἐποπτείας ἢ συνειδήσεως, εἰμὴ καθ' ὅσον δυνάμεθα ἐξηγῆσαι αὐτὰ διὰ τοῦ καθαροῦ λόγου, ἐστὶ τ' αὐτὸ τοῦ ὑποστηρίζειν τὸν μᾶλλον ἀπόλυτον σκεπτικισμόν· διότι πῶς δυνάμεθα ἐξηγῆσαι τὴν ὕπαρξιν πραγμάτων ὧν τινων τὴν ἀρχὴν ἀγνοοῦμεν; Τίνι τρόπῳ δυνάμεθα ἐξηγῆσαι τάς τε αἰσθήσεις καὶ τὰς ἐποπτείας ἀγνοοῦντες τὸν μυστικὸν σύνδεσμον τὸν συνδέοντα αὐτὰς μετὰ τῶν παραγόντων αὐτὰς ἀντικειμένων; Ποία τις ἐστὶν ἡ νοερὰ αὕτη δύναμις ἡ παραγνωρίζουσα τὰ ἑαυτῆς ὅρια, προσπαθοῦσα ἀποβῆναι ἀνωτέρα τῆς ἑαυτῆς φύσεως; (Ὅρα καὶ Angiulli, La Filosofia e la Ricerca positiva, Napoli, 1868).

(43) Ὅρ. De la Philosophie de la nature, Londres, 1777. —Ἰδοὺ καὶ ἡ κατὰ τὴν Ἑγέλιον φιλοσοφίαν ἄμεσος ἀπόδειξις τῆς τῆς ψυχῆς ἀθανασίας· «Ἡ νόησις, λέγει ὁ Ἕγελος, καὶ μόνη ἡ νόησις κατέχει τό τε ἀδιαίρετον καὶ τὸ διαιρετόν· ἑαυτὴν καὶ ἕτερόν τι πλὴν ἑαυτῆς· καὶ ἐστὶν ἕτερόν τι πλὴν ἑαυτῆς, καί περ μὴ παύουσα εἶναι αὐτὴ αὕτη. Διότι διανοουμένη ἢ περὶ ἑαυτῆς, ἢ περί τινος ἐκτὸς αὐτῆς ἀντικειμένου, ἡμεῖς ἐσμὲν ἐν αὐτῇ καὶ δι' αὐτῆς· ἡμεῖς αὐτοὶ καὶ μὴ ἡμεῖς. Δι' αὐτῆς ἐσμὲν τουθόπερ ἐσμέν· δι' αὐτῆς βιοῦμεν ἐν τῷ παρελθόντι, ἐν τῷ παρόντι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι· δι' αὐτῆς ἀνυψούμεθα πρὸς τὸ αἰώνιον καὶ τὸ

ἄπειρον· καὶ εἰ καὶ πολλαπλασιάζουσα τὴν ὕπαρξιν ἡμῶν ἀορίστως, διατηρεῖ ὅμως τὸ ἀδιαίρετον καὶ τὴν ἑνότητα αὐτῆς. Ἑπομένως τὸ νοερὸν ὂν οὗ πᾶσα ἡ οὐσία ἐστὶν ἐν τῇ νοήσει, καὶ ἅπασα ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ ἀφορμᾶται ἀπὸ τῆς νοήσεως καὶ ἀπολήγει εἰς τὴν νόησιν· τὸ ὂν τοῦτο δύναται, ὡς ἐκ τούτου, διαφυγεῖν τοὺς ὅρους τῆς ὡρισμένης ὑπάρξεως, καὶ οὕτως ἐπιζῆσαι καὶ διανοεῖσθαι αἰωνίως». Ἀλλ' ἐνταῦθα πρῶτον μὲν ἐκλαμβάνει ὡς ὑπόστασιν τοῦ νοεροῦ ὄντος αὐτὴν τὴν νόησιν τὴν καὶ ἐνέργειαν αὐτοῦ. Δεύτερον δὲ συγχέει τὰς νοερὰς ἐνεργείας καὶ ὑπάρξεις μετὰ τῶν πραγματικῶν τῶν καὶ ὅλως ἀνεξαρτήτων τῆς νοήσεως.

(44) Essais sur la Théolog. morale considérée dans ses rap. avec la Physiolog. et la Médecine. Paris, 1843.

(45) Καθὼς ἐκ τῆς παρουσίας ἀντικειμένου τινος, λέγει ὁ Ῥοβινέτος, κατανοοῦμεν διὰ τῆς ὁράσεως τὸ σχῆμα καὶ τὸ χρῶμα αὐτοῦ· οὕτως ἐκ τῆς ὄψεως ἢ γνώσεως μιᾶς τινος πράξεως διακρίνομεν ἅμα τὴν ἠθικότητα αὐτῆς· ὅθεν νομίμως δυνάμεθα συμπερᾶναι ὅτι ὅπως τὴν φυσικὴν γνῶσιν ἀπολαμβάνωμεν διά τινος αἰσθήσεως, οὕτω καὶ τὴν ἠθικὴν διά τινος ἰδιαιτέρας αἰσθήσεως, ἣν καὶ *ἠθικὴν αἴσθησιν* τινες προσαγορεύουσιν. Ἐστὶ μὲν βέβαιον ὅτι οὐ δυνάμεθα ἐξηγῆσαι τίνι τρόπῳ ἐνεργεῖ ἡ ἠθικὴ αὕτη αἴσθησις, ἀλλ' οὐχ ἧττον οὐδὲ τῶν λοιπῶν αἰσθήσεων τὸν τρόπον τῆς ἐνεργείας δυνάμεθα κατανοῆσαι. (Ὅρα πρός δε Smith, Théorie des sentiments moraux. Paris, 1830).

Καὶ ὅμως ἐστὶ λίαν ἀμφίβολον ἂν ἡ ἠθικότης τῶν πράξεων ἐξαρτᾶται ἔκ τινος ἠθικῆς αἰσθήσεως, διότι οἱ ἄγριοι ἀνθρωποφάγοι οὐ διακρίνουσι τὴν αἰσχρότητα τῆς ἀνθρωποφαγίας. Ἔτι δὲ ἂν τοιαύτη τις αἴσθησις ὑπῆρχεν ἔπρεπεν οἱ κακουργοῦντες ὅπως αἰσθάνωνται μᾶλλον κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς πράξεως ἢ μὴ μετὰ ταῦτα τὴν αἰσχρότητα τοῦ κακουργήματος αὐτῶν· καὶ ἐν τούτοις ἡ πεῖρα βεβαιοῖ τοὐναντίον.

(46) P. Buffier, Traité des premières vérités et de la source de nos jugements, 1824.

«Ὁ νοῦς ὡς πασίδηλον, λέγει ὁ Δεσκυρέτος, συγκεντροῖ εἰς ἓν τὰς συγχρόνους ἀντιλήψεις τῶν αἰσθήσεων· τουθόπερ ἀποτελεῖ τὴν *κοινὴν αἴσθησιν*, ὑπὸ τὴν φυσιολογικὴν ἔννοιαν θεωρουμένην καὶ ψυχολογικῶς ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὸν *ὀρθὸν νοῦν, κρίσιν* καὶ *εὔστοχον αἴσθησιν*. Καὶ ὅμως ὑπάρχει

μικρά τις διαφορὰ μεταξὺ *κρίσεως* καὶ *εὐστόχου αἰσθήσεως*· καθότι ἡ μὲν κρίσις πηγάζει ἐκ τῆς σπουδῆς, ἡ δ' *εὔστοχος αἴσθησις* ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως· ὅθεν ὁ μὲν κρίσεως ἄνθρωπος διαλογίζεται ὀρθῶς, ὁ δὲ εὐστόχου αἰσθήσεως προβλέπει εὐθέως».(Descuret, Théorie morale du goût. Paris, 1847).

(47) Ὅρ. Oeuvres de Shaftesbury t. 1. p. 67. et. suiv.

(48) «Μέχρι τῆς τοῦ Καρτεσίου ἐποχῆς, λέγει ὁ Βάϋλος ἐν τῷ Ἱςορικῷ καὶ Κριτικῷ αὐτοῦ Λεξικῷ, πάντες οἱ θεολόγοι τε καὶ οἱ φιλόσοφοι ἀπέδιδον ἔκτασιν τοῖς πνεύμασι. Ἄπειρον μὲν τῷ Θεῷ, πεπερασμένην δὲ τοῖς ἀγγέλοις καὶ τοῖς ἀνθρώποις. Ἐςὶ μὲν ἀληθὲς ὅτι διατείνονται ὅτι οὐκ ἔςιν ἐκτατὴ, οὐδ' ἐκ μερῶν συγκειμένη, καὶ ὅτι τὰ πνεύματα εὑρίσκονται ὁλοσχερῶς ἐν ἑκάστῃ θέσει τῇ κατεχομένῃ ἐκτάσει, toti in toto, et toti in singulis partibus' ἐξ οὗ διακρίνουσι τρία εἴδη παρουσίας ἐν τόπῳ δηλαδὴ, ubi circumscriptivum: ubi definitivum, καὶ ubi repletivum (*) Τὸ μὲν πρῶτον ἀφορᾷ τὰ σώματα· τὸ δ' ἕτερον τὰ πεπλασμένα πνεύματα καὶ τὸ τρίτον αὐτὸν τὸν Θεόν. Οἱ Καρτεσιανοὶ ὅμως ἀνέτρεψαν πάσας τὰς ἐν λόγῳ θεωρίας, διϊσχυρισθέντες ὅτι τὰ πνεύματα οὐκ ἔχουσι ποσῶς ἔκτασιν οὐδὲ παρίστανται ἐν τόπῳ. Σημειωτέον πρόσδε ὅτι καὶ οἱ καθ' ἡμᾶς φιλόσοφοι καὶ θεολόγοι διδάσκουσι, συμφώνως πρὸς τὰς κοινὰς δοξασίας, ὅτι ἡ Θεία ὑπόστασις ἐπεκτείνεται ἐν τῇ ἀπείρῳ διαστάσει· καὶ οὕτως ἀφ' ἑνὸς καταστρέφομεν τουθόπερ ἀφ' ἑτέρου οἰκοδομοῦμεν· δηλαδὴ ἀποδίδομεν τῷ Θεῷ τὴν ὑλικότητα, ἧς εἴχομεν ἀποστερήσει αὐτοῦ. Λέγομεν ὅτι εἶναι πνεῦμα, καὶ τόδε ἔχει καλῶς· διότι οὕτως ἀποδίδομεν αὐτῷ φύσιν πάντῃ διάφορον τῆς ὕλης· ἀλλὰ παραδεχόμενοι συγχρόνως ὅτι ἐπεκτείνεται πανταχόσε, παραδεχόμεθα ὅτι ἐστὶν ἐκτατός. Οὐδεμίαν δὲ ἰδέαν ἔχοντες περὶ δύο διαφόρων ἐκτάσεων, κατανοοῦμεν σαφῶς ὅτι πᾶσα ἔκτασις ἔχει διακεκριμμένα τε καὶ ἀδιαχώρητα μέρη, τὰ καὶ ἀπ' ἀλλήλων διαιρετέα. Ἐστὶ παράλογον διϊσχυρίζεσθαι ὅτι ἡ ψυχὴ ὑπάρχει ὁλοκλήρως ἔν τε τῷ ἐγκεφάλῳ καὶ τῇ καρδίᾳ. Οὐδὲ δυνάμεθα κατανοῆσαι τινι τρόπῳ ἡ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ὕλης ἔκτασις δύνανται συνυπάρχειν ἐν τῷ αὐτῷ μέρει. Οὕτως ἤθελεν ἐπέλθῃ ἀληθὴς διαχωρηκότης ἀλλ' ἀκατάληπτος τῷ ἀνθρωπίνῳ νῷ. Ἐκτὸς τούτου πάντα διαχωροῦντα τρί-

(*) Τὰ πνεύματα ἔλεγον οἱ ἀπὸ τῆς Σχολῆς, οὐ διατελοῦσιν ἐν τόπῳ ἀλλ' ἔνθα (Non in loco sed ubi)· ὅπερ οὐδὲν σημαίνει, ὡς καλῶς παρατηρεῖ ὁ Λώκκιος. (Βιβλ. Β'. Κεφ. 23).

τόν τι διαχωροῦνται καὶ ἀμοιβαίως, καὶ οὕτως ὁ οὐρανὸς μετὰ τῆς ὑδρογείου εἰσὶν ἀμοιβαίως, διακεχωρημένα (pénétrés entre eux) ὅθεν ἤθελον εἶσθαι διακεχωρημένα καὶ μετὰ τῆς θείας οὐσίας, τῆς καὶ ἀμεροῦς· ἑπομένως καὶ ὁ ἥλιος ὑπάρχει διακεχωρημένος μετὰ τοῦ αὐτοῦ ὅπερ καὶ ἡ ὑδρόγειος ὄντος. Ἑνὶ λόγῳ ἂν ἡ ὕλη οὐκ ἐστιν ὕλη ἢ διότι εἶναι ἐκτατὴ, ἕπεται ὅτι πᾶν ἐκτατὸν ἐστὶν ὕλη. Καὶ προκαλῶ πάντας ἵνα μοὶ ἀποδείξωσιν ἰδιότητα διαφέρουσαν τῆς ἐκτάσεως καὶ δυναμένη χαρακτηρῆσαι ὁριστικῶς τὴν ὕλην. Τὸ ἀδιαχώρητον τῶν σωμάτων οὐ πηγάζει ἢ ἐκ τῆς ἐκτάσεως· καὶ ἡμὶν οὐ δέδοται κατανοῆσαι ἢ ταύτην τὴν ἀρχὴν, ἐξ ἧς ἕπεται ὅτι ἂν τὰ πνεύματα εἰσὶν ἐκτατὰ εἰσὶ καὶ ἀδιαχώρητα, καὶ οὕτως οὐκ ἤθελον, ὡς ἐκ τῆς διαχωρητικότητος, διαφέρει ποσῶς τῶν σωμάτων. Καὶ ἐπὶ τέλους ἡ θεία ἔκτασις οὐκ ἤθελεν εἶσθαι οὐδὲ μᾶλλον οὐδ' ἧττον διαχωρητὴ ἢ ἀδιαχώρητος τῶν σωμάτων. Ὅσον καὶ ἂν ὀνομάζωμεν τὰ μέρη αὐτῆς δυναμικὰ (virtuelles) οὐκ ἤθελον εἶσθαι ποσῶς διαχωρητέα ἀπ' ἀλλήλων, ἀλλὰ μετὰ τῶν τῆς ὕλης μερῶν. Καθότι λέγομεν περὶ τῆς ὕλης ὅτι οὐ δύνανται ἀπ' ἀλλήλων διαχωρηθῆναι, ἀλλὰ μετὰ τῆς θείας ἐκτάσεως. Ὁδηγούμενοι δὲ ὑπὸ τοῦ ὀρθοῦ λόγου ἀναγκαζόμεθα παραδεχθῆναι ὅτι δύο ἐκτάσεις οὖσαι διακεχωρημένως ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ, εἰσὶν ἀμφότεροι ἐξ ἴσου διαχωρητέαι. Ἑπομένως οὐ δυνάμεθα εἰπεῖν ὅτι ἡ ἔκτασις τῆς ὕλης διαφέρει ἄλλου εἴδους ἐκτάσεως ὡς ἐκ τοῦ ἀδιαχωρήτου· ὅθεν ἐστι βέβαιον ὅτι πᾶσα ἔκτασις ἐστιν ὕλη, καὶ ἑπομένως ἀποδίδοντες τῷ Θεῷ ἔκτασιν ἀφαιροῦμεν αὐτῷ μόνον τὴν ὀνομασίαν τοῦ σώματος, πράγματι δὲ τῷ ἀποδίδομεν ἅπασαν τὴν τῆς ὕλης πραγματικότητα.» (Ὅρ. ἐν τῇ λέξει Simonide). Ὁ Βάϋλος καὶ οἱ ὁμοφρονοῦντες αὐτῷ οὐκ ἤθελον ἀπορεῖ ὅτι ταῦτα καὶ πλεῖστα ἄλλα εἰσὶν ἀκατάληπτα ἀνθρωπίνῳ νῷ, ἐὰν εἶχον ὑπ' ὄψιν τὸν περιορισμὸν τοῦ ἀνθρωπίνου νοός. Τὸ ἀκατάληπτον τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἰδιοτήτων αὐτοῦ, ἀποδεικνύει ἔτι μᾶλλον τὸ μεγαλεῖον αὐτοῦ. Μέγας καὶ θαυμαστὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ! «Le plus grand abrégement, λέγει γάλλός τις συγγραφεὺς que l' on puisse trouver dans l' étude des Sciences, est de ne s' appliquer jamais à la recherche de tout ce qui est au-dessus de nous, et que nous ne pouvons espérer raisonnablement de pouvoir comprendre. De ce genre sont toutes les questions qui regardent la puissance de Dieu. . . . . . .

Notre esprit, étant fini, se perd et s' éblouit dans la multitude des pensées contraires qu' elle fournit.» (Art. de penser. Part. IV. chap. I. p. 347.)

(49) Τὸν Θεὸν οὐ δυνάμεθα οὐδὲ γνῶναι οὐδ' ὁρίσαι, ὡς τὰ τῆς πείρας ἀντικείμενα, δυνάμεθα ὅμως κατανοῆσαι αὐτόν. Ἡ περὶ Θεοῦ γνῶσις ὑπάγεται τῇ κατηγορίᾳ τῶν ὑψηλῶν γνώσεων τοῦ ἀπείρου, ἀπολύτου καὶ καθόλου, αἵτινες καί τοι ἀποτελοῦσαι σκοτεινὰ μυστήρια ἀπέναντι τῆς πείρας καὶ τῆς νοήσεως, εἰσὶν ὅμως διαυγέσταται ἀλήθειαι ἀπέναντι τοῦ λόγου. Καὶ ὅμως πρὸς κατανόησιν τῆς τοῦ Θεοῦ προσωπικότητος μετὰ καὶ τοῦ ἀπείρου αὐτοῦ, ἀρκεῖ, φρονῶ, λαβεῖν ὑπ' ὄψιν τὴν ὕλην αὐτὴν, ἣ ὡς ἐκ τῶν διαφόρων αὐτῆς σχημάτων ἀποτελεῖ λίαν ὡρισμένα ἀντικείμενα, ἅτινα ὅμως ὡς ἐκ τοῦ ἐκτατοῦ τῆς οὐσίας αὐτῶν εἰσὶν ἀεὶ ἐπ' ἄπειρον διαιρετά· ὅπερ ἀποβαίνει ἀκατάληπτον ἀνθρωπίνῳ νῷ. Πῶς λοιπὸν δυνάμεθα ἀρνηθῆναι τὴν προσωπικότητα τῷ Θεῷ, λόγῳ ὅτι ἐστὶν ἀκατάληπτος ἀνθρωπίνῳ νῷ ;

(50) «Le raisonnement de Plotin, λέγει ὁ Buhle, mérite de fixer toute notre attention, parce qu' il démontre l' impossibilité d' arriver à la connaissance théorétique de Dieu.» (Hist. de la Philosoph. moderne. Paris, 1816. T. I. p. 603. not. 1.)

Ὁ πολὺς Buhle ἐνταῦθα σφάλλει· διότι εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι τῷ ἀπολύτῳ Ὄντι ἀπᾴδει πᾶν εἶδος τῆς ἡμετέρας νοήσεως. Καὶ ἐν ἔργῳ, καθὸ πάντη ἀνεξάρτητον οὐ δύναται τροποποιηθῆναι ἐκ τῶν ἐκτὸς αὐτοῦ ἀντικειμένων· οὗ ἕνεκα ἐστὶν ἀνεπίδεκτον αἰσθήσεων. Οὐχ' ἁρμόζει ὡσαύτως αὐτῷ ἡ δύναμις τῆς φαντασίας ἡ παριστῶσα ἐν τῷ νῷ τ' ἀντικείμενα καὶ τροποποιοῦσα τὴν τῆς ψυχῆς κατάστασιν. Οὐκ ἔχει ἀνάγκην μνήμης καθὸ οὐδὲ ἀναμιμνησκόμενον οὐδὲ λησμονόν τι. Ἐπὶ τέλους αἱ πρὸς μελέτην καὶ ἀπολαβὴν γνώσεων δυνάμεις ἡμῶν οἷαι ἡ σκέψις, ἡ προσοχὴ, ἡ ἀνάλυσις, ἡ σύνθεσις καὶ ἡ κρίσις, εἰσὶ πάντη ἀνοίκειαι πανσόφῳ Ὄντι. Ἀλλὰ καὶ τοῦ ἡλίου φαεινότερον ὅτι ἡ Θεία νόησις διαφέρει τῆς ἐμῆς, ὅπως τὸ ἄπειρον τοῦ πεπερασμένου· ὅθεν ὁ Θεὸς ἐνωρᾷ ἑαυτὸν καὶ τὰ πάντα ἐν ἑαυτῷ. Οὐδόλως δὲ ἀντιτείνω ὅτι ἡ ἐναία, ἁπλῆ καὶ οὐσιώδης αὕτη ἐνέργεια τῆς αἰωνίου ἐνωράσεως ἀποβαίνει ἡμῖν πάντη ἀκατάληπτος, καὶ ἀνεπίδεκτος ἐξηγήσεως· καὶ ὅμως δεῖ ὁμολογῆσαι ὅτι μὴ παραδεχόμενοι αὐτὴν ὑποπίπτομεν εἰς παραλογισμόν.

(51) Ὁ Ἀριστοτέλης ἐθεώρει τὸ ὂν μᾶλλον ὑπὸ τὴν τῆς ὑποστάσεως ὄψιν, ἣν συνέχεε μετὰ τῆς οὐσίας καὶ μετὰ τοῦ ὄντος αὐτοῦ· τὰς δὲ ἄλλας κατηγορίας ὑπελάμβανεν ὡς συμβεβηκότα καὶ οὕτως οὐκ ἠδύνατο ἀναγνωρίσαι τὸ ἀληθὲς ἐν τῷ ὄντι, ἀλλ' ἐν τῇ μεταξὺ ὑποστάσεως καὶ συμβεβηκότος σχέσει. Παραδεχόμενοι ὅμως ὅτι τὸ ὂν οὐδέποτε ὑπάρχει κεχωρισμένον ἀπό τινος συμβεβηκότος ἢ προσόντος, καὶ κατὰ τὴν τῶν Σχολῶν ἔκφρασιν, ἀπὸ τῆς μορφῆς αὐτοῦ, καὶ ἐπομένως ὅτι ἐστὶ συμπλοκὴ τῆς φύσεως, ὅπως ἡ πρότασις ἐστὶ συμπλοκὴ τῆς διανοίας, ἕπεται ἐξ ἀνάγκης ἡ τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ὄντος ταυτότης, τουτέστιν ὅτι τὸ ἀληθὲς οὐκ ἔστιν ἢ αὐτὸ τὸ ὂν θεωρούμενον ὡς ἀντικείμενον τῆς διανοίας, τῆς καὶ τότε καὶ μόνον ἀληθοῦς οὔσης ὅτε διά τε τῶν προτάσεων καὶ συμπλοκῶν αὐτῆς ἑρμηνεύει τὰς φυσικὰς τῶν ὄντων συμπλοκάς. Ἀριθμήσας ὁ Ἀριστοτέλης διὰ τῶν κατηγοριῶν αὐτοῦ τὰ τοῦ ὄντος καὶ τῆς γνώσεως στοιχεῖα, παρέλειψε τὴν ἐν μόνῃ τῇ ἰδέᾳ τοῦ ὄντος ἀνωτάτην αὐτῶν ἑνότητα καὶ ὡς ἐκ τούτου παρεῖδε τὴν τοῦ ὄντος καὶ τοῦ ἀληθοῦς ταυτότητα. Ὅρα Βράϊλα, περὶ πρώτων ἰδεῶν καὶ ἀρχ. σελ. 166).

(52) (Ὅρ. Essais, essais. X. 1.

Ὁ Καθηγητὴς Ῥόσσης πειρώμενος ἀνασκευᾶσαι τοὺς περὶ ἀναγκαίου ὄντος διϊσχυρισμοὺς τοῦ Καντίου, τοῦ παραδεχομένου μόνον τὴν κατ' ἰδέαν ὕπαρξιν αὐτοῦ, ἀντιτείνει αὐτῷ τὸ ἑξῆς δίλημμα·

L' ente necessario di cui avete l' idea
o é possibile, od é impossibile
se impossibile, non essiste
se possibile, non é contigente

Ἀλλὰ τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο ἐστὶ πλημμελὲς καθὸ συγκείμενον ἐκ τεσσάρων καὶ οὐχὶ ἐκ τριῶν ὅρων, διότι ὁ ὅρος possibile ἐκλαμβάνεται διττῶς· δηλαδὴ σημαῖνον τό τε *δυνατὸν* καὶ τὸ *ἐνδεχόμενον*, ὅθεν μεταφερόμενον τὸ ἐν λόγῳ δίλημμα ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς φωνῇ ἔχει ὡς ἐφεξῆς·

Τὸ ἀναγκαῖον ὄν, οὗ ἔχεις τὴν ἰδέαν
ἐστὶν ἢ δυνατὸν ἢ ἀδύνατον.
Ἂν ἀδύνατον, οὐχ' ὑφίσταται
ἂν ἐνδεχόμενον, οὐ δύναται εἶναι ἀναγκαῖον.

Ἐστὶν ὅμως πασίδηλον ὅτι τὸ (πρῶτον possibile) *δυνατὸν* οὐκ ἀντίκειται τῷ ἀναγκαίῳ ἅτε πραγματικῷ· ἐνῷ τὸ (*δεύτερον* bossibile) *ἐνδεχόμενον* ἀντίκειται αὐτῷ τῷ μὴ δυνα-

μένῳ εἶναι *δυνάμει* ἀλλὰ *πράγματι*. Ἔτι δὲ τὸ ἀναγκαῖον καθὸ ἀπόλυτον, οὐ δύναται εἶναι *ἐνδεχόμενον* μὴ δυνάμενον τὸ *ἀπόλυτον ἐνδεχόμενον* ἔχειν οὐδ' ἐν ἑαυτῷ, οὐδ' ἀλλαχοῦ που τὸν τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ λόγον.

(53) Αἱ ἰδέαι εἰσὶ παραστάσεις τῶν ὄντων ἑπομένως ἂν μὴ ὑπῆρχον ταῦτα, οὐδ' ἰδέαι ἤθελον ὡσαύτως ὑπάρχει. Καὶ ἐπειδὴ αἱ ἰδέαι ἑδρεύουσιν ἐν τῷ νῷ, δῆλον γίνεται ὅτι ἐὰν οὐδεὶς νοῦς ὑπῆρχεν, οὐδὲ ἰδέα τις ἤθελεν ὑπάρχει. Ὅθεν ὑπαρχουσῶν ἀπολύτων καὶ ἀναγκαίων ἀληθειῶν, ἕπεται κατὰ νόμιμον λόγον ὅτι ὑπάρχει καὶ νοῦς τις ἀναγκαῖος καὶ ἀπόλυτος ἐν ᾧ ἀπ' αἰῶνος ἑδρεύουσι.

(54) Τινὲς τῶν φιλοσοφούντων, ὡς ὁ μνησθεὶς Ῥοσμίνιος, θεωροῦντες τὴν ἰδέαν ὡς τὸ ἁπλούστατον τοῦ πνεύματος γεγονὸς φρονοῦσιν αὐτὴν εἶναι ἀνεπίδεκτον ὁρισμοῦ. Ἀλλὰ δέον διακρίνειν τὴν ἰδέαν τῆς ἐννοίας (nozione) ὡς κάλλιστα λέγει ὁ Σοαΰϊος. (Ὅρ. τὴν ὑπὸ Κωνσταντᾶ μετάφρασιν τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ).

Καὶ αἱ ἰδέαι καὶ αἱ ἔννοιαι εἰσὶν ἀποτέλεσμα τῆς ὁπωσδήποτε εὑρέσεως καὶ γνώσεως τῆς ἀληθείας· καὶ ἐπειδὴ ἡ ἀλήθεια ἐστὶν ἡ νόησις τοῦ ὄντος, ἕπεται ὅτι καὶ αἱ ἰδέαι καὶ αἱ ἔννοιαι εἰσὶν αἱ ἐν τῷ πνεύματι δηλώσεις τῶν ὄντων· ἀλλ' αἱ μὲν ἔννοιαι ἄνευ τινος παραστάσεως, αἱ δὲ ἰδέαι μετὰ καὶ τῆς τοῦ ἰνδάλματος τοῦ ὄντος παραστάσεως· τουθένεκα γινώσκομεν μὲν τὰς ἐννοίας τῆς γλυκύτητος, τῆς ἐρυθρότητος, τοῦ ἀΰλου. κ.λ.π. ἀλλ' οὐ δυνάμεθα ὁρίσαι τὸ τί εἰσίν, ἀρκούμενοι λέγειν ὅτι ἡ γλυκύτης ἐστὶν ἀφῃρημένως γεῦσις τις παρεμφερὴς τῷ μέλιτι· ἡ ἐρυθρότης χρῶμά τι κατ' ἀφαίρεσιν παρεμφερὴς τῷ αἵματι· τὸ ἄϋλον ὄν τι μὴ ὑλικόν κ.λ.π. Ὁσάκις δὲ αἱ τῶν ἰδεῶν παραςάσεις ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τὴν πραγματικότητα, τότε εἰσὶ τῳόντι νοήσεις τῶν ὄντων καὶ αἱ ἰδέαι εἰσὶν ἀληθεῖς. Ἐν ἐναντίᾳ δὲ περιπτώσει ἐστὶ παρανόησις τοῦ ὄντος καὶ αἱ ἰδέαι εἰσὶ ψευδεῖς. Ἀλλ' εἴτε νόησις εἴτε παρανόησις, αἱ ἰδέαι εἰσὶν ἀείποτε δηλώσεις μετὰ καὶ παραστάσεως τῶν ὄντων.

Σημειωτέον ἐνταῦθα ὅτι ὁ Ψέλλος ἐκθέτων τὰ τῶν Χαλδαίων δόγματα, φασί· «Ἰδέας δὲ νομίζουσι νῦν μὲν τὰς τοῦ πατρὸς ἐννοίας, νῦν δὲ τοὺς καθόλου λόγους φυσικοὺς καὶ ψυχικοὺς καὶ νοητούς, νῦν δὲ τὰς ἐξῃρημένας τῶν ὄντων ὑπάρξεις.»

(55) Οὐκ ἔστι, νομίζω, ἐκτὸς τοῦ προκειμένου ἐξετᾶ-

σαι ἐνταῦθα ἐπιχειρήματά τινα περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπάρξεως.

Καὶ ἐν πρώτοις κατὰ Καρτέσιον, ἐπειδὴ ἔχομεν τὴν ἰδέαν τοῦ ἐντελοῦς ὄντος, καὶ ἐν ταύτῃ συμπεριλαμβάνεται καὶ ἡ τῆς ὑπάρξεως, καθὸ ἐντέλεια, ἕπεται ὑπάρχειν ἀφεύκτως ἐντελέστατόν τι ὄν· καθότι ἐστὶ σαφὲς καὶ ἀναγκαῖον ὅτι δυνάμεθα βεβαιῶσαι περὶ πράγματός τινος, πᾶν ὅ,τι συμπεριλαμβάνεται ἐν τῇ περὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος σαφῇ ἰδέᾳ. Ἀλλαμὴν ἐν τῇ σαφῇ ἰδέᾳ τοῦ ἀπείρως ἐντελοῦς ὄντος, συμπεριλαμβάνονται ἅπασαι αἱ τελειότητες· ἐν δὲ τῇ σαφῇ ἰδέᾳ τῆς ἐνεστώσης ὑπάρξεως συμπεριλαμβάνεται ὅτι ἡ ἐν λόγῳ ὕπαρξις ἀποτελεῖ τελειότητα· ἄρα τὸ ἐντελέστατον ὂν ὑπάρχει.

Τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο, ὃ εἶχε πρὸ τοῦ Καρτεσίου ὑποστηρίξει ὁ θεῖος Ἀνσέλμος, πλημμελές ἐστι· διότι ἐκ τῆς λογικῆς ὑπάρξεως οὐ δυνάμεθα συμπεράναι τὴν πραγματικὴν ὕπαρξιν.

Τῆς αὐτῆς ὡς ἔγγιστα φύσεώς ἐστι καὶ ἡ ἑπομένη ὀντολογικὴ ἀπόδειξις· τουτέστιν. Ἐπειδὴ δυνάμεθα ὑποθεῖναι ὂν πραγματικώτερον πάντων ἕπεται ὅτι τὸ τοιοῦτον ὂν ὑπάρχει πράγματι. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ἐκ τοῦ λογικῶς δυνατοῦ εἰκάζεται τὸ πραγματικῶς ὑπάρχον· καὶ ὅμως πρᾶγμά τι δύναται εἶναι λογικῶς μὲν ὑπαρκτὸν καί περ πράγματι ἀνύπαρκτον.

Κατὰ δὲ τὸν Μαυπερτυΐσιον, ἡ ὕπαρξις τοῦ Θεοῦ ἀποδεικνύεται τρανῶς ἐκ τῆς οἰκονομίας τῶν δυνάμεων πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ προτιθεμένου σκοποῦ (lex minimi). Ἀλλ' ὁ Ῥεϊμάρος ἀπέδειξεν, ἐν ταῖς περὶ Φυσικῆς Θεολογίας διατριβαῖς αὐτοῦ, τὸ ἀνίσχυρον τοῦ ἐπιχειρήματος τούτου, καθότι καὶ διὰ τῆς τέχνης ἐπιτυγχάνομεν τὸ αὐτό· καὶ διότι τουθόπερ ἐν τῷ περιωρισμένῳ ἡμῶν νῷ φαίνεται ἐλάχιστον, ἐνδεχόμενον ὅπως μὴ ᾖ τοιοῦτον ἀπέναντι ἄλλων νοημονεστέρων ἡμῶν ὄντων. Ἀπέναντι μάλιστα τοῦ Θεοῦ, οὐδὲν μᾶλλον ἢ ἧττον οἰκονομικόν, καθὸ ἀπείρου τῆς δυνάμεως αὐτοῦ.

(Ὅρ. καὶ Fénelon, Traité de l' existenee et des attributs de Dieu).

Οἱ μέγιστοι τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων ἀνεγνώριζον τὴν τοῦ Θεοῦ ὕπαρξιν. Ὅθεν κατὰ Ξενοφάνην ὁ Θεὸς «οὖλος ὁρᾷ, οὖλος δὲ ἀκούει». (Σίκτος ὁ Ἐμπ. πρὸς Μαθημ. IX. 144). Κατὰ δὲ Μέλισσον, « . . . . . τὸ δὲ μήτε ἀρχὴν ἔχον μήτε

τελευτὴν ἄπειρον τυγχάνει ἐόν· ἄπειρον ἄρα τὸ ἐόν'» (παρὰ Σιμπλ. φυσ. 22. 6.) Κατὰ δὲ Παρμενίδην, (παρὰ Κλημ. τοῦ Ἀλεξ. Στρωμ. σελ. 603).

Πολλὰ μαλ' ὡς ἀγέννητον ἐὸν, καὶ ἀνώλεθρον ἐστὶν,
Οὖλον μονόγενές τε, καὶ ἀτρεμὲς, ἠ δ' ἀγέννητον.

Κατὰ δὲ Θαλῆν. «Πρεσβύτατον τῶν ὄντων, Θεός· ἀγέννητον γάρ». (παρὰ Λαερτίῳ) Κατὰ Πλάτωνα δέ. «Ἀγαθὸς ὅγε Θεὸς τῷ ὄντι τε, καὶ λεκτέον οὕτω», (Περὶ Πολιτ. Β'. καὶ ἐν Τιμαίῳ). Καὶ ὁ Σοφοκλῆς ἐν Ἠλέκτρᾳ λέγει· ς. 174.

Ἔστι μέγας ἐν οὐρανῷ
Ζεὺς, ὃς ἐφορᾷ πάντα καὶ κρατύνει.

Καὶ ὁ Ὀβίδιος ἐν τῇ Μεταμορφώσει. ς. 620.

«Immensa est, finemque potentia cœli
Non habet, et quidquid superi voluêre peractum est».

Καὶ ὁ Ἀριστοτέλης (Περὶ κόσμου ς'. καὶ Μεταφ. Α. 2. 1. Δ. 7. καὶ Περὶ ψυχ. Α. 1). Καὶ ὁ Ὀνάτος, παρὰ Στοβαίῳ· καὶ ὁ Πλούταρχος, Περὶ τοῦ Εἴ τοῦ ἐν Δελφοῖς). Ὁ δὲ Σωκράτης παρὰ Ξενοφῶντι (Ἀπομνημ. Α) λέγει...... «Γνώσῃ τὸ Θεῖον ὅτι τοιοῦτον καὶ τοσοῦτον ἐστιν, *ὥσθ' ἅμα πάντα ὁρᾶν καὶ πανταχοῦ παρεῖναι καὶ ἡμῶν ἁπάντων ἐπιμελεῖσθαι*». Ἀλλ' ὁ Σενέκας (De Beneficiis). Καὶ ὁ Κικέρων (De natur. Deor.) ἀπεφάνθησαν ἔτι εὐκρινέστερον.

«Οὕτως ἡ ἔννοια τοῦ ἑνὸς Θεοῦ, λέγει ὁ Λιβαδιεὺς ἐν τῷ πονήματι αὐτοῦ· *Κάτοπτρον τῆς Κοινωνίας*, ὑπῆρχεν ὡς σπινθὴρ ἐν τῇ σποδιᾷ τῆς πολυθείας, ὃν ἀνευρίσκοντες ἀνερίπιζον οἱ διορατικοὶ πατέρες τῶν πρώτων αἰώνων, Ἀθηναγόρας (Πρεσβ. 1.), Ἰουστῖνος (Προτρεπ.), Τερτουλλιανὸς (Testim. anim), Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς (Στρωμ.), Λακτάντιος (Instit.), Κύριλλος ὁ Ἀλεξανδρείας (Κατὰ Ἰουλ. Α'.), Αὐγουστῖνος (Contra Faustum). κ.λ.»

Καὶ ὅμως εὑρίσκονται ἄνθρωποι ἐξερευνῶντες ἢ καὶ ἀμφισβητοῦντες τὴν ὕπαρξιν τοῦ Θεοῦ, οἷοι παρὰ μὲν τοῖς ἀρχαίοις ὁ Ἀναξαγόρας, Ἀναξίμανδρος, ὁ Βορυσθένης, Βύων, Διαγόρας, Δημόκριτος, Ἐπίκουρος, Ἑρμόδωρος, Λεύκιππος, Λουκρήτιος, Ὄκελλος, Πλήνιος, Στράβων. κ. λ. Παρὰ δὲ τοῖς νεωτέροις, ὁ Βολιμβρόκιος, Βολνέϋος, Βολταῖρος, Δουπουῆς, Δωλβάχος, Μιραβὸς, Σπινόζας, Φερέτος καὶ πλεῖστοι ἄλλοι.

Οὐκ ἔστιν νομίζω περιττὸν ποιῆσαι ἐνταῦθα μνείαν ἐν

ὀλίγοις καὶ περὶ τοῦ πολυθρυλλήτου τοῦ Σπινόζα πανθεϊσμοῦ.

Ἐπειδὴ ἐκ τοῦ μηδενὸς μηδὲν ἕπεται, λέγει, ὅτι μόνον τὸ ἄναρχον καὶ ἄπειρον ἀποτελεῖ τὸ εἶναι, καθὸ ἀτελευτήτου τῆς καταστάσεως αὐτοῦ. Ἀπεναντίας τὸ ἀλλοιούμενον ἀποτελεῖ τὸ ὡρισμένον. Καὶ ὅμως τὸ μὲν καὶ τὸ δὲ εἰσὶν αἰώνια, διότι τὸ ὡρισμένον οὐ δύναται διατελεῖν ἐκτὸς τοῦ ἀπείρου, ἄλλως ἤθελον ἀποτελεῖ ὂν αὐθύπαρκτον, καὶ οὕτως ἤθελεν πηγάζει ἐκ τοῦ μηδενός, ὅπερ ἀδύνατον. Ὅθεν τὸ πεπερασμένον ὑπάρχει ἐν τῷ ἀορίστῳ καὶ μετὰ τοῦ ἀπείρου συναποτελοῦσιν ἀπόλυτον ἑνότητα. Ὥστε, κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην, οὐκ ἔστιν κυριολεκτικῶς οὐσία ἢ τουθόπερ ἔχει ἐν ἑαυτῷ τὸν λόγον τῆς ὑπάρξεως ἑαυτοῦ· ἑπομένως οὐχ' ὑπάρχει ἑτέρα τις οὐσία πλὴν τῆς ἀναγκαίας, ἀπολύτου καὶ ἀπείρου οὐσίας· τὰ δὲ λοιπὰ πάντα οὐκ εἰσὶν ἢ τροποποιήσεις τῆς ἐν λόγῳ καθόλου οὐσίας. Ἀλλά τινι τρόπῳ ἡ ἄπειρος αὕτη οὐσία δύναται ὑπόκεισθαι εἰς τροποποιήσεις, αἵτινες κατ' ἀνάγκην ὁρίζουσιν αὐτήν; Δυοῖν θάτερον. Ἢ ὀφείλομεν παραδεχθῆναι ὅτι ἡ καθόλου αὕτη οὐσία ἐστὶ συγχρόνως ἄπειρός τε καὶ ὡρισμένη, ὅπερ ἀντιφατικόν. Ἢ ὅτι πλὴν τῆς ἐν λόγῳ ἀναγκαίας καὶ ἀπείρου οὐσίας ὑπάρχουσι καὶ ἕτεραι ἐνδεχόμεναι καὶ ὡρισμέναι οὐσίαι, ὅπερ ἐπιμαρτυρεῖται ὑπ' αὐτῆς τῆς συνειδήσεως ἡμῶν, τῆς καὶ ἐναργῶς πληροφορούσης ἡμᾶς ὅτι οὐκ ἐσμὲν τροποποιήσεις ἑτέρας τινὸς οὐσίας, ἀλλ' ὄντα πάντῃ ἀνεξάρτητα. Οὐδὲ δυνάμεθα ὑποθεῖναι, ἐναντίον τῆς ἐνδομύχου ἡμῶν αἰσθήσεως, ὅτι ἀποτελοῦμεν μέρος τι τῆς ἀπείρου οὐσίας, διότι οὕτως αὕτη ἤθελεν εἶσθαι διαιρετή, καὶ πᾶν ὑπαγόμενον εἰς διαίρεσιν οὐ δύναται εἶναι ἄπειρον, καίτοι δυνάμενον ἐπ' ἄπειρον διαιρεθῆναι. (Ὅρα ἰδίως τὴν Ἠθικὴν αὐτοῦ, ὅπου πλατύτερον ἐκτίθησι τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ.)

Φαίνεται ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει τάσιν ἢ πρὸς τὸ συνταυτῖσαι ἑαυτόν τε καὶ τὸν κόσμον μετὰ τοῦ Θεοῦ, ὡς ὁ ῥηθεὶς Σπινόζας, καὶ ἐντεῦθεν ὁ *πανθεϊσμός*. Ἢ πρὸς τὸ συνταυτῖσαι τὸν Θεόν τε καὶ τὸν κόσμον μετὰ τοῦ ἰδίου ἑαυτοῦ, καὶ ἐντεῦθεν ὁ *ἰδανισμός*. Ἢ πρὸς τὸ συνταυτῖσαι τὸν Θεὸν καὶ ἑαυτὸν μετὰ τοῦ ἔξω κόσμου καὶ ἐντεῦθεν ὁ *αἰσθητισμός*. Τὰς τάσεις ταύτας ἰδίως ἐφανέρωσεν ὁσάκις ἀπομακρυνόμενος τῆς τε αὐθεντίας καὶ παραδόσεως ἐπεχείρησε,

βασιζόμενος ἐπὶ τῶν ἰδίων αὐτοῦ δυνάμεων, ἐξηγῆσαι τὴν φύσιν, τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος τῶν ὄντων.

(56) Ὁ Βολταῖρος ἔλεγεν ὅτι ἂν δὲν ὑπῆρχε Θεὸς ἔδει ἐπινοῆσαι αὐτόν· μηδόλως λογισάμενος ὅτι ὁ πεπερασμένος νοῦς οὐ πλάσσει οὐδὲ γεννᾷ, ἀλλὰ μόνον μορφώνει ἢ μᾶλλον χορηγεῖ τὸν τύπον τοῖς ὑπὸ τῆς πείρας χορηγουμένοις στοιχείοις. Ποῦ λοιπὸν ἠθέλομεν ἀνεύρει τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀπείρου καὶ ἀπολύτου; Καί τινι τρόπῳ ἐκ τοῦ δυνατοῦ καὶ ἐνδεχομένου ἠθέλομεν συμπεράνει τὸ πραγματικὸν καὶ ἀναγκαῖον;

Ἐὰν οὐχ' ὑπῆρχεν Θεὸς, δηλονότι ἄπειρον Ὄν, οὐδέποτε ἠθέλομεν συλλάβει τὴν ἰδέαν αὐτοῦ, οὐδ' ἠδυνάμεθα, ὡς λέγει ὁ Μαλεμβράγχιος, ἐρωτήσει κἂν ἐὰν τοιοῦτον Ὂν ὑπάρχῃ, διότι ἠθέλομεν ἐκφέρει πρότασιν παράλογον μὴ ἐννοοῦντες τοὺς ὅρους αὐτῆς ὡσανεὶ ἐξετάζωμεν ἐὰν ὑπάρχῃ πρᾶγμά τι πάντῃ ἄγνωστον.

(57) Ἐν τῷ De Fato, libero arbitrio et predesti natione πονήματι τοῦ Παμπονακίου καταφαίνεται πόσον ἐπὶ ματαίῳ σπουδάζει ὁ ἄνθρωπος συμβιβᾶσαι τὰς ἐπὶ τῶν ἀντικειμένων τούτων ἀναφυομένας δυσκολίας. Ὅθεν καλῶς λέγει ὁ Buhle, ὅτι ἐν τοῖς ἐν λόγῳ ζητήμασιν «ὁ ὀρθὸς λόγος ἀπαιτεῖ ὅπως συμβιβάσωμεν τὴν τῆς συνειδήσεως μαρτυρίαν τοῦ ὅτι ἐσμὲν τελέως αὐτεξούσιοι, καὶ ἑπομένως ὑπεύθυνοι τῶν ἡμετέρων πράξεων, μετὰ καὶ τῆς πεποιθήσεως ὅτι ὑπάρχει καὶ Δημιουργός τις τοῦ παντὸς λίαν καλοκάγαθος καὶ δίκαιος ἀνταποδίδων ἐν ἄλλῃ ζωῇ τὴν ἀνήκουσαν ἑκάστῳ ἀμοιβὴν ἢ ποινήν.»

Ἐξετάζοντες μετ' ἐπιστασίας τὸ περὶ προγνώσεως ἐν λόγῳ ζήτημα σχετικῶς πρὸς τὴν μνήμην, καταφαίνεται ὅτι ἡ τῶν παρελθόντων μνήμη καὶ ἀνάμνησις οὐ παρουσιάζουσιν ἥττονας πρὸς ἐξήγησιν δυσκολίας τῆς τῶν μελλόντων προγνώσεως· διότι οὐδὲ τὸ παρελθὸν οὐδὲ τὸ μέλλον σχετίζονται πως πρὸς τὸ ἐνεστώς. Ἀλλ' ἐπειδὴ τῆς μὲν μνήμης ἐσμὲν κάτοχοι, τῆς δὲ προγνώσεως οὐδαμῶς, θεωροῦμεν κοινῶς ταύτην μὲν ἀδύνατον, ἐκείνην δὲ εὐκολωτάτην!

Ἡ φύσις ἐδημιούργησεν ἡμᾶς ἐπιδεκτικοὺς ἡδονῆς τε καὶ ἄλγους, ὅπως ἀποβῶμεν ἱκανοὶ προσέχειν τε καὶ ἀναλύειν. Συνάμα δὲ ἐπροίκισεν ἡμᾶς μνήμης καὶ ἀναμνήσεως κατὰ τὸν νόμον τοῦ τῶν ἰδεῶν συνδυασμοῦ, τοῦ καὶ ἐπιφέροντος τ' ἀποτελέσματα αὐτοῦ ἄνευ νοερᾶς ἡμῶν ἐνεργείας καὶ

τρόπῳ πάντῃ ἡμῖν ἀγνώστῳ. Καὶ ὅμως τὸ τοιοῦτον, ὡς προεῖπον, θεωρεῖται κοινῶς λίαν εὔκολον, ἐνῷ ἀπεναντίας νομίζομεν ἀδύνατον τὴν πρόγνωσιν καὶ παρ' αὐτῷ ἔτι τῷ Θεῷ!»

Σημειωτέον δὲ ἐνταῦθα, ὡς ἐν παρόδῳ, ὅτι ἡ φύσις διὰ τῶν ἐν λόγῳ ἰδιοτήτων προδιέθεσεν ἡμᾶς καὶ διὰ τὴν σύνθεσιν.

(58) Κατὰ 'Ροβινέτον ὅσον μᾶλλον τὰ ὄντα εἰσὶν ἐντελῆ τοσοῦτον μᾶλλον καὶ πρὸς τὴν κακίαν τείνουσι, διότι τὸ σύνολον τοῦ κακοῦ, λέγει, ἀντιστοιχεῖ ἀείποτε πρὸς τὸ τοῦ ἀγαθοῦ. Ὥστε ἐὰν ὑπῆρχεν ἕτερός τις ἐντελέστερος τοῦ νῦν κόσμος, ἤθελεν εἶσθαι συνάμα καὶ ἀτελέστερος, ἤτοι τείνων μᾶλλον τοῦ νῦν πρὸς τὸ κακόν.

(59) Οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι μεταξὺ τῶν δογμάτων τῆς θετικῆς πίστεως ὑπάρχουσι καί τινα μὲν ἀκατάληπτα ἢ καὶ ἀσυμβίβαστα πρὸς τὸν λόγον· ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου ὁ λόγος οὐ μόνον οὐ δύναται ἐπαναπαῦσαι τὸν ἄνθρωπον ὡς πρὸς τὰ μᾶλλον ἐνδιαφέροντα τὸν προορισμὸν αὐτοῦ, ἀλλὰ μάλιστα πλανᾷ αὐτὸν ἀπὸ ἀμφιβολίαν εἰς ἀμφιβολίαν, λίαν ὀχληρῶς, ἐνῷ ἀπεναντίας ἐν τῷ κόλπῳ τῆς θετικῆς πίστεως ἀνευρίσκει τὴν ποθουμένην εἰρήνην καὶ ἀνάπαυσιν· διὸ ἀνάγκη ἐπιβάλλειν τῷ λόγῳ, καὶ μάλιστα ἐν τοῖς δόγμασι τοῖς ὑπερβαίνουσι τὰς δυνάμεις αὐτοῦ. (Ὅρα τὸ ἡμέτερον πόνημα τὸ καὶ ἐπιγραφόμενον· «Φιλοσοφικαὶ Διαλέξεις μεταξὺ Χριστιανοῦ τινος καὶ ἀθρήσκου Φιλοσόφου, περὶ τοῦ ἂν ἀπᾴδῃ τῇ φιλοσοφίᾳ ἡ θεία ἀποκάλυψις» ἐν Κερκύρᾳ, 1876).

(60) Ὅτι ὡς φρονοῦσι πλεῖστοι τῶν ὑλοφρόνων, οἱ ἐξωτερικῆς καθαρῶς ἐνεργείας νόμοι, οἱ καὶ ἀφορῶντες τὰ πραγματικὰ ἄτομα ἐξ ὧν σύγκειται ἡ ὕλη, ἤτοι οἱ νόμοι ἀναγκαίας καὶ τυφλῆς ἐνεργείας, εἰσὶν αὐτοὶ ἐκεῖνοι καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐνεργείας τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ αὐτεξουσίου ἡμῶν, ἐστὶ πρᾶγμα παράλογον παραδεχθῆναι.

(61) Ὁ πανθεϊσμὸς ἐνῷ μηδενίζει τὴν σύλληψιν τοῦ ἀπολύτως ἀληθοῦς, οὐ δύναται ἐξηγῆσαι οὐδὲ τὸ πολλαπλοῦν. Ἀπορρίπτει τὴν πλάσιν καὶ τὴν πληθὺν τῶν οὐσιῶν· ὡσανεὶ αἱ διαφοραὶ τῶν φαινομένων καὶ ὁ ἐκ τοῦ ὄντος ἀπαυγασμὸς αὐτῶν ἐστὶ μᾶλλον εὐκατάληπτος τῆς οὐσιώδους πλάσεως, καὶ μᾶλλον συμβιβαστέος μετὰ τῆς ἀληθοῦς ἰδέας τοῦ ἀπολύτου. Ἐὰν τὸ ἀπόλυτον ἐξαιρῇ ἐντελῶς τὸ πολλαπλοῦν, ὁ ἀπαυγασμὸς καὶ ἡ πληθὺς τῶν φαινομένων

οὐκ εἰσὶ δυναταί. Ἐὰν ἐμπεριέχῃ τὸ πολλαπλοῦν οὐκ ἔστιν ἀπόλυτον. Δυοῖν θάτερον.

(62) «Ἐν τοῖς συλλογισμοῖς τὰ ἄκρα εἰσὶν ὡς μαγνητικοὶ πόλοι ἕλκοντες τὸν νοῦν ὁσάκις ὁ λόγος οὐ κρατεῖ αὐτὸν ἀμφιρρεπῆ». (Caussette, Le Bon Sens de la Foi. 2. par. ch. x.)

(63) Ἰδοὺ αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος Ἀντινομίαι τοῦ Καντίου, συγκείμεναι ἐκ κρίσεων διαζευκτικῶν, ἐν αἷς ἐκ τῆς ἐξαιρέσεως τῆς μιᾶς προτάσεως ἕπεται ἡ τῆς ἑτέρας ἀλήθεια, ὁσάκις ὅμως ἐρείδονται ἐπὶ ὀρθῶν ἀρχῶν.

Θέσις Α'. Ὁ κόσμος ἔλαβεν ἀρχὴν ἐν χρόνῳ καὶ ἐστὶν ὡρισμένης ἐκτάσεως.

Ἢ ἔλαβεν ἐν χρόνῳ ἀρχὴν ἢ οὔ. Ἐὰν οὐκ ἔλαβεν ἕπεται ὅτι ἐν ἑκάστῃ στιγμῇ τῆς διαρκείας αὐτοῦ παρῆλθε μία τις αἰωνιότης προγενεστέρας διαρκείας, καὶ σὺν ταύτῃ ἄπειρος σειρὰ διαφόρων καταστάσεων τῶν τοῦ κόσμου πραγμάτων. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ ἄπειρον τῆς σειρᾶς σύγκειται ἐκ τῆς μὴ συμπληρώσεως τῶν διαδοχικῶν ἐπιπροσθέσεων, ἕπεται ὅτι τὸ μὴ συμπεπληρωμένον οὐ δύναται εἶναι πλῆρες καὶ ἄπειρον. Ὅθεν καθίσταται ἀπαράδεκτος ἡ ὕπαρξις παρελθούσης ἀπείρου σειρᾶς καταστάσεων. Ἄρα ὁ κόσμος ἔσχεν ἀρχὴν ἐν χρόνῳ.

Σημειωτέον ὅτι ἐνταῦθα συγχέει τὸν σχετικὸν χρόνον μετὰ τῆς αἰωνιότητος ἢ ἀπολύτου χρόνου, τοῦ καὶ οὐδ' ἀρχὴν οὐδὲ πέρας ἔχοντος. Οὕτω καὶ τὸ ἄπειρον μετὰ τοῦ ἀορίστου. Καὶ ἐπειδὴ ὁ παρελθὼν χρόνος οὐ δύναται θεωρηθῆναι ὡς ἄπειρος σειρά, ἀλλ' ὡς ἀόριστος σειρὰ διαδοχῶν· ἡ δὲ σειρὰ τῶν διαδεχθέντων καταστάσεων, καθὸ διὰ διαδοχικῆς ἐπιπροσθέσεως, μὴ οὖσα ἄπειρος, ἀλλ' ἀόριστος· δῆλον γίνεται ὅτι ἐκ τῶν ἀναφερομένων λόγων οὐδόλως ἕπεται ὅτι ὁ κόσμος ἔσχεν ἐν χρόνῳ ἀρχήν, εἰ καὶ ἄλλοι ἰσχυροὶ λόγοι ἀποδεικνύουσι τὸ τοιοῦτον.

Ὁ κόσμος, λέγει, ἐστὶν ὡρισμένης ἐκτάσεως.

Ἄλλως ἀποτελεῖ ὅλον συγκείμενον ἐκ διαφόρων ἀντικειμένων ἀπείρου ἀριθμοῦ συγχρόνως ὑπαρχόντων. Ἀλλ' ἔκτασιν ἐναίου ὅλου ἀπείρου ἐκτάσεως οὐ δυνάμεθα κατανοῆσαι, ἢ ὡς πηγάζουσαν ἐκ διαδοχικῆς ὅλων τῶν τοῦ ἀπείρου μερῶν ἐπιπροσθέσεως, ὅπερ ἀπαράδεκτον διότι ὑποτίθεται ἄπειρος σειρὰ παρελθουσῶν καταστάσεων ὡς ἤδη ἐλέχθη.

Ἄρα ὁ κόσμος ἐστὶν ἀπείρου ἐκτάσεως.

Σημειωτέον ὅτι καὶ ἐνταῦθα συγχέει τὸ ἀόριστον μετὰ τοῦ ἀπείρου, τοῦ καὶ μηδόλως πηγάζοντος ἐξ ἐπιπροσθέσεως, καθὸ ἐστερημένου πάσης ἀρχῆς καὶ πέρατος.

Ἀντίθεσις. Ὁ κόσμος οὐκ ἔλαβεν ἀρχὴν ἐν χρόνῳ, οὐδ' ἔχει ὅρια κατ' ἔκτασιν.

Καθότι ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι ἔσχεν ἀρχὴν, ἀνάγκη παραδεχθῆναι χρόνον προϋπάρχοντα τοῦ χρόνου αὐτοῦ· ἀλλὰ χρόνος ἄνευ ὑπαρχόντων παγμάτων οὐκ ἔστιν ἢ ἁπλοῦν κενόν· ἀλλ' ἐν ἁπλῷ κενῷ χρόνου οὐδὲν δύναται λαβεῖν ἀρχὴν, καθόσον οὐδὲν μέρος τοῦ τοιούτου χρόνου δύναται εἶναι ἀποχρῶν λόγος ὑπάρξεώς τινος, εἴτε ἰδίᾳ, εἴτε ἀλλοτρίᾳ δυνάμει προξενηθείσης. Ἄρα ὁ κόσμος οὐκ ἔλαβεν ἀρχὴν ἐν χρόνῳ, ἀλλ' ἐστὶν αἰώνιος.

Σημ. Ἐνταῦθα ὡσαύτως συγχέει τὴν αἰωνιότητα μετὰ τοῦ σχετικοῦ χρόνου. Καὶ οὐδεμίαν πραγματικὴν ὕπαρξιν ἀποδίδων τῷ χρόνῳ, εἰκάζει τὸν κόσμον λαβόντα ἀρχὴν ἐν κενῷ χρόνῳ, δηλονότι ἐν τῷ μηδενὶ, καὶ οὕτως ἐξάγει ἄνευ λόγου ὅτι ὁ κόσμος ἐστὶν αἰώνιος.

Ὁ κόσμος οὐκ ἔχει ὅρια κατ' ἔκτασιν.

Ἐὰν ὑποθέσωμεν τὸν κόσμον ὡρισμένον, ἀνάγκη παραδεχθῆναι τὶ ὁρίζον αὐτὸν, δηλαδὴ διάστασιν ἄπειρον ἐμπεριέχουσαν αὐτόν. Ἀλλ' ἐν πρώτοις οὐχ' ὑπάρχει ἀποχρῶν λόγος τῆς ὑπάρξεως τοῦ κόσμου ἐν ταύτῃ ἢ ἐκείνῃ τῇ θέσει τῆς κενῆς διαστάσεως οὐσῶν ὅλων τῆς αὐτῆς ἰδιότητος. Δεύτερον δὲ τὸ ἀπόλυτον κενὸν οὐκ ἔχει πραγματικὴν ὕπαρξιν, ἐπομένως ὁ κόσμος ἤθελεν ὑπάρχει ἐν τῷ μηδενί. Ἄρα ὁ κόσμος ἐστὶν ἀπείρου ἐκτάσεως.

Σημ. Ἐνταῦθα οὐ παραδέχεται τὴν πραγματικὴν ὕπαρξιν τῆς ἀπείρου διαστάσεως καὶ ἐπομένως διατείνεται ὅτι πέραν τοῦ κόσμου ἤθελεν ὑπάρχει μέγα χάσμα, ὅπερ ἀπαράδεκτον. Πλὴν τούτου, ἐκ τοῦ ἀπείρου τῆς διαστάσεως οὐχ' ἕπεται καὶ τὸ ἄπειρον τοῦ κόσμου, διότι ὁ ἀποχρῶν λόγος τῆς ὑπάρξεως τοῦ κόσμου ἐν ταύτῃ ἢ ἐκείνῃ τῇ θέσει τῆς ἀπείρου διαστάσεως ὑπάρχει ἐν τῇ βουλήσει τοῦ Δημιουργοῦ. Δῆλον ἄρα γίνεται ὅτι ἐκ τῶν ἀναφερομένων λόγον οὐκ ἕπεται ἀναγκαίως, ὡς διϊσχυρίζονται οἱ Καντιανοὶ, αἱ ἀναφερόμεναι ὑπὸ Καντίου συνέπειαι. Ἀλλὰ τὰ περὶ χώρου καὶ χρόνου ζητήματα ἐξετάσωμεν ἐν τῇ ἐπομένῃ Διαλέξει.

Θέσις Β'. Πᾶσα οὐσία σύνθετος σύγκειται ἐξ ἁπλῶν με-

ρῶν· καὶ ἐν τῷ κόσμῳ οὐχ' ὑπάρχουσιν ἢ ἁπλᾶ, εἴτε ἐξ ἁπλῶν συγκείμενα.

Ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι τὰ στοιχειώδη μέρη τῶν συνθέτων οὐσιῶν οὐκ εἰσὶν ἁπλᾶ, δηλονότι ἀμερῆ· ἕπεται ὅτι μετὰ τὴν ἀποσύνθεσιν οὐχ' ὑπολείπονται· οὐδὲ σύνθετα οὐδ' ἀμερῆ μέρη. Ἀμερῆ μὲν ὡς καθ' ὑπόθεσιν ἀπαράδεκτα· σύνθετα δὲ ὡς ἐκλείποντα μετὰ τὴν ἀποσύνθεσιν. Ὥστε ἐὰν οὐδὲν ἀπολείπηται ἕπεται ὅτι τὰ σύνθετα μέρη ἤθελον σύγκεισθαι ἐκ τοῦ μηδενός, ὅπερ παράλογον. Ἄρα τὰ στοιχεῖα τῶν συνθέτων εἰσὶν ἁπλᾶ ἢ ἀμερῆ.

Σημ. Ἐνταῦθα παρεῖδεν ὁ Κάντιος ὅτι ἐξ ἀμερῶν καὶ ἑπομένως μὴ ἐκτατῶν οὐ δύναται πηγάσαι τὶ ἐκτατόν· καὶ ὅτι τὸ ἐκτατὸν ἐστὶν ἐπ' ἄπειρον κἂν ἀορίστως διαιρετόν. Ὥστε ἡ ἐπαγομένη παρ' αὐτοῦ συνέπεια οὐκ ἔστιν ὀρθή.

Ἀντίθεσις. Οὐδὲν πηγάζει ἐξ ἁπλῶν μερῶν ἀλλὰ τὰ πάντα εἰσὶ σύνθετα.

Ἡμεῖς ἐκ πείρας οὐ γινώσκομεν ἢ πράγματα σύνθετα καὶ διαιρετά· τὸ δὲ ἁπλοῦν καὶ ἀδιαίρετον μὴ δυνάμενον ἀποβῆναι ἀντικείμενον πείρας, οὐ δύναται ἔχειν πραγματικὴν ὕπαρξιν. Ἂν τὸ ἁπλοῦν ἢ ἀμερὲς ὑπῆρχεν ἤθελε διατελεῖ ἐν τῇ διαστάσει καὶ ἑπομένως ἤθελεν εἶσθαι ἐκτατόν, ὅπως τὸ παρ' αὐτοῦ κατεχόμενον τῆς διαστάσεως μέρος· διότι ἡ διάστασις οὐ σύγκειται ἐξ ἁπλοῦν μερῶν, καθὸ ἑκάστου αὐτῆς μέρους συγκειμένου ἐξ ἄλλων ὡσαύτως διαιρετῶν μερῶν, καὶ οὕτως ἐπ' ἄπειρον. Ἄρα τὰ πάντα σύνθετα.

Σημ. Ἐνταῦθα ὁ Κάντιος βεβαιοῖ πλέον τοῦ δέοντος, διότι εἰ καὶ διὰ τῶν αἰσθήσεων οὐ γνωρίζομεν ἢ μόνον τὰ σύνθετα ἤτοι τὴν ὕλην, οὐχ' ἕπεται ὅτι διὰ τοῦ λόγου οὐ δυνάμεθα γινώσκειν ὅτι ὑπάρχουσι καὶ ἄϋλα ὄντα, ἃ καίτοι ἐν τῇ διαστάσει διατελοῦντα οὐ κατέχουσι χῶρον, καθὸ τρόπῳ διαφόρῳ εἴτε δυναμικῶς πως ὑπάρχοντα.

Θέσις Γʹ. Τὰ ἐν τῷ κόσμῳ ἐπισυμβαίνοντα, οὐ πάντα ἐξαρτῶνται ἁπλῶς ἐκ τῶν φυσικῶν νόμων, ἐξ ὧν πηγάζουσιν ἅπαντα τὰ φαινόμενα· ὅθεν ἀνάγκη πᾶσα ὅπως ὑπάρχῃ ἀρχή τις πρώτη καὶ αὐτεξούσιος.

Καὶ ἐν ἔργῳ, ἂν μὴ ὑπῆρχεν ἄλλη τις αἰτιότης ἢ ἡ τῶν τῆς φύσεως ἀναγκαίων νόμων, τὸ σύμπαν ἤθελεν ἀποτελεῖ σειρὰν γεγονότων, ὧν ἕκαστον ἤθελεν ἔχει τὸν λόγον τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ ἐν τῷ προγενεστέρῳ, ἡ δὲ ὁλοσχερὴς σειρὰ καὶ τὸ σύμπαν οὐδαμοῦ ἤθελον ἔχει τὸν τῆς ὑπάρξεως

αὐτῶν λόγον. Ἄρα ὑπάρχει πρώτη τις αὐθυπόστατος καὶ αὐτεξούσιος ἀρχὴ ἔχουσα ἐν ἑαυτῇ τὸν ἀποχρῶντα λόγον τῶν δημιουργημάτων αὐτῆς.

Σημ. Ἡ θέσις αὕτη ἔχει κάλλιστα.

Ἀντίθεσις. Οὐδὲν αὐτεξούσιον ὂν ὑπάρχει ἐν τῇ φύσει, ἀλλὰ τὰ πάντα ὑπάγονται τοῖς τῆς φύσεως νόμοις.

Διότι ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὑπάρξεως αὐτεξουσίου τινος ἀρχῆς, ἀνάγκη παραδεχθῆναι ὅτι ἡ σειρὰ τῶν φαινομένων πηγάζει ἢ ἔκ τινος πράξεως ἄνευ οὐδενὸς λόγου ἀποχρῶντος, ἢ συνεπείᾳ ἀποχρῶντος τινος λόγου. Καὶ ἐν μὲν τῇ πρώτῃ περιπτώσει ἠθέλομεν ἔχει ἀποτέλεσμα ἄνευ αἰτίας· ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ, καθ' ἣν ἐτελέσθη συνεπείᾳ ἀποχρῶντος λόγου, ἡ πρᾶξις οὐκ ἤθελεν εἶσθαι ἀπολύτως ἐλευθέρα καὶ αὐτοπροαίρετος. Ἄρα οὐδὲν αὐτεξούσιον ὂν ὑπάρχει. Ἐκτὸς τούτου πρᾶξις ὅλως ἐλευθέρα τῆς πρωτίστης ἀρχῆς ὑποτίθησιν ἀεργόν τινα κατάστασιν, ὅπερ ἐστὶν ἀπαράδεκτον, καθὸ ἀκατάληπτον τίνι τρόπῳ ἡ ἐν λόγῳ ἀρχὴ ἐξ ἀπραξίας μετέβη εἰς ἐνέργειαν, δηλονότι μετέβαλε κατάστασιν, ἐνῷ μάλιστα θεωρητέα ἀναλλοίωτος.

Σημ. Ἐνταῦθα θεωρεῖ τὸ αὐτεξούσιον παραβιαζόμενον ὑπὸ τοῦ ἀποχρῶντος λόγου, ἐνῷ διὰ τῆς συνειδήσεως ἐσμὲν βέβαιοι ὅτι ὁ λόγος προτρέπει ἢ μᾶλλον ὑποδεικνύει, οὕτως εἰπεῖν, τί πρακτέον, μηδόλως ἀναγκάζων, ἢ ὁπωσδήποτε κωλύων πρᾶξαι τοὐναντίον. Πρᾶξις δὲ ἄνευ οὐδενὸς λόγου ἐστὶν ἰδίᾳ μᾶλλον αὐτομάτοις ἢ λογικοῖς οὖσι. Τὰ δὲ ἐν χρόνῳ δημιουργούμενα μηδόλως ἀλλοιοῦσι τὴν κατάστασιν τῆς πρώτης ἀρχῆς, καθὸ ἐνεργούμενα κατὰ τὴν ἀπ' αἰῶνος πρόθεσιν αὐτῆς. Ὅθεν ἡ συνέπεια ὅτι οὐχ' ὑπάρχει αὐτεξούσιον ὂν ἐστὶν ὅλως πλημμελής.

Θέσις Δ'. Ἐκ τῆς τοῦ σύμπαντος ὑπάρξεως συμπεραίνεται ἡ ὕπαρξις ἀναγκαίου τινὸς ὄντος, εἴτε ἀποτελοῦντος μέρος τοῦ σύμπαντος αὐτοῦ, εἴτε οὐ μόνον ὑπάρχοντος ἀνεξαρτήτως αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ δημιουργοῦ αὐτοῦ τοῦ σύμπαντος.

Καὶ ἐν ἔργῳ, τὸ σύμπαν παριστᾷ σειρὰν ἐνδεχομένων

πραγμάτων. Τὰ δὲ ἐνδεχόμενα καθὸ ἅπαντα ὑφ' ὅρον, ἀπαιτοῦσι τὸ ἀπόλυτον ἢ ἀναγκαῖον ἐξ οὗ ἐξαρτῶνται. Ἄρα ὑπάρχει ὄν τι ἀναγκαῖον.

Σημ. Ἡ τῆς θέσεως ταύτης συνέπεια ἐστὶ πλημμελὴς μὴ ἐξηγοῦσα ὅτι τὸ ἀναγκαῖον τοῦτο ὂν ἐστὶν ὅλως ἀνεξάρτητον τοῦ σύμπαντος, ἣ καὶ τοιαύτη ἡ ἔννοια ὡς ἐκ τῆς καταφάσεως, ὅτι τὸ σύμπαν παριστᾷ σειρὰν ἐνδεχομένων.

Ἀντίθεσις. Οὐδ' ἐν τῷ σύμπαντι οὐδ' ἐκτὸς αὐτοῦ ὑπάρχει ὄν τι ἀναγκαῖον.

Ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὄντος τινος ὑπάρχοντος ἀναγκαίως, εἴτε ἐν τῷ σύμπαντι εἴτε ἐκτὸς αὐτοῦ, ἤθελεν ὑπάρχει ἐν τῇ σειρᾷ τῶν τοῦ σύμπαντος μεταβολῶν ἔναρξίς τις ἀπόλυτος, ὅπερ ἀντιβαίνει τῷ καθόλῳ νόμῳ τῷ ὑποβάλλοντι ἅπαντα τὰ φαινόμενα εἴς τινας ἐν χρόνῳ ὅρους. Εἴτε ἅπασα ἡ σειρὰ ἤθελεν εἶσθαι ἄνευ ἀρχῆς, καὶ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἕκαστος μὲν ὅρος τῆς σειρᾶς ἤθελεν εἶσθαι ἐνδεχόμενος, ἡ δὲ ὁλοσχερὴς σειρὰ ἀναγκαία, ὅπερ ἀντιφατικόν, διότι ἐκ μερῶν ἐνδεχομένων οὐ δύναται προκῦψαι ὅλον τι ἀναγκαῖον. Ἄρα οὐδὲν ἐν τῷ σύμπαντι δύναται εἶναι ἀναγκαῖον.

Οὐδὲν ὡσαύτως καὶ ἐκτὸς τοῦ σύμπαντος ὑπάρχον δύναται εἶναι ἀναγκαῖον. Ἄλλως ἤθελεν εἶσθαι ὁ πρῶτος κρῖκος τῆς σειρᾶς τῶν ἐνδεχομένων, καὶ ἐξ αὐτοῦ ἤθελε λάβει ἀρχὴν πρᾶγμα τι τῆς σειρᾶς, ὅπερ ὑποτίθησι λόγον τινα προϋπάρχοντα τῆς ἐν λόγῳ ἀρχῆς, καὶ οὕτω τὸ ἀναγκαῖον τοῦτο ὂν ἤθελεν ἀπαρτίζει μέρος τῆς σειρᾶς τῶν ἀφορμῶν τῶν ἐνεργουσῶν ἐν χρόνῳ, οὗ ἕνεκα οὐκ ἠδύνατο ὑπάρχειν ἐκτὸς τοῦ σύμπαντος. Ἄρα οὐδὲν καίτοι ἐκτὸς τοῦ σύμπαντος δύναται εἶναι ἀναγκαῖον.

Σημ. Καὶ εἰς τὸ πρῶτον καὶ εἰς τὸ δεύτερον τῆς ἀντιθέσεως ταύτης μέρος συγχέει κατὰ τὸ σύνηθες τὸν σχετικὸν μετὰ τοῦ ἀπολύτου χρόνου, τουθένεκα ὑπάγει τὸ ἀναγκαῖον ὂν τοῖς ἐν χρόνῳ ὅροις.

Συνέχεια Δ΄. Θέσεως. Ἀνάγκη παραδεχθῆναι ἀνεξαρτήτως τοῦ σύμπαντος ὂν τὶ ἀναγκαῖον.

Τὰ ἐν τῷ σύμπαντι ὑπάρχοντα ἢ ὑπάρχουσιν ἀφ' ἑαυτῶν

ἢ ἐδημιουργήθησαν ὑπὸ ἀνάρχου τινος καὶ ἀναγκαίου ὄντος. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ ἀναγκαῖον ὂν ὤφειλεν εἶναι ἀναλλοίωτον, τὰ δὲ τοῦ σύμπαντος ἀδιαλείπτως μεταβάλλονται, ἕπεται ὅτι τὸ ἀναγκαῖον καὶ ἄναρχον ὂν ὑπάρχει ἐκτὸς τοῦ σύμπαντος.

Σημ. Ταῦτα ἔχουσι καλῶς.

Ἀντίθεσις. Τὸ ἀναγκαῖον ὂν συνταυτίζεται τῷ σύμπαντι.

Οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι ὑπάρχει τί. Ἄρα ὑπάρχει οὐσία τις, ἥτις ὤφειλεν εἶναι εἴτε ἀναγκαία εἴτε παράγωγος· ἀλλὰ παραδεχθῆναι παραγωγὴν μιᾶς τινος οὐσίας, ἐστὶ τ' αὐτὸ τοῦ παραδεχθῆναι ὅτι *ἐκ τοῦ μηδενὸς* δύναταί τι παραχθῆναι· ὅπερ ἀδύνατον. Ἄρα οὐδὲν πλὴν αὐτοῦ τοῦ σύμπαντος ἀναγκαῖον.

Σημ. Ἡ ἀρχὴ ὅτι *μηδὲν ἐκ τοῦ μηδενὸς* ἐφαρμοστέα ταῖς φυσικαῖς δυνάμεσι καὶ μηδόλως αὐτῷ τῷ παντοδυνάμῳ Θεῷ· καθότι ἐστὶ μὲν ἀληθὲς ὅτι ὁ ἀνθρώπινος νοῦς οὐ δύναται κατανοῆσαι τινι τρόπῳ ἐκ τοῦ μηδενὸς παρήχθησαν τὰ πάντα, ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου ὁρᾷ σαφῶς ὅτι ὡς ἐνδεχόμενα οὐ δύνανται εἶναι ἄναρχα, καὶ καθὸ ὑπὸ τοῦ ἀνάρχου δημιουργηθέντα, ἕπεται ὅτι παρήχθησαν ἐκ τοῦ μηδενός, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν ἐκ τῆς παντοδυνάμου ἐνεργείας τοῦ Ἀνάρχου Ὄντος, ἄλλως παραδεχόμεθα δύο ἄναρχα, ὅπερ ἀντιφατικόν.

(64) Tertullianus, De Anima. 1. 3.

ΔΙΑΛΕΞΙΣ ΣΤ'.

La Métaphysique n'est pas obscure; elle sera constamment la plus claire de toutes les sciences, si nous savons nous résigner à ne lui donner paur fondements que les faits dont nous avons l' expérience, et à ne pas vouloir expliquer ce que nous ne pouvons connaître.

(Portalis)

Τὴν ἐπαύριον κατὰ τὴν ἐν τῇ προτεραίᾳ προσδιορισθεῖσαν ὥραν μετέβην παρὰ τῷ περιμένοντί με φίλῳ Ἡγουμένῳ· ὅθεν μετὰ τὰς τῆς συνηθείας φιλόφρονας προσαγορεύσεις, λαβὼν οὗτος τὸν λόγον ἔφη. — Ὁ φίλος ἰατρὸς ἐστὶν εἰς ἄκρον ὑλόφρων, οὐχὶ ὅμως ἐκ κακῆς προαιρέσεως, ἀλλ' ἐξ ἐσφαλμένων ἀρχῶν τε καὶ συλλογισμῶν. (1) Ἰδού, προσέθηκε, ποῦ ἀπολήγομεν παραδεχόμενοι ὅτι ἡ ὕλη, δηλονότι ὁ ἐγκέφαλος δύναται νοεῖν· Τί ἐστι λέγουσιν οἱ ὑλισταὶ ὡς ὁ φίλος ἰατρὸς, ἡ ἀρχὴ ἡ ἐπιδεκτικὴ αἰσθήσεώς τε καὶ νοήσεως, ἡ καὶ ψυχὴ προσαγορευομένη; Ἀγνοοῦμεν· ἐπομένως, συμπεραίνουσιν, ὅτι οὐδὲν ἐφίσταται πλὴν τῆς ὕλης...... Ἐντούτοις ἐνῷ βεβαιοῦσιν ὅτι ἡ ψυχὴ ἐστὶν ὑλικὴ, στηρίζουσι τοὺς διϊσχυρισμοὺς αὐτῶν ἐπὶ ἀμφιβολιῶν. Τὰ σώματα λέγουσι κινοῦνται καὶ εἰσὶν ἐπιδεκτικὰ κινήσεως· μὴ τάχα γινώσκομεν τί ἐστι κίνησις; Ἀπαντῶμεν τὴν τε αἴσθησιν καὶ νόησιν ἐν τοῖς ἐνοργάνοις σώμασι· καὶ αἱ δυνάμεις αὗται συναναπτύσσονται, προοδεύουσι καὶ ἐξαφανίζονται σὺν τοῖς σώμασι. Τίνι λοιπὸν λόγῳ, οὐκ ὀφείλομεν θεωρῆσαι καὶ τὴν νόησιν ὡς ἁπλᾶς ἰδιότητας τῶν ἐνοργάνων σωμάτων, ἢ ὡς καθαρὰ ἀποτελέσματα ὀργανισμοῦ μᾶλλον ἢ ἧττον ἐντελοῦς; Μὴ τάχα οὐ διακρινόμεθα ἢ διὰ μόνου τοῦ ὀργανισμοῦ τῶν λοιπῶν ζώων; Ἢ μήπως γνωρίζομεν ἁπάσας τὰς ἰδιότητας τῆς ὕλης; Καὶ ἂν οὐ δυνάμεθα κατανοῆσαι τίνι τρόπῳ δύναται διανοεῖσθαι ἡ ὕλη, μὴ τάχα

ἐστὶν εὔκολον κατανοῆσαι οὐσίαν ἄϋλον; Ὁ συλλογισμὸς οὗτος, ἐξηκολούθησε λέγων, ἀντίκειται τῆς ὀρθῆς κανόσι τῆς διαλεκτικῆς· διότι ἀναχωρῶν ἐξ ἀγνώστου τινος ἀπολήγει εἰς δογματικὴν κατάφασιν. Τί ἐστιν ὕλη; Τί ἐστι πνεῦμα; Ἰδοὺ ζητήματα ἀνεπίδεκτα λύσεως, καθότι οὐ γινώσκομεν τὴν ἐσωτερικὴν τῶν πραγμάτων οὐσίαν ἢ ὑπόστασιν. Ἡ λέξις *ὕλη* ἐστὶν ὅρος δι' οὗ δηλοῦται ἀντικείμενόν τι παριστῶν ἡμῖν διαφόρους τροποποιήσεις τε καὶ ἰδιότητας ἀπαντωμένας ἐν διαφόροις σώμασιν. Ἡ δὲ λέξις *πνεῦμα* οὐκ ἔστιν ὡσαύτως ἢ ὅρος πρὸς δήλωσιν ἀντικειμένου πρὸς ὃ ἀποδίδονται αἱ νοεραὶ ἡμῶν δυνάμεις, ἤτοι τὸ διανοεῖσθαι καὶ βούλεσθαι. Κατὰ συνθήκην καλοῦμεν *οὐσίαν* ἢ *ὑπόστασιν* τὸ κεκρυμμένον ἀντικείμενον εἴτε *ὑλικὸν* τυγχάνει εἴτε *ἄϋλον*, ὅπερ οὐ γινώσκομεν μὲν, διακρίνομεν δὲ διὰ σημείων ὅπως συνεννοώμεθα καὶ τακτοποιῶμεν τὰς ἰδέας ἡμῶν. Τουθένεκα ὀφείλομεν μὴ καταχρᾶσθαι τοῖς ὅροις, ἀποδίδοντες αὐτοῖς ἰδέας ψευδεῖς πρὸς συμπλήρωσιν ὅπερ οὐ δυνάμεθα κτήσασθαι. Οἱ ὅροι, προσέθηκεν, *ὕλη* καὶ *πνεῦμα* εἰσὶν ἁπλᾶ κατὰ σύμβασιν σημεῖα ὧν ἡ χρῆσις εἰσήχθη πρὸς δήλωσιν διὰ μιᾶς λέξεως ἢ τῆς οὐσίας καὶ συνόλου τῆς φυσικῆς τάξεως τῶν πραγμάτων ἢ τῆς οὐσίας καὶ συνόλου τῶν πραγμάτων τῶν μὴ ἀνηκόντων τῇ ἐν λόγῳ τάξει. Ἀλλὰ τουθόπερ οὐκ ἔστι κατὰ σύμβασιν, ἀλλὰ θετικώτατον, εἰσὶ τὰ γεγονότα ἐφ' ὧν στηρίζομεν τὴν διαφορὰν ταύτην. Οἱ ὑλισταὶ, ὡς ὁ φίλος ἰατρὸς, λέγουσιν. Ἀπαντῶ τήν τε αἴσθησιν καὶ τὴν νόησιν ἐν τοῖς ὀργανικοῖς σώμασι· καὶ ὁρῶ ὅτι ἡ αἴσθησις καὶ ἡ νόησις παρακολουθοῦσι τὰς ἀλλοιώσεις τῶν σωμάτων, ὅθεν ἐξάγω ὅτι ἥ τε αἴσθησις καὶ ἡ νόησις εἰσὶν ἁπλαῖ ἰδιότητες τῆς ὕλης, καίτοι οὐ κατανοοῦμεν τίνι τρόπῳ ἡ ὕλη δύναται αἰσθάνεσθαι καὶ νοεῖν. Ἀλλὰ πρῶτον μὲν ἐρωτῶ, διὰ τίνα λόγον μετατρέπουσιν αὐθαιρέτως τὴν ἀμφιβολίαν εἰς κατηγορικὴν συνέπειαν; Δεύτερον δὲ διατί σπεύδουσιν εἰς τὸ συμπέρασμα πρὶν ἢ ἐξετάσωσι τὰ γεγονότα ὅλα; Ὁρῶ κἀγὼ, προσέθηκε, τὴν αἴσθησιν καὶ τὴν νόησιν ἐν τοῖς ὀργανικοῖς σώμασιν, ἀλλὰ δύο τινὰ πράγματα δύνανται συνυπάρχειν χωρὶς νὰ ταυτίζωνται καὶ νὰ συγχέωνται. Ἐξεταστέον λοιπὸν, ἐξηκολούθησε λέγων, ἂν τὸ στοιχεῖον τὸ αἰσθανόμενον καὶ νοοῦν συνταυτίζηται μετ' αὐτοῦ τούτου τοῦ ἐμψυχουμένου σώματος. . . . . οὐ προχωροῦμεν μᾶλλον τῶν ὑλιστῶν ἐν τῇ πείρᾳ, θέλομεν ὅμως ὠφεληθῇ ἐκ παντὸς

ὅ,τι ἡ πεῖρα βεβαιοῖ. Ἡ αἴσθησις π. χ. ἔχει βαθμούς, οὐχὶ ὅμως καὶ μέρη· ἔντασιν οὐχὶ καὶ ἔκτασιν· χαρακτῆρας τινὰς καὶ οὐχὶ σχήματα. Ἡ δὲ τοῦ ἐγὼ συνείδησις ἐστὶ μία καὶ ἀδιαίρετος. Καὶ τουθόπερ λέγομεν περὶ αἰσθήσεως ἐφαρμόζεται καὶ τῇ βουλήσει καὶ τῇ νοήσει· ἐξ ὧν πάντων διδασκόμεθα ὑπὸ τῆς πείρας ὅτι τὸ στοιχεῖον τὶ καὶ αἰσθανόμενον, βουλόμενον καὶ νοοῦν, καὶ ὅπερ καλοῦμεν *πνεῦμα*, οὐκ ἔστι τὸ αὐτὸ μετὰ τοῦ παριστανομένου διὰ σχημάτων ἐκτάσεως καὶ μερῶν καὶ καλουμένων ὕλη. Τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα ἢ ἀντικείμενα οὐ μόνον ἐμφαίνουσι διαφόρους ἕκαστον ἰδιότητας ἀλλὰ καὶ ἀπ' ἀλλήλων πάντῃ ἀσυμβιβάστους. Θέλετε, ἴσως, εἰπεῖν, ὅτι οὐ γινώσκομεν πάσας τὰς τῆς ὕλης ἰδιότητας. Ἔστω. Ἐνδεχόμενον μάλιστα ὑπάρχειν πλειότεραι ἢ ὅσας γνωρίζομεν· ἀλλὰ τοὐλάχιστον αἱ γνωσταὶ ἡμῖν ὑπάρχουσι πράγματι, ἑπομένως ὀφείλομεν ἐξ αὐτῶν τῶν γνωστῶν καὶ οὐχὶ ἐξ ἀγνώστων κρίνειν. Οὐδὲ δυνάμεθα ὑποθέτειν πράγματα ἀντιφάσκοντα πρὸς τὰ ἤδη ἐγνωσμένα καὶ ὑπαρκτά. Ἐντούτοις, ἠκολούθησε λέγων, καίτοι ὁμολογοῦντες οὗτοι, καὶ ὑμεῖς αὐτός, ὅτι οὐ δυνάμεθα κατανοῆσαι τίνι τρόπῳ ἡ ὕλη νοεῖ, καταφάσκετε ὅτι νοεῖ. Καὶ ἐὰν ζητήσωμεν λόγον τῆς ἀμφιβολίας ἢ καταφάσεως ταύτης, ἀπαντῶσιν ὅτι ἡ ἀμφιβολία πηγάζει ἐκ τῆς διαφορᾶς καὶ τοῦ ἀσυμβιβάστου μεταξὺ τῶν ἰδιοτήτων τῆς τε αἰσθήσεως καὶ τῆς νοήσεως, καὶ τῶν ἰδιοτήτων τῆς ὕλης. Ἡ δὲ κατάφασις, λέγουσιν, ἐρείδεται ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι ἡ ὕλη ἔχει καὶ ἄλλας ἐκτὸς τῶν ἤδη γνωστῶν ἰδιοτήτων. Ἀλλ' ἵνα αἱ ὑποτιθέμεναι ἰδιότητες καταστήσωσι τὴν ὕλην ἐπιδεκτικὴν αἰσθήσεως καὶ νοήσεως ἀπαιτεῖται ὅπως αὗται ὦσι φύσεως διαφόρου τῶν γνωστῶν τῆς ὕλης ποιοτήτων. Ὥστε ἐκ ποιοτήτων ἐναντίων ἢ ἀντιθέτων ὑποτίθεσθε ὑπάρχειν ἓν καὶ τὸ αὐτὸ στοιχεῖον ἢ ἀντικείμενον. Πόθεν, προσέθηκεν, εἰκάζομεν τὴν ὕπαρξιν τῆς ὕλης ; Μὴ ἐκ τῆς γνώσεως ἧς ἔχομεν περὶ τῆς οὐσίας αὐτῆς; Οὐδόλως. Βεβαιοῦμεν τὴν ὕπαρξιν τῆς ὕλης ἐπὶ τῇ βάσει τῶν θετικῶν ἰδιοτήτων τῶν παρουσιαζομένων ἐν τοῖς σώμασι· καὶ τὴν ὕπαρξιν τοῦ ἀΰλου ἐκ τῶν ἰδιοτήτων τῶν ἀντικειμένων ταῖς ἰδιότησι τῆς ὕλης, ὡς ἐπιμαρτυρεῖ ἡ παρατήρησις καὶ ἡ πεῖρα. Ἐκ τῆς παρατηρήσεως ϗ πείρας οὐκ ἀνακαλύπτομεν ἐν τῇ ὕλῃ ἢ ὅτι ὑποπίπτει ταῖς αἰσθήσεσι ἡμῶν· ϗ πάντες ὁμοφωνοῦμεν ὅτι τὰ ὑποπίπτοντα ταῖς αἰσθήσεσι, δηλαδὴ ἔκτασις, σχῆμα, χρῶμα,

κ.λ.π. οὐ δύνανται παριστᾶναι τουθόπερ ἡ συνείδησις ἀνακαλύπτει ἐν ταῖς νοεραῖς ἡμῶν ἐνεργείαις. Ἀναλύοντες νοερῶς τὴν ὕλην φθάνομεν εἰς τὴν ἐπ' ἀορίστῳ διαίρεσιν αὐτῆς, ἀλλ' οὐ δυνάμεθα ἀνευρεῖν τὰς δυνάμεις τοῦ αἰσθάνεσθαι καὶ ἀντιλαμβάνεσθαι, μέχρις οὗ ἀπαντῶμεν ἔκτασιν καὶ μέρη. Αἱ ἐνέργειαι τῆς ψυχῆς ἡμῶν εἰσὶ σταθερῶς φύσεως ὅλως διαφόρου ἀπὸ τῶν τῶν σωμάτων ἐνεργειῶν, καθὸ καταλήγουσαι ἀείποτε εἰς ἐνδόμυχον αἴσθησιν, τὴν τοῦ ἐγὼ συνείδησιν, τὴν καὶ σταθερῶς ἑναίαν· ἧς οὐ δυνάμεθα ἀντιληφθῆναι ὑπό τινα εἰκόνα ἢ ὑπό τινα φυσικὴν μορφήν, καθὸ ἀδιαιρέτου καὶ ἄνευ συνδέσμου διατελούσης. Αὕτη ζωογονοῦσα ἀπολύτως πᾶσαν τὴν ὕπαρξιν ἡμῶν, συνδέει τοὺς μᾶλλον ἀποκρύφους τοῦ ὀργανισμοῦ ἡμῶν μοχλούς, καὶ ἀποκαθιστᾷ, οὕτως εἰπεῖν, ἡμᾶς αὐτοὺς ἐν ἡμῖν αὐτοῖς. Ὑπάρχει λοιπὸν ἐν ἡμῖν στοιχεῖόν τι μοναδικὸν ἢ ἑναῖον καὶ ἀδιαίρετον, μὴ δυνάμενον συγχυσθῆναι μετὰ τοῦ σώματος, καίτοι δι' αὐτοῦ αἰσθανόμεθα καὶ γνωρίζομεν καὶ αὐτὸ τὸ σῶμα ἡμῶν.—Κἀγὼ δὲ ἔφην. Ἵνα μὴ ἐπαναλάβωμεν τ' ἄλλοτε ἤδη ῥηθέντα (2), ἀρκοῦμαι νὰ κάμω ὑμῖν τὴν παρατήρησιν, ὅτι καὶ ὑμεῖς αὐτὸς ὁρμώμενος ἐν τοῖς ἐπιχειρήμασιν ὑμῶν ἐξ ἀγνώστου τινος, καὶ μάλιστα τοῦ ἐν ἀρχῇ, ἀπολήγετε εἰς δογματικὴν κατάφασιν. Οὕτως ἐκ τοῦ ὅτι οὐκ αἰσθάνονται τ'ἀνόργανα σώματα, καταφάσκεται ὅτι οὐδ' αὐτὰ τὰ ἐνόργανα εἰσὶν ἐπιδεκτικὰ αἰσθήσεως, ὡσανεὶ ἐγινώσκετε τί ἐστὶν ὀργανισμὸς καὶ κατὰ πόσον δύναται ἐνεργῆσαι! Λέγετε ὅτι διὰ τῆς ἐπ' ἀορίστῳ ἢ καὶ ἐπ' ἀπείρῳ διαιρέσεως τῆς ὕλης οὐδέποτε ἐστὶ δυνατὸν ἀνευρεῖν τήν τε αἴσθησιν καὶ τὴν νόησιν, ὡσανεὶ ἦτο δυνατὸν ἀνευρεῖν ποτὲ τὴν βαρύτητα, ἢ τὴν κίνησιν, δηλονότι αὐτὰς τὰς ἐνδομύχους τῆς ὕλης ἰδιότητας, οἷαι εἰσὶν ἐν ἑαυταῖς ἥ τε αἴσθησις καὶ πρακτικὴ νόησις, ἀπέναντι τῆς ἐνοργάνου ὕλης. Ἐκ δὲ τῶν ἐμφαινομένων τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς νοήσεως ἰδιοτήτων, οὐδόλως ἕπεται τὸ ἄϋλον τῆς ἀρχῆς, ἀλλὰ μόνον ἐπιβεβαιοῦται ἡ μεταξὺ ταύτης καὶ ἐκείνων στενὴ σχέσις. Τούτων οὕτως ἐχόντων ὀφείλετε ὁμολογῆσαι, Πάτερ, ὅτι ἡ μόνη πειστικὴ καὶ σαφὴς ἀπόδειξις τῆς ἐν ἡμῖν ὑπάρξεως ἑναίου καὶ ἀνωλέθρου ὄντος ἐστὶν ὁ πρακτικὸς λόγος· ἄλλως τε διὰ μὲν τῆς ἐνδομύχου αἰσθήσεως πληροφορούμεθα τρανῶς ὅτι ἐν τῇ κεφαλῇ τελεῖται ἡ ἐνέργεια τῆς νοήσεως· διὰ δὲ τῶν πειραματικῶν ἐπιστημῶν, δηλαδὴ τῆς φυσιολογίας, τῆς φρενολογίας, τῆς παθολογίας καὶ αὐτοῦ τοῦ μα-

γνητισμοῦ, βεβαιούμεθα ὅτι ὁ ἐγκέφαλος ἐστὶ τὸ κύριον τῆς νοήσεως ὄργανον. «Ὅπως καὶ ἂν θεωρήσωμεν, λέγει ὁ ἰατρὸς Δεξεϊμέρης, τὴν τῆς νοήσεως ἀρχὴν ἢ δύναμιν, ἢ δηλαδὴ ὡς αὐθυπόστατον οὐσίαν ἐμψυχοῦσαν τὸ ἐνόργανον σῶμα, ϗ πηγὴν τῶν ἠθικῶν πράξεων, ἢ ὡς ἁπλοῦν ἀποτέλεσμα τῆς ἐνοργάνου ὕλης, ἀείποτε ἐπιστημονικῶς ἀπολήγομεν εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον· δηλαδὴ ὅτι ἡ ἐμφάνισις τῶν νοερῶν τε καὶ παθητικῶν φαινομένων ἔχουσιν ὡς ὄργανον καὶ ἀναγκαῖον ὅρον τὸ νευρικὸν σύστημα, καθότι τὰ ἐν λόγῳ φαινόμενα συνδέονται μετ' ὀργάνων συγκειμένων ἐκ στοιχείων ὅλως ἰδιαιτέρων ὑπὸ ὑλικῶν ὅρων ὑπαγομένων τῇ σπουδῇ τῆς φυσιολογίας·» Ἵνα λοιπὸν συμβιβάσωμεν τὴν ὑπὸ τοῦ πρακτικοῦ λόγου σαφῶς ὁμολογουμένην ὕπαρξιν τῆς ἐν ἡμῖν ψυχῆς, μετὰ τῆς ἐπιστήμης τῆς ἀποδεικνυούσης οὐχ ἧττον σαφῶς ὅτι ὁ ἐγκέφαλος ἐστὶ τὸ ὄργανον ἐν ᾧ τελεῖται ἡ νόησις, ἀνάγκη παραδεχθῆναι ὅτι τῇ μὲν ψυχῇ ἀνήκει ἡ θεωρητικὴ νόησις, τῷ δὲ ἐγκεφάλῳ ἡ πρακτική. (3) —Ἀλλ' ἀποδίδοντες, εἶπέ μοι ὁ Ἡγούμενος, τῇ ψυχῇ τὴν δυνάμει νόησιν, οὐδεμίαν ἐνέργειαν ἀποδίδομεν αὐτῇ· διότι ὡς καλῶς λέγει ὁ Ἰοβέρτης. «Μία τις δύναμις συνισταμένη ἁπλῶς εἰς καθαρὰν δυναμικότητα (potentialitas) ἄνευ προηγουμένης τινος ἐνεργείας, οὐκ ἔστι πραγματικὴ δύναμις, ἀλλὰ μηδέν. (4)—Σύμφημι, ἔφην ἐγώ, ὅτι ἀπόλυτος δυναμικότης, καὶ ἐνδεχόμενον ἀπόλυτον, οὐ δύνανται ὑπάρχειν, διότι οὐ δύνανται ἔχειν ἐν ἑαυτοῖς τὸν λόγον τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν. Ἑπομένως Θεὸς δυνάμει ἢ ἐνδεχόμενος ἤθελεν εἶσθαι ἴσον τῷ μηδενί. Οὐχὶ ὅμως δυναμικότης ἢ ἐνδεχόμενον μὴ ἀπόλυτα, καθὸ ἔχοντα τὸν λόγον τῆς ὑπάρξεως ἐν πραγματικῇ ἀρχῇ, καὶ ἰδίως τῇ Ἀνάρχῳ ἀρχῇ. Καὶ ἐν ἔργῳ· ὑποτιθεμένης προηγουμένης τινος ἐνεργείας αὕτη ἢ θέλει πηγάζει ἀμέσως ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς δυναμικότητος, καὶ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἡ ἐν λόγῳ δύναμις διατελεῖ ἐν ἐνεργείᾳ καὶ οὐχὶ δυνάμει· ἢ θέλει πηγάζει ἐξ ἑτέρας τινος ἀφορμῆς, καὶ ἡ ἐν λόγῳ δυναμικότης ἐπενεργοῦσα οὐ δύναται εἶναι μηδέν, διότι τὸ μηδὲν καθὸ *μηδὲν* οὐδ' ἀμέσως οὐδ' ἐμμέσως δύναται ποσῶς ἐνεργεῖν· ἢ ἐπὶ τέλους μηδόλως ἐπενεργεῖν καὶ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει οὐκ ἔστιν *δυναμικότης* ἀλλὰ πράγματι *μηδέν*. Παράδειγμα δὲ δυναμικότητος ἄνευ ἐνεργείας ἔχομεν σαφέστατον ἐν τῇ βουλήσει τοῦ ἐμβρύου καὶ αὐτοῦ τοῦ νεογνοῦ νηπίου, ἃ ἂν μὴ εἶχον τὴν βούλησιν δυνάμει, οὐχ' ὑπῆρχεν ἀποχρῶν λόγος τῆς

κατόπιν ἀναπτύξεως ἢ ἐνεργείας αὐτῆς, ἐκτὸς ἂν ἀνατρέξωμεν μέχρι τῆς πρώτης αἰτίας, ὅπερ ἀπαράδεκτον.—Κακεῖνος δέ. Κατὰ τοῦτο πείθομαι. Ἀλλ' οἱ διάφοροι τῆς νοήσεως τρόποι οὐ διακρίνονται οὐδ' ἀποχωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων· ἐπομένως ἡ εἰς θεωρητικὴν καὶ πρακτικὴν διαίρεσις τῆς νοήσεως, ἢ τοῦ καθαροῦ λόγου ἀπὸ τῶν αἰσθήσεων ἀποχώρησις, ἐστὶν ἁπλῆ ἐπινόησις ὑμῶν· καθότι ὁ ἄνθρωπος οὐ σύγκειται ἐκ πνεύματος καὶ σώματος ἁπλῶς ὁμοῦ συζευγμένων, ἀλλ' ἐστὶ μικτὸν ὄν· διὸ οὐδ' αἱ αἰσθήσεις ἡμῶν λειτουργοῦσιν ἄνευ λόγου, οὐδ' ὁ λόγος ἀναπτύσσεται ἀνεξαρτήτως τῶν αἰσθήσεων.—Κἀγὼ δὲ ἔφην. Σύμφημι ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐστι καθ' ὅλην τὴν σημασίαν μικτὸν ὄν, καθὸ οὐκ ἐκ μόνου πνεύματος συγκείμενος, οὐδὲ δυνάμενος θεωρηθῆναι ἁπλῶς ὡς καθαρὸν ζῶον, ἤτοι ἐστερημένος πνεύματος· διὸ ἐν πάσῃ αὐτοῦ κρίσει, ἢ νοήσει, ἔστω καὶ τῇ ὑλικοτέρα, ἡ ἀκριβὴς ἀνάλυσις ἀνευρίσκει δύο στοιχεῖα στενῶς συνδεδεμένα, δηλονότι τὸ ἐμπειρικὸν καὶ τὸ τοῦ λόγου, ἤτοι διδόμενόν τι *ἐκ τῶν ὑστέρων*, καὶ σύλληψίν τινα *ἐκ τῶν προτέρων*. Διαχωρίζοντες *ἐν τῇ φυσιολογικῇ τοῦ ἀνθρώπου καταστάσει*, τὸν καθαρὸν λόγον τῶν αἰσθήσεων, καταστρέφομεν τὸν φυσικὸν σύνδεσμον τῶν νοερῶν ἡμῶν δυνάμεων, καὶ οὕτως ἐξεοχόμενοι τῆς πραγματικότητος ἀπολήγομεν εἰς ὀνειροπολήματα· οὐχ ἧττον ὅμως ἡ θεωρητικὴ νόησις διακριτέα τῆς πρακτικῆς· καὶ ἐν ἔργῳ διὰ μὲν τῆς πείρας ἀντιλαμβανόμεθα διὰ δὲ τοῦ λόγου καταλαμβάνομεν. Αἱ πειραματικαὶ ἀντιλήψεις εἰσὶ καθαρὰ διδόμενα ἢ ἁπλῆ ὕλη, ἐφ' ἧς ἐπειρειδόμενον τὸ πνεῦμα ἡμῶν φθάνει εἰς τὴν γνῶσιν καὶ κατάληψιν τῆς ἀληθείας. Μέχρις οὗ ἐπεμβῇ τὸ πνεῦμα εἰς τὴν μαρτυρίαν τῆς πείρας, αἱ πληροφορίαι αὐτῆς, ὅσῳ καὶ ἂν ὦσι ἀκριβεῖς καὶ ἀναγκαῖαι ὅπως πληροφορήσωσιν ἡμᾶς περὶ τῆς φύσεως καὶ ὑπάρξεως τῶν πραγμάτων, οὐδόλως ἐξηγοῦσιν ἡμῖν τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν μεταφυσικὴν αὐτῶν σχέσιν ἐν τῷ σύμπαντι· καθὸ περιοριζόμεναι εἰς ἁπλᾶς ἀντιλήψεις καὶ πειραματικὰς κρίσεις, μηδόλως φθάνουσαι εἰς κρίσιν θεωρητικήν, ἤτοι εἰς γνῶσιν ἐμφαίνουσαν τὴν βάσιν, τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ἀλήθειαν τῶν πραγμάτων. Οὐκ ἀπολαύουσιν αὐθεντίας ἢ μεταποιούμεναι ὑπὸ τοῦ λόγου, ὃς καίπερ μὴ ἀντιλαμβανόμενος ἀμέσως τῆς ὡρισμένης, σχετικῆς, ἐνδεχομένης, ἀτομικῆς καὶ φαινομενικῆς πραγματικότητος, κρίνει ὅμως περὶ αὐτῆς, ὁρίζει αὐτὴν καὶ σταθμίζει τὴν ἀλήθειαν αὐτῆς. Μόνον εἰς τὸν

λόγον παρίσταται τὸ σύμπαν ἐν τῇ ἀληθεῖ αὐτοῦ καταστάσει· δηλ. νοητὸν, καταληπτὸν, καὶ οὐ μόνον πραγματικὸν ἀλλὰ καὶ ἀληθές. Ἐκ τῆς ἐν λόγῳ ἀναλύσεως, ἐξηκολούθησα λέγων, καταφαίνεται ὡς ἔκ τινος *ἐκ τῶν προτέρων* στοιχείου τῆς ἀντιλήψεως συνισταμένης ποτὲ μὲν ἐξ ἑνὸς *τύπου* ποτὲ δὲ ἐξ *ἀριθμοῦ*, νῦν μὲν ἐκ *νόμου*, ἄλλοτε δὲ ἐξ *αἰτίας*, καὶ ἄλλοτε πάλιν ἐξ *οὐσίας* ἀναλόγως τῆς φύσεως τῶν ἀντικειμένων πρὸς ἃ ἐφαρμόζεται· ἀείποτε ὅμως ἀποτελεῖ σύλληψιν ὅλως ἀνεξάρτητον τῆς πείρας. Καὶ ἐντεῦθεν καταφαίνεται πόσον ἀπατᾶται ἡ ἐμπειρικὴ Σχολὴ περιορίζουσα τὴν μεταξὺ ἀντιλήψεως καὶ γνώσεως διαφορὰν εἴς τε τὸ ἐφηρμοσμένον καὶ ἀφῃρημένον· καθότι ἡ *γνῶσις* ἐμπεριέχει ἀείποτε τι *ἐκ τῶν προτέρων*, εἴτε ἐφ' ὑλικῶν, εἴτε ἐπὶ ἀφῃρημένων ἀντικειμένων ὁ νοῦς ἡμῶν ἐπασχολεῖται. Κατ' ἀκριβεστέραν δὲ ἔκφρασιν, ὁ νοῦς ἡμῶν, προσεθέμην, οὐδενὸς νοητοῦ ἀντικειμένου ἀντιλαμβάνεται διὰ τῆς πείρας, διότι ἅπασαι αἱ ὑπ' αὐτῆς διαδηλούμεναι πραγματικότητες ἀποκτῶσι τὴν ἰδιότητα ταύτην χάριν τῶν σχέσεων αὐτῶν πρὸς τὰς καθαρὰς συλλήψεις τῆς νοήσεως, οὗ ἕνεκα καθίστανται *ὡραῖαι, ἀγαθαὶ, ὁμαλαὶ*, καὶ ἐπιδεκτικαὶ *ὁρισμοῦ ταξινομίας* κ.λ.π. ἑνὶ λόγῳ νοηταὶ (5). Μέχρις οὗ διατελῶσιν ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς πείρας εἰσὶν ἁπλῶς καὶ καθαρῶς *αἰσθηταὶ*, ἤτοι ἀντικείμενα *ἀντιλήψεως*, οὐδ' ἀποβαίνουσιν ἀντικείμενον *γνώσεως* ἢ διὰ συλλήψεως ἐνεργείᾳ τοῦ νοὸς, ἤτοι τῆς θεωρητικῆς νοήσεως. Μεταξὺ δὲ ἀντιλήψεως καὶ γνώσεως, ἢ μεταξὺ καθαρᾶς πείρας, ἤτοι πρακτικῆς νοήσεως καὶ καθαρᾶς ἢ θεωρητικῆς νοήσεως ἐστὶ μέγιστον χάος, καὶ μάτην ὁ Κονδιλλάκιος, Λώκκιος καὶ ἄλλοι τῶν νεωτέρων λογικευομένων τῆς ἐμπειρικῆς Σχολῆς ἠγωνίσθησαν ὑπερπηδῆσαι αὐτὸ διὰ τῆς τῆς αἰσθήσεως μεταμορφώσεως. Καὶ δικαίως οὗτοι πάλιν ἀπορρίπτουσι τὰς τῶν Ἰδανιστῶν ὑπερβολὰς ὡς καὶ τὰς τῶν Πλατωνιστῶν, Καρτεσίου καὶ Μαλεβραγχίου ἐμφύτους ἰδέας, ἀλλ' ἁμαρτάνουσι μὴ παραδεχόμενοι τὰς συλλήψεις καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς θεωρητικῆς νοήσεως, τὰς καὶ δι' ἀκριβοῦς ἀναλύσεως σαφῶς ἀποδεδειγμένας· καθότι ὅπως λέγῃ γάλλος τις συγγραφεύς· «Συλλαμβάνειν τὸ ἀναγκαῖον, τὸ ἀπόλυτον, τὸ τέλειον, τὸ ἄπειρον, τὸ καθόλου, ἐστὶν, οὕτως εἰπεῖν, ἔργον θεῖον· διὸ τὴν τοιαύτην ἐποπτείαν τινὲς τῶς λογικευομένων παρέβαλον πρὸς ἀληθῆ ἀποκάλυψιν». Τίνι τρόπῳ πράγματι φθάνει ὁ νοῦς ἡμῶν εἰς τὴν γνῶσιν τῶν ὑψηλῶν

τούτων ἀληθειῶν, ἐκ τῶν ὡρισμένων, ἀτελῶν ἐνδεχομένων, σχετικῶν, ἀτομικῶν ὄντων, ὧν ἀντιλαμβάνεται; Βεβαίως ἡ πεῖρα ἐρειδομένη ἐπὶ μόνης τῆς ἀφαιρέσεως καὶ τῆς ἀναλύσεως οὐκ ἀρκεῖ, ὅθεν ἀνάγκη παραδεχθῆναι ὅτι αἱ *ἐκ τῶν προτέρων* ἀλήθειαι πηγάζουσιν ἐξ ἀνωτέρας τινὸς ἐμφύτου ἰδιότητος τοῦ πνεύματος ἡμῶν. (6).... Καὶ ἐν ἔργῳ· τὸ *ἄπειρον* οὐκ ἤθελεν εἶσθαι ἢ ὡρισμένον τι ἐπ' ἄπειρον, οὕτως εἰπεῖν, ἐπεκτεινόμενον, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν τὶ ἀορίστου ἐκτάσεως· τὸ *ἀπόλυτον* ἤθελεν εἶσθαι σχετικόν τι ἀορίστων ὅρων· τὸ *καθόλου* ἤθελεν εἶσθαι μόνον τοιοῦτον σχετικῶς πρὸς τὰ ἐν αὐτῷ ἐμπεριεχόμενα· καὶ αὐτὴ ἡ οὐσία οὐδὲν ἕτερον ἤθελεν εἶσθαι ἢ μορφὴ ὡρισμένων τινων ἰδιοτήτων, ἀλλ' οὐδόλως ἐν ἑαυτῇ ὑπαγομένη τῇ παρατηρήσει. Καὶ πράγματι· οὐδεμία, προσέθηκα, δύναται ὑπάρχειν ἀμφιβολία ἐπὶ τῆς διαφορᾶς τῶν ἀναφερομένων γνώσεων, διότι λέγοντες *ἄπειρον* οὐκ ἐννοοῦμεν τὶ οὗ ἀγνοοῦμεν τὸ ὅριον, ἀλλὰ τὶ οὐδενὸς ἀπολύτως ὁρίου ἐπιδεκτικόν. Λέγοντες *ἀπόλυτον* οὐκ ἐννοοῦμεν αἰτίαν ἀγνώστων ὅρων, ἀλλ' οὐδενὸς οὐδέποτε ὅρου ἐπιδεκτικήν. Λέγοντες *καθόλου*, οὐκ ἐννοοῦμεν τὸ σχετικῶς πρὸς τὰ ὑπ' αὐτοῦ ἐμπεριεχόμενα ὄντα καθόλου ὄν, ἀλλὰ ὂν τοσοῦτον γενικὸν ὥστε οὐδὲν ἐκτὸς καὶ πέραν αὐτοῦ δύναται ὑπάρχειν. Ἀναμφίλεκτον ὅτι ἡ φαντασία οὐ δύναται φαντασθῆναι καὶ ὁ νοῦς καταλαβεῖν τὸ τοιοῦτον ἄπειρον, ἀπόλυτον καὶ καθόλου· ἀλλ' οὐχ ἧττον ἐστὶ βέβαιον ὅτι αἱ γνώσεις αὗται ἀποτελοῦσιν ἀντικείμενον καθαρῶς διακεκριμμένον ὅλων τῶν φαντασιῶν καὶ νοήσεων ἡμῶν· καὶ μάτην οἱ ἀπὸ τῆς ἐμπειρικῆς Σχολῆς προσπαθοῦσιν ἀποδεῖξαι τοὐναντίον, διατεινόμενοι ὅτι οὐκ ἔχομεν θετικὴν γνῶσιν καὶ ἀκριβῆ ἰδέαν περὶ ἀπείρου, ἀπολύτου, καὶ καθόλου ὅλων τῶν ἀντικειμένων τῶν μεταφυσικῶν ἡμῶν συλλήψεων, τῶν καὶ ἀποληγουσῶν εἰς καθαρὰν λογικὴν ἀνάγκην τοῦ πνεύματος ἡμῶν τοῦ προσπαθοῦντος φθᾶσαι τὰ ὅρια τῆς τε πείρας καὶ τῆς φαντασίας· ἀλλὰ πρὸς Θεοῦ, τίς δύναται ἀρνηθῆναι ὅτι πᾶσα πραγματικότης ἧς ἀντιλαμβάνεται ἡ αἴσθησις καὶ καταλαμβάνει ὁ νοῦς ἐστὶν ὡρισμένη ἐὰν ᾖ σχέσις· καὶ φαινομενικὴ ἂν ᾖ φυσικόν τι ὄν; Ὅθεν λέγοντες πραγματικότητα ἢ φυσικὴν ἢ νοερὰν ἐννοοῦμεν, ἀείποτε πρᾶγμά τι ὡρισμένον, ἢ σχετικόν, ἢ ἀτελές, ἢ φαινομενικόν, μὴ δυναμένου τοῦ πνεύματος ἡμῶν ἀντιληφθῆναι τῆς πραγματικότητος ἢ φαντασθῆναι αὐτὴν ἀνεξαρτήτως τῶν ἐν λόγῳ

ὅρων. Ἕπεται ἄρα ὅτι τὸ πνεῦμα ἡμῶν συντελεῖ πρὸς κτῆσιν τῶν γνώσεων οὐχ ἧττον τῆς πείρας. Καὶ ἰδοὺ πόθεν ὁρμώμενος ὁ ἀοίδιμος Λεϊβνίτιος προσέθηκε τῷ ἀρχαίῳ λογίῳ· «Nihil est in intellectu quod non prius fuerit in sensu» τὸ «nisi ipse intellectus.» . . . . — Ἐνταῦθα διακόψας με ὁ Ἡγούμενος ἔφη· «Ὁ πεπερασμένος νοῦς, λέγει ὁ Ἰοβέρτης, οὐ δύναται πλᾶσαι τὸ ἀληθές. . . . . ἀλλὰ τὸ ἀληθὲς πλάσσει τὸν πεπερασμένον νοῦν· ὅθεν ὁ Λεϊβνίτιος ἀντὶ νὰ προσθέσῃ τὸ «nisi ipse intellectus» ἠδύνατο κάλλιον εἰπεῖν· «Nihil est in intellectu hominis, quod prius non fuerit in intellectu Dei, ne ex concepto Dei ipso hominis intellectu» Φρονῶ, ἀπήντησα ἐγὼ, ὅτι ἀμφότεροι ἐν μέρει ἔχουσι δίκαιον· ὁ μὲν Λεϊβνίτιος καθ ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐνέργειαν, διότι ἡ δύναμις τοῦ συλλαμβάνειν τὰς ἰδέας ἀνήκει τῷ νῷ ἡμῶν· ὁ δὲ Ἰοβέρτης καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν πόῤῥω ἀφορμὴν, διότι πᾶσαι αἱ ἀλήθειαι ἑδρεύουσιν ἀπ' αἰῶνος ἐν τῷ Θείῳ νῷ, ἄλλως οὐκ ἤθελον ὑπάρχει καὶ ἑπομένως οὐκ ἠδυνάμεθα ἀντιληφθῆναι αὐτῶν (7). Καὶ ἵνα ἐπανέλθω, προσέθηκα, ἐπὶ τοῦ προκειμένου, λέγω ὅτι καὶ ἐν τῇ τῆς οὐσίας γνώσει ὑπάρχει τι μὴ ἀποδιδόμενον ὑπὸ τῆς κοινῆς αἰσθήσεως τῇ πείρᾳ· δηλονότι αὐτὸ τὸ ἐνδόμυχον ὑποκείμενον. Καὶ τοῦτο ἐστὶ κυρίως, ὡς καὶ προηγουμένως ἐλέχθη (Διάλ. Β'.) τὸ *ἐκ τῶν προτέρων* στοιχεῖον, τὸ καὶ μὴ ὑπαγόμενον τῇ καθαρᾷ πείρᾳ, τῇ καταδήλως προξενούσῃ τὴν ἀντίληψιν διαδοχῆς μορφῶν καὶ καταστάσεων τοῦ παρατηρουμένου ὄντος· καὶ πάλιν ἡ πεῖρα οὐ καταλαμβάνει τὴν ἐν λόγῳ μορφὴν καὶ κατάστασιν ἢ ἐν ὡρισμένῃ τινι στιγμῇ. Ἑπομένως ἡ ἀντίληψις τῆς οὐσίας καθίσταται ἁπλῆ διαδοχὴ ὁμοιομόρφων τρόπων, ὅπως ἡ ἀντίληψις τῆς αἰτίας ἢ τῆς δυνάμεως ἀπολήγῃ εἰς διαδοχὴν ταυτιζομένων ἐνεργειῶν. Ἡ γνῶσις ὅμως τῆς οὐσίας ἐμπεριέχει τι πλειότερον ἢ τῆς ἐν λόγῳ ἀντιλήψεως, διότι περιλαμβάνει διαδοχὴν μὲν ὁμοιομόρφων τρόπων, ἀλλ' ὅμως ἔν τινι ὑποκειμένῳ, ὃ οὐ παρίστησιν ἡ πεῖρα. Τὸ τοιοῦτον δὲ ὑποκείμενον τὸ καὶ ἀποτελοῦν τὴν *οὐσίαν*, ὅπως καὶ τὸ τὴν *δύναμιν* καὶ *νόμους*, ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς πείρας. Ἄνευ τῆς πείρας οὐκ ἔχομεν ἀναμφιβόλως ἰδέαν τῆς οὐσίας· οὕτως ἐν τῷ προκειμένῳ ὡς καὶ ἐν τοῖς περὶ αἰτίας, δυνάμεως καὶ νόμων γνῶσιν οὐκ ἠθέλομεν ἔχειν ἄνευ τῆς πείρας, ἢ ἀτελεστάτας καὶ συγκεχυμένας ἰδέας· ἤτοι ἁπλῆν τινα νοερὰν δύναμιν ἄεργον ὡς ἐκ τῆς πρὸς τοῦτο ἀπαιτουμένης ὕλης. Ἀφ' ἑτέρου ἡ μόνη πεῖρα

οὐκ ἐπιφέρει τὴν ἐντελῆ τῆς οὐσίας γνῶσιν, μὴ χορηγοῦσα ἢ τὴν ὕλην, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Καντίου, ἐνῷ ὁ λόγος ποιεῖ τὴν μορφήν. (8). — Καὶ ὅμως εἶπεν ὁ Ἡγούμενος, πλεῖστοι τῶν λογικευομένων οὐ παραδέχονται πραγματικόν τι ὡς ὑποκείμενον τῆς οὐσίας. «Πᾶν πρᾶγμα, λέγει ὁ Βαχερότος, οὐκ ἔχει ἑτέραν πραγματικότητα ἢ ἐν τῇ μορφῇ, καταστάσει, φαινομένοις καὶ τρόποις αὐτοῦ. Ἐξαφανίσατε ταῦτα καὶ ἅμα τὸ ἀντικείμενον ἀπολήγει ἐν ἁπλῇ νοερᾷ ἀφαιρέσει. Ἀλλά τινι τρόπῳ τ' ἀντικείμενα μεταβαίνουσιν ἐκ μιᾶς πρὸς ἑτέραν μορφήν; Προστίθησιν ὁ αὐτός. . . . Ἑκάστη μεταβολὴ ἔχει τὴν ἀφορμὴν αὐτῆς, καθὸ μηδὲν ἐκ τοῦ μηδενός. Ἑκάστη μορφὴ ἢ κατάστασις ἔχει τὸν λόγον αὐτῆς ἐν τῇ οὐσίᾳ τῆς δυναμικότητος (virtualité). Ἐν ἄλλαις λέξεσι, πᾶσα μορφή, πᾶς τρόπος, πᾶσα κατάστασις ὑπάρχουσι *δυνάμει* ἐν τοῖς οὖσι πρὶν ἢ τεθῶσιν ἐν ἐνεργείᾳ. Οἱαδήποτε καὶ ἂν ᾖ ἡ τοῦ σώματος μορφή, τοῦτο κατέχει *δυνάμει* ὅλας τὰς ἐφεξῆς ἀναπτυσσομένας μορφάς τε καὶ καταστάσεις. Οὕτω τὸ σπέρμα ἐμπεριέχει τὰς διαφόρους μορφάς τε καὶ καταστάσεις τοῦ παραχθησομένου φυτοῦ· τὸ δὲ ὂν τὰς τοῦ παραχθησομένου πτηνοῦ. κ. λ. Ἰδού τινι τρόπῳ ἕκαστον πρᾶγμα ἢ ὂν δύναται κληθῆναι οὐσία. Οὐσία, δύναμις, ἐνεργητικότης καθίστανται λέξεις συνώνυμοι. Ἐντεῦθεν δὲ δῆλον γίνεται ὁποία τις ἡ διαφορὰ μεταξὺ ὄντος καὶ φαινομένων, ὑποκειμένου καὶ ἰδιοτήτων αὐτοῦ, οὐσίας καὶ τρόπων αὐτῆς. Τὰ φαινόμενα, αἱ ἰδιότητες, οἱ τρόποι ἀποτελοῦσι τὸ ὂν ἐν ἐνεργείᾳ· τὸ δὲ ὑποκείμενον ἢ οὐσία τὸ ὂν δυνάμει: Διαιροῦντες τὰς ἰδιότητας εἰς οὐσιώδεις καὶ ἐπουσιώδεις, ἐννοοῦμεν διὰ τῆς πρώτης ἐκφράσεως τὰς ἰδιότητας ἃς κατεῖχε τὸ ὂν δυνάμει, διὰ τῆς ἑτέρας τὰς ἀποκτηθείσας παρ' αὐτοῦ διὰ τῆς ἐνεργείας τῶν ἐκτὸς ἀντικειμένων. Οὕτως ὁριζομένη ἡ οὐσία δύναται ἀποχωρισθῆναι τῶν τρόπων αὐτῆς, οὐδ' ὑπάρχει ἀνάγκη καταφυγεῖν εἰς ματαίας ἀφαιρέσεις. Οὐδ' ἀντιτάττομεν οὐδεμίαν πραγματικότητα, διατηροῦντες τὴν ἀδιαίρετον ἑνότητα τοῦ ὄντος, τὴν καὶ κακῶς ἐννοουμένην ὑπὸ τῆς τῶν Ὀντολόγων Σχολῆς. Οὕτως οὐδ' εἰς πραγματικότητα ἀπολήγομεν, ἤτοι εἰς δύο ἀφαιρέσεις ἐξίσου ἀκαταλήπτους».—Κἀγὼ δὲ ἔφην. Ἡ οὐσία οὕτω θεωρουμένη ἀποβαίνει καθαρὸν τῆς διανοίας ἀντικείμενον, ἑπομένως οὐκ ἐφαρμόζεται αὐτῇ, ἡ, κατὰ τὸν Λεϊβνίτιον, ἀρχὴ τῶν ἀδιακρίτων (indiscernibilia) ἢ ταυτό-

τητος, ὡς οὐκ ἐφαρμόζεται οὐδὲ ταῖς μονάσι αὐτοῦ· καὶ οὕτως ἀπολήγομεν εἰς τὴν φαινομενικὴν τῶν ὄντων ὕπαρξιν, διότι ὄντος τοῦ ὑποκειμένου ὅλως δυναμικοῦ οὐ δύναται ἔχειν πραγματικὴν ἔκτασιν. (9)—Τὸ βέβαιον ἐστὶν ἐπανέλαβεν ὁ Ἡγούμενος ὅτι ἐν τῷ ἐν λόγῳ ζητήματι, ὡς καὶ ἐν πλείστοις ἄλλοις, ἡ φιλοσοφία ὁδεύει μεταξὺ Σκύλλης καὶ Χαρίβδεως. Συγκρούεται πρὸς ταύτην ὅταν διαπραγματεύηται περὶ οὐσίας, ὡσανεὶ εἴχομεν περὶ αὐτῆς γνῶσιν τινα εὐθεῖαν καὶ διακεκριμμένην· συγκρούεται πρὸς ἐκείνην ὁσάκις ἀρνούμεθα τὴν πραγματικότητα τῆς οὐσίας, λόγῳ ὅτι οὐκ ἔχομεν περὶ αὐτῆς ἢ γνῶσιν τινα σχετικὴν καὶ σκοτεινήν. Εἰς μὲν τὸ πρῶτον τῶν ἁμαρτημάτων τούτων ὑπέπεσαν οἱ ἀρχαῖοι καὶ οἱ ἀπὸ τῆς Σχολῆς, εἰς δὲ τὸ ἕτερον πλεῖστοι τῶν νεωτέρων.—Διὰ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα, ἔφην ἐγώ, πολλάκις χρῆ στῆναι. Ἀλλ' ἐπανέλθωμεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅπως κατανοήσητε ὅτι ἡ θεωρητικὴ νόησις ἡ καὶ τῆς ψυχῆς, διαφέρει ὅλως τῆς πρακτικῆς τῆς καὶ τοῦ ἐγκεφάλου. Οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι ἔχομεν ἰδανικάς τινὰς ἀντιλήψεις δυνάμει τῶν ὁποίων τροποποιοῦμεν καὶ μορφώνομεν διὰ τῆς θεωρητικῆς νοήσεως, τ' ἀντικείμενα τῆς φύσεως, καὶ τὰς πράξεις τὰς πηγαζούσας ἐξ ὁρμεμφύτου ὁρμῆς καὶ τῶν παθῶν ἡμῶν· ἑπομένως οὐ δυνάμεθα θεωρηθῆναι, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ τις τῶν νεωτέρων φιλοσόφων, ἁπλῶς θεαταὶ τῶν τῆς φύσεως φαινομένων... Οὐχ' ὁρῶμεν ἁπλῶς τὰ παριστανόμενα ὑπὸ τῶν ἀντικειμένων χρώματα, ἀλλὰ φανταζόμεθα καὶ ἕτερα ἃ οὐδόλως οἴδαμεν καὶ δι' ὧν δυνάμεθα τροποποιῆσαι τὰ ὁρώμενα, καλοῦντες χρώματα ἀληθῆ τὰ συμφωνοῦντα τῷ τύπῳ τῷ ἐν τῇ φαντασίᾳ ἡμῶν. Οὐκ ἀκούωμεν μόνον τὸν ἀντανακλασμὸν τοῦ ἤχου, ἀλλὰ φανταζόμεθα καὶ ἕτερον καθαρώτερον, δι' οὗ διακρίνομεν τοὺς ὀρθοὺς τῶν ἐσφαλμένων τόνων, καὶ οὕτω συμπλέκομεν αὐτοὺς πρὸς καταρτισμὸν μελῳδίας ἃς συνδέομεν πρὸς ἀπαρτισμὸν ἁρμονίας ὑποβαλλομένης εἰς ῥυθμὸν οὗ τὸν τύπον ἀνευρίσκομεν ἐν τῷ νῷ ἡμῶν. Οὕτω σχηματίζομεν ἐνάρθρους φωνὰς καὶ γλώσσας νέας. Ἐπὶ τέλους τροποποιοῦμεν τὰς μορφὰς καὶ τὰ σχήματα τῶν φυσικῶν ἀντικειμένων κατὰ τὴν φαντασίαν ἡμῶν, καὶ τὰς ἐγωϊστικὰς καὶ μὴ ὀρθὰς πράξεις κατὰ τὰς ἀληθεῖς ἀρχὰς τῆς ἠθικῆς, ἃς χορηγεῖ ἡμῖν ἡ συνείδησις. Προσθετέον, ἐξηκολούθησα λέγων, ὅτι πλεῖστα ὅσα κατανοοῦμεν καίτοι μὴ δυνάμενοι φαντασθῆναι αὐτά· διὸ ὀφείλομεν παραδε-

χθῆναι ὅτι ἡ καθαρὰ νόησις διαφέρει τῆς φαντασίας τῆς ἀντιλαμβανομένης τῶν ἀντικειμένων ὑπὸ αἰσθητὴν καὶ ὑλικὴν μορφὴν, καὶ ὡς ἐκ τούτου θεωρουμένης ὀργανικῆς δυνάμεως καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν ἀϋλοφρόνων· τῆς δὲ καθαρᾶς νοήσεως ἀνηκούσης τῇ ψυχῇ καθὸ ἀντιλαμβανομένης πραγμάτων ἀμετόχων πάσης ὑλικῆς μορφῆς. Ναὶ μὲν ὅτι ἡ καθαρὰ νόησις καταφεύγει πολλάκις εἰς τὴν φαντασίαν, ἀλλ' ὑπερβαίνει τὰ ὅρια αὐτῆς καὶ φθάνει εἰς πάντη ἀφῃρημένα καὶ ὅλως ἄϋλα.—Κακεῖνος. Ἀρνούμενοι τὴν ὕπαρξιν τῆς τῶν ζώων ψυχῆς, ἤτοι ἀΰλου ἐν αὐτοῖς ὄντος, ἡ ζωὴ αὐτῶν ἢ ἀνήκει εἰς ὅλα τὰ μέρη τοῦ σώματος αὐτῶν, ἢ εἴς τινα τούτων, ἢ εἰς ἓν καὶ μόνον. Ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει ἕπεται ὅτι ἡ ζωὴ οὐκ ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ συνδέσμου τῶν στοιχειωδῶν μερῶν ἐξ ὧν πηγάζει τὸ σῶμα αὐτό. Ἀφ' ἑτέρου γινώσκομεν ἐκ πείρας ὅτι οὐδὲν τῶν στοιχειωδῶν αὐτοῦ μερῶν ἀποτελεῖ τὴν ζωὴν, οὐδὲ παράγεται αὕτη ἐκ τοῦ συνδέσμου αὐτῶν. Ἀλλὰ ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι ἐξαρτᾶται ἔκ τινων τῶν στοιχείων τούτων, ἢ ἐξ ἑνὸς καὶ μόνου, πάλιν οὐκ ἤθελεν ἀνήκει τῷ ἐν λόγῳ σώματι ἐν συνόλῳ. - Κἀγὼ δέ. Τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο τοῦ Πλωτίνου, οὗτινος χρῶνται καὶ οἱ ἐκ τῶν νεωτέρων ὑποστηρίζοντες τὸ ἄϋλον καὶ αὐθυπόστατον τῆς ζωϊκῆς δυνάμεως, οὐδὲν ἀποδεικνύει· διότι ἡ ζωὴ ἀνήκει μὲν εἰς ἅπαντα τὰ μέρη τοῦ σώματος, ἐξαρτᾶται ὅμως ἐκ τοῦ κέντρου τῆς ἐνεργείας τῶν κυριωτέρων ὀργάνων, τουθένεκα καταστρεφομένου ἑνὸς τῶν ὀργάνων τούτων συγκαταστρέφεται καὶ ἡ ζωὴ, ἐνῷ καταστρεφομένου ἑνὸς οἱουδήποτε ἐκ τῶν ἄλλων μερῶν τοῦ σώματος οὐ παύει ἡ ζωή.—Λαβὼν δὲ τὸν λόγον ὁ Ἡγούμενος ἔφη. Διαιροῦντες τὰς γνώσεις εἰς θεωρητικάς τε καὶ πρακτικὰς ἢ εἰς *ἐκ τῶν προτέρων*, ὡς προελέχθη, ἀνάγκη ὁρῖσαι καὶ ποῦ στηρίζεται ἡ ἀλήθεια τῶν διαφόρων κρίσεων ἡμῶν. — Κἀγὼ δὲ ἔφην. Οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι ἅπασαι αἱ ἐκ τῶν προτέρων κρίσεις ἡμῶν εἰσὶν ἀναγκαῖαι, καθότι δι' ἀναλύσεως κτώμεθα αὐτάς. Καὶ ἐπειδὴ πᾶσα ἀναλυτικὴ κρίσις ὑποθέτει συγχρόνως καὶ ἀφαίρεσιν ἤτοι ἀποσύνθεσιν τοῦ ὑποκειμένου δῆλον γίνεται ὅτι ἐρείδεται ἐπί τινος σχέσεως ταυτότητος καὶ ἑπομένως ὑπάγεται τῇ ἀρχῇ τῆς *ἀντιφάσεως*. Καὶ ἰδοὺ τὸ *κριτήριον ἢ γνώμην τῶν ἐκ τῶν προτέρων ἀληθειῶν*, ὅθεν καὶ τῶν ἐπιστημῶν τῶν ἐπὶ τοιούτων κρίσεων στηριζομένων, αἵαι ἡ μαθηματικὴ, ἡ λογικὴ, καὶ ἡ μεταφυσική, . . .— Ἐνταῦ-

θα διακόψας με ὁ Ἡγούμενος ἔφη. Ἀπορῶ τινι τρόπῳ ἐνῷ παραδέχεσθε τοὺς τῶν Καντιανῶν ἐκ τῶν προτέρων τύπους, οὐ παραδέχεσθε καὶ τὴν σύνθεσιν ὡς βάσιν τῶν ἡμετέρων γνώσεων. «Ὁ κύριος τύπος τῆς νοήσεως καὶ τῆς φαντασίας ἡμῶν, ὡς πασῶν τῶν λοιπῶν ἡμῶν δυνάμεων, λέγει ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ Βαχερότος, ἐστὶν ἡ ἑνότης. *Ἀντιλαμβάνεσθαι, συλλαμβάνειν, καταλαμβάνειν*, δηλοῦσι τὴν αὐτὴν, οὕτως εἰπεῖν, τοῦ νοὸς ἐνέργειαν, ἤτοι τὴν *σύνθεσιν*. Ἡ δὲ σύνθεσις ἐστὶ τὸ *ἐκ τῶν προτέρων* τῆς γνώσεως· τὸ καὶ ἀληθὲς στοιχεῖον ὅλων τῶν τύπων καὶ τῶν ἰδεῶν τῆς δικαιοδοσίας τῆς νοήσεως· ἡ καὶ μεγίστη *σύλληψις* ἐν ᾗ ἀπολήγουσι πᾶσαι αἱ λοιπαί· καὶ ἡ μόνη ἡ ἀναγομένη τῇ πείρᾳ, ἐὰν ᾖ δυνατὸν ὀνομᾶσαι *σύλληψιν* ἐνέργειαν μὴ δυναμένην ἐν ἑαυτῇ ὑπάρχειν ἄνευ ἐμπειρικῆς ἐποπτείας. — Ἐὰν παραδεχθῶμεν, ἐπανέλαβον ἐγὼ. τὴν σύνθεσιν ὡς πρῶτον στοιχεῖον τῶν γνώσεων ἡμῶν, ἀνάγκη παραδεχθῆναι καὶ τὰς ἐμφύτους ἰδέας, ὅπερ ἐστὶ παράλογον. Ὀφείλομεν ὅμως παραδεχθῆναι ἔμφυτόν τινα τοῦ νοὸς ἡμῶν δύναμιν *λόγον* (raison) ὑπὸ τῶν νεωτέρων καλουμένην, καὶ ἔχουσαν, πλὴν τῆς συνειδήσεως καὶ τῶν αἰσθητηρίων, τὴν ἱκανότητα τοῦ διακρίνειν ἀναγκαίως καὶ ἀπευθείας ἰδέας, ἃς ὡς ἐκ τούτου καὶ ἐμφύτους καταχρηστικῶς τινὲς προσαγορεύουσιν. Αἱ δὲ ἐν λόγῳ ἰδέαι ἢ καὶ διευθύνουσι τὰς κρίσεις ἡμῶν οὐχ' ὑπάγονται αὐταῖς. Καθ' ὅσον δὲ ἀφορᾷ, προσέθηκα, τὰς *ἐκ τῶν ὑστέρων κρίσεις*, σημειωτέον πρὸ πάντων ὅτι ἡ κοινὴ αἴσθησις παραδέχεται ἀδιστάκτως αὐτάς. Αἱ δὲ ἐπ' αὐτῶν ἐπερειδόμεναι πειραματικαὶ ἐπιστῆμαι, ἔχουσι τοιαύτην αὐθεντίαν ὥστε οὐδεὶς τῶν Σκεπτικῶν δύναται ἐλλόγως τι ἀντιτείνειν. Ὡς δὲ πρὸς τὰς ἠθικὰς ἐπιστήμας ἐστὶ δῆλον ὅτι πολλάκις ἀμφισβητεῖται περὶ μεθόδου καί τινων συμπερασμάτων, οὐδόλως ὅμως περὶ αὐτοῦ τοῦ ἀντικειμένου. Καίτοι ὅμως ἀρκουμένης εἰς τοῦτο τῆς κοινῆς αἰσθήσεως ὁ λόγος ἐντούτοις ἀπαιτεῖ θετικόν τι *κριτήριον* συνιστάμενον δι' ὅλας τὰς πειραματικὰς ἐπιστήμας ἐν τῇ σταθερᾷ συνυπάρξει τῆς πραγματικῆς τάξεως τῶν φαινομένων μετὰ τῆς νοερᾶς τάξεως τῶν ἡμετέρων νοήσεων. Τὸ μόνον, ἐξηκολούθησα λέγων, τῆς ἐπιστήμης ἀντικείμενον συνίσταται ἐν τῇ σχέσει, τάξει καὶ νόμῳ τῆς συνυπάρξεως ἢ διαδοχῆς τῶν φαινομένων, ἐν ᾗ ἡ μόνη *ἀπόλυτος* ἀλήθεια καθὸ μηδόλως ἐξαρτωμένη ἀπὸ τῶν διαφόρων παθήσεων τῆς αἰσθητικότητος καὶ τῶν ἀπατῶν τῆς ἡμετέρας φαντασίας. Ἕπεται

λοιπὸν ὅτι ἡ ἐν λόγῳ σχέσις τε καὶ νόμος εἰσὶν ἀληθεῖς ἀφοῦ ἅπασαι αἱ παρατηρήσεις βεβαιοῦσιν αὐτὰ, καὶ ἅπαντα τὰ πρὸς στήριξιν τῶν παρατηρήσεων πειράματα τείνουσι πρὸς ἐπικύρωσιν. Διότι ἂν αἱ σχέσεως καὶ τάξεως τῶν φαινομένων ἀντιλήψεις ἡμῶν ἐστεροῦντο ἀντικειμένου καὶ οὐκ ἦσαν ἢ ἁπλᾶ πλάσματα τῆς ἡμετέρας νοήσεως, ἡ πρὸς τὴν πραγματικότητα σταθερὰ αὐτῶν ἐφαρμογὴ καθίστατο πάντῃ ἀνεξήγητος. Τὸ κατὰ συμβεβηκὸς ἢ τυχαῖον οὐκ ἱκανοποιεῖ ἡμᾶς ἀρκούντως ἀπέναντι τοιαύτης σταθερᾶς συμπτώσεως· τουθένεκα ἀνάγκη πᾶσα παραδεχθῆναι τὴν ἐνέργειαν μιᾶς τινος αἰτίας, νόμου ἢ ἐξωτερικῆς ἀνάγκης ἀνταποκρινομένης πρὸς τοὺς τοῦ νοὸς τύπους. Ἐπὶ δὲ τῆς ἀμετατρέπτου ταύτης ἐπαναλήψεως τῆς ἐν λόγῳ συνυπάρξεως ἐρείδεται ἡ ἐπιβεβαίωσις τῶν παρατηρήσεων καὶ πειραμάτων ἐφ' ὧν βασίζονται αἱ θεωρίαι τῆς ἐπιστήμης. Ἡ δὲ ἐν λόγῳ βεβαίωσις ἡ καὶ ἀποτελοῦσα τὸ μόνον τῶν πειραματικῶν φυσικῶν τε καὶ ἠθικῶν ἐπιστημῶν *κριτήριον* τελεῖται διαφοροτρόπως ἀναλόγως τοῦ χαρακτῆρος τῆς ἐπιστήμης, καὶ ὁσάκις οὐ δύναται πραγματοποιηθῆναι ἐκλείπει καὶ ἡ βεβαιότης. Καὶ ἰδοὺ ἡ πραγματικὴ λύσις τοῦ περὶ ἀληθείας προβλήματος. (**10**). Ἀλλ' ἐνταῦθα σημειωτέον, προσεθέμην, ὅτι πᾶσαι αἱ αἰσθήσεις καὶ νοήσεις, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ **Boutevvek** ἐν τῷ ἐπιγραφομένῳ αὐτοῦ πονήματι Apodictique, ἐπερείδονται ἐπὶ πραγματικῆς τινος ὑπάρξεως, ἑπομένως ἀπολύτου καὶ μὴ ἐπερειδομένης ἢ ἐν ἑαυτῇ. Ἡ ὕπαρξις αὕτη οὐ δύναται ἀνιχνευθῆναι διὰ τῆς νοήσεως, διότι πᾶσα νόησις προϋποθέτει αὐτὴν, καὶ τὸ ὂν ἐστὶν ἀνώτερον τῆς νοήσεως. Δῆλον ἄρα ἢ ὅτι πᾶσα ὕπαρξις ἐστὶν ἁπλοῦν τῆς φαντασίας ἡμῶν γέννημα, ἢ πράγματι ὑπάρχει ἀπόλυτός τις τοῦ γινώσκειν δύναμις ἥτις οὐκ ἔστιν οὔτε αἴσθησις, οὔτε νόησις, (ὁ *λόγος*). Δύναμις ἐφ' ἧς ἐπερείδεται ἡ αὐθεντία τοῦ λόγου αὐτοῦ, καὶ δι' ἧς φθάνομεν ἀμέσως καὶ κατηγορικῶς εἰς πᾶσαν ὕπαρξιν. Ἐκ ταύτης δὲ καὶ ἡ θεωρητικὴ ἢ καθαρὰ νόησις. — Λαβὼν δὲ τὸν λόγον ὁ Ἡγούμενος ἔφη. Ἡ διδασκαλία αὕτη ἀντίκειται ὅλως δι' ὅλου τῆς τοῦ Καντίου καὶ τῶν Ἰδανιστῶν, διϊσχυριζομένων ὅτι αἱ ἐντυπώσεις μᾶς ἐξαπατῶσιν.— Οἱ Ἰδανισταὶ καὶ ὁ Κάντιος, ἀπήντησα ἐγὼ, συμφωνοῦσιν ὅτι αἱ ἐντυπώσεις ἐξαπατῶσιν ἡμᾶς. Ἀλλὰ τίνι τρόπῳ γινώσκουσι τὸ τοιοῦτον; Ἐξ ἁπλῆς βεβαίως ὑπονοίας. Αἱ αἰσθήσεις ἡμῶν εἰσὶ θετικαὶ ἐν ἑαυταῖς, εἴτε ἐν ταῖς γνώσεσι ταῖς ἑ-

πιφερομέναις παρ' αὐτῶν περὶ τῶν ἀντικειμένων ἐξ ὧν παράγονται. Ἤθελον ἰσχύει μᾶλλον ἐὰν μᾶς ἠπάτων; Πῶς λοιπὸν δυνάμεθα πιστεῦσαι ὅτι μᾶς ἐξαπατῶσι; Τίνι τρόπῳ δυνάμεθα ἀπαρνηθῆναι τὸ θετικὸν ὅπως πλανώμεθα ἐν τῷ αὐθαιρέτῳ; Ἐκ τῆς ὑποθέσεως ὅτι αἱ αἰσθήσεις ἡμῶν οὐ καταδεικνύουσι τὴν πραγματικότητα τῶν ὅσων αἰσθανόμεθα, συμπεραίνουσιν οἱ Ἰδανισταὶ ὅτι οὐδὲν ὑπάρχει καὶ τοὐλάχιστον εἰσὶ συνεπεῖς. Ἀλλ' ὁ Κάντιος φαίνεται ἧττον συνεπὴς παραδεχόμενός τι, διότι λέγει, ἔν τι ἐστὶν ἄλλο τι ἢ ὅτι καταφαίνεται. Ἀλλ' ἐὰν αἱ αἰσθήσεις οὐκ ἀποδεικνύωσιν οὐδὲ τουθόπερ αἰσθανόμεθα, πῶς ὁ Κάντιος δύναται ἀποδοῦναι αὐταῖς τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ βεβαιῶσαι τὴν ὕπαρξιν τοῦ ὅπερ οὐκ αἰσθανόμεθα; Ὅτι καὶ ἂν ὦσιν αἱ αἰσθήσεις ἡμῶν βεβαίως αἱ γνώσεις ἃς παρέχουσιν ἡμῖν περὶ τῶν πραγμάτων οὐδέποτε εἰσὶν ἐντελεῖς. *Ἡμεῖς οὐδὲν γνωρίζομεν*, λέγει ὁ Μονταῖγνος, *ὁλοσχερῶς*. (le tout du rien). Ἀλλ' ἐγὼ ἐπαναλαμβάνω μετὰ τοῦ Τειβόλδου, ὅτι τουθόπερ γινώσκομεν ἐξ ἑκάστου ὅλου, δηλαδὴ ἐξ ἑκάστου ἀντικειμένου, ὑπάρχει πράγματι ἐν αὐτοῖς τοῖς ἀντικειμένοις. Αἱ γνώσεις ἡμῶν ἔχουσι μὲν ὅρια, ἀλλ' οὐκ εἰσὶν ἁπλᾶ τῆς φαντασίας ἡμῶν πλάσματα. Προσθέσατε, ἠκολούθησα λέγων, ὅτι καὶ πᾶσα κρίσις περὶ τῶν νοερῶν ἡμῶν δυνάμεων προϋποθέτει τὴν πεποίθησιν τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν, διότι οὐ δυνάμεθα κρίνειν περὶ αὐτῶν ἢ διὰ μέσου αὐτῶν τούτων. Ἐὰν ἀμφιβάλλωμεν περὶ τῆς αὐθεντίας τινος ἐξ αὐτῶν, οὐχ' ὑπάρχει λόγος ὅπως παραδεχθῶμεν τὴν τῶν λοιπῶν, μὴ ἐξαιρουμένης καὶ αὐτῆς τῆς τοῦ ἐγὼ συνειδήσεως. Ὅπως δὲ μὴ καταλήξωμεν εἰς ἀπόλυτον *μηδενισμὸν* ἀνάγκη πᾶσα ἀποδοῦναι ἀπόλυτόν τινα ἀξίαν ταῖς *ἐκ τῶν προτέρων* ἰδέαις, οἷαι αἱ τῆς αἰτίας, (12), οὐσίας χρόνου, χώρου, ἀνάγκης, ἐνδεχομένου, πραγματικότητος κ.λ.π. αἵτινες ἀποτελοῦσιν, ὡς ἤδη ἐλέχθη, τοὺς ἀναλλοιώτους τῆς νοήσεως τύπους. Ἔτι δὲ ἀποδοῦναι τοιαύτην ἀξίαν καὶ ταῖς ἀναγκαίαις ἀρχαῖς ταῖς ἀποτελούσαις τοὺς νόμους, οἷαι π. χ. ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος, τῆς πραγματικότητος, τῆς ταυτότητος, τῆς ἀντιφάσεως καὶ τοῦ ἀποχρῶντος λόγου. Ὀφείλομεν δὲ παραδεχθῆναι ὅτι οἱ ἐν λόγῳ τύποι εἰσὶν ἐν σταθερᾷ σχέσει μετὰ τῆς πραγματικότητος συνταυτιζόμενοι μετὰ τῶν νόμων τοῦ ὄντος. Ἀκριβής τις ἀνάλυσις τῶν νοερῶν ἐνεργειῶν (13) ἀποδεικνύει τὴν ὕπαρξιν τῶν ἀρχικῶν τούτων γνώσεων τῶν λογικῶς προγενεστέρων καὶ ἀνωτέ-

ρων πάσης πείρας καὶ ἀρχῆς. Οὐχ ἧττον, ἐξηκολούθησα λέγων, πρὸς ἀπόκτησιν τῆς πείρας ἀνάγκη ὅπως καὶ αἱ αἰσθήσεις αἱ ἀπ' ἀλλήλων διακεκριμμέναι συνδυασθῶσι. Τοῦ δὲ συνδυασμοῦ μὴ τελουμένου *ἐξ ἀντικειμένου*, καθὸ μὴ ἀποτελοῦντος αἴσθησιν, ἀλλὰ τὸν τρόπον τῆς συνδυάσεως τῶν αἰσθήσεων, δῆλον γίνεται ὅτι ἐστὶν *ἐκ τῶν προτέρων*, οὐχὶ δὲ καὶ *ἐξ ὑποκειμένου*, ὡς διατείνεται ὁ Κάντιος· διότι κατὰ τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ τούτου πᾶν ἐξ ὑποκειμένου ἐστὶν ἀναγκαῖον καὶ καθόλου· ἑπομένως ἂν ἡ γνῶσις τοῦ ἐν λόγῳ συνδυασμοῦ ἤρχετο ἐξ ὑποκειμένου, ὤφειλεν εἶναι ἀναγκαία καὶ καθόλου· καὶ ὅμως οὐκ ἔχει οὕτω καθὸ τυχαίων τῶν τῶν ἀντιλήψεων περιστάσεων. Ἄρα οὐκ ἔστιν ἐξ ὑποκειμένου, καὶ ἡ τοῦ Καντίου θεωρία καταρρέει ἐκ βάθρων. Ἐστὶν ὅμως *ἐκ τῶν προτέρων* διότι πρῶτον μὲν ὁ νοῦς ἡμῶν ἔχει τὸ αἴσθημα τῆς πραγματικότητος τῶν ὄντων, καὶ τὸ αἴσθημα τοῦτο ἐστὶν, ὡς ἐλέχθη, γεγονὸς ἀρχικὸν ἀναπτυσσόμενον ἅμα τῇ ἀντιδράσει πρὸς τὴν πρώτην ἡμῶν βούλησιν. Δεύτερον δὲ, τὸ ἐν λόγῳ αἴσθημα ἐστὶ συμπεπλεγμένον τουτέστι παριστᾷ ἡμῖν τὸν μεταξὺ διαφόρων ἀντικειμένων συνδυασμὸν, τὸν καὶ θεωρητέον ὡς ἀρχικὸν γεγονὸς καὶ οὐδόλως ὡς προϊὸν τοῦ νοὸς ἡμῶν. Καὶ ἐν ἔργῳ· ποία τις ἡ γνῶσις π. χ. τοῦ μήλου; Τοῖον σχῆμα, ὄγκος, χρῶμα, ὀσμὴ, γεῦσις κ.λ.π. τὸ δὲ σύνολον τῶν γνώσεων τούτων ἀποτελεῖ τὴν τοῦ μήλου γνῶσιν. Τίς λοιπὸν ὁ μεταξὺ τῶν ὅλων τούτων γνώσεων σύνδεσμος; Μὴ τάχα ὑπάρχει ἀναγκαία τις σχέσις μεταξὺ χρώματος, γεύσεως, μορφῆς κ.λ.π.; Οὐδόλως, καθότι ἡ ἀνάλυσις οὐδέν τι ἀναγκαῖον ἀνευρίσκει μεταξὺ αὐτῶν, ἡ δὲ σύνθεσις οὐδὲν δύναται προσθεῖναι· ὅθεν ὁ ὑπάρχων συνδυασμὸς ἐστὶ γεγονὸς *ἐκ τῶν προτέρων* καθὸ ἐκ φύσεως, καὶ οὐδόλως ἐπιπρόσθεσις τοῦ νοὸς ἡμῶν, ὅπως διατείνηται ὁ Κάντιος, οὗ τὰ οὕτω καλούμενα σχήματα (schemata) ἂν ἐτελῶντο ὑπὸ τοῦ νοὸς *ἐκ τῶν προτέρων* ἡ παράγουσα αὐτὰ σύνθεσις ὤφειλεν, ὡς προείρηται, εἶναι ἀναγκαία. — Ὁ δὲ Ἡγούμενος ἔφη. Τίνι τρόπῳ, παρακαλῶ, παραδέχεσθε ἰδέας *ἐκ τῶν προτέρων* ἀφοῦ ἔχετε τὴν Ἀριστοτέλειον ἀρχὴν ὅτι «οὐδὲν ἐν τῷ νῷ, ὃ μὴ πρότερον ἐν τῇ αἰσθήσει» — Οὐδεμία ἀμφιβολία, εἶπον ἐγὼ, ὅτι ἡ πρώτη ἔλασις τῆς νοήσεως πηγάζει ἀείποτε ἐκ τῶν αἰσθήσεων, διότι ὁ νοῦς ἡμῶν οὐδὲν ἀφ' ἑαυτοῦ γεννᾷ μὴ οὔσης τῆς οὐσιώδους αὐτοῦ ἰδιότητος ἡ *ἐν ἐνεργείᾳ*, ἀλλ' ἡ *δυνάμει νόησις*, καθὸ δυναμένου τοῦ πνεύ-

ματος ἡμῶν καὶ ἄνευ ἐνεργείας ὑπάρχειν, ὡς ἐν παραδείγματι παρὰ τοῖς ἐμβρύοις. (14) Ἅπαξ ὅμως δοθείσης τῆς ἐλάσεως ὁ νοῦς διὰ τοῦ *λόγου* μορφώνει τοὺς τύπους, ἢ ἀναπτύσσει τὰς ἐκ τῶν προτέρων ἰδέας, ὡσανεὶ ἐνυπῆρχον ἐν σπέρματι, οὕτως εἰπεῖν, ἐν τῷ νῷ ἡμῶν. Καὶ ἐνταῦθα ἐξηκολούθησα λέγων, ἐπιτρέψατέ μοι Πάτερ, ἵνα προσθέσω ὀλίγα τινὰ περὶ τῆς τῶν ἰδεῶν ἡμῶν ἀναπτύξεως. Οὐ λανθάνει ὑμᾶς βεβαίως, προσέθηκα, ὅτι ἀνερευνῶντες οἱ ψυχολόγοι τὴν τῶν ἰδεῶν γένεσιν ὁμοφωνοῦσιν ὅτι αὗται φύονται ἀναπτυσσόμεναι ἡ μία ἐκ τῆς ἑτέρας διὰ γενέσεως ὑποθετούσης τὴν προΰπαρξιν τῆς γεννηθείσης ἐν τῇ γεννώσει· ὅπερ ἐξαιρεῖ τὴν ἐκ τοῦ μηδενὸς παραγωγὴν αὐτῆς. Ἡ δὲ ἐν λόγῳ γένεσις ἐστὶν ἀκριβῶς ἁπλοῦν ἀπαύγασμα, δι' οὗ τουθόπερ προϋπῆρχεν ἔν τινι πράγματι ἀναπτύσσεται καὶ λαμβάνει ἰδιαιτέραν τινα ὕπαρξιν. Ὅθεν ἐν τῷ λέγειν *σύλληψίς τις γεννᾶται ἐξ ἑτέρας*, ἐννοητέον ὅτι τὸ ὁλοσχερὲς τῆς πρώτης ἐμπεριέχεται ἔν τε τῇ δευτέρᾳ.— Καὶ πρὸς τί, ἐπανέλαβεν ὁ Ἡγούμενος, παραδεχθῆναι τὴν ὕπαρξιν τοῦ *λόγου*, ὡς ἰδικῆς, τρόπον τινα, δυνάμεως τοῦ νοὸς ἡμῶν, καὶ μὴ παραδεχθῆναι μᾶλλον, σὺν τῇ ἐμπειρικῇ Σχολῇ, ὅτι διὰ τῆς ἀναλύσεως, ἀφαιρέσεως (15), καὶ συνθέσεως σχηματίζονται αἱ τοιαῦται ἰδέαι ;— Διότι, ἀπήντησα ἐγὼ, τὸ ἄπειρον, τὸ καθόλου κ.λ.π. οὐκ εἰσὶν ἐπιδεκτικὰ ἀναλύσεως· καὶ ἂν, ἐπὶ τῇ ὑποθέσει, ἠδυνάμεθα ἀναλῦσαι αὐτὰ, διὰ τῶν ὡς ἐκ τῆς ἀφαιρέσεως στοιχείων ἤθελεν εἶσθαι ἀδύνατον καταρτῖσαι ἕτερόν τι ἢ σχετικὰ καὶ ἀόριστα, οὐδέποτε ἄπειρον ἢ καθόλου ἀπόλυτον, ὡς πρὸ ὀλίγου ἀνεπτύξαμεν. Ἀλλ' εἰσέτι οἵα τις ἀφαίρεσις δύναται ἐνεργηθῆναι πρὸς καταρτισμὸν τοῦ ἀπείρου, τοῦ καθόλου, κ.λ. ; Ἂν μὲν ἡ ἀφαίρεσις τελῆται ἐπ' αὐτοῦ τοῦ ἀπείρου, ἢ καθόλου, κ.λ.π. δῆλον ὅτι ἡ περὶ αὐτῶν ἰδέα προϋπάρχει ἤδη ἐν τῷ νῷ ἡμῶν καὶ οὐ σχηματίζεται τότε διὰ τῆς ἀφαιρέσεως· ἂν δὲ τελῆται ἐφ' ὡρισμένων ἢ μερικῶν ἀντικειμένων, ποῦ ἐν αὐτοῖς ἀνευρεῖν τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀπείρου, ἢ καθόλου, κ.λ.π.; Ἀνάγκη λοιπὸν ἢ παραδεχθῆναι τὴν ὕπαρξιν τοῦ *λόγου* ὡς ἰδιαιτέρας τοῦ πνεύματος ἡμῶν δυνάμεως, ἢ τὴν τῶν ἐμφύτων ἰδεῶν, ὅπερ οὐκ ὀρθόν.— Ὁ δὲ Ἡγούμενος ἐπαναλαβὼν ἔφη. Μὴ οὐ δυνάμεθα ἄρα ἐξηγῆσαι τὴν ἀρχὴν τῶν ἐν λόγῳ συλλήψεων ἀποδίδοντες αὐτὰς τῇ συνειδήσει; —Κἀγὼ δὲ ἔφην. Οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι ἡ ψυχὴ διὰ τῆς συνειδήσεώς τε καὶ τῆς μνήμης γινώσκει τὴν ὕπαρξιν, τὴν

ἑνότητα, τὴν ταυτότητα, κ.λ.π. αὐτῆς· ἀλλ' οὐδόλως ὡς ἐκ τοῦ συνειδότος ὑπάρχει, οὐδ' ἐν τῇ συνειδήσει συνίσταται ἡ ὕπαρξις αὐτῆς. Καθὼς διὰ τῆς συνειδήσεως οὐδόλως γινώσκει τὰς ἰδανικὰς αὐτῆς συλλήψεις, οὐδὲ δι' αὐτῆς ἀντιλαμβάνεται αὐτῶν. Ἔτι ἡ ψυχὴ δύναται ὑπάρχειν ἄνευ συνειδήσεως, καθὼς δύναται ἀντιληφθῆναι τοῦ ἠθικοῦ ἀγαθοῦ, χωρὶς ποσῶς νὰ διακρίνῃ αὐτὸ κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν, καθότι πολλάκις οὐδόλως ἀντιλαμβανόμεθα πλείστων τῶν πράξεων ἡμῶν· ὅθεν παραδεκτέον, ὡς καλῶς παρατηρεῖ ὁ Λεϊβνίτιος, ὅτι ἐν ἡμῖν ὑπάρχουσι νοήσεις ὧν οὐδόλως ἔχομεν γνῶσιν, ἤτοι οὐ νοοῦμεν καὶ ἑπομένως ὅτι ἡ συνείδησις δύναται ἐνίοτε ἀποχωρισθῆναι τῶν ἰδανικῶν συλλήψεων. Οὐδεμία ὡσαύτως ἀμφιβολία ὅτι διὰ τῆς συνειδήσεως γινώσκομεν τὰς συλλήψεις ἡμῶν, ἀλλ' οὐχ' ἧττον διὰ τῆς αὐτῆς γινώσκομεν καὶ τὰς ἀντιλήψεις αὐτῶν τῶν αἰσθητηρίων ἡμῶν· ὅπως λοιπὸν πρὸς ἀντίληψιν τῶν σωμάτων ἀπαιτῆται δύναμις πάντῃ διάφορος τῆς δυνάμεως δι' ἧς γινώσκομεν ὅτι ἀντιλαμβανόμεθα αὐτῶν, τουτέστιν ἡ δύναμις τοῦ ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν σωμάτων οὕτω πρὸς ἀντίληψιν τοῦ ἠθικοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῶν γεωμετρικῶν σχημάτων, ἀπαιτεῖται δύναμίς τις διάφορος τῆς παριστώσης αὐτὰ συνειδήσεως, δηλονότι ἀπαιτεῖται ἡ δύναμις τοῦ ἀντιλαμβάνεσθαι αὐτῶν. Ἑπομένως οὐ δυνάμεθα ἐξηγῆσαι τὴν ἀρχὴν τῶν ἐν λόγῳ ἀναγκαίων συλλήψεων ἀποδίδοντες αὐτὰς τῇ συνειδήσει, ἥτις οὐκ ἔστιν, οὕτως εἰπεῖν, ἢ τὸ κάτοπτρον καὶ οὐχὶ ἡ ἀρχὴ αὐτῶν.—Ὁ δὲ Ἡγούμενος ἐπανέλαβεν οὕτως. Οὐ λανθάνει ἡμᾶς ὅτι κατὰ Κονδιλλάκιον ἡ γνῶσις τῆς ταυτότητος τῆς ψυχῆς ἡμῶν, ἑπομένως ἡ περὶ τούτου μνήμη, ἀποτελεῖ τὸ *ἐγὼ*, δηλαδὴ οὐχὶ ἡ ὕπαρξις τῆς ψυχῆς ἀλλ' ἡ περὶ αὐτῆς γνῶσις αὐτῆς (16)· ὅθεν τὸ *ἐγὼ* τοῦτο τοῦ Κονδιλλακίου, προσέθηκε, παρεμφέρει, ἂν δὲν ἀπατῶμαι, τῷ καθ' ὑμᾶς *ἐγὼ* τῆς συνειδήσεως.—Κἀγὼ δὲ ἔφην. Τῷόντι, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖτε, Πάτερ, ὁ Κονδιλλάκιος συγχέει ἐνταῦθα τὸ *ἐγὼ* τῆς συνειδήσεως μετὰ τοῦ τῆς ὑποστάσεως. Ἡ συνείδησις πράγματι οὐκ ἀφορᾷ ἢ τὸ παρόν· ἑπομένως ἐὰν ἡ ψυχὴ καθ' ἣν στιγμὴν ἀντιλαμβάνηται τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς οὐκ ἀνεμιμνήσκετο τῆς κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν παρελθούσης αὐτῆς ὑπάρξεως, τότε ἡ καθεκάστην τοῦ ἰδίου ἑαυτῆς γνῶσις, ἤθελεν εἶσθαι ἀείποτε καινοφανὴς, καθὸ μὴ δυναμένη ἐπεκταθῆναι πρὸς ἑτέραν στιγμὴν, ἀδιακόπως ἐξαλειφομένη καὶ ἀνανεουμένη, καὶ μὴ

δυναμένη οὕτω ἀποτελέσαι γνῶσιν, πρὸς καταρτισμὸν τῆς ὁποίας ἀπαιτεῖται ἡ διάρκεια· ὅθεν πρὸς ὕπαρξιν τοῦ *ἐγὼ τῆς συνειδήσεως*, ἤτοι ὅπως ἡ ψυχὴ ἔχῃ τὴν συνείδησιν ἑαυτῆς, ἀνάγκη πᾶσα ὑπάρχειν τὴν μνήμην, ἤτοι τὴν γνῶσιν τῆς ἑαυτότητος κατ' ἀλλεπαλλήλους στιγμὰς τοῦ χρόνου. Ἐν τούτοις ἡ μνήμη πρ:ϋποθέτει ἀρχικήν τινα γνῶσιν, τουτέστιν τοῦ *ἐγὼ τῆς ὑποστάσεως*. καθότι ἀνάγκη ὑπάρχειν πρὸ τοῦ διαρκεῖν. Καὶ ἐὰν ἕνεκα τῆς μνήμης διαρκῇ ἡ γνῶσις οὐ πηγάζει ὅμως ἐξ αὐτῆς· ἑπομένως ἐν τῇ συνειδήσει ὑπάρχει μία τις γνῶσις τοῦ ἐγὼ, καὶ μάλιστα τοῦ ἑλσσχεροῦς, δηλαδὴ τοῦ τῆς συνειδήσεως καὶ ὑποστάσεως συνάμα, ὅσον τὸ δυνατὸν βραχυτέρα, ἀντιλαμβανομένη αὐτοῦ τοῦ ἐγὼ ὡς ὑπαρκτοῦ καὶ ἁπλοῦ, πρὶν ἢ ἀντιληφθῇ τοῦτο τῆς ἑαυτοῦ ταυτότητος. Ὅθεν δῆλον γίνεται ὅτι ἡ ἔκφρασις τοῦ Κονδιλλακίου οὐκ ἔστιν ἀκριβὴς, τῆς μόνης μνήμης μὴ ἀποτελούσης τὴν συνείδησιν, ἤτοι τὴν γνῶσιν τοῦ *ἐγὼ τῆς ὑποστάσεως*. Ἐν τούτοις, προσέθηκα, ἐὰν ὀφείλωμεν τῇ μνήμῃ τὴν γνῶσιν τῶν ἐν ἡμῖν μὴ μεταβαλλομένων, τῇ ὀφείλομεν οὐχ' ἧττον καὶ τὴν τῶν μεταβαλλομένων, καὶ ἑπομένως τὴν περὶ διαφορᾶς, ἐνάρξεως, τέλους, διαδοχῆς, καὶ τῶν πραγμάτων τῶν ἐν χρόνῳ, δηλαδὴ παντὸς ἀριθμοῦ ἐφηρμοσμένου, μὴ δυναμένου τοῦ συνειδότος ἀντιληφθῆναι διὰ μιᾶς μόνης πράξεως ἢ τῶν ἐξωτερικῶν αἰσθήσεων. — Λαβὼν ἐκ νέου ὁ Ἡγούμενος τὸν λόγον, ἔφη. Παραδεχόμενοι τὸν λόγον ὡς ἰδιάζουσαν δύναμιν, ἀρκεῖ στερῆσαι τούτου τε καὶ τοῦ αὐτεξουσίου τὴν τῶν ζώων ψυχὴν, πρὸς διαστολὴν ἀπὸ τῆς ἐμῆς, καὶ μὴ ὅλως δι' ὅλου ἀποστερεῖν αὐτὰ ἀΰλου ψυχῆς. — Αἰτῶ συγγνώμην, Πάτερ, ἔφην ἐγώ· διότι μηδέποτε ἡ πάνσοφος φύσις ἐνεργεῖ ἀσκόπως ἢ ἄνευ ἀποχρῶντος λόγου· ὅθεν προικίσασα ἡμᾶς αὐτεξουσιότητος, ὤφειλε χορηγήσειν ἡμῖν καὶ τὸν *λόγον*, διότι πρὸς ἐλευθέραν τῶν πράξεων ἐνέργειαν ἀνάγκη γινώσκειν τὰς αἰτίας καὶ διακρίνειν αὐτὰς, ἄλλως οὐκ ἤθελεν ὑπάρχει εὐθύνη, ἥτις συνεπιφέρει τὸ ἀνώλεθρον τοῦ αὐτεξουσίως ἐνεργοῦντος ὄντος, πρὸς ἀπόδοσιν ἐν ἄλλῃ ζωῇ τῆς ἀνηκούσης ἀμοιβῆς ἢ τιμωρίας. Ἐν δὲ τοῖς καὶ ἐστερημένοις *λόγου* καὶ *αὐτεξουσίου*, αὐθυπόστατος ψυχὴ ἤθελεν ὑπάρχει ἀσκόπως καὶ ἄνευ ἀποχρῶντος λόγου· διότι ἀρκοῦντος τοῦ ὀργανισμοῦ πρὸς ἐνέργειαν τῆς πρακτικῆς νοήσεως τίς ὁ λόγος τῆς ὑπάρξεως ἐν αὐτοῖς καὶ ἀΰλου ὄντος, ὃ ἐὰν ᾖ ἀνώλεθρον, τίς ὁ σκοπὸς τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ ἀφοῦ οὐδόλως

εὐθύνεται τῶν πεπραγμένων; Ἂν δὲ μηδενιζόμενον, τίς ὁ ἀποχρῶν λόγος τῆς ἐξαιρέσεως ταύτης τοῦ γενικοῦ τῆς φύσεως νόμου; Ὥστε δῆλον γίνεται ὅτι ἐλλόγως οὐ δυνάμεθα παραδεχθῆναι αὐθυπόστατον εἶναι ἡ τῶν ἀλόγων ζώων ψυχή. — Μετὰ μικρὰν δὲ σκέψιν ὁ Ἡγούμενος ἔφη. Ἐπιτρέψατέ μοι παρακαλῶ, ἵνα ἐρωτήσω ὑμᾶς τί κυρίως ἐννοητέον διὰ τῆς ἐκφράσεως *σῶμα* καὶ *ὕλη*, ἀφοῦ, ὡς παρατηρῶ ἕκαστος ἡμῶν ἔχει διάφορον περὶ αὐτῶν ἰδέαν (17). — Κἀγὼ δὲ ἀπήντησα τάδε. Ἐν τῇ κοινῇ ὁμιλίᾳ πᾶν στερεὸν ἢ ἐκτατὸν καλεῖται *σῶμα* καὶ *ὕλη*, καὶ ὅμως ἡ ὑλικότης διακριτέα τῆς στερεότητος, διότι τὰ σώματα καίτοι ἐν ῥευστῇ ἢ ἀερώδει καταστάσει διατελοῦντα οὐ παύουσι τοῦ εἶναι σώματα. Ἡ ὑλικότης πρός δε οὐ ταυτίζεται τῇ ἐκτάσει, καθότι διακρίνομεν, ὡς παρατηρεῖ ὁ Νεμέσιος, τὸ σῶμα τῆς ἐν ᾗ ἐμπεριέχεται διαστάσεως τῆς οὐχ ἧττον ἐκτατῆς. Οὐδὲ δυνάμεθα εἰπεῖν ὅτι ἀποτελεῖται ἐκ τῶν ἐπιτιθεμένων (juxta posita) ἢ τῶν συνεχομένων μερῶν, διότι καθίσταται ἀμφίβολον ἂν ἐν τοῖς σώμασιν ὑπάρχῃ τοιαύτη ἔκτασις, ἅτε ἐπιδεκτικοῖς οὖσι συστολῆς τε καὶ διαστολῆς, ἑπομένως ἡ μὲν συστολὴ ἀντίκειται τῇ συνεχείᾳ ἡ δὲ διαστολὴ καταστρέφει αὐτήν. Οὐδὲ δυνάμεθα ὁρῖσαι τὴν ὑλικότητα διὰ τοῦ ἀδιαχωρήτου (impenetrapilitas), ὡς διατείνεται ὁ Γασένδιος ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ αὐτοῦ, διότι γνωρίζομεν τὰ σώματα ὡς ὑλικὰ καὶ πρὶν ἢ ὑποθέσωμεν τὸ ἀδιαχώρητον αὐτῶν· ἑπομένως οὐκ ἔστι τὸ ἀδιαχώρητον τὸ διακριτικὸν σημεῖον τῶν σωμάτων ἀπὸ τῶν ἀσωμάτων. Ἀφ' ἑτέρου καὶ αὐτὰ τὰ τῆς διαστάσεως μέρη ἔχουσιν οὐχ ἧττον τὴν τοῦ ἀδιαχωρήτου ἰδιότητα, καὶ ὅμως ἡμεῖς διακρίνομεν τὰ σώματα ἀπὸ τῆς διαστάσεως. Ἐπὶ τέλους οὐ διακριτέα ἡ ὕλη ἢ τὰ σώματα διὰ τῆς ἀντιδράσεως, διότι γνωρίζομεν αὐτὰ καὶ χωρὶς νὰ ὠθήσωμεν αὐτά. Οὕτως ἐφαπτόμενοι καίτοι ἐλαφρῶς σώματός τινος, διακρίνομεν ἀμέσως τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ καὶ πρὶν ἢ αἰσθανθῶμεν τὴν ἀντίδρασιν αὐτοῦ διὰ τῆς ἀντιστάσεως. Ὅθεν δυνάμεθα εἰπεῖν ὅτι καλοῦμεν σώματα οὐ μόνον τὰ ἀντιδρῶντα ἐφ' ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ τὰ ὅπως δήποτε ἐφαπτόμενα τοῦ σώματος ἡμῶν. Ἡ δὲ ἀφὴ θεωρητέα ὡς βάσις τῆς ὑλικότητος. — Καὶ ὅμως, εἶπέ μοι ὁ Ἡγούμενος, οὐ λανθάνει ὑμᾶς ὅτι ὁ Καρτέσιος καὶ οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ, οὐ παραδέχονται τῶν ἐπὶ τῆς ἀφῆς στηριζόμενον ὁρισμόν, θεωροῦντες ὡς σῶμα καὶ ὕλην πᾶν ἐκτατὸν ἢ τριχῇ διαστατῶν. (18) — Οὕτως, ἔφην

ἐγὼ, συγχέουσι τὸ σῶμα ἢ ὕλην μετὰ τῆς διαστάσεως. Ναὶ μὲν ὅτι ῥευστά τινα εἰσὶ γνωστὰ ὑπὸ τὴν προσαγόρευσιν *ἀζυγασταθμήτων* ἢ *ἀβαρῶν* καὶ *μὴ ἁπτῶν* (intangibilia) ἀλλ' αἱ ἐκφράσεις αὗται, ὡς καλῶς γινώσκετε, ληπτέαι ἐν σχετικῇ ὡς πρὸς τὴν αἰσθητικότητα ἡμῶν σημασίᾳ. — Ὁ δὲ Ἡγούμενος ἐπαναλαβὼν ἔφη. Ἀλλ' ἐνταῦθα γεννᾶται τὸ ζήτημα τὸ τί ἐστιν *ἔκτασις*. — Κἀγὼ δὲ ἔφην. Τὴν ἔκτασιν δυνάμεθα μᾶλλον κατανοῆσαι ἢ ὁρῖσαι· καὶ τῳόντι οὐ δυνάμεθα εἰπεῖν ὅτι ἐστὶν ἐπιπρόσθεσίς τις τῶν μερῶν, διότι ἡ φυσικὴ οὐ δύναται παραδεχθῆναι τοιαύτην τινα ἐπιπρόσθεσιν, παραδεχομένη μᾶλλον ὅτι μεταξὺ τῶν διαφόρων τῆς ὕλης μερῶν ἐνυπάρχουσι πλεῖστα κενὰ τὰ καὶ τοὺς πόρους τῶν σωμάτων ἀποτελοῦντα. Οὐδὲ δυνάμεθα εἰπεῖν ὅτι ἡ ἐπιπρόσθεσις ἐννοητέα ὡς πρὸς τὰ ἐνδόμυχα μόρια τῆς ὕλης, διότι τὰ ἐν λόγῳ μόρια θεωρητέα ἢ ὡς ὑλικὰ ἢ ὡς ἄϋλα· καὶ εἰ μὲν ὑλικὰ, ἐπανερχόμεθα ἐν τῇ αὐτῇ καὶ πάλιν ἀπορίᾳ, εἰ δὲ ἄϋλα οὐ δύνανται κατκρτῖσαι ὕλην. — Εἴπατε, ἐπανέλαβεν ὁ Ἡγούμενος, ὅτι οἱ Καρτεσιανοὶ στηρίζοντες τὸν ὁρισμὸν ἐπὶ τῆς ἐκτάσεως ταυτίζουσι τὴν ὕλην τῇ διαστάσει. Ἀλλὰ τί ἐστι *διάστασις*; — Ἡ διάστασις, ἔφην ἐγὼ, οὐκ ἔστιν, ὡς οὐ λανθάνει ὑμᾶς, οὐδ' ὁρατὴ, οὐδ' ἁπτὴ, ἑπομένως οὐδόλως δύναται συνταυτισθῆναι τοῖς σώμασι· μάλιστα μεταφερομένων ἀλλαχοῦ τῶν σωμάτων, ὁ πρότερον κατεχόμενος παρ' αὐτῶν χῶρος οὐ μηδενίζεται. Ἔτι δὲ τὰ σώματα οὐ δύνανται ὑπάρχειν ἄνευ διαστάσεως, ἐνῷ ἡ διάστασις ὑπάρχει καὶ ἄνευ σωμάτων, οὗ ἕνεκα προσαγορεύεται *ἀπόλυτος*· ἢ καὶ καλεῖται πρός δε *ἀπόλυτος* καθὸ μηδόλως ἐξαρτωμένη ὑπὸ τῆς νοήσεως ἡμῶν τῶν καὶ μὴ δυναμένων μεταβαλεῖν αὐτὴν κατ' ἀρέσκειαν ἡμῶν. Ἑπομένως ὑπάρχει ἀπολύτως, ἤτοι ἀνεξαρτήτως τῶν ἐν αὐτῇ διατελούντων σωμάτων, καὶ τῆς ἀντιλαμβανομένης αὐτῆς νοήσεως. Οὐ λανθάνει δὲ ὑμᾶς, ἐξηκολούθησα λέγων, ὅτι τινὲς τῶν φυσιοδιφῶν διϊσχυρίζονται ὅτι οὐχ' ὑπάρχει ποσῶς κενὸν, ἀλλ' ὅτι ἅπασα ἡ διάστασις συμπληροῦται ὑπό τινος λεπτοτάτης καὶ μηδόλως ὑπὸ τῶν αἰσθητηρίων ἡμῶν διακριτέας ὕλης. Ἀλλ' ὡς παρατηρεῖ ὁ Λώκκιος οὐκ ἔστιν ἀνάγκη ἀποδεῖξαι τὴν ὕλην τοῦ κενοῦ πρὸς ἀπόδειξιν τῆς τῆς διαστάσεως ὑπάρξεως ἀρκούσης τῆς ἀποδείξεως τῆς μεταξὺ κενοῦ καὶ σώματος διαφορᾶς τῆς ἰδέας (19). Ἐκ τῶν εἰρημένων λοιπὸν ὁρᾶτε ὅτι ἡ περὶ διαστάσεως ἰδέα, ὡς πλεῖσται ἄλλαι ἐστὶ

λίαν συγκεχυμένη, ἀλλ' ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Βοσουέτος, οὐχ' ἁρμόζει ἕνεκα τοῦ ἀγνώστου ἀποῤῥίπτειν καὶ τὸ ἤδη ἐγνωσμένον. (20)—'Αλλ' ὡς δύναμαι εἰκᾶσαι, ἔφη ὁ Ἡγούμενος, ὑμεῖς παραδέχεσθε διάστασιν πραγματικῆς ἐκτάσεως καὶ ἄπειρον μᾶλλον ἢ ἀόριστον· πλὴν ἡ διάστασις οὐ δύναται εἶναι τὶ ἐκτατὸν καὶ ἄπειρον, ἀλλὰ μόνον ἐστὶν ἰδανικῶς ἐκτατόν τε καὶ ἀόριστον· καθότι ὁ χῶρος ἢ τόπος ἐστὶ διάστημα ὁρώμενον ἐντός τινων ὅρων μεγέθους καὶ ἐντός τινων ὅρων ἀποστάσεως σχετικῶς πρός τινας πραγματικὰς καὶ συγκεκριμμένας διαστάσεις, δηλαδὴ πρός τινα σώματα πράγματι ὑπάρχοντα ἐν ὡρισμένῃ ἐποχῇ.— Κἀγὼ δέ. 'Εὰν οὐδεμία τῳόντι πραγματικὴ ἔκτασις ὑπῆρχεν ἤθελεν ὑπάρχει διάστασις πάντῃ ἀόριστος καὶ οὐδεὶς χῶρος ὡρισμένος ἤθελεν ὑπάρχει. 'Αλλ' ἡ ἔκτασις ὑπάρχει πράγματι καθὸ ὑπαρχουσῶν τῆς τε διαστάσεως καὶ κινήσεως, μὴ δυναμένων τούτων ὑπάρχειν ἄνευ ἐκείνης. Ἡμεῖς δὲ, ἐξηκολούθησα λέγων, οὐκ ἔχομεν ἁπλῶς γνῶσιν ἀορίστου τινος διαστάσεως ἧς ἀγνοοῦμεν τὰ ὅρια, ἀλλὰ διαστάσεως ἀπείρου καὶ ἐστερημένης παντὸς ὁρίου. Διαφέρει, ὡς κάλλιστα γινώσκετε, τὸ ὑποθέτειν διάστασιν ἀγνώστου ὁρίου, ἐκ διαστάσεως ἐστερημένης παντὸς ὁρίου. 'Εν μὲν τῇ πρώτῃ περιπτώσει γεννᾶται ἡ γνῶσις τοῦ ἀορίστου, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ ἡ τοῦ ἀπείρου τοῦ καὶ ἀπολύτου τε καὶ ἀναγκαίου. Ἡ τῆς διαστάσεως ταύτης ἰδέα γεννᾶται ἐν ἡμῖν ἀρχικῶς καὶ ὑπερβαίνει τὴν δικαιοδοσίαν τῶν αἰσθήσεων τῶν καὶ ὁριζουσῶν πᾶν ὅ,τι δύνανται καταλαβεῖν· ἀλλ' ἡ περὶ ἀπείρου διαστάσεως γνῶσις ἐμπεριέχουσα τὴν ἄρνησιν παντὸς ὁρίου, πάσης σχέσεως καὶ πάσης περιστάσεως, καὶ ἀποβλέπουσα πρὸς ἀπόλυτον ἀντικείμενον οὐ δύναται ὑπάγεσθαι τῇ δικαιοδοσίᾳ τῶν αἰσθήσεων· ὅθεν ὀρθῶς εἰκαστέον αὐτὴν ἀρχικὴν εἶναι εὐθεῖαν καὶ θεωρητικὴν, καὶ μηδόλως παράγωγος ἢ ἀφῃρημένη ἐξ ἄλλης τινος συμπεπλεγμένης τῶν προγενεστέρων γνώσεων. Ἡ καθαρὰ διάστασις, ὡς παρατηρεῖ ὁ Royer-Collard, Α'.) Καίτοι μὴ οὖσα ἀντικείμενον ἴδιον τῇ ἁφῇ, οὐχ ἧττον ὅμως οὐκ ἠθέλομεν ἔχει τὴν ἰδέαν αὐτῆς, ἐὰν οὐκ εἴχομεν τὴν ἱκανότητα τοῦ *ἅπτεσθαι·* οὕτω καὶ ὁ καθαρὸς χρόνος οὐκ ἐστι μὲν ἀντικείμενον τῆς μνήμης, καὶ ὅμως οὐκ ἠθέλομεν ἔχει τὴν περὶ αὐτοῦ ἰδέαν ἄνευ τῆς μνήμης. Β'.) Ὅπως ἡ γνῶσις τῆς καθαρᾶς διαστάσεως, ἧς ἅπαξ ἀντελήφθημεν, ἀποβαίνει πάντῃ ἀνεξάρτητος τῶν ἀντικειμένων σὺν οἷς ἀν-

τελήφθημεν αὐτῆς, οὕτω καὶ ἡ γνῶσις τοῦ καθαροῦ χρόνου ἀποβαίνει ἀνεξάρτητος ἀπὸ τῶν παρελθόντων συμβάντων σὺν οἷς ἀντελήφθημεν αὐτοῦ. Καὶ ἂν ἐναπόκηται μὲν ἡμῖν τὸ ὑποθεῖναι αὐτὰ ὡς μηδόλως ὑπάρξαντα, οὐκ ἔστιν ὅμως ἐκ τῶν ἐφ' ἡμῶν τὸ ὑποθεῖναι μηδενιζόμενον τὸν χρόνον ἐν ᾧ ὑπῆρξαν. Γ'.) Ὅπως ἡ γνῶσις ὡρισμένης τινος ἐκτάσεως παρέχῃ ἡμῖν τὴν γνῶσιν ἀπείρου διαστάσεως, τῆς καὶ οὐδέποτε ἀρξαμένης οὐδὲ δυναμένης πώποτε περαιωθῆναι πλὴν ἀείποτε διατελούσης ἀκινήτου, ἐνῷ ἐν αὐτῇ κινοῦνται τὰ σώματα καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις, οὕτω καὶ ἡ γνῶσις ὡρισμένης τινὸς διαρκείας παρέχει ἡμῖν τὴν γνῶσιν ἀπείρου διαρκείας, οὐδέποτε ἀρξαμένης καὶ οὐδέποτε περαιωθησομένης, ἀλλὰ διερχομένης μονοειδῶς καὶ ὅτε ἀκόμη οὐδὲν γεγονὸς συνέβη. Ἡ διάρκεια ἀπόλλυται ἐν τῇ αἰωνιότητι, ὡς ἡ διάστασις ἐν τῷ ἀπείρῳ. Δὲν ἐξετάζω, λέγει ὁ μνησθεὶς συγγραφεύς, τὸ τί ἔστι χρόνος καὶ χῶρος, πεποιθὼς ὅτι ἀγνοοῦμεν τὴν φύσιν αὐτῶν· πρόκειται μόνον γνωρῖσαι καὶ ἐπιβεβαιῶσαι τὸ γεγονός, τοῦ ὅτι τὸ πνεῦμα ἡμῶν ἀντιλαμβάνεται αὐτῶν καθὸ αἰωνίων, ἀναγκαίων καὶ ἀνεξαρτήτων τῶν διανοημάτων ἡμῶν καὶ τοῦ ὑλικοῦ κόσμου. Τὸ γεγονὸς τῆς τοιαύτης ἀντιλήψεως ἐστὶν ἀναμφίλεκτον καὶ ὁμολογούμενον, οὐ μόνον ὑπὸ τῶν πειρωμένων ἐξηγῆσαι αὐτὸ, ἀλλὰ καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν θεωρούντων αὐτὸ ἀνεπίδεκτον πάσης ἐξηγήσεως. Δ'.) Καίπερ, προστίθησιν, αἱ γνώσεις τοῦ τε χρόνου καὶ χώρου προϋποθέτουσι τὴν ἐνέργειαν τῶν αἰσθήσεων, οὐδεμιᾷ ὅμως αἰσθητῇ γνώσει ὁμοιάζουσιν· οὐδὲ δύνανται θεωρηθῆναι ὡς μερικαὶ ἢ ἀφῃρημέναι γνώσεις, μὴ ὑπαρχουσῶν ἑτέρων πραγματικῶν καὶ ἐκτενεστέρων τοῦ τε χρόνου καὶ χώρου, ὅπως ἐξ αὐτῶν προέλθῃ ἡ ἀφαίρεσις. Οὐδ' ὡς γνώσεις καθόλου μὴ ὑπάρχοντος ἢ ἑνὸς μόνου χρόνου καὶ ἑνὸς μόνου χώρου; Οὐδ' ὡς γνώσεις σύνθετοι, διότι οὐδεμία τῶν γνώσεων ἐπιφέρει τὸ ἄπειρον. Οὐδ' ἐπὶ τέλους ὡς γνώσεις συνεπαγόμεναι διότι τὸ ἀναγκαῖον οὐκ ἐξάγεται ἐκ τοῦ ἐνδεχομένου. Ε') Ὅ τε χρόνος καὶ ὁ χῶρος ἀποτελοῦσι ποσότητας συνεχεῖς συγκειμένας ἐξ ὁμοφυῶν μερῶν. Δυνάμεθα, τρόπῳ τινὶ, εἰπεῖν ὅτι ὁ χρόνος ἐστὶν ἔκτασις, ἀλλ' ἔκτασις μιᾶς ϗ μόνης διαστάσεως ἧς τὰ μέρη ὑπάρχουσι κατὰ διαδοχὴν ϗ οὐχὶ ταυτοχρόνως. (21) — Λαβὼν δὲ τὸν λόγον ὁ Ἡγούμενος ἔφη. Ἡ διάστασις κατὰ Λεϊβνίτιον, ἐστι σχέσίς τις συνυπάρξεως· ὁ δὲ χρόνος ἁπλῆ σχέσις διαδοχῆς μεταξὺ τῶν ἐν τῷ κό-

σμῷ ἀναφυομένων φαινομένων. «Spatium est ordo coexistentium phœnomenorum. et tempus successivorum.» (22) Κατὰ δὲ τὸν Καρτέσιον καὶ Λώκκιον σχηματίζομεν τὴν ἰδέαν τοῦ χρόνου ἐκ τῆς συνεχείας τῶν διανοιῶν ἡμῶν. «Prius, λέγει ὁ Καρτέσιος, et posterius durationis cujusqumque mihi innotescit per prius et posterius durationis successivæ quam in cogitatione meà deprehendo». (23). Ἑπομένως ὁ χρόνος οὐκ ἔστι πραγματικόν τι καὶ αὐθυπόστατόν τι. Οὐκ ἔστιν ἡ ἰδέα τις ἐμφαίνουσα τάξιν διαδεχομένων ἀδιαλείπτως ἀλλήλοις, ὡς ἐν σειρᾷ, ἄνευ μεσολαβήσεως. Ἵνα δὲ κατανοήσωμεν τί ἐστι χρόνος, ἀρκεῖ παρατηρῆσαι τὸν τρόπον καθ' ὃν αἱ ἰδέαι ἡμῶν διαδέχονται ἀλλήλαις ἀδιαλείπτως· καὶ προσέχοντες εἰς τὸν ἐν λόγῳ σύνδεσμον τῶν ἡμετέρων ἰδεῶν τῶν καὶ ἀλλήλαις διαδεχομένων παρατηροῦμεν συγχρόνως τὸν ἀριθμὸν ἁπασῶν τῶν διαδεχομένων τούτων ἰδεῶν, καὶ ἐκ τῶν δύο τούτων ἰδεῶν, δηλαδὴ τῆς τε τάξεως καθ ἣν διαδέχονται καὶ τοῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν σχηματίζομεν τρίτην τινα ἰδέαν παριστῶσαν τὸν χρόνον δίκην ἐκτάσεως ἢ μεγέθους ἀδιαλείπτως ἐπεκτεινομένου. Διὸ δῆλον γίνεται ὅτι ὁ χρόνος οὐκ ἔστιν ἢ ἰδανικόν τι ὄν, μὴ ἀποτελοῦν πραγματικήν τινα οὐσίαν, ἀλλ' ἔστιν ἁπλῆ ἰδέα ὑπαγομένη τῇ πείρᾳ τῶν παρ' ἡμῶν ἀντιλαμβανομένων πραγμάτων, ἑπομένως ἐὰν οὐδέν τι ὑπῆρχεν οὐδὲ χρόνος ἤθελεν ὑπάρχει. (24) —Κἀγὼ δὲ ἔφην Καὶ ἐν πρώτοις ἡ πεῖρα ἀντιλέγει τρανῶς τῇ ὑποθέσει ὅτι ὑπολογίζομεν τὸν χρόνον διὰ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἰδεῶν ἡμῶν, διότι ὁ χρόνος οὐδέποτε φαίνεται βραχύτερος ἢ ὅτε αἱ ἰδέαι εἰσὶ πολυπληθεῖς καὶ διαδέχονται μετὰ ταχύτητος ἐν τῷ ἡμετέρῳ πνεύματι. Ἀφ' ἑτέρου κατὰ τὰς φρενολογικὰς ἀρχὰς ἡ σύλληψις τοῦ χρόνου ἐξαρτᾶται ἔκ τινος δυνάμεως ἢ ἰδιαιτέρου πρὸς τοῦτο ὀργάνου, ὅπερ συνᾴδει τοῖς εἰρημένοις γεγονόσι· ὥστε τὸ ἐν λόγῳ ὄργανον ἤθελε διατελεῖ ἐν ἀπραξίᾳ εὑρισκομένων τῶν λοιπῶν ἐν ζωηρᾷ διεγέρσει· ἕπεται λοιπὸν ὅτι ἐν τοιαύταις περιπτώσεσι ὁ χρόνος φαίνεται βραχύτερος, διότι αἱ περὶ διασκείας αὐτοῦ ἀντιλήψεις διακρίνονται ὀλιγώτερον. (25). Ἐκτὸς τούτου ἀμφότεραι αἱ ἐν λόγῳ τάξεις, δηλαδὴ τῶν τε διαδοχῶν καὶ τῶν συνυπάρξεων προϋποθέτουσι τὴν ἰδέαν τοῦ τε χρόνου καὶ χώρου. Οὐδὲ δυνάμεθα ἐλλόγως ἀμφιβάλλειν περὶ τῆς πραγματικότητος τοῦ τε χρόνου καὶ χώρου· διότι ἡ πρώτη ἡμῶν γνωστὴ διάρκεια ἐστιν ἡ ἡμῶν αὐτῶν, ἣν ἀποκτῶμεν διά τε τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς μνή-

μης, καὶ ἥτις οὐκ ἔστιν ἁπλῆ ἀφῃρημένη σύλληψις, ἀλλ' ἄμεσος ἐποπτεία τῆς ἐνδομύχου αἰσθήσεως ἐπεκτεινομένη διὰ τῆς ἀναμνήσεως. Καὶ ἐν ἔργῳ, τὴν ἡμῶν αὐτῶν διάρκειαν γινώσκομεν καὶ ἐσμὲν περὶ αὐτῆς βέβαιοι ὅπως γινώσκωμεν καὶ ἐσμὲν βέβαιοι περὶ τῆς ὑπάρξεως ἡμῶν. Ἑπομένως ἀρνούμενοι τὴν πραγματικότητα τῆς διαρκείας, ἀρνούμεθα τὴν ὕπαρξιν τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς μνήμης, καὶ οὕτω καταστρέφομεν τὰς βάσεις πασῶν τῶν γνώσεων ἡμῶν καὶ πάσης βεβαιότητος. Τὸ αὐτὸ δὲ λεκτέον καὶ περὶ χώρου ἢ ἐκτάσεως· καθότι πᾶσαι αἱ αἰσθήσεις ἡμῶν δηλοῦσιν ἡμῖν μᾶλλον ἢ ἧττον μὲν καθαρῶς, πλὴν μετὰ τῆς αὐτῆς ἀείποτε πειθοῦς τὴν ὕπαρξιν αὐτῆς. (26). Ἀφ' ἑτέρου ἡ συνείδησις καὶ αἱ αἰσθήσεις οὐ τελοῦσιν ἐν ἡμῖν λειτουργίας ὅλως ἀπ' ἀλλήλων ἀνεξαρτήτους. Τὸ δὲ *ἐγὼ* οὐκ ἔστιν ἀλλότριον ἢ ἀφῃρημένον τι, ἀλλ' ὂν πράγματι ἑαυτὸ αἰσθανόμενον. Οὐδ' ὑφίσταται κἂν ἐπὶ στιγμῇ (ἐν ἐγρηγόρσει) ἄνευ ἐνεργείας, ἄνευ συναισθήσεως, ἢ καὶ ἄνευ σχέσεως πρὸς τὰ *μὴ ἐγώ*. Ἑπομένως ἡ συνείδησις τοῦ *ἐγὼ* ἐστὶν ἀναπόσπαστος τῆς ἀντιλήψεως τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων τῶν παρισταμένων ἡμῖν ὑπὸ τὸν γενικὸν ὅρον τῆς ἐκτάσεως. Διὸ οὐδεὶς δισταγμὸς ὑπάρχει περὶ τῆς ἐξ ἀντικειμένου ἀξίας τῶν ἁπλουστέρων καὶ κοινοτέρων τούτων γνώσεων τοῦ ἀνθρωπίνου νοός. Πλὴν τούτου, ἐὰν ὁ χρόνος ᾖ ἁπλῆ σχέσις διαδοχῆς τὰ πάντα εἰσὶν αἰώνια, διότι μὴ ὑπαρχόντων τῶν πλασμάτων οὐχ' ὑπῆρχεν οὐδ' ἡ μετ' ἀλλήλων, οὐδ' ἡ πρὸς Θεὸν διαδοχικὴ σχέσις, ἄρα οὐχ' ὑπῆρχε χρόνος, ὥστε ἐπλάσθησαν πρὸ τοῦ χρόνου καὶ ἑπομένως ἀπ' αἰῶνος. Ἐὰν πρός δε ὁ χρόνος ᾖ πάντῃ κενὸς, δηλαδὴ ἄνευ οὐδεμιᾶς διαδοχῆς, καὶ ἑπομένως οὐ καταμετρῶν οὐδὲ τὴν ζωὴν τοῦ Θεοῦ, καθὸ ἐκτὸς χρόνου, οὐδὲ τὴν τῶν πλασμάτων, καθὸ μήπω ὑπαρχόντων, τί ἄλλο ἐστιν ἢ μηδέν; Καὶ πῶς ἡ ὡς ὄντος ἰδέα αὐτοῦ ἐν τῷ νῷ ἡμῶν;—Αἰτῶ συγγνώμην, ἔφη ὁ Ἡγούμενος, διότι οὐ δυνάμεθα θεωρεῖναι τὸν χρόνον ὡς πράγματι ὑπάρχοντα, λόγῳ ὅτι οὕτως ἀντιλαμβανόμεθα αὐτοῦ. «abeo quod est in mente, ad illud quod est extra mentem» κατὰ τὴν ἔκφρασιν τῶν ἀπὸ τῆς Σχολῆς, διότι καὶ τοῦ σκότους ἀντιλαμβανόμεθα ὡς τι μέλαν, καὶ ὅμως οὐ δυνάμεθα εἰπεῖν ὅτι ἐστι θετικόν τι μέλαν. Ὁ χρόνος, ἐξηκολούθησεν ὁ Ἡγούμενος, θεωρητέος καὶ ὡς μέτρον ἢ ἀριθμὸς κινήσεως, καὶ ἑπομένως οὐκ ἔχων πραγματικὴν ὕπαρξιν, καὶ μάλιστα οὐδεμίαν ὑ-

παρξιν ἤθελεν ἔχει ἂν οὐδεὶς δυνάμενος ὑπολογῆσαι αὐτὸν ὑπῆρχε.—Ἐστὶν ἀληθὲς, ἀπήντησα ἐγὼ, ὅτι καταφεύγομεν εἰς διάφορα μέσα καὶ ἰδίως εἰς τὴν κίνησιν τῆς γῆς πρὸς καταμέτρησιν αὐτοῦ, ἀλλ' οὗτος ὑπάρχει ἀνεξαρτήτως πάσης κινήσεως καὶ τῆς παρ' ἡμῶν καταμετρήσεως. (27)—Ναὶ, ἀπήντησεν ὁ Ἡγούμενος, ἐξ ὑποκειμένου, ἀλλ' οὐχὶ ἐξ ἀντικειμένου, ὡς καλῶς λέγει ὁ Κάντιος.—Οὐ λανθάνει με, ἐπανέλαβον ἐγὼ, ὅτι πλεῖστοι τῶν φιλοσοφούντων, καὶ ἰδίως οἱ τῆς ὑπεργνωστικῆς φιλοσοφίας ὀπαδοὶ, οὐ παραδέχονται τὸ ἑτερόθετον τοῦ τε χρόνου καὶ χώρου, ἀλλ' ἐκτὸς τῆς ἀντιφάσεως τῆς ἀναφυομένης ἐκ τοῦ ὑποθέτειν πάντα ἐν τῷ μηδενὶ ὑπάρχειν· ἐστὶ πρός δε πασίδηλον ὅτι ἡ περὶ χώρου καὶ χρόνου ἐκ τῶν προτέρων ἰδέαι ἡμῶν οὐ παριστῶσιν αὐτὰ ὡς ἀρνητικὰ, ἀλλ' ἀπεναντίας ὡς θετικὰ καὶ ἀναγκαῖα τινα, διὸ τὸ ἄπειρον τοῦ τε χώρου καὶ χρόνου φαίνονται ἡμῖν τοσοῦτον πραγματικὰ ὅσον καὶ αἱ ὡρισμέναι ἐκτάσεις ὧν ἐφαπτόμεθα, καὶ αἱ διάρκειαι τῶν ἐν ἡμῖν φαινομένων. (28). Οὐκ ἀγνοῶ ὡσαύτως, προσεθέμην, ὅτι τινὲς τῶν λογικευομένων οὐ παραδέχονται τὸ ἑτερόθετον τοῦ χρόνου, λόγῳ, ὅτι σύγκειται ἐξ ἀνυπάρκτων μερῶν, ἐκλαμβάνοντες ὡς μέρη τοῦ χρόνου τό τε παρελθὸν καὶ μέλλον, μηδόλως λογιζόμενοι ὅτι ὁ χρόνος διὰ τὸ ἀμερὲς αὐτοῦ οὐχ' ὑπόκειται εἰς διαίρεσιν· ἑπομένως οὐκ ἔχει παρελθὸν καὶ μέλλον, τὰ καὶ οὐδεμίαν ἑτερόθετον ὕπαρξιν ἔχοντα. Οὐδὲ δύναται, ὥς τινες εἶπον, θεωρηθῆναι ὁ χρόνος ὡς τρόπος ὑπάρξεως τῶν ὄντων· διότι πᾶς τρόπος ὑπάρξεως ἀνήκει ἰδίᾳ τῷ τροπολογουμένῳ ἀντικειμένῳ, ἑπομένως ὁ χρόνος καθὸ τοιοῦτος ἤθελεν ἀνήκει ἑκάστῳ ὄντι ἰδιαιτέρως καὶ τοῖς πᾶσι συγχρόνως, ὅπερ ἐστὶν ἀδύνατον. Ἕπεται λοιπὸν ὅτι καὶ ὁ χρόνος καὶ ὁ χῶρος εἰσὶν ἑτερόθετα.—Ὁ δὲ Ἡγούμενος ἔφη. Ἐὰν ὑποθέτωμεν τὸν κόσμον μηδενιζόμενον, καὶ τὸν Θεὸν νέον κόσμον δημιουργοῦντα, οὐδεὶς ἐν τῷ μεταξὺ τῆς μηδενίσεως καὶ τῆς ἐν λόγῳ πλάσεως χρόνος ἤθελε διέλθει, διότι οὐδεμία σωμάτων σχέσις ἤθελεν ὑπάρχει. Ἐὰν ὡσαύτως, ἐξηκολούθησε λέγων, ὁ Θεὸς ἀντὶ τοῦ μηδενίσαι τὸν νῦν κόσμον ἤθελε δημιουργήσει ἕτερον πέραν τοῦ σύμπαντος, ὁ κόσμος οὗτος θέλει εἶσθαι ἐν οὐδενὶ μὲν τόπῳ ἀλλ' ἐν ἁπλῷ κενῷ, καθὸ οὐδεμιᾶς σχέσεως δυναμένης ὑπάρχειν μεταξὺ τοῦ ὑποτιθεμένου τούτου κόσμου καὶ τῶν σωμάτων τοῦ νῦν κόσμου· καὶ ἂν, ὡς λέγει ὁ Λουκρήτιος, ὑποτεθῇ ὅτι ἄνθρω-

πός τις διατελῶν εἰς τὰ πέρατα τοῦ σύμπαντος ἐξακοντίσῃ βέλος τι πέραν τῶν ὁρίων αὐτοῦ, τὸ βέλος τοῦτο θέλει προβῇ οὐχὶ μὲν ἔν τινι τόπῳ ἀλλ' ἐν τῷ κενῷ.—Κἀγὼ δέ. Ἐὰν, ὡς εἴπατε, ὑποθέσωμεν τὸ σύμπαν μηδενιζόμενον καὶ ἀκολούθως νέον ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κόσμον δημιουργηθησόμενον, ἄνευ τῆς τοῦ χρόνου ὑπάρξεως, ἡ μηδένισις καὶ ἡ δημιουργία ἔσονται κατ' ἀνάγκην ἀείποτε σύγχρονα, καθὸ οὐδενὸς χρόνου ἐν τῷ μεταξὺ δυναμένου παρελθεῖν διότι οὐδεμία ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ κίνησις ἐπισυμβήσεται, καὶ ὅμως οὐ δυνάμεθα εἰπεῖν ὅτι εἰσὶ σύγχρονα, καθότι ἐν τῷ μεσοχωροῦντι διαστήματι ἠδύναντο κάλλιστα ἐπισυμβῆναι διάφορα κινήματα, ὅπερ θεωρητέα ὡς χρόνος διερχόμενος. Οὕτω λοιπὸν παραδεχόμεθα μὲν ἀλλ' ἐν ἄλλαις λέξεσι τὴν ὕπαρξιν τοῦ χρόνου, διότι τὸ διάστημα καθ' ὃ ἠδύναντο ἐπισυμβῆναι αἱ κινήσεις τί ἕτερον ἐστὶν ἢ χρόνος; Διὰ δὲ τῆς λέξεως *κενὸν*, προσέθηκα, ἀντικαθιστᾶτε τὸ *διάστημα*, καθόσον ὑποτίθεσθε αὐτὸ ὑπάρχειν οὐ μόνον πέραν τοῦ σύμπαντος ἀλλὰ καὶ περιεκτικῶς (coercetive). ἐν τῷ σύμπαντι. Οὐδὲ δυνάμεθα εἰπεῖν ὅτι τὸ βέλος τοῦ Λουκρητίου τὸ ἐν τῷ κενῷ κινούμενον μεταβαίνει ἀπὸ τόπου εἰς τόπον διότι ὅπου οὐχ' ὑπάρχει διάστημα τίνι τρόπῳ δύναται ὑπάρχει τόπος;—Παραδέχομαι, εἶπεν ὁ Ἡγούμενος, ὅτι οὐδὲν πέραν τοῦ σύμπαντος. «Nihil extra mundi». Ἀλλ' ἐν τῷ ἀπολύτῳ κενῷ οὐχ' ὑπάρχει ποσῶς διάστασις ἀλλὰ μόνον χωρητικότης. Οὕτως ἐὰν ὑποθέσωμεν δωμάτιόν τι ἀπολύτως κενὸν τὸ μεταξὺ τῶν τοίχων αὐτοῦ διάστημα οὐκ ἔχει πλάτος, μῆκος καὶ ὕψος, ἀλλὰ μόνον χωρητικότητα ἐν ᾗ δύναται εἰσχωρῆσαι σῶμά τι.—Οὕτως, ἔφην ἐγὼ, παραδέχεσθε ὅτι τὸ μηδὲν ἔχει πραγματικὴν ὕπαρξιν διότι ἐν αὐτῷ δύναται εἰσχωρῆσαι σῶμά τι. Πλὴν τούτου ἐὰν ἐν τῷ μεταξὺ τῶν τοίχων τοῦ κενοῦ δωματίου οὐχ' ὑπῆρχε διάστασις, οἱ τοῖχοι αὐτοῦ ὤφειλον εἶναι ἐν ἀπολύτῳ ἐπαφῇ καθὸ μηδενὸς ὄντος ὅπερ χωρεῖναι ἀναμέσον αὐτῶν· ἀλλαμὴν ἐν ἐπαφῇ οὐ δύνανται ὑπάρχειν, ἄρα μεσοχωρεῖ διάστασις.—Ὁ δὲ Ἡγούμενος ἔφη. Ἐὰν ἐκ σειρᾶς τινος τριῶν συνεχομένων σωμάτων ἀφαιρέσωμεν τὸ ἐν τῷ μέσῳ, θέλει μείνει, κενή τις διάστασις ἀνάλογος πρὸς τὸν ὄγκον τοῦ ἀφαιρεθέντος σώματος. Φυσικῷ δὲ τῷ λόγῳ ἡ διάστασις αὕτη ὑπάρχει ἀνεξαρτήτως τοῦ ἀφαιρεθέντος σώματος· διότι ἐνυπάρχει καὶ διατελοῦντος τοῦ σώματος ἐν τῇ ἐν λόγῳ θέσει, καὶ ἀφῃρημένου αὐτοῦ τῆς θέσεως. Μόνον ἐν τῷ

πρώτῃ περιπτώσει ἐστὶν ἀδιαχώρητος μὴ δυναμένου ἑτέρου σώματος καθέξαι αὐτὴν, ἐνῷ ἐν τῇ δευτέρᾳ, δύναται καθέξαι αὐτὴν ἕτερον σῶμα τοῦ αὐτοῦ ὄγκου. Οὕτω λοιπὸν διὰ τῆς προσθαφαιρέσεως τοῦ ῥηθέντος σώματος, δυνάμεθα δημιουργεῖν ἢ καταστρέφειν τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος διάστασιν ὅπερ παράλογον. Ἄρα ἡ διάστασις οὐκ ἔστι τι αὐθυπόστατον. (29) —Ἡ διάστασις, ἀπήντησα ἐγὼ, οὐδὲ δημιουργεῖται, οὐδ' ἐξαφανίζεται διὰ τῆς προσθαφαιρέσεως τοῦ σώματος, ἀλλ' ἀεὶ ὑπάρχει ἡ αὐτὴ, μόνον καθὸ φύσει ὁλοσχερῶς διαχωρητὴ δέχεται ἀκωλύτως τὸ σῶμα ἄνευ ἐλαχίστης ἐν ἑαυτῇ ἀλλοιώσεως. Ἀφοῦ δὲ ἡ διάστασις, προσέθηκα, ἐστὶν ἐξ ὑποκειμένου, τίνι τρόπῳ ἀποβαίνει ἐξ ἀντικειμένου; Ἐὰν δηλαδὴ οὐκ ἔχῃ πραγματικήν τινα ἐκτὸς ἡμῶν ὕπαρξιν, καὶ ἐν τούτοις τὰ σώματα ἐμφαίνονται κατ' ἀνάγκην ἐν αὐτῇ, ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὰ σώματα ἐμφαίνονται ἐν ἡμῖν, καὶ οὐ δύνανται ἔχειν ποσῶς ὕπαρξιν ἐκτὸς ἡμῶν.— Κἀκεῖνος ἔφη. Ἀφοῦ ἡ διάστασις ἐστι τι αὐθύπαρκτον ἐμπεριέχεται βεβαίως ἐν ἄλλῃ διαστάσει, καὶ αὕτη ἐν ἑτέρᾳ, καὶ οὕτως ἐπ' ἄπειρον· ὅπερ ἀπαράδεκτον.—Κἀγὼ δέ. Ἡ διάστασις ἐμπεριέχει ἀλλ' οὐκ ἐμπεριέχεται.—Ὥστε, ἔφη ὁ Ἡγούμενος, ὑπάρχει ἐν τῷ *μηδενί*· ἐπομένως ὅπως ὑπαινίττεσθε τὴν διάστασιν ἐν οὐδενὶ ὑπάρχουσαν οὕτω δυνάμεθα ὑποθεῖναι καὶ τὸ σύμπαν τε καὶ τὸ βέλος ἐν οὐδενὶ διατελοῦντα καὶ κινούμενα. — Κἀγὼ δέ. Αἰτῶ συγγνώμην. Ἀλλὰ πρὸς ὕπαρξιν τῆς διαστάσεως οὐκ ἀπαιτεῖταί τι ἐμπεριέχον αὐτὴν, καθὸ δυναμένην θεωρηθῆναι ὡς ἀρχικὸν ὅρον ἢ κρῖκον τῶν πραγματικῶν ὄντων, ἐνῷ πρὸς ὕπαρξιν τῶν σωμάτων ἀναγκαιοῖ τόπος ἢ χῶρος πραγματικὸς δυνάμενος χωρεῖν αὐτὰ, τὸ δὲ κενὸν μηδόλως ἐστὶ πραγματικὸν καθὸ ὅλως ἀρνητικόν. — Ὁ δὲ Ἡγούμενος ἔφη. Παραδεχόμενοι τόν τε χρόνον καὶ χῶρον ὡς πραγματικῶς ὑπάρχοντα, ἀπολήγομεν εἰς τὸ ἄπειρον τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν, καὶ εἰς τὴν ἐπ' ἄπειρον διαίρεσιν αὐτῶν. Οὕτως ἠθέλομεν ἔχει αἰωνιότητα διαιρουμένην κατ' ἀρέσκειαν εἰς μέρη χρόνου διερχομένου, διότι ἡ στιγμὴ καθ' ἣν ὁμιλῶ ἤθελεν εἶσθαι μέρος τῆς αἰωνιότητος, καὶ ἐπομένως ἤθελε πηγάζει διάστημα ἀπείρου μὲν διαρκείας ἀλλ' ὑπαγομένης κλάσμασι, ὅπερ ἀντιφατικόν. Δυνάμεθα πρός δε εἰπεῖν ὅτι ἡ στιγμὴ καθ' ἣν ὁμιλῶ ἀποτελεῖ τὰ ὅρια δύο αἰωνιοτήτων, δηλονότι τῆς ληγούσης καθ' ἣν στιγμὴν ὁμιλῶ, καὶ τῆς ἀρχομένης ἀπὸ τῆς αὐτῆς στιγμῆς· ὅπερ καὶ πάλιν ἀντιφατικὸν

καθὸ τῆς μὲν ἐχούσης τέρμα καὶ τῆς δὲ ἀρχὴν (30). Τοὐθένεκα ὀφείλομεν παραδεχθῆναι μετὰ τοῦ θείου Αὐγουστίνου, ὅτι ὁ κόσμος οὐκ ἐπλάσθη ἐν χρόνῳ ἀλλὰ σὺν τῷ χρόνῳ· διότι, προστίθησιν, ὅ,τι γίνεται ἐν χρόνῳ γίνεται μετ' ἄλλο τι, καὶ πρό τινος χρόνου, δηλονότι μετὰ τὸ παρελθὸν καὶ πρὸ τοῦ μέλλοντος. Ἀλλαμὴν οὐδενὸς παρελθόντος δυναμένου εἶναι, καθὸ μηδενὸς πλάσματος ὑπάρχοντος ἐκ τῆς κινήσεως τοῦ ὁποίου νὰ γεννηθῇ ὁ χρόνος, ἄρα σὺν τῷ χρόνῳ ἐπλάσθη ὁ κόσμος. (31)—Κἀγὼ δὲ ἔφην. Εἴπετέ μοι, παρακαλῶ, πῶς ὁ Θεὸς ἠδύνατο προϋπάρχειν τῶν πλασμάτων ἂν οὐχ' ὑπῆρχεν ἐν τῷ μεταξὺ σχέσις χρόνου; Καὶ ἂν χρόνος οὐκ ἔστιν ἢ ἁπλῆ τις σχέσις μεταξὺ πλασμάτων, ποίαν τινα ἔννοιαν ἠδύναντο ἔχειν αἱ περὶ Θεοῦ ἐκφράσεις *πρὸ τῶν πλασμάτων*; *Πρὸ αἰώνων*; Καὶ ἐν ἔργῳ χρόνος πάντη κενὸς καὶ μηδόλως καταμετρῶν οὐδὲ τὸν θεῖον βίον, καθὸ ἀνώτερον χρόνου, οὐδὲ τὴν διάρκειαν τῶν μήπω ὑπαρχόντων πλασμάτων, τί ἕτερον ἐστιν ἢ μηδέν; Πλὴν τούτου ὁ Θεός, προσέθηκα, πλάσας τὸ σύμπαν ἤθελεν, ὡς προεῖπον, μεταβάλει κατάστασιν καθὸ ἐξ ἀργοῦντος κατέστη ἐνεργός, καὶ τόδε ἄνευ ἀποχρῶντος λόγου. Καθ' ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὴν ἐπ' ἄπειρον διαίρεσιν τοῦ τε χρόνου καὶ χώρου, οὐκ ἀρνοῦμαι ὅτι ὅσον καὶ ἂν ᾖ ἐκτεταμένη μία τις διάστασις δυνάμεθα ἔχειν ἑτέραν ἐκτενεστέραν, καὶ ἑτέραν πρός δε μᾶλλον ἐκτεταμένην, καὶ οὕτως ἐπ' ἄπειρον χωρὶς ποτὲ νὰ φθάσωμεν εἴς τινα ἀνεπίδεκτον ἐπεκτάσεως. . . . . . Τὸ αὐτὸ λεκτέον καὶ περὶ χρόνου. . . . . . διότι πάντοτε δυνάμεθα ὑποθεῖναι διαρκέστερον ἄνευ τινος ἐσχάτου. Ἀλλὰ τὸ τοιοῦτον λεκτέον περὶ χρόνου καὶ χώρου σχετικῶν οὐχὶ ὅμως περὶ τοῦ ἀπολύτου χρόνου καὶ χώρου, διότι ταῦτα καθὸ πάντη ἀμερῆ οὐδαμῶς ὑπάγονται εἰς διαίρεσιν οὐδὲ κἂν νοερῶς, διότι οὐ δυνάμεθα συλλαβεῖν χρόνον ἢ χῶρον διῃρημένον ἢ σχετικῶς· διὰ ταῦτα καλῶς ποιοῦντες τινὲς τῶν λογικευομένων διακρίνουσι τὸν *χρόνον* τῆς *αἰωνιότητος* τῆς ὅλως ἀμεροῦς καὶ διατελούσης ἀείποτε ἐν ἐντελῇ στασιμότητι, καὶ τὸν *τόπον* ἢ *σχετικὸν χῶρον*, τοῦ *ἀπολύτου*, ἢ τῆς *ἀπείρου διαστάσεως* τῆς καὶ ἀνεπιδέκτου πάσης διαιρέσεως καὶ πέρατος. «Ἐκ τοῦ ὅτι οὐχ' ὑπῆρχε κόσμος, λέγει ὁ Κικέρων, οὐχ' ἕπεται ὅτι οὐχ' ὑπῆρχον ποσῶς αἰῶνες. Οὐχ' ὑπαινίττομαι αἰῶνας συγκειμένους ἐξ ἀριθμοῦ ἡμερῶν τε καὶ νυκτῶν, καὶ ἐξ ἐνιαυσίων περιόδων· διότι ταῦτα οὐ δύνανται ὑπάρχειν ἄνευ κι-

νήσεως τῶν τοῦ κόσμου πραγμάτων, ἀλλὰ λέγω ὅτι ὑπάρχει χρόνος τις ἄπειρος, αἰωνιότης τις μηδόλως καταμετρουμένη ὑπὸ τῶν περιορισμῶν τοῦ χρόνου». (32) —Ὁ δὲ Ἡγούμενος ἔφη. Τὰ ὄντα, κατὰ τὴν δόξαν τοῦ Πρεμοντβάλδου, ἐπλάσθησαν μὲν προαιωνίως, οὐχ ἧττον ὅμως οὐκ εἰσὶ συναιώνια τῷ Θεῷ. «J' avoue, λέγει οὗτος, qu' il y a eu autant d' instauts dans l' existence de Die : que dans celle des êtres ; mais chaque instant de cette existence divine a eu une intensité infinie, privilège auquel les instants correspondants des êtres ne sauraient atteindre.» (33)—Κἀγὼ δὲ ἀπήντησα. Ἀφοῦ οὐκ εἰσὶ συναιώνια τῷ Θεῷ, ἄρα ἐν τῷ μεταξὺ ὑπῆρχε χρόνος, ἀδιάφορον ἂν αἱ στιγμαὶ τῆς Θείας διαρκείας οὐ παραβάλλωνται πρὸς τὰς τῶν πλασμάτων.—Τὸ ἀόριστον, ἐπανέλαβεν ὁ Ἡγούμενος, ἤ, τὸ καθ' ὑμᾶς ἄπειρον τῆς διαστάσεως συμπληροῦται τάχα ἐντελῶς ἐξ οὐσίας τινος συνεχομένης, ἢ ἀπεναντίας ὑπάρχουσιν ἁπλῶς ἐν τῇ διαστάσει δυνάμεις ἄνευ συνεχείας ;—Κἀγὼ δέ. Οὐ λανθάνει με ὅτι κατὰ τὸν Βοσκοβίχιον αἱ μονάδες συντηρούμεναι δι' ἀμοιβαίας ἕλξεώς τε καὶ ὠθήσεως εἴς τινα ἀπ' ἀλλήλων ἀπόστασιν ἀποτελοῦσι τὸ ἀδιαχώρητον, καὶ ὅτι τὰ ἡμέτερα ἄτομα, κατ' αὐτὸν, οὐ διαφέρουσι τῶν μονάδων ἢ κατὰ τὸ μέγεθος. Ἀλλ' ἡ σμικρότης τοῦ ἀτόμου δύναται εἶναι, οὕτως εἰπεῖν, ἀπείρως ἐλαχίστη ἀπέναντι πάσης ἐκτατῆς οὐσίας, οὐχὶ ὅμως σχετικῶς πρὸς τὰς ἐν λόγῳ μονάδας· καὶ πράγματι, ἡ διαφορὰ μεταξὺ ἐκτατοῦ ἀτόμου καὶ μονάδος οὐκ ἐλαττοῦται κατ' ἀναλογίαν τοῦ μεγέθους τοῦ ἀτόμου, διότι μεταξὺ οἵας δήποτε ἐκτάσεως καὶ τοῦ ὅλως ἐστερημένου ἐκτάσεως ἡ σχετικὴ διαφορὰ ἐστὶ σταθερὰ καὶ ἀναλλοίωτος· καθότι ἕν τι ἄτομον ἐκτατὸν ὅσον καὶ ἂν ᾖ ἐλάχιστον θέλει κατέχει ἀνάλογον διάστασιν ἐν ὡρισμένῳ τινὶ σημείῳ· ἕτερον δὲ εὑρισκόμενον πλησίον αὐτοῦ, καὶ οὕτως ἕτερα διατεθειμένα ἀλληλοδιαδόχως ἔν τινι ἀπ' ἀλλήλων ἀποστάσει δύνανται δι' ἀμοιβαίας ἕλξεως καὶ ὠθήσεως σχηματῖσαί τι στερεὸν καὶ ἀδιαχώρητον, καὶ ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ἀκόμη, ὅτι ἐν τῇ συστάσει αὐτοῦ τὸ κενὸν τῶν πόρων αὐτοῦ ὑπερτερεῖ τῆς πλήρους οὐσίας. Ἀλλ' ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ἁπλῆς τινος δυνάμεως ἢ ἀθροίσματος δυνάμεων ἄνευ τινος ὑποστάσεως ἐκτατῆς, οὐδέποτε τὸ ἐν λόγῳ ἄθροισμα θέλει καθέξει χῶρον, ὅσον ἐλάχιστος καὶ ἂν ᾖ. Ἡ ὕπαρξις αὐτῶν θέλει εἶσθαι μόνον *ἐνεργείᾳ*, ἀλλ' ἵνα ἡ ἐνέργεια αὐτῶν ἐφαρμοσθῇ εἴς τινα ὡρισμένον χῶρον, ἀνάγκη πᾶσα ὅπως ὁ

χῶρος οὗτος ὁρισθῇ διά τινος ἐκτατοῦ ὄντος. Μὴ οὐσῶν τῶν ὑποτιθεμένων δυνάμεων ἐκτατῶν καὶ ἑπομένως οὐδὲ τῶν παρ' αὐτῶν παραχθέντων ὄντων, οὐ δύναται ὑπάρχειν ὡρισμένος χῶρος, ἀλλὰ μόνον ἀπόλυτος καὶ ἄπειρος διάστασις. Ἑπομένως ἡ ἐν λόγῳ δύναμις εἰς οὐδένα ὡρισμένον χῶρον θέλει ὑπάρχει. Τὸ αὐτὸ λεκτέον καὶ περὶ πολλῶν συγχρόνων δυνάμεων, τῶν καὶ δυναμένων συνυπάρχειν ἐν σχετικῇ μετ' ἀλλήλων ἀποστάσει, μὴ ὁριζομένου ποσῶς τοῦ χώρου τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν. Ἐν ἔργῳ ἡ διάστασις ὑποθέτει κατ' ἀνάγκην ἑνότητά τινα ἐκτάσεως πεποοικισμένην πραγματικῇ διαστάσει· διότι ἡ ἀπόστασις οὐ δύναται ὁρισθῆναι ἢ διὰ τῆς σχέσεως αὐτῆς μετὰ καί τινος ἐκ τῶν περιορισμῶν τῆς πραγματικῆς ἐκτάσεως. Ἀλλ' ἐν τῇ ὑποθέσει τῶν δυνάμεων οὐχ' ὑπάρχει πραγματικὴ ἔκτασις, οὐδὲ ἑνότης ἐκτάσεως καὶ διαστάσεως, οὐδὲ χῶρος, οὐδὲ σχετικαὶ θέσεις. Οὐ λανθάνει με, ἐξηκολούθησα λέγων, ὅτι ἡ μνησθεῖσα τοῦ Βοσκοβιχίου θεωρία ἔχει πολλοὺς ἐπὶ τῶν ἡμερῶν ἡμῶν ὀπαδούς (34)· ϗ ὅμως ἡ θεωρία αὕτη ἀπολήγει, κατὰ νόμιμον λόγον, εἰς τὴν ἀναγκαίαν τῆς ἐκτάσεως ἄρνησιν· ὅπερ φευκτέον. Πλὴν ἀνεξαρτήτως καὶ τῆς ῥηθείσης ἀτοπίας συμφωνεῖ τῇ θεωρίᾳ τῶν ἀτόμων, διότι τὸ ἀπείρως καὶ ἀκαταλογίστως σμικρὸν τῶν ἀτόμων ἐν πράξει ἢ ἐμπειρικῶς δύναται θεωρηθῆναι ὡς μαθηματική, οὕτως εἰπεῖν, στιγμή. Ἡ δὲ μόνη διαφέρουσα συνέπεια, ἥτις ὅμως οὐ βεβαιοῦται πραγματικῶς, ἐστὶν ὅτι τὰ πρῶτα στοιχεῖα ὑφ' οἵας δήποτε θλίψεως, καὶ ἐν οἵᾳ δήποτε θερμοκρασίᾳ οὐ φθάνουσιν εἰς ἐντελῆ συνάφειαν, καὶ κατὰ συνέπειαν ἡ δυνάμει σύμπηξις (condensatio) ἀπέχει πολὺ τῆς πραγματικῆς συμπήξεως. Ὁ Βοσκοβίχιος καὶ οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ διατείνονται ὅτι ἡ σύμπηξις οὐκ ἔχει ὅρια, καὶ τὸ ἀδιαχώρητον οὐχ' ὑπάρχει ἀπολύτως, ὑφισταμένης μόνον τῆς πρὸς τὴν θλίψιν ἀντιδράσεως. Καὶ πράγματι ἐκ τῆς πείρας βεβαιούμεθα τοῦτο μόνον, ὅτι δηλαδὴ τὰ σώματα εἰσὶ μᾶλλον ἢ ἧττον πορώδη καὶ εὔθλιπτα (comprensibilia). Ἡ δὲ ἀνάγκη τῆς ὑπάρξεως ἀδιαχωρήτων ἀτόμων ἐπερείδεται ἐπὶ μόνου τοῦ λόγου, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Μαρτῖνος. Φέρε νῦν ἴδωμεν, προσέθηκα, καὶ περὶ αὐτῆς τῆς τοῦ Καντίου διδασκαλίας, δηλονότι τῆς ἀρνήσεως τῆς πραγματικῆς ἐκτάσεως. (35). Καὶ ἐν ἔργῳ, ὑποθετέον, κατὰ τὸν Κάντιον, ὅτι οὐδεὶς τόπος ἀπολύτως πλήρης ἢ ἀπολύτως κενὸς ὑπάρχει ἐν τῇ διαστάσει· καὶ ὅτι ἡ διάστασις ἐστὶν ἁπλοῦν φαινόμενον

κινήσεως, ἤτοι διάχυσις κινητῶν ἐν τῇ διαστάσει δυνάμεων. Πρός δε ὅτι ἡ διασταλτικὴ δύναμις ἐστὶν ἀντίθετος τῇ συσταλτικῇ ἢ συγκεντρωτικῇ. Ἔτι δὲ ὅτι ἡ ἀντίδρασις ἐστὶν ὁμοία τῇ ἐνεργείᾳ, πλὴν δυνάμεώς τινος διασταλτικῆς καὶ συγκεντρωτικῆς· καὶ ὅτι ὅσῳ ἡ δύναμις αὕτη τείνει ἐπεκτανθῆναι τόσῳ μᾶλλον οὐκ ἐμποδίζεται ἢ ἀφ' ἑνὸς ὑπὸ τῆς ἑλκτικῆς δυνάμεως, καὶ ἀφ' ἑτέρου ὑπὸ τῶν ἄλλων διασταλτικῶν δυνάμεων τῶν καὶ ἐξωτερικῶς ἀνθισταμένων. Ἔτι δὲ ὅτι ἡ συστολὴ ἢ μᾶλλον ἡ συμπύκνωσις ἐστι ἄπειρος· καὶ ὅτι τὸ ἀδιαχώρητον οὐκ ἔστιν ἢ τὸ ἀδύνατον ἀπείρου συνθλίψεως καὶ ἑπομένως τὸ ἀδύνατον τῆς συγκεντρώσεως ὅλων τῶν νοητῶν δυνάμεων, δηλαδὴ ὅλης τῆς ὕλης ἐν μιᾷ μαθηματικῇ στιγμῇ, ὅπερ ἤθελεν εἶσθαι ἀδύνατον, καὶ ὅπερ μόνον ἤθελεν ἀποτελέσει τὸ ἀπόλυτον πλῆρες. Τούτων οὕτω τεθέντων, ἐξηκολούθησα λέγων, τί ἄρα προκύπτει; Ὅτι ἡ διάστασις οὐ δύναται ἀντιληφθῆναι ὡς ἁπλοῦν φαινόμενον κινήσεως· διότι ἡ κίνησις οὐ δύναται ἀντιληφθῆναι ἢ ὡς τρόπος ἐκτατῆς οὐσίας, πρὸς ἄλλην ὡσαύτως ἐκτατὴν οὐσίαν. Ἑπομένως ἡ κίνησις προϋποθέτει τὴν ἔκτασιν. (36). Αὕτη δὲ τὴν διαίρεσιν· ὅπερ οὐδόλως δύναται ἐπισυμβῆναι διὰ τῆς διαστολῆς τῆς ἁπλῆς δυνάμεως τῆς καὶ φύσει καὶ ὑποθέσει ἀνεπιδέκτου διαιρέσεως. Κατὰ συνέπειαν τὸ συνεχὲς καὶ ἡ ἐπ' ἄπειρον, ἢ καὶ ἐπ' ἀόριστον διαίρεσις ἀνήκει οὐσίᾳ πράγματι ὑπαρχούσῃ, διότι ἡ ἐνέργεια ἀνήκει οὐσιωδῶς ὡς καὶ ἄλλοτε ἐλέχθη, πάσῃ οὐσίᾳ. Διὸ πᾶν σῶμα ἔχει πραγματικήν τινα ἔκτασιν δυναμένην διαιρεθῆναι, καὶ διασκορπισθῆναι, ἀλλὰ μὴ δυναμένην ἐλαττωθῆναι ἢ διὰ μηδενίσεως, τουτέστι διὰ τῆς τοῦ Πλάστου παντοδυνάμου ἐνεργείας. (37).— Λαβὼν δὲ τὸν λόγον ὁ Ἡγούμενος ἔφη. Ὀφείλετε τοὐλάχιστον παραδεχθῆναι διεσπαρμένον τι ἐν τῇ διαστάσει κενόν, ἄλλως, πῶς ὑπάρξει κίνησις;—Οὐ λανθάνει με, εἶπον ἐγώ, ὅτι πάντες σχεδὸν οἱ φυσιοδῖφαι παραδέχονται τοιοῦτόν τι κενόν, πρὸς ἐξήγησιν τῆς κινήσεως, μηδόλως λογιζόμενοι ὅτι δι' αὐτῆς ταύτης τῆς παραδοχῆς τοῦ διεσπαρμένου κενοῦ καταστρέφουσιν αὐτὴν τὴν κίνησιν· καὶ ἐν ἔργῳ τὸ διεσπαρμένον τοῦτο κενὸν ἢ ἐστι τὶ θετικὸν ἢ μή· ἂν ᾖ θετικὸν συμπληροῖ τὸ ὑποτιθέμενον κενόν, καὶ ἑπομένως οὐχ' ὑπάρχει κατ' αὐστηρὸν λόγον κενὸν καὶ ἡ κίνησις κωλύεται· ἂν δὲ τὶ ἀρνητικόν, οὐ μόνον οὐ δύναται ὑπάρχειν, ἀλλὰ πρός δε οὐδόλως διαχωρίζει τὰ τῆς διαστάσεως μέρη, τὰ δ' οὕτω δια-

τελοῦντα ἐν ἀπολύτῳ συναφείᾳ, καθὸ οὐδενὸς πραγματικοῦ ὄντος ἐγχωροῦντος μεταξὺ αὐτῶν· ὥστε καὶ πάλιν οὐ δύναται ὑπάρχειν πραγματικὸν κενὸν καὶ ἑπομένως κίνησις. Ἀλλαμὴν κίνησις ὑπάρχει, διότι ἡ πεῖρα βεβαιοῖ αὐτὴν, ἄρα ἀνάγκη παραδεχθῆναι ὅτι ἡ διάστασις φύσει οὐ κωλύει τὴν κίνησιν, καὶ ἡ ὑπόθεσις τοῦ ἐν αὐτῇ διεσπαρμένου κενοῦ ἐςὶ πάντῃ περιττή τε καὶ ἀντιφατική.—Ἀλλ' ἡ διάστασις ἐπανέλαβεν ὁ Ἡγούμενος, μὴ οὖσα οὐδ' οὐσία, οὐδὲ συμβεβηκὸς, πῶς δύναται ἔχειν πραγματικὴν ὕπαρξιν, δηλαδὴ ἀποτελέσαι ὄν; (38)—Σύμφημι, ἔφην ἐγὼ, ὅτι ἡ καθαρὰ διάστασις οὐκ ἔστιν οὐδ' οὐσία οὐδὲ συμβεβηκὸς, ἐστὶν ὅμως ὁ χῶρος τῶν οὐσιῶν καὶ συμβεβηκότων, ἑπομένως ὂν πάντῃ διαφόρου αὐτῶν φύσεως, καθότι ἐστὶν ἀδύνατον ὑπονοῆσαι ὄν τι ἐν οὐδενὶ χώρῳ εὑρισκόμενον. Ὅθεν ἡ διάστασις οὐ δύναται εἶναι οὐδ' οὐσία οὐδὲ συμβεβηκὸς, ὅπως ταῦτα οὐ δύνανται εἶναι διάστασις, ἣν δυνάμεθα, τρόπον τινα, ὁρῖσαι· «εἶδος ἐκτάσεως δυναμένης ἐμπεριέχειν ἐν ἑαυτῇ καὶ διαχωρίζειν ἀπ' ἀλλήλων πάντα τὰ σώματα, χωρὶς ποσῶς νὰ κωλύῃ τὰς παντοίας αὐτῶν κινήσεις.» Καὶ ἐὰν μοὶ ἀντιτείνητε ὅτι ὁ ὁρισμὸς οὗτος ἐστὶ σκοτεινὸς, ἀπαντῶ ὅτι εἴς τινας περιστάσεις οὐ δυνάμεθα δοῦναι ἀκριβεστέρους ὁρισμοὺς διότι φθάνοντες εἰς τὰ μᾶλλον γνωστὰ καὶ εἰς τὰς σαφεῖς ἀρχὰς οὐ δυνάμεθα προχωρῆσαι πορρωτέρω χωρὶς ν' ἀπολήξωμεν εἰς διάλληλον δεῖξιν. Ὅθεν χρὴ στῆναι. (39)—Ἀλλ' ἐπανέλαβεν ὁ Ἡγούμενος, μήπως ὑμεῖς θεωρεῖτε τὴν διάςασιν καὶ τὸν χρόνον, κατὰ τοὺς διϊσχυρισμοὺς τοῦ Κλαρκίου, ὡς ἰδιότητες τοῦ Θεοῦ;—Οὐδόλως, ἔφην ἐγώ· διότι ἂν ἡ διάστασις ἤθελεν εἶσθαι ἰδιότης τῆς Αὐθυπάρκτου οὐσίας, ἤθελεν εἶσθαι ὡσαύτως καὶ πάσης ἄλλης οὐσίας μὴ διαφέρουσα ἢ μόνον κατὰ τὴν σχέσιν τῆς ἐκτάσεως. Καὶ ἐπειδὴ ἕκαςον τῶν τῆς διαστάσεως μερῶν ἐστὶν ἀναγκαῖον, ἕπεται ὅτι καὶ ἑκάστη οὐσία ὑπάρχει ἀναγκαίως. Καὶ ἐν ἔργῳ, ἐὰν ἡ ἄπειρος διάστασις ᾖ ἰδιότης τις τοῦ ἀπείρου ὄντος, ἕπεται ὅτι καὶ ἡ μικρὰ διάστασις ἣν ἕκαστος ἡμῶν κατέχει, ἐστὶν ἰδιότης ἡμῶν τῶν καὶ πεπερασμένων ὄντων. Καὶ ἐπειδὴ ἡ μικρὰ αὕτη διάστασις ἐστὶν οὐχ ἧττον ἀναγκαία, συνεπάγεται ὅτι ἡ ὕπαρξις τῶν ἡμετέρων ἀτόμων ἀποκαθίσταται ἀναγκαία.
—Ἡ ἀντίῤῥησις αὕτη, εἶπέ μοι ὁ Ἡγούμενος, προετάθη τῷ Κλαρκίῳ, ἀλλ' οὗτος ἀπήντησε τάδε· «Ἡ διάστασις, ἔφη, ἐστὶν ἰδιότης τῆς ἀνάρχου οὐσίας. οὐχὶ δὲ καὶ ἰδιότης τῶν λοιπῶν οὐσιῶν. Πᾶσαι αἱ λοιπαὶ οὐσίαι ὑπάρχουσιν ἐν τῇ δι-

αστάσει ὑφ' ἧς διαχωροῦνται, ἀλλ' ἡ ἄναρχος οὐσία οὐκ ἔςιν ἐν τῇ διαστάσει οὐδ' ὑπ' αὐτῆς ποσῶς διαχωρεῖται. Αὕτη ἐστὶν, ἵνα οὕτως εἴπω, τὸ *ὑποκείμενον* (substractum) τῆς διαστάσεως καὶ ἡ βάσις τῆς ὑπάρξεως τῆς τε διαστάσεως καὶ διαρκείας. Καὶ ἐπειδὴ ἡ διάστασις καὶ ἡ διάρκεια εἰσὶ πασιδήλως μὲν ἀναγκαῖα, μὴ ἀποτελοῦντα ὅμως οὐσίας, ἀλλ' ἁπλῶς ἰδιότητας, ἕπεται σαφέστατα ὅτι ἡ οὐσία, ἧς ἄνευ αἱ ἐν λόγῳ ἰδιότητες οὐ δύνανται ὑπάρχειν, ὤφειλεν εἶναι ἔτι μᾶλλον ἀναγκαιοτέρα.» (40)— Ἐὰν ὁ Κλάρκιος, ἀπήντησα ἐγὼ, βούλεται εἰπεῖν ὅτι ὁ Θεὸς ἐστὶν ὁ πλάστης τῆς διαςάσεως, ἐξηγεῖ ἰδέαν ἣν ἀκολούθως δυνάμεθα ἐξετᾶσαι, ἀλλὰ κατὰ τὰς ἐκφράσεις αὐτοῦ ὁ Θεὸς οὐδ' ὑπάρχει ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ ἰδιότητι, οὐδὲ διαχωρεῖται ὑπ' αὐτῆς. Τίνι τρόπῳ λοιπὸν ὁ Θεὸς οὐδ' ὑπάρχει ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ ἰδιότητι, οὐδ' ὑπ' αὐτῆς διαχωρεῖται; Τὸ τοιοῦτον καθίσταται ἀκατάληπτον, τουθένεκα οὐ δυνάμεθα παραδεχθῆναι τὴν ἀντιφατικὴν ταύτην πρότασιν ὅτι ἐστὶ τὸ ὑποκείμενον τῆς διαστάσεως ἐνῷ οὐκ ἔστιν ἐν τῇ διαστάσει . . . —Πῶς διέκοψέ με λέγων ὁ Ἡγούμενος, λοιπὸν ὑμεῖς περιορίζετε τὸν Θεὸν ἐν τῇ διαστάσει;— Οὕτω φρονῶ, ἀπήντησα ἐγὼ, διότι ἐστὶν ὑμῖν ἀδύνατον ὑποθεῖναι τὸν Θεὸν ἐκτὸς τῆς διαστάσεως. Ἐπομένως ὁ Θεὸς καὶ διαχωρεῖ τὴν διάστασιν καὶ διαχωρεῖται ὑπ' αὐτῆς, καθ' ὅσον ὅπου ἂν ὑπάρχῃ διάστασις ὑπάρχει καὶ ὁ Θεός· ἄλλως πῶς δυνατὸν ὑποθεῖναι ἁπανταχοῦ ὑπάρχειν τὸν Θεόν; Ἄρα ὑπάρχει ἐν τῇ διαστάσει ὅπως ὑπάρχωσιν αἱ ἡμέτεραι ψυχαὶ καὶ πάντα τὰ λοιπὰ ὄντα· «Ἡ διάστασις, λέγει ὁ Royer-Collard, ἐστὶν ὁ τόπος τόσῳ τῶν σωμάτων, ὅσῳ καὶ τῶν πνευμάτων.» (41). Τὰ σώματα ὅμως, ἐξηκολούθησα λέγων, ἐνυπάρχουσι διὰ τῆς πληθύος τῶν μερῶν αὐτῶν, ἐνῷ τὰ πνεύματα καὶ ὁ Θεὸς αὐτὸς, διὰ τῆς πληθύος τε καὶ ἐντάσεως τῶν ἐνεργειῶν αὐτῶν. Πληθὺς δὲ καὶ ἔντασις μηδόλως καταστρέφουσαι τὴν ἀόρατον ἁπλότητα τῆς τε Θεότητος καὶ τῶν πνευμάτων. Ἐὰν δὲ ὁ Θεὸς ἀπετέλει τὸ ὑποκείμενον τῆς ἀπείρου διαστάσεως, ὡς διατείνεται ὁ μνησθεὶς Κλάρκιος, τὰ πεπερασμένα ὄντα ἤθελον ἀποτελεῖ τὸ ὑποκείμενον τῆς πεπερασμένης διαστάσεως τῆς καὶ παρ' ἑκάστου αὐτῶν κατεχομένης· καὶ ἐπειδὴ ὁ τρόπος παρακολουθεῖ τὴν οὐσίαν, καταστρεφομένου τοῦ πεπερασμένου ὄντος ὤφειλε συγκαταστραφῆναι καὶ ὁ χῶρος ἐν ᾧ διατελεῖ. Ἀλλ' ἀπεναντίας ὁ χῶρος ἐν ᾧ ὑπάρχουσι διαμένει καίτοι τῶν ἐν αὐτῷ μηδενιζομένων, τουθένεκα καὶ αὐτοὶ οἱ ἀρνού-

μενοι τὴν τοῦ Θεοῦ ὕπαρξιν οὐκ ἀρνοῦνται τὴν τῆς διαστάσεως, ὡς κάλλιστα παρατηρεῖ ὁ ῥηθεὶς Royer-Collard. (42). —Ὁ δὲ Ἡγούμενος ἔφη. Οἱ συμφωνοῦντες δὲ τῷ Κλαρκίῳ ἀντιτείνουσιν ὅτι πᾶσαι αἱ διάνοιαι ἡμῶν περιστρέφονται ἢ περὶ τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων ἢ περὶ τὰς ποιότητας αὐτῶν· ἐπομένως μὴ οὔσης τῆς διαστάσεως οὐσίας, ἕπεται εἶναι ποιότης, καὶ ἐπειδὴ φύσει ἐστὶν ἄπειρος, ἕπεται εἶναι ποιότης ἀπείρου ὡσαύτως ὄντος.—Κἀγὼ δέ. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἠδύναντο διϊσχυρισθῆναι ὅτι μὴ οὔσης τῆς διαστάσεως ποιότητος, ἕπεται εἶναι οὐσία, τοσούτῳ μᾶλλον καθόσον ὁ Κλάρκιος ἀποδίδει τῇ διαστάσει τρόπους καὶ ποιότητας, ἐπομένως ὑποθέτει αὐτὴν οὐσίαν, ἐκτὸς ἂν παραδέχηται ὑπάρχειν τρόποι τρόπων, ὅπερ ἀκατάληπτον. Ἐξετάζοντες δὲ τὴν περὶ οὐσίας γνῶσιν ἡμῶν, προσέθηκα, ἀνακαλύπτομεν ὅτι διὰ τῆς λέξεως *οὐσία* ἐννοοῦμεν συνήθως ἢ τὸ ὑποκείμενον τῶν φαινομένων τῶν ἀπὸ τῆς συνειδήσεως ἀντιληφθέντων, ἢ τὸν Θεὸν αὐτὸν, ὃν φανταζόμεθα κατὰ τὸν τρόπον τῆς τῆς ψυχῆς οὐσίας. Τῆς δὲ διαστάσεως μὴ δυναμένης οὐδὲ ταῖς αἰσθήσεσι, οὐδὲ τῇ συνειδήσει, οὐκ ἐθεωρήθη αὕτη ὡς οὐσία, οὐχ᾽ ὁρῶ ὅμως τὸν λόγον δι᾽ οὗ ἐθεωρήθη ὡς ποιότης, μὴ ἐμφαίνουσα οὐδὲ τὸ σῶμα, οὐδὲ τὸ πνεῦμα, οὐδὲ τὸν Θεόν. Καὶ ἐν ἔργῳ ἡ μόνη διάστασις οὐδενὸς τῶν ἐν λόγῳ τριῶν ἀντικειμένων τὴν ἰδέαν χορηγεῖ ἡμῖν· καὶ μάλιστα τὴν τοῦ Θεοῦ, ὃς καὶ ἐστὶν αὐτὴ αὕτη ἡ παντοδυναμία, ἡ πανσοφία, καὶ ἡ ἄπειρος καλοκἀγαθία, τῶν καὶ διὰ μόνης τῆς διαστάσεως οὐ διακρινομένων. Ἐὰν κατὰ τοὺς διϊσχυρισμοὺς τοῦ Κλαρκίου ὁ Θεὸς ἤθελεν εἶσθαι τὸ ὑποκείμενον τῆς διαστάσεως οὐδεμία νόησις ἠδύνατο διακρίνειν αὐτὸν αὐτῆς τῆς διαστάσεως, καὶ ἐπομένως ἠδυνάμεθα κάλλιστα θεωρῆσαι τὴν διάστασιν ὡς οὖσαν αὐτὸν τὸν Θεόν. Μὴ ἐμφαίνουσα δὲ ἡ διάστασις ἑτέραν τινα ὕπαρξιν οὐ δύναται εἶναι οὐδὲ ποιότης.—Σύμφημι πληρέστατα, ἔφη ὁ Ἡγούμενος, ἀλλὰ κατὰ τὸν Κλάρκιον, ὡς κάλλιστα γινώσκετε, ὁ Θεὸς οὐ μόνον ἐστὶ τὸ ὑποκείμενον τῆς διαστάσεως ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ χρόνου.—Τὸ γινώσκω, ἔφην ἐγὼ, ἀλλ᾽ αἱ προειρημέναι περὶ διαστάσεως ἀντιῤῥήσεις ἐφαρμόζονται καὶ ὡς πρὸς τὸν χρόνον. Καὶ ἐν πρώτοις ὁ τρόπος καὶ ἡ οὐσία εἰσὶν ἐν τῷ νῷ ἡμῶν ἀχώριστα, ἐπομένως παραδεχόμενοι θάτερον τούτων ἀναγκαζόμεθα παραδεχθῆναι καὶ τὸ ἕτερον καὶ ὅμως ἡ ὕπαρξις τοῦ χρόνου οὐ συνεπιφέρει τὴν τοῦ Θεοῦ. Δεύτερον δὲ ὁ Θεὸς διὰ τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ κατέχει

τὴν αἰωνιότητα, ὡς ἕκαστος ἡμῶν μέρος τοῦ χρόνου· ἑπομένως ἐὰν ὁ Θεὸς ᾖ τὸ ὑποκείμενον τῆς αἰωνιότητος, καὶ ἕκαστος ἡμῶν ἐστὶν ὡσαύτως τὸ ὑποκείμενον τοῦ ἐν ᾧ ζῶμεν χρόνου. Ἀλλ' ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει μετὰ τὴν ἀποβίωσιν ἑκάστου ἡμῶν ἤθελεν ἀφανίζεσθαι ὁ ὑπ' αὐτοῦ κατεχόμενος χρόνος, ὁ καὶ ἀνήκων αὐτῷ καθὸ ἰδία αὐτοῦ ἰδιότης. Ἐὰν δὲ πάλιν ὑποτεθῇ ὁ χρόνος ἀναγκαῖος καθὸ συνδεδεμένος τῇ αἰωνιότητι ἕπεται καὶ ἡμᾶς εἶναι ἀναγκαίους, μὴ δυνατὸν ἰδιότητος ἀναγκαίας ἀνήκειν ὑποκειμένῳ μὴ ὡσαύτως ἀναγκαίῳ.—Εἰς ταῦτα οἱ συμφρονοῦντες τῷ Κλαρκίῳ, ἐπανέλαβεν ὁ Ἡγούμενος, θέλουσι, πιθανῶς, ἀπαντήσει ὅτι ὁ χρόνος ἐστὶν ἰδιότης ἀνάρχου καὶ αὐθυπάρκτου ὄντος, καὶ οὐδόλως τῶν λοιπῶν οὐσιῶν, τῶν καὶ ἐν χρόνῳ ὑπαρχουσῶν καὶ ὑπ' αὐτοῦ διαχωρουμένων· τῆς δὲ ἀνάρχου οὐσίας οὐδ' ἐν χρόνῳ ὑπαρχούσης οὐδ' ὑπὸ τοῦ χρόνου διαχωρουμένης.—Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, εἶπον ἐγὼ, ἡμεῖς οἱ καὶ ἐν χρόνῳ ὑπάρχοντες ἠθέλομεν ὑπάρχει ἐν τινι τοῦ Θεοῦ ἰδιότητι. Καὶ τίνι τρόπῳ δυνάμεθα ὑπάρχειν ἐν ἰδιότητι καὶ μὴ ὑπάρχειν συγχρόνως καὶ ἐν τῇ οὐσίᾳ, καὶ οὕτω συνταυτίζεσθαι μετ' αὐτοῦ; Καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐὰν ὁ χρόνος ἦν ἰδιότης τοῦ Θεοῦ, τῆς δὲ ἰδιότητος διαχωρουμένης μετὰ τῆς οὐσίας ἀμοιβαίως τίνι τρόπῳ ὁ Θεὸς οὐκ ἔστιν ἐν χρόνῳ, καὶ οὐ διαχωρεῖται ὑπ' αὐτοῦ; Οὕτως ὁ Θεὸς ἤθελεν εἶσθαι ἐκτὸς τῶν ἰδίων αὐτοῦ ἰδιοτήτων, ὅπερ ἀντιφατικόν. Ἑπομένως ἀντὶ τοῦ διϊσχυρίζεσθαι ὅτι ὁ ἀπόλυτος χρόνος, ἤτοι ἡ αἰωνιότης ἐστὶν ἰδιότης τοῦ Θεοῦ, τοῦ καὶ μὴ ὑπάρχοντος ἐν ἀπολύτῳ χρόνῳ, λεκτέον μᾶλλον τοὐναντίον, δηλαδὴ ὅτι ὁ ἀπόλυτος χρόνος οὐκ ἔστιν ἰδιότης τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὁ Θεὸς ἐστὶν ἐν ἀπολύτῳ χρόνῳ δηλονότι ἐν τῇ αἰωνιότητι· καθότι οὐ δύναμαι ὡσαύτως παραδεχθῆναι ὅτι ὁ Θεὸς ἔπλασε τὸν χρόνον, διότι οὕτως ἤθελε πλάσει τὴν ἰδίαν αὐτοῦ αἰωνιότητα τὴν καὶ ἀποτελοῦσαν τὴν ἐν παντὶ χρόνῳ ὕπαρξιν, καὶ ἑπομένως ὁ Θεὸς ἤθελεν ὑπάρχει πρὶν ἢ εἶναι αἰώνιος.—Ὁ δὲ Ἡγούμενος λαβὼν τὸν λόγον, ἔφη. Ἐπειδὴ παραδέχεσθε τὸν χρόνον ὡς τὶ ὑπαρκτὸν, ἐὰν μὴ ἐπλάσθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ὑπάρχει ἀνεξαρτήτως αὐτοῦ, ὅπερ ὄζει κακοδοξίας.—Λυποῦμαι τὰ μέγιστα, Πάτερ, τῷ εἶπον, ἀκούων ὑμᾶς ἀναμιγνύειν συχνάκις τὰ θρησκευτικὰ ἀλλοτρίοις ζητήμασι. Ἀλλ' ἐρωτῶ ὑμᾶς τουθόπερ ἐπλάσθη χθὲς ἐστί τι ὑπαρκτόν ἢ μή;—Ὑπαρκτὸν βεβαίως, ἔφη ὁ Ἡγούμενος.—Καὶ ὅμως, ἐπανέλαβον ἐγὼ, ὁ Θεὸς οὐ δύ-

ναται σήμερον ἐνεργῆσαι ὅπως μὴ ᾖ πεπλασμένον. Ὡσαύτως οὐ δύναται πλᾶσαι ἢ μηδενίσαι ἑαυτόν· ἕπεται λοιπὸν ἐκ τούτου ὅτι περιορίζεται ἡ παντοδυναμία αὐτοῦ;—Ἀλλ' ἐνταῦθα, εἶπεν ὁ Ἡγούμενος, οὐ πρόκειται περὶ ὄντων ὑπαρχόντων ἀνεξαρτήτως αὐτοῦ;—Ἡ διάστασις καὶ ὁ χρόνος, ἐπανέλαβον ἐγώ, οὐχ' ὑπάρχουσιν ἀνεξαρτήτως τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ μάλιστα εἰσὶν ἀναγκαῖοι ὅροι τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ, ἤτοι τοῦ ἀπείρου καὶ τῆς αἰωνιότητος αὐτοῦ· ὅθεν πῶς δύναται πλᾶσαι αὐτά, χωρὶς νὰ πλάσῃ συγχρόνως καὶ ἑαυτόν;—Κακεῖνος. Οὕτω θέλουσιν ὑπάρχει τρία ἄπειρα, καὶ ἑπομένως τρεῖς Θεοί!—Κἀγὼ δέ. Ναὶ μὲν ὅτι ὑπάρχουσι τρία εἴδη ἀπείρου, ἀλλ' οὐχὶ δὲ καὶ τρεῖς Θεοί· διότι οὐ θεωρητέον ὡς ἄπειρον τὸ *ἁπανταχοῦ ὑπαρκτόν*· καὶ οὕτως οὐ δύνανται ὑπάρχειν τρία ἄπειρα, μὴ δυναμένου τοῦ *παντὸς* ἐπαναληφθῆναι. Ὑπάρχουσιν ὅμως διάφορα εἴδη ἀπείρου, δηλαδὴ τὸ τῆς διαστάσεως, τὸ τοῦ χρόνου καὶ τὸ τριχῶς ἄπειρον, ἤτοι κατὰ δύναμιν, ἐνέργειαν καὶ καλοκαγαθίαν. Τὸ μὲν τριχῶς ἄπειρον ἐστὶν αὐτὸς ὁ Θεός, τὰ δὲ λοιπὰ δύο ἥ τε διάστασις καὶ ὁ χρόνος.—Ἀφοῦ ὁ χρόνος καὶ ὁ χῶρος, ἐπανέλαβεν ὁ Ἡγούμενος, εἰσὶν ὅροι ἀναγκαῖοι τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, ἕπεται ὅτι ὁ Θεὸς οὐ δύναται ὑπάρχειν ἄνευ αὐτῶν, ἐνῷ οὐδόλως ἕπεται τὸ ἀδύνατον τῆς ἄνευ Θεοῦ ὑπάρξεως τοῦ χρόνου καὶ χώρου.—Ὁ Θεός, ἀπήντησα ἐγώ, οὐ δύναται ὑπάρχειν ἄνευ χώρου καὶ χρόνου, διότι ἤθελεν ὑπάρχει ἐν τῷ *μηδενὶ* καὶ οὐκ ἤθελεν εἶσθαι αἰώνιος· οὐχ ἧττον ὅμως ὁ χρόνος καὶ ὁ χῶρος οὐκ εἰσὶν ἀναγκαῖοι ἀπολύτως, ἀλλὰ μόνον ἐφ' ὅσον συνδέονται πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ ὕπαρξιν, ἑπομένως ἡ ἀσχέτως πρὸς τὸν Θεὸν θεωρουμένη ὕπαρξις αὐτῶν ἀποβαίνει ἐνδεχομένη καὶ μηδόλως ἀναγκαία, ἐνῷ ἡ τοῦ Θεοῦ καθὸ τελειοτάτου ὄντος ἐστὶν ἀπολύτως ἀναγκαία. (43)—Τίνι λόγῳ, ἔφη ὁ Ἡγούμενος, οὐ παραδέχεσθε ὅτι ὁ Θεὸς ἔπλασεν ἀπ' αἰῶνος τὸν χρόνον, οὐχὶ διὰ πλάσεως ἐν χρόνῳ ἀλλ' ἐν ἀξίᾳ;—Διότι ἀπολήγομεν, ἔφην ἐγώ, εἰς ἀκατάληπτον θεωρίαν, ὡς παρατηρεῖ καὶ αὐτὸς ὁ θεῖος Αὐγουστῖνος.—Ὁ δὲ Ἡγούμενος ἔφη. Ἐπειδή, ὡς καλῶς εἴπατε, ὁ χρόνος διαφέρει τῆς αἰωνιότητος καθ' ὅσον οὗτος συμπεριλαμβάνει πᾶν τὸ ἀλλοιούμενον, ἡ δὲ αἰωνιότης ἐπεκτείνεται εἰς ὅτι μένει ἀμετάβλητον, ἕπεται ὅτι ὁ Θεὸς καθὸ ἀμετάβλητος οὐκ ἔστιν ἐν χρόνῳ, διὸ ἠδύνατο πλᾶσαι τὸν χρόνον. Αἱ ἐκφράσεις *ὑπῆρξε* καὶ *ἔσεται* οὐκ ἐφαρμόζονται ἢ εἰς ὅτι γεννᾶ-

ται ἐν χρόνῳ καθὸ δηλοῦσαι μεταβολάς· ἑπομένως ἀδύνατον ἐστὶν ὅτι ὁ Θεὸς καθὸ ἀΐδιος καὶ ἀναλλοίωτος ἵνα ὑπῆρξε ποτὲ ἢ ἔσεται ἀλλ' ἀείποτε *ἐστί*. Κατὰ δὲ τὸν Καρτέσιον ἐὰν ἡμεῖς ἀναφέρωμεν τὴν διάρκειαν ἢ τὶ ὅμοιον ταύτῃ, πρὸς τὴν διαδοχὴν τῶν θείων νοήσεων, τόδε πηγάζει οὐχὶ ἐξ ἀληθοῦς ἀντιλήψεως ἀλλ' ἐκ νοερᾶς ἀπάτης. Ὁ δὲ Κονδιλλάκιος ὅς, προσέθηκεν ὁ Ἡγούμενος, παραδόξως συμφωνεῖ τῷ Πλάτωνι καὶ Καρτεσίῳ, λέγει ὅτι μία στιγμὴ ὑπάρξεώς τινος ὄντος δύναται συνυπάρχειν πρὸς πλείστας στιγμὰς ἑτέρου ὄντος· ἑπομένως δυνάμεθα φαντασθῆναι νοερὰ ὄντα ἀντιλαμβανόμενα διὰ μιᾶς ἢ διὰ ταυτοχρόνων ἰδεῶν τουθόπερ ἡμεῖς οὐ δυνάμεθα ἀντιληφθῆναι ἢ ἀλληλοδιαδόχως· καὶ οὕτω μέχρις ὄντος ἀντιλαμβανομένου ἐν μιᾷ στιγμῇ καὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς διαδοχῆς πασῶν τῶν γνώσεων τῶν πηγαζουσῶν, ἐν μακρᾷ σειρᾷ αἰώνων, ἐξ ἀντιλήψεων τῶν πλασμάτων. . . . . . Τοιούτῳ δὲ τρόπῳ σχηματίζομεν, ὅσον οἷόν τε, τὴν ἰδέαν στιγμῆς τινος ἀδιαιρέτου καὶ διαρκοῦς μεθ' ἧς συνυπάρχουσι καὶ συνέχονται αἱ τῶν πλασμάτων στιγμαί. «Ἡ ἰδέα τῆς διαρκείας, λέγει ὁ μνησθεὶς Κονδιλλάκιος, οὐδὲν ἀπόλυτον παριστᾷ. Ὑποτεθείτω, προστίθησι, σῶμά τι κινούμενον ταχύτητος ὑπερβαινούσης τὴν ἱκανότητα τῶν αἰσθήσεων ἡμῶν, ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει οὐ θέλομεν ὁρᾶν ἢ κύκλον τινα ἐντελῆ καὶ ὁλοσχερῆ· ἀλλ' ἄλλα ὄντα ἐφωδιασμένα ἰσχυροτέρων ὀφθαλμῶν θέλουσι διακρίνειν τὴν διαδοχικὴν μετάβασιν τοῦ κινουμένου τούτου σώματος. Ἑπομένως τὰ ἐν λόγῳ ὄντα θέλουσι διακρίνειν πλείστας στιγμὰς ὅτε ἡμεῖς θέλομεν ἀντιλαμβάνεσθαι μιᾶς μόνης στιγμῆς· ὥστε ἡ παρουσία μιᾶς μόνης ἰδέας ἐν τῷ νῷ ἡμῶν, ἢ μία μόνη στιγμὴ τῆς διαρκείας ἡμῶν θέλουν ὑπάρχει μετὰ καὶ πολλῶν διαδεχομένων ἰδεῶν, ἢ πολλῶν στιγμῶν διαρκείας τῶν μνησθέντων ὄντων· καὶ οὕτως ἂν ὑποθέσωμεν ἄλλα ὄντα μετ' ὀφθαλμῶν ἔτι ὀξυδερκεστέρων, καὶ οὕτω καθεξῆς, οὐδέποτε θέλομεν φθάσει εἰς τὸ παρὰ τοῦ Λωκκίου ὑποτιθέμενον κοινὸν μέτρον. Ὑποτεθείτω πρός δε, προστίθησιν ὁ αὐτὸς Κονδιλλάκιος, ὄν τι εὑρισκόμενον ἐν τῇ ἀχανεῖ διαστάσει δυνάμενον παρατηρεῖν ταὐτοχρόνως τὴν ὑδρόγειον καθ' ὅλην αὐτῆς τὴν τροχιάν, ὡς ἡμεῖς παρατηροῦμεν περιστρεφόμενον δαλὸν πυραυγῆ· τὸ ὂν τοῦτο θέλει ὁρᾷ συγγχρόνως τὰς σπορὰς καὶ τὰς συγκομιδὰς ἡμῶν. Ἕπεται λοιπὸν ὅτι ἕκαστον πρᾶγμα διαρκεῖ συμφώνως πρὸς τὴν φύσιν αὐτοῦ » (44).— Ὁ Κονδιλλάκιος, Πάτερ,

ἔφην ἐγώ, παρεῖδε, α'.) Ὅτι ἡ διαίρεσις μιᾶς τινος ποσότητος εἰς ἀριθμόν τινα μερῶν οὐ μεταβάλλει τὴν ἀξίαν τῆς ἐν λόγῳ ποσότητος· τοῦ μεγέθους τῶν μερῶν ἐλαττουμένου κατ' ἀντίστροφον λόγον τοῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν. Οὕτως ἐὰν διαιρέσωμεν τὴν φίλην Ἑλλάδα εἰς λεύγας, εἶτα εἰς μίλια, καὶ ἐπὶ τέλους εἰς πήχεις, ἡ ἔκτασις αὐτῆς οὐκ ἀλλοιοῦται, μόνον τὰ μέτρα ἀλλοιοῦνται, καὶ πάλιν καθ' ὡρισμένην ἀναλογίαν. Τὸ αὐτὸ λεχθήτω καὶ περὶ διαρκείας. β'.) Ὅτι τὴν γνῶσιν τῆς διαστάσεως οὐ χορηγοῦσιν ἡμῖν δύο αἰσθήσεις· διότι ἡ ὅρασις οὐ χορηγεῖ τὴν πραγματικὴν διάστασιν, ἀλλὰ μίαν τινα διάστασιν ἀναλλοιώτως σχετιζομένην πρὸς τὴν πραγματικὴν, καὶ ἥτις ἀπέβη σταθερὸν σημεῖον ὡς ἐκ τῆς παρατηρήσεως. Ἡ ὁρατὴ αὕτη διάστασις ἐστὶ σχετικὴ καὶ διαφέρει ἀναλόγως τῆς καταστάσεως τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν, τῆς θέσεως, τῆς ἀποστάσεως, τοῦ φωτὸς κ.λ.π. Ἀλλ' ἐκ τούτου οὐδὲν ἐξάγεται κατὰ τῆς πραγματικῆς διαστάσεως. Φέρε νῦν ἴδωμεν, ἐξηκολούθησα λέγων, καὶ τὴν ἐν λόγῳ δόξαν, τὴν καὶ κοινὴν διαφόρων σχολῶν, ὅτι δηλαδὴ, ὁ Θεὸς οὐκ ἔστιν ἐν ἀπολύτῳ χρόνῳ, οὐδ' ἐν ἀπολύτῳ διαστάσει. Ὁ Θεὸς, λέγετε, ἐστὶν ἀναλλοίωτος καί τοι μὴ συνυπαρχουσῶν τῶν στιγμῶν τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ, διότι ὑπῆρξεν, ὑπάρχει καὶ ἔσεται. Ἀλλὰ λέγοντες ὅτι ἐστὶν ἀναλλοίωτος ἐννοοῦμεν ὅτι οὐ μεταβάλλει πρόθεσιν· ὅτι οὐ καθίσταται οὐδὲ βελτίων, οὐδὲ χείρων· ὅτι καθὸ τέλειος οὐ δύναται οὐδὲ τελειοποιηθῆναι, οὐδ' ἔτι μᾶλλον ἀποβῆναι ἀτελής· οὐχ' ὅμως ὅτι οὐκ ἀλλοιοῦνται αἱ στιγμαὶ τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ, διότι οὐδεμία ἐξευτέλισις ἐπέρχεται αὐτῷ ἐκ τῆς διαρκοῦς ὑπάρξεως· οὐδὲ δύναται διηνεκῶς ὑπάρχειν ἄνευ μεταβολῆς τῶν στιγμῶν τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ . . . . . Ὁ Θεὸς βεβαίως, προσεθέμην, οὐκ ἀποκτᾷ διὰ τοῦ χρόνου πεῖραν καὶ ἱκανότητα, οὗ ἕνεκα οὐ δυνάμεθα εἰπεῖν ὅτι ἦτο νεώτερος καὶ ἀποβήσεται πρεσβύτερος. Ἀλλ' οὐχ ἧττον ὁ Θεὸς ὑπῆρξεν, ὑπάρχει καὶ ἔσεται· ἡ δὲ ὕπαρξις αὐτοῦ διαρκεῖ ἄνευ ἀλλοιώσεως, καθόσον διηνεκῶς ὑφισταμένη, καὶ ἐπομένως οὖσα κατ' οὐσίαν ἀΐδιος. Οὐκ ἔστιν ὅμως αἰωνία ἢ διότι ὑπάρχει *ἀεί*. Οὐδ' ἠδύνατο διηνεκῶς ὑπάρχειν ἂν ἡ ὕπαρξις αὐτοῦ οὐ συνέκειτο ἐκ πολλῶν στιγμῶν μεταβαλλομένων διὰ τῆς ἀπ' ἀλλήλων διαδοχῆς. Παραδεχθῆναι δὲ, προσέθηκα, τὴν ταυτότητα τῆς γνώσεως μετὰ τῆς ὑπάρξεως ἐστὶ τ' αὐτὸ τοῦ παραδεχθῆναι ὅτι ἡ ἀντίληψις τῶν νοήσεων ἡμῶν ἐστὶν οὐ μόνον καὶ σύγ-

χρονος ἀντίληψις τῆς διαρκείας ἡμῶν, ἀλλ' αὐτὴ αὕτη ἡ διάρκεια ἡμῶν. Οὐδ' ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Θεὸς συλλαμβάνει ἐν μιᾷ στιγμῇ ὅλας τὰς γνώσεις τὰς καὶ ὑπὸ τῶν πλασμάτων συλλαμβανομένας κατὰ διαδοχὴν πολλοῦ χρόνου, δυνάμεθα εἰπεῖν ὅτι μία στιγμὴ τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ ἀντιστοιχεῖ πρὸς ὅλας τὰς στιγμὰς τῆς ὑπάρξεως τῶν πλασμάτων, διότι ὡς παρατηρεῖ ὁ Γασένδιος ἐστὶν ἀδύνατον ὥστε μία μόνη στιγμὴ ν' ἀντιστοιχῇ πρὸς σειρὰν στιγμῶν, ὅπως ἐστὶν ἀδύνατον ὥστε μία μαθηματικὴ στιγμὴ ν' ἀντιστοιχῇ πρὸς μίαν γραμμήν. (45). Οἱ δὲ ἀπὸ τῆς Σχολῆς, ὡς παρατηρεῖ ὁ Τιλλοτσῶνος (46), λέγουσιν ὅτι ἡ αἰωνιότης τοῦ Θεοῦ ἐστὶ διάρκεια μονομερὴς (duratio tota simul), ἀλλ' ἐστὶν ἀδύνατον, προστίθησιν, ὁ αὐτὸς, συμπερᾶναι τινὶ τρόπῳ ὃν συνυπάρχον ἑτέροις διαδεχομένοις οὖσι δύναται ὑπάρχειν ἄνευ διαδοχῆς. Ἑνὶ λόγῳ, ἐξηκολούθησα λέγων, τὰ μέρη τοῦ χρόνου εἰσὶν ὡς τὰ τῆς διαστάσεως κεχωρισμένα ἀπ' ἀλλήλων (pars extra partes)· καὶ ὅπως οὐ δυνάμεθα φαντασθῆναι, ἄνευ προφανοῦς ἀντιφάσεως, τὴν διάστασιν συστελλομένην ἐν μιᾷ μόνῃ στιγμῇ ὡσαύτως οὐ δυνάμεθα φαντασθῆναι τὸν χρόνον περιοριζόμενον ἐν μιᾷ μόνῃ στιγμῇ. Λέγοντες δὲ ὅτι μία στιγμὴ τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπάρξεως ἀντιστοιχεῖ πρὸς πάσας τὰς στιγμὰς τῆς ὑπάρξεως τῶν πλασμάτων, ἐστὶ ταὐτὸ εἰπεῖν ὅτι στιγμή τις τῆς διαστάσεως ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ ἄπειρον, ἢ ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Βοσυέτος, ἐστὶ παραδεχθῆναι τὶ ἀδύνατον καὶ ἀντιφατικόν. «A cela, λέγει οὗτος, il ne répond rien dans l' esprit : c' est un discours en l' air qui se détruit sitôt qu' on y pense, et qui ne peut nous donner aucune idée.» (47). Ὁ Θεὸς ὑπάρχει ἁπανταχοῦ τῆς διαστάσεως, (ὁ πανταχοῦ παρὼν καὶ τὰ πάντα πληρῶν), καὶ ἐν χρόνῳ δηλαδὴ ἐν τῇ αἰωνιότητι, καθὸ ἀεὶ ὑπάρχων (εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων). Ἡ δὲ ἁπανταχοῦ παρουσία αὐτοῦ οὐ μεταβάλλει τὸ ἀμερὲς καὶ ἁπλοῦν αὐτοῦ οὐδὲ πολλαπλασιάζει τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ.—Ἂν ἡ διάστασις πράγματι ὑπῆρχεν ἀντικειμενικῶς, ἐπανέλαβεν ὁ Ἡγούμενος, ἤθελεν, ὡς προεῖπον καὶ ὡς διατείνονται οἱ Ἐλαιᾶται, εἶναι ἐπ' ἄπειρον διαιρετέα, ὅπερ ἀκατάληπτον.

—Οἱ τῆς Ἐλαιατικῆς σχολῆς, ἀπήντησα ἐγὼ, διατείνονται τὰ πάντα ἀποτελεῖν ὅλον τι ἀκίνητον· καὶ ὅμως αἱ αἰσθήσεις ἐπιμαρτυροῦσι τὴν ὕπαρξιν τῆς διαστάσεως καὶ κινήσεως, ἑπομένως καὶ ἂν οὐκ ἠδυνάμεθα ἀντιληφθῆναι τῆς

ὑπάρξεως αὐτῶν, ὀφείλομεν παραδεχθῆναι αὐτὰς, διότι ἐν ταῖς παρατηρήσεσι τὸ γεγονὸς ὑπερισχύει τῆς θεωρίας. Καθόσον δὲ ἀφορᾷ τὴν ἐπ' ἄπειρον διαίρεσιν αὐτῆς οὐκ ἀντιτείνω, προσέθηκα, ὅτι καθίσταται ἀκατάληπτος, ὅπως καὶ ἡ εἰς ἄπειρον διαίρεσις τῆς ὕλης· ἀλλ' ἐν τούτοις παραδεχόμενοι τὴν ἐξ ἀντικειμένου ὕπαρξιν τῆς διαστάσεως, δέον, κατ' ὀρθὸν λόγον, παραδεχθῆναι καὶ τὴν ἐπ' ἄπειρον διαίρεσιν αὐτῆς, καθὸ φύσει ἀεὶ ἐκτατῆς.—Μὴ τάχα, ἔφη ὁ Ἡγούμενος, ἐστὶ διαιρετὴ μόνον δυνάμει καὶ ἐν ταῖς ἀριθμητικαῖς συλλήψεσι, ἐν οἷς παραδεχόμεθα γραμμὰς ἄνευ πλάτους καὶ στιγμὰς ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐκτάσεως, καὶ οὕτω διαιρεῖται ἡ ἔκτασις ἐπ' ἄπειρον; Ἐνῷ, ἐξηκολούθησε λέγων, ἡ πραγματικὴ ἔκτασις μέχρις οὗ διατελεῖ τοιαύτη, οὐ δύναται διαιρεθῆναι πράγματι ἀπείρως ἀλλὰ μόνον δυνάμει· ὅθεν καλῶς εἶπεν ὁ Λεϊβνίτιος ὅτι ἡ μαθηματικὴ στιγμὴ, καὶ ἡ ἄνευ οὐδεμιᾶς διαρκείας χρονικὴ στιγμὴ, οὐκ ἀποτελοῦσι ποσῶς μέρος τοῦ πραγματικοῦ χώρου καὶ χρόνου μὴ οὖσαι ἢ ἁπλᾶ τῆς φαντασίας ἡμῶν πλάσματα. (48) —Ὁ Λεϊβνίτιος, ἀπήντησα ἐγὼ, λέγει κάλλιστα ὅτι ἡ μαθηματικὴ στιγμὴ καὶ ἡ ἄνευ διαρκείας χρονικὴ στιγμὴ, οὐκ ἀποτελοῦσι μέρος τοῦ πραγματικοῦ χώρου καὶ χρόνου, καθὸ στερούμεναι πάσης ἐκτάσεως καὶ διαρκείας· ἀλλὰ παρεῖδεν ὅτι δι' αὐτὸν τοῦτον τὸν λόγον οὐδ' αἱ μονάδες αὐτοῦ δύνανται ἀποτελέσαι ὕλην.—Ἴσως οὐ λανθάνει ὑμᾶς, ἐπανέλαβεν ὁ Ἡγούμενος, ὅτι κατὰ τὸν Ἰταλὸν Γαλλούππην ὁ χρόνος ἐξ αἰτιότητος· «Ὑποθέτοντες, λέγει οὗτος ἐν τῷ φιλοσοφικῷ αὐτοῦ Δοκιμίῳ, σχέσιν τινα μεταξὺ δύο πραγμάτων, Α, δηλονότι καὶ Β, εἰς τρόπον ὥστε τὸ Β νὰ ὑφίσταται λόγῳ ὅτι ὑπάρχει τὸ Α. καὶ ἀκολούθως τὸ Γ, διότι ὑπάρχει τὸ Β. καὶ τὸ Δ, λόγῳ ὅτι ὑπάρχει τὸ Γ. ἐκλαμβάνομεν τὸ μὲν Α, ὡς πρῶτον, τὸ δὲ Β, ὡς δεύτερον, τὸ Γ, ὡς τρίτον καὶ τὸ Δ, ὡς τέταρτον, καὶ οὕτω καθεξῆς. Τοιούτῳ δὲ τρόπῳ κτῶμεν τὴν ἰδέαν τῆς συνεχείας καὶ τοῦ χρόνου. Ὥστε ὁ χρόνος οὐδὲν ἕτερον ἐστιν ἢ συνέχεια συνδεδεμένων ὑπάρξεων. Οὕτως δὲ αἱ ἐπὶ τῶν αἰσθητηρίων ἡμῶν ἐξωτερικαὶ ἐντυπώσεις, προηγοῦνται τῶν ἀντιλήψεων. Ἡ δὲ προήγησις αὕτη ἀποτελεῖ τὸν χρόνον .... Ἐνίοτε μὲν, προστίθησιν ὁ αὐτὸς, οὐ καταφαίνεται ἡ ὑφισταμένη σχέσις, ἀλλ' ἐὰν προσέξωμεν ἐπισταμένως θέλομεν πάντοτε ἀνεύρει σχέσιν τινα ἐν τῇ συνεχείᾳ τῶν ἀντικειμένων, καὶ ἐν τῇ σχέσει ταύτῃ ἡ συνδέσμῳ συνεχείας συνί-

σταται ὁ χρόνος».—Ἀλλ' ἀπορῶ, ἔφην ἐγὼ, πῶς ὁ πολὺς Γαλλούπης, παρεῖδεν πρῶτον μὲν, ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ χρόνου ἐστὶν ἀναγκαία πρὸς πραγματοποίησιν τῆς πείρας, διότι ἄνευ τῆς ἐν λόγῳ ἰδέας, τίνι τρόπῳ δυνάμεθα εἰπεῖν ὅτι ἡ τροποποίησις Β'. ἐστὶ μεταγενεστέρα τῆς Α'. καὶ ἡ Γ'. τῆς Β'., ἔτι δὲ ὅτι οὐ δύναται ὑπάρχειν συνέχεια ἄνευ διαρκείας, τῆς καὶ τὸν χρόνον ἀποτελούσης. Καὶ ἀφοῦ ὡς ὁμολογεῖ ὁ ἴδιος, οὐ καταφαίνονται ἐνίοτε αἱ ὑφιστάμεναι σχέσεις, αἱ δῆθεν τὸν χρόνον ἀποτελοῦσαι, τίνι τρόπῳ δυνάμεθα ἀντιληφθῆναι τοῦ χρόνου ἀγνοοῦντες τὰς ἀποτελούσας αὐτὸν σχέσεις; Ἤτοι ἀντιληφθῆναι τοῦ χρόνου ἄνευ τῆς γνώσεως τοῦ χρόνου; Σημειωτέον πρός δε ὅτι τῇ ὁμολογίᾳ τοῦ αὐτοῦ Γαλλούππη, πᾶν ὅ,τι ἄρχεται ὑπάρχειν ἢ παραγόμενον ἕπεται ἑτέρου, οὐχὶ κατὰ προτέρησιν χρόνου ἀλλὰ φύσεως, διότι παρήχθη ἐκ τοῦ πρώτου, καὶ τὸ τρίτον ἐκ τοῦ δευτέρου καὶ οὕτω καθεξῆς. Πόθεν λοιπὸν ἡ ἰδέα τοῦ χρόνου;... Ἐὰν οὐ παραδεχθῶμεν, ἐξηκολούθησα λέγων, τὸν χρόνον εἶναι ἰδιογενές τι (sui generis) ὄν, οὐ δυνάμεθα ἐξελθεῖν τοῦ ἑξῆς διλήμματος. Δηλαδὴ ὅτι οὗτος θεωρητέος ἢ ὡς ἐξ ὑποκειμένου ἢ ὡς ἐξ ἀντικειμένου. Ἂν μὲν ἐξ ὑποκειμένου καθίσταται ἀδύνατος πᾶσα διαδοχὴ μὴ ἐξαιρουμένων καὶ ἡμῶν αὐτῶν, καὶ οὕτω τὸ ἐγὼ οὐκ ἔστιν ἢ ἁπλοῦν φαινόμενον. Ἂν δὲ ἐξ ἀντικειμένου, ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δεῖ ἢ οὐσία ἢ ἁπλῆ σχέσις εἶναι. Σχέσις οὐ δύναται εἶναι καθὸ τῶν σχέσεων μὴ ἐξ ἀντικειμένου, λείπεται λοιπὸν εἶναι οὐσία· ἀλλ' ἐπειδὴ οὐδὲν τῶν τὴν οὐσίαν χαρακτηριζόντων ἔχει, οὐ δύναται εἶναι οὐδ' οὐσία.... Κατὰ συνέπειαν νομίζω ὅτι ἐνταῦθα ἁρμόζουσιν αἱ ἑξῆς τοῦ Βαύλου λόγοι· «Les subtilités les plus fatigantes ne prouvent rien contre les notions communes, et lors même qu' on n' est pas capable de les résoudre.» (49).—Ἀλλὰ τίνι τρόπῳ διὰ τοῦ λόγου, ἐπανέλαβεν ὁ Ἡγούμενος, δυνατὸν μεταβῆναι ἐκ τῆς ἐμπειρικῆς γνώσεως τοῦ *ἐκτατοῦ σώματος* εἰς τὴν καθαρῶς θεωρητικὴν γνῶσιν τῆς *ἀπείρου διαστάσεως*; Καὶ διὰ τίνος μέσου ὅρου δυνάμεθα πλησιάσαι αὐτὰς ἀλλήλων; Ἐν τίνι κατηγορίᾳ ἀνάγεται ἡ *αἰσθητικὴ ἔκτασις* ὡς εἶδος *ὑπαγόμενον* εἰς τὸ γένος *ἀπείρου διαστάσεως*; — Ἡ γνῶσις τοῦ σώματος καίπερ ἐντελὴς, ἀπήντησα ἐγὼ, οὐκ ἐξαρκεῖ πρὸς ἐντελῆ γνῶσιν τοῦ ἔξω κόσμου, διότι οὗτος ἔχει πλειοτέραν ἔκτασιν ἢ ἡ ὕλη. Καὶ πράγματι περιλαμβάνει ἐν ἑαυτῷ τὸν χῶρον τὸν ἐμπεριέχοντα τὴν ὕλην, καὶ

τὸν χρόνον ἐν ᾧ ὑπάρχει. Ὁ χῶρος καὶ ὁ χρόνος εἰσὶν, οὕτως εἰπεῖν, αἱ δύο ἐκτάσεις τοῦ ἀπείρου ὃ οὐ δυνάμεθα οὐδὲ κατανοῆσαι οὐδὲ ἀρνηθῆναι, καὶ ὅπερ ἐμπεριέχει τὸ σύμπαν. Ἐν τῷ πνεύματι ἡμῶν ὑπάρχει σύνδεσμός τι τοσοῦτον στενὸς, καὶ ἐξάρτησις τοσοῦτον ἀναγκαία, μεταξὺ τοῦ ἀπείρου τούτου καὶ τῶν ἐμπεριεχομένων, ὥστε οὐ δυνάμεθα ἀντιληφθῆναι τοῦ ἑνὸς τούτων χωρὶς νὰ συλλάβωμεν καὶ τὸ ἕτερον· καὶ ἀδιστάκτως μεταβαίνομεν ἀπὸ τῆς φθαρτῆς καὶ περιωρισμένης ὕλης, ἧς ἀντιλαμβανόμεθα εἰς τὸν ἄπειρον χῶρον τὸν ἐμπεριέχοντα αὐτὴν, καὶ εἰς τὸν ἄπειρον χρόνον ἐν ᾧ ἐμφανίζεται. Πρὸς συμπλήρωσιν λοιπὸν τῆς γνώσεως τοῦ ἔξω κόσμου ἐσμὲν ἠναγκασμένοι μεταβῆναι ἐκ τῆς γνώσεως τῶν σωμάτων εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ τε χώρου καὶ χρόνου. Αἱ ἰδέαι ὅμως αὗται, προσεθέμην, μὴ ἑπόμεναι ἡ μία τῇ ἑτέρᾳ, οὐδ' ἀποτελοῦσαι μίαν καὶ μόνην, ὑπὸ διαφόρους ἐκφράσεις, συμπεραίνεται ἐλλόγως ὅτι πηγάζουσιν ἐκ πάντῃ διαφόρων ἀρχῶν καὶ οὐ δύνανται ἀποδοθῆναι τῇ αὐτῇ δυνάμει. Τουθόπερ δὲ λεκτέον περὶ τῆς γενέσεως τῆς ἰδέας τοῦ σώματος καὶ τῆς ἀπείρου διαστάσεως, λεκτέον καὶ περὶ τῆς ὡρισμένης ἀφορμῆς καὶ τῆς ἀπείρου ἐντελεχείας, οὐχ ὑπάρχοντος *μέσου ὅρου*, δι' οὗ ἐκ τοῦ φθαρτοῦ δυνατὸν συμπεράνειν τὸ ἄφθαρτον. (50). Ἐνταῦθα δὲ ἐφαρμοστέον τουθόπερ λέγει διάσημός τις τῶν γάλλων συγγραφέων· «Il y a des choses qui sont incompréhensibles dans leur manière, et qui sont certaines dans leur existence; on ne peut concevoir comment elles peuvent être, et il est certain néanmoins qu' elles ont.» (51). —Ἀλλ ἐνταῦθα φρονῶ ὅτι ἁρμόζει ἐξετᾶται, ἔφη ὁ Ἡγούμενος, τὸ περὶ τῆς ἡμῶν αὐτῶν διαρκείας ζήτημα. Δηλονότι ἡ διάρκεια τοῦ ἐγὼ ἐστὶ τάχα προγενεστέρα τῆς ἐν αὐτῷ διαδοχῆς, ἢ τὴν λαμβάνει ἐξ αὐτῆς; Διαρκεῖ συνεπείᾳ τῆς διαδοχῆς τῶν ἰδίων αὐτοῦ πράξεων, ἢ ὑπάρχει ἡ διαδοχὴ τῶν πράξεων διότι διαρκεῖ; — Ἡ λύσις εὔκολος, ἔφην ἐγὼ, καθότι ἡ διαδοχὴ οὐκ ἔστιν ἡ σχέσις ἀριθμοῦ ἐν διαρκείᾳ ὅθεν προϋποθέτει αὐτήν· ἑπομένως τὸ ἐγὼ οὐ διαρκεῖ διότι ὑπάρχει διαδοχὴ τῶν νοήσεων αὐτοῦ, ἀλλ' ἡ τοιαύτη διαδοχὴ τῶν νοήσεων ὑπάρχει διότι διαρκεῖ· ἐν ἄλλαις λέξεσι τὸ ἐγὼ οὐ διαρκεῖ διότι μεταβαίνει ἀπὸ μιᾶς εἰς ἑτέραν πρᾶξιν, ἀλλὰ δύναται μεταβῆναι ἀπὸ πρᾶξιν εἰς πρᾶξιν διότι διαρκεῖ. Καθὼς ἡ διαδοχὴ, προσεθέμην προϋποθέτει τὴν διάρκειαν, ὡσαύτως ἡ γνῶσις τῆς διαδοχῆς προϋποθέτει

τὴν γνῶσιν τῆς διαρκείας. Ποῦ ὁ νοῦς ἤθελε θέσει τὰς πράξεις αὐτοῦ εἰς πρωθυστέρας ἢ ἐν τῇ διαρκείᾳ; Πῶς ἤθελεν εἶσθαι δευτέρα μία τις πρᾶξις ἂν μὴ ἀνεμιμνήσκετο τῆς προγενεστέρας; Ἡ ἐνέργεια τῆς μνήμης προηγεῖται λοιπὸν ἀναγκαίως τῆς γνώσεως τῆς διαδοχῆς· ἐπομένως ἡ γνῶσις τῆς διαρκείας τοῦ *ἐγὼ* προηγεῖται ὡσαύτως αὐτῆς, διότι συμπεριλαμβάνεται, ὡς ἐρρέθη, ἐν τῇ πρώτῃ πράξει τῆς μνήμης. Ὁ ἀναζητῶν τὴν διάρκειαν ἐν τῇ διαδοχῇ οὐκ ἀνεύρει πώποτε αὐτήν. Ἡ διάρκεια προηγεῖται τῆς διαδοχῆς· καὶ ἡ γνῶσις τῆς διαρκείας προηγεῖται τῆς τῆς διαδοχῆς. Ἡ ἀρχὴ τῆς διαρκείας, ἐξηκολούθησα λέγων, ἀνευρίσκεται ἐν τῇ ἐνεργείᾳ τῇ παραγαγούσῃ τὰς πράξεις. Καὶ ἐν ἔργῳ, αἱ πράξεις διαδέχονται ἀλλ' ἡ ἐνέργεια ἐστὶ συνεχής. Αἱ πράξεις ἄρχονται καὶ τελευτῶσιν, ἀλλ' ἡ ἐνέργεια διατηρεῖται πάντοτε· ἡ συνεχὴς αὕτη διάρκεια πληροφορεῖ ἡμᾶς περὶ τῆς διαρκοῦς αὐτῆς ταυτότητος, καὶ ἡ συνεχὴς ἡμῶν ταυτότης χορηγεῖ ἡμῖν τὴν συνεχῆ ἡμῶν διάρκειαν.— Ὁρῶ, ἔφη ὁ Ἡγούμενος, ὅτι κατὰ πλεῖστα ἐσμὲν σύμφωνοι· ἐπὶ δύω τινῶν ὅμως οὐ δυνάμεθα συμφωνῆσαι.— Ἐφ' οἵων; ἔφην ἐγώ.— Κἀκεῖνος. Ἐπὶ τοῦ ἐπ' ἄπειρον διαιρετοῦ τῆς ὕλης· καὶ ἐπὶ τοῦ μὴ ἀδρανοῦς· καὶ μάλιστα ἐπὶ τοῦ εἶναι αὐτὴν νοήσεως ἐπιδεκτικήν. Καὶ ἐν ἔργῳ, προσέθηκε, τίνι τρόπῳ οὐχ' ὁρᾶτε ὅτι ἐστὶν ἀντίφασις προφανεστάτη παραδεχθῆναι ὅλον τι ὡρισμένον συγκείμενον ἐξ ἀπείρου ἀριθμοῦ μερῶν; Μὴ δὲν φθάνωμεν ἐν τῇ αὐτῇ συνεπείᾳ παραδεχόμενοι τὴν ἐπ' ἀορίστῳ, ἤτοι ἄνευ πέρατος διαίρεσιν αὐτῆς; Ἢ μὴ τάχα ὑμεῖς αὐτὸς οὐχ' ὡμολογήσατε ὅτι ἄπειρον μὲν ἐστὶ τὸ ἐστερημένον παντὸς ὁρίου, καὶ ἀόριστον πᾶν ὡρισμένον οὗ τὰ ὅρια δύνανται ἐπεκτανθῆναι ἄνευ οὐδενὸς περιορισμοῦ; Τί δὲ ἐπισυμβαίνει ἐν τῇ διαιρέσει τῆς ὕλης; Ἀνὰ ἑκάστην τομὴν ἐπεκτείνονται τὰ τοῦ διαιρουμένου μορίου ὅρια διὰ τῆς πολλαπλασιάσεως τῶν μερῶν αὐτοῦ. Διὸ μὴ στερουμένου ποσῶς ὁρίων, οὔτε ἐν συνόλῳ, οὔτε ἐν ταῖς διαιρέσεσι, οὐ δύναται, κατ' ὀρθὸν λόγον, εἶναι ἄπειρον. Οὐδ' ἡ πρὸς Χρύσιππον ἀντίρρησις τοῦ Πλουτάρχου ἔχει ποσῶς ἰσχὺν, διότι μεταξὺ δύω ὅρων ὑπάρχει ἀείποτε μεσάζον τι εἴτε πραγματικὸν εἴτε σχετικόν. Οὕτως ἐρωτώμενος ἂν τὰ ἐν τῷ βαλαντίῳ μου νομίσματα εἰσὶν ἀρτίου ἢ περιττοῦ ἀριθμοῦ, δύναμαι κάλλιστα ἀπαντῆσαι ἐν περιπτώσει ἀγνοίας, ὅτι ἀγνοῶ, ὅπερ ἀποτελεῖ τὸν σχετικὸν, πρός με καὶ τὸν

ἐρωτῶντα με, μεσάζοντα τοῦ ἀρτίου καὶ ἀναρτίου ὅρον. Ἀλλὰ μεταξὺ μηδενὸς καὶ ἀπείρου ὁ μεσάζων ὅρος ἐστὶ τὸ ὡρισμένον, ὅπερ ἐπεκτείνεται μὲν ἐπ' ἀόριστον ἀλλ' οὐ στερεῖται καὶ παντὸς ὁρίου ὅπως τὸ ἄπειρον, διότι ἀφ' ἑνὸς ἔχει τὴν μονάδα ὡς πρῶτον ὅρον καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸν ἀνώτατον, ἢ κατὰ πρόσθεσιν ἢ κατὰ διαίρεσιν, ἀριθμὸν ὡς ἔσχατον ὅρον, τὸν καὶ ἀείποτε δυνάμενον ἐπ' ἀόριστον ἐπαυξηθῆναι· τουθόπερ συμβαίνει ἐν τοῖς τῶν μαθηματικῶν ὑπολογισμοῖς. Σύμφημι ὅτι ἀποβαίνει ἀκατάληπτον καὶ τὸ ἐπ' ἀόριστον διαιρετὸν τῆς ὕλης, πλὴν τὸ ὑποθεῖναι ὡρισμένόν τι σύγκεισθαι ἐξ ἀπείρων μερῶν, ἐστὶν οὐ μόνον ἀντιφατικὸν ἀλλὰ καὶ παράλογον· καθὸ παραδεχόμενοι αὐτὸ εἶναι συγχρόνως ἄπειρόν τε καὶ ὡρισμένον. Οὐχ ἧττον, ἐξηκολούθησε λέγων, ἀντιφατικόν ἐστὶ καὶ τὸ ὑποθεῖναι τὴν ὕλην μὴ ἀδρανῆ καὶ νοήσεως μάλιστα ἐπιδεκτικήν, διότι παραδεχόμεθα αὐτὴν εἶναι συγχρόνως ἑναῖόν τι καὶ πολλαπλοῦν.— Κἀγὼ δέ. Καθόσον μὲν ἀφορᾷ τὸ διαιρετὸν τῆς ὕλης οὐκ ἀντιτείνω ὅτι ἐν τοιαύτῃ σημασίᾳ δυνάμεθα θεωρῆσαι αὐτὴν ἐπ' ἀόριστον καὶ οὐχὶ ἐπ' ἄπειρον διαιρετήν, διότι ὡς καλῶς εἴπατε, οὐδέποτε στερεῖται τελέως ὁρίων, ὅπερ ἀποτελεῖ τὸ ἄπειρον. Ἀλλὰ παραδεχθῆναι τὴν ὕλην ἀδρανῆ εἶναι, καὶ ἀνεπίδεκτον, καί περ ἐνόργανον νοήσεως, ἐστὶν ὅλως ἐναντίον τοῦ ὀρθοῦ λόγου, ὡς σαφῶς ἐξάγεται ἐκ τῶν μνημονευθέντων παρ' ἐμοῦ λόγων.

Ἐνταῦθα περαιώσας τὸν λόγον ἀπεχαιρετίσθημεν μετὰ τοῦ Πανοσιωτάτου Ἡγουμένου διότι τὴν ἐπαύριον ἔμελλον ν'ἀναχωρήσω διὰ τὰς κλεινὰς Ἀθήνας· ὅθεν μειδιῶν ὁ Ἡγούμενος, εἶπέ μοι· «Adieu Mr Locke. Je ne perdrai point mon tems à convertir un homme qui ne pense que par conjectures,— Κἀγὼ δὲ ἀπήντησα· «Adieu, mon révérend père. Je ne m' amuserai pas à éclairer un homme qui ne répond aux arguments des philosophes que par des lettres de cachet.» (52) καὶ οὕτως ἀπεχωρίσθημεν.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΕΝ ΤΗ ΣΤ'. ΔΙΑΛΕΞΕΙ.

(1) «Il est deux sortes d' athées, λέγει ὁ Δρόζιος· Les uns, victimes d' une dépravation abjecte, sont parvenus à repousser l' idée d' un juge inévitable. Ce n' est point l' opinion de pareils êtres qu' il s' agit d' examiner, et l' on peut dire qu' elle est étrangère au sujet qui nous occupe.»

«D' autres hommes, sincères dans leurs recherches scientifiques ont été conduits par elles à un résultat différent de celui qu' on devait en attendre. Leurs laborieuses études, leurs admirables découvertes, leurs étonnante habileté à expliquer par des causes purement mécaniques les phénomènes de la matière et ceux de la pensée, les ont amenés à ne plus voir dans l' univers la nécessité d' un moteur intelligent.» (Droz, De la Philosop. morale. Paris, 1823. p. 173.)

(2) Ὅρα Διάλεξιν Γ'.

(3) Τινὲς διστάζουσι παραδεχθῆναι τὸ νοεῖν τοῦ ἐγκεφάλου φοβούμενοι μὴ τυχὸν προσκρούσωσι τῷ χριστιανικῷ δόγματι. Ἀλλ' ἀποδίδοντες τῇ ψυχῇ τὴν θεωρητικὴν νόησιν μετὰ καὶ τῆς ἠθικῆς εὐθύνης, τῷ δὲ ἐγκεφάλῳ τὴν πρακτικὴν ἁπλῶς νόησιν, τῇ καὶ ἰδίᾳ καὶ τοῖς ἀλόγοις ζώοις, φρονῶ ὅτι καὶ ἡ ἀκεραιότης τοῦ δόγματος διατηρεῖται καὶ ἡ φιλοσοφία ἀρκούντως ἱκανοποιεῖται. «La religion, λέγει ὁ προῤῥηθεὶς Δρόζιος doit ennoblir les facultés humaines; et c' est la profaner que de vouloir avec trop de précipitation que telle ou telle manière de voir est inconciliable avec les vérités religieuses, tandis qu' il serait facile au contraire de prouver que presque toutes les opinions métaphysiques sont susceptibles de s' allier à ces vérités.» (αὐτόθι, σελ. 185.)

(4) Gioberti, Introduz. allo studio della Filos. T. 2. p. 154.

(5) Ἐκτὸς τοῦ στοιχείου τῆς καθολικότητος τοῦ εἰσαχθέντος διὰ τῆς ἀφαιρέσεως ἐν τῇ γνώσει, καὶ ὃ οὐ μεταβάλλει ἢ τὴν μορφὴν, ὑπάρχει καὶ ἕτερόν τι στοιχεῖον ἐκ

τῶν προτέρων, δηλαδὴ ὁ *τύπος* ὁ καὶ ἀποτελῶν τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ τοῦ ὁρισμοῦ. Καθότι ὁ τύπος οὗτος ὑπερβαίνει πάσας τὰς ἐμπειρικὰς παραστάσεις τὰς πρὸς μόρφωσιν αὐτοῦ συντελούσας, συνυπονοῶν τὴν ἀπόλυτον τελειότητα. Παράδειγμα δὲ ἔστωσαν τὰ τῆς μαθηματικῆς ὑποθετικὰ σχήματα τὰ καὶ ἀποτελοῦντα τὸ ἀντικείμενον τῶν μαθηματικῶν ὁρισμῶν τε καὶ θεωρημάτων· ἃ καταστρεφόμενα καθ' ὑπόθεσιν συγκαταστρέφουσι τὴν ἀκρίβειαν τῶν ἀποδείξεων καὶ τὸ ἀλάνθαστον τῆς μαθηματικῆς μεθόδου. Ἐν τοῖς σχήμασι τοῖς ὑπὸ τῆς πείρας παριστανομένοις οὐδὲν ὑπάρχει ἀνταποκρινόμενον πρός τε τὴν ὁμαλότητα καὶ ἐντέλειαν τῶν μαθηματικῶν ὁρισμῶν. Ἕπεται ἄρα ὅτι οἱ μαθηματικοὶ οὐ ποιοῦσι τοὺς ὑπολογισμοὺς αὐτῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν φυσικῶν σχημάτων, ἀλλ' ἐπὶ ἰδανικῶν, τῶν καὶ μὴ ὑπαρχόντων πράγματι ἢ ἐν τῷ νῷ αὐτῶν. Ὅθεν δικαίως ὁ Κάντιος διατείνεται ὅτι ἡ μαθηματικὴ ἐστὶν ἐπιστήμη ὅλως τυπική, οὗ ἕνεκα καὶ ἡ ἀπαράμιλλος αὐτῆς ἀκρίβεια.

Ὁ νοῦς ἡμῶν οὐ σχηματίζει τὸν *τύπον* τῶν μαθηματικῶν σχημάτων δι' ἀφαιρέσεως, ἀλλὰ συλλαμβάνει αὐτὸν *ἐκ τῶν προτέρων*. Οὐχὶ δὲ ὅτι φέρει αὐτὸν ἐμφύτως, ἀνεξαρτήτως πάσης ἐμπειρικῆς ἀντιλήψεως, διότι οὐδ' αὐτοὶ οἱ Πλατωνικοὶ ἀποδίδουσι τῷ νῷ τοιαύτην δύναμιν· ἀλλὰ διὰ τῆς φυσικῆς αὐτοῦ ἐνεργείας, δι' ἧς εἰσχωρεῖ μέχρι τῆς ὀντότητος τῶν ὄντων, ἀντιλαμβάνεται *ἐκ τῶν προτέρων* τῶν μαθηματικῶν σχημάτων· τουτέστιν ἀντιλαμβάνεται ἀμέσως ἄνευ συγκρίσεώς τε καὶ ἐπαγωγῆς, κατὰ τὴν πρώτην ἐμφάνισιν σχήματός τινος, τοῦ τύπου τε καὶ τῆς ἰδέας, τῆς ϗ χρησιμευούσης ταὐτοχρόνως ὡς ἀρχὴ τοῦ ὁρισμοῦ, καὶ ὡς μέτρον τελειοποιήσεως. Ὁ δὲ ἐν λόγῳ τύπος οὐ δύναται εἶναι προϊὸν ἀφαιρέσεως καθὸ ἀποτελῶν αὐτὸν τὸν ὅρον.

Τὰ μαθηματικὰ σχήματα οὐ μόνον οὐ συνίστανται ἐξ ἀφαιρέσεως πραγματικῶν σχημάτων, ἀλλ' ἡ πραγματικότης πρός δε αὐτὴ τῶν φυσικῶν σχημάτων οὐκ ἀποβαίνει σχῆμα νοητὸν ἢ οὕτως εἰπεῖν, μαθηματικόν, ἂν μὴ πρότερον συλλάβῃ ὁ νοῦς τὸν τύπον αὐτῶν. Καὶ ἐντεῦθεν ἡ τῶν ἰδεολογιστῶν ἀρχὴ δι' ἧς ἐξηγοῦσι τὸ μερικὸν διὰ τοῦ καθόλου καὶ τὸ πραγματικὸν διὰ τῆς ἰδέας, διατεινόμενοι ὅτι *τὰ πράγματα οὐδὲν ἕτερον εἰσὶν ἢ εἰκόνες τῶν ἰδεῶν ἡμῶν*. Τὰ φυσικὰ καὶ ἐφηρμοσμένα σχήματα εἰσὶ τοσούτῳ μᾶλλον ἀληθῆ καθ' ὅσον συμφωνοῦσι τοῖς ἰδανικοῖς σχήμασι, τοῖς καὶ πρὸς τοὺς ὁρισμοὺς τῆς ἐπιστήμης ἀκριβῶς ἀνταποκρινομένοις.

(6) Ὁ Κονδιλλάκιος καίτοι οὐδεμίαν ἐν ἡμῖν ἔμφυτον ῥοπὴν παραδεχόμενος, ὁμολογεῖ ὅμως ὅτι «ἐν τῇ ἀναπτύξει τῶν νοερῶν ἡμῶν δυνάμεων ὑπάρχουσιν ἀρχαί τινες, αἱ ὁποῖαι καίτοι διαφεύγουσαι ἡμῖν ὁδηγοῦσιν ὅμως ἡμᾶς.» Ὁ δὲ Λώκκιος πειρᾶται ἀναιρέσαι τὰς ἐμφύτους ἰδέας ἐπερειδόμενος ἐπὶ τῆς ἀρχῆς. «*Ὅπερ ἐν τῷ νῷ καὶ ἐν τῇ συνειδήσει συνάμα*». Ἀλλ' ἡ ἀρχὴ αὕτη ἐστὶν ἀβάσιμος, λέγει ὁ Λεϊβνίτιος, διότι ὑπάρχουσιν ἐν τῇ μνήμῃ ἡμῶν πλεῖσται ὅσαι ἀντιλήψεις μὴ παριστανόμεναι διαρκῶς τῇ συνειδήσει. Ὅπως λοιπὸν ἐπείσακτός τις γνῶσις δύναται διατηρηθῆναι ἐν τῇ μνήμῃ καίτοι μὴ παριστανομένη τῇ συνειδήσει, οὕτω καὶ διὰ φυσικῆς τινος δυνάμεως δύναται διατηρηθῆναι ἔμφυτός τις γνῶσις. Ἢ μήπως, προστίθησιν, ἡ οὕτως ἄχρηστος γνῶσις διαφέρει γνώσεως δυνάμει, ἢ δυνάμεώς τινος τοῦ νοὸς δυναμένης ἀναπτῦξαι τὰς γνώσεις ἅμα τῇ ἁρμοδίᾳ ἀφορμῇ;.... Αἱ ἀναγκαῖαι ἀλήθειαι μὴ δυνάμεναι βεβαιωθῆναι διὰ τῆς πείρας, ὅπως τὰ γεγονότα, ἕπεται ὅτι ἔχουσι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ἐν αὐτῷ τῷ νῷ. Τὰ αἰσθητήρια οὐ χορηγοῦσιν ἡμῖν ἢ ἀληθείας μερικάς, καὶ ἑπομένως ἡ ἄθροισις αὐτῶν οὐκ ἐπιφέρει καθόλου καὶ ἀπολύτους ἀληθείας, καθὸ μὴ ἐξαρτωμένων τούτων ἐκ τῶν αἰσθητηρίων. Οὐδεμία ἀμφιβολία, ὅτι αἱ πρῶται τῆς ἠθικῆς ἀρχαὶ εἰσὶν ἀφ' ἑαυτῶν σαφεῖς· καὶ ἡ ἀλήθεια αὐτῶν, ὡς τῶν λοιπῶν ἀξιωμάτων καταφαίνεται ἀμέσως ἀνεξαρτήτως παντὸς συλλογισμοῦ καὶ πάσης ἐπαγωγῆς. Οὕτως *οὐ φονεύσεις*, *οὐ κλέψεις*, εἰσὶν ἀρχαὶ ἃς οὐ κτῶμεν διὰ τῆς πείρας, ἀλλ' αἰσθανόμεθα αὐτὰς ἐνδομύχως ὡς ἐπιβαλλούσας ἡμῖν καθήκοντα ἱερά. Ἐκ τούτου ὁρμώμενοι τινες φρονοῦσιν ἐμφύτους αὐτὰς εἶναι· ἀλλὰ τὸ ὑλικόν, οὕτως εἰπεῖν, τῆς ἐντολῆς οὐκ ἔστιν πωσῶς ἔμφυτον καθὸ διὰ τῆς πείρας γνωστόν· ὅθεν ἵνα ἡ ἐντολὴ *οὐ φονεύσεις* ᾖ ἔμφυτος, ὤφειλεν ὅπως ᾖ ἔμφυτος καὶ ἡ ἰδέα τοῦ φόνου, ὅπερ οὐκ ἐστιν. Ἐσμὲν ὅμως ἐκ φύσεως οὕτω πως πεπλασμένοι ὥστε αἱ τοῦ καθήκοντος γνώσεις πηγάζουσιν ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως καὶ τοῦ λογικοῦ ἡμῶν ἐκ τῶν προτέρων· ὅθεν ἐν ταῖς περιστάσεσι ποιοῦμεν τὰς κρίσεις τὰς ἐπιβαλλούσας ἡμῖν τὸ καθῆκον.

Σημειωτέον δὲ ἐνταῦθα, ὡς ἐν παρόδῳ, ὅτι τὰς ἐκ τῶν προτέρων γνώσεις τινὲς μὲν θεωροῦσιν ὡς ἀπολύτως πραγματικὰς ἄλλοι δὲ φρονοῦσιν ὅτι οὐδεμίαν πραγματικὴν ὕπαρξιν ἔχουσιν, οὖσαι ἁπλοῖ τῆς νοήσεως ἡμῶν τρόποι· καὶ τοιαύτη ἡ τοῦ Καντίου δόξα.

(7) «Ὁ Λεϊβνίτιος ὑποτίθεται, λέγει ὁ Κ. Μακράκης, ἐν τῇ Φιλοσοφίᾳ αὐτοῦ, ὅτι ἡ ψυχὴ ἔχει ἔμφυτον τὴν δύναμιν τοῦ παράγειν ἀφ' ἑαυτῆς τὰς καθολικὰς καὶ ἀναγκαίας ἰδέας καὶ πᾶσαν γενικὴν ἰδέαν μὴ εἰσαγομένην διὰ τῆς ἀντιλήψεως τῶν αἰσθήσεων. Ἡ ὑπόθεσις αὕτη, προστίθησι, κατηγορεῖ ἐπὶ τῆς ψυχῆς ἱκανότητα μόνον τὸν Θεὸν ἀνήκουσαν.» Ἀλλὰ διακριτέον τὴν ἰδέαν τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς· καθότι ἰδέα μὲν ἔστιν ἡ ἐν τῷ νῷ παράστασις, καὶ ἀντικείμενον τὸ παριστανόμενον εἴτε φυσικὸν εἴτε νοερὸν ὂν τυγχάνει· ἑπομένως ἡ μὲν ἰδέα ἡ καὶ ἐνέργεια τῆς παραστάσεως οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι πηγάζει ἐξ αὐτοῦ τοῦ νοός, τὸ δὲ παριστανόμενον, εἰ μὲν ἐξ ἀντιλήψεως διὰ τῶν αἰσθήσεων ἐν τῇ φύσει ὑπάρχῃ, εἰ δὲ διὰ συλλήψεως ἐκ τῶν προτέρων, ἐν τῷ θείῳ νῷ ὑπάρχει· ἀλλ' ἡμεῖς οὐχ' ὁρῶμεν αὐτὸ ἐν Θεῷ δι' ἐποπτείας, ὡς διατείνεται ὁ Μαλεμβράγχιος, ἀλλ' ἅμα τῇ ἁρμοδίᾳ ἀφορμῇ τὸ πνεῦμα ἡμῶν ἀναπτύσσει αὐτὸ διὰ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἐνεργείας. Ἄλλως ἀφοῦ διὰ τῶν αἰσθητηρίων οὐ κτῶμεν τὰς καθόλου ἰδέας, οὐδ' ἀναπτύσσονται διὰ τῆς τοῦ πνεύματος ἡμῶν ἐνεργείας, ἀνάγκη παραδεχθῆναι ἢ τὴν τοῦ Μαλεμβραγχίου δόξαν ἢ τὰς τῶν Πλατωνικῶν ἐμφύτους ἰδέας, ὅπερ ἀπαράδεκτον.

(8) Δὲν νομίζω ἐκτὸς τοῦ προκειμένου σημειῶσαι ἐνταῦθα ἐν συντόμῳ τὴν τοῦ Καντίου θεωρίαν. Τὰ γεγονότα λέγει οὗτος, ἀποτελοῦσι τὴν ἀληθῆ ὕλην τῶν ἡμετέρων γνώσεων. Αἱ καθόλου γνώσεις οὐκ εἰσὶν ἢ ἰδέαι ἀντανακλώμεναι καὶ διὰ τῶν γεγονότων κεκτημέναι. Ὅθεν ἐκ τῆς παρατηρήσεως τῶν γεγονότων καὶ τῆς τῶν ἰδεῶν ἡμῶν ἀναλύσεως, δεῖ ἄρχεσθαι ἐν πάσῃ ἡμῶν ἐρεύνῃ. Γεγονός τι ὑπάρχει ἢ οὔ; Τὸ ζήτημα ἐστὶν ἀείποτε ὡρισμένον. Ἐξ ἑνὸς ἢ πολλῶν γεγονότων καλῶς παρατηρημένων καὶ ἐπιβεβαιωμένων τί δεῖ συμπεράναι; Ὁ λόγος ἀναγκάζεται συσταλῆναι περιοριζόμενος ἐντὸς δύο ὅρων· τὸ δὲ πνεῦμα οὐδόλως προσηλοῦται ὅταν δὲν παρουσιάζωνται αὐτῷ ὡς βάσεις πάσης γνώσεως ἢ τύποι (formes) σχηματιζόμενοι ἐκ τῶν προτέρων, καὶ συλλήψεις καθαραί. Οὕτως ἕκαστος ἡμῶν φέρει ἐν ἑαυτῷ τὸ ἀόρατον ἐργοστάσιον ἐν ᾧ κατασκευάζονται πάντες οἱ τύποι οὗτοι καὶ πᾶσαι αἱ ἐν λόγῳ συλλήψεις. Ἑπομένως ἕκαστος σχηματίζει ὑποθέσεις καὶ καθίσταται τεχνίτης κατὰ τὸ δοκοῦν.

(9) Ἡ ὑπόστασις τῶν ἀντικειμένων οὐ συνίσταται ἐν τῷ συνόλῳ τῶν ἰδιοτήτων αὐτῶν, μὴ ὄντα ταῦτα οἷα εἰσὶν

ἕνεκα ἰδιότητός τινος, ἢ τοῦ συνόλου αὐτῶν· ἀλλ' ἕνεκα ἀγνώστου ὅλως ἡμῖν *οὐσίας*, ἥτις ἀποκαθιστᾷ αὐτὰ οἷα πράγματι εἰσί.

(10) Αἱ ἐκ τῶν ὑστέρων ἀλήθειαι δύνανται ἀλλοιωθῆναι ὁσάκις δι' ὑπερφυσικῆς τινος δυνάμεως (δηλ. θαύματος) καταστραφῶσιν οἱ ὅροι ἐξ ὧν ἐξαρτᾶται ἡ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὡρισμένη τῆς φύσεως ἁρμονία. Ὡς δὲ πρὸς τὰς ἐκ τῶν προτέρων ἀληθείας, τὰς καὶ ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀντιφάσεως ἐπερειδομένας, αὐταῖς οὐ δύναται ἀντιτείνειν ἑτέρα τις δι' ἀποκαλύψεως ἀλήθεια διότι ἡ πίστις οὐ δύναται εἶναι εἰς ἀντίφασιν πρὸς τὸν λόγον.

(11) Ὁρ. Phiquet, Examen du Fatalisme, L. 2. art. 2. § 1.

(12) Οἱ διϊσχυριζόμενοι ὅτι τὴν περὶ *αἰτίας* ἰδέαν κτώμεθα διὰ τῆς πείρας οὐδόλως λογίζονται ὅτι αὐτὴ ἡ πεῖρα καθίσταται ἀδύνατος ἄνευ τῆς ἰδέας ἀναγκαίας τινος αἰτίας.

(13) Λέγω *ἀναλύσεως τῶν νοερῶν ἐνεργειῶν* καὶ οὐχὶ τῆς *νοήσεως*, διότι ἡ νόησις οὐ δύναται ἐν ἑαυτῇ ἀναλυθῆναι. Δυνάμεθα ὅμως ἀναλῦσαι τὸ προϊὸν πρᾶξιν ἢ ἔργον αὐτῆς. Καὶ ὅμως τὸ προϊὸν αὐτῆς, ὅπερ ἐστὶν ἡ *γνῶσις*, καίτοι κατ' ὄψιν ἁπλοῦν, ἐστὶν ἀπεναντίας λίαν συμπεπλεγμένον. *Ἀντιλαμβάνεσθαι, νοεῖν, γινώσκειν*, εἰσὶ τρία τινὰ διάφορα· καθότι ἡ *ἀντίληψις* ἀποτελεῖ *ὅρον*· τὸ *νοεῖν* ἐστὶν *ἐνέργεια*· τὸ δὲ *γινώσκειν ἀποτέλεσμα*. Καὶ ἡ μὲν ἀντίληψις χορηγεῖ τὴν πρὸς γνῶσιν ὕλην, ἡ δὲ νόησις μεταπλάσσει αὐτήν.

(14) «Ὁ ἄρα καλούμενος τῆς ψυχῆς νοῦς . . . . . οὐθὲν ἐστιν ἐνεργείᾳ τῶν ὄντων πρὶν νοεῖν . . . . . Καὶ εὖ δὴ οἱ λέγοντες τὴν ψυχὴν εἶναι τόπον εἰδῶν, πλὴν ὅτι οὔτε ὅλη, ἀλλ' ἡ νοητική, οὔτε ἐντελεχείᾳ, ἀλλὰ δυνάμει τὰ εἴδη . . . . . . Δεῖ δ' οὕτως ὥσπερ ἐν γραμματίῳ, ᾧ μηθὲν ὑπάρχει ἐντελεχείᾳ γεγραμμένον». (Ἀριστοτ. Περὶ ψυχ. βιβλ. Ι.)

(15) Οὐκ ἔστι, νομίζω, ἐκτὸς τοῦ προκειμένου σημειῶσαι ἐνταῦθα ὅτι κατὰ Κονδιλλάκιον *ἀφαίρεσις* καὶ *πραγματικότης* εἰσὶν ἀντίθετα· «διότι, λέγει, οὐχ' ὑπάρχει ἀφαίρεσις μὴ ἐπιφέρουσα τὴν ἀφαίρεσιν τῆς ὑπάρξεως. Αἱ ποιότητες ἢ ἰδιότητες οὐχ' ὑπάρχουσιν ἢ ἐν ἀντικειμένῳ τι. Ποιότης τις ἀφῃρημένη, ἐστὶ ποιότης ἧς ἀντιλαμβανόμεθα ἀνεξαρτήτως τοῦ ἀντικειμένου πρὸς ὃ ἀνήκει, καὶ ἐπομένως τῆς ὑπάρξεως. Ὅθεν ἐὰν συλλαμβάνωμεν αὐτὴν ὡς ὑπάρχουσαν τὴν συλλαμβάνομεν ἐν τῷ ἀντικειμένῳ

καὶ ἐπομένως οὐκ ἀφῃρέθη κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς συλλήψεως, διότι οὐχ' ὑπάρχει ἀφαίρεσις ὁσάκις ἡ σύλληψις συμπεριλαμβάνει τὴν ὕπαρξιν». 'Αλλ' ἐνταῦθα ὁ Κονδιλλάκιος συγχέει τὴν πραγματικὴν μετὰ τῆς νοερᾶς ὑπάρξεως, διότι ἡ δι' ἀφαιρέσεως ἰδέα δύναται κάλλιστα ὑπάρχει ἐν τῷ νῷ ἡμῶν ἀνεξαρτήτως τοῦ ἀντικειμένου ἀφ' οὗ ἀφῃρέθη.

(16) Condillac, Traité des Sensations. t. I. p. 122.

(17) Ἡ νεωτέρα φυσικὴ δίδει τὴν ἀκόλουθον περὶ ὕλης γνῶσιν, ὁρίζουσα αὐτήν· «Σύνολον τῶν αἰσθητῶν διαρκῶν ποιοτήτων τῶν σωμάτων, ἀνεξαρτήτως τῆς διαφορᾶς, τῆς ἐν τῇ διαστάσει θέσεως, τοῦ ὄγκου, τοῦ σχήματος καὶ τῆς πυκνότητος αὐτῶν». 'Αλλ' ἡ φιλοσοφία οὐκ ἀρκεῖται ἐν τῷ ὁρισμῷ τούτῳ, ἀλλὰ προχωροῦσα περαιτέρω ἐν τῇ ὑλικῇ οὐσίᾳ ἀναζητεῖ τὴν ὑπόστασιν τῶν αἰσθητῶν τούτων ποιοτήτων.

Ἡ ὕλη ἄνευ μορφῆς, ἡ καὶ ἄπειρος τῶν ἀρχαίων οὐκ ἔστιν ἢ τὶ ἰδανικόν. Οὕτω καὶ ἡ ἰδέα τῆς μορφῆς οὐκ ἔστιν ἀπολύτως ἢ θεωρητικὴ γνῶσις τοῦ ἐγώ, δηλαδὴ ἁπλῶς λογικὴ καὶ οὐδόλως δι' ἐποπτείας, ἢ κατ' ἄλλην ἔκφρασιν ἄνευ οὐδεμιᾶς πρὸς τὴν ὕλην σχέσεως καὶ πραγματικῆς τινος σημασίας.

(18) Κατὰ τὸν P. Valois (1680) οἱ παραδεχόμενοι τὴν δόξαν ταύτην τοῦ Καρτεσίου προσκρούουσι τῷ Χριστιανικῷ τῆς μετουσιώσεως δόγματι, διότι κατὰ τὸ ἐν λόγῳ δόγμα τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ εὑρίσκεται ὑπὸ τὸ εἶδος τοῦ ἄρτου ἄνευ ἐκτάσεως, ἐπομένως, λέγει, ἂν ἡ ἔκτασις ἀποτελῇ τὴν ὑπόστασιν τῆς ὕλης, ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ ἤθελεν εἶσθαι ἄνευ ὑποστάσεως. Ὅθεν ἡ ἔκτασις ἢ τὸ ἀδιαχώρητον, προστίθησι, θεωρητέα ὡς παρεπόμενα τῇ ὕλῃ. 'Αλλ' εἰς τὴν ἀντίῤῥησιν ταύτην οἱ Θεολόγοι ἀπήντησαν ὅτι τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ εὑρίσκεται ἐν τῷ ἄρτῳ δι' ὑπερφυσικῆς δυνάμεως οὐχὶ ἐν τῇ φυσικῇ αὐτοῦ ἐκτάσει ἀλλ' ἐν τῇ τυπικῇ, καὶ τῇ τοῦ ἄρτου φυσικῇ ἐκτάσει.

(19) Locke, Essais sur l' entend. hum. L. II. c. XIII. §. 21.

(20) Bossuet, Trait. du libre arbitre. Ch. III. et IV.

(21) Ὅρ. T. IV. de la traduction franç. des Oeuvres de Reid. p. 347—350.

(22) Καὶ πλεῖστοι τῶν ἀρχαίων οὐδεμίαν ἐξ ἀντικειμένου ὕπαρξιν ἀπέδιδον τῷ χώρῳ καὶ τῷ χρόνῳ· διὸ ἐν τῷ

Περὶ τῆς τῶν πραγμάτων φύσεως ποιήματι, λέγει περὶ χρόνου ὁ Λουκρήτιος·

Tempus item per se non est, ...
Nec per se quemquam tempus sentiri fatendum est
Semotum ab rerum motu placidâque quiete.

(23) Lettres, t. 3. εἰς 12ον σελ. 63 καὶ 71.

(24) Ὅρ. Musschenbroek, Phys. cap. 4. p. 74 - 75. Καθ' Ὀλμάννον τὴν μὲν διάστασιν ἀποτελεῖ ἡ *μὴ ἐπαφὴ τῶν πραγμάτων*· τὸν δὲ χρόνον *ἡ διάρκεια τῶν ὑπάρξεων*· Ἀλλ' ἡ μὴ ἐπαφὴ ὑπάρχει ὡς ἐκ τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς τῆς διαστάσεως· διότι ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι τὸ σύμπαν συνεκεντροῦτο ἐν μιᾷ ἐντελῶς πεπυκνωμένῃ καὶ ἄνευ ἐλαχίστου πόρου σφαίρᾳ, ἢ ἐν ἑνὶ ἀτόμῳ πάλιν ἀπῃτεῖτο διάστασις ὅπως συμπεριλάβῃ αὐτά. Τὸ αὐτὸ λεκτέον καὶ περὶ διαρκείας τῶν ὑπάρξεων· διότι τίνι τρόπῳ ἤθελον διαρκεῖ ἂν μὴ ὑπῆρχε χρόνος; Ἡ ἰδέα τῆς ἀποστάσεως προϋποτίθησι τὴν τῆς διαστάσεως· καὶ ἡ ἰδέα τῆς διαρκείας τὴν τοῦ χρόνου.

(25) Ἡ ἱκανότης τοῦ ἐφαρμόζειν, καταλλήλως τὸν χρόνον εἰς τὴν μουσικὴν, ἐξαρτᾶται, κατὰ τὰς φρενολογικὰς ἀρχὰς, ἐξ ἰδιαιτέρου τινος ὀργάνου.

Φαίνεται δὲ ὅτι καὶ τὰ ζῶα αὐτὰ ἀντιλαμβάνονται τοῦ χρόνου καὶ διαιροῦσιν αὐτόν· μάλιστα ὁ ἄγγλος Soutley ἐν τῷ πονήματι αὐτοῦ ἐπιγραφομένῳ· Omniana ποιεῖται λόγον περὶ δύο κυνῶν οἵτινες εἶχον τοιαύτην περὶ χρόνου γνῶσιν ὥστε ἠδύναντο καταλογῖσαι τὰς τῆς ἑβδομάδος ἡμέρας.

(26) Αἱ ἐνέργειαι τοῦ πνεύματος ἡμῶν ἔχουσι πραγματικόν τι ἀντικείμενον, καὶ ἐπιφέρουσι πλήρη τὴν πεποίθησιν τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ. Ἐὰν π. χ. αἰσθάνωμαι ἀλγηδόνα τινα, ἀναγκάζομαι πιστεῦσαι ὅτι πράγματι ὑπάρχει. Ἐὰν ἀντιλαμβάνωμαι αἰσθητοῦ τινος ἀντικειμένου, πιστεύω ἀδιστάκτως την ὕπαρξιν αὐτοῦ. Ἐὰν ἀναμιμνήσκωμαι διακεκριμμένως περί τινός γεγονότος, καίτοι παρελθόντος, οὐδόλως διστάζω περὶ τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ. Ἑνὶ λόγῳ ἡ συνείδησις ἣν ἔχω τῶν πράξεων τοῦ ἐμοῦ πνεύματος, ἐπιφέρει τὴν πλήρη πεποίθησιν τῆς πραγματικότητος τῶν ἐν λόγῳ πράξεων. Αὐτὸ τοῦτο λεκτέον καὶ περὶ τῆς διαρκείας ἡμῶν.

(27) Ὅπου οὐκ ἐφαρμόζεται μέτρον οὐχ' ὑπάρχει σχέσις, οὐδὲ μέρη διακρινόμενα τοῦ ὅλου. Μέρος ἀπείρου ἤ-

θελεν εἶσθαι ὡσαύτως ἄπειρον. Εἶναι ὡσαύτως ἀδύνατον ἐν ἀπείρῳ διαρκείᾳ διακρίνειν χρόνον, δηλαδὴ τὴν ὥραν, τὸ ἔτος καὶ τοὺς αἰῶνας τῆς στιγμῆς· καθότι οὐδέτερον τούτων σχετίζεται μᾶλλον τοῦ ἑτέρου πρὸς τὴν αἰωνιότητα. Ὁ μέγιστος τῶν ἀστέρων καὶ τὸ ἐλάχιστον τῶν μορίων διαφέρουσιν ἐξίσου τοῦ ἀπείρου, διότι οὐδεμία σχέσις δύναται ὑπάρχειν μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ ἀπείρου, οὗ ἡ *ἰδέα* καταστρέφει πᾶσαν ἀτομικότητα καὶ διαφορὰν, ὡς πάντα ἀριθμὸν καὶ μέγεθος.

Ὁ Ἰάκωβης λέγει, ὅτι ἐν τῷ σύμπαντι τὸ σῶμα οὐ διαφέρει τῆς στιγμῆς, διότι οὐχ' ὑπάρχει διαφορὰ μεταξὺ ἀπείρως ἐνδεχομένου καὶ ἀπείρως πραγματικοῦ, καὶ μεταξὺ ἀπείρου δυνάμεως καὶ ἀπείρου ἐνεργείας, ὅθεν ἡ στιγμὴ ἐστὶν ἡ δύναμις τῆς γραμμῆς, ἡ γραμμὴ τῆς ἐπιφανείας, ϗ ἡ ἐπιφάνεια τοῦ σώματος. Ἀλλὰ πᾶσα μορφὴ οὐκ ἔστιν ἢ ἁπλῶς ἐξωτερικὸς ὁρισμὸς διὰ κινήσεως. Ἀλλ' ἐρωτῶ αὐτόν τε καὶ τὸν δοξάζοντα τὰ αὐτὰ Σπινόζαν, ποῦ τὸ ἀπείρως ἐνδεχόμενον δύναται ἔχειν τὸν λόγον ἑαυτοῦ; Οὐδαμοῦ. Πῶς λοιπὸν οὐ διαφέρει τοῦ ἀπείρως πραγματικοῦ, τοῦ ἔχοντος ἐν ἑαυτῷ τὸν λόγον τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ; Ἰδοὺ εἰς ποίας τινας ἀρχὰς ἐρείδεται ὁ ἀθεϊσμός!

(28) «Ὁ τρόπος τοῦ κατὰ τοὺς Καντιανοὺς καταρτισμοῦ τῆς *ἰδέας* τοῦ τε χρόνου καὶ χώρου ἐστὶ πάντῃ ἀνυπόστατος, λέγει ὁ Γαλλούπης. Καὶ ἔργῳ, προστίθησι, κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐν λόγῳ φιλοσοφίας ἡ βάσις τῶν ἡμετέρων γνώσεων ὑπάρχει ἐν τῇ *συνθέσει τῶν παραστάσεων*, κατὰ τὴν ἔκφρασιν αὐτῶν τούτων. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ὁμολογίαν τῶν αὐτῶν, πᾶν ἑτερόθετον ἐστὶ καὶ ἀναγκαῖον· ἡ δὲ πεῖρα οὐκ ἔστι δυνατὴ ἄνευ τῆς παραστάσεως τοῦ κατ' ἀνάγκην συνδέσμου τῶν ἀντιλήψεων, ὅπερ ὁ Κάντιος καλεῖ *ὑπερτάτην ἀρχὴν τῶν τῆς πείρας ἀναλογιῶν*. Τούτων οὕτως ἐχόντων οὐκ ἔστι δύσκολον διακρίνειν ἂν ὁ σύνδεσμος ὁ ἀποτελῶν τὰς κατ' αὐτοὺς, ἐμπειρικὰς *συλλήψεις* (concepta) ἐστὶν ἢ μὴ ἑτερόθετος. Ἀκριβὴς ὅμως ἀνάλυσις τῶν ἐμπειρικῶν τούτων συλλήψεων ἀποδείκνυσι τὸ μὴ βάσιμον τῆς ἐν λόγῳ ἀρχῆς. Καὶ τῳόντι, ἂν ὁ μεταξὺ τῶν διαφόρων ἀντιλήψεων σύνδεσμος ἦτον ἀναγκαῖος ἀπολύτως, πρὸς ἀπαρτισμὸν ἐμπειρικῆς συλλήψεως, ἀναλυομένης τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος συλλήψεως εἰς ἐμπειρικὴν κρίσιν, ὤφειλε καὶ αὕτη ἀναγκαία εἶναι· καὶ ὅμως οὐκ ἔχει οὕτως. Ὅθεν μὴ οὔσης τοιαύτης τῆς ἐμπειρικῆς κρίσεως, ἕπεται κατ' ὀρθὸν λόγον

ὅτι καὶ ὁ ἐν λόγῳ σύνδεσμος ἐστι προϊὸν τῆς πείρας, ἤτοι ἑτερόθετος, καὶ οὐχὶ τοῦ ἐκ τῶν προτέρων τοῦ Καντίου *σχήματος* (schema), δηλαδὴ αὐτόθετος. Οὐδεμία λοιπὸν ἀμφιβολία ὅτι ἡ σύνθεσις οὐκ ἔστι ποσῶς ἡ ἀρχικὴ τοῦ νοὸς ἐργασία, ἀλλ' ἐστιν ἀπεναντίας ἡ ἀνάλυσις, ἐξ ἧς καὶ αἱ ἐμπειρικῶς πηγάζουσαι ἰδέαι τοῦ τε χώρου καὶ χρόνου.» Ὅτι ἐξ ἐμπειρικῆς ἁπλῶς ἀναλύσεως πηγάζουσιν αἱ τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου ἰδέαι, οὐ συμφωνῶ. Ἀπεναντίας σύμφημι τῷ Γαλλούπῃ ὅτι ἡ ἀνάλυσις ἐστὶν ἡ πρώτη τοῦ νοὸς ἡμῶν ἐργασία, καθότι ἐὰν χ. π. παρουσιάσωσιν ἡμῖν ἀνθοδέσμην τινα τί ἄλλο θέλομεν πράξει ἐν τῇ ἐξετάσει αὐτῆς, ἢ ἀνάλυσιν; Καὶ ἐν ἔργῳ, ἀμέσως θέλομεν στρέψει τὴν προσοχὴν ἡμῶν ἐφ' ἑκάστου ἄνθους ἰδίᾳ ἐξετάζοντες τὴν μορφὴν, τὸ χρῶμα καὶ τὴν ὀσμὴν αὐτοῦ· ἔτι δὲ τὴν διάθεσιν καὶ τὸν τρόπον τῆς τοῦ ὅλου συναρμογῆς, ὅπως ἐν γνώσει ἀποφανθῶμεν περὶ τῆς ἀξίας τῆς ἐν λόγῳ ἀνθοδέσμης. Οὐχ ἧττον ὅμως ἐστὶ βέβαιον ὅτι ἔν τισι περιστάσεσι καταφεύγομεν ἀπ' ἀρχῆς εἰς τὴν σύνθεσιν· οὕτως ἡ πρότασις $7+5=12$ ἐμφαίνει κρίσιν συνθετικὴν, ὡς καλῶς διατείνεται ὁ Κάντιος, καὶ οὐδόλως ἀναλυτικὴν λόγῳ ἐμμέσου σχέσεως ταυτότητος, ὡς διατείνεται ὁ μνησθεὶς Γαλλούππης, ὁ μηδόλως παραδεχόμενος ἐμπειρικὰς διὰ συνθέσεως κρίσεις. Ἐν πάσῃ ὅμως ἀκριβῆ ἐρεύνῃ ἀρχόμεθα δι' ἀναλύσεως καὶ ἀπολήγομεν εἰς σύνθεσιν.

Αἱ τῆς ἀναλύσεως δὲ καὶ συνθέσεως αὗται πράξεις ὑπάγονται τῇ βουλήσει. Οὕτω βουλόμενοι κτῆσαι ἀκριβεῖς περί τινος ἀντικειμένου γνώσεις, ἀποχωρίζομεν αὐτὸ τῶν λοιπῶν συνυπαρχόντων ἀντικειμένων, καὶ ἐξετάζοντες πρότερον ἰδίως ἕκαστον αὐτοῦ μέρος, συντιθέμεθα ἀκολούθως εἰς ἓν ἅπαντα τὰ μέρη αὐτοῦ πρὸς ἀπαρτισμὸν τοῦ ὅλου.

Ἡ ἀποσύνθεσις ἢ ἀνάλυσις αὕτη ἐστὶν ἀναγκαία ὡς ἐκ τοῦ περιορισμοῦ τοῦ νοὸς ἡμῶν. Τὸ δὲ ἐπαναφέρειν ἐν τῇ ἑνότητι ἁπάσας τὰς διανοήσεις ἡμῶν ἐστὶ νόμος τοῦ ἡμετέρου πνεύματος, τοῦθ' ἕνεκα ἡ ἐν λόγῳ ἐνέργεια ὑπάγεται τῇ παθητικότητι.

(29) Ὅρ. D' Alembert, Eclaircissem. §. XVI.—«Οὐδὲν φυσικώτερον, λέγει ὁ αὐτὸς Δ' Ἀλεμβέρτος, τοῦ θεωρεῖν τὴν κίνησιν ὡς μετάβασιν τῶν σωμάτων ἀπὸ τόπου εἰς τόπον τῆς ἀπείρου διαστάσεως, ἣν θεωροῦμεν ὡς τόπον τῶν σωμάτων. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη ἰδέα προϋποτίθησι διάστασίν τινα συγκειμένην ἐκ διαχωρητῶν καὶ ἀκινήτων μερῶν. Οἱ

δὲ Καρτεσιανοί, οἱ μὴ παραδεχόμενοι οὐδεμίαν διάστασιν, πλὴν τῆς τῶν σωμάτων, ταυτίζοντες οὕτω τὴν ἔκτασιν μετὰ τῆς ὕλης, τίνι τρόπῳ δύνανται συμβιβᾶσαι τὴν ὕπαρξιν τῆς κινήσεως μετὰ τῆς θεωρίας αὐτῶν; Ἵνα ὦσι συνεπεῖς δέον ἀρνηθῆναι τὴν ὕπαρξιν τῆς κινήσεως». (Elém. de Philosophie §. XVI.)

(30) Τὸ αὐτὸ δυνάμεθα εἰπεῖν καὶ περὶ διαστάσεως λαμβάνοντες ὡς ὅρον ἕν τι σῶμα, ἤτοι ὡρισμένην τινὰ διάστασιν.

(31) De Civit. Dei. L. XI. cap. 6.—Ἀλλὰ πρὸ αὐτοῦ εἶπεν ὁ Πλάτων. «Ὁ Θεὸς (χρόνον ἐκόσμησε) σὺν κόσμῳ· οὐ γὰρ ἦν πρὸ κόσμου ἄστρα· διόπερ οὐδ' ἐνιαυτὸς, οὐδ' ὡρῶν περίοδοι, αἷς μετρέεται ὁ γεννατὸς κόσμος οὗτος· εἰκὼν δὲ τῷ ἀγεννάτῳ χρόνῳ, ὃν αἰῶνα ποταγορεύομεν· ὡς γὰρ ποτ' ἀΐδιον παράδειγμα τὸν τὸν ἰδανικὸν κόσμον, ὅδε ὠρανὸς ἐγεννάθη, οὕτως ὡς πρὸς παράδειγμα τὸν αἰῶνα ὅδε χρόνος σὺν κόσμῳ ἐδημιουργήθη». (ἐν Τιμ. τ. 3. σελ. 97.) Καὶ ἀλλαχοῦ ἐν τῷ αὐτῷ πονήματι· «Ἡμέρας γὰρ καὶ νύκτας, καὶ μῆνας, καὶ ἐνιαυτοὺς, οὐκ ὄντας πρὶν οὐρανὸν γενέσθαι, καὶ τότε ἅμα ἐκείνῳ ξυνισταμένῳ τὴν γένεσιν αὐτῶν μηχανᾶται ταῦτα δὲ πάντα μέρος χρόνου».

(32) Cicero, De Natur. Deorum. L. I. cap. IX.—«Τί εἰσὶν ἐν ἑαυτοῖς, λέγει ὁ Saisset ἐν τῷ Essais de philosophie religieuse, σελ. 167,) ἥ τε αἰωνιότης καὶ τὸ ἄπειρον; Εἰσὶν ἄρα ἰδιότητες θετικαὶ, πραγματικοί τε καὶ ἀπόλυτοι ὅροι τῆς θείας φύσεως, ἢ ἁπλᾶ ἀνθρώπινα φαινόμενα, ἢ τύποι ὑφ' ὧν ἡμεῖς οἱ ὑπαγόμενοι ταῖς μεταβολαῖς τοῦ χρόνου καὶ τοῖς περιορισμοῖς τῆς ἐκτάσεως, παριστῶμεν τὴν ἄπειρον δύναμιν καὶ ἀναλλοίωτον τῆς Θεότητος φύσιν; Παραδεχόμενοι τὴν ὕπαρξιν ὄντος τελειοτάτου, παραδεχόμεθα πρός δε κατ' ἀνάγκην αὐτὸ εἶναι πάντῃ ἁπλοῦν, ἀναλλοίωτον, ἄπειρον καὶ αἰώνιον. Τὸ ἀπολύτως ἀναλλοίωτον ἀπέναντι τῆς διαρκοῦς τῶν ὄντων μεταβολῆς, ἀποτελεῖ τὴν αἰωνιότητα· ἡ δ' ἄπειρος καὶ ἁπλουστάτη συγχρόνως δύναμις τοῦ παράγειν ἄπειρον ἀριθμὸν ὄντων, ἀποτελεῖ τὸ ἄπειρον τῆς θεότητος· ἑπομένως τὸ ἄπειρον τοῦ χρόνου καὶ τοῦ χώρου φαίνονται ἡμῖν τοσοῦτον πραγματικὰ ὅσον καὶ αἱ ὡρισμέναι ἐκτάσεις ὧν ἐφαπτόμεθα, καὶ αἱ διάρκειαι τῶν ἐν ἡμῖν φαινομένων».

(33) Théologie de l' être, ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῆς Πρωσσικῆς Ἀκαδημίας.

(34) Ὅρ. Saint-Vernand., mémoire sur la question de savoir s'il existe des masses continues, et sur la nature probable des dernières particules des corps. Paris, 1844.

(35) Elementa metaphys. physic. c. 2. Dynamice.—Ἔτι De Rémusat, Essais IX. De la matière. c. 4. §. 2, et 3. t. 2. p. 287—306.— Ἔτι Javary, De la Certitude, Liv. 5. ch. 2. p. 491, et suiv.

(36) Κατ' Ἀριστοτέλην ὁ χρόνος ὑπάρχει προαιωνίως, ἀλλὰ καὶ οὗτος θεωρεῖ αὐτὸν ὡς πάθός τι κινήσεως. Οὕτω παραδεχόμενος τὸ προαιώνιον τοῦ χρόνου, παραδέχεται κατ' ἀνάγκην καὶ τὴν προαιωνιότητα τῆς κινήσεως. «Εἰ οὖν ἀδύνατόν ἐστι καὶ εἶναι καὶ νοῆσαι χρόνον ἄνευ τοῦ νῦν, τὸ δὲ νῦν ἐστὶ μεσότης τις καὶ ἀρχὴν καὶ τελευτὴν ἔχον ἅμα, ἀλλὰ ἀρχὴν μὲν τοῦ ἐσομένου χρόνου, τελευτὴν δὲ τοῦ παρελθόντος, ἀνάγκη ἀεὶ εἶναι χρόνον. Ἀλλὰ μὴν εἴγε χρόνον, φανερὸν ὅτι ἀνάγκη εἶναι κίνησιν, εἴπερ ὁ χρόνος πάθος τι κινήσεως». Τὴν δὲ ἀρχὴν τῆς κινήσεως ἀντὶ νὰ ζητήσῃ ἐν τῷ πρώτῳ ὅρῳ τῶν ὑπάρξεων, ἀναζητεῖ ἐν αὐτῷ τῷ κινουμένῳ. «Εἰ γὰρ τῶν μὲν κινητῶν ὄντων, τῶν δὲ κινητικῶν, ὁτὲ μὲν ἔστε τι πρῶτον κινοῦν, τὸ δὲ κινούμενον, ὁτὲ δὲ οὐδὲν, ἀλλ' ἠρεμεῖ, ἀναγκαῖον, τοῦτο μεταβάλλειν πρότερον· ἦν γάρ τι αἴτιον τῆς ἠρεμίας· ἡ γὰρ ἠρέμησις στέρησις κινήσεως· ὥστε πρὸ τῆς πρώτης μεταβολῆς ἔστε μεταβολὴ προτέρα.» (Φυσικ. VIII. 1.)

(37) «Ἐπὶ τῆς συστάσεως τῆς ὕλης, καθὸ ἐκτατῆς, τρεῖς μόνον ὑποθέσεις εἰσὶν ἐνδεχόμεναι, λέγει ὁ Whewell· α'.) ἡ παραδεχομένη τ' ἄτομα καὶ τὸ κενόν· β'.) ἡ παραδεχομένη τ' ἀπόλυτον πλῆρες· καὶ γ'.) ἡ μὴ παραδεχομένη τὴν πραγματικὴν διάστασιν. Ἀλλ' ἡ πρώτη, προστίθησιν, ἐστὶν ἡ ἐλλογωτέρα καὶ βασιμωτέρα.» (Philosophy of the inductive sciences, book. VI.) Αἰτῶ συγγνώμην τῷ Whewell, διότι τὸ ἀπόλυτον κενὸν ἐστὶ *ὂν μὴ ὄν*· δηλ. ὂν καθὸ καθ' ὑπόθεσιν ὑπάρχον· μὴ *ὂν* καθὸ *μηδὲν* ἐν ἑαυτῷ. Ἄρα ὅλως ἀντιφατικόν. Αὐτὸ τοῦτο λεκτέον καὶ περὶ μὴ πραγματικῆς διαστάσεως. Τὸ δὲ ἀπόλυτον πλῆρες ἐκτὸς ὅτι οὐκ ἔστιν ἀναγκαῖον ὑπαρχούσης τῆς ἀπολύτου διαστάσεως ἐξ ἀντικειμένου, ἤθελε πρός δε κωλύει τὴν κίνησιν· ὥστε δῆλον γίνεται ὅτι οὐδεμία τῶν ἐν λόγῳ ὑποθέσεων ἐστὶ βάσιμος.

(38) «Ἠδυνάμεθα, λέγει ὁ Γασένδιος, ὀνομάσαι αὐτὴν οὐσίαν, ἐὰν διὰ τῆς λέξεως ταύτης οὐκ ἐδηλοῦτο συνήθως

ὑπονοούμενόν τι ὑποκείμενον τὸ καὶ ἐμφαινόμενον δι' ὑλικῶν, νοερῶν ἢ ἠθικῶν ποιοτήτων. Ἀνάγκη λοιπὸν ἐπεκτείνειν τὴν ἔννοιαν τῆς λέξεως *οὐσία*, δηλοῦντες δι' αὐτῆς οὐ μόνον τά τε πνεύματα καὶ σώματα, ἀλλὰ πρός δε τόν τε χῶρον καὶ χρόνον, ὁμολογοῦντες ὅτι αἱ γνώσεις ἡμῶν περιλαμβάνουσι τὰς ἑξῆς τρεῖς κατηγορίας, δηλαδὴ α'.) τὴν τοῦ ὑποκειμένου ἢ οὐσίας· β'.) τὴν τῶν ποιοτήτων· καὶ γ'.) τὴν τοῦ χώρου καὶ χρόνου, τῶν καὶ *ἐκδοχείων* (recipientia) τῶν τε οὐσιῶν καὶ ποιοτήτων.» (Physic. Sect. I. L. II. c. 1.)

(39) Ἐπὶ τοῦ ἐν λόγῳ ζητήματος ὁ Λώκκιος λέγει τάδε· «Ὅταν μοὶ ἀποδείξητε σαφῶς τί ἐστὶν *οὐσία* καὶ *ποιότης*, τότε κἀγὼ θέλω εἰπεῖν ὑμῖν τί τούτων ἐστιν ὁ χρόνος. Ἐν ἔργῳ διὰ τῆς λέξεως *οὐσία* ἐννοοῦμεν κοινῶς, ὡς προείπομεν, τὸ ἄγνωστον ὑποκείμενον τῶν φυσικῶν καὶ ψυχολογικῶν φαινομένων, καὶ ἐπειδὴ ὁ χρόνος οὐ δηλοῦται οὐδὲ ταῖς αἰσθήσεσι, οὐδὲ τῇ συνειδήσει, διὰ χρωμάτων ἢ διὰ διαλογισμῶν, οὐκ ἀποδίδομεν αὐτῷ τὴν τῆς οὐσίας ἐπωνυμίαν. Καὶ ἐπειδὴ ἡ λέξις *ἰδιότης* δηλοῖ ποιότητα φυσικὴν ἢ ἠθικὴν δηλαδὴ ἐπενεργοῦσαν ἐπὶ τῶν αἰσθητηρίων ἢ τῆς συνειδήσεως, ἕπεται νομίμως ὅτι ἐν τῇ σημασίᾳ ταύτῃ ὁ χρόνος οὐ δύναται ἐπικληθῆναι *ποιότης*. Ἑπομένως, ἐπαναλαμβάνομεν, ὅτι πρέπει ἢ ἐπεκτείνειν τὴν ἔννοιαν τῆς λέξεως *οὐσία*, ἢ παραδεχθῆναι ὅτι ἀνεξαρτήτως τῶν τε οὐσιῶν καὶ τρόπων, τῶν καὶ ἀποτελούντων τὰ πνεύματα καὶ τὰ σώματα μετὰ τῶν ποιοτήτων αὐτῶν, ὑπάρχουσι πρός δε ὅ τε χρόνος καὶ ὁ χῶρος, ἅτινα οὐκ εἰσὶν οὐδὲ πνεύματα οὐδὲ σώματα, οὐδὲ ποιότητες οὐδ' ἕτερον τούτων, ἀλλὰ μόνον χρόνος καὶ χῶρος.» (T. II. L. VI. Sec. I §. 9).

(40) Clarke. ib. T. I. p. 277.

(41) T. IV. p. 346, de la traduct. franç. des Oeuvres de Reid.

(42) Αὐτόθι.

(43) Τελέως δὲ καὶ ἀπολύτως ἄπειρον οὐκ ἔστιν ἢ ὁ μόνος Θεός, καθὸ κατέχων ἁπάσας τὰς τελειότητας. Ὁ δὲ χρόνος καὶ ὁ χῶρος εἰσὶν ἄπειρα καθ' ἓν μόνον εἶδος· δηλ. ὁ μὲν χρόνος κατὰ διάρκειαν, ὁ δὲ χῶρος κατ' ἔκτασιν, ὅπερ ἀποτελεῖ εἶδός τι ὁρισμοῦ, καθὸ ἐξαιρῶν πᾶσαν ἑτέρου εἴδους ὕπαρξιν.

(44) Condillac, Trait. des Sens. 1754, T. I. p. 110, et suiv.—Ἔτι Art. de penser p. 150.

Ἡ θεωρία τοῦ Κονδιλλακίου οὐ διαφέρει τῆς τοῦ Λωκκίου ἢ καθ' ὅσον οὐ παραδέχεται ὅρια εἰς τὴν ταχύτητά τε καὶ βραδύτητα τῆς διαδοχῆς· ἀμφότερα δύνανται εἶναι τοσοῦτον ἐκτενῆ ὥστε ἡ φαντασία οὐ δύναται ἀντιληφθῆναι αὐτῶν, καὶ μία στιγμὴ δύναται συνυπάρχειν πρὸς χιλιάδας αἰώνων. Κατὰ τοῦτο ὁ Κονδιλλάκιος ἀπομακρύνεται μᾶλλον τοῦ Λωκκίου τῆς ἀληθείας, ἀλλ' ἐστὶ μᾶλλον συνεπής. Οὕτως ἐκ τῆς συνέχείας πηγάζει ἡ διαδοχή, ἐκ δὲ τῆς διαδοχῆς ἡ διάρκεια. Οὐδεμία διάρκεια ἄνευ διαδοχῆς· ἐκ δὲ τῆς διαφορᾶς τῆς διαδοχῆς ἡ διαφορὰ τῆς διαρκείας. Ἰδοὺ ἐνὶ λόγῳ ἡ θεωρία τοῦ τε Λωκκίου καὶ Κονδιλλακίου. Ἀλλὰ σημειωτέον ἐνταῦθα ὅτι ὁ πρῶτος κρῖκος τῆς ἁλύσσεως ταύτης ἐστὶ διπλοῦς, δηλαδὴ συνέχεια καὶ διαδοχή, ὅπερ ἐστὶ τ' αὐτό. Πρόσθες ὅτι ὁ Λώκκιος ἀναστρέφει τὴν φυσικὴν τάξιν προτάττων τὴν διαδοχὴν τῆς διαρκείας· ὅπερ ἐστὶ τ' αὐτὸ ὡς νὰ προτάττῃ τὴν κίνησιν τῆς διαστάσεως. Καθότι ἡ διαδοχὴ προϋποτίθησι τὴν διάρκειαν καὶ οὐχὶ ἡ διάρκεια τὴν διαδοχήν. Ἡ διαδοχὴ οὐκ ἔστι πρᾶγμα, ἀλλὰ σχέσις προϋποθέτουσα τα πράγματα· καὶ ἐὰν τὰ πράγματα συνυπάρχωσιν οὐχ' ὑπάρχει διαδοχή. Ἐὰν δὲ διαδέχωνται ἔρχεται τὸ ἓν κατόπιν τοῦ ἑτέρου. Ἀλλὰ δὲν δύνανται νὰ ἔρχωνται τὸ ἓν κατόπιν τοῦ ἄλλου ἢ ἐν τῇ διαρκείᾳ, κατὰ σχέσιν *πρώτου, δευτέρου* κ.λ.π. ἡ δὲ διάρκεια προηγεῖται τοῦ ἀριθμοῦ, καθόσον ὁ ἀριθμὸς πηγάζει ἐκ τοῦ χρόνου.

Ὁ δὲ Λώκκιος πίπτει εἰς ἀντιλογίαν διότι λέγει ὅτι ἡ διάρκεια ἀποτελεῖ τὴν διάστασιν ἀπὸ μίαν εἰς ἄλλην ἐμφάνισιν μιᾶς τινος ἰδέας· ὅθεν ἐὰν θεωρήσωμεν τὴν ἀπὸ μιᾶς εἰς ἄλλην ἐμφάνισιν διάστασιν ὡς στοιχεῖον, ὅμοιόν τι θέλει εἶσθαι καὶ ἡ διάστασις ἐκ τῆς δευτέρας πρὸς τὴν ἑπομένην ἐμφάνισιν, καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς. Ἐὰν δὲ δέκα τῶν ἐν λόγῳ στοιχείων ἀποτελῶσι διάρκειαν, οὕτω καὶ ἕκαστον τούτων ἀποτελεῖ ὡσαύτως διάρκειαν, ἄλλως ἡ διάρκεια ἤθελε σύγκεισθαι ἐκ μερῶν στερουμένων διαρκείας, τοὐθόπερ ἀντιστοιχεῖ πρὸς μηδὲν διαρκείας· ἑπομένως ἀνάγκη παραδεχθῆναι ὅτι ἀποτελοῦσι μικροτέραν τινὰ διάρκειαν· ἀλλ' ἐπειδὴ κατὰ τὴν τοῦ Λωκκίου θεωρίαν οὐχ' ὑπάρχει διαδοχὴ ἀπὸ μιᾶς πρὸς ἑτέραν ἐμφάνισιν ἕπεται ὑπάρχειν διάρκεια ἄνευ διαδοχῆς.

Προσθετέον ἐνταῦθα ὅτι καὶ οἱ ἀστρονόμοι ὑποπίπτουσιν εἰς διάλληλον δεῖξιν, παραδεχόμενοι διάρκειαν ἰσόχρο-

νον καὶ ἀνισόχρονον, καὶ ἑπομένως ἀμετατρεπτόν τι μέτρον χρόνου πρὸ τῆς διαδοχῆς, ἐξ ἧς παράγουσι τόν τε χρόνον καὶ τὸ μέτρον. Κατ' αὐτοὺς καὶ τὸν Λώκκιον, τὸ μέτρον προηγήθη κατ' ἀνάγκην τῆς παρατηρήσεως, ἐνῷ εἶναι πάντη ἀνεξάρτητον, καθότι ζητητέον ἐν τῷ παρατηρητῇ καὶ οὐχὶ ἐν τῷ παρατηρουμένῳ.

(45) Gassendi, Physic. L. I.

(46) Tillotson, Sermons. t. VII. Serm. XIII.

(47) Bossuet, Logique L. I. chap. XIII.

(48) Τίνι τρόπῳ συμβιβάζονται ταῦτα μετὰ τῆς θεωρίας τῶν μονάδων αὐτοῦ ; Καὶ τῷόντι, ἐὰν αἱ ἐν λόγῳ μονάδες εἰσὶν ἁπλᾶ τοῦ νοὸς ὄντα, οὐχ ὑπάρχουσιν ἐν τῇ διαστάσει, οὐδ' ἐμφαίνουσιν ἐξωτερικὰς χώρου σχέσεις, ἑπομένως οὐχ ὑπάρχει μεταξὺ αὐτῶν ἀριθμητικὴ διαφορὰ καὶ οὕτως εἰσὶ καὶ ἀπ' ἀλλήλων ἀδιάκριτοι.

(49) Diction. Histor. et crit. ἐν τῇ λέξει Stilpon.

(50) Ἡ ἰδέα τοῦ ὡρισμένου, λέγει ὁ Γαλλούππης, ἐν τῷ Φιλοσοφικῷ αὐτοῦ Δοκιμίῳ, πηγάζει ἐκ τῆς τοῦ ἀπείρου. Ἀλλ' ἐν τούτοις, καθ' ὁμολογίαν τοῦ ἰδίου, ἵνα ἀντικείμενόν τι θεωρηθῇ ὡς ὡρισμένον οὐκ ἔστιν ἀνάγκη παραβαλεῖν τὴν ἰδέαν αὐτοῦ πρὸς τὸ ἄπειρον, ἀλλὰ μόνον πρὸς ἕτερόν τι ὡρισμένον. Ἡ δὲ τοῦ ἀπείρου ἰδέα οὐκ ἔστι, λέγει ὁ αὐτὸς, ἔμφυτος, ἀλλὰ κτᾶται διὰ τῶν περὶ τῶν πεπερασμένων συλλογισμῶν. Ἐπὶ τέλους, προστίθησιν ὁ ἴδιος, ὅτι ἡ ἀρχὴ «Δοθέντος τοῦ ὑφ' ὅρου ἀνάγκη ὑπάρχειν καὶ τοῦ ἀπολύτου», ἐστὶν ἀρχὴ ἀναλυτικὴ καὶ οὐδόλως συνθετική· ἑπομένως ἡ πραγματικότης, λέγει, τοῦ ἀπολύτου δηλοῦται ἐκ τῆς πραγματικότητος τοῦ ὑφ' ὅρου. Ἐρωτῶ λοιπὸν τίνι τρόπῳ ἡ ἰδέα τοῦ ὡρισμένου πηγάζει ἐκ τῆς τοῦ ἀπολύτου ; «Τὸ ὡρισμένον, λέγει ὁ Ἀνσιλλὼν, ἐστὶ τὸ *ἐγὼ*, ὃ κατ' ἀνάγκην τροποποιεῖται πολυτρόπως μὲν ἀλλ' ὡρισμένως. Τὸ σύνολον τῶν παραστάσεων, ἢ μᾶλλον τὸ σύνολον τῶν ἐκτὸς ἐμοῦ ὑπαρχόντων ὄντων καὶ ἀνεξαρτήτων ἀπ' ἐμοῦ, ἑνὶ λόγῳ τὸ σύμπαν, ἐστὶ τὸ ἄπειρον. Οἱαδήποτε καὶ ἂν ᾖ ἡ ἰδέα ἣν ὁ ἄνθρωπος συλλαμβάνει περὶ ἑαυτοῦ καὶ τοῦ σύμπαντος, θεωρεῖ ἀείποτε ἑαυτὸν ὡς ὂν ὡρισμένον καὶ ἐν τῷ ἀπείρῳ διατελοῦντι». Ἀλλὰ σημειωτέον, προστίθησιν ὁ Γαλλούππης, ὅτι τὸ αἴσθημα τοῦ *ἐγὼ*, τοῦ καὶ αἰσθανομένου τὸ *οὐκ ἐγὼ*, ἐστὶ τὸ πρῶτον γεγονὸς τοῦ νοὸς ἡμῶν, ἀλλὰ τὸ *οὐκ ἐγὼ* τὸ αἰσθάνεται ἐξ ἴσου ὡς ὡρισμένον καὶ οὐδόλως ὡς ἄπειρον διότι αἱ αἰσθήσεις οὐ μόνον οὐ

φθάνουσιν εἰς τὸ ἄπειρον ἀλλὰ μάλιστα ὁρίζουσι καὶ πᾶν ὑπ' αὐτῶν ἐξεταζόμενον ἀντικείμενον. Προχωροῦντες ἔν τινι ἐκτεταμένῃ διαστάσει ὁ νοῦς ὑποτίθησιν ἀείποτε ἑτέραν πέραν αὐτῆς καὶ οὕτω σχηματίζει τὸ αἴσθημα τοῦ ἀπείρου. Αἰτῶ συγγνώμην τῷ σοφῷ Γαλλούππῃ διότι οὕτω σχηματίζεται τὸ αἴσθημα τοῦ *ἀορίστου* καὶ οὐδόλως τοῦ *ἀπείρου*, τοῦ καὶ ἐκ τῶν προτέρων πηγάζοντος. «Τὸ ἄπειρον, λέγει ὁ ῥηθεὶς Ἀνσιλλῶν, ἐστὶν ὡς πρὸς ἡμᾶς ἁπλῆ ἰδέα, ἀλλ' ἐστὶν ἀναγκαία, καθὸ πηγάζουσα ἐξ αὐτῆς τῆς νοερᾶς ἡμῶν φύσεως, καὶ ἐπὶ τῶν πρώτων ἀρχῶν τοῦ λογικοῦ ἡμῶν ἐρειδομένη. Μὴ δυνάμενοι κατανοῆσαι τὸ ἄπειρον πολλάκις συγχέομεν αὐτὸ μετὰ τοῦ ἀορίστου· ἀλλ' οὐδὲν πλέον ἀντίθετον τοῦ ἀπείρου ἢ τὸ ἀόριστον· διότι τὸ μὲν ἀποτελεῖ τὴν ὁλότητα, ἐνῷ τὸ ἕτερον οὐδέποτε φθάνει αὐτήν. Οὐδὲν δυνάμεθα προσθεῖναι τῷ πρώτῳ, διότι διατελεῖ πλῆρες, ἀπόλυτον, τέλειον· ἐνῷ τὸ ἕτερον ἐστὶν ἀείποτε ἐπιδεκτικὸν προσθέσεως, καθὸ ἀτελὲς πάντοτε καὶ ἐπιδεκτικὸν αὐξήσεως». (Ancillon, Essais sur le sentiment, et l' idée de l' infinit.)

(51) Ὅρ. Art de penser. 5e édit. p. 39.

Οὐκ ἔστι, νομίζω, ἐκτὸς τοῦ προκειμένου σημειῶσαι ἐνταῦθα τὰ ὑπὸ Royer Collard περὶ χώρου καὶ χρόνου ἀναφερόμενα.

Οὗτος λοιπὸν λέγει· α'.) Ἡ γνῶσις τοῦ χώρου οὖσα ἀναγκαία οὐ δύναται πηγάζειν ἐκ τῆς πείρας. Ἀφ' ἑτέρου ὁ χῶρος οὐχ' ὑπάγεται τῇ παρατηρήσει, καὶ ὑπαγόμενος οὐκ ἠδύνατο συμπεριληφθῆναι καθὸ ἄπειρος.

β'.) Ἡ γνῶσις αὕτη οὐ πηγάζει ὡσαύτως ἐκ τοῦ συλλογισμοῦ. Ἄλλως ἔπρεπε νὰ γνωρίζωμεν τὰς ἀρχὰς ἐξ ὧν εἰκάζεται· ὅπερ ἀδύνατον.

γ'.) Ἕπεται λοιπὸν ὅτι ἡ σύλληψις τοῦ χώρου ἐστὶ γεγονὸς ἀρχικὸν καὶ μὴ δυνάμενον ἀναχθῆναι εἰς ἕτερον, ὡς ἡ σύλληψις τῆς ὑποστάσεως· ὅθεν ὑπάγονται εἰς ἰδιαίτερον καὶ ἀρχικόν τινα νόμον τοῦ πνεύματος ἡμῶν.

δ'.) Ὅλη ἡ περὶ χρόνου γνῶσις συνίσταται ἐν τῷ ὁρῖσαι τὰς ψυχολογικὰς περιστάσεις καθ' ἃς ἀπεκτήσαμεν ἀρχικῶς αὐτήν.

ε'.) Ἐστὶ πασίδηλον ὅτι ἡ διάρκεια γεννᾶται ἐν ἡμῖν ἐκ τοῦ αἰσθήματος τῆς ταὐτότητος ἡμῶν, τῆς διαβεβαιουμένης ὑπό τε τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς μνήμης. Οὐδὲν δὲ γεγονὸς ἐνδεχόμενον χορηγεῖ ἡμῖν τὴν ἰδέαν τοῦ χώρου, καὶ ἐὰν ἡ-

δυνάμεθα περιορισθῆναι διαρκῶς ἐν ἡμῖν, οὐδαμῶς ἠδυνάμεθα καταλαβεῖν αὐτόν. Ἑπομένως ἡ ἀρχὴ τῆς γνώσεως τοῦ χώρου ζητητέα ἐν τῷ ἐξωτερικῷ καὶ ἐν τοῖς γεγονόσι τῆς ἀντιλήψεως τῶν σωμάτων,

ς'.) Τὴν γνῶσιν τοῦ χώρου ἀνευρίσκομεν ἐν ταῖς ἀντιλήψεσι τοῦ στερεοῦ ἐκτατοῦ, ἢ μᾶλλον ἡ ἔκτασις αὐτὴ ἀποτελεῖ χῶρον.

ζ'.) Ἡ ἰδέα τοῦ χώρου οὐ συμπεριλαμβάνεται ἐν τῇ τῆς στερεότητος, καί τοι τοῦ χώρου κατ' ἀνάγκην συλλαμβανομένου ἐν τῇ περιστάσει τοῦ στερεοῦ. Αἱ δύο αὗται γνώσεις προσεγγίζουσι καὶ συμμετέχουσι μεταξύ των· ἀλλ' ἡ μία οὐ παράγεται ἐκ τῆς ἑτέρας. Ὁ χῶρος ἐμφανίζεται ἀνεξαρτήτως τῆς ἐμπεριεχομένης ὕλης, καὶ ἤθελεν ἀκολουθεῖ ὑπάρχον καί τοι τῆς ὕλης μηδενιζομένης. Ὑπῆρχε πρὸ αὐτῆς καὶ ἔσεται μετ' αὐτήν. Οὐ δυνάμεθα ἐξαφανῖσαι αὐτὸν οὐδὲ νοερῶς. Ἀφ' ἑτέρου ὁ ὡρισμένος χῶρος οὐκ ἔστι τεμάχιον ἄλλου ἐκτενεστέρου. Μάτην ζητοῦμεν νοερῶς τὸ πέρας αὐτοῦ· καὶ οὕτω γεννᾶται ἡ γνῶσις τῆς ἀπείρου διαστάσεως.

Ἡ διάρκεια, λέγει ὁ αὐτὸς Ῥοϋὲρ-Κολλάρδος, οὐ παράγεται ἐκ τῆς διαδοχῆς· διότι ἡ διαδοχὴ αὕτη προϋποτίθησι τὴν διάρκειαν· καθότι ἀποτελεῖ τὴν σχέσιν τῶν πραγμάτων τῶν προγενεστέρων ἢ μεταγενεστέρων τῆς διαρκείας. Ἡ γνῶσις τῆς διαρκείας οὐ παράγεται οὐδὲ ἐκ τῆς κινήσεως· καθότι ἀφ' ἑνὸς οὐκ ἠθέλομεν ἔχει γνῶσιν τῆς κινήσεως ἄνευ τῆς μνήμης, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἀρκεῖ ἡ μνήμη πρὸς καταμέτρησιν τῆς διαρκείας.

Ἀμφότερα, προστίθησιν ὁ αὐτὸς, δηλ. ὅ τε χῶρος καὶ ὁ χρόνος εἰσὶν ἐπ' ἄπειρον διαιρετέα.

Τὸ *ἐγὼ* ἐστὶν ἡ μόνη *ἑνότης* ἡ καὶ χορηγουμένη ἡμῖν ἀμέσως ὑπὸ τῆς φύσεως· οὐκ ἀνευρίσκομεν αὐτὴν εἰς κανὲν τῶν ὑπὸ τῶν δυνάμεων ἡμῶν παρατηρούμενον ἀντικείμενον. Ἀλλ' ὁ νοῦς ἡμῶν ὁ ἀνευρίσκων αὐτὴν ἐν ἑαυτῷ θέτει αὐτὴν ἐκτὸς αὐτοῦ διὰ τῆς ἐπαγωγῆς, καὶ ἔκ τινων συνυπαρχόντων πραγμάτων πλάσσει τὰς ἐντέχνους ἑνότητας. Οὕτως ἵνα καταμετρήσωμεν τὴν ἔκτασιν μεταχειριζόμεθα μέρος τι ἐκτάσεως, ὃ καλοῦμεν ἑνότητα ἢ μονάδα, πρὸς ἣν παραβάλλομεν πάσας τὰς λοιπὰς διὰ τῆς ἐπιθέσεως· ἀλλ' ἡ νοερὰ αὕτη μονὰς οὐκ ἔστιν ἀδιαίρετος. Πρὸς ἀποσύνθεσιν δὲ καὶ ἀνακάλυψιν τῶν στοιχείων αὐτῆς καταφεύγομεν εἰς τὴν διαίρεσιν. Ἡ δὲ

διαίρεσις ἢ φθάνει εἰς στοιχεῖα ἀνεπίδεκτα διαιρέσεως ἢ εἰς ἐπιδεκτικὰ ἑτέρας διαιρέσεως. Ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ περιπτώσει ἡ διαίρεσις οὐκ ἔχει φθάσει εἰς τὰ ἔσχατα στοιχεῖα, καὶ ἐπομένως ἀνάγκη προχωρῆσαι ἐν τῇ διαιρέσει· ἢ ἔχει φθάσει εἰς τὰ στοιχεῖα τὰ ἀνεπίδεκτα περαιτέρω διαιρέσεως καὶ οὕτως ἀπηλαύσαμεν τὰ πρῶτα στοιχεῖα τῆς ἐκτάσεως. Ἀλλ' ἂν ἐφθάνομεν εἰς τοιαῦτα στοιχεῖα, ἕκαστον τούτων ἤθελεν εἶσθαι μηδὲν, καὶ ἐπομένως ἡ ὅλη ἔκτασις ἄθροισμα μηδενικῶν, ἤτοι μηδέν. Ἀλλαμὴν ἡ ἔκτασις ἐστί τι, ἄρα οὐκ ἔχει λοιπὸν στοιχεῖα ἀρχικὰ καὶ ἀδιαίρετα· ἢ ἐν ἄλλοις λόγοις, ἡ ἔκτασις ἐστὶ διαιρετέα ἐπ' ἄπειρον· ἢ κατ' ἄλλην ἔτι ἔκφρασιν, ὁ ὅρος τῆς διαιρέσεως τῆς ἐκτάσεως ἐστὶ μηδέν. Ἐννοεῖται δὲ ὡς ὅρος οὐχὶ τουθόπερ ἀποβήσεται τὸ πρᾶγμα, ἀλλὰ τουθόπερ δύναται τυχὸν ἀποβῆναι.

Ἀναζητοῦντες δὲ διὰ τοῦ αὐτοῦ τρόπου καὶ τὰ στοιχεῖα τῆς τοῦ χρόνου διαιρέσεως, ἀνευρίσκομεν ὡσαύτως ὅτι οὐκ ἔχει. Οὕτως ἐὰν σταθῶμεν ἐπί τινος στιγμῆς διαρκείας, καὶ ἐπομένως ὑποδιαιρετῆς, οὐκ ἔχομεν εἰσέτι ἀληθῆ στοιχεῖα, καὶ τὸ ἀναζητεῖν αὐτὰ διὰ τῆς διαιρέσεως ἀναζητοῦμεν τὸ ἀδύνατον, διότι παραδεχόμεθα ὅτι ἄθροισμα μηδενικῶν δύναται ἀποτελέσαι θετικόν τινα ἀριθμόν. Ἐστὶ λοιπὸν ἰδιότης κοινὴ πάσης ὡρισμένης ποσότητος χώρου καὶ χρόνου τὸ μὴ ἔχειν στοιχεῖα· διότι πᾶσα τοιαύτης φύσεως ποσότης οὐκ ἔστιν ἢ νοερὰ σύλληψις, ἥτις λαμβάνει ὡς μονάδα μέρος τι τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου, καὶ ἥτις οὐκ ἔστιν ἢ στοιχειώδης ἑνότης. Ἀλλ' ἂν πρὸς ἀπολαβὴν ἑνοτήτων δυναμένων ἀποτελέσαι ποσότητα ἐσμὲν ὑπόχρεοι πλάσαι αὐτὰς, ἐστὶ πασίδηλον ὅτι οὐχ' ὑπάρχουσιν ἐν τῇ φύσει.

Οὕτως ἐσμὲν ἠναγκασμένοι παραδεχθῆναι ὅτι ὅ τε χῶρος ϗ ὁ χρόνος οὐκ ἔχουσιν ὅρια, ϗ ἀφ' ἑτέρου ἡ φαντασία ἡμῶν οὐ δύναται προσδιορίσαι αὐτοῖς ὅρια. Ἰδοὺ λοιπὸν ἐν τῷ πνεύματι ἡμῶν καθαρὰ καὶ βεβαία σύλληψις *πληθύος τινὸς ἄνευ πρώτου καὶ ἐσχάτου*· καὶ αὕτη ἡ ἀρνητικὴ σύλληψις ἐστὶν ἡ τοῦ *ἀπείρου*. Οὐδὲ δυνάμεθα συγχῦσαι τοῦτο μετὰ τοῦ ἀορίστου. «L' indéfini, λέγει ὁ Lacroix, peut avoir des limites, dont on fait abstraction pour le moment, et ces limites, on peut les déplacer sans cesse, sans les faire jamais disparaître; tandis que l' infini est ce dont on affirme que les limites ne peuvent être atteintes.» (Préface du Calcul intégr. p. 19.)

'Ιδοὺ τί περὶ διαστάσεως λέγει ὁ διάσημος τῆς 'Ιταλίας φιλόσοφος Βροῦνος. «Ἡ διάστασις οὐχ' ὁρίζει τὸ σύμπαν συνταυτιζομένη αὐτῷ. Ἐστὶ δὲ συνεχές τι φυσικὸν μέγεθος, ἔχουσα τὰς τρεῖς διαστάσεις καὶ οὖσα ἀδιαχώρητος. Οὐκ ἐπιδέχεται οὐδεμίαν μορφήν. Οὐκ ἔστιν οὐδ' ἐνεργητικὸν οὐδὲ παθητικόν τι. Οὐδὲν τὴν ὁρίζει. Διατελεῖ ἐκτὸς τῶν σωμάτων καὶ ἐμπεριέχει αὐτὰ τρόπῳ ἀκαταλήπτῳ ἡμῖν. Εὑρίσκεται πανταχοῦ ἐναία καὶ ἡ αὐτή. Ἐστὶν ἀείποτε τῆς αὐτῆς φύσεως εἴτε ἐμπεριέχεται ἐν τοῖς σώμασιν, εἴτε διατελεῖ ἐκτὸς αὐτῶν. Παντοῦ σύγκειται ἐκ τῆς αὐτῆς οὐσίας, τῆς αὐτῆς φύσεως, τῆς αὐτῆς δυνάμεως, τῆς αὐτῆς ἐνεργείας, καὶ τῶν αὐτῶν ἀποτελεσμάτων ἐστὶν ἀείποτε πρόξενος».

(52) De la Philosop. de la nature. T. I. p. 42—43.

ΔΙΑΛΕΞΙΣ

ΜΕΤΑΞΥ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΣ

Qui scribit multos subit judices.
(St. Hieronymus.)

Ἀναγνώστ. Ἀνέγνων, φίλτατε, τὸ ὑμέτερον πόνημα· ἀλλ' οὐδὲν καινὸν ἀπήντησα ἐν αὐτῷ, ἢ τὴν εἰς θεωρητικὴν καὶ πρακτικὴν διαίρεσιν τῆς νοήσεως, ὅπερ ἀγνοῶ κατὰ πόσον παραδέξονται αὐτὴν οἱ φιλοσοφοῦντες· καθότι οἱ μὲν ἀϋλόφρονες οὐ παραδέχονται ὅτι ὁ ἐγκέφαλος δύναται διανοεῖσθαι, καί περ παραδεχόμενοι ὅτι διοχετεύει τὰ διανοήματα· οἱ δὲ ὑλόφρονες θεωροῦσιν ὅλως περιττὴν τὴν τοιαύτην διαίρεσιν, φρονοῦντες ὅτι ὁ ἐγκέφαλος ἀποκλειστικῶς ἐνεργεῖ καὶ τὸ μὲν καὶ τὸ δέ.

Συγγραφ. Σύμφημι ὅτι οὐδέν τι καινὸν ὑπάρχει ἐν τῷ πονήματί μου. «*Οὐκ ἔστι πᾶν πρόσφατον ὑπὸ τὸν ἥλιον*». Οὐχ ἧττον ὅμως ὀφείλετε ὁμολογῆσαι ὅτι ἐν αὐτῷ ἀνευρίσκετε ἀναφερόμενα μετὰ σαφηνείας τὰ οὐσιωδέστερα τῆς τε μεταφυσικῆς καὶ τῆς ἰδεολογίας ζητήματα, ἅπερ ἴσως οὐκ ἀπαντᾶτε τοσούτῳ ἀνεπτυγμένως ἐν οὐδενὶ ἑτέρῳ πονήματι. Καθόσον δὲ ἀφορᾷ τὴν τῆς νοήσεως διαίρεσιν, ἴσως οὐ παραδέξονται αὐτὴν, ὡς εἴπατε, οὐδ' οἱ ἀϋλόφρονες οὐδ' οἱ ὑλόφρονες· ἀλλ' οἱ μὲν ἁμαρτάνουσι παραβλέποντες τὸν φυσικὸν ἄνθρωπον, οἱ δὲ τὸν ἠθικόν· μηδόλως καὶ οὗτοι καὶ ἐκεῖνοι λογιζόμενοι ὅτι ἐσμὲν μικτὰ ὄντα.

Ἀναγνώστ. Εἴπετέ μοι, παρακαλῶ, τίνος λόγου ἕνεκεν οὐκ ἐξεφράσατε ἀπ' ἀρχῆς τὴν περὶ πρακτικῆς νοήσεως θεωρίαν ὑμῶν, ἀλλὰ πλαγίως πως ἐκ τῶν τοῦ Λωκκίου λόγων περὶ ἐνδεχομένης τῆς ὕλης δυνάμεως τοῦ νοεῖν, ἀπελήξατε εἰς τὸ πρακτικῶς νοεῖν τοῦ ἐγκεφάλου ;

Συγγραφ. Διότι προεθεώρουν ὅτι ἡ θεωρία αὕτη ἠδύνατο παρεξηγηθῆναι ὑπὸ τῶν ἀϋλοφρόνων, καὶ ἰδίως τῶν σφόδρα θρήσκων, τῶν καὶ συγχεόντων, ὡς ὁ Ἀλβανός μου Ἡγούμενος, τὰ φιλοσοφικὰ τοῖς θρησκευτικοῖς ζητήμασι.

Ἀναγνώστ. Καὶ διατί οὐκ ἐτηρήσατε μίαν τινα σειρὰν

λόγου, ἀλλ' ἀφ' ἑνὸς εἰς ἕτερον ζήτημα ἀλληλοδιαδόχως μεταβαίνετε, καὶ μάλιστα ἀπὸ μιᾶς εἰς ἑτέραν διάλεξιν;

Συγγραφ. Διότι τοιαύτη ἐστὶν ἡ φυσικὴ τῶν διαλόγων πορεία, ὡς εὐκόλως δύνασθε παρατηρῆσαι ἐν ταῖς καθημεριναῖς ἡμῶν διαλέξεσι. Ἀλλ' ἐκτὸς τούτου ἐμμενόντων διαρκῶς ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου ὁ νοῦς ἡμῶν ἀπαυδᾷ· ἐνῷ διὰ τῆς ποικιλίας ἐντείνεται οὗτος καὶ ἀναπαύεται τερπόμενος· «Variata placent». Ἐπανέρχομαι δὲ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ζητήματος ὅπως τοῦτο ἐξετασθῇ ὁλοσχερῶς καὶ παντοιοτρόπως.

Ἀναγνώστ. Τίνι δὲ λόγῳ οὐκ ἠρκέσθητε εἰς μίαν τινα τῶν γνωστῶν φιλοσοφικῶν θεωριῶν καὶ ἐπὶ τῶν ἀρχῶν αὐτῆς ν' ἀναπτύξητε τὰ εἰρημένα ζητήματα, ἀλλ' ἀναμιγνύετε διαφόρων συστημάτων ἀρχάς;

Συγγραφ. Διότι, φίλτατέ μοι ἀναγνῶστα, ἐδίωκον τὴν ἀλήθειαν καὶ ὅπου ἂν ἀπήντων αὐτὴν ἐκεῖ προσεκολλώμην. Καὶ ἐπειδὴ οὐδὲν τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων ἐμπεριέχει ἁπάσας τὰς ἀληθείας, καὶ οὐδ' ἐλλείπουσιν αὗται ὁλοσχερῶς ἐξ οὐδενὸς τῶν συστημάτων, ἀνάγκη ἀναζητεῖν αὐτὰς ἁπανταχοῦ.

Ἀναγνώστ. Διατί οὐ μεταφέρετε ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς φωνῇ τὰς ἐξ ἀλλογενῶν συγγραφέων ἀναφερομένας περικοπάς; Μὴ ἄρα γε οἱ ἀναγνῶσται ὀφείλουσιν εἶναι κάτοχοι πασῶν τῶν γλωσσῶν;

Συγγραφ. Καὶ ἐν πρώτοις δὲν πιστεύω ὅτι διέφυγεν ὑμᾶς ὅτι τῶν πλείστων τὸ νόημα ἀναφέρεται ἐν τῷ κειμένῳ. Δεύτερον δὲ διότι ἡ λατινική, γαλλικὴ καὶ ἰταλικὴ γλῶσσα εἰσὶ παρ' ἡμῖν σχεδὸν κοιναὶ γλῶσσαι. Καὶ ἐπὶ τέλους διότι ἀναφερομένων τῶν τοῦ μνημονευομένου συγγραφέως λόγων ἐν τῇ πρωτοτύπῳ γλώσσῃ ἡ μαρτυρία αὐτοῦ λαμβάνει πλειότερον κῦρος.

Ἀναγνώστ. Μὴ εὐκαιρῶν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐπικρῖναι τὴν ὕλην τοῦ πονήματος, ἐπιφυλάσσομαι πρᾶξαι τοῦτο ἀκολούθως.

Συγγραφ. Ἄσμενος θέλω ἀείποτε δεχθῇ πᾶσαν ἐπίκρισιν πλὴν γεγραμμένην μεθ' ὕφους ἁρμόζοντος εἰς λόγιον τῆς ΙΘʹ. ἑκατονταετηρίδος, διότι εἰς ὕβρεις καὶ σαρκασμοὺς οὐδεμίαν δώσω πώποτε ἀκρόασιν. Ὑγιαίνοιτε.

ΤΕΛΟΣ.

ΠΙΝΑΞ

ΤΩΝ ΕΜΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.

Τυπωθέντος τοῦ βιβλίου τούτου μακρὰν τοῦ συγγραφέως παρείσδυσαν τυπογραφικά τινα λάθη δι' ὧν αἰτοῦμεν συγγνώμην τοῖς Κ. Κ. ἀναγνώσταις.

σελ.	γραμμ.	Λάθη	Ἐπιδιορθ.
2	9	avrola	avrò la
3	15	ἤκουσα αὐτὸν	ἤκουσα αὐτοῦ
»	16	τὸν Λώκκιον	τοῦ Λωκκίου
6	6	ὅταν τινὲς	οἷαν τινὲς
8	39	Κύγχυος	Κώγχυος
11	22	τμήματος ἢ βάρους	τιμήματος ἢ βάρους
»	31	τοσούτῳ	τοσοῦτον
13	28	τὰς ἀκτῖνας αὐτῶν	τῆς ἀκτῖνος αὐτῶν
14	15	ἡμῖν κατωρθώματα,	ἡμῶν κατορθώματα,
15	25	Πλετῖνος	Πλοτῖνος
17	25-26	Ἀναλυτικῷ	Φιλοσοφικῷ
20	11	βίον. (40)	βίον. (41)
23	5	ἀνάπτυξις, (50)	ἀνάπτυξις, (51)
25	35	2e Ler.	2e. Lect.
28	6	«di que stinon	«di questi non
31	18	μὴ ἀναγκαίων ὄντως,	μὴ ἀναγκαίων ὄντων,
»	39	νοεῖν	νοεῖ
32	40	il la vait	il la voit
33	5	ἐνεργείας	ἐναργείας (évidence)
44-45	41-1	περιοριζομένην	περιοριζομένη
45	19	Ἄλλερας	Ἄλλερος
46	7	καταταχτήσει	καταταχτέος
»	21	—Εἰσέτι μᾶλλον,	—Εἴπετε μᾶλλον,
47	39-40	ὑπάρξει	ὑπάρξαι
49	34-35	οὐ δυνάμεθα κρίνειν ποίων ἐνεργειῶν καὶ κατὰ πόσον ἐνεργειῶν καὶ κατὰ πόσον εἰσὶν	οὐ δυνάμεθα κρίνειν ποίων ἐνεργειῶν καὶ κατὰ ποσὸν εἰσὶν
50	11	ὅτε ἀποτελοῦμεν	ὅτι ἀποτελοῦμεν
56	27	vecipitur	recipitur
59	3	Ταρσοὺς	Ταρσεὺς
60	25	προβαίνοντες τοῦ νοὸς	προβαίνοντος τοῦ νοὸς
62	16	ὅτι καὶ εἰς παραλογισμοὺς	ὅτε καὶ εἰς παραλογισμοὺς
69	33	de la porte,	de la sorte,
72	6	αἰσθητικῆς ποιότητος·	αἰσθητῆς ποιότητος
73	27-28	μωρίας ἡδονὰς	μυρίας ἡδονάς.
77	22-23	διεπομένη	διεπομένη.
80	2	rationalitaten	rationalitatem
»	5	(Physic. suer.	(Physic. sacr.
84	19	ἢ ὤφειλεν εἶναι	ἢ ὤφειλεν εἶναι
86	4-5	ἐγκεφάλου τοῦ νοεῖν ;	ἐγκεφάλου τὸ νοεῖν ;
91	37	τοῦτο ἐξαφανιζομένου	τούτου ἐξαφανιζομένου
93	11-12	εἰς ἓν ἦν	εἰ ἓν ἦν
94	9	montem	mentem
»	32	ποιῶν λόγου	ποιεῖ λόγον

σελ.	γραμμ.	Λάθη	Ἐπιδιορθ.
101	13	ἐγκληματικὸν	ἐγκληματίαν
103	4	ἀτενίζει τὸ σῶμα.	ἀτονίζει τὸ σῶμα.
104	4	ὑδαρὺς ἀτμὸς	ὑδαρὸς ἀτμὸς
108	26	ἐπὶ διαφόρου	ἐκ διαφόρου
»	34-35	καθ' ὅσῳ	ὅσῳ
110	12	Boys-Peymond,	Boys-Reimond,
111	35	καθ' ὅσον	ὅσῳ
113	6	ἔξει	ἕξει
»	36	ἐξηκολούθησα	ἐξηκολούθησε
115	23	φέρουσα ψυχὴν	φέρουσι ψυχὴν
123	5	Διϊσχυρίζεσθε	Διϊσχυρίζεσθαι
128	4	mens que	mensque
»	37	Esquivol	Esquirol
129	18	« . . . . la vérité,	(21) « . . . . la vérité,
130	3	nomenque	momenque
»	38	in torno	intorno
133	28	Βουνέτος	Βοννέτος
139	26	Οὐδὲν ἐκώλυον	οὐδὲν ἐκώλυεν
»	33	(De Eul.	(De eccl.
»	38	συγκέντρωσις διατεθειμένων	συγκέντρως διατεθειμένων
141	1	D. Anima	De Anima.
»	24	hoc quad	hoc quod
»	26	(Stem,	(Item,
144	20	καθ' ὅσον	ὅσῳ
146	38	τῶν λόγων	τῶν ἐν λόγῳ
149	2	ἀπολέσαι τι	ἀποτελέσαι τι
»	4	néaut.	néant.
153	3	γνωρίζοντες	χωρίζοντες
170	14-15	ἅπασαι οὐσιώδεις	ἅπασαι αἱ οὐσιώδεις
171	33	ut una	et una
»	36	tenuis.	lenuis.
»	40	artus,	artis,
172	5	fatisci.	faliscit.
»	8	leti	lethi
176	39	(moleularis)	(molecularis)
177	39	ἐπὶ τοιοῦτον	ἐπὶ τοσοῦτον
182	39	L' accord	L' accorde
»	»	philosop. K. St.	philosoph. de St.
184	7	icta	ictu
»	9	labare:	labore:
»	11	frangi, nec findi inbina secando,	frangere, nec findi in bina secanda,
192	3	οὕτως ἐν καταστάσει	οὕτως εἰπεῖν, ἐν καταστάσει
196	37	καθόσου	καθόσον
203	6	ἡ γορίλλη	ὁ γόριλλος
»	18-19	κανοεῖ;	κατανοεῖ;

σελ.	γραμμ.	Λάθη	Ἐπιδιόρθ.
206	10	Bruoa	Brocca
»	26-27	ἐξηκολούθησα λέγων	ἐξηκολούθησε λέγων,
213	13	καθ' ὅσον	ὅσῳ
»	25-26	θαλασσοποροῦντι	θαλασσοποροῦντες
216	33-34	ἄρα τὸ ἕτερον δηλοῖ	ἄρα τί ἕτερον δηλοῖ
219	23-24	ἡμῖν μᾶλλον τι στάδιον	ἡμῖν μέλλον τι στάδιον
235	10	Ποιοῦμαι ὑπόθεσιν	Ποιοῦμεν ὑπόθεσιν
236	8	τῆς ἠθικότητος	τῆς αἰσθητικότητος
237	11	planxisse	plauxisse
»	14	Σαμέριγγος	Σειμέριγγος
240	16	γορίλλαι	γορίλλοι
248	25	sichabet	sic habet
256	29	non é contigente	non é necessario ma contigente. Σημειωτέον ἐνταῦθα ὅτι ὁ Κ. Ῥόσης ἠδύνατο ἀντιτάξαι τῷ Καντίῳ τὸ ἑξῆς δίλημμα. Τὸ ἀναγκαῖον ὄν, οὗ ἔχεις τὴν ἰδέαν ἢ ὑπάρχει πράγματι, ἢ μόνον ἐν τῷ ὑμετέρῳ νῷ. Ἂν μὲν πράγματι· τότε ὑφίσταται ἀνεξαρτήτως τοῦ ὑμετέρου νοός. Ἂν δὲ μόνον ἐν τῷ ὑμετέρῳ νῷ, οὐ δύναται εἶναι ἀναγκαῖον, καθὸ μὴ ἀναγκαίου τοῦ νοός. Οὐδὲ δύναται ἀντειπεῖν ὅτι ὑπάρχει καὶ ἐν ἀναγκαίῳ τινὶ νῷ· διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει οὐχὶ ἡ ἰδέα, ἀλλ' αὐτὸς οὗτος ὁ νοῦς ἤθελεν εἶσθαι τὸ ἀναγκαῖον ὄν, ὅπως καὶ πράγματι ἔχει, ἐξ ἁμίλλης τῶν τοῦ Καντίου ἰσχυρισμῶν.
273	37	ἐπενεργεῖν	ἐπενεργεῖ
278	20	ὂν	ᾠὸν
280	39	γνώμην	γνωμῶν
282	31	(λόγος)	(λόγος) (41).
288	22	(impenetrapilitas)	(impenetrabilitas)
289	38	ὕλην τοῦ κενοῦ	ὕπαρξιν τοῦ κενοῦ
293	35	abeo	ab eo
297	12	Καὶ ἂν χρόνος	Καὶ ἂν ὁ χρόνος
299	7	τῶν καὶ δυναμένων	τῶν καὶ μὴ δυναμένων
303	18	μὴ δυναμένης	μὴ δηλουμένης
306	21	κινούμενον ταχύτητος	κινούμενον μετὰ ταχύτητος
311	17	qu' elles ont.»	qu' elles sont.»
318	12	Phiquet,	Ploquet,
319	17	ἄπειρος	ἄποιος
330	6	διαίρεσις	διαιρέσεως

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

ΤΩΝ Κ. Κ. ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΩΝ

Ἐν Θήρᾳ. Δῆμος Θηραίων σ. 1.
Ὁ Σεβ. Ἐπίσκοπος τῶν Δυτικῶν
Κ. Φιδέλης Ἀβάτης.
Γουλλιέλμος Ἰ. Δελένδας ἰατρός.
Μιχαὴλ Γίζης Πρόξενος.
Ἰωάννης Κακάκης
Δ. Γ. Κουτσογιαννόπουλος
Γεώργιος Σιγάλας (νῦν Δήμαρχος)
Μάρκος Ἐμ. Ἀσιμὴς
Ἀναστάσιος Γ. Ζῶτος
Δημήτριος Μελᾶς
Γεώργιος Ἰ. Βαρότσης
Φρ. Χελιώτης
Γεωρ. Ἐμμ. Βενιέρης
Γ. Ε. Βαζαῖος
Χ. Βαρότσης.
Μ. Ν. Μοσχόχειλος
Εὐστράτιος Μπαρπμαρίγος
Νικόλαος Α. Ἀλεφραγγῆς
Πέτρος Ἐλ. Γύζης
Σπυρίδων Ἰω. Κορονιὸς
Γεώργ. Κ. Μινέτας
Ἰω. Χ. Συρίγος.
Ἰω. Ιω. Συρίγος
Ν. Φ. Δελένδας
Ἀ. Σαντantώνιος
Ν. Κ. Φοστέρης
Ἰ. Λ. Δελένδας
Π. Β. Κακάκης
Ἰακ. Ν. Δελένδας
Ἰακ. Α. Βαζέγγιος
Γεώργιος Α Παυλίδης
Ἰωάννης Ν. Μοσχόχειλος
Μ. Ἰ. Μανωλακάκης
Μ. Μ. Μπενάκης
Πρωτ. Δ. Σιγάλας
Ἰωάννης Λούβαρης
Ν. Μ. Γλήνης
Μάρκος Χάλαρης

Δῆμος Ἐμποριτῶν. σ. 1.
Ἱερ. Β. Ἀκύλας Δρ. Ν. σωμ. 2.

Δῆμος Καλλιστίων. σ. 1.
Ἀντ. Ἀκύλας Ἰατρός.
Ἰω. Σταυράκης
Ἀντώνιος Κ. Μαυρομάτης
Νικόλαος Β. Ῥοῦσσος

Δῆμος Οἰατῶν. σ. 1.
Ἰω. Ν. Κυριακὸς Ἑλληνοδ. σ. 2.
Σιγουρὰς Ἰ. Σαρῆς
Μάρκος Ἀλαφούζος
Ἰωάννης Δ. Σαρῆς
Ἀντώνιος Γ. Ἀλαφούζος
Διονύσιος Ι. Ζάνος
Ἀριστείδης Γ. Ἀλαφούζος
Σόλων Πυργιανὸς
Ἀντ. Ἰακ. Σιγάλας
Ἰωάννης Ἐμμ. Μανωλέσος
Ν. Γ. Κονταρίνης Σικηνίτης
Γ. Δεσποτίδης Ἰατρὸς
Ἰωάννης Α. Σιρίγος
Γεώργιος Π. Σίμος

'Απόστολος Σανούδος
Γεώργιος Κ. Ζαράνης
Λουκᾶς Μανολέσος
'Ιωάννης Δ. Σαῤῥῆς
Γεώργ. 'Αθανασιάδης
Δ. Μανωλέσος
'Αν. Μ. 'Αλαφοῦζος (νῦν δήμαρ.)
Γεώργιος Μαυρομάτης
'Ιωάννης Α. Μανωλέσος
Κωνστ. Γ. Μαυρομμάτης
Νικόλαος Σιρίγος
Φ. Μάνδας
Σταμάτιος Μάνδας.
Γερ. Γ. Μαυρομμάτης
Εἰρηναῖος 'Αλαφούζος
Πέτρος Μ. Σορῶτος

'Εν Νάξῳ. Δῆμος Ναξίων σ. 1.
Π. 'Αρφάνης
'Α. Γ. Γαβρίλης.
'Ελευθ. Αὐλίτης
'Α. 'Ιω Πολίτης
'Ι. Ν. Μπίλιας
'Ι. Δ. Χάμπας
'Α. Βαρότσης
Λάζαρος Θεόφιλος
'Ιωάννης Λάσκαρης
'Αθανάσιος Δ. Χάμπας
'Ιω. Γ. Σωμμαρίπας
'Εν Κερκύρᾳ. Δ. Κ. Τσαλίκης. 4.
Μιχαὴλ 'Ανδρεάδης. 3.
Π. 'Ακύλας 'Αρχιμανδρίτης.
'Ι. Βλέχη Δ' Άνδριας
'Α. Λύτσικας 'Ιατρὸς
Ξ. Κ. Κότζης
Διονύσιος Παραμυθιώτης
Γεώργιος Σ. Νεράντζης
Γεώργιος Κέριας
Μιλτιάδης Ν. Νικολαΐδης
Γεράσιμος 'Αελοίτης
Θ. 'Ανδρώνης.

'Α. Β. Κωνσταντᾶς.
Νικηφόρος 'Ιωάν. Ζερβὸς
Χαρ. Ζαΐμης
'Ιω. 'Α Βῶκος
'Ιεροσπουδασταί. Κων. Γουλῆς
Κωνσταντῖνος 'Αν. Τησορχόντος
Νικόλαος Τσενεμπῆς.
Γεώργιος Ν. Γκούσης
Γεράσιμος Κονταγιώργης
Εὐστάθιος Κονταγιώργης
Βασίλειος Π. Μιχαλᾶς
Δανιὴλ 'Ρέγγης
'Ιωάννης Πανάρετος
Δημήτριος Παγηράτης
Σπυρίδων Κ. Μακρῆς
'Ιωάννης 'Ρεμανδᾶς
'Εν Τεργέστῃ. 'Ι. Βολανάκης
'Εν Μασσαλίᾳ Μ. Δ. Βεργωτῆς σ. 4.
'Εν Κων|πόλει. 'Ο Σεβασμιώτ.
Μητροπολίτης Δράμας
Κ. Γερμ. Μιχαϊλίδης
ὁ Μέγας 'Αρχιδιάκονος 'Ι. Εὐθυβούλης.
Μέγας Πρωτοσύγγελος 'Αθανάσιος 'Αγγελίδης.
Ν. Φρυδᾶς
'Αντ. 'Ρωσσάκης
Στυλιανὸς Οἰκονομίδης
Ν. 'Αθ. Κουρτέλης
'Α. Χαρίλαος
Γ. Παλαμᾶς
'Ι. Δ. 'Αριστοκλῆς
Νικόλαος Κ. Μάκαρος
Κ. Χ. Μεταξᾶς
Κωνσταντῖνος Θ. Χαριτωνίδης
'Αχιλλεὺς Μ. Καμπανάκης
'Ιωάννης Θ. Χαριτωνίδης
'Ιωάν. Κ. Παγούσης (Νεοχώριον)
Κ. Ξανθόπουλος (Διευθυντὴς τῆς ἐν Χάλκῃ 'Εμπ. Σχολῆς).
Μ. 'Ράλης. Καθηγητὴς

Θ. Τάγης ἔτι
Ἀριστείδης Κ. Σφέτσους ἔτι
Ἰωάννης Ἀσπριώτης ἔτι
Ἔρνεστος Ναννόττης ἔτι

Μαθηταὶ τῆς Θεολ. Σχολῆς.

Κωνσταντῖνος Ν. Δρακόπουλος
Παρασκευᾶς Παπᾶ δήμου, ἐκ Κιργατσίου.
Ἀλκιβιάδης Δ. Φορόπουλος Χῖος
Ἄνθιμος ἱεροδιάκον. Ῥαιδεςινὸς
Ἀπόστολ. Χ. Πλακίδης Βυζάντιος
Γερμανὸς ἱεροδ. Θεοτοκᾶς, Χῖος
Γεράσιμος ὑποδιάκον. Λαοδικεὺς
Θεολόγος Βασιλείου Λέσβιος
Ἰωάννης Εὐστρατίου Μοσχονήσιος
Ἰωάννης Δ. Γοργίας Χῖος
Νικηφ. Κ. Λιβοντερίδης Μαδύτιος
Γ. Μ. Ταντα λίδης
Ἀθανάσιος Π. Γεωργίου ἐξ Αἴνου
Χρύσανθος Ἱεροδιάκον. Μαδύτιος
Ἡλίας Χραμίδης
Ἀ. Παντελίδης Χῖος
Κωνσταντῖνος Χ. Μάρκου ἐξ Ἀλλατσάτων
Νικόλ. Θεοδώρου Τραπεζούντιος
Δημήτριος Μάσχας Χῖος
Θεόφιλος Ι. Πασχαλίδης
Νικόλαος Ἰωάννου Λήμνιος
Ἰάκωβος Δημόπουλος ἱεροδιακ. Στερεοηλλαδίτης.
Καραγιάννης Καλλογιαννίδη Θετταλός.
Δημήτριος Ὑψιλάντου
Θεοφάνης ἱεροδιάκονος Συγηνός.
Δημήτριος Ἀ. Φακιολάκης Κρὴς
Χρυσόστ. ἱεροδιάκονος Μαδύτιος.
Νέστωρ Π. Σουσλίδης
Ἰω. Κ. Διακουμάκης
Ἰωάν. Γεωργίου Κ. Ἀνδ/πολίτης
Κωνσταντ. Μικρούλης Ἠπειρώτης
Κωνσταντ. Ἰωάννης Βοτσαλίδης
Κωνσ. Ἀλεξανδρίδης Ἀνδρ/πολ.
Δωρόθεος ἱεροδιάκονος Κρὴς
Κωνσταντῖνος παπᾶ Παρθενίου Καππαδοκεύς.

Ἐν Σύρῳ

Ἑλληνικὴ Ἀτμοπλοΐα 5
Ν. Δαμῖγος. 6
Κ. Στυλιανὸς
Δ. Παΐκος
Δ. Ζώρας
Ν. Γ. Χειλᾶς
Γ. Η. Γεωργακόπουλος
Παντιᾶς Καράλης
Ν. Κ. Πετρόπουλος
Π. Κ. Βοκοτόπουλος
Στυλιανὸς Λάμπρου
Ἡρακλῆς Πλατῆς
Στέφ. Δ. Ῥῆγας.
Ν. Βαρδῆς
Ζαχ. Χ. Γαβαλλᾶς 2
Λ. Καλοκαιρινὸς
Σ. Πάγκαλος
Κ. Κεφαλλιάνος
Γ. Μέγκουλας
Θεόδ. Ν. Καΐρης ἐξ Ἄνδρου
Ἀδ. Πετρίτσης
Ι. Βενιζέλος
Στυλ. Βάλυνδας
Γεώργ. Κ. Κυριακίδης
Ἀχιλλεὺς Ζένης

Οἱ τῶν λοιπῶν μερῶν κατάλογοι δὲν ἔφθασαν εἰσέτι.

Πᾶν ἀντίτυπον θέλει φέρει τὴν ὑπογραφὴν τοῦ συγγραφέως.

Ἄλλα πονήματα τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως πωλούμενα παρὰ τῷ ἐκδότῃ.

Περὶ τοῦ Τέρατος τῆς Ἑρμουπόλεως. Ἐπιστολὴ κ. λ. Ἐν Ἑρμουπόλει 1834.

Πίναξ ἱστορικο-κριτικὸς τῆς Λατινικῆς φιλολογίας. Ἐν Ἀθήναις, 1836.

Γραμματικὴ Φιλοσοφική, ἤτοι λελογισμένη τῆς Ἰταλικῆς γλώσσης. Ἐν Ἑρμουπόλει, 1837.

Περὶ Ἐμμήνων καὶ Χλωρώσεως, Διατριβή, αὐτόθι, 1838.

Περὶ Λύσσης. Διατριβή, αὐτόθι, 1839.

Γραμματικὴ μεθοδικὴ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης· αὐτόθι, 1839 καὶ 1853.

Περὶ Φυσικῶν Εὐλογιῶν. κ. λ. ἐν Ἀθήναις, 1842.

Περὶ τῆς περὶ Πανώλους καὶ Καθάρσεως ἐκθέσεως τῆς ἐπὶ τούτῳ Ἐπιτροπῆς τῆς ἐν Παρισίοις Β. Ἰατρικῆς Ἀκαδημίας, ἐπιστολιμαία Διατριβή. Ἐν Ἑρμουπόλει, 1846.

Γενικὴ Στατιστικὴ τῆς νήσου Θήρας, αὐτόθι, 1850.

Δοκίμιον ἐγχειριδίου Ἠθικῆς Θεολογίας· αὐτόθι, 1851.

Περὶ Ἐλεφαντιάσεως Διατριβή, αὐτόθι, 1858.

Περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι ἐπικρατούσης Διαῤῥοίας τῶν βρεφῶν. Διατριβή, αὐτόθι, 1860.

Νέα Γραμματικὴ τῆς Λατινικῆς γλώσσης, αὐτόθι, 1861.

Περὶ Μολυσματικῆς χολέρας. Διατριβή, αὐτόθι, 1868.

Φιλοσοφικαὶ Διαλέξεις περὶ τοῦ ἂν ἀπᾴδῃ τῇ φιλοσοφίᾳ ἡ θεία ἀποκάλυψις. Ἐν Κερκύρᾳ, 1876.

Μετάφρασις εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς φωνὴν τῆς διατριβῆς τοῦ Βασιλέως τῆς Δανίας Φρεδερίκου Ζ'. περὶ τῶν οὕτω καλουμένων προδόμων τῶν γιγάντων· αὐτόθι, 1860.

Ἔτι τῆς Κωμῳδίας τοῦ Νόττα ἡ Φιλάρεσκος γυνή. Ἐν Ἀθήναις, 1869.

Ἔτι τῆς Κωμῳδίας τοῦ αὐτοῦ Νόττα ἡ Δοξομανής. Ἐν Ἑρμουπόλει 1873.

Ἔτι «Brevi Cenni sulle acque minerali e termali dell' isola di Santorino, Ἐν Σιένῃ 1841.

Analisi delle acque minerali (Orittopège) della Grecia. Ἐν Πίσᾳ, 1843.

Dell' Elefantiasi o Lebbra Greca. Ἐν Μεδιολάνοις 1865.